

**Ministry of Ecology and Natural Resources of
Azerbaijan Republic
Institute of Zoology, National Academy of Science**

**RED BOOK
of the REPUBLIC of AZERBAIJAN**

FAUNA

II EDITION

Baku 2013

Azərbaycan Respublikası
Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Zoologiya
İnstitutu

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
QIRMIZI KİTABI

FAUNA

II NƏŞR

Bakı 2013

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QIRMIZI KİTABI

Nadir və nəslə kəsilməkdə olan fauna növləri

İkinci nəşr

Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabının Redaksiya Heyəti:

Redaksiya heyətinin həmsədrləri:

Bağirov H.S., Əliyev C.Ə.

Redaksiya heyətinin üzvləri:

Quliyev N.M., Hacıyev R.V., Əliyev F.Ş., Musayev M.Ə., Hacıyev V.C., Talıbov T.H., Ələkbərov İ.X., Əlizadə V.M., Məmmədov Z.M., Mustafayev Q.T., Qurbanov E.M.

Məsul redaktor: AMEA Zoologiya İnstitutunun direktoru,
AMEA-nın müxbir üzvü Ələkbərov İ.X.

Tərtib edənlər: Abdullayeva Ş.Y., Axundov M., Babayev İ.R., Bünyatova S.N., Cəfərova S.Q., Həsənov N.Ə., Hüseynov R.Ə., Eybətov T.M., Əbdürəhmanova N.Y., Əliyev A.R., Əliyev S.V., Əliyev X.Ə., Əhmədov S.B., Əsgərov E.K., Qasımova G.H., Qasımova N.İ., Qəniyev F.R., Quliyev S.M., Quliyev Z.M., Quliyev Q.N., Məmmədov A.F., Mustafayev N.C., Kərimov T.Ə., Kərimova İ.Q., Məmmədrzayeva E.T., Məmmədov Z.M., Mirzəyeva N.B., Musayev A.M., Mustafayev Q.T., Raxmatulina İ.K., Sadiqova N.A., Sənoqovaya N.Y., Sultanov E.H., Yusifov E.F.

RED BOOK OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Rare and endangered animal species

Second edition

Editorial staff of the Red Book of the Republic of Azerbaijan:

Co-chairmans of editorial staff:

Baghirov H.S., Aliyev J.A.

Editorial staff members:

Guliyev N.M., Hajiyev R.V., Aliyev F.Sh., Musayev M.A., Hajiyev V.J., Talıbov T.H., Alakbarov I.Kh., Alizade V.M., Mammadov Z.M., Mustafayev G.T., Gurbanov E.M.

Responsible editor:

Alakbarov I.Kh. Director of the Institute of Zoology of ANAS, Corresponding Member of ANAS.

Executives: Abdullayeva Sh.Y., Abdurahmanova N.Y., Ahmedov S.B., Aliyev A.R., Aliyev S.V., Aliyev Kh.A., Akhundov M., Askərov E.K., Babayev I.R., Bunyatova S.N., Eybatov T.M., Jafarova S.G., Hasanov N.A., Huseynov R.A., Gasimova G.H., Gasimova N.I., Gəniyev F.R., Guliyev S.M., Guliyev Z.M., Guliyev G.N., Kerimov T.A., Kerimova I.G., Mammadov A.F., Mammadov Z.M., Mustafayev N.C., Mammadrzayeva E.T., Mirzəyeva N.B., Musayev A.M., Mustafayev Q.T., Raxmatulina İ.K., Sadiqova N.A., Sənoqovaya N.Y., Sultanov E.H., Yusifov E.F.

Kitabda istifadə edilmiş şərti işarələr və akronimlər

IUCN (The International Union for Conservation of Nature) - Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqı;

BTMİ - Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqı;

CİTES (The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora) - Nəslə kəsilmək təhlükəsi altında olan vəhşi fauna və flora növlərinin beynəlxalq ticarəti haqqında Konvensiya;

AEWA (The Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds; African-Eurasian Waterbird Agreement) - Afrika-Avrasiyanın miqrasiya edən sərbətləşən quşlarının mühafizəsi haqqında Saziş;

XMOTƏ - Xüsusi Mühafizə Olunan Təbiət Əraziləri (Milli Parklar, Dövlət Təbiət Qoruqları, Dövlət Təbiət Yasaqlıqları, Təbiət abidələrinin yerləşdiyi sahələr);

MP - Milli Park;

Bern Konvensiyası - Avropada vəhşi fauna və flora növlərinin yaşayış yerlərinin mühafizəsi haqqında Konvensiya

Bonn Konvensiyası - Miqrasiya edən vəhşi heyvan növlərinin mühafizəsi haqqında Konvensiya

AOC - Azərbaycan Ornitoloqlar Cəmiyyəti

- növün əvvəlki arealı;

- növün müasir arealı.

GİRİŞ

Təbii sərvətlərin mühüm tərkib hissəsi olan bioloji müxtəliflik, bütün yaşayış mühitlərində canlı orqanizmləri özündə birləşdirir. XX əsrin ortalarından etibarən bioloji müxtəlifliyə və ekosistemlərə təhlükə törədən mənfi amillərin sayı artmışdır, insan fəaliyyəti nəticəsində ekosistemlər deqradasiyaya uğramış, bir çox heyvan növləri və cinsləri məhv olmuş və ya onların sayı kəskin dərəcədə azalmış və nəslə kəsilmək təhlükəsi altında qalmışdır. Bir zamanlar Azərbaycan ərazisində geniş rast gəlinən turan pələngi və talış qırqovulu artıq yabani təbiətdə məhv olmuş növə çevrilmişdir. Bioloji müxtəlifliyin belə vəziyyəti onun qorunub saxlanması və davamlı istifadəsinə dair ciddi tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 24 mart 2006-cı il Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət Proqramının 5.1.1. bəndinə əsasən Beynəlxalq və Milli statusa malik olan nadir və nəslə kəsilmək təhlükəsi altında olan növlərinin siyahısının dəqiqləşdirilməsinə və qorunub saxlanılmasına dair «Azərbaycan Respublikasının «Qırmızı Kitabı»-nın ikinci nəşrinin AMEA Zoologiya İnstitutu və Azərbaycan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə birgə hazırlanması haqda göstəriş verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1977-ci ildə Azərbaycanın ilk «Qırmızı kitabı»nın təsis edilməsi haqqında hökumət tərəfindən qərar qəbul edilmişdir. Qərarın həyata keçirilməsi məqsədilə respublikanın alim və mütəxəssislərinin çoxillik əməyi nəticəsində Azərbaycanın nadir və nəslə kəsilmək təhlükəsi altında olan heyvan və bitki növləri haqqında məlumatlar toplanılmışdır. 1989-cu ildə nəşr olunan Azərbaycanın «Qırmızı kitabı»nın I nəşrinə 108 növ heyvan adı daxil edilmişdir ki, onlardan 14 növü məməli, 36 növü quş, 13 növü sürünən və suda-quruda yaşayan, 5 növü balıq və 40 növü həşəratlar sinfinə mənsubdur. Qeyd olunan heyvanların təsviri, yayıldığı areal, sayı, onların qorunmasına dair tədbirlər və s. haqda məlumatlar verilmişdir.

Hal-hazırda Azərbaycanın «Qırmızı kitabı»nın II nəşrinə, nadir, nəslə kəsilmək və təhlükə altında olmaqla, qorunmasına ehtiyac yaranan 216 növ heyvan daxil edilmişdir. Bunların içərisindən respublikamızın hidrofaunasına daxil olan heyvanlardan 1 növ Oligochaeta, 1 növ Crustacea, 1 növ Mollusca, 75 növ Insecta, 6 növ Amphibia, 14 növ Reptilia, 9 növ Pisces, 72 növ Aves, 39 növ Mammalia sinfinə aiddir.

Azərbaycanda rast gəlinən və Dünya Qırmızı Siyahısına daxil edilmiş bütün növlər aşağıdakı İUCN kateqoriyaları əsasında verilmişdir:

“NƏSLİ KƏSİLMİŞ”; EXTINCT (EX) - Sonuncu fərdinin məhv olmasının heç bir şübhə doğurmadiği növlər.

“YABANI TƏBİƏTDƏ NƏSLİ KƏSİLMİŞ”; EXTINCT IN THE WILD (EW) - əvvəlki təbii arealından kənarında naturallaşdırılmış populyasiya (populyasiyalar) halında saxlanılan növlər.

“KRİTİK TƏHLÜKƏ HƏDDİNDƏ OLAN”; CRITICALLY ENDANGERED (CR) - yabani təbiətdə nəslinin kəsilmək təhlükəsi riski həddən çox yüksək olmasının aşkar şəkildə görüldüyü növlər.

“NƏSLİ KƏSİLMƏK TƏHLÜKƏSİNDƏ OLAN”; ENDANGERED (EN) - yabani təbiətdə nəslinin kəsilmək təhlükəsi riski çox yüksək olan növlər.

“NƏSLİ KƏSİLMƏYƏ HƏSSAS OLAN”; VULNERABLE (VU) - iri olmayan populyasiyalarla təqdim olunan, hazırda nəslə kəsilmək təhlükəsi altında olmayan, lakin həssas olduğuna görə yabani təbiətdə nəslə kəsilmək təhlükəsi altında olan növlər.

“TƏHLÜKƏLİ HƏDDƏ YAXIN OLAN”; NEAR THREATENED (NT) - yaxın gələcəkdə hər-hansı bir təhlükə dərəcəsinə aid edilmək ehtimalı olan növlər.

“DAHA AZ TƏHLÜKƏYƏ MƏRUZ QALAN”; LEAST CONCERN (LC) - VU, EN, NT, LC kimi təhlükə kateqoriyalarına aid edilməyən, nisbətən geniş yayılmış, nisbətən yüksək sayda malik olan növlər.

DATA DEFICIENT (DD) - növə olan risklərin birbaşa və ya dolaylı qiymətləndirilməsi üçün sayı və ya arealı haqqında kafi məlumatlar olmayan növlər.

“QIYMƏTLƏNDİRİLMƏMİŞ”; NOT EVALUATED (NE) - meyarlar (kriterilər) üzrə qiymətləndirilməmiş növlər.

Nadir və nəsli kəsilməkdə olan canlıların ölkə miqyasındakı statusunun daha adekvat əks etdirilməsi üçün onlar əlavə olaraq yerli kateqoriya və kriterilər əsasında da verilmişdir:

I. “NƏSLİ KƏSİLMİŞ”.

I.1. Dünyada nəsli kəsilmiş;

I.2. Azərbaycanca son 25 ildə rast gəlinməyən növlər.

II. “TƏHLÜKƏ ALTINDA OLAN”.

Bu kateqoriya öz növbəsində 5 kriteriyə bölünmüşdür:

II.1. Dünya Qırmızı Siyahısına (IUCN) daxil edilmiş bütün növlər ;

II.2. Son 10 ildə Azərbaycanda sayı ən azı 50% azalan; nəsli kəsilmək təhlükəsi yaranan;

II.3. Keçmişdə Azərbaycanda sayı kəskin azalmış və hazırda da az olaraq qalan;

II.4. Azərbaycanda ümumiyyətlə az saylı, o cümlədən dünya yayılma arealının sərhəddində yerləşməklə bərabər, xüsusi qorunma tədbirləri olmadıqda Azərbaycanda

II.3. Keçmişdə Azərbaycanda sayı kəskin azalmış və hazırda da az olaraq qalan;

II.4. Azərbaycanda ümumiyyətlə az saylı, o cümlədən dünya yayılma arealının sərhəddində yerləşməklə bərabər, xüsusi qorunma tədbirləri olmadıqda Azərbaycanda

II.5. Kəskin fluktasiyalara malik oturaq və yuvalayan (1 ildə sayı 5 - 10 dəfə azalma ehtimalı olan).

III. “MƏDƏNİ, MƏNƏVİ DƏYƏRƏ MALİK VƏ ƏNƏNƏVİ QORUNAN”

IV. “HAQQINDA AZ MƏLUMAT OLAN VƏ YA AZƏRBAYCANDA MƏHDUD AREALDA YAYILMIŞ”.

Bu kateqoriya öz növbəsində 2 kriteriyə bölünür:

IV.1. ”Qiymətləndirilmə aparılması üçün yayılması və vəziyyəti barədə Azərbaycanda yetərincə məlumat olmayan)

IV.2. ”Azərbaycanda yayılma arealı məhdud ölçüdə olan növlər (5000 km²-dən az sahədə)

Qeyd olunan kateqoriyalara uyğun olaraq növlərin mühafizə edilib saxlanması üçün bir sıra həyata keçirilməsi vacib olan qorunma tədbirləri haqda məlumatlar verilmişdir.

Azərbaycanda təbiəti mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində 43 xüsusi mühafizə olunan və ölkə ərazisinin 10%-ni təşkil edən təbiət ərazi vahidləri (milli parklar, dövlət təbiət qorunqları, yasaqlıqlar) yaradılmışdır. Onların tərkibi və hüquqi vəziyyəti Azərbaycan Respublikasının «Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında» (1999), «Heyvanlar aləmi haqqında» (1999) qanunları ilə tənzimlənir. Belə ki, hər bir mühafizə olunan ərazidə nadir və nəsli kəsilməkdə olan heyvanlar öyrənilir, onların bərpası üçün xüsusi tədbirlər planı hazırlanır.

Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı Kitabı”nın 2-ci nəşrinin layihəsi Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin, Milli Elmlər Akademiyasının, ali təhsil müəssisələrinin və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının nümayəndələrinin birgə səyi nəticəsində hazırlanmış və Ekologiya və Təbii Sərvətlər Naziri yanında yaradılmış İctimai Ekoloji Şurada geniş müzakirə edilmişdir.

Azərbaycanın «Qırmızı kitabı»nın II nəşrinin tərtibində, nəşrə hazırlanmasında AMEA Zoologiya İnstitutunun elmi işçilərinə, mütəxəssislərinə, Azərbaycan Ornitoloqlar Cəmiyyətinə və bir sıra xarici mütəxəssislərə – doktor Hartmut Müllərə (Almaniya), prof. O.Qorbunova, K.Makarova, K.Artoxinə və doktorlar D.Kasatkin, A.Poltavski, A.Matov və V.Tixonova (Rusiya Federasiyası) redaksiya heyəti adından dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

İ.X. Ələkbərov
AMEA Zoologiya İnstitutunun direktoru,
AMEA-nın müxbir üzvü

Introduction

All ecosystems include the essential part of the natural resources —biological diversity of living organisms. Since the middle of the 20th century the number of the negative factors affecting ecosystems and biological diversity has increased due to human activities. The degradation of ecosystems is prominent, many species of animals have been eliminated or are under threat of extinction. The once wide-spread in Azerbaijan Turan tiger and Talysh pheasant already extinct in the wild nature. The current state of biological diversity wants serious measures for its conservation.

The Program of National Strategy and Activities of Azerbaijan Republic confirmed by the President in 24 March 2006 reads in its item 5.1.1 that the list of animals having the international or national status of rare and being under threat of extinction ones must be ascertained for conservation of respective animals.

For that end the direction on the compilation and publication of the 2nd edition of the Azerbaijan Red Book issued. The responsibility for this was placed on the Institute of Zoology, NAN of Azerbaijan and the Ministry of Ecology and Natural Resources of Azerbaijan.

It should be noted that the decision on the compilation of the first Azerbaijan Red Book was made by the Government in 1977.

For this end the results of many years investigation on the animal world carried out by the scientists and specialists of the Republic were used. The first edition of the Azerbaijan Red Book was issued in 1989. It included 108 species of animals of which there were 14 mammal, 36 bird, 13 reptile and amphibian, 5 fish and 40 insect species. For all of these animals description, area of spreading, numbers, measures for protection, etc. were presented.

In the second edition of the Azerbaijan Red Book are placed 205 of rare, disappearing, being under threat of extinction and needed of protection animal species. 1 species of them refer to Oligochaeta, 1 species to Crustacea, 1 species to Mollusca, 78 species to Insecta, 6 species to Amphibia, 14 species to Reptilia, 9 species to Pisces, 64 species to Aves and 35 species to Mammalia. The animal species distributed in Azerbaijan and threatened in the IUCN Red List are presented according to IUCN Categories:

EXTINCT (EX) - A taxon is Extinct when there is no reasonable doubt that the last individual has died.

EXTINCT IN THE WILD (EW) - A taxon is Extinct in the Wild when it is known only to survive in cultivation, in captivity or as a naturalized population (or populations) well outside the past range.

Critically Endangered (CR) - species facing an extremely high risk of extinction in the wild.

Endangered (EN) - species facing a very high risk of extinction.

Vulnerable (VU) - species represented by small populations and do not currently qualify for the threatened status, but endangered due to the high sensitivity.

Near Threatened (NT)- species that may be considered threatened with extinction in the near future.

Least concern (LC) —rather widespread and relatively abundant species which have been evaluated but do not qualify for any other category such as VU, EN, NT.

Data deficient (DD) - species available information about which is not sufficient for a proper assessment of conservation status to be made.

1." THREATENED "

This category is subdivided into 5 criteria:

- 1.1.All species included on the IUCN Red List;
- 1.2.Deceased in number by 50% over the past 10 years; Endangered;
- 1.3.Sharply reduced in numbers in the past and currently remaining at the same level;
- 1.4.Scanty in Azerbaijan, being on the border of the distribution range of the world, endangered in Azerbaijan in the absence of protective measures;

1.5. Having sharp fluctuations resident and breeding (with a probability of reducing the number of 5 - 10 times a year)

II. "HAVING CULTURAL AND SPIRITUAL VALUES ??AND TRADITIONALLY PROTECTED"

III. "A LITTLE INFORMATION ABOUT, OR THE WITH LIMITED HABITAT IN AZERBAIJAN"

This category is subdivided into 2 criteria:

III.1. Insufficient information to make an assessment of the distribution and status in Azerbaijan

III.2. Species with a limited distribution area in Azerbaijan (in less than 5000 km² area).

According to these categories the data on the necessary measures for protection are presented.

In terms of protection measures, 10% of Azerbaijan's territory has been assigned the status of Special Protected Natural Territories including 43 national parks, state reservations and wildlife sanctuaries. Their composition and legal status is regulated by laws of the Azerbaijan Republic: "About Environmental Protection (1999)," "About Animal world" (1999). Thus, rare and endangered animals in each of the protected area are studied; special measures for their restoration are worked out.

The project of the 2nd edition of Azerbaijan Republic Red Data Book has been prepared as a result of efforts by the members of Ministry of Ecology and Natural Resources (MENR), National Academy of Sciences of Azerbaijan Republic (NASAR), establishments of high education, and civil organization institutions, and it was eventually reviewed at Social Ecological Board established within the MENR. On behalf of edition board I express my appreciation to the scientific researchers and specialists of Zoological Institute of ANAS, the Azerbaijan Ornithological Society (AOS) and number of foreign specialists - Dr. H.Muller (Germany), professor O.Gorbunov, K.Makarov, K. Artokhin, Dr. D. Kasatkin, Dr. A. Poltavski, Dr. A. Matov and Dr. V.Tikhonov (Russian Federation) for their participation in development of the 2nd edition of Azerbaijan Red Data Book and preparation of it to final issue.

Ilham Kh. Alakbarov
Director of the Institute of Zoology, National Academy of Sciences (NAS),
Corresponding Member of NAS Azerbaijan.

I Bölmə. Həlqəvi qurdlar (Annelida)

Lycaena ochimus
Tomares romanovi
Eisenia muganiensis
Brahmaea christophi
Parnassius apollo

II Bölmə. Molyuskalar (Mollusca)

Parnassius nordmanni
Zerynthia cericyi caucasica
Anodonta lenkoranensis
Papilio alexanor orientalis
Danais chryseippus

III Bölmə. Buğumayaqlılar (Arthropoda)

Lasiommata adrastoides
Melanargia hylata
Pontastacus pylzowi
Pseudochazara alpina
Carabus (Procrustes) talyschensis
Thaleropisjonia
Carabus (Procerus) caucasicus ssp. caucasicus
Argynnis alexandra
Calosoma (Acalosoma) inquisitor
Cyrebia anachoreta
Calosoma (Calosoma) sycophanta
Actebia proecox
Megacephala (Grammognatha) euphratica
Dichagyris musiva
Hemidicera fritillum
Dichagyris pfeifferi
Ancylocheria salomonii
Isochlora viridis
Lucanus cervus
Actinotia polyodon
Parandra (Archandra) caspia
Actinotia radiosa
Rhaesus serricollis
Hadena irregularis
Necydalis major
Cuculia argentea
Rosalia alpina
Staurophoracelsia
Purpuricenus talyschensis
Griposia aprilina
Morimus verecundus
Mania maura
Dorcadion (Cribridorcadion) talyschense
Aedophron rhodites
Mallosia (Semnosia) scovitzii

Aedophron phlebophora
*Mallosia (Eumallosia) herminae ssp. go
bustanica*
Chariclea delfinii
Falsoexosoma cyanipenne
Oxytripia danilevskyi
Labidostomis montana
Schinia imperialis
Zygaena tamara
Glaphyra lacernaria
Anthocharis gruneri
Catocala fraxini
Zegris eupheme menestho
Euchalcia obscurior
Colias thisoa
Collimorpha dominula
Colias caucasica
Collimorpha quadripunctaria
Colias aurorina
Utetheisa pulchella
Colias chlorocoma
Rhyparia purpurata
Manduca atropos
Arctia caja
Daphnis nerii
Arctia villica
Rethera komarovi
Axiopoena maura
Hippotion celerio
Catocala electa
Anax imperator
Cordulegaster vanbrinkae
Anthophora robusta
Anthophora personata
Andrena albopunctata
Bombus persicus

Foto: Elman Yusifov

I HİSSƏ. ONURĞASIZLAR
CHAPTER I. INVERTEBRATES

Foto: Elman Yusifov

I BÖLMƏ. Həlqəvi qurdlar (Annelida)
PART I. The annelids (Annelida)

Muğan eyzeniyası***Eisenia muganiensis***
Michaelsen, 1899**Dəstə / Order:** Lümbrikomorfa - Lumbricomorpha**Fəsilə / Family:** Lümbrisdilər - Lumbricidae

Eisenia cinsinin Respublikamızda 5 növü yayılmışdır. Xarakterik növü Muğan eyzeniyası hesab olunur.

Kateqoriyası və statusu: VU, II.3. Nadir reliktdir.

Qısa təsviri: Bədən silindrik formada olub, boz və ya açıq qəhvəyi rəngdədir. Uzunluğu 53—68, eni 4—6 mm-dir. Buğumlarının sayı 155 ilə 181 arasında dəyişilir. Qılları cüt—cütüdür. Kəmərcik 28-ci buğumdan 41-ci buğuma qədər olan sahəni əhatə edir. Pubertat lövhə 35-ci buğumdan 39-cu buğuma qədər uzanır. Bədənin kəmərcik zonasında və kəmərcikdən öndə yerləşən bir neçə buğumlardakı qarınıyanı qıllar xüsusi çixıntıların (papil) üzərində yerləşmişdir. Bədənin 15-ci buğumunun üzərində yerləşən erkək cinsi dəliyin ətrafındakı vəzili sahə yaxşı inkişaf etmişdir (1). Mineral maddələrlə zəngin olan torpaqları sevir. Çürüntülərlə qidalanır. Yaz fəslində çoxalır. Torpağın məhsuldarlığının yüksəlməsində, zooloji tədqiqatlarda, təbiətdə maddə və enerji dövrəsinə əhəmiyyət kəsb edir.

Yayıması: Cənubi Qafqaz. Azərbaycanın cənub (Talış dağları), cənub—şərq (Muğan düzü) və şərq hissələrinin torpaqlarında rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Muğan düzü torpaqları və Respublikamızın cənub zonasının dəniz səviyyəsindən 1450 m yüksəklikdə olan ərazilər—Qosmalian kəndi, Zuvand dağlarının (Talış dağları) dağ—kserofit kol bitkiləri ilə əhatə olunmuş sahələri. Münbit və nəm torpaq qatlarında yaşayır.

Sayı: Məlumat yoxdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Növün yayıldığı otlalarda heyvanların intensiv otarılması. Xəm torpaqların təbii quruluşunun pozulması (şumlanma) və zəhərli kimyəvi maddələrdən istifadə edilməsi.

Tədbiq olunmuş və lazımı mühafizə tədbirləri: Heç bir tədbir görülməmişdir və görülmür. Heyvanın yayıldığı ərazilərin qorunması üçün ərazinin təbii şəraitdə saxlanması tələb olunur. Növün zəhərli kimyəvi maddələrə həssas olduğunu nəzərə alıb, onun yayıldığı ərazilərdə (xüsusilə Muğan düzündə) heç bir dərmanlama və gübrələmə işləri aparılmamalıdır.

Məlumat mənbələri: 1. Перелү Т.С., Квавадце Э.Ш., 1979. Реликтовые виды рода Eiseinia (Lumbricidae, Oligochaeta) в фауне Кавказа. Доклады АН СССР, М., т 248 №2, стр. 503-505.

Müəllif: Əliyev A.R.

Foto: anonim

English name: Mughanian redworm

Red List Category: VU. Rare and relict species.

Distribution: South Caucasus, southern part (Talysh Mountains), south - east (Mugan steppe) and east of Azerbaijan.

Reference: Aliyev A.R.

Photo: anonymous author

Foto: Elman Yusifov

II BÖLMƏ. Molyuskalar (Mollusca)
PART II. Molluscs (Mollusca)

Lənkəran anodontu***Anodonta lenkoranensis*****Drouet, 1881****Dəstə / Order:** Unionidkimilər - Unioniformes**Fəsilə / Family:** Unionidlər - Unionidae

Anadonta cinsinin Qafqazda 5 növü və 2 yarım növü, Azərbaycanda isə 3 növü yayılmışdır.

Kateqoriyası və statusu: DD; IV.1. Sayı azalmaqda olan endem növdür, antropogen təsirlərə həssasdır.

Qısa təsviri: Yumurtavari formadadır. Bədən nisbətən şişkindir. Çanağın uzunluğu 140, hündürlüyü 70, şişkinliyi isə 60 mm-ə qədərdir. Çanaq iri, qalın divarlı və sərtir. Qismən sıxılıb girdələnmiş ön kənar üst kənarla, əsas növ üçün xarakter olan küt bucaq əmələ gətirmir. Aşağı hissə çəpinə kəsilmişdir. Arxa kənar qismən kəsik, getdikcə girdələnərək arxaya uzanır və sanki küt "dimdik" əmələ gətirir. Çanağın zirvəsi (təpə nöqtəsi) çanağın ön 1/3-də yerləşmişdir. Liqament və kilid uzun və möhkəmdir. Çanağın üzəri sıx qabırğalarla örtülüdür. İllik həlqələr aydın görünür. Epidermis zəif inkişaf etmişdir. Kilid dişsizdir. Çanağın içəri səthi hamar və parlaqdır. Onun üzərində zəif radial şüalar görünür. Şüalar çanağın zirvəsindən kənara uzanır. Sədəfi ağ-mavi rəngdədir, o, çanağın ön tərəfində daha qalındır. Balıqların qida və inkubasiya obyektini kimi əhəmiyyət kəsb edir. Kərkə balığının çoxalması bilavasitə bu cinsin ayrı – ayrı növləri ilə bağlıdır.

Yayılməsi: Lənkəran təbii vilayəti çaylarının mənsəbində, əsasən Qumbaşı və Təngərü çaylarında rast gəlinir. Arealı sürətlə kiçilir. Kür çayının mənsəbində də qeyd olunması haqqında məlumat vardır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Çayların bitkilərlə zəngin olan zəif axarlı sahələrində lilli-qum biotopunda rast gəlinir. Cinsi məhsullar may – iyul aylarında əmələ gəlir. Mayalanma daxilidir. Qloxidilər (süfələr) mollyuskanın qəlsəmələrində yetişir. Tam formalaşmış qloxidilər yaz fəslində qəlsəmələri tərk edib balıqlara keçir və əsasən onların üzgəclərində parazitlik edir. Beləliklə də onlar yayılırlar. Az hərəkətli olub, yarıya qədər torpağa girərək yaşayırlar.

Sayı: Areal daxilində hər kv. m sahədə 1 – 3 ədəd, bəzən isə 7 – 10-a qədər olur (Qumbaşı çayı). Fəsillərdən və digər bir sıra amillərdən asılı olaraq sayı dəyişilir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Çayların su rejiminin dəyişilməsi və onların sənaye və məişətin çirkab suları ilə çirklənməsi.

Tədbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Heç bir tədbir görülməmişdir və görülmür. Növün yayıldığı çayların təbii rejiminin dəyişilməsinə imkan verməmək, çayların çirklənməsinin qarşısını almaq, heyvanın kütləvi toplanmasını qadağan etmək, növün yayıldığı ərazilərə xəbərdarlıq nişanları qoymaq və qorunan növ kimi təbliğini genişləndirmək.

Məlumat mənbələri: 1. Жадин В.И. 1938. Моллюски (сем. Unionidae). Фауна СССР, т. IV, вып. 1. Изд. АН СССР, М-Л. 172 стр.; 2. Касымов А.Г. Пресноводная фауна Кавказа. Баку: Элм АН АзССР, 1972. - 286 с.; 3. Kontor Y.İ., Vinarski M.V., Schileyko A.A., Sysoev A.V. 2010. Catalogue of the Continental Mollusks of Russia and adjacent territories: 330 pp.

Müəllif: Əliyev A.R.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Lenkoran's freshwater mussel

Red List Category: DD. IV.1. Endemic species. With the depletion in numbers. Sensitive to anthropogenic effect species.

Distribution: Gumbashi, Tengeru and other rivers in Lenkoran region. Habitat is rapidly decreasing. Distribution also includes the Kura River.

Reference: Aliyev A.R.

Photo: Yusifov E.F.

Foto: Elman Yusifov

III BÖLMƏ Buğumayaqlılar (Arthropoda)

PART III Arthropods (Arthropoda)

Pilzov çay xərçəngi***Pontastacus pylzowi*
Skorikov, 1911**

Dəstə / Order:	Onayaqlılar - Decapoda
Fəsilə / Family:	Çay xərçəngləri - Astacidae

Respublikanın şirin sularında *Pontastacus* cinsinin 2 növü yayılmışdır.

Kateqoriyası və statusu: **VU; IV.2.** Məhdud areallı endem növdür. Arealı Respublikanın daxilindədir.

Qısa təsviri. Orta ölçülü çay xərçəngidir. Karapaks yumurtavari olub, gözlərin arxasında və rostrumun əsasında tikancıqvari çıxıntılara malikdir. Baş – döş və qarıncıq yığcam, axımlı və silindrik formadadır. İri qısqacqları var. Qısqacın hərəkətsiz tayının daxili səthində girinti-çixıntı yoxdur, onun xarici səthi isə hamardır. Qısqacın barmaqları bir-birinə yaxınlaşarkən onların arasında, demək olar ki, boşluq qalmır. Rostrum qısa və enli olub, yaxşı inkişaf etmişdir (1).

Çayların sanitarları olub, zooloji tədqiqatlarda və qida obyektı kimi əhəmiyyət kəsb edir.

Yayılməsi: Böyük Qafqazın cənub yamaclarındaki çaylarda – Qanıx, Talaçay, Girdımançay, Əyriçay, Göyçay çaylarında və onların qollarında rast gəlinir. Arealında hiss olunacaq dəyişilmə nəzərə çarpmır, sayı sürətlə azalır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Yatağını iri daşlar örtən və arabir bitkilərdən ibarət adacıqlara malik olan və daimi suyu olan dağ çaylarının dağətəyi hissələri. Gecə həyat tərzi keçirir. Sutkanın işıqlı vaxtları daşların və bitki köklərinin altındaki yuvacıqlarda gizlənir. Ayrı cinsli heyvan olub, daxili mayalanmağa və birbaşa (düzünə) inkişafa malikdir. Dişi fərd yumurtalarını ayaqlarına (pleopod) yapışdıraraq gəzdirir. Digər çay xərçəngləri kimi bunlar da bitki və heyvani qidalarla (ölmüş heyvan cəsədlərinə üstünlük verir) qidalanırlar. 10 ilə qədər yaşayır.

Sayı: Azsayılı növ olub, areal daxilindəki sularda hər 100 kv.m sahədə 1, nadir hallarda 2 fərdə rast gəlinir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Mühitdə oksigenin miqdarının azalması, çayların çirkləndirilməsi və onlar üçün əlverişli biotopun məhdudlaşdırılması.

Tədbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Heç bir tədbir görülməmişdir və görülür. Növün yayıldığı çayları antropogen təsirlərdən qorumaq, arealı daxilində həvəskar xərçəng ovunu qadağan etmək və çayların ilkin rejiminin bərpa olunmasını təmin etmək. Növün yayıldığı çaylarda xəbərdarlıq nişanları qoymaq və onların qorunan növ kimi təbliğini genişləndirmək.

Məlumat mənbələri: 1. Скориков А.С., 1911. Новый вид речного рака с Кавказа (Pontastacius pylzowi n. sp.) Ижд. Кавказского музея, т. 5. с. 1 - 23; 2. Бирштейн Я.А., 1940. Высшие раки (Malacostraca).-В кн. Жизнь пресных вод СССР (под ред. Жадина), М-Л., с. 405 - 430; 3. Касымов А.Г. Пресноводная фауна Кавказа. Баку: Элм, 1972. - 286 с.

Müəllif: Əliyev A.R.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Pontastacius pylzowi

Red List Category: VU. IV.2. Endemic species. Limited distribution areas.

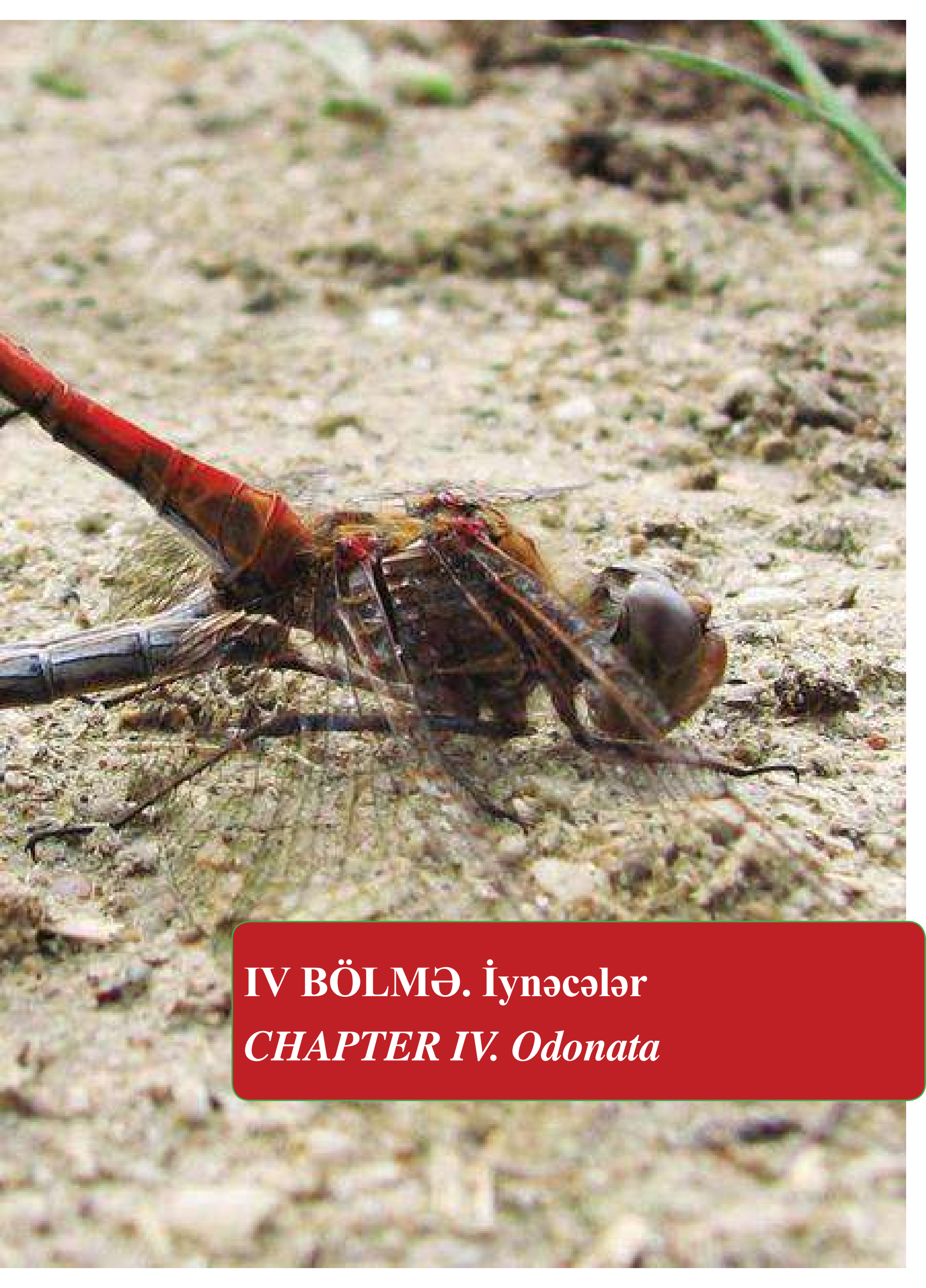
Distribution: Rivers at the foothill of southern part of Greater Caucasus – Ganikh, Talachay, Girdımanchay, Ayrichay, Göychay. There are not sensitive changes in the distribution area, but the rapid depletion in numbers.

Reference: Aliyev A.R.

Photo: Yusifov E.F.

Foto: Elman Yusifov

IV BÖLMƏ. İynəcələr
CHAPTER IV. Odonata

İmperator iynəcə

Anax imperator
Leach, 1815

Dəstə / Order: İynəcələr - Odonata

Fəsilə / Family: Cırcıramalar - Aeshnidae

Kateqoriyası və statusu: NT; IV.2. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Nadir azsaylı növdür.

Qısa təsviri: İri ölçülü iynəcə növünə aid olub bədəninin uğunluğu 62 – 82 mm təşkil edir. Erkək fədlər mavi, dişi fədlər isə yaşıl rəngdə olur. Bədənin üst hissəsində çıxıntılı uzun qara zolaq gedir. İri mavi-yaşıl rəngli gözləri var. Qanad arakəsməsi ikirəngli olub boz-ağ çalarlıdır.

Yayıması: Qusar, Lənkəran, Masallı rayonlarının ərazisi, Mingəçevir və Varvara su anbarlarının ətraf əraziləri, Naxçıvan.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Su və sahil bitkiləri ilə zəngin olan durğun sularları.

Sayı: Azsaylıdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su hövzələrinin çirklənməsi və qurudulması, pestisidlərin tətbiqi. Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Hirkan Milli Parkında qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Əhali arasında maarifləndirici tədbirlərin aparılması, su hövzələrinin çirklənməsinin və qurudulmasının qarşısının alınması, məskunlaşma ərazilərinin qorunması.

Məlumat mənbələri: 1. Богачев А.В. 1951. Животный мир Азербайджана. Отряд Стрекозы – Odonata. Исд-во АН Азерб.ССР, Баку, с. 275-278. 2. Касымов А.Г.1972. Пресноводная фауна Кавказа. Отряд Odonata. Исд-во Элм, Баку, 1972, с. 97-102. 3. Скворцов В.Э. 2010. Стрекозы Восточной Европы и Кавказа: Атлас-определитель. Москва, КМК, 623 с. 4. Dumont H.J. 2004. Dragonflies from Azerbaijan. Zoology in the Middle East, 31, 2004, 87-92.

Tərtib edən: N.Yu.Sneqovaya

Foto: N.Yu.Sneqovaya

English name: Emperor dragonfly

Red List Category: NT; IV.2. With negative trend, could be threatened in nearest future.

Distribution: Gusar, Lenkoran, Masalli districts, vicinities of Mingechaur and Varvara Water Reservoirs and Nakhchyvan Autonomy of Azerbaijan.

Reference: N.Yu.Snegovaya.

Photo: N.Yu.Sneqovaya

Cordulegaster vanbrinkae***Cordulegaster vanbrinkae*
Lohmann, 1993****Dəstə / Order:** İynəcələr - Odonata**Fəsilə / Family:** Korduleqastralar - Cordulegasteridae

Kateqoriyası və statusu: NT; IV.2. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Nadir azsaylı növdür.

Qısa təsviri: İri ölçülü iynəcə növünə aid olub bədəninin uğunluğu 76 – 83 mm təşkil edir. Erkək fədlər qara rəngdə olub eninə nazik sarı zolaqlardan ibarətdir. Gözləri parlaq yaşıl rəngdə olur. Dişi fədlər təsvir edilməmişdir..

Yayılması: İran, Ermənistan, Azərbaycanda Lerik, Lənkəran, Astara rayonları.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: meşə ərəzələrinin sakit axan su hövzələrinin sahil bitkiliyi, kiçik çayların üzərində və meşə-çəmən sərhədlərində rast gəlinir.

Sayı: Azsaylıdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su hövzələrinin çirklənməsi və qurudulması, pestisidlərin tətbiqi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Hirkan Milli Parkı ərazisində mühafizə olunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Əhali arasında maarifləndirici tədbirlərin aparılması, su hövzələrinin çirklənməsinin və qurumasının, qarşısının alınması məskunlaşma ərazilərinin qorunması.

Məlumat mənbələri: 1. Lohmann, H. 1993. *Coenagrion vanbrinki* spec. nov. und *C. persicum* spec. nov. aus Vorderasien (Zygoptera: Coenagrionidae). *Odonatologica* 22: 203–211.

Tərtib edənlər: N.Yu.Sneqovaya

Foto: N.Yu.Sneqovaya

Common name: Spiketail

Red List Category: NT; IV.2. With negative trend, could be threatened in nearest future.

Distribution: It is distributed in Iran, Armenia. In Azerbaijan it is found in Lerik, Lenkoran and Astara districts.

Bibliography: 1. Lohmann, H. 1993. *Coenagrion vanbrinki* spec. nov. und *C. persicum* spec. nov. aus Vorderasien (Zygoptera: Coenagrionidae). *Odonatologica* 22: 203–211.

Reference: N.Yu.Sneqovaya.

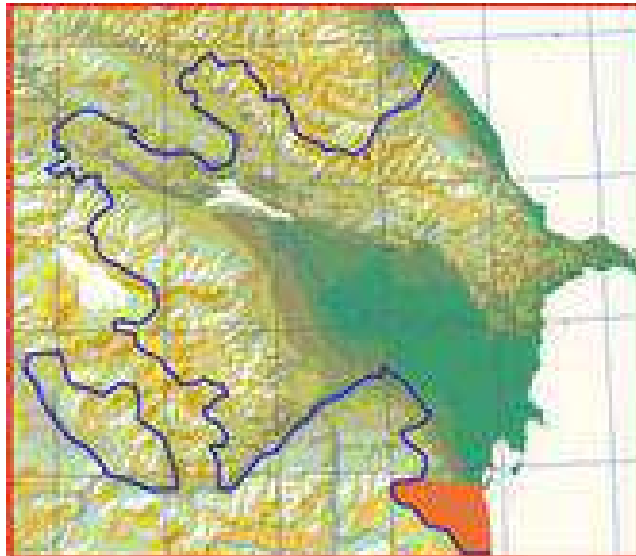
Photo: N.Yu.Sneqovaya

Foto: Elşad Əsgərov

V BÖLMƏ. Sərtqanadlılar
CHAPTER V. Coleoptera

Üçpərli talış çapağanı***Carabus (Procrustes)*
talyschensis
Ménétriés, 1832****Dəstə / Order:** Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Karabid böcəklər - Carabidae**Kateqoriyası və statusu:** NT; IV.2. Sayı azalmaqda olan talış endemidir.**Qısa təsviri:** Bədənin uzunluğu 35 - 40 mm-ə qədərdir, rəngi qaradır, qanadüstlükləri hamardır, tutqundur, üzərlərində zəif nəzərə çarpan nöqtələr vardır, ön döşün kənarları azca qalxmış vəziyyətdədir, bıçcıqları və ətrafları qaradır.**Yayılması:** Lənkəran zonasında rast gəlinir.**Yaşayış yeri və həyat tərzii:** Meşə ətrafının yuxarı kənarı, meşədən sonrakı çəmənlik və dağ-çöl zonası. Yetkin mərhələdə qışlayır. Cütləşmə və yumurtaqoyma yazda, sürfənin inkişafı yayda, puplaşma torpaqda keçir, cavan böcəklər yayın sonunda və payızda əmələ gəlir. Gecə yırtıcısı olub, kiçik onurğasızlarla qidalanır, gündüz vaxtı mamır, daş və s. altında gizlənir. İri cücüyeyən quşlar — zığ-zığ, göycəqarğa, sağsağan və s. quşlar tərəfindən yeyilir.**Sayı:** AMEA Zoologiya institutunun kolleksiya fondunda M.Vinovski tərəfindən 1936-cı ildə Lənkəranda tutulmuş 1 fərd saxlanılır. Son illərdə rast gəlinməmişdir.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Böcəyin Hirkan Milli Parkına daxil olmayan ərazilərdəki yaşayış yerlərinin mal-qara tapdağına çevrilməsi, çəmənliklərin şumlanaraq kənd təsərrüfatı məqsədilə istifadəsi, zərərvericilərə qarşı pestisidlərin plansız surətdə tətbiqi üçpərli talış çapağanının sayını məhdudlaşdıran amillərdəndir.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Hirkan Milli Parkında qorunur. Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.**Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:** Böcəyin Hirkan Milli Parkına daxil olmayan ərazilərdəki yaşayış yerlərində mal-qaranın otarılması, pestisidlərin istifadəsi qadağan edilməlidir. Böcəyin sayı və yayılma arealı barədə yeni məlumatların əldə edilməsi üçün hər

il yasaşıs ərazilərinə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Богачев А.В. Животный мир Азербайджана. Академия Наук Азербайджанской ССР, Баку, 1951, с. 320; 2. Крыжановский О.Л. и др. Жесткокрылые Кавказа. Животный мир СССР, т. V, М.-Л. Изд-во АН СССР, 1958, с. 384 - 431; 3. Самедов Н.Г. Об охране некоторых групп и видов жесткокрылых насекомых. Ереван, 1976, Изд.АН Армянской ССР,с.103 - 107.

Tərtib edənlər: Kərimova İ.Q., Məmmədov Z.M.

Foto: Makarov K.V.

English name: Talysh three-bladed runner

Red List Category: NT; IV.2. Talysh endemic, with the depletion in numbers.

Distribution: Lenkoran region.

Reference: Kerimova I.G., Mammadov Z.M.

Photo: Makarov K.V.

Qafqaz ilbizyeyən fişqırdanı

***Carabus (Procerus)
caucasicus ssp. caucasicus
Adams, 1817***

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Karabid böcəklər - Carabidae

Kateqoriyası və statusu: NT; II.3. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Cənubi Qafqaz endemidir.

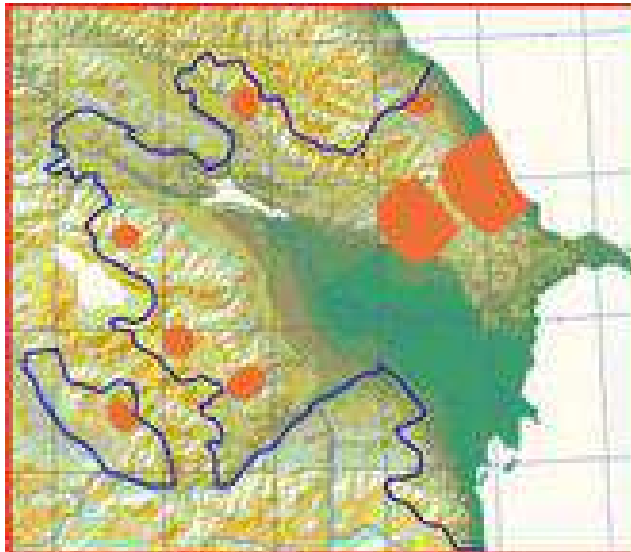
Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 40 - 50 mm, alt hissəsi qara, üst hissəsi isə metal parıltılı göy və ya bənövşəyi rəngdədir. Kırım yarımövündən ön döşün formasına görə fərqlənir. Belə ki, Qafqaz ilbizyeyən fişqırdanında ön döş qabaq tərəfdən daralmış və arxa küncələri bir qədər qalxmış vəziyyətdədir.

Yayılması: Azərbaycanda Böyük Qafqaz və Kiçik Qafqazın (Şuşa ətrafı, Daşaltı dərəsi) dağ və dağətəyi rayonlarında dəniz səviyyəsindən 1200 m-ə qədər yüksəklikdə yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Meşə və bağlarda rütubətli yerlərdə yaşayır. Qışlayan böcəklər ilkin yazda təbiətdə görünməyə başlayır və yayın ortasına qədər rast gəlinirlər. Cütləşmə və yumurtaqoyma prosesi yazın sonunda gedir. Sürfələr yayda inkişaf edir, tezliklə, sentyabrın əvvəlində yeni nəslin böcəkləri əmələ gəlir və onlar oktyabrda qışlamaya gedir. Böcək yırtıcıdır, zərərli ilbizlərlə qidalanmaqla fayda verir. Narahat edilmiş böcəklər zəhərli maye ifraz edirlər. Təbii düşmənləri və xəstəlikləri məlum deyildir.

Sayı: 1917-ci ildə M.Vinovski tərəfindən Qubada 2 fərd, 1924-cü ildə Cəbrayıl rayonunda 1 fərd, 1927-ci ildə E.Sidorovina tərəfindən Şamaxıda 2 fərd, 1927-ci ildə F.əskərov tərəfindən Qusarda 1 fərd, 1929-cu ildə E.Sidorovina tərəfindən Qubada 1 fərd, 2002-ci ildə İ.A.Nuriyeva tərəfindən Siyəzən rayonunun Qalaaltı kəndində 6 fərd, 2004-cü ildə 2 fərd, 2007-ci ildə 6 fərd, 2010-cu ildə 5 fərd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Böyük Qafqaz ilbizyeyənin yayıldığı ərazilərdən olan Şuşa ətrafı, Daşaltı dərəsi işğal altında olduğundan bu ərazilərdə böcəyin sayı barədə dəqiq məlumat əldə etmək mümkün deyildir. Ilbizyeyənin yaşadığı Böyük Qafqazın meşə ərazilərində də antropogen təzyiğin güclü olmasının bu böcəyin sayının azalmasında rolu böyükdür.

Meşələrin qırılması, qeyri-qanuni turizm obyektlərinin ətrafında meşə örtüyünün məişət tullantıları ilə çirkləndirilməsi, meşəaltı örtüyün mal-qara tərəfindən tapdanması Böyük Qafqaz ilbizyeyəninə sayına mənfi təsir göstərir. Böyük Qafqaz meşələrində tək (*Lymantria dispar* L.) və həlqəvi ipəksarıyanların (*Malacosoma neustria* L.) kütləvi artımı zamanı meşələrin pestisidlərlə plansız emalı böcəyin məhvinə səbəb olur. Bu böcəyin kolleksionerlər tərəfindən kommersiya məqsədi ilə kütləvi yığılı da onun sayına təsir göstərməyə bilməz.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Rusiya Federasiyasının Qırmızı kitabına və Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Böcəyin yayıldığı meşə massivləri qorunmalı, onun sayı və yayılma arealı barədə yeni məlumatların əldə edilməsi üçün hər il yasayis ərazilərinə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Богачев А.В. Животный мир Азербайджана. Академия Наук Азербайджанской ССР, Баку, 1951, с. 320; 2. Крыжановский О.Л. и др. Жесткокрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.-Л., Изд-во АН СССР, 1958, с. 384 - 431; 3. Самедов Н.Г. Об охране некоторых групп и видов жесткокрылых насекомых. Ереван, 1976, Изд. АН Армянской ССР, с. 103 - 107.

Tərtib edənlər: Kərimova İ.Q., Məmmədov Z.M.

Foto: Makarov K.V.

English name: Caucasian splashing snail-eater

Red List Category: NT; II.3. Endangered species, which are vulnerable to endangerment in the near future. Endemic species in South Caucasus.

Distribution: Greater and Lesser Caucasus in Azerbaijan (Shusha, Dashalty), regions 1200 m above sea level.

Reference: Kerimova I.G., Mammadov Z.M.

Photo: Makarov K.V.

Kiçik qəşəng böcək***Calosoma (Acalosoma) inquisitor***
Linn., 1758

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Karabid böcəklər - Carabidae

Kateqoriyası və statusu: NT; II.3. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Azsayılı növdür.

Qısa təsviri: Bədəni tünd bürüncü və ya yaşılımtıl qara, nadir hallarda göy, qanadüstlükləri çox zaman parlaq yaşılımtıl, kənarları qırmızı və ya yaşıl rəngdə olan böcəkdir. Uzunluğu 15-28 mm-dir. ətrafları qara rəngli, uzun və nazikdir.

Yayılması: İran, Mərkəzi Avropa, Qafqaz, Orta Asiya, Uzaq Şərqi, Azərbaycanda Şabran və İsmayilli meşələrində rast gəlinmişdir.

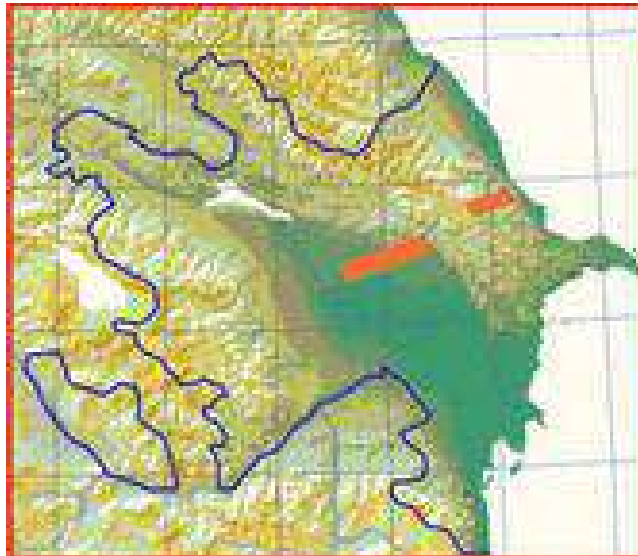
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Enliyarpaqlı ağacların üstünlük təşkil etdiyi meşələrdə ağacların çətirində, gövdəsində və torpaqda rast gəlinir. Başqa cücülərin sayını tənzimləyən entomofaqdır. Həm yetkin fərdlər, həm də sürfələri qarışçı kəpənəklərin, qızılqarın kəpənəyin, tək ipəksarıyanın, palıd ipəksarıyanının, palıd yarpaqbükəninin, bəzən isə sovkaların tırtıl və pupları ilə qidalanır. İldə bir nəsil verir. Yetkin fərd apreldən iyunadək təbiətdə rast gəlinir və bir neçə il yaşaya bilir.

Sayı: 2004-cü ildə İ.A.Nuriyeva tərəfindən Şabran rayonunda 4 ədəd, 2006-cı ildə 3 ədəd, 2010-cu ildə 3 ədəd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşayış arealının antropogen təsirlər nəticəsində daralması. Meşələrdə zərərvericilərə qarşı kimyəvi mübarizənin plansız surətdə aparılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Litva və Belarus respublikalarının Qırmızı kitabına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Meşələrin qırılmasının və insektisidlərin plansız istifadəsinin qarşısının alınması, yayıldığı ərazilərin qorunması.

Məlumat mənbələri: 1. Батиашвили И.Д. и др. Редкие насекомые, М.: Лесн. Пром-стү, 1982. -165 с.; 2. Nuriyeva İ.A. Azərbaycanın bəzi karabid böcəkləri (Coleoptera, Aderhaga, Carabidae) haqqında ekoloji-faunistik məlumat, Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri, I cild, Bakı, 2008, Elm.s. 347 - 350.

Tərtib edənlər: Kərimova İ.Q., Məmmədov Z.M.

Foto: Makarov K.V.

English name: Small pretty ground beetle

Red List Category: NT; II.3. Endangered species. Rare species.

Distribution: Iran, Central Europe, Caucasus, Central Asia, Far East. Azerbaijan - forests in Shabran and Ismayilli.

Reference: Kerimova I.G., Mammadov Z.M.

Photo: Makarov K.V.

Qəşəng böcək***Calosoma (Calosoma) sycophanta***
Linn., 1958**Dəstə / Order:** Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Karabid böcəklər - Carabidae

Kateqoriyası və statusu: NT; II.3. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Azsayılı növdür.

Qısa təsviri: Böcəyin bədəninin uzunluğu 21-35 mm-dir; qanadüstlükləri qızılı yaşıl rəngdə olub metal parıltısına malikdir. Bığcıqları, ağız orqanları, baldırları və pəncələri qara rəngdə olub parlaqdır; ətrafları nadir hallarda qırmızımtıl rəngdə ola bilər.

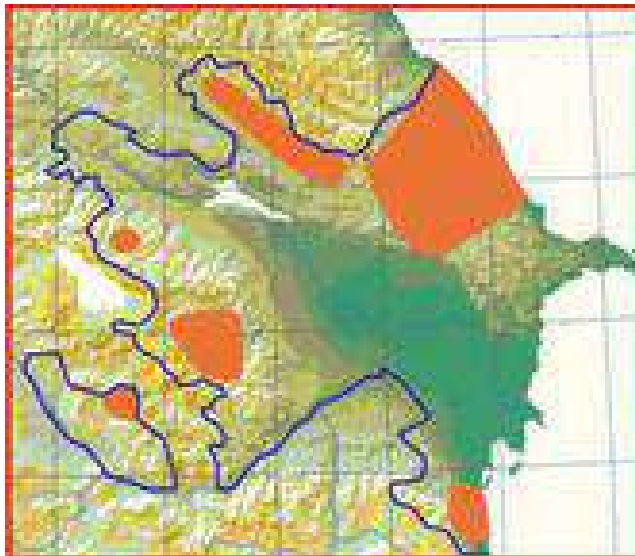
Yayılması: Avropa, Asiya və Qafqaz meşələri. Azərbaycanda düzən və dağətəyi meşə sahələri.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Enliyarpaqlı meşə ağaclarının gövdə və budaqları üzərində, torpaq üzərində yaşayırlar. Böcəklərə aprelin ikinci yarısında təsadüf edilir və onlar 2 - 4 ilə qədər yaşayır. Qışlama müxtəlif sığınacaqlarda —meşə ağacları, kötük və s. içərisində başa çatır. Yumurta torpağa qoyulur, sürfə 2 - 3 həftə ərzində inkişaf edir və puplaşma torpaqda baş verir. Böcək və onun sürfələri müxtəlif yarpaqgəmirən tırtılları fəal surətdə tapır və yeyir. Bunlara tək və həlqəvi ipəksarıyanları, həmçinin qış qarışçısını aid etmək olar. Beləliklə, onlar meşəçilik təsərrüfatına xeyli fayda verirlər. Cücüyeyən quş və heyvanlardan xilas olmaq üçün göyəm, yemişan və s. tikanlı sıx kolların içərisində gizlənilir.

Sayı: 2000-ci ildə İ.Q.Kərimova tərəfindən Şabran rayonunda 1 fərd, 2004-cü ildə İ.A.Nuriyeva tərəfindən Şabran rayonunda 15 fərd, 2012-ci ildə 1 fərd qeydə alınmışdır. Tək ipəksarıyanın kütləvi artdığı illərdə böcəyin sayında da yüksəliş nəzərə çarpır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşələrin qırılması, zərərvericilərə qarşı insektisidlərdən plansız surətdə istifadə, böcəklərin kolleksiyaçıları tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Avropanın Qırmızı Siyahısına, Çexiya, Polşa, Almaniya, Rusiya Federasiyasının, Ukraynanın Qırmızı kitabına və Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Böcəklərin yaşayış areallarına yaxın tarla sahələrinin insektisidlərlə emalını məhdudlaşdırmaq.

Məlumat mənbələri: 1. Богачев А.В. Животный мир Азербайджана, Академия Наук Азербайджанской ССР, Баку, 1951, с. 321; 2. Крыжановский О.Л. и др. Жесткокрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.-Л., Изд-во АН СССР, 1958, с. 384 - 431; 3. Самедов Н.Г. Об охране некоторых групп и видов жесткокрылых насекомых. Ереван, 1976, Изд. АН Армянской ССР, с. 103 - 107; 4. Гусейнова Э.А, Керимова И.Г., Магеррамова Ш.М., Тоçлу Г. Некоторые краснокнижные виды жуков Северо-Восточного Азербайджана сегодня \ Конференция посвященной году гор, Грузия, 2002, с. 80 - 81; 5. Кəримова İ.Қ., Hüseynova E.A., Məhərrəмова Ş.M. Azərbaycanın neftlə çirklənməyə məruz qalmış şimal-şərq meşələrində nadir böcək növləri \ Aç.MEA, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm mərkəzi Tədqiqat Bitki Mühafizəsi institutu, Görkəmli alim —entomoloq S.R.Məmmədovanın 80-illik yubileyinə həsr olunmuş elmi sessiyanın materialları, Gəncə, 2005, s.103 —107.

Tərtib edənlər: Kərimova I.Q., Məmmədov Z.M.

Foto: Makarov K.V.

English name: Pretty ground beetle

Red List Category: NT; II.3. Endangered and rare species.

Distribution: Forests of Asia and Caucasus. Forestry plains and foothills of Azerbaijan.

Reference: Kerimova I.G., Mammadov Z.M.

Photo: Makarov K.V.

Fərat çapağanı***Megacephala (Grammognatha) euphratica*
Dejean in Latreille & Dejean, 1822**

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - *Coleoptera*
Fəsilə / Family: Karabid böcəklər - *Carabidae*

Kateqoriyası və statusu: CR; II.3. Kritik vəziyyətdədir. Təbii şəraitdə nəslinin kəsilməsi ehtimalı vardır.

Qısa təsviri: Böcəyin bədəninin uzunluğu 19 —32 mm, rəngi göyümtül yaşıldır, qanadüstlüklərinin ucunda sarı ləkə vardır, ətrafları sarıdır. Başı böyükdür, gözləri qabarıq, çənələri güclüdür. ətrafları uzun, nazik və sarı rənglidir.

Yayılması: Qərbi Türkmənistan, Cənubi Dağıstan, Azərbaycan (Abşeron, Muğan düzü).

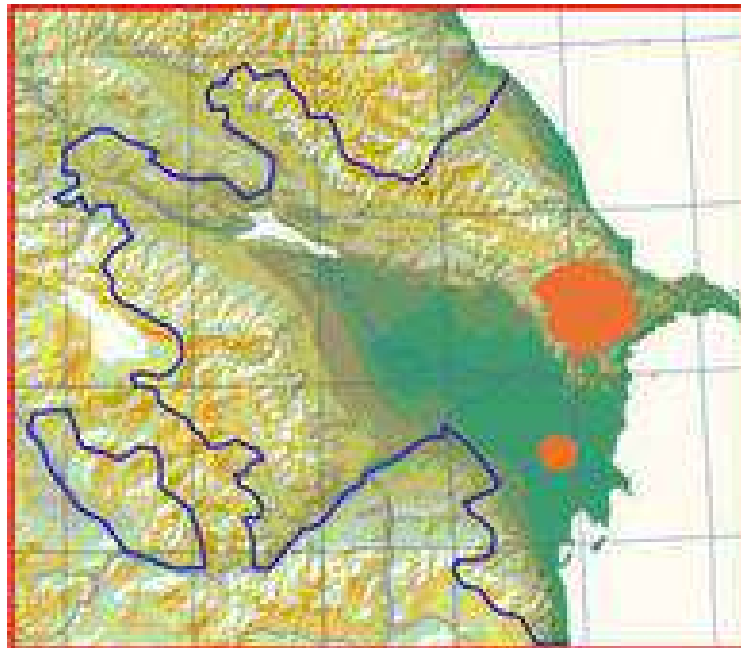
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Şoran torpaq sahələri. Böcəklərə yaz və yayın başlanğıcında rast gəlinir, gecə yırtıcısıdır, kiçik cücülər, qurdlar və ilbizlərlə qidalanır. Sürfələri dərin şaquli yuvalarda yaşayır və həmçinin kiçik cücülərlə qidalanır. Təbii düşmənləri və xəstəlikləri məlum deyildir.

Sayı: 2008-ci ildə İ.Q.Kərimova tərəfindən Şirvan Milli Parkında 2 fərd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Şoran torpaqlarının meliorasiyası və istifadə edilməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Şirvan Milli Parkında qorunur.

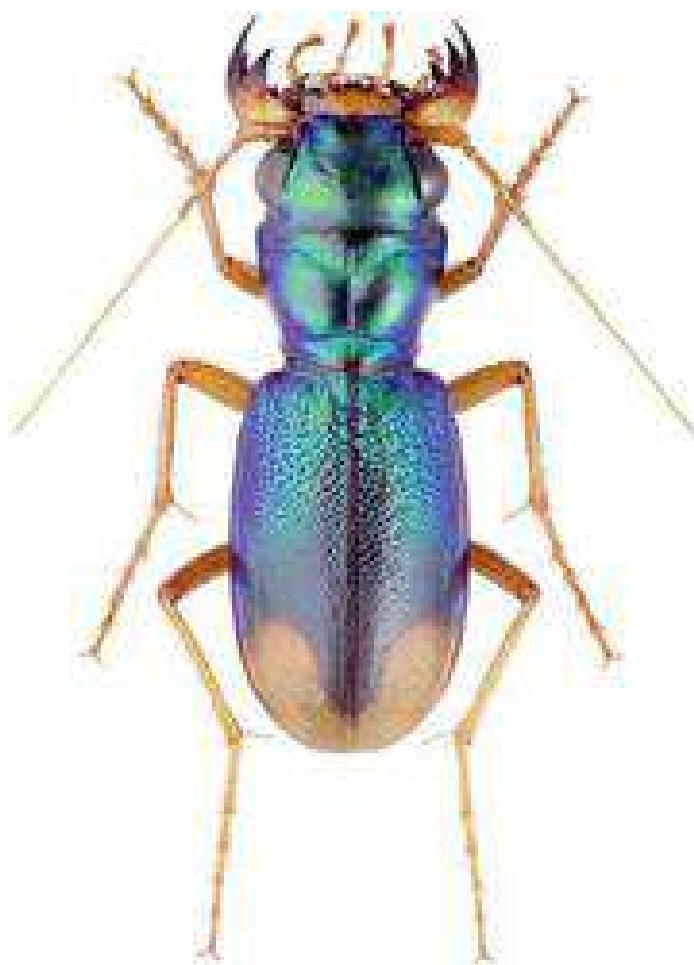
Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Böcəklərin Şirvan Milli Parkına daxil olmayan ərazilərdə yaşayış yerlərinin qorunmasını təşkil etmək, sayı və yayılma arealı barədə yeni məlumatların əldə edilməsi üçün hər il yasaşis ərazilərinə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Крыжановский О.Л. и др. Жесткокрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.-Л., 1958, Изд-во АН СССР, с. 384 - 431; 2. Самедов Н.Г. Об охране некоторых групп и видов жесткокрылых насекомых. Ереван, 1976, Изд.АН Армянской ССР, с. 103 – 107.

Tərtib edənlər: Kərimova I.Q. , Məmmədov Z.M.

Foto: Makarov K.V.

English name: Euphrates runner

Red List Category: CR; II.3. Critically endangered species.

Distribution: West Turkmenistan, South Dagestan, Azerbaijan (Absheron, Mughan steppe).

Reference: Kerimova I.G., Mammadov Z.M.

Photo: Makarov K.V.

Palıd diserkası***Hemidicera fritillum***
Ménétriés, 1832**Dəstə / Order:** Sərtqanadlılar - Coleoptera**Fəsilə / Family:** Qızıl böcəklər - Buprestidae

Kateqoriyası və statusu: CR; II.3. Kritik vəziyyətdədir. Təbii şəraitdə nəslinin kəsilməsi ehtimalı vardır.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 15 - 21 mm-dir, rəngi parlaq bürüncüdür. Qanadüstlükkləri yaşıl parıltıya malikdir, üzəri boylama nöqtəli — şırımlıdır. Bədənin alt tərəfi ağ tükcüklərlə örtülüdür, pəncələri uzundur.

Yayıması: İran, Türkmənistan, Azərbaycan (Talış).

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Azərbaycanda Hirkan tipli meşələr və Talışın orta dağlıq zonası, rütubətli palıd meşələri. Ekologiyası ətraflı öyrənilməmişdir. Çox güman ki, böcək və onların sürfələrinin inkişafı şabalıdyarpaqlı palıdla əlaqədardır.

Sayı: 1927-ci ildə V.Nazarova tərəfindən Lənkəranda 8 fərd, 1936-cı ildə A.V.Boqaçev tərəfindən Lənkəranda 3 fərd, 1940-cı ildə E.Hauser tərəfindən Samuxda 1 fərd qeydə alınmışdır. Son illərdə rast gəlinməmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Müəyyən edilməmişdir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Hirkan Milli Parkında qorunur. Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Böcəyin Hirkan Milli Parkından kənarında olan yaşayış yerlərinin də qorunmasını təşkil etmək, onun sayı və yayılma arealı barədə yeni məlumatların əldə edilməsi üçün hər il yasayis ərazilərinə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Богачев А.В. Животный мир Азербайджана. Академия Наук Азербайджанской ССР, Баку, 1951, с. 326; 2. Рихтер А.А. Флатки (Buprestidae) \ \ Фауна СССР. Насекомые — жесткокрылые, т. XIII, ч. 4, М.-Л., Изд-во АН СССР, 1952, 234 с; 3. Самедов Н.Г. Об охране некоторых групп и видов жесткокрылых насекомых. Ереван, 1976, Изд. АН Армянской ССР, с. 103 - 107.

Tərtib edənlər: Kərimova I.Q., Məmmədov Z.M.

Foto: Makarov K.V.

English name: Hemidicera fritillum

Red List Category: CR; II.3. Critically endangered species.

Distribution: Iran, Turkmenistan, Azerbaijan (Talysh).

Reference: Kerimova I.G., Mammadov Z.M.

Photo: Makarov K.V.

Salomon qızılböcəyi***Ancyloderia salomonii***
Thomson, 1878

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Qızıl böcəklər - Buprestidae

Kateqoriyası və statusu: CR; II.3. Kritik vəziyyətdədir. Təbii şəraitdə nəslinin kəsilməsi ehtimalı vardır.

Qısa təsviri: Böcəyin bədənı yaşılmıtlı-firuzəyi rəngdədir. Qanadüstlükləri və ön döş üzərində narıncı ləkələr vardır. ətrafları yaşıl rəngdədir.

Yayıması: Çin, İran, Türkiyə, Özbəkistan, Tacikistan, Türkmənistan, Azərbaycan (Zaqatala, Qəbələ, Şəki, Göyçay, Yevlax, Naxçıvan MR) ərazilərində rast gəlinir.

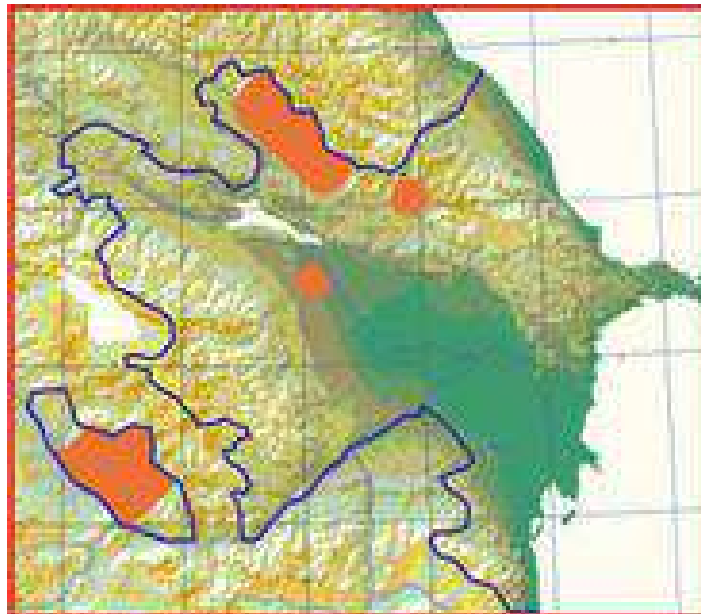
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Cənubi Qafqaz qovağında ibarət olan çaykənarı tuqay meşələrində məskunlaşır. Növün ekologiyasına dair məlumat yoxdur. Sürfələri qovaq ağacının oduncağında inkişaf edir.

Sayı: 1919-cu ildə M.Vinovski tərəfindən Gəncədə 1 fərd, 1928-ci ildə M.Axnazarov tərəfindən Naxçıvanda 1 fərd, 1929-cu ildə E.Hauser tərəfindən Ordubadda 2 fərd, qeydə alınmışdır. Son illərdə rast gəlinməmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Tuqay meşələrinin sahələrinin azalması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı Kitabının 1-ci nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Mühafizəsi üçün tuqay meşələrində qovaq ağaclarının qırılmasının qarşısını almaq, köhnə ağacların qırıldığı yerlərdə yeni-cavan ağaclar əkmək, böcəklərin tutulmasının qarşısını almaq, onun sayı və yayılma arealı barədə yeni məlumatların əldə edilməsi üçün hər il yasaşis ərazilərinə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Богачев А.В. Животный мир Азербайджана. Академия Наук Азербайджанской ССР, Баку, 1951, с. 326; 2. Рихтер А.А. Щатки (Buprestidae) \ \ Фауна СССР. Насекомые — жесткокрылые, т. XIII, ч. 4, М.-Л., Изд-во АН СССР, 1952, 234 с.

Tərtib edənlər: Kərimova I.Q., Məmmədov Z.M.

Foto: Makarov K.V.

English name: Solomon's jewel beetle

Red List Category: CR; II.3.. Critically endangered species.

Distribution: China, Iran, Turkey, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Azerbaijan (Zagatala, Sheki, Goychay, Yevlakh, Nakhchivan).

Reference: Kerimova I.G., Mammadov Z.M.

Photo: Makarov K.V.

Maral böcək***Lucanus cervus***
Linn., 1758

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Buynuzlu böcəklər - Lucanidae

Kateqoriyası və statusu: CR; II.3. Kritik vəziyyətdədir. Təbii şəraitdə nəslinin kəsilməsi ehtimalı vardır.

Qısa təsviri: Bu böcəklərin xarici görkəmi o qədər səciyyəvidir ki, hətta bioloq olmayanlar da onları görəndə kimi tanıyır. Bığcıqları dizlikli, buğumları isə toppuzşəkilli olub 3-6 ədəddir. Mandibulaları çox güclü olub, erkək fərdlərdə dişilərə nisbətən daha iridir. Bədənin rəngi əksər hallarda qəhvəyimtil qarıdır. Qanadüstlükləri və çənələri şabalıdı-qəhvəyidir. Sürfələri ağ rəngdə olub, S formasında əyilmiş vəziyyətdə olurlar. Sürfələrin bədən uzunluğu 14 sm-dir. Erkək fərdlərin bədəninin uzunluğu mandibulaları ilə birlikdə 83 mm, diş fərdlərininki isə 45mm-dir.

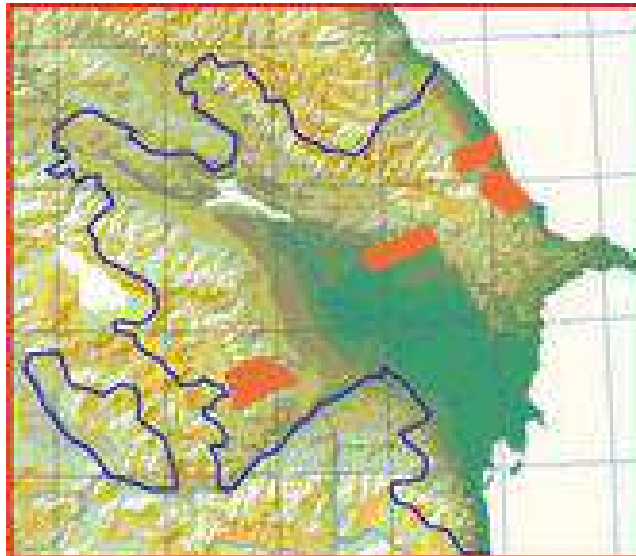
Yayılməsi: Mərkəzi, Cənubi və Qərbi Avropa, Kiçik Asiya, Azərbaycan (Böyük və Kiçik Qafqaz).

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Böcəklər may ayından iyul ayınadək təbiətdə görünürlər. Yetkin böcəklər isə ağac və kolların gövdələrindən axan şirə ilə qidalanırlar. Yumurtalarını çürüməkdə olan və ya artıq çürümüş ağacların qabığı altına qoyurlar. Yumurtadan çıxmış sürfələr çürümüş oduncaqla qidalanırlar. Yaşayış yerinin termiki xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bir generasiya 4-6 il davam edə bilər. Maral böcək Azərbaycanda bu fəsilənin ən iri nümayəndəsidir.

Sayı: Yox olmaq üzrədir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşayış arealının daralması, kolleksiyaçıları tərəfindən tutulması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Bern Konvensiyasının III əlavəsinə daxil edilmişdir. Danimarka, Almaniya, Polşa, Latviya, Estoniya, Belarus respublikası, İsveç, Ukrayna və Rusiya federasiyasının Qırmızı kitabına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşayış əraziləri qorunmalıdır. Çürümüş ağaclar kəsilməməli və yaşayış ərazilərindən çıxarılmamalıdır. Təbiətdə sayı və yayılması barədə yeni məlumatların əldə edilməsi məqsədilə hər il monitoringlər təşkil etmək lazımdır. əhali arasında bu böcəyin qorunmasının vacibliyi barədə təbliğat işi aparılmalıdır. Süni surətdə artırılaraq təbiətə buraxılmalıdır.

Məlumat mənbələri: 1. Батиашвили И.Д. и др. Редкие насекомые. М.: Лесн. Пром-стү, 1982, с. 165; 2. Животный мир Азербайджана. Тип членистоногие. Семейство Рогачи —Lucanidae (Эффенди Р.М.), т. II, Баку: Элм, 1996. - 412 с.

Tərtib edənlər: Kərimova I.Q., Məmmədov Z.M.

Foto: Müller H.

English name: stag beetle

Red List Category: CR; II.3. Critically endangered species.

Distribution: Central, South and West Europe, Asia Minor, Azerbaijan (Greater and Lesser Caucasus).

Reference: Kerimova I.G., Mammadov Z.M.

Photo: Müller H.

Xəzər parandrası***Parandra (Archandra) caspia*
Ménétriés, 1832**

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Uzunbiğ böcəklər - Cerambycidae

Kateqoriyası və statusu: NT; II.3, IV.2. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Cinsin yeganə nümayəndəsidir. Taliş endemikidir.

Qısa təsviri: Böcək şabalıdı və ya qırmızımtıl —qəhvəyi rəngdədir, qanadüstlükləri çox parlaqdır. Bədəni bir qədər yastılaşmış formada olub, uzunluğu 12-36 mm-dir. Biğcıqları qısadır, mandibulaları erkək fərdlərdə dişilərinkinə nisbətən daha iridir və çox əyilmişdir. Pəncələri 5 buğumludur, 3-cü buğum enliləşməmiş və parçalanmamışdır. Bu da primitivlik xüsusiyyətidir.

Yayıması: Taliş, Şimali-Qərbi İran (Elburs dağı), Lənkəran bölgəsinin dağlarında (dəniz səviyyəsindən 35 m-dən - 1000 m-dək yüksəkliklərdə) və Xəzər sahili boyundakı ovalıqlarda olur.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Söyüd, qovaq, cökə, palıd, qızılağac və s. ağaclar bitən meşə sahələri. Generasiyası 3 illikdir. Yetkin fərdlər həm dağlıq meşələrdə, həm də Xəzəryanı ovalığın meşə sahələrində rast gəlinir. Müxtəlif çürümüş ağacların nəm, ölü oduncağı içərisində yaşayır, gecələr buranı tərk edir. Böcəklərin uçuşu maydan avqustadək olur. Yumurtalarını çıxdıqları yolların divarlarına qoyurlar. Yumurtanın inkişafı iki həftəyə qədər davam edir. Sürfələr zəifləmiş oduncaq qatlarında yaşayır. Təbii düşmənləri və xəstəlikləri məlum deyil.

Sayı: 1916-cı ildə M.Şidlovski tərəfindən Lənkəranda 8 fərd, 1926-cı ildə V.Nazarova tərəfindən 4 fərd, 1929-cu ildə K.Predum tərəfindən 10 fərd, 1936-cı ildə A.V.Boqaçev tərəfindən 15 fərd, həmin ildə K.Predum tərəfindən 7 fərd, 2010-cu ildə İ.Q.Kərimova tərəfindən Hirkan Milli Parkında 2 fərd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Hirkan Milli Parkına daxil edilməmiş ərazilərdə böcəyin yaşayış yerlərində qurumuş, çürümüş ağacların kəsilməsi məhdudlaşdırıcı amillərdəndir.

Kolleksiyaçılar tərəfindən tutulması da Xəzər parandrasının sayına mənfi təsir göstərir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Hirkan Milli Parkında qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Hirkan Milli Parkına daxil edilməmiş ərazilərdə də böcəyin yaşayış yerlərini qorumaq lazımdır. Xəzər parandrası çürümüş kötüklərin içərisində yaşadığına görə həmin ərazilərdən belə kötükləri çıxarmaq qadağan edilməlidir. Yaşayış ərazilərində say uçotu aparmaq üçün hər il monitorinqlər təşkil etmək lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Плавилүщиков Н.Н. Жуки-дровосеки. Фауна СССР. Насекомые-жесткокрылые, т. XXI, ч. 1, М.-Л., Иҫд-во АН СССР, 1936, 611 с.; 2. Плавилүщиков Н.Н. Жуки-дровосеки. Фауна СССР, Жесткокрылые, ч. 23, вып. 1, М.-Л., Иҫд-во АН СССР, 1958, 591 с.; 3. Богачев А.В. Животный мир Азербайджана. Академия Наук Азербайджанской ССР, Баку, 1951, с. 271 - 373; 4. Данилевский М.Л., Мирощников А.И. Жуки-дровосеки Кавказа (Coleoptera, Cerambycidae). Определитель. Краснодар, 1985, с. 94.

Tərtib edənlər: Kərimova I.Q., Məmmədov Z.M.

Foto: Makarov K.V.

English name: Caspian parandra

Red List Category: NT; II.3, IV.2. Endangered species. Monotype. Talysh endemic.

Distribution: Talysh, North - West Iran (Elburs Mountain), mountain part of Lenkoran (35 m -1000 m above sea level) and Khazar coastal lowlands.

Reference: Kerimova I.G.

Photo: Makarov K.V.

Döşüdişli uzunbiğ***Rhaesus serricollis*
Motschulsky, 1838**

Dəstə / Order:	Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family:	Uzunbiğ böcəklər - Cerambycidae

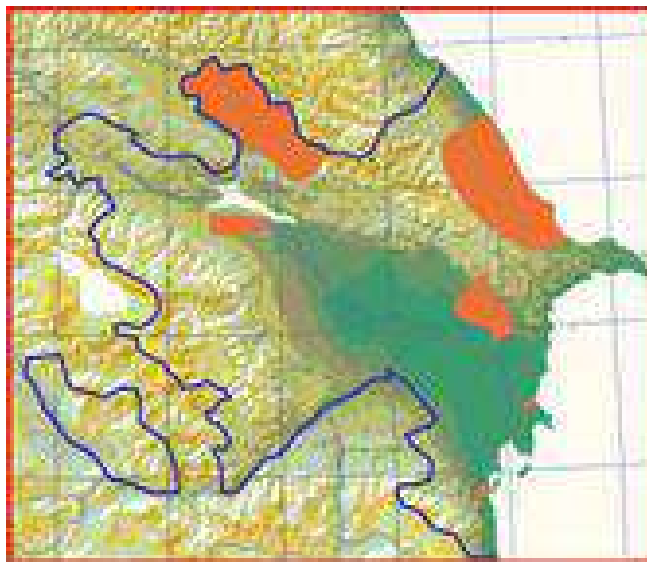
Kateqoriyası və statusu: VU; II.3. Antropogen təsirlərə həssas, təcili qorunma tədbirləri tələb etməyən, lakin nəzarət altına alınması vacib olan növdür.

Qısa təsviri: Erkək fərdlərin bədəninin uzunluğu 30 —40 mm, dişilərininki isə 60 mm-ə qədərdir. Bədəni iridir, qanadüstlükləri adətən bir qədər açıq rəngdədir. Ön döş önə doğru daralmışdır, ön ucları itidir. Ön döşün yan tərəfləri uzun dişciklərlə əhatə olunmuşdur. Sonuncu dişcik qalanlarından uzun olub, arxaya doğru əyilmişdir. Erkək fərdlərin çənələri dişilərinə nisbətən iri olub, içəri kənarında iri dişi vardır. Dişi fərdlərdə bu diş zəif inkişaf etmişdir. Biğcıqlar erkək fərdlərdə qanadüstlüklərin yarısından uzundur, dişi fərdlərdə isə yarısına çatmır.

Yayılması: Albaniya, keçmiş Yuqoslaviya, Yunanıstan, Bolqarıstan, Türkiyə, İran, Suriya, Rusiya, Gürcüstan, Ermənistan, Azərbaycanda Şəki -Zaqatala, Quba-Xaçmaz və Şirvan rayonlarında yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Orta və aşağı dağ qurşağının enliyarpaqlı ağaclardan ibarət meşələrində yaşayır. Dəniz səviyyəsindən 1500-2000 m-dək hündürlüyə qalxır. Böcəklər iyundan sentyabradək uçurlar. Gecə həyat tərzi keçirirlər. Sürfələr başlıca olaraq fıstıq və qovaq ağaclarının oduncaqlarında, bəzən çinar, qoz, söyüd, cökə, şabalıd, qlediçiya və bəzi başqa enliyarpaqlı ağaclarda yaşayır. Kəsilmiş iri, ölməkdə olan ağaclara daha çox üstünlük verirlər. Generasiyası 3 ildən az deyildir. Sürfələr birinci il qabıq altında yaşayır, sonrakı illərdə isə oduncaqda yollar qazıyaraq dərinə gedirlər.

Sayı: 1904-cü və 1906-cı ildə M.Vinovski tərəfindən Yevlaxda 1 fərd, 1909-cu ildə M.Vinovski tərəfindən Gəncədə 1 fərd, 1929-cu ildə K.Predum tərəfindən Lənkəranda 2 fərd, 1931-ci ildə V.Kavdişev tərəfindən Zaqatalada 1 fərd, 1941-ci ildə A.V.Boqaçev tərəfindən Lənkəranda 3 ədəd, 1946-cı ildə A.V.Boqaçev tərəfindən Mingəçevirdə 1 fərd, 1947-ci ildə A.V.Boqaçev tərəfindən Samuxda 1 fərd, 1949-cu ildə A.V.Boqaçev tərəfindən Xaldanda 5 fərd, 2008-ci

ildə X.Z.əsgərzadə tərəfindən Nabranda 5 fərd, 2011-ci ildə Z.B.Şahverdiyeva tərəfindən Neftçalada 1 fərd, 2010-cu ildə İ.Q.Kərimova tərəfindən Lənkəranda 2 fərd, 2011-ci ildə İ.Q.Kərimova tərəfindən Şabranda 2 fərd, 2012-ci ildə İ.Q.Kərimova tərəfindən Zaqatalada 2 fərd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşayış ərazilərində meşələrin qırılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Krasnodar vilayətinin və Rusiya Federasiyasının Qırmızı Kitabına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşlı enliyarpaq ağacların qırılması məhdudlaşdırılmalı və çürüməkdə olan kütüklər böcəyin yaşadığı ərazilərdə saxlanmalıdır. Onun sayı və yayılma arealı barədə yeni məlumatların əldə edilməsi üçün hər il yasaşıs ərazilərinə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Плавилүщиков Н.Н., Жуки-дровосеки. Фауна СССР. Жесткокрылые, ч. 23, вып. 1. М.-Л., 1958, Исд-во АН СССР, 591 с.; 2. Данилевский М.Л., Мирощников А.И., Жуки-дровосеки Кавказа (Coleoptera, Cerambycidae). Определитель. Краснодар, 1985, с. 94; 3. Керимова И.Г. Материалы к фауне жуков - усачей (Cerambycidae) Азербайджана \ I Международная научно-практическая конференция Беккеровских чтений, "ТриАС", 27 мая - 29 мая, 2010, с. 401 —404.

Tərtib edənlər: Kərimova İ.Q.

Foto: Miroşnikov A.İ.

English name: Rhaesus serricollis

Red List Category: VU; II.3. Sensitive to the anthropogenic effects, does not require immediately actions, but needs to be taken under the control.

Distribution: Albania, former Yugoslavia, Greece, Bulgaria, Turkey, Iran, Syria, Russia, Georgia, Armenia, Azerbaijan (Sheki —Zagatala, Guba —Khachmaz, Shirvan).

Reference: Kerimova I.G.

Photo: Miroshnikov A.I.

Böyük qısaqanad uzunbiğ***Necydalis major***
Linn., 1758

Dəstə / Order:	Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family:	Uzunbiğ böcəklər - Cerambycidae

Kateqoriyası və statusu: VU; II.3., IV.2. Nadir növdür. Mənfi təsirlərə həssasdır.

Qısa təsviri: Bədəni dar olub, 21 - 32 mm uzunluqdadır. Rəngi qaradır, qanadüstlükləri qırmızımtıl-boz rəngdə olub zirvədə qaradır. Qanadüstlükləri qıscadır və qarıncığı örtmür, qanadlar qarıncıq boyu açıqda yerləşmişdir. Bığcıqları erkək fərdlərdə birinci yarısına qədər, dişilərdə isə tamamilə qırmızımtıl-sarı rəngdədir. ətrafları qırmızımtıl-sarı rəngdə, arxa budların zirvələri isə qaradır. Qarıncığın birinci buğumu qırmızımtıldır.

Yayılması: Ön Qafqaz, Qafqazın Qara dəniz sahilləri, Cənubi Qafqaz, Bütün Sibir, Saxalin, Qərbi Avropa, Yaponiya, Azərbaycanda Guba-Xaçmaz bölgəsinin rayonları.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qarışıq və enliyarpaqlı meşələrdə yayılmışdır. Böcəklər iyun-iyulda fəal olurlar. Enliyarpaqlı ağacların gövdələrində, qabıq altında, xüsusilə də söyüd ağacında rast gəlinir. Böcəklər gizli həyat tərzi keçirirlər. Çiçəklər üzərində az rast gəlinirlər. Təhlükə anında böcəklər iri zarqanadlı cücülərin davranışını təqlid edirlər. Böcəyin bədən forması mimikriyaya nümunə olaraq bu oxşarlığı tamamlayır. Yumurtalarını qurumuş ağacların qabıq və oduncaqlarında olan yarıqlara qoyurlar. Yumurtanın inkişafı 3 həftəyə başa çatır. Sürfəsi söyüd, titrək qovaq, qovaq ağaclarının oduncaqlarında inkişaf edir. Pupaşma yazda, yayın əvvəllərində baş verir. Generasiyası 2 ildən az deyildir.

Sayı: 2003-cü ildə İ.Q.Kərimova tərəfindən Şabran rayonunun Qalaaltı kəndində, əsasən enliyarpaqlı ağaclardan ibarət qarışıq tipli meşədə cəmi 1 fərd qeydə alınmışdır. Son illərdə rast gəlinməmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Böcəyin qeydə alındığı yerlərdə qanunsuz turizm obyektlərinin tikilməsi ilə əlaqədar olaraq ağaclar amansızcasına qırılır, meşə məişət tullantıları ilə çirkləndirilir. Böcəyin yumurtalarını qoyduğu qurumuş ağaclar ərazidən çıxarılır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Latviya, Litva və Rusiya Federasiyasının Qırmızı kitabına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Meşələrdə ağacların qırılması, qoca, qurumaqda olan ağacların kəsilərək ərazidən çıxarılması qadağan edilməlidir. Böcəyin yasa-yis ərazilərinə hər il monitoringlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: Керимова И.Г. Материалы к фауне жуков - усачей (Cerambycidae) Азербайджана\ I Международная научно-практическая конференция Беккеровских чтений, 27 мая - 29 мая, "ТриАС", 2010, с. 401 - 404; 2. Черепанов А.И. Усачи Северной Азии (Prioninae, Disteniinae, Iepturinae, Aseminae). Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1979, с. 396 - 399.

Tərtib edənlər: Kərimova I.Q.

Foto: Makarov K.V.

English name: Necydalis major

Red List Category: VU; II.3., IV.2. . Rare species. Sensitive to the negative effects species.

Distribution: Caucasus, Black Sea region in Caucasus, South Caucasus, Siberia, Sakhalin, Western Europe, Japan, Azerbaijan (Guba- Khachmaz region).

Reference: Kerimova I.G.

Photo: Makarov K.V.

Alp rozaliyası***Rosalia alpina***
Linn., 1758

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Uzunbiğ böcəklər - Cerambycidae

Kateqoriyası və statusu: VU; II.3, IV.2. Təhlükə altındadır. Təbii şəraitdə sayı azalır.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 15 - 28 mm-dir. Ön döş bozultul-mavidir, ön tərəfdə iri qara ləkəlidir. Bədən boz və ya göyümtül-bozdur, qanadüstlükləri bozultul-mavi olub, qara ləkəlidir, ləkələrin kənarları açıq rənglidir. İri qara ləkələr qanadüstlüklərin ortasında, kiçik qara ləkələr isə arxasında yerləşir. Ləkələrin şəkli müxtəlif fərdlərdə dəyişkən ola bilər. Biğ-cıqlar 11 buğumludur, mavidir. Hər buğumun qalın hissəsi qara rəngli olub, tükcüklüdür. Biğciqlar dişilərdə bədən uzunluğunda, erkək fərdlərdə isə bədənə 1.5 - 2 dəfə uzundur.

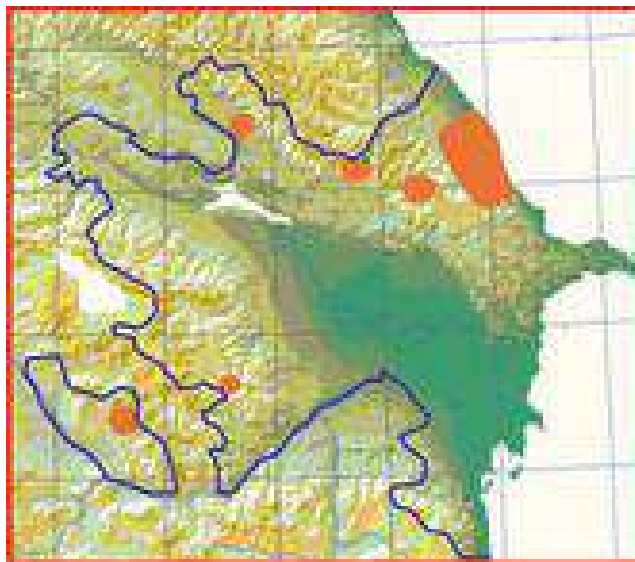
Yayılməsi: Azərbaycanda Böyük və Kiçik Qafqazda dən.səv.1500m-ə qədər yüksəklikdə yarpaqlı meşələrdə rast gəlinir. Qərbi Avropa, Cənub-Qərbi Ukrayna, Krım, Qafqaz, Suriya, Fələstin.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Yarpaqlı meşələrin rütubətli yerlərində, yıxılmış ağacların gövdələri üzərində yaşayır. Fıstıq ağacına üstünlük verirlər. Yaşlı böcəklər iyulda görünür və avqust ayının sonuna qədər yaşayır. Sürfəsi qışlayır. Generasiya 3 illikdir. Gündüzlər daha fəaldirlər. Növün bioloji xüsusiyyətləri öyrənilməmişdir.

Sayı: 2002-ci ildə İ.Q.Kərimova tərəfindən Şabran rayonunun Zeyvə kəndində 3 fərd, 2011-ci ildə Ş.M.Məhərrəmovə tərəfindən Qax rayonunda 2 fərd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşələrin qırılması, çürüməkdə olan fıstıq ağacı kötöklərinin kökündən çıxarılıb böcəklərin yaşayış yerlərindən ərazidən uzaqlaşdırılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Beynəlxalq Təbiəti mühafizə Cəmiyyətinin Qırmızı Siyahısına, Avropa Qırmızı Siyahısına, Bern Konvensiyasının II əlavəsinə salınmışdır.

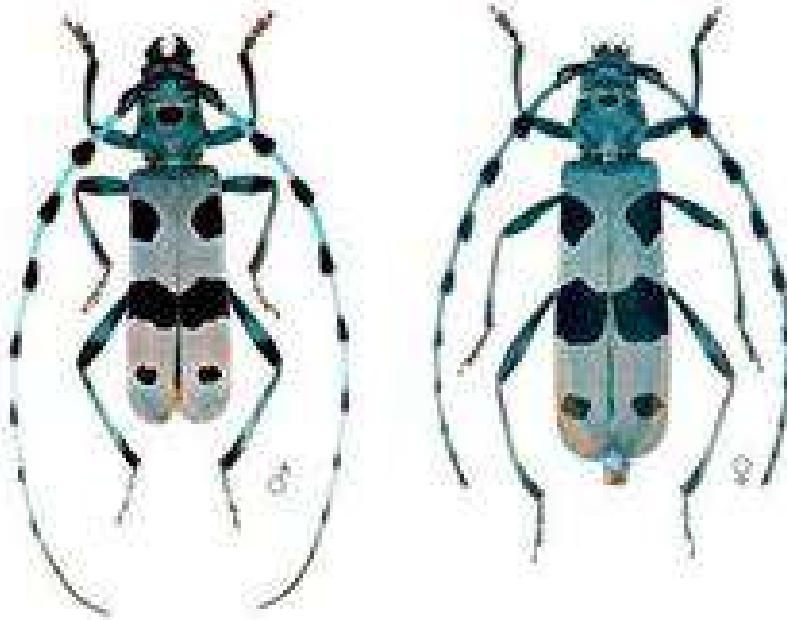
Çexiya, Polşa, Rusiya Federasiyasının Qırmızı kitablarına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Meşə təsərrüfatı tədbirlərini nizamlamaq, köhnə ağacların kəsilməsini məhdudlaşdırmaq, ağac (xüsusilə də fıstıq ağacının) kötöklərini meşədən kənarlaşdırmamaq, böcəyin yayıldığı ərazilərdə qoruq təşkil etmək lazımdır. Onun sayı və yayılma arealı barədə yeni məlumatların əldə edilməsi üçün hər il yasayis ərazilərinə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Плавилүщиков Н.Н. Жуки-дровосеки \ Фауна СССР. Насекомые —жесткокрылые, т. XXI, ч. 2, М.-Л., 1940, 781 с.; 2. Гусейнова Э.А, Керимова И.Г., Магеррамова Ш.М., Тоçлу Г. Некоторые краснокнижные виды жуков Северо-Восточного Азербайджана сегодня \ Конференция посвященной году гор, Грузия, 2002, с. 80 - 81; 3. Кəримова İ.Қ., Huseynova E.A., Məhərrəмова Ş.М. Azərbaycanın neftlə cirkənməyə məruz qalmış şimal-şərq meşələrində nadir böcək novləri \ Az.MEA, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm mərkəzi tədqiqat Bitki Muhafizəsi institutu, Gorkəmli alim —entomoloq S.R.Məmmədovanın 80-illik yubileyinə həsr olunmuş elmi sessiyanın materiaları, Gəncə, 2005, с. 103 —107.

Tərtib edənlər: Kərimova I.Q.

Foto: Miroşnikov A.İ.

English name: *Rosalia longicorn*

Red List Category: VU; II.3, IV.2. Threatened species, which are vulnerable to endangerment in the near future. With depletion in numbers species.

Distribution: Azerbaijan, Greater and Lesser Caucasus, forests 1500 m above sea level. West Europe, South- West Ukraine, Krim, Caucasus, Syria, Palestine.

Reference: Kerimova I.Q.

Photo: Miroshnikov A.I.

Tünd qırmızı Taliş uzunbiği***Purpuricenus talyshensis***
Reitter, 1891

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Uzunbiğ böcəklər - Cerambycidae

Kateqoriyası və statusu: CR; II.3, IV.2. Kritik vəziyyətdədir. Təbii şəraitdə nəslinin kəsilməsi ehtimalı vardır. Taliş endemikidir.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 12.5 - 17 mm-dir. Rəngi qaradır. Qanadüstlükləri açıq-qırmızı və ya çəhrayımtıl —sarı rəngdə olub hər birinin üzərində 3 iri qara ləkə vardır. Qanadüstlüklərin əsasında nisbətən kiçik qara ləkə, orta hissəsində iri və qismən oval, zirvədə isə ən kiçik qara ləkə vardır. Ön döş açıq qırmızı rəngdə olub əsasda qalın qara ləkə ilə əhatələnmişdir, öndə iki qara nöqtəlidir. Biğcıqları 11 buğumludur.

Yayılməsi: İran, Azərbaycan (Taliş dağları)

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dağ, dağətəyi və ovalıq sahələrin palıd meşələri. Böcəklərə may və iyun aylarında təsadüf edilir. Zəifləmiş, tələf olan və xəstə palıd ağaclarının oduncağında yaşayır. Növün biologiyası ətraflı öyrənilməmişdir.

Sayı: 1936-cı ildə A.V.Boqaçev tərəfindən Lənkəranın Alekseyevka kəndində 2 fərd tutulmuşdur (AMEA zoologiya institutunun kolleksiya fondunda saxlanılır). Son illərdə qeydə alınmamışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Hirkan Milli Parkına daxil olmayan ərazilərdə palıd ağaclarının kəsilməsi. Bu ərazilərdə kolleksiyaçılar tərəfindən ticarət məqsədilə tutulması da böcəyin sayına mənfi təsir edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Hirkan Milli Parkında qorunur.

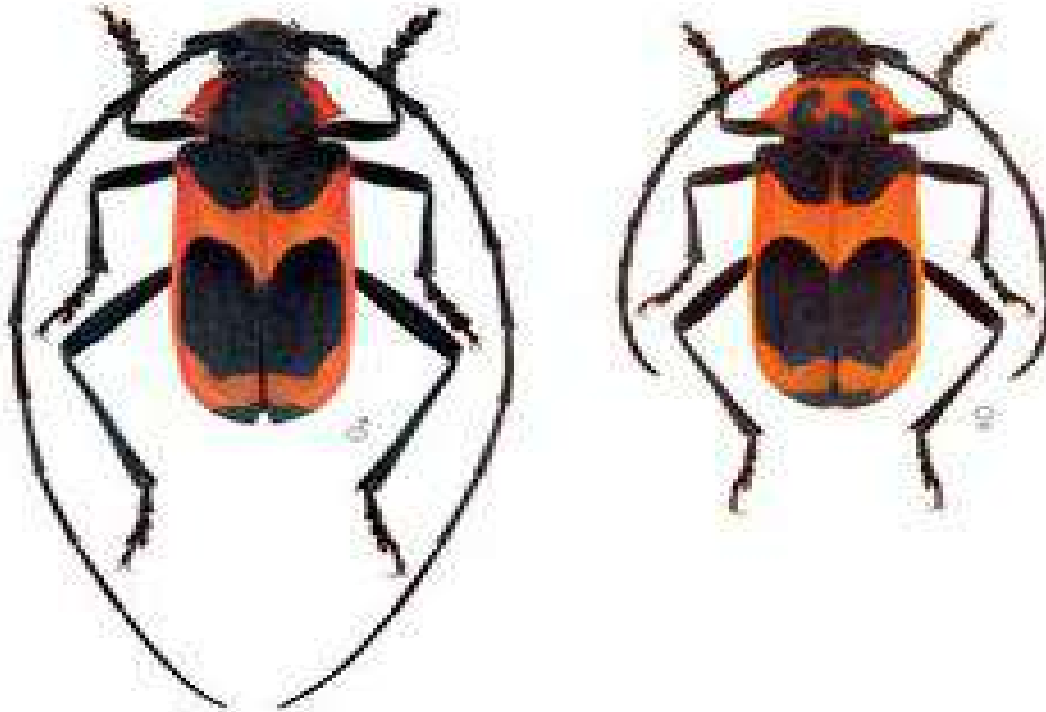

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Böcəyin yaşadığı ərazilərdə meşə təsərrüfatı tədbirlərini nizamlamaq, qurumaqda olan və ya qurumuş palıd ağaclarının kəsilməsini qadağan etmək, onun sayı və yayılma arealı barədə yeni məlumatların əldə edilməsi üçün hər il yasayis ərazilərinə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Данилевский М.Л., Мирошников А.И. Жуки-дровосеки Кавказа (Coleoptera, Cerambycidae). Определитель. Краснодар, 1985, с. 212.

Tərtib edənlər: Kərimova I.Q.

Foto: Miroşnikov A.İ., Kakunin S.O.

English name: Purple talysh longhorned beetle

Red List Category: CR; II.3, IV.2. Critically endangered species. Talysh endemic.

Distribution: Iran, Azerbaijan (Talysh Mountains)

Reference: Kerimova I.G.

Photo: Miroshnikov A.I., Kakunin S.O.

Qara uzunbiğ***Morimus verecundus*
Faldermann, 1836**

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Uzunbiğ böcəklər - Cerambycidae

Kateqoriyası və statusu: NT; II.3. Azsaylıdır. Təhlükə həddinə (VU) yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər.

Qısa təsviri: Bədəni qara rəngdə olub, 16 - 38 mm uzunluqdadır. Qanad üstlükəri və ön döşün üzəri dənəvərdir. Qanadüstlükərin üzərində qara ləkələr vardır.

Yayılması: Krim, Qafqaz, Cənubi Qafqaz; Türkiyə, Şimali İran, Azərbaycan

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Sürfələr müxtəlif enliyarpaqlı və iynəyarpaqlı ağacların oduncağı və qabığı altında yaşayırlar. Pupaşma yazda və yayda baş verir. Generasiya 2 ildən az deyildir. İmaço apreldə və sentyabrda təbiətdə görünür.

Sayı: 1925-ci ildə V.Nazarov tərəfindən Lənkəranda 1 fərd, 1928 - ci ildə P.Alekseyev tərəfindən Lənkəranda 1 fərd, 1929-cu ildə K.Predum tərəfindən Lənkəranda 2 fərd, A.V.Boqaçev tərəfindən Lənkəranda 2 fərd, V.Ulyanovtsev tərəfindən Bakıda 1 fərd, 1936-cı ildə A.V.Boqaçev tərəfindən Lənkəranda 8 fərd, 1948-ci ildə A.Axundova tərəfindən Bakıda 15 fərd, 1956-cı ildə N.H.Səmədov tərəfindən Astarada 1 fərd, 1958-ci ildə N.H.Səmədov tərəfindən Yardımlıda 3 fərd, 1967-ci ildə A.Axverdiyev tərəfindən Lənkəranda 1 fərd, 2003-cü ildə X.ə.Əliyev tərəfindən Lənkəranda 1 fərd, 2008-ci ildə İ.Q.Kərimova tərəfindən Abşeronda 1 fərd, 2009-cu ildə X.ə.Əliyev tərəfindən Abşeronda 1 fərd, 2011-ci ildə İ.Q.Kərimova tərəfindən Lənkəranda 2 fərd, 2012-ci ildə İ.Q.Kərimova tərəfindən Zaqatalada 4 fərd, 2012-ci ildə N.Y.Sneqovaya tərəfindən Lənkəranda 1 fərd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşələrin qırılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Heç bir tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Böcəyin yaşadığı ərazilərdə qurumuş ağaclar kəsilməməli, yarı çürümüş kütüklər ərazidən çıxarılmamalıdır. Orta məktəblərdə şagirdlərin də qoruma tədbirlərinə qoşulmasından ötrü təbliğat işləri aparılmalıdır.

Məlumat mənbələri: 1. Самедов Н.Г. Об охране некоторых групп и видов жесткокрылых Ленкоранской зоны Азербайджана. Об охране насекомых, Ереван, 1976, Иҹд.АН Армянской ССР, с. 103 - 107; 2. Кərimova İ.Қ. Абşеронда yayılmış uzunbiğ bосəklər (Coleoptera, Cerambycidae) \ Azərbaycan Zooloqlar Сəmiyyуətinin əsərləri, I cild, Bakı, Elm, 2008, s. 200 - 206; 3. Данилевский М.Л., Мирощников А.И., Жуки - дровосеки Кавкаса (Coleoptera, Cerambycidae). Опеделителю. Краснодар, 1985, с. 94.

Tərtib edənlər: Kərimova I.Q.

Foto: Kakunin S.O.

English name: Black longhorned beetle

Red List Category: NT; II.3. Low number, endangered species (VU), vulnerable to endangerment in the near future.

Distribution: Krim, Caucasus, South Caucasus, Turkey, North Iran, Azerbaijan

Reference: Kerimova I.G.

Photo: Kakunin S.O.

Talış kökyeyeni***Dorcadion (Cribridorcadion) talyschense***
Ganglbauer, 1884

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Uzunbiğ böcəklər - Cerambycidae

Kateqoriyası və statusu: CR; II.3, IV.2. Kritik vəziyyətdədir. Təbii şəraitdə nəslinin kəsilməsi ehtimalı vardır. Talış endemidir.

Qısa təsviri: Bədəni 13.5 —18.5 mm uzunluqdadır. Ətrafları və biğciqlər qarıdır. Qanadüstlükləri üzərində açıq rəngli 2 tam zolaq vardır. Bel və tikiş zolaqları dar, çiyin və kənar zolaqları isə enlidir. Ön döş çılpaq və kobud punktirlidir.

Yayılması: Talış (Zuvand).

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Taxıl bitkiləri ilə qarışıq kserofil bitkilərlə örtülmüş quru yamaclarda, az hallarda qumluqlarda, qumsal gilli və yüngül şoranlaşmış torpaqlarda yaşayırlar. Böcəklər apreldə müşahidə olunur və mayın axırı, iyunun əvvəlinə qədər yaşayır, taxılların kökləri ilə qidalanır və puplaşma torpaqda başa çatır. Pupları qışlayır. İldə bir nəsil verir. Böcəklər çəhrayı sığırçınlar tərəfindən yeyilir.

Sayı: 1922-ci ildə A.V.Boqaçev tərəfindən Lənkəranda 3 fərd tutulmuşdur (AMEA Zoologiya institutunun kolleksiya fondunda saxlanılır). Son illərdə rast gəlinməmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Böcəyin yaşadığı ərazilər mal-qara tapdağına məruz qalır. Bu ərazilərin insanlar tərəfindən şumlanması, əkilib becərilməsi böcəyin arealının daralmasına səbəb olur.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Hirkan Milli Parkında qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Böcəyin yaşayış yerlərinə mal-qaranın

buraxılması, bu ərazilərin əkin yeri kimi istifadə edilməsi qadağan edilməlidir. Böcəyin sayı və yayılma arealı barədə yeni məlumatların əldə edilməsi üçün hər il yasaşıs ərazilərinə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Плавилүщиков Н.Н. Жуки-дровосеки \ \ Фауна СССР. Насекомые —жесткокрылые, т. XXI, ч. 3, М.-Л.,Исд. АН СССР, 1958, 591 с.; 2. Данилевски М.Л., Мирощников А.И. Жуки-дровосеки Кавкаса (Coleoptera, Cerambycidae). Определителү. Краснодар, 1985, с. 327.

Tərtib edənlər: Kərimova İ.Q.

Foto: Kasatkin D.G.

English name: Talysh root-eating longhorned beetle

Red List Category: CR; II.3, IV.2. Critically endangered species. Talysh endemic.

Distribution: Talysh (Zuvand).

Reference: Kerimova I.G.

Photo: Kasatkin D.G.

Skovits uzunbığı***Mallosia (Semnosia) scovitzii***
Faldermann, 1837

Dəstə / Order:	Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family:	Uzunbığ böcəklər - Cerambycidae

Kateqoriyası və statusu: EN; II.3, IV.2. Cənubi Qafqaz endemidir.

Qısa təsviri: Böcək 16 - 38 mm uzunluqdadır. Bədənin rəngi qara olub, üzəri açıq rəngli tükcüklərlə örtülüdür. Nadir hallarda tükcüklər qara rəngdə olur. Qanadüstlükləri adətən yan tərəflərdə və zirvədə açıq rənglidir. Üzərlərindəki punktirlər uzununa xətlər əmələ gətirir. Bığcıqlar berrəngli olub üzərləri tükcüklərlə örtülməmişdir.

Yayılməsi: Türkiyə, Ermənistan, Azərbaycan ərazisində - Naxçıvan MR-də (Ordubad, Buzqov, Biçənək) yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dağ, dağətəyi və quru dağ yamaclarındakı kserofil bitki örtüyü olan yerlər. Yazda və yayın əvvəllərindən başlayaraq, böcəklər nadir hallarda ferula cinsindən olan iri (çətirçiçəklilər fəsiləsi) bitkilərin gövdə və köklərində görünür və sürfələri orada inkişaf edir. Puplaşma torpaqda gedir. Pup mərhələsində qışlayır. İldə bir nəsil verir. Təbii düşmənləri naməlumdur.

Sayı: 1967-ci ildə M.L.Danilevski tərəfindən Naxçıvan MR-də 1 fərd, 1982-ci ildə 2 fərd və 1983-cü ildə 1 fərd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: əsas məhdudlaşdırıcı amillər skovits uzunbığının qida bitkisi olan ilankölgəsinin (*Ferula* sp.) insanlar tərəfindən qaramalın balaları üçün yem kimi istifadə olunması, böcəyin yaşadığı ərazilərin mal-qara tapdağına məruz qalmasıdır. Həmçinin kolleksiyaçılar tərəfindən tutulması da böcəyin sayının azalmasında rol oynayır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Skovits uzunbığının yaşadığı ərazilərdə

ilankölgəsi bitkisinin insanlar tərəfindən kütləvi surətdə toplanmasını və insanların kənd təsərrüfatı fəaliyyətini qadağan etmək məsləhət görülür. Böcəyin sayı və yayılma arealı barədə yeni məlumatların əldə edilməsi üçün hər il yasayis ərazilərinə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Данилевски М.Л., Мирошников А.И. Жуки-дровосеки Кавказа (Coleoptera, Cerambycidae). Определителю. Краснодар, 1985, с. 367; 2. Danilevsky M.L. Neü taxa of the genus Mallosia (Coleoptera, Cerambycidae) from Transcaucasia \ Acta Entomol.Bohemoslov., 87 : 363 - 367, 1990.

Tərtib edənlər: Kərimova İ.Q.

Foto: Makarov K.V.

English name: Scovitz's longhorned beetle

Red List Category: EN; II.3, IV.2. South Caucasian endemic.

Distribution: Turkey, Azerbaijan (North regions, Nakhchivan AR).

Reference: Kerimova I.G.

Photo: Makarov K.V.

Qobustan malloziyası

***Mallosia (Eumallosia)*
herminae ssp. gobustanica
Danilevsky, 1990**

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - *Coleoptera*
Fəsilə / Family: Uzunbiğ böcəklər - *Cerambycidae*

Kateqoriyası və statusu: LC; II.3, IV.1, IV.2. Nadir növdür.

Qısa təsviri: Erkək fərdlərdə bədən uzunluğu 21.0 —31.5 mm, eni 5.5 —9.5 mm, dişilərdə bədən uzunluğu 24.8 —31.8 mm, eni 7.0 —9.8 mm-dir. Qanadüstlükəri iri punktirlidir. Punktirlər qalxancığın yanında daha kobud, qırıxıqlı və birləşmişdir. Qalxancıq üzərində medial çökük aydın görünür.

Yayıması: Növə Azərbaycan, Şimali İran və Türkiyədə, yarımnoyə isə Azərbaycanın Qobustan rayonunun şərqində, Ceyrankeçməz vadisində və Giləzi ərazisində rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Böcəklər mayda və iyunda nadir hallarda ferula cinsindən olan iri (çətirçiçəklilər fəsiləsi) bitkilərin gövdə və köklərində görünür. Sürfələr bu bitkinin köklərində qidalanırlar. Puplaşma torpaqda gedir. Pup mərhələsində qışlayır. İldə bir nəsil verir. Təbii düşmənləri naməlumdur.

Sayı: 1987-ci ildə M.L.Danilevski tərəfindən Şamaxı rayonunda 11 fərd qeydə alınmışdır. Son illərin tədqiqatları zamanı rast gəlinməmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Antropogen amillərin təsiri altında yaşayış arealının daralması, qida bitkisi olan ilankölgəsinin (*Ferula sp.*) qaramal üçün yem kimi istifadə olunmasıdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Böcəyin yaşayış ərazilərində ilankölgəsi

bitkisinin insanlar tərəfindən kütləvi surətdə toplanmasını və insanların kənd təsərrüfatı fəaliyyətini qadağan etmək məsləhət görülür. Bəcəyin sayı və yayılma arealı barədə yeni məlumatların əldə edilməsi üçün hər il yasayis ərazilərinə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Данилевски М.Л., Мирошников А.И. Жуки-дровосеки Кавказа (Coleoptera, Cerambycidae). Определителю. Краснодар, 1985; 2. Danilevsky M.L. Neü taxa of the genus Mallosia (Coleoptera, Cerambycidae) from Transcaucasia \ Acta Entomol.Bohemoslov., 87: 363 - 367, 1990.

Tərtib edənlər: Kərimova İ.Q.

Foto: Danilevski M.L.

English name: Mallosia (Eumallosia) herminae ssp. gobustanica

Red List Category: LC; II.3, IV.1, IV.2. Rare species.

Distribution: Northern Iran and Turkey, Azerbaijan (Eastern part of Gobustan, Jeyrankechmez valley and the territory of Gilazi).

Reference: Kerimova İ.G.

Photo: Danilevski M.L.

Falsoeksosoma yarpaqyeyəni***Falsoexosoma cyanipenne*
Reitter, 1902**

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Yarpaqyeyən böcəklər - Chrysomelidae

Kateqoriyası və statusu: EN; II.3, IV.1. Təhlükə altındadır. Nadir relict növdür. Cinsin Azərbaycanı yeganə nümayəndəsidir.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 9.5 - 12 mm-dir. Ön döşü, bıçcıqları, pəncələri narıncı, qanadüstlükləri isə parlaq yaşıl rəngdədir.

Yayılməsi: Türkmənistan, Şimali İran, Azərbaycanı Lənkəran zonası, Böyük Qafqazda rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Meşə zonası əsas yaşayış yeridir. Yabanı alça ağacının yarpaqları ilə qidalanırlar.

Sayı: Lənkərandan 1909-cu ildə 1 fərd. Cəlilabad rayonundan 1982-ci ildə 1 fərd, Altıağacdan 1983-cü ildə 1 fərd toplanmışdır. Son illərin tədqiqatları zamanı rast gəlinməmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşələrin qırılması, qida bitkilərinin məhv edilməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Heç bir tədbir görülməmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşayış sahələri qorunmalıdır.

Məlumat mənbələri: Mirzəyeva N.B. Azərbaycan faunası. Azərbaycanın yarpaqyeyən böcəkləri. V, Bakı: Elm, 1988, 209 s.

Tərtib edən: Mirzəyeva N.B.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Falsoexosoma cyanipenne

Red List Category: EN; II.3, IV.1. Endangered, rare species. Unique in Azerbaijan.

Distribution: Turkmenistan, Northern Iran, Azerbaijan (Lenkoran area), Greater Caucasus. Found in 1909 in Lenkoran, in 1982 in Jalilabad, in 1983 in Altyagach.

Reference: Mirzayeva N.B.

Photo: Yusifov E.F.

Labidostomis yarpaqyeyən böcəyi***Labidostomis montana***
L.N.Medvedev, 1970

Dəstə / Order: Sərtqanadlılar - Coleoptera
Fəsilə / Family: Yarpaqyeyən böcəklər - Chrysomelidae

Kateqoriyası və statusu: EN; II.3, IV.1. Endem növdür. Cinsin Azərbaycanca nüməyəndələri var.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 8 - 9 mm. Böcəyin ön beli, döşü, qarnı, ətrafları, bığları tünd yaşıl rəngdə olub, qanadüstlüyü isə sarı-qəhvəyidir. Sağ çiyin hissəsində bir yaşıl xalı var.

Yayılması: 1909-cu ildə A.N.Kiriçenko tərəfindən Lerik rayonundan, 1968-1969-cu illərdə Lerik və Yardımlı rayonlarından, 1985-ci ildə Cəlilabad rayonunda tapılmışdır (N.Mirzəyeva). 1980-cı ildə X.ə.Əliyev tərəfindən Ordubad rayonunda qeydə alınmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzini: Meşə zonası əsas yaşayış yeridir, söyüd ağacının yarpaqları ilə qidalanır.

Sayı: Lənkəran bölgəsindən 12 fərd, Ordubaddan isə 5 fərd tapılmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşələrin qırılması, qida bitkilərinin məhv edilməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Heç bir tədbir görülməmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Böcəyin yaşayış sahələri qorunmalıdır.

Məlumat mənbələri: Mirzəyeva N.B. Azərbaycan faunası. Azərbaycanın yarpaqyeyən böcəkləri. V, Bakı: Elm, 1988, 209 s.

Tərtib edən: Mirzəyeva N.B.

Foto: Sneqovaya N.Y.

English name: Labidostomis montana

IUCN Red List Category: EN; II.3, IV.1. Rare and endemic species.

Distribution: Lerik, Yardımlı, Jalilabad, Ordubad districts.

Reference: Mirzayeva N.B.

Photo: Snegovaya N.Y.

Foto:Elman Yusifov

VI BÖLMƏ. Zarqanadlılar
CHAPTER VI. Hymenoptera

Fars zolaqlı arısı***Bombus persicus*
Radoszkowski, 1884****Dəstə / Order:** Zarqanadlılar - Hymenoptera**Fəsilə / Family:** Əsl arılar - Apidae**Kateqoriyası və statusu:** EN. Cənubi Qafqaz subendemikidir. Nadir növdür.**Qısa təsviri:** Uzunluğu 18-22 mm-dir. Döşün və qarınıcığın orta hissəsi qar kimi ağ uzun tüklərlə örtülüdür. Döşün arxa hissəsi, qarınıcığın ön və arxa hissəsi isə uzun qara tüklərlə örtülmüşdür. Arxa ətraflardakı "səbətciyin" tükləri ağ, qanadları isə tutqundur.**Yayılması:** Türkiyə, İran, Gürcüstan, Azərbaycanda Naxçıvan MR (Zəngəzur sıra dağlarının yüksəklikləri) rast gəlinir.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Zimbirtikan və kəklikotu üstünlük təşkil edən quru yamaclar, bozqır çəmənlər.**Sayı:** Az saylı növdür.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Yuvalarının dağıdılması, çiçəkləyən bitki sahələrinin biçilməsi və mal-qaranın otarılması nəticəsində azaldılması.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.**Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:** Bu arıların tutulması və yuvalarının dağıdılmasının qadağan edilməsi. Çiçəkləyən bitki sahələrinin qorunması.

Məlumat mənbələri: Алиев Х.А. К фауне и зоогеографии шмелей (Hymenoptera, Apoidea, Bombus) Малого Кавказа на территории Азербайджана \ Бюлл.Моск.О-ва испытателей природы. Москва, 1984, отд.биол., т. 89, вып.6, с.36.

Tərtib edən: Əliyev X.ə.

Foto: John Ascher

English name:

IUCN Red List Category: EN. Southern Caucasian sub endemic. Rare species.

Distribution: Turkey, Iran, Georgia, Azerbaijan - Nakhchivan AR (Zangezur mountains).

Reference: Aliyev Kh. A.

Photo: John Ascher

Qüvvətli antofora***Anthophora robusta*
Klug, 1845****Dəstə / Order:** Zarqanadlılar - Hymenoptera**Fəsilə / Family:** Antoforidlər - Anthophoridae

Kateqoriyası və statusu: EN. Nadir növdür. *Anthophora* cinsinə 60-a qədər növ daxildir. Azərbaycanda 24 növə rast gəlinir.

Qısa təsviri: Uzunluğu 16-18 mm-dir. Üz, üst dodaqlar və üst çənələr sarı ləkəlidir. Döş tamamilə sıx, sarımtıl ağ tüklərlə örtülmüşdür. Qarınıcığın ilk 2 tergiti qısa sarımtıl tüklərlə örtülüdür. Arxa ətraflarda "səbətciyin" tükləri ağ, qanadlar isə şəffaf ağdır.

Yayılməsi: Qafqaz, Orta Asiya, Azərbaycanda Şamaxı, Lerik, Naxçıvan MR-da rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Aşağı dağlıq və dağlıq çöllərdə rast gəlinir. Erkən yazda uçuş. Daşlıq torpaqlarda yuva qurur. Gəvən üzərində qidalanır.

Sayı: Nadir rast gəlinən növdür.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yuvalarının dağıdılması, çiçəkləyən bitki sahələrinin biçilməsi və mal-qaranın otarılması nəticəsində azaldılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Yoxdur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Bu arıların tutulması və yuvalarının dağıdılmasının qadağan edilməsi.

Məlumat mənbələri: Алиев Х.А., Магеррамов М.М. К изучению пчелиных рода *Anthophora* Latreille, 1803 (Hymenoptera, Apoidea, Anthophoridae) Нахичеванской Автономной Республики \ Горные экосистемы и их компоненты, Труды международной конференції, Москва, 2007, часть 1, с. 40; 2. Алиев Х.А. К познанию фауны пчелиных (Hymenoptera, Apoidea) Восточных районов Малого Кавказа Азербайджана \ Мат.науч.конференції аспирантов АН Азерб ССР. КН. II., Баку: Элм, 1980, с. 33.

Tərtib edənlər: Əliyev X.ə.

Foto: Yusifov E.F.

English name: *Anthophora robusta*

IUCN Red List Category: EN. Rare species. 60 species of genus anthophora. In Azerbaijan 24 species.

Distribution: Caucasus, Central Asia, Azerbaijan - Shamakhi, Lerik, Nakhchivan AR.

Reference: Aliyev Kh. A.

Photo: Yusifov E.F.

Ayıpəncəsi antoforası***Anthophora personata*
Erichson, 1835****Dəstə / Order:** Zarqanadlılar - Hymenoptera**Fəsilə / Family:** Antoforidlər - Anthophoridae

Kateqoriyası və statusu: EN. Nadir növdür. *Anthophora* cinsinə 60-a qədər növ daxildir. Azərbaycanda 24 növə rast gəlinir.

Qısa təsviri: Uzunluğu 15-17 mm-dir. Üz qara olub, orta hissədə üçbucaq şəkilli sarı ləkə vardır. Üst dodaqda, mandibulada sarı ləkələr vardır. Qarınıcığın ilk 2 tergiti və bütünlüklə döş qısa ağımtıl tüklərlə, ətraflar isə uzun sarı tüklərlə örtülüdür. Qanadlar ağımtıl şəffafdır.

Yayılması: Avropanın çöl zonası, Qazaxıstan, Qafqaz, Azərbaycanda Abşerondan tapılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Efemer bitkilərin bitdiyi dəniz sahili bərkimiş qumluqlar.

Sayı: Nadir rast gəlinən növdür.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Məlum deyil.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Yoxdur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Köhnə yuvalama yerlərinin saxlanması və yenilərinin yaradılması.

Məlumat mənbələri: Мариковская Т.П. Материалы к фауне, фенологии и трофическим связям антофорин (Hymenoptera, Anthophoridae) Юго-востока Казахстана \ \ АН Каз.ССР, серия биол.наук., 1976, с. 21.

Tərtib edən: Əliyev X.ə.

Foto: Yusifov E.F.

English name: *Anthophora personata*

IUCN Red List Category: EN. Rare species. 60 species of genus anthophora. Azerbaijan - 24 species.

Distribution: European steppe, Kazakhstan, Caucasus, Azerbaijan - Absheron.

Reference: Aliyev Kh. A.

Photo: Yusifov E.F.

Ağnöqtəli andrena***Andrena albopunctata***
Rossi, 1792**Dəstə / Order:** Zarqanadlılar - Hymenoptera**Fəsilə / Family:** Andrenidlər - Andrenidae

Kateqoriyası və statusu: VU. Nadir növdür. *Andrena* cinsinə 2000-dən çox növ daxildir. Azərbaycanda 113 növü yaşayır.

Qısa təsviri: Uzunluğu 15-16 mm-dir. Bədəni qara, qanadları qara-bənövşəyidir. Başı, belin ön və arxa huissələri, ön və arxa ətrafların baldırları sıx, ağ tüklərlə örtülüdür. Qarıncığın üst tərəfinin yanları sıx ağ tüklü, üstü isə qara tüklüdür.

Yayılməsi: Aralıqdənizi-Orta Asiya növüdür. Cənubi və Orta Avropa, Şimali Afrika, Kiçik və Ön Asiya, əfqanıstan, Rusiyanın Avropa hissəsi, Qafqaz, Qərbi Qazaxıstan və Orta Asiya dövlətlərində qeyd olunub. Azərbaycanda Kür-Araz ovalığında, Talışda (Zuvand), Gəncənin ətraflarında və Abşeronda rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Quru biotoplarda yaşayır. Politrof növdür. 5 fəsiləyə daxil olan bitkiləri tozlayır. Dəniz səviyyəsindən 1900 m hündürlükdə yaşaya bilir.

Sayı: Nadir rast gəlinən növdür.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşayış yerlərinin insanlar tərəfindən istifadə edilməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Yoxdur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Bu növə mənsub olan yaşayış yerlərini qorumaq, yol kənarında bitən çiçəkli bitkiləri məhv etməmək.

Məlumat mənbələri: 1. Əliyev X.ə., Yunusov T.M. Azərbaycanın Böyük Qafqaz ərazisində yayılan *Andrena* cinsinə (Hymenoptera, Apoidea, Andrenidae) mənsub arıkimilər. III hissə, Holandrena, Opandrena, Zonandrena, Taeniandrena, melandrena yarımcinsləri \ Azərbaycan Zooloqlar cəmiyyətinin əsərlər, II cild, 2010, s. 429 - 430; 2. Алиев X.A., Алиев A.B. К познанию фауны пчелиных семейства Andrenidae (Insecta, Hymenoptera, Apoidea) Абшеронского полуострова \ Вакı: Bilgi, kimya, biologiya, tibb, 2, 2004, s. 42; 3. Осычнюк A.Ç. Фауна Украины. т. 12, Пчелиные, вып. 5. Пчелы — андрениды, Киев: Наукова Думка, 1977, с. 203 - 205.

Tərtib edən: Əliyev X.ə.

Foto: A.Lopez

English name: *Andrena albopunctata*

IUCN Red List Category: VU. Rare species. 2000 species of genus *Andrena*. In Azerbaijan only 113 species.

Distribution: Mediterranean Sea - Central Asia species. South and Central Europe, North Africa, Asia Minor, Afghanistan, European part of Russia, Caucasus, Western part of Kazakhstan and Central Asia. Azerbaijan - Kur -Araz lowlands, Talysh (Zuvand), Ganja and Absheron.

Reference: Aliyev Kh. A.

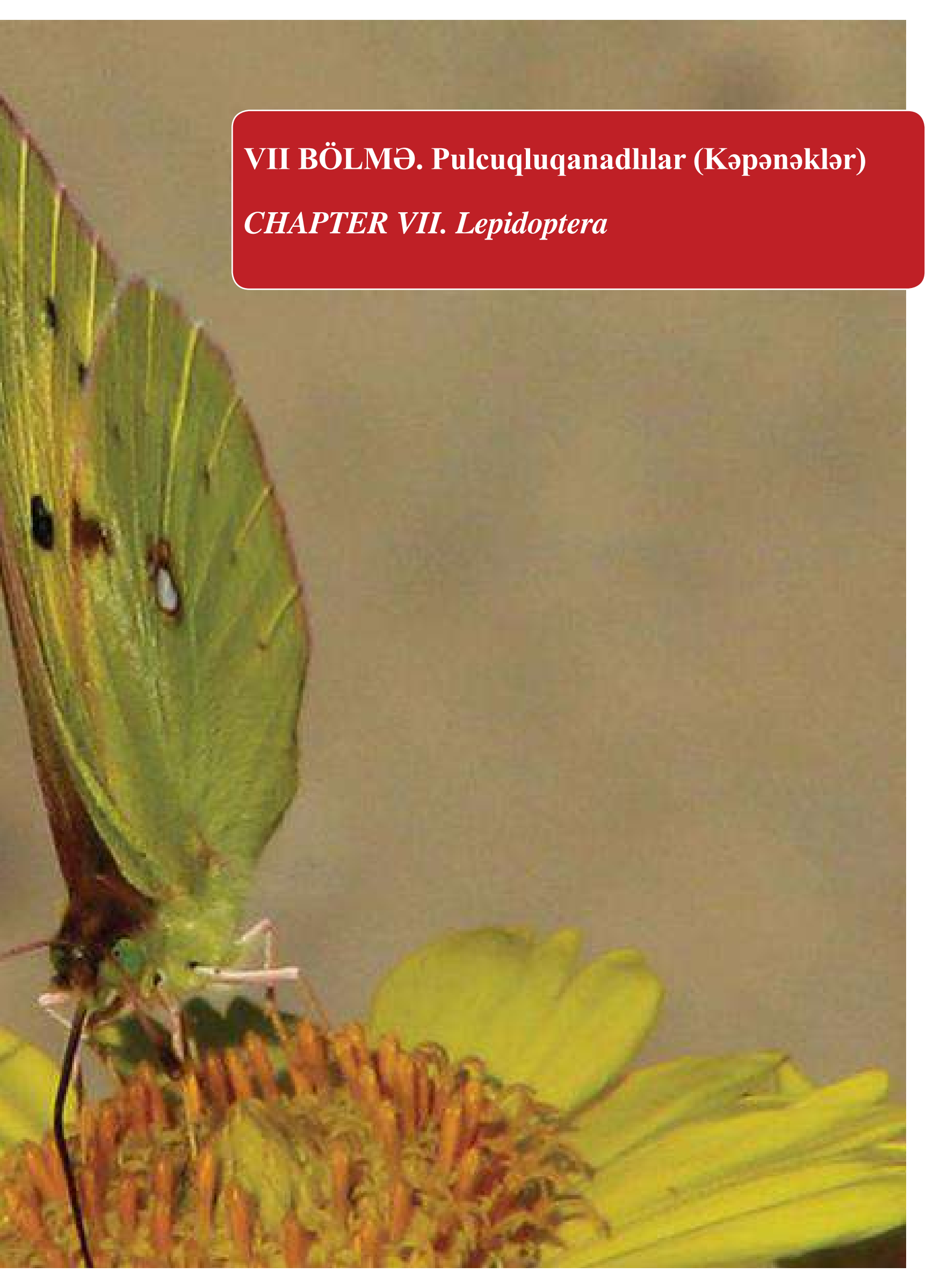
Photo: A.Lopez

Foto:Elman Yusifov

VII BÖLMƏ. Pulcuqluqanadlılar (Kəpənəklər)

CHAPTER VII. Lepidoptera

Tamara alacası***Zygaena tamara*
Christoph, 1889**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Alacalar - Zygaenidae

Kateqoriyası və statusu: CR. Cənubi Qafqaz endemidir. Nəsli kəsilməkdə olan növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 25-30 mm - dir. Ön qanadlar üzərində 3 ədəd iri ləkələr pupdan yenicə uçmuş kəpənəklərdə qırmızı olur, zaman keçdikcə isə onlar sarılır, qanadların kənarı qara haşiyəlidir. Dişilərdə arxa qanadlar qırmızı, erkəklərdə isə sarıdır. Qarınıcığın sonuncu buğumları qırmızı, ucu isə qaradır.

Yayılməsi: Zəngəzur və Dərələyəz sıra dağlarının cənub yamaqları.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Kserofil bitkilər ilə örtülü (traqakant gəvənər (Astragalus sp.), tikanlı xaşa (Onobrychis sp.), çatır, zimbirtikan (Eryngium sp.), sığırquyruğu (Verbascum sp.), ceyranotu (Petrosimonia brachiata) və s.) açıq dağətəyi və dağ yamaqları. Kəpənəklərin uçuşu ağır və ləngdir. Cavan fərdlərin qanadlarının əsas fonu çəhrayı-qırmızımtıl olur, bir neçə gündən sonra isə sarıya çevrilir. Kəpənəklər iyulun axırından avqustun axırına qədər uçuşur. Cütləşmə və yumurtaqoyma avqustun I-II ongünlüyündə baş verir. Yumurtalar çoxillik çətirçiçəklilər fəsiləsinin çatır cinsindən olan Prangos ferulacea Lindl. bitkisinin gövdələrinə qoyulur və orada qışlayır. Yazda çıxan tırtıllar həmin bitkinin yarpaqları ilə qidalanır. Mayın sonunda çatırın gövdəsində uzunsov perqamentli baramalarda puplaşır. Kəpənəklər iyulun axırında çıxır. Bu növ ildə bir nəsil verir. Tırtıllarında Ichneumonidae fəsiləsindən olan minicilər parazitlik edirlər.

Sayı: Son dərəcə nadir hallarda rast gəlinən növdür. Cəmi 5 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yazda yerli əhali tərəfindən çatırın qida kimi yığılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Tırtılların qidalandığı tikanlı xaşanın toplanmasının məhdudlaşdırılması, kəpənəklərin tutulmasının qadağan edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т. V, М.-Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.

Tərtib edənlər: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: Zygaena tamara

IUCN Red List Category: CR. South Caucasian endemic. Endangered species.

Distribution: Southern part of Zangezur and Daralayaz mountains range slopes.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Şəfəqsaçan

Anthocharis gruneri
Herrich-Schäffer, 1851

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera

Fəsilə / Family: Ağ kəpənəklər - Pieridae

Kateqoriyası və statusu: CR. Nadir yarımnövüdür. Cənubi Qafqaz endemikidir.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 25 - 30 mm-dir. Limonu-sarı rəngdə olub dişi fərdlərin ön qanadlarının zirvəsində qırmızı, ekrəklərdə isə qara ləkə vardır.

Yayıması: Yunanıstan, Türkiyə, Kiçik Asiya, Cənubi Qafqazda Azərbaycanda Kiçik Qafqazın dağ ətəklərində və dağlarında, kserofil yamaclarında rast gəlinir (Laçın rayonu, Naxçıvan MR və Talış (Zuvand).

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Yaxşı inkişaf etmiş dağlıq kserofil bitkilər (gəvən və akantolimon) bitən yamaclar. Kəpənəklər mayda uçuş edir, dişi fərdlər adətən otlar içərisində gizlənir və az hallarda uçuş edir. Mayın axırında yumurtalarını xaççiçəklilər fəsiləsindən olan köynəkotu bitkisinin (*Turritis glabra* L.) üzərinə qoyur. Tırtıllar iyun ayına qədər həmin bitkinin yarpaqları ilə qidalanır. Pupaşma iyulun əvvəllərində müxtəlif sığınacaqlarda baş verir, pupaları qışlayır və ildə bir nəsil verir. Kəpənəklər quşlar, yırtıcı milçəklər, cırcıramalar və hörümçəklər tərəfindən məhv edilir. Tırtılları üzərində müxtəlif minicilər, xalsid və taxin milçəkləri parazitlik edir.

Sayı: Kəpənəklərin miqdarı illər üzrə dəyişilir və bəzən çox az miqdarda olur. Talışda R.M.əffəndi tərəfindən 3 fərd, 1982-ci ildə P.İ.Bedi tərəfindən 2 fərd, 2011-ci ildə V.V. Tixonov tərəfindən 2 fərd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Laçın rayonu işğal altında olduğundan kəpənəyin buradakı yaşayış yerlərinin indiki vəziyyəti barədə məlumat əldə etmək mümkün deyil. Başqa ərazilərdəki yaşayış yerlərinin mal-qara otlaqlarına çevrilməsi və tapdaq altında qalması bu kəpənəyin arealının məhdudlaşmasına səbəb olur.

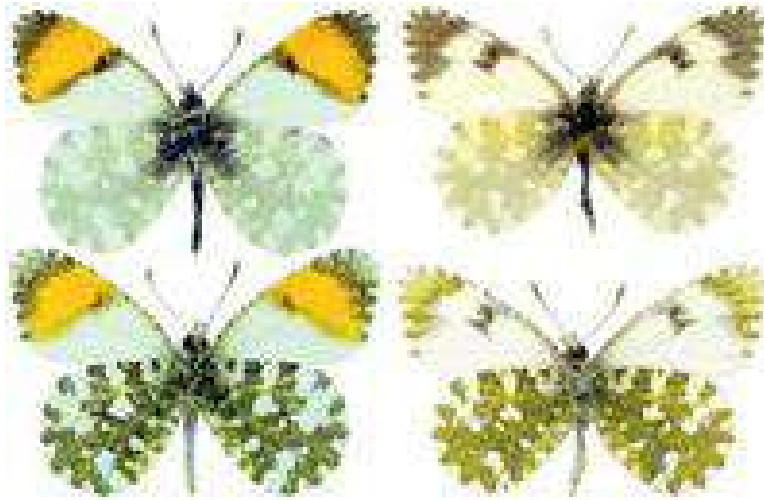
Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın qırmızı kitabına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəyin yayıldığı ərazilərdə qorunan sahələr təşkil etməli, onun sayı və populyasiyanın vəziyyəti barədə məlumat əldə etmək üçün hər il monitorinqlər keçirilməlidir .

Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.- Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 3. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич. обозрение, т. LI, вып.1 - 2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: *Anthocharis gruneri*

IUCN Red List Category: **CR**. Rare semi species. South Caucasian endemic.

Distribution: Greece, Turkey, Asia Minor, South Caucasus, Azerbaijan —in the foothills and mountains of Lesser Caucasus and on the xerophelic slopes (Lachin, Nakhchivan AR, Talysh —Zuvand).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

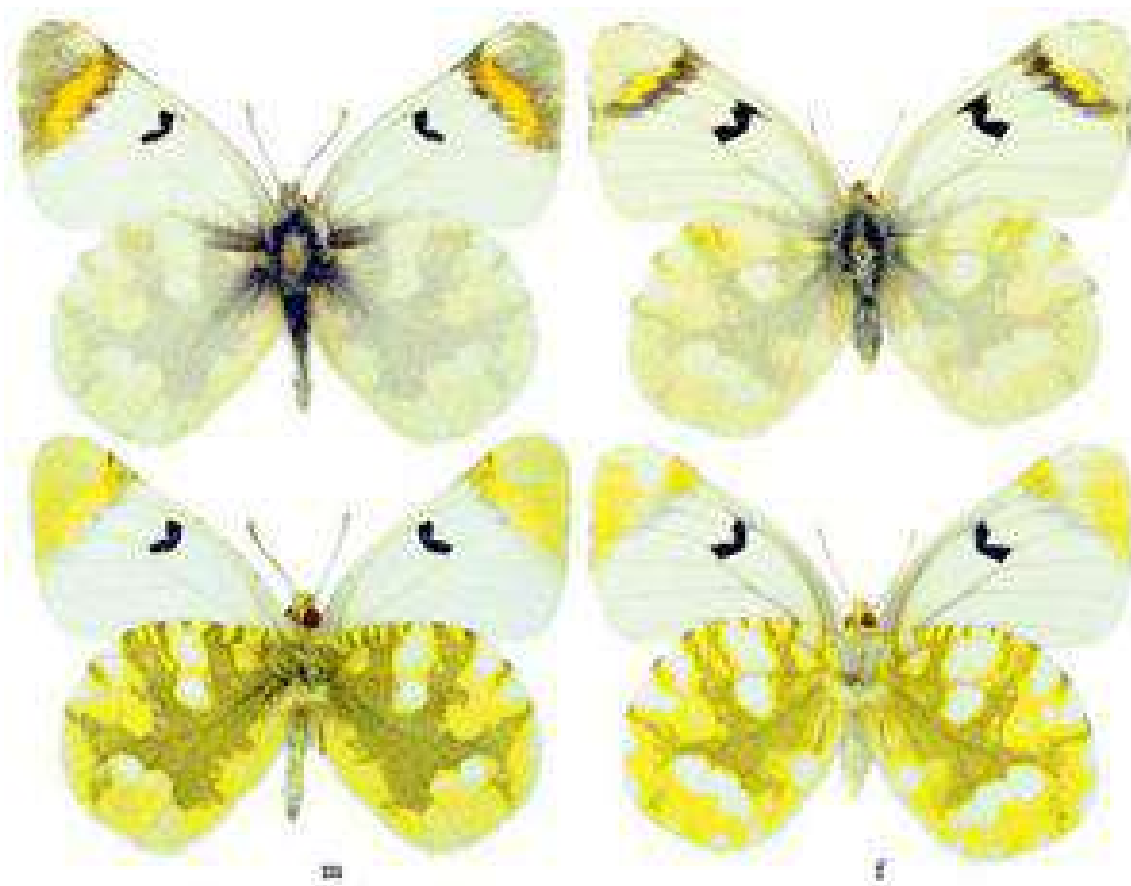
Eyfema***Zegris eupheme menestho*
Ménétriés, 1832****Dəstə / Order:** Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera**Fəsilə / Family:** Ağ kəpənəklər - Pieridae**Kateqoriyası və statusu:** EN. Cənubi Qafqaz endemidir.**Qısa təsviri:** Sarımtıl-ağ rəngli gündüz kəpənəyidir. Ön qanadlarının zirvəsi bozumtul-qara rəngdə olub, narıncı-sarı, bəzən isə qırmızı ləkəlidir, arxa qanadlar üzərində isə şəffaf yaşılımtıl-mərməri naxışlar vardır.**Yayıması:** Cənubi Qafqazda, Azərbaycanda Naxçıvan MR və Talışın (Zuvand) dağətəyi və dağlıq yerlərinin kserofil bitkilər yayılan zonaları.**Yaşayış yeri və həyat tərz:** Dağ kserofitləri ilə örtülü dərə və yamaclar. Kəpənəklərin qanadlarının eni açıq halda 40 - 45 mm-ə çatır. Mayda-iyunun əvvəlində uçurlar. Uçuşları xırıltılı və sürətlidir. Tırtılları iyun-iyul aylarında şüvəran (*Sisymbrium bilobium* A.Crossh.) bitkisinin yarpaqları ilə qidalanır. Pupaşma çim içərisində keçir və puplar qışlayır. İldə bir nəsil verir. Tırtıllar üzərində *Ichneumonidae* və *Braconidae* fəsiləsindən olan müxtəlif minicilər parazitlik edir.**Sayı:** Sabit azsaylı növdür. R.əffəndi tərəfindən Naxçıvan MR 4, Talışda 5 kəpənəyi qeydə alınmışdır.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Yaşayış sahələrinin mal-qara tapdağına çevrilməsi, ot örtüyünün insanlar tərəfindən biçilməsi.**Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər:** Rusiya Federasiyasının, Ukraynanın Qırmızı kitabına və Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.**Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:** Kəpənəyin yayıldığı ərazilərdə qorunan

sahələr təşkil etməli, onun sayı və populyasiyanın vəziyyəti barədə məlumat əldə etmək üçün hər il monitorinqlər keçirilməlidir .

Məlumat mənbələri: 1. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 2. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич.обозрение, т. LI, вып.1 - 2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: Zegrus eupheme menestho

IUCN Red List Category: EN. South Caucasian endemic.

Distribution: South Caucasus, Azerbaijan —in the foothills and mountains of Lesser Caucasus and on the xerophelic slopes (Nakhchivan AR, Talysh —Zuvand).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

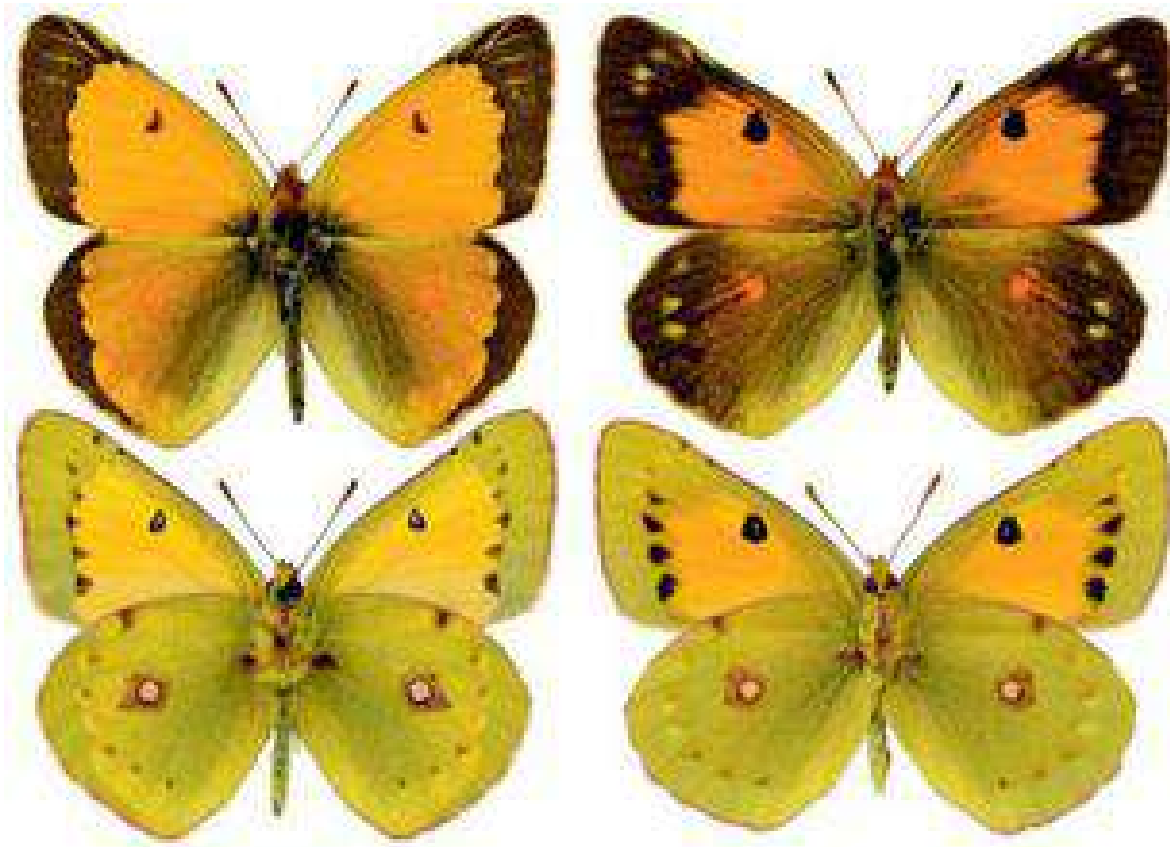
Alp sarıcası***Colias thisoa*
Ménétries, 1832****Dəstə / Order:** Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera**Fəsilə / Family:** Ağ kəpənəklər - Pieridae**Kateqoriyası və statusu:** CR. Nadir növdür.**Qısa təsviri:** Kəpənək qanadları açılmış halda 45 - 50 mm-ə çatır. Rəngi müxtəlifdir. Erkək fərdlərin rəngi açıq narıncı olub, qanadlarının xarici kənarı ensiz qara haşiyəlidir. Dişi fərdlərin rəngi tünd narıncı olub, qanadlarının kənarındakı haşiyə enlidir.**Yayılməsi:** Qafqaz, Orta Asiya dağları, Azərbaycanda Dərələyəz və Zəngəzur dağ silsiləsi (Kiçik Qafqaz) və Şahdağ (Böyük Qafqaz).**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Dəniz səviyyəsindən 2000-2500 m yüksəklikdə tikanlı gəvən qarışıqlı alp otları bitən sıldırım yamaclar. İyunda və iyulun əvvəlində uçur, şığıyır və yer səthindən çox da yüksəyə qalxmır. Dişi fərdlər nadir hallarda uçur, əksər halda otlar üzərinə qonur. İyunun sonu və iyulun əvvəlində yüksək dağlarda bitən tikanlı gəvən bitkisi üzərinə yumurta qoyur. Tırtıllar həmin bitkinin yarpaqları ilə qidalanır. İyulun sonlarında puplaşma sıx tikanlı gəvən kollarının daxilində başlayır və puplar qışlamaya qalır. İldə bir nəsil verir. Təbii düşmən və xəstəliyi məlum deyildir.**Sayı:** P.İ.Bedi tərəfindən 1977-ci ildə Naxçıvan MR —dan (Biçənək) tapılmışdır. R.əffəndi tərəfindən Şahdağda 3 kəpənəyi qeydə alınmışdır. Son dərəcə nadir təsadüf edilən növdür.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Mal-qaranın otarılması nəticəsində kəpənəklərin yem bazasından —çiçəkləyən nektarlı bitkilərdən məhrum olması.**Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər:** Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaylaqlarda heyvanların otarılmadığı boş sahələrin ayrılması. Bu ərazilərdə nektarlı bitkilərin əkilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.-Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475.; 2. Эфенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 3. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич.обозрение, т.LI, вып.1 - 2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: *Colias thisoa*

IUCN Red List Category: CR. Rare species.

Distribution: Caucasus mountains of Central Asia, Azerbaijan (Daralayaz chain and Zang-ezur range —Lesser Caucasus, Shakhdag range —Greater Caucasus).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Qafqaz sarıcası***Colias caucasica*
Staudinger, 1871****Dəstə / Order:** Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera**Fəsilə / Family:** Ağ kəpənəklər - Pieridae**Kateqoriyası və statusu:** CR. Qafqaz endemikidir. Nəslə kəsilmək üzrədir.**Qısa təsviri:** İri kəpənəkdir, qanadları açılmış halda 50-55 mm-ə çatır. Qanadları qırmızımtıl-narıncı rəngdə olub, kənarları enli qara zolaqlıdır. Ön qanadın üzərində iri qara nöqtə vardır. Arxa qanadın mərkəzində dairəvi narıncı ləkə vardır. Qanadın alt səthində bu ləkə iridir və ikiqatdır.**Yayılması:** Gürcüstanda Borjomi, Tsaqveri, Bakuriani. Azərbaycanda Murovdağ silsiləsinin cənub yamaqları.**Yayıldığı yer və həyat tərzi:** Traqakant tikanlı gəvən və müxtəlif ot bitkilərinin bitdiyi sıldırım yamaqlar. Kəpənəklər iyunda-iyulun əvvəlində uçuşurlar. Yumurtalarını tikanlı gəvənin üzərinə qoyur. İyul - avqust aylarında tırtıllar həmin bitkinin yarpaqları ilə qidalanırlar. Pupaşma avqustda gəvən kollarının içərisində keçir və puplar qışlayır. İldə bir nəsil verir. Təbii düşmən və xəstəlikləri məlum deyildir. Lakin tırtıl və kəpənəkləri cücüyeyən quşlar, sürünənlər və yırtıcı cücülər tərəfindən qida kimi istifadə edilə bilər.**Sayı:** R.əffəndi tərəfindən 2 kəpənəyi qeydə alınmışdır.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Mal-qaranın otarılması, ot bitkilərinin müntəzəm surətdə biçilməsi kəpənəyin qida bitkisinin yayılma arealının kiçilməsinə səbəb olur. Həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən kəpənəklərin kütləvi surətdə tutulması da populyasiyanın həyat fəaliyyətini zəiflədir.

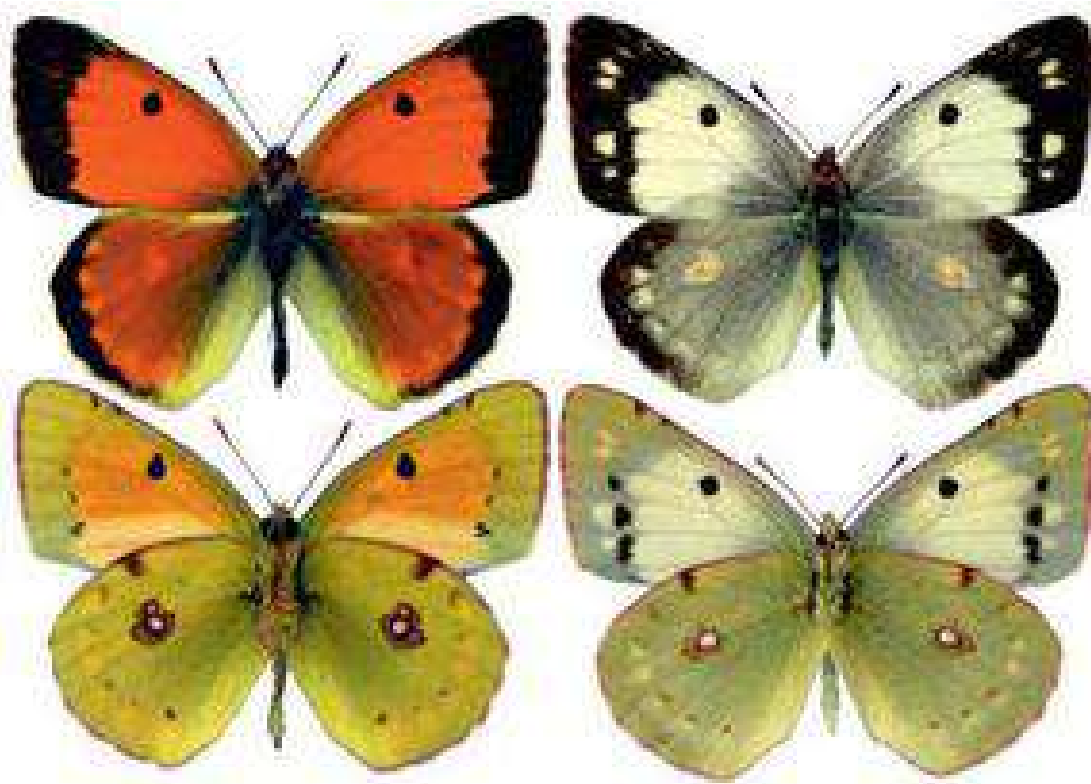
Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəyin yayıldığı sahələrdə qorunan ərazilərin təşkil edilməsi. Kəpənəyin Azərbaycan şəraitində biologiyasının öyrənilməsi, onun sayı barədə dəqiq məlumatların əldə edilməsi üçün müntəzəm monitorinqlərin təşkil edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.-Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич.обозрение, т.LI, вып.1-2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368; 3. Дидманидзе Э.А. Чешуекрылые аридных районов Закавказья (Lepidoptera, Rhopalocera). Некоторые группы животных аридных районов Закавказья. Тбилиси: Меонiereба, 1979, с. 43 - 114; 4. Staudinger O. Catalog der Lepidopteren des palaearctischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: *Colias caucasica*

IUCN Red List Category: CR. South Caucasian endemic. Endangered species.

Distribution: Borjomi, Tsagveri and Bakuriani in Georgia. Azerbaijan - south slopes of Murovdagh.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Ayıpəncəsi antoforası***Anthophora personata*
Erichson, 1835****Dəstə / Order:** Zarqanadlılar - Hymenoptera**Fəsilə / Family:** Antoforidlər - Anthophoridae**Kateqoriyası və statusu:** EN. Nadir növdür.

Qısa təsviri: İri, qanadları açılmış halda 60 - 70 mm olan kəpənəkdir. Ön qanadın uzunluğu 25 - 31 mm-dir. Qanadların rəngi kərpici-narıncı olub, kənarları bozuntul —qara haşiyəlidir. Dişilərdə bu haşiyə sarı ləkəlidir. Ön qanadların ortasında qara, arxa qanadların ortasında isə qırmızımtıl-narıncı ləkə vardır.

Yayılməsi: Suriya, Livan, Türkiyə, İran, Yunanıstan, Qafqaz, Orta Asiya. Azərbaycanda — Naxçıvan MR (Şahbuz rayonu), Şamaxı rayonu (Astraxanka), Abşeron rayonu (Altıağac), Talış (Zuvand).

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Kəklikotu və traqakant gəvənin (*Astracantha aurea*, *A. denudata*) çox olduğu kserofil bitki örtüklü quru yamaclar. Mayın axırından iyunun axırına qədər, bəzən isə iyulun əvvəlinə qədər uçur. Erkəklər otun üzərinə qonan dişini axtarmaq üçün yer üzərindən sürətlə uçuşurlar. Tək-tək hallarda çiçəkləyən kəklikotu bitkisi üzərinə qonaraq nektarla qidalanırlar. Dişilər daha yavaş və az-az hallarda uçurlar. Dişilər iki rəng modifikasiyasına malikdir - ağ və parlaq narıncı. Yumurtalarını iyunun ikinci yarısında tikanlı gəvənin —*Astragalus persicus* F. et M. üzərinə qoyur. Tırtılları iyulda və avqustun əvvəlində həmin bitkinin yarpaqları ilə qidalanırlar. Pupaşma kolların içərisində baş verir, pupları qışlayır. İldə bir nəsil verir. Təbii düşməni və xəstəlikləri məlum deyil.

Sayı: R.əffəndi tərəfindən 4 kəpənəyi qeydə alınmışdır. Altıağacda P.İ.Bedi tərəfindən 1981-ci ildə, B.A.Xramova tərəfindən 1983 -1997-ci illərdə qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Tırtılların qidasını təşkil edən gəvənin yerli əhali tərəfindən

toplanması. Həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən tutulması da avrorina sarıcasına mənfi təsir edir.

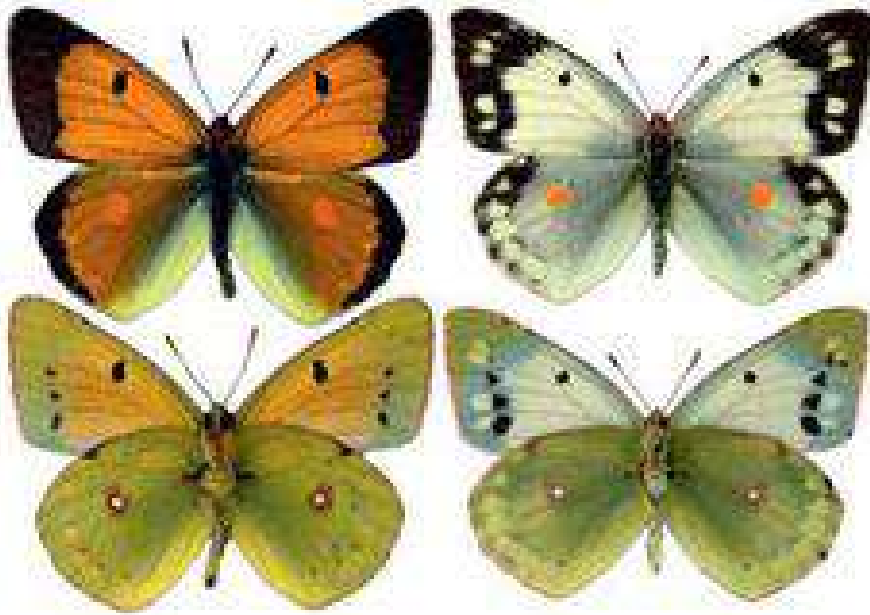
Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəyin yayıldığı ərazilər qorunmalıdır. Bu ərazilərdə kəpənəyin qida bitkisi olan kəklikotu və gəvənin əhali tərəfindən toplanmasının qarşısı alınmalıdır. Kəpənəyin Azərbaycan şəraitində biologiyası öyrənilməli, yayıldığı ərazilərə müntəzəm monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР. т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 3. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич. обозрение, т.LI, вып.1 - 2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.; 4. Staudinger O. Catalog der Lepidopteren des palaearktischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: *Colias aurorina*

IUCN Red List Category: EN. Rare species.

Distribution: Syria, Lebanon, Turkey, Iran, Greece, Caucasus, Central Asia. Azerbaijan —Nakhchivan AR (Shahbuz), Shamakhi (Astrakhanka), Absheron (Altiagach), Talysh (Zuvand).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Kürd sarıcası***Colias chlorocoma*
Christoph, 1888****Dəstə / Order:** Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera**Fəsilə / Family:** Ağ kəpənəklər - Pieridae**Kateqoriyası və statusu:** VU. Cənubi Qafqazın subendemikidir.**Qısa təsviri:** Ön qanadın uzunluğu 27 —28 mm, bəzən 33 mm olur. Qanadlar üzərindəki naxış Qafqaz sarıcasında olduğu kimidir. Arxa qanadın kənarındakı haşiyə enlidir. Hər iki qanadın fonu yaşılımtıl-sarıdır. Arxa qanadın ortasında açıq yaşılımtıl-sarı rəngli ləkə vardır. Dişi fərdə qanadların kənarındakı haşiyə enli olub, içəri kənarı açıq rəngli ləkələrlədir.**Yayıması:** Şimal-Şərqi Türkiyə, Ermənistan, Gürcüstan, Azərbaycan (Naxçıvan MR dağları, dəniz səv. 1500 —1800 m yüksəklikdə)**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Friqanoid bitkilərlə örtülmüş quru yamaclar. Mayın ikinci yarısından iyulun əvvəlinə qədər uçuşur, səhər çağı və axşama yaxın isə çiçəkli gəvən və çəşir bitkisi üzərində qidalanırlar. Dişilər otlar üzərinə qonur və nadir hallarda kiçik məsafəyə uçurlar. Tırtıllar iyulda və avqustun əvvəllərində tikanlı xaşanın (*Onodrychis cornuta* Dsv.) yarpaqları ilə qidalanır, gizli həyat tərzi keçirirlər, puplar xaşanın gövdələri üzərində qışlayır, ildə bir nəsil verir. Qida rəqibi alaca kəpənəyin tırtılları (*Zygena carniolica* Sc.) hesab edilir ki, onlar da həmçinin tikanlı xaşa (*Onobrychis* sp.) üzərində kütləvi surətdə inkişaf edirlər. Təbii düşməni və xəstəlikləri məlum deyil.**Sayı:** R.əffəndi tərəfindən 4 kəpənəyi qeydə alınmışdır. Naxçıvanda 1976-cı ildə P.İ.Bedi tərəfindən 1 fərd, O.Q.Qorbunov tərəfindən 1 fərd və M.L.Danilevski tərəfindən 1 fərd qeydə alınmışdır.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Dar qida ixtisaslaşması (*Onodrychis cornuta* Dsv.), qida rəqibinin olması, xaşa bitkisinin insanlar tərəfindən toplanaraq yanacaq kimi istifadə edilməsi,

kəpənəyin yayıldığı ərazilərin otlaqlara çevrilməsi, ot örtüyünün müntəzəm surətdə biçilməsi əsas məhdudlaşdırıcı amillərdəndir.

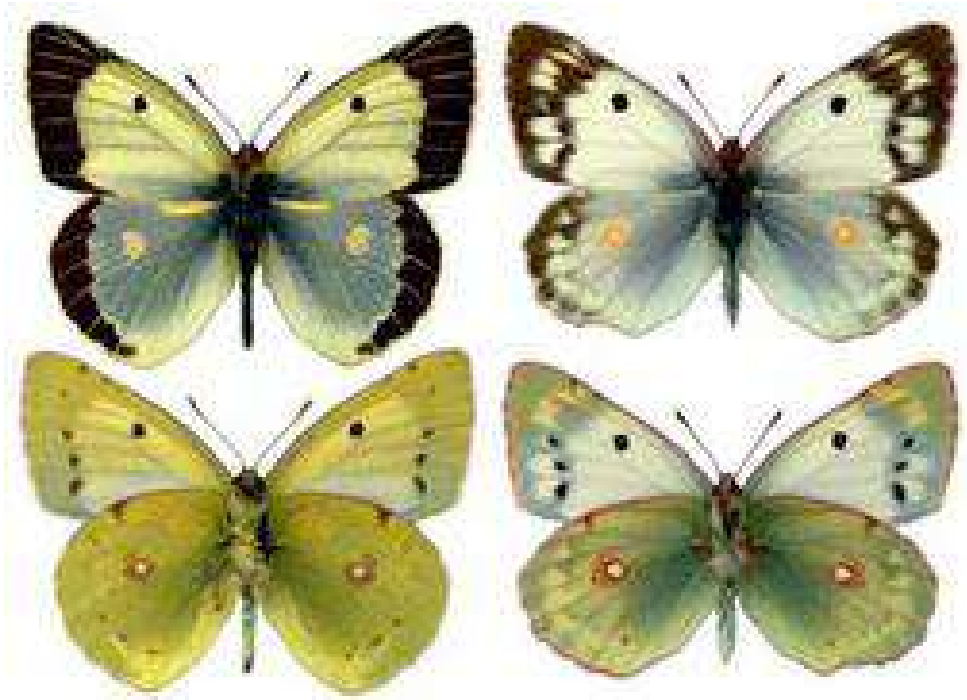
Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəyin yayıldığı ərazilərin qorunması, bu ərazilərdə tikanlı xaşanın yanacaq materialı kimi istifadə edilməsinin qadağan edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Миллер Е.Э. Чешуекрылые Кагыҫманского округа Карской области. М., 1923, 118 с.; 2. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 3. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич.обозрение, т. LI, вып. 1 - 2, 1972,с. 136 - 154, 352 - 368; 4. Дидманидҫе Э.А. Чешуекрылые аридных районов Закавказья (Lepidoptera, Rhopalocera). Некоторые группы животных аридных районов Закавказья. Тбилиси: Меџниереба, 1979, с. 43 - 114.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: *Colias chlorocoma*

IUCN Red List Category: VU. South Caucasian subendemic.

Distribution: North - West Turkey, Armenia, Georgia, Azerbaijan (Nakhchivan AR mountains, 1500 —1800 m above sea level)

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

“Kəlləşəkili” haf***Manduca atropos*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Haflar - Sphingidae

Kateqoriyası və statusu: CR. Nəslə kəsilməkdə olan növdür.

Qısa təsviri: Avropa və Qafqazda yayılmış haflar fəsilənin ən iri nümayəndəsi olub, qanadları açıq halda 120 - 130 mm-ə çatır. Kəpənəyin adı onun beli üzərindəki insan kəlləsinə bənzər sarı rəngli naxışla əlaqədardır.

Yayıması: Uzaq Şimal istisna edilməklə, bütün Avropa, Kanar və Azor adaları, Kiçik Asiya, Afrika və Qafqaz. Azərbaycanda Abşeron, Kür-Araz düzənliyi, Böyük və Kiçik Qafqazın dağ ətəkləri, Laçın, Şuşa (Daşaltı dərəsi, əsgəran), Talış (Lerik), Naxçıvan MR (Ordubad)

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Evritop növdür (hər yerdə yayılmışdır). Kəpənəklər aprel- may və avqust- sentyabrda uçuşur. İldə iki nəsil verir. Tırtılları quşüzümü, kartof, yabanı jəsmın və dəlibənk yarpaqları ilə qıdalanır, iyun- iyul və sentyabr-oktyabr aylarında inkişaf edir. Onların uzunluğu 15 sm-ə çatır. Pupaşma torpaqda gedir. İkinci nəslin pupları qışlayır. Pulcuqluqanadlılar dəstəsində yeganə növdür ki, kəpənəyi siçan civiltisinə oxşar səs çıxartmaq qabiliyyətinə malikdir. Kəpənəklər çox vaxt arı pətəyinə girib, bal ilə qıdalanır.

Sayı: R.əffəndi tərəfindən 2 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kəpənəyin yayıldığı ərazilərdən olan işğal altındakı Laçın və Şuşada populyasiyanın vəziyyəti barədə məlumat yoxdur. Yaşayış yerlərində sayının azalmasına səbəblərindən biri də tarlalarda kimyəvi gübrələrdən istifadə edilməsidir. Kolleksiyaçılar tərəfindən tutulması da kəpənəyin sayına mənfi təsir göstərən amillərdəndir.

Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər: “Nadir həşəratlar” kitabında qorunması təklif edilmişdir. Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yayıldığı ərazilərə müntəzəm monitorinqlər təşkil edilməlidir. Süni surətdə artırılaraq təbiətə buraxılmalıdır. Tutulması hər yerdə ciddi qadağan edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 232 - 233; 2. Миляновский Е.С. Фауна чешуекрылых Абхазии. Сухуми, 1964, 190 с.; 3. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана, Автореф. дис. канд. биол. наук, Баку, 1971, 24 с.; 4. Staudinger O. Catalog der Lepidopteren des palaeartischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: Death's-Head Moth

IUCN Red List Category: CR. Endangered species.

Distribution: Europe, Canary and Azores Islands, Asia Minor, Africa and Caucasus (exc. Northland). In Azerbaijan - Absheron, Kur - Araz lowlands, foothills of Greater and Lesser Caucasus mountains, Lachın, Shusha (Dashaltı valley, Askeran), Talysh (Lerik), Nakhchivan AR (Ordubad)

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Oleandr hafi***Daphnis nerii***
Linn., 1758

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Haflar - Sphingidae

Kateqoriyası və statusu: CR. Nəslə kəsilməkdə olan növdür.

Qısa təsviri: İri gecə kəpənəyidir. Qanadları açıq halda 90 - 125 mm-dir. Ön qanadın uzunluğu 45 - 52 mm-dir. Ön qanadlar üzərində qradient ləkələrdən, qırmızı, çəhrayı, yasəmən, boz, ağ rənglərin qarışığından ibarət səciyyəvi "mərməri" naxış vardır. Arxa qanadlar çəhrayımtıl-boz rəngdə olub, üzərində nazik dalğavari xətt vardır, xarici kənarları bozumtul-yaşıldır. Başı, döşü, qarıncığı bozumtul-yaşıl rənglidir. Bıçcıqları ağımtıldır. Tırtılı çox iridir (uzunluğu 11 sm), rəngi parlaq yaşıldır (bel tərəfi sarımtıl-ağdır), qısa sarımtıl buynuzu vardır.

Yayılması: Avropa, Asiya, Şimali Afrika, Cənubi Qafqaz, Azərbaycanda - Abşeron, Lənkəran, Ordubad.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Evritop növdür. Kəpənəklər maydan avqusta qədər uçur, güman ki, ildə iki nəsil verir. Qafqazın Qara dəniz (Suxumi) sahillərində 4-ə qədər nəsil verir. Kəpənəklər çox böyük məsafəyə - 2 —3 min km-ə qədər uçmağa uyğunlaşmışlar. Tırtılları oleandr (*Nerium* sp.) yarpaqları və qıfotu (*Vinca herbacea*) ilə qidalanırlar. Puplar torpaqda, oleandr bitkisinin dibində qışlayırlar.

Sayı: R.əffəndi tərəfindən Abşeronda 3, Lənkəranda 2 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Abşeronda Oleandr bitkisinin məhv edilməsi bu kəpənəyin sayının kəskin azalmasına səbəb olmuşdur. Kəpənəklərin həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən tutulması və tırtılların toplanması da onun sayına mənfi təsir edir.

Qəbul olunmuş qorunma tədbirləri: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Tutulmasını qadağan etmək, oleandr bitkisinin sahəsini genişləndirmək, kəpənəyi süni surətdə çoxaldaraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с.135; 2. Миляновский Е.С. Фауна чешуекрылых Абхазии // Тр. Сухум. опытно. ст. эфиромасл. культуры. Сухуми, 1964.190 с.; 3. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана, Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Qorbunov O.G.

English name: Oleander Hawk-moth

IUCN Red List Category: CR. Endangered species.

Distribution: Europe, Asia, North Africa, South Caucasus, in Azerbaijan - Absheron, Lenkoran, Ordubad.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Gorbunov O.G.

Komarov hafı***Rethera komarovi*
Bremer & Grey, 1853**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Hafılar - Sphingidae

Kateqoriyası və statusu: CR. Nadir növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 70 - 75 mm-dir. Ön qanadları yaşıl olub, üzərindən krem rəngli köndələn xətt keçir, kənarı zeytuni-yaşıldır. Arxa qanadları sarı, kənarı qonurdur.

Yayıması: Kiçik Asiya. Türkiyə, Şimali İran, Əfqanıstan, Türkmənistan, Cənubi Qafqaz, Azərbaycanda isə Araz çayı vadisi, Talış (Zuvand), Şamaxı (Pirqulu).

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Friqanoid bitki olan traqakantın yayıldığı quru dağ çölləri kəpənəyin yaşayış sahələridir. Kəpənəklər mayın sonu - iyunun əvvəllərində uçur, ildə bir nəsil verir. Gündüzlər sığınacaqlarda gizlənir. Gecələr isə fəaldır, xüsusilə gecə yarısından sonra. Tırtılları iyulda və avqustun əvvəlində gecələr südləyən bitkisinin yerli növləri ilə qidalanır, gündüzlər daş və kəsək altında gizlənir. Torpaq içərisində puplaşır və qışı orda keçirir.

Sayı: Lokal, azsayılı növdür. R.əffəndi tərəfindən 4 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kəpənəklərin yayıldığı ərazilərdə torpağın əkin və otlaq sahələrinə çevrilməsi, ot örtüyünün biçilməsi.

Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəyin yayıldığı ərazilərə monitoringlərin təşkili. Bu ərazilərdə yasaqlıqların təşkili. Kəpənəyin süni surətdə artırılaraq təbiətə buraxılması. Kolleksiyaçılar tərəfindən tutulmasının qarşısının alınması.

Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана, Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 3. Дидманидзе Э.А. Чешуекрылые аридных ландшафтов Грузии.-Тбилиси: Меонiereба, 1978, 319 с.; 4. Staudinger O. Catalog der Lepidopteren des palaearctischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Rethera komarovi

IUCN Red List Category: CR. Rare species.

Distribution: Asia Minor, Turkey, Northern Iran, Afghanistan, Turkmenistan, South Caucasus, in Azerbaijan - valley of the Araks River, Talysh (Zuvand), Shamakhi (Pirgulu).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

İri tənək hafı***Hippotion celerio*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Haflar - Sphingidae

Kateqoriyası və statusu: CR. Nəslə kəsilməkdə olan növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 75 mm-dir. Ön qanadlar qəhvəyimtil-qonur olub, zirvədən əsasən doğru çəpinə xətt keçir, orta hücrənin zirvəsində ağ halqa ilə haşiyələnmiş qara nöqtə vardır. Arxa qanadlar çəhrayı rəngdədir, xarici kənarı tünd haşiyələnmişdir, əsasında da tünd rəngli xətt vardır. Qanadların damarları qaraya çalır.

Yayılməsi: Cənubi Avropa, Kiçik Asiya, Şimali Afrika, Malay Arxipelaqı, Avstraliya, Kanar adaları, Orta Asiya, Cənubi Qafqaz, Azərbaycanda - Talış (Zuvand).

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Evritop növdür. Kəpənək iyunda uçur, yeganə fərdə yalnız Zuvandda rast gəlinmişdir. Tırtılları üzüm və sirğagülü bitkisi ilə qidalanır. Bunlardan başqa qida bitkiləri sırasına həmçinin Vitis, Galium, Epilobium, Linaria, Daucus, Rumex, Lonicera, Fuchsia, Impatiens, Galium verum, Colocasia esculenta, Parthenocissus daxildir. Növün ekologiyası hərtərəfli öyrənilmişdir. Təbii düşməni və xəstəlikləri məlum deyil.

Sayı: R.əffəndi tərəfindən Zuvandda 1 fərd qeydə alınmışdır. Son tədqiqatlarda rast gəlinməmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Müəyyən edilməmişdir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəyin yaşadığı ərazilər nəzarətdə saxlanmalı, monitorinqlər təşkil edilməlidir. Tutulması qəti qadağan edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С.Петербург. Изд. А.Ф. Девриена.1913, с. 138; 2. Миляновский Е.С. Фауна чешуекрылых Абхазии // Тр. Сухум. опытно. ст. эфиромасл. культур. Сухуми, 1964.190 с.; 3. Эффенди Р.М. К изучению фауны бражников в Азербайджане (Lepidoptera, Shingidae). Уч.зап. АГУ им С.М.Кирова, № 1, 1967; 4. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 5. Staudinger O.Catalog der Lepidopteren des palaearktischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Qorbunov O.G.

English name: Silver-striped Hawk-Moth

IUCN Red List Category: CR. Endangered species.

Distribution: Southern Europe, Asia Minor, North Africa, Malay Archipelago, Australia, Canary Islands, Central Asia, South Caucasus, in Azerbaijan - Talysh (Zuvand).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Gorbunov O.G.

Oxim qızılı kəpənəyi***Lycaena ochimus*
Herrich-Schäffer, 1851**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Göycələr - Lycaenidae

Kateqoriyası və statusu: CR. Yoxa çıxmaqda olan növdür. Cənubi Qafqaz endemikidir.

Yayılması: Kiçik Asiya, Şimali İran, Cənubi Qafqaz, Azərbaycanda Naxçıvan MR və Talış dağları (Zuvand)

Qısa təsviri: Ölçüsü cəmi 1 sm olan kiçik kəpənəkdir. Uçuş zamanı havaya atılmış qızıl pula bənzəyir. Qanadların üst tərəfində rəngi qızılı-narıncıdır, kənarları boyunca keçən qara haşiyə ensizdir. Arxa qanadların kənarından xırda qara nöqtələrdən ibarət ikiqat xətt keçir. Arxa qanadların ucunda "quyruqcuq" yoxdur. Dişi fərdlərin qanadların üst tərəfi qara nöqtələrlə örtülmüşdür. Arxa qanadların alt tərəfi gümüşü boz rəngdə olub, gözşəkilli ləkələri bu cinsin başqa növlərinə nisbətən iridir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Kserofil bitkilər olan dərə və yamaclar. Kəpənəklər may və iyul aylarında uçar, rütubətli dərə və təpələrə daha çox meyl edirlər. İldə iki nəsil verir. Tırtıllar iyun və avqustda turşəng - *Rumex crispus* L. bitkisi yarpaqları ilə qidalanır. Pupları qışlayır. Təbii düşmən və xəstəlikləri müəyyən edilməmişdir. Qida rəqibləri həmin yarım-fəsilənin kütləvi növləridir (*Callophrys chalybeitincta* Sovinsky).

Sayı: R.əffəndi tərəfindən 2 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı sahələrin insanlar tərəfindən kənd təsərrüfatı məqsədilə istifadə edilməsi, çəmənliklərin mal-qara otlaqlarına çevrilməsi və ot örtüyünün müntəzəm olaraq biçilməsi tırtılların yem bazasının azalmasına səbəb olur.

Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxildir.

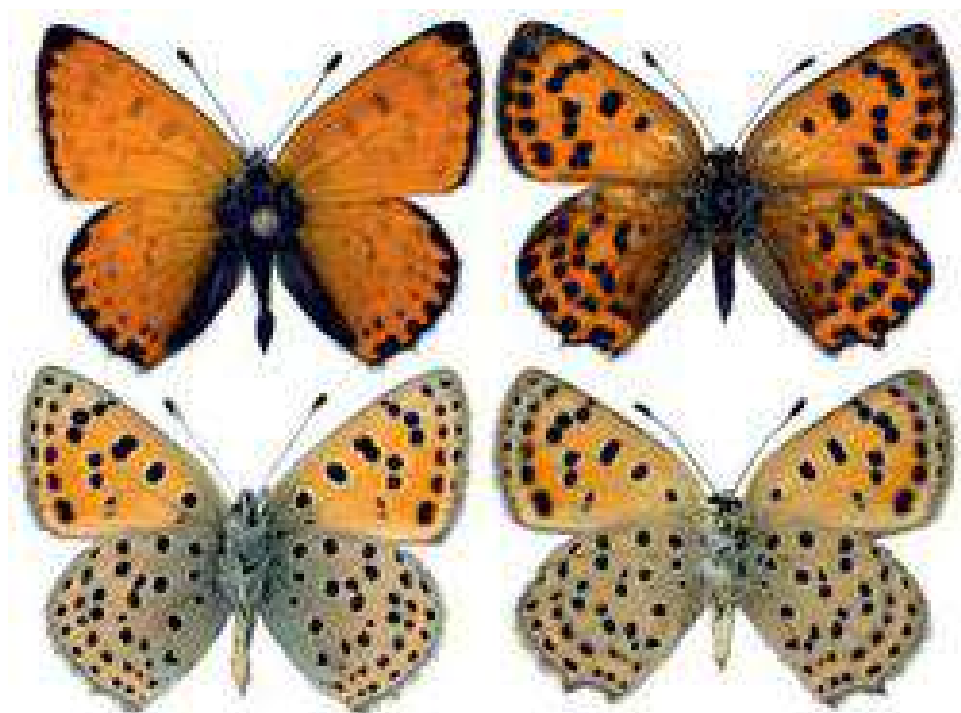

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəklərin yaşadığı ərazilərdə qorunan sahələrin yaradılması. Kəpənəklərin tutulmasının qadağan edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 2. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич.обозрение, т.ЛІ, вып.1-2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368; 3. Дидманидзе Э.А. Чешуекрылые аридных районов Закавказья (Lepidoptera, Rhopalocera). Некоторые группы животных аридных районов Закавказья. Тбилиси: Меонiereба, 1979, с. 43 - 114; 4. Staudinger O. Catalog der Lepidopteren des palaearctischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: *Lycaena ochimus*

IUCN Red List Category: CR.Endangered species.

Distribution: Asia Minor, Northern Iran, South Caucasus, in Azerbaijan - Nakhchivan AR and Talysh mountains (Zuvand)

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Romanov tomaresi***Tomares romanovi***
Christoph, 1881

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Göycələr - Lycaenidae

Kateqoriyası və statusu: CR. Cənubi Qafqaz subendemikidir.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 30-34 mm ölçüdə olan kiçik kəpənəkdir. Ön və arxa qanadlar üzərində qırmızı ləkə vardır. Alt tərəfdə isə bu ləkə narıncı rəngdədir. Dişilərdə arxa qanadların alt tərəfi yaşıl, erkəklərdə isə mavidir.

Yayıması: Cənubi Ermənistan, Cənub-Qərbi Gürcüstan, Türkmənistan (Kopetdağ), Azərbaycanda —Naxçıvan MR, Altıağac.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Kserofil bitkilər olan iri yarpaqlar və çox da dərin olmayan dərələr yaşayış yerləridir. Kəpənəklər mayda və iyunun əvvəllərində uçuş edir. Tırtıllar iyunda birillik gəvənin yarpaqları ilə qidalanır. Pup mərhələsində qışlayır. İldə bir nəsil verir.

Sayı: R.əffəndi tərəfindən Naxçıvan MR ərazisində 4, Altıağacda 5 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kəpənəklərin təbii məhdudlaşdırıcı amilləri sırasına yırtıcı milçəklər —ktırlar daxildir. Həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən tutulması da kəpənəyin sayına təsir edir.

Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəyin yaşayış yerləri qorunmalı, kəpənəklərin tutulmasının qadağan edilməsi.

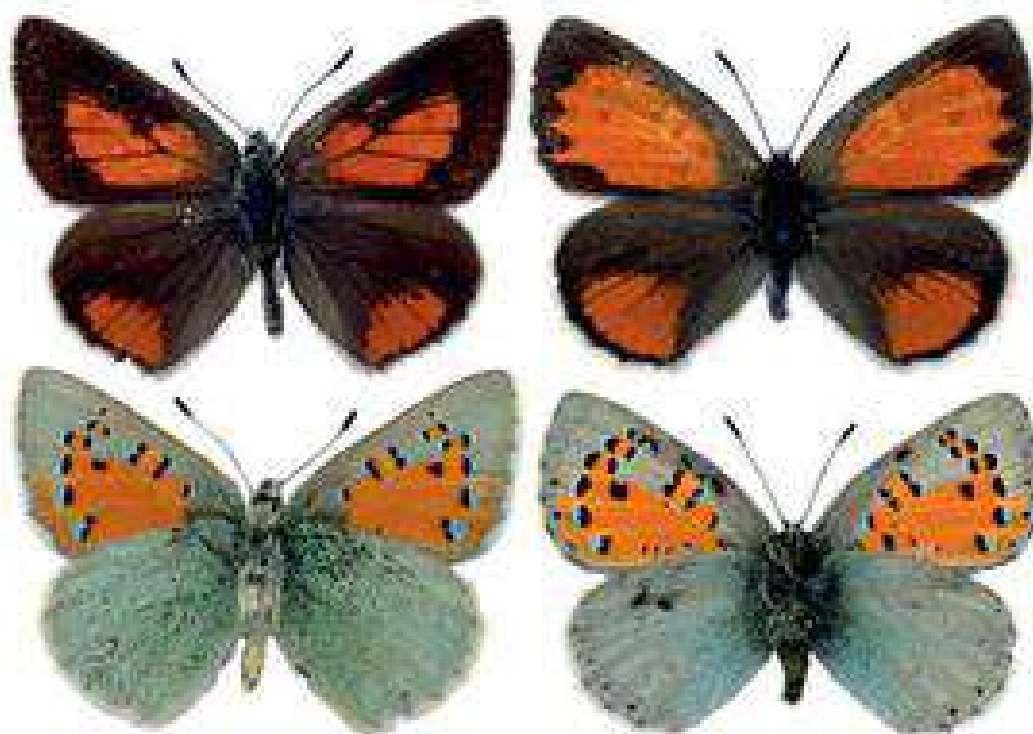
Məlumat mənbələri: 1. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф. дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 2. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуе-

крылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич.обозрение, т. LI, вып.1 - 2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368; 3. Дидманидзе Э.А. Чешуекрылые аридных районов Закавказья (Lepidoptera, Rhopalocera). Некоторые группы животных аридных районов Закавказья. Тбилиси: Меонiereба, 1979, с. 43 - 114; 4. Staudinger O. Catalog der Lepidopteren des palaeartischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: Tomares romanovi

IUCN Red List Category: CR. Subendemic species of South Caucasus.

Distribution: South Armenia, South-West Georgia, Turkmenia (Kopetdag), Azerbaijan (Nakhchevan, Altıaghaj).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Talış brameyası***Brahmaea christophi*
Staudinger, 1879****Dəstə / Order:** Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera**Fəsilə / Family:** Tovuzgözləkəkilər - Brahmaeidae**Kateqoriyası və statusu:** CR. Nəslı kəsilməkdə olan reliktd növdür. Talış avtoxtonudur.**Qısa təsviri:** İri kəpənəkdir. Qanadları açıq halda 160 mm-dək çatır. Qanadların kənarı dairəvidir, üzərlərində gözşəkili ləkələr yoxdur. Qanadların əsas rəngi tünd-qəhvəyidir, kənarları boyunca dalğavari xəttlər keçir. Ön qanadın uzunluğu 58-62 sm-dir.**Yayılməsi:** Lənkəran zonası.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Ovalıqdan dağa qədər Hirkan tipli meşələr. Ovalıq meşələrində kəpənəklər may, dağ ətkələrində isə iyun ayında uçurlar. Tırtıllar iyun-iyul aylarında yasəmən, göyrüş və digər bitkilərin yarpaqları ilə qidalanırlar. Pupa torpağın üst qatlarında qışlayır. İldə bir nəsil verir. Tırtılların təbii düşmənlərindən cücüyeyən meşə quşlarını göstərmək olar.**Sayı:** R.əffəndi tərəfindən 3 kəpənəyi qeydə alınmışdır.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Kəpənəklərin həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən intensiv surətdə tutulması.**Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər:** Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir. Hirkan MP-da qorunur.**Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:** Kəpənəklərin tutulması və tırtılların toplanması qəti qadağan edilməlidir. Kəpənəyin populyasiyasının vəziyyəti barədə dəqiq məlumatlar əldə etmək məqsədilə yaşayış sahələrinə müntəzəm monitinqlər təşkil etmək, sayını nəzarətdə saxlamaq lazımdır.**Məlumat mənbələri:** 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т. V, М.—Л., ижд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые

Азербайджана. Автореф. дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 3. Staudinger O. Catalog der Lepidopteren des palaearktischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.; 4. Seitz A. Die Grossschmetterling der Erde. T.I, II.-Stuttgart, 1906, 378; 1912 - 216 p.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: Brahmid moths

IUCN Red List Category: CR. Endangered relict species. Autochthon Talysh species.

Distribution: Lenkoran.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Apollon***Parnassius apollo***
Linn., 1758

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Yelkənciklər - Papilionidae

Kateqoriyası və statusu: CR. Nəslə kəsilmək üzrədir.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 70-94 mm-dir. Bədəninin üzəri qara, yanlardan isə iki cərgə qırmızı ləkə keçir. Qanadları ağ, bəzən isə krem rəngində olub, zirvədə şəffafdır. Onların xarici kənarı boyu ağ ləkəli, enli boz zolaq keçir. Üst qanadlar üzərində 5 qara ləkə, alt qanadlar üzərində isə qara haşiyəli 5 qırmızı ləkə vardır. Qırmızı və qara ləkələrin yeri çox dəyişkəndir. Alt qanadlar dairəvidir. Yenicə pupdan çıxmış kəpənəklərdə qanadlar əvvəlcə sarımtıl olur. Bədən nəzərəçarpacaq dərəcədə tüklüdür. Biğciqları qara toppuzludur.

Yayılməsi: Cənubi və Orta Avropa, keçmiş SSRİ-nin Avropa hissəsinin cənubu, Qafqaz, Orta Asiya, Qazaxıstan, Qərbi, Cənubi və Şərqi Sibir. Azərbaycanda- Kiçik və Böyük Qafqazın dağ və dağətəyində (Göygöl, Dərələyəz, Zəngəzur dağ silsiləsinin cənub yamaclarında, əsgəran rayonunun Topxana meşəsinin kənarlarında və Zaqatala Dövlət Qoruğunun subalp zonasında) rast gəlinir.

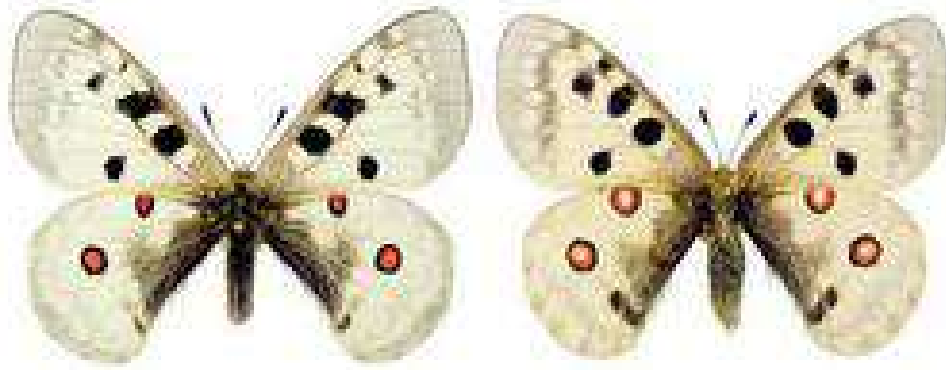
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Az-çox sıldırımlı açıq yamaclarda bitən kserofil, yaxud hemokserofil ot və yarımkol bitkiləri yetişən sahələr yaşayış yerləridir. Kəpənəklər iyulun ikinci yarısından avqustun sonuna qədər uçur. Uçuş həzin və sərbəstdir. Qanadları açıq vəziyyətdə 90 - 100 mm-ə çatır. Cütləşmə və yumurtaqoyma prosesi avqustun birinci yarısında olur. Tırtıllar sentyabrda görünür. Qışlamadan sonra isə may- iyun aylarında, dovşan kələmi — *Sedum album* L. bitkisinin yarpaqları ilə qidalanır.

Sayı: R.əffəndi tərəfindən 3 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Növün yayıldığı təbii biotopların məhv edilməsi. Bu biotopların mal-qara tapdağına, şumlanaraq əkin sahələrinə çevrilməsi, ot örtüyünün müntəzəm olaraq biçilməsi. Kəpənəklərin yaşadığı ərazilərin insanların yaşayış məskənlərinə çevrilməsi. Bu növ zəif miqrasiya qabiliyyətinə malik olduğundan onun bu və ya digər yaşayış yerlərində yox olması çox zaman geri dönməz bir prosesə çevrilir. Bəzi alimlərin fikrincə Avropanın düzən ərazilərində apollonun yox olması global istiləşmə ilə də əlaqədardır. Son zamanlar müşahidə edilən isti qış fəsilləri apollonun tırtıllarının vaxtından əvvəl qışlamadan çıxmasına səbəb olur. Bu isə onların zəifləməsinə və məhvə gətirib çıxarır. Apollonun həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən kütləvi surətdə tutulması da onun populyasiyasına mənfi təsir göstərir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Belarus respublikası, Almaniya, İsveç, Norveç,

Finlandiyanın Qırmızı kitabına və Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir. Ümumdünya Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı kitabında 3-cü kateqoriya altında, "Avropanın gündüz kəpənəklərinin Qırmızı kitabında" SPEC 3 kateqoyiyası ilə qorunur. Polşada, Rusiyada qoruqlarda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Polşanın Penin dağlarında və Moskva vilayətinin Priok-Terras qoruğunda Apollonun populyasiyasını bərpa etmək üzrə layihə həyata keçirilmiş, lakin uzunmüddətli nəticə əldə etmək mümkün olmamışdır. İlk növbədə növün yaşadığı biotopları bərpa edib, genişləndirmək lazımdır. Bunun üçün meşə ətəklərində əkin - biçin, kimyəvi dərmanlama işlərini dayandırmaq, kəpənəklər üçün nektarlı bitkilər, onların tırtılları üçün isə qida bitkiləri əkmək lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф. дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 2. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич.обозрение, т. LI, вып. 1 - 2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F., Tixonov V.V.

English name: Mountain Apollo

IUCN Red List Category: CR. Endangered species.

Distribution: Southern and Central Europe, south part of Europe in former USSR, Caucasus, Central Asia, Kazakhstan, Western, Southern and Eastern Siberia. In Azerbaijan - mountains and foothills of Greater and Lesser Caucasus (Goygol, Daralayaz, southern slopes of Zangzur Mountains, Topkhana forest in Askeran, subalps of Zagatala State Reserve).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F., Tikhonov V.V.

Nordman apollonu***Parnassius nordmanni***
Ménétries, 1850

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Yelkənciklər - Papilionidae

Kateqoriyası və statusu: CR. Qafqazın yüksək dağ endemikidir.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 55- 60 mm-dir. Ön qanadın uzunluğu 32-34 mm-dir. Kəpənək bulanıq ağ rənglidir. Arxa qanadlar üzərində iki və ya üç qırmızımtıl-sarı rəngdə, gözsəkilli ləkələr vardır.

Yayıması: Böyük Qafqazın dəniz səviyyəsindən 3000 m və daha yuxarı (Şahdağ massivi, Bazardüzü, Babadağ, Quton) alp çəmənlikləri.

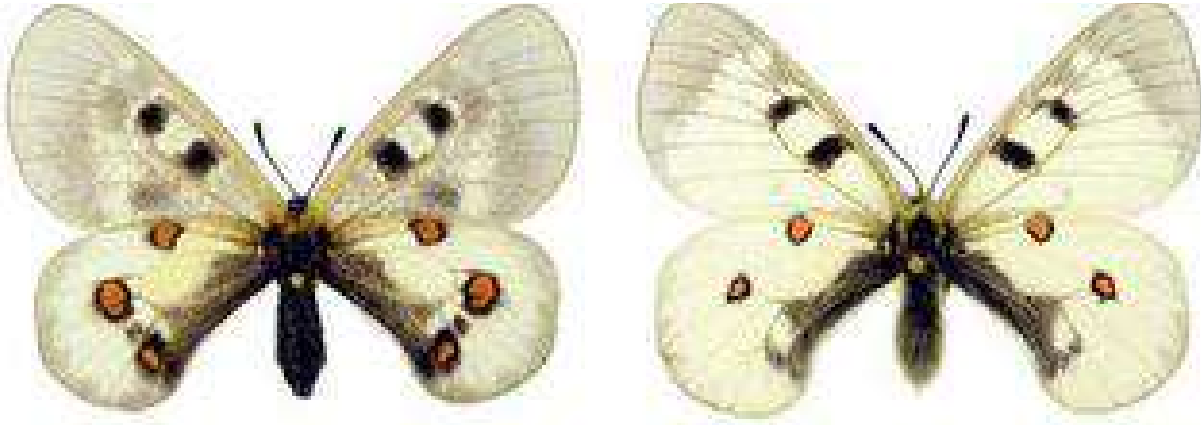
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Daşlı və müxtəlif otlu alp yamaqları, yüksək dağlıq otlaqları —yaylaqlar. Kəpənəklər avqustda uçuş və yumurta qoyur. Tırtıllar avqust- sentyabrda Corydalis cinsindən olan bitkilərin (Corydalis alpestris, Corydalis conorrhiza, Corydalis emanueli, Corydalis caucasica, Corydalis marschalliana.) yarpaqları ilə qidalanırlar, sonra qışlayır, gələn ilin may - iyun aylarında inkişafını davam etdirir. Puplaşma daşların altında, qaya çatlarında və s. sığınacaqlarda olur. İldə bir nəsil verir.

Sayı: Olduqca azsaylı növdür. R.əffəndi tərəfindən 3 kəpənək qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kəpənəklərin yaşayış yerlərində ot örtüyünün biçilməsi, mal-qaranın otarılması, bu ərazilərdə turizm obyektlərinin tikilməsi, biotopların kütləvi istirahət yerlərinə çevrilməsi, tırtılların rekreantlar tərəfindən tapdalanması, kəpənəkləri kommersiya məqsədilə tutulması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Rusiya Federasiyasının Qırmızı kitabına və Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəyin yaşayış yerlərinin qoruq ərazilərinə çevrilməsi, biotopların bərpa edilməsi, kəpənəklər üçün nektarlı bitkilərin, tırtıllar üçün isə qida bitkilərinin əkilməsi vacibdir. Kəpənəyin yaşadığı ərazilərə monitorinqlərin təşkil edilməsi lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Богачев А.В. Класс насекомых —Insecta. Животный мир Азерб., Баку, 1951, с. 271 - 373; 2. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 3. Эффенди Р.М. К изучению фауны бражников в Азербайджане (Lepidoptera, Shingidae). Уч.зап. АГУ им С.М.Кирова, №1, 1967; 4. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич.обозрение, 1972, т.LI, вып.1-2, с. 136 - 154, 352 - 368.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V., Yusifov E.F.

English name: *Parnassius nordmanni*

IUCN Red List Category: **CR.** High mountain endemic in Caucasus.

Distribution: Alpine meadows of Greater Caucasus, 3000 m above sea level (Shahdag area, Bazardüzü, Babadag, Guton).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V., Yusifov E.F.

Qafqaz zerintiyası***Zerynthia cericyi caucasica***
Lederer, 1850

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Yelkənciklər - Papilionoidea

Kateqoriyası və statusu: Qafqaz yarımövüdür. Nadirdir, endemikdir.

Qısa təsviri: Qanadlarının açılmış halda ölçüləri 50 - 60 mm-ə çatır. Qanadlar üstədən açıq sarı rəngdə olub, üzərində qara, qırmızı, mavi ləkələrdən ibarət mürəkkəb naxış vardır. Naxışın kənarı qaradır. Pupdan yenicə çıxmış kəpənəklərdə qanadların rəngi ağdan parlaq sarıyadək dəyişir. Arxa qanadlarda kiçik quyruq vardır. Kəpənəyin qarıncığı açıq rəngli tükcüklərlə örtülüdür, yanlarda narıncı rəngli üçbucaq naxışlar vardır.

Yayıması: Bolqarıstan, Türkiyə, Yunanıstan, Suriya, Kiçik Asiya (tipik forma *Z. cerisyi* God.); Qafqaz (ssp. *Caucasica* Led.). Böyük Qafqaz dağ ətəklərinin cənub yamaqları (Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki).

Yaşayış yeri və həyat tərz: Dağətəyi enliyarpaqlı meşələrin qalın, çiçəkli ot bitkilərinin bitdiyi kənarları. Kəpənəklər may və iyunun əvvəllərində uçuşur, əsasən çiçəkləyən pişikotu bitkisi ilə qidalanır, sürətlə uçurlar. İyunun ilk günlərində Qafqazın endemiki olan zəravənd — *Aristolochia iberica* F. Et M. bitkisi üzərinə yumurta qoyur. Yumurtadan çıxan tırtıllar iyun- iyul aylarında bu bitki ilə qidalanır. İyulun əvvəllərində tırtıllar müxtəlif sığınacaqlarda puplaşır və puplar buradaca qışlayır. İldə bir nəsil verir. Kəpənək və tırtıllar cücüyeyən quşlar tərəfindən tələf edilir.

Sayı: Bu növ Türkiyə ərazisində nəslə kəsilməmiş hesab olunur. Azərbaycanda çox az rast gəlinir. Qax rayonunda R.əffəndi tərəfindən 4 kəpənəyi qeydə alınmışdır. Son illərin tədqiqatları zamanı qeydə alınmamışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kəpənəyin yaşadığı biotoplarda ev heyvanlarının otarılması, ot çalımı bu ərazilərin bitki örtüyünün vəziyyətinə mənfi təsir göstərir. Kəpənəyin qida bitkilərinin

məhv edilməsi tırtılların və pupların zərər çəkməsinə səbəb olur. Turizm infrastrukturlarının yaradılması, meşələrin qırılması, landşaftların dəyişdirilməsi də yerli populyasiyaların sıxışdırılmasına gətirib çıxarır.

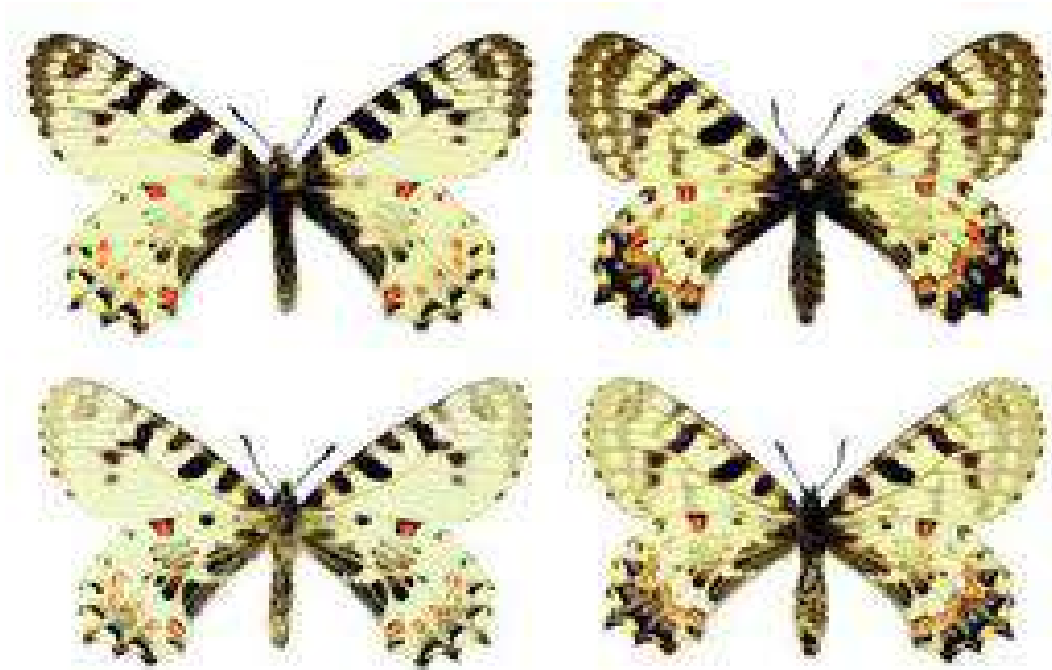
Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: İUCN-nin Qırmızı siyahısına, Rusiya Federasiyasının Qırmızı kitabına və Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəyin yaşayış ərazilərində qorunan sahələrin yaradılması vacib şərtlərdəndir. Bu quru otların yandırılmasının, çalınmasının, meşələrin qırılmasının qarşısının alınması üçün ciddi tədbirlərin görülməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Миляновский Е.С. Фауна чешуекрылых Абхазии // Тр. Сухум. опытно. ст. эфиромасл. культур. Сухуми, 1964.190 с.; 3. Эфпенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол. наук. Баку, 1971, 24 с.; 4. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. — Энтомологич.обозрение, т. LI, вып. 1-2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F., Tikhonov V.V.

English name: *Zerynthia cericyi caucasica*

IUCN Red List Category: Caucasian subspecies. Rare and endemic species.

Distribution: Bulgaria, Turkey, Greece, Syria, Asia Minor (typical form of *Z.cericyi* God.); Caucasus (ssp. *Caucasica* Led.). Southern slopes of Greater Caucasus (Balakan, Zagatala, Gakh, Sheki).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Şərqi aleksanor yelkənciyi***Papilio alexanor orientalis***
Romanov, 1884

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Yelkənciklər - Papilionidae

Kateqoriyası və statusu: CR. Son dərəcə nadir növdür.

Qısa təsviri: İri və gözəl kəpənəkdir. Qanadları açıldıqda 80-85 mm-ə çatır. Sarı rəngli ön qanadları qara ləkəli və damarlı, kənarları enli qara haşiyəlidir. Arxa qanadlarında "quyruqcuqları" var.

Yayıması: Cənub-Şərqi İspaniya, İtaliya, Cənubi Fransa, Yunanıstan (tipik formada *P.alexanor* Esp.), Cənubi Qafqaz, İran, Kiçik Asiya, Orta Asiyanın cənub-qərbi (yarımnöv *orientalis* Rom.) Azərbaycanda Naxçıvan MR ərazisinin Araz çayı vadisindən başlayaraq dəniz səviyyəsindən 1750 m-ə qədər yüksəkliyi olan dağlar.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Quru yamaclar və daşlı yerlərdə friqanoid bitkilər yetişən sahələr. Mayda- iyunun əvvəllərində uçuş. Yumurtaqoyma iyunda başlayır, tırtıllar iyulda endemik çətirçiçəklilərə mənsub olan *Ferula* üzərində inkişaf edir, gizli həyat tərzı keçirir, gecələr qidalanır, gündüzlər isə *ferula* bitkisi uzun silindr şəkilli yarpaqlarının qınlarında gizlənilir. İldə bir nəsil verir. Puqlar çimlikdə qışlayırlar. Təbii düşməni və xəstəlikləri məlum deyil.

Sayı: R.əffəndi tərəfindən Naxçıvan MR-da 5 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kəpənəyin yaşayış ərazilərinin tədricən insanların yaşayış məskənlərinə çevrilməsi nəticəsində biotopların mal-qara tapdağı altında qalması, ot çalımı, landşaftların dəyişdirilməsi tırtılların yem bitkisi olan çaxırın yerli əhali tərəfindən yeyilməsi və həmin bitkinin qaramalın balaları üçün yem kimi istifadə edilməsi. Həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən komersiya məqsədilə toplanması da kəpənəyin sayının azalmasında müəyyən rol oynayır.

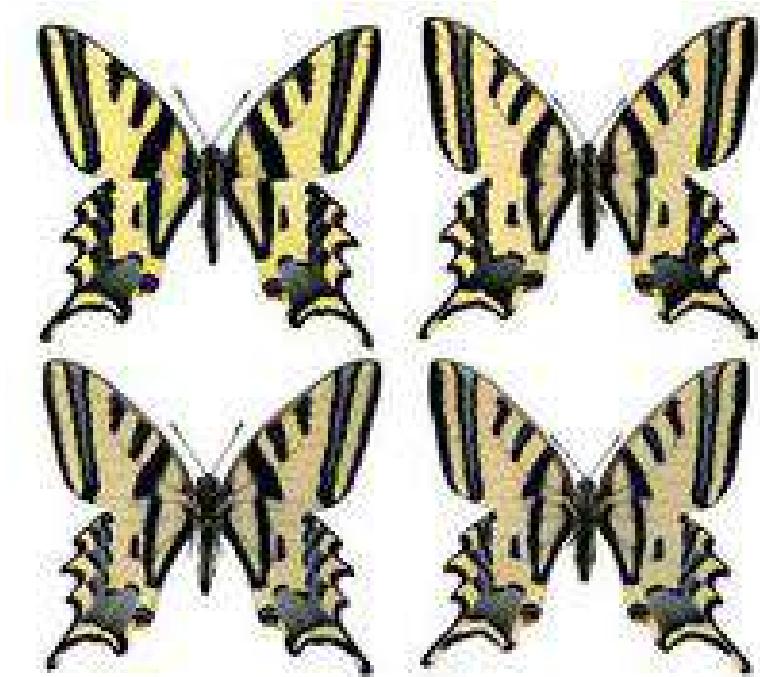
Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəyin yayıldığı ərazilərdə qorunma sahələrinin təşkil edilməsi, bu ərazilərə vaxtaşırı monitorinqlər kəpənəyin sayının artmasına səbəb ola bilər.

Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с. 3. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич. обозрение, т. LI, вып. 1-2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: *Papilio alexanor orientalis*

IUCN Red List Category: CR. Rarest species.

Distribution: Southeastern Spain, Italy, Southern France, Greece (typical form of *P.alexanor* Esp.), South Caucasus, Iran, Asia Minor, southwestern part of Central Asia (subspecies *orientalis* Rom.). In Azerbaijan - valley of the Araks River in Nakhchivan AR, mountains up to 1750 m above sea level.

Reference: Aliyev S.V.

Xrizip***Danais chrysippus*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Danaidlər - Danaidae

Kateqoriyası və statusu: CR. Tropik mənşəli, yoxa çıxmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 66-88 mm-dir. Ön qanadın uzunluğu 33-43 mm-dir. Başı və döşü qara olub, parlaq dairəvi ağ ləkələrlədir. Ön qanadların zirvəsindən çoxsaylı ağ dairəvi ləkələrdən ibarət çəpinə enli zolaq keçir. Alt səthdə də analoji naxış vardır, lakin ağ zolaqla qanadın zirvəsi arasında sarı və ya kərpici-sarı zolaq yerləşir. Qanadın qalan hissəsi şabalıdı - qəhvəyi rəngdədir. Arxa qanadlar dairəvi formada və kərpici-sarı rəngdədir. Dişi fərdin arxa qanadları üzərində 3, erkək fərddə isə 4 qara ləkə vardır. Cinsi dimorfizm zəif ifadə olunmuşdur.

Yayıması: Yunanıstan, İspaniya, Kiçik Asiya, Suriya, Kipr, İran, Hindistan, Cənub-Qərbi Cin, Şimali, Mərkəzi və Şərqi Afrika, Madaqaskar, Kanar adaları, Orta Asiya, Qərbi Qazaxıstan, Zaqafqaziya, Azərbaycanda - Talış.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Arx və su hovuzları yaxınlığında sıx bitkili açıq sahələr. Kəpənəklər sentyabr - oktyabr aylarında uçuşur, elə bu vaxt yumurtalarını quduzotu fəsiləsindən olan *Cynanchum acutum*, bitkisi üzərinə qoyur, may- iyun aylarında tırtıllar bu bitkilərin yarpaqları ilə qidalanırlar. Azərbaycanda ildə bir, Tropiklərdə isə 12 nəsil verir. Təbii düşməni və xəstəlikləri məlum deyil.

Sayı: Talışda R.əffəndi tərəfindən 2 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Hirkan qoruğundan kənar ərazilərdə kəpənəyin yayıldığı biotopların insanlar tərəfindən istifadəsi, qida bitkilərinin biçilməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxildir. Hirkan Milli Parkında qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Hirkan qoruğundan kənar qalan təbii yaşayış yerlərində kəpənəyin qida bitkilərinin qorunması.

Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Щеткин Ю.Л. Высшие чешуекрылые Вахшской долины (Таджикистан). Сталинабад, 1960, 303 с.; 3. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф. дис. канд. биол. наук, Баку, 1971, 24 с.; 4. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич. обозрение, т. LI, вып.1 - 2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368; 5. Staudinger O. Catalog der Lepidopteren des palaearctischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V., Yusifov E.F.

English name: Plain Tiger

IUCN Red List Category: CR. Tropical, endangered species.

Distribution: Greece, Spain, Asia Minor, Syria, Cyprus, Iran, India, Southwestern China, Northern, Central and Eastern Africa, Madagascar, Canary Islands, Central Asia, Western Kazakhstan, South Caucasus, in Azerbaijan - Talysh.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V., Yusifov E.F.

Talış məxməri kəpənəyi***Lasiommata adrastoides*
Bienert, 1870**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Satirlər - Satyridae

Kateqoriyası və statusu: CR. Yoxa çıxmaqda olan talış avtohtonudur.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 42-48 mm-dir.

Yayılməsi: Talışın ovalıq, dağətəyi və dağları (meşənin yuxarı hissəsinə qədər).

Yaşayış yeri və həyat tərzii: Kölgəli sıx otluqlu meşə kənarları, talaları, meşə zolaqları. Ovalıqda yazda və yayın ortalarında uçuşur, ildə iki nəsil verir, dağlarda (Lerik, Yardımlı rayonları) ildə bir nəsil verir, kəpənəklər iyun, iyulda uçuşur. Tirtillər yayın əvvəlində, payızda (ovalıqda) və avqustda (dağlarda) müxtəlif yabanı dənli bitkilər üzərində yaşayırlar. Pup mərhələsində qışlayır. Təbii düşməni və xəstəlikləri məlum deyil.

Sayı: R.əffəndi tərəfindən Talışda 1, 1982-ci ildə P.İ.Bedi tərəfindən 2, 2004, 2011-ci illərdə V.V.Tixonov tərəfindən 2 kəpənək qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kəpənəklərin yaşayış ərazilərinin insanlar tərəfindən öz məqsədləri üçün istifadəsi, mal-qaranın otarılması, ot çalımı tirtilləri yem bazasından məhrum edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəklərin yaşayış yerlərində qida bitkilərinin biçininin qadağan edilməsi. Bu ərazilərdə qorunan sahələrin təşkili. Azərbaycan ərazisində bu kəpənəyin biologiyasının ətraflı öyrənilməsi, kəpənəyin yaşadığı ərazilərə monitorinqlərin təşkili.

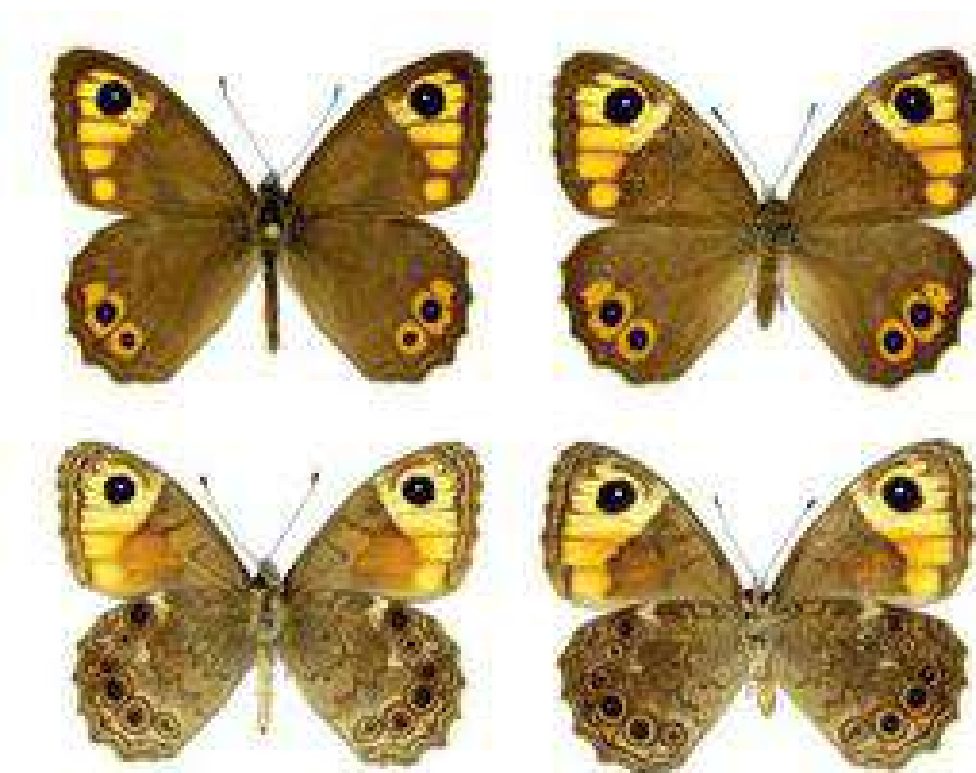
Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V.

М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 3. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич. обозрение, т. LI, вып. 1-2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: *Lasiommata adrastoides*

IUCN Red List Category: CR. Endangered autochthon talysh species.

Distribution: Talysh lowlands, foothills and mountains.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Hilata***Melanargia hylata*
Ménétriés, 1832**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Satirlər - Satyridae

Kateqoriyası və statusu: (I-CR). Yoxa çıxmaqda olan Taliş avtohtonudur.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 52 - 56 mm-dir. Ön qanadın uzunluğu 24 - 26 mm-dir. Qanadları sarımtıl —krem rəngdə olub kənarları qara-qəhvəyi rəngdədir. Arxa qanadların xarici kənarında 6 ədəd gözşəkilli ləkələr vardır. Oxşar ləkələr ön qanadların zirvəsində də vardır.

Yayılması: Taliş (Zuvand).

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Kserofil bitkili quru, daşlı yamaclar, əsasən yastıqvari traqakant gəvən və akantalimon bitən sahələr. Kəpənəklər mayın sonunda və iyunda uçurlar, ildə bir nəsil verirlər. Tırtıllar apreldə taxıllarla (yerli yulaf növü) qidalanır və küləş içərisində puplaşır. Yumurta mərhələsində qışlayır. Bu kəpənəklər yırtıcı ktr milçəkləri tərəfindən intensiv surətdə ovlanır.

Sayı: R.əffəndi tərəfindən Talişda 1 kəpənək, 2011-ci ildə Tixonov V.V. tərəfindən 1kəpənək qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kəpənəyin yaşayış yerlərinin insanlar tərəfindən zəbt edilməsi, otlaqlara, əkin sahələrinə çevrilməsi tırtıllar üçün kifayət qədər yem bitkisinin olmamasına gətirib çıxarır. əkin sahələrində küləşin yığılması küləş içərisində puplaşmış kəpənəklərin məhvinə səbəb olur. Həvaskar kolleksiyaçıları tərəfindən kəpənəklərin tutulması da onların sayına mənfi təsir göstərir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

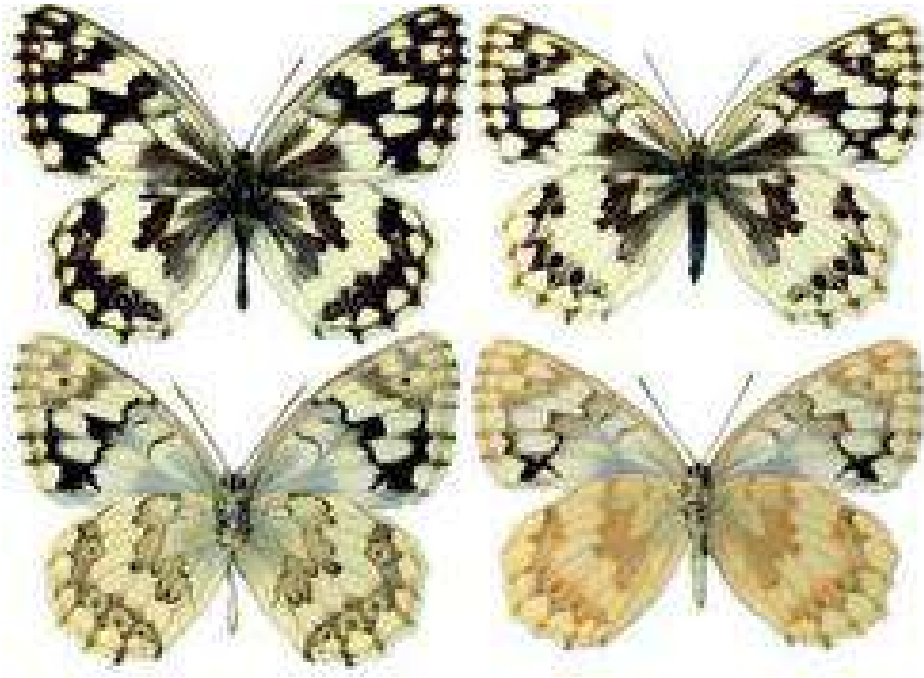

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəklərin yaşayış ərazilərinin qorunması, kəpənəyin biologiyasının ətraflı öyrənilməsi, yaşayış ərazilərinə müntəzəm monitorinqlərin təşkil edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 3. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. — Энтомологич.обозрение, т. LI, вып. 1-2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: *Melanargia hylata*

IUCN Red List Category: CR. Endangered autochthon talysh species.

Distribution: Talysh (Zuvand).

Reference: Aliyev S.V.

Alp satiri***Pseudochazara alpina*
Staudinger, 1878**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Satirlər - Satyridae

Kateqoriyası və statusu: Azsayılı qafqaz endemidir.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 50-60 mm-dir. Qanadların üst tərəfi bozumtul-qəhvəyi rəngdə olub, kənarlarından enli, kərpici rəngli zolaq keçir. Ön qanadlar üzərində 1 - 2 qara gözcük vardır. Arxa qanadların alt tərəfi bozumtul qum rəngdədir, üzəri tünd rəngli qeyri-dəqiq ştrixlərlə örtülmüşdür (tez-tez qonduğu daşlara, torpağa mimikriya edir).

Yayıması: Şahdağ və Babadağ ərazilərində, Qafqazın cənub yamaqları.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qaya bitkiləri yetişən sıldırım daşlı qayalar. Kəpənəklər iyulun ikinci yarısında və avqustda uçurlar. Tırtılları yazda və yayın əvvəllərində yabanı dənli bitkilərlə qidalanır. Yumurtalar qışlayır. İldə bir nəsil verirlər. Təbii düşməni və xəstəlikləri məlum deyil.

Sayı: R.əffəndi tərəfindən Şahdağ ərazisində 5 kəpənək qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: yaşadığı biotopların güclü yağıntıların əmələ gətirdiyi sürüşmələr nəticəsində dağılması, mal-qaranın otarılması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən kommer-siya məqsədilə tutulması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Azərbaycanda kəpənəyin biologiyasını ətraflı öyrənmək, onun yaşadığı ərazilərə monitorinqlər təşkil etmək.

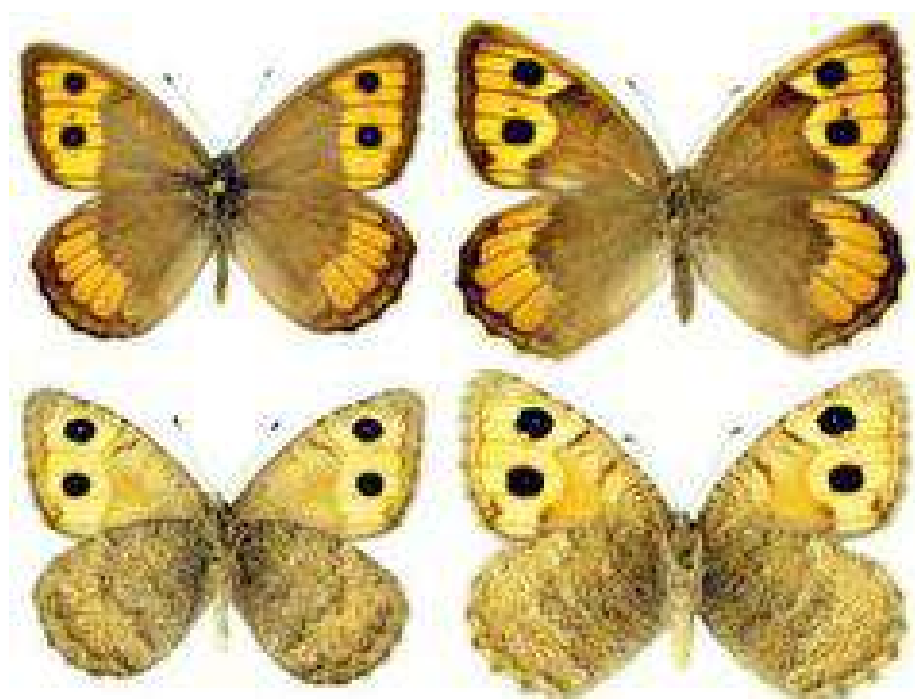
Məlumat mənbələri: 1. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф. дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 2. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуе-

крылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич.обосрение, т. LI, вып. 1-2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: Pseudochazara alpina

IUCN Red List Category: Caucasian endemic.

Distribution: Shahdagh and Babadagh area, Southern slopes of Caucasus.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Loniya bərqvuranı***Thaleropsis jonia***
Fischer de Waldheim & Eversmann, 1851

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Nimfalidlər - Nymphalidae

Kateqoriyası və statusu: CR.Yoxa çıxmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 40 - 50 mm-dir. Ön qanadların xarici kənarı boyunca ensiz qonur haşiyə keçir. Qanadların ümumi rəngi narıncı, əsası tündür. Ön qanadların yuxarı küncündə bir neçə ağ ləkə vardır. Qanadlarını yığmış vəziyyətdə budaqda oturmuş kəpənək rənginə və formasına görə saralmış, quru yarpağı xatırladır.

Yayılması: Kiçik Asiya, Türkiyə, Şimali İran, Cənubi Qafqaz, Azərbaycanda Zəngəzur və Dərələyəz silsiləsinin cənub yamaqları.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Kserofil kol bitkiləri olan yamaqlar və ya seyrək meşəliklər, tək-tək hallarda yolların kənarı. Kəpənəklər may-iyun aylarında uçuş, günün isti vaxtında yol üstünə, bulaq və gölməçə yanına qonurlar, ağacların aşağı budaqları üzərinə daha çox dağdağan və söyüd ağaclarına qonmağı xoşlayırlar. İyunun axırında elə həmin budaqlara yumurta qoyurlar. Tırtıllar iyulda və avqustun əvvəlində söyüd yarpaqları ilə qidalanırlar və sonradan müxtəlif sığınacaqlarda puplaşırlar və qışlayırlar. İldə bir nəsil verir. Pupa üzərində parazitlik edən təbii düşmənləri - Chalcidae fəsiləsindən olan xırda zarqanadlılardır.

Sayı: R.əffəndi tərəfindən 5 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Ağacların qırılması, ot çalımı kəpənəyin sayına ciddi təsir göstərir. Avtomobillərdən çıxan zərərli qazlar da yol kənarlarında rast gəlinən loniya bərqvuranının populyasiya sıxlığına mənfi təsir göstərir. Həvəskar kolleksiyaçıların tərəfindən ovlanması da kəpənəyin sayını azaldan amillərdəndir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpənəyin biologiyasını öyrənmək, yaşayış yerlərinin monitorinqini aparmaq.

Məlumat mənbələri: 1. Миллер Е.Э. Чешуекрылые Кагышманского округа Карской области. М., 1923, 118 с.; 2. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 3. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич.обозрение, т. LI, вып. 1 - 2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368; 4. Staudinger O. Catalog der Lepidopteren des palaearctischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: *Thaleropsis jonia*

IUCN Red List Category: CR. Endangered species.

Distribution: Asia Minor, Turkey, Northern Iran, South Caucasus, in Azerbaijan —southern slopes of Zangezur and Daralayaz Zəngəzur ridge.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Tikhonov V.V.

Alenksandra sədəflisi***Argynnis alexandra*
Ménétries, 1832**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Nimfalidlər - Nymphalidae

Kateqoriyası və statusu: (II-EN). Talış avtohtonudur.

Yayılması: Talış meşələri.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda erkəklər 45mm, dişilər isə 55 mm-dir. Qanadların üst tərəfi kərpici-qırmızı rəngdə olub, üzərində çoxlu sayda kiçik ləkələr vardır. Arxa qanadların alt səthi yaşıl çalan sədəf rəngli olub, üzərində gümüşü ləkələr vardır. Bu ləkələr qanadın əsasına doğru cəmlənmişdir.

Yaşadığı yer və həyat tərzi: Kol və ayıdöşəyi pöhrəliklərində, meşə talalarında və kənarlarında, yollar və çığırlar boyunda. Kəpənəklər mayın axırından iyulun ortalarına qədər uçur. Tırtıllar iyul-avqustda yerli bənövşənin - *Viola caspia* Kupff. yarpaqları ilə qidalanır. Pupları qışlayır. İldə bir nəsil verir. Tırtıllar və puplar Chalcidae fəsiləsindən olan parazitoid zarqanadlılar üçün sahib hesab edilir.

Sayı: Azsayılı növdür. R.əffəndi tərəfindən Talış meşələrində 7 kəpənəyi, 1984-cü ildə B.Luxtanova tərəfindən 2 kəpənək, 2004-cü ildə İ.Plyuş tərəfindən 2 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Müəyyən edilməmişdir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

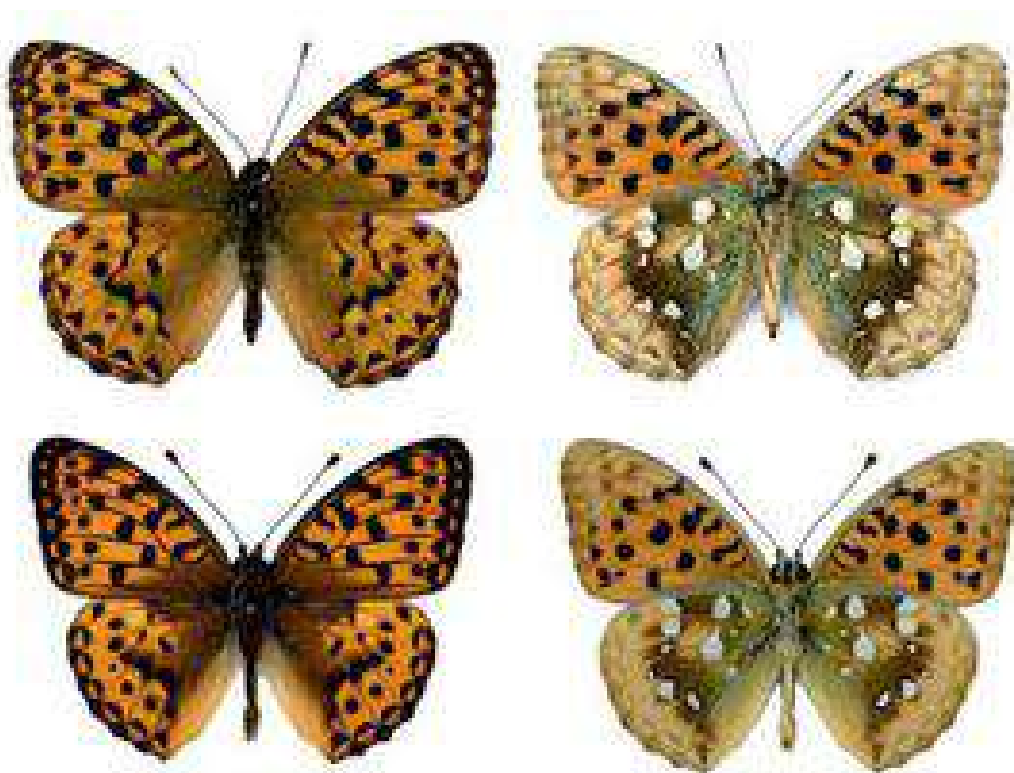
Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kəpəyin biologiyası ətraflı öyrənilməlidir. Yaşayış yerlərinə müntəzəm monitorinqlər təşkil edilməlidir. Kəpənəklərin tutulmasının qadağan edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 2. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф.дис.канд.биол.наук, Баку, 1971, 24 с.; 3. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны СССР. Энтомологич.обозрение, т. LI, вып. 1 - 2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Tixonov V.V.

English name: Fritillarie alexandra

IUCN Red List Category: EN. Autochthon talysh species.

Distribution: Talysh forests.

Reference: Aliyev S.V.

Foto: Nigar Ağayeva

Anaxoreta sovkası***Cyrebia anachoreta*
Herrich-Schäffer, 1851**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II-EN). Çox nadir növdür, Qafqazın endemidir.

Qısa təsviri: Kəpənəyin qanadları açılmış halda uzunluğu 26-29mm-dir. Ön qanadları qırmızımtıl-sarı rəngdə olub, yaşılımtıl-boz, yaxud qonur rənglipulcuqlarla qarışıqdır. Yumru və böyrəkşəkilli naxışlar qanadın ön kənarında yerləşir. Üzərində zəif görünən açıq rəngli eninə uzanan zolaq vardır. Arxa qanadları sarıdır, ensiz qara rənglə haşiyələnmişdir. Qarınıcı sarımtıla çalır.

Yayılması: Şimali Qafqazda (Kruş, Kars, Dağıstan, Zarıdağ); Gürcüstanda (Loqodexi, Sikro-Sxaro); Türkiyədə; Azərbaycanda isə kəpənəyi Qax, Zaqatala, Göygöl, Ordubad, Kəlbəcərdən toplanmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Böyük və Kiçik Qafqazın Subalp, Alp çəmənlikləri və meşə açıqlıqları. Biologiyası məlum deyil. Kəpənəyi gündüzlər iyulun ortalarından avqustun axırlarına qədər uçur. Uçuşu çox iti və sürətlidir. Günün çox hissəsini çobanyastığı, qarabaşaq və digər bitkilərin çiçəkləri üzərində keçirir. Ona toxunduqda uçmur, dərhal özünü otluğa atır və gizlənir. Sonra onu tapmaq mümkün olmur.

Sayı: Azsaylıdır, nəslə kəsilmək üzrədir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşayış yerlərinin antropogen təsirlərə məruz qalması (mal-qara otarılması, ot çalımı, dərman bitkilərinin toplanması), kəpənəyin kolleksiyaçılar tərəfindən tutulması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Heç bir tədbir görülməmişdir.

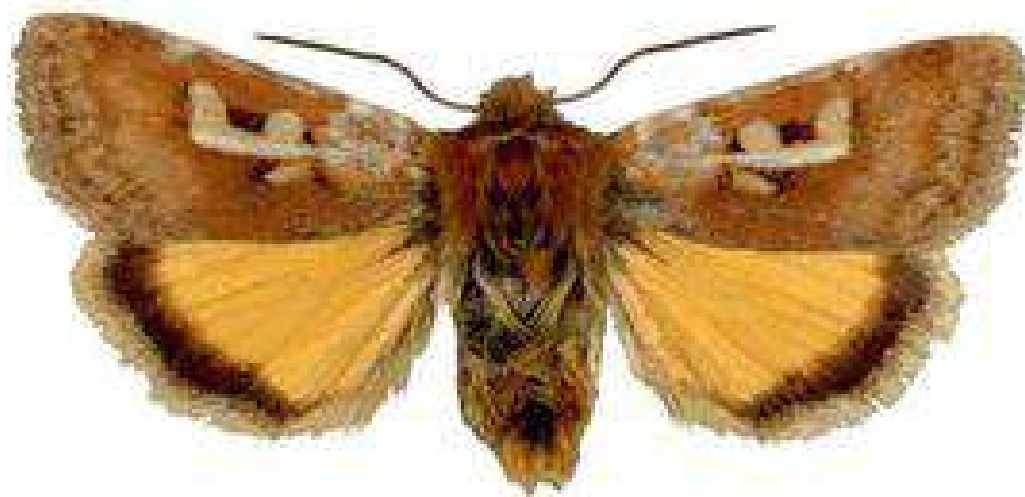
Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış ərazilərində qoruqların təşkili.

Məlumat mənbələri: 1. И.В.Кожанчиков Фауна СССР. Насекомые-чешуекрылые. Совки (подсем. Agrotinae), Академии Наук СССР, т. XIII, вып. 3, М.—Л., 1937, с. 289; 2. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 367 - 368; 3. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984, 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

English name: *Cyrebia anachoreta*

IUCN Red List Category: **EN**. Rare species. Caucasian endemic.

Distribution: Northern Caucasus (Kars, Dagestan, Zaridag); Georgia (Logodekhi, Sikro-Scharo); Turkey; Azerbaijan - Gakh, Zagatala, Goygol, Ordubad, Kalbadjar.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Artokhin K.S., Poltavski A.N.

Yaşıl torpaq sovkası***Actebia proecox*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (I-CR). Nadir, azsaylı, nəslə kəsilmək üzrə olan növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 45 - 48mm-dir. Ön qanadları yaşılımtıl - qonur, yaxud yaşıl olub göyümtülə çalır. Arxa qanadları qonur, kənarları tündür, kənarları ağ saçaqlıdır.

Yayıması: Palearktikanın səhra - meşələrində və Rusiyada geniş yayılmışdır. Azərbaycanda arealı olduqca məhduddur, yalnız Böyük Qafqazın dağətəyi və dağlıq hissəsində nadir hallarda təsadüf edilir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Meşə açıqlıqlarında, çay kənarları və meşə ətrafı sahələrdə yaşayır. Azərbaycanda biologiyası öyrənilməmişdir. Tırtılı torpaqda qışlayır. İyunun axırlarında tırtıl inkişafını başa vurur və puplaşır. Pupa dövrü 25-30 gün çəkir. Tırtıl polifaqdır, yabani və mədəni bitkilərlə, ən çox bağayarpağı, yovşan, südləyən, paxlalı və bostan bitkiləri ilə qidalanır. Kəpənəyi maydan oktyabra qədər uçuş edir. Ehtimal ki, ildə iki nəsil verir.

Sayı: Cəmi 2 kəpənəyi Quba rayonundan iyunda toplanmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşayış yerlərinin antropogen təsirlərə məruz qalması, kəpənəyin kolleksiyaçıları tərəfindən tutulması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Heç bir tədbir görülməmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində qoruqlar, yasaqlıqlar təşkil etmək. Sayını nəzarətdə saxlamaq üçün yaşayış yerlərinə müntəzəm monitorinqlər təşkil etmək.

Məlumat mənbələri: 1. Кожанчиков И.В. Фауна СССР. Насекомые - чешуекрылые. Совки (подсем. Agrotinae), Академии Наук СССР, т. XIII, вып. 3, М.—Л., 1937, с. 426

- 427; 2. Çолоторенко Г.С. Полгрысающие совки Западной Сибири (Lepidoptera, Aqrotinae). Новосибирск: Наука, 1970, с. 300 — 302.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

English name: The Portland Moth

IUCN Red List Category: **CR**. Rare species. Endangered species.

Distribution: Palearctic desert and forests, Russia, in Azerbaijan with limited distribution area, only in foothills and mountains of Greater Caucasus.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Artokhin K.S., Poltavski A.N.

Torpaq sovkası***Dichagyris musiva*****Hübner, 1803****Dəstə / Order:** Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera**Fəsilə / Family:** Sovkalar - Noctuidae**Kateqoriyası və statusu:** (I-CR). Nadir, nəsli kəsilmək üzrə olan azsaylı növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 38-44mm-dir. Rəngi qırmızımtıl —qəhvəyi olub, qara pulcuqlarla qarışıqdır. Kostal kənar açıq-sarı (krem) rəngindədir. Pazşəkili ləkə aydın görünür. O, ya yayılmış halda olur, ya da bir neçə qara pulcuq şəklində görünür. Eninə uzanan 1-ci zolaq görünür, 2-ci eninə zolaq qaradır. Qanadın əsasında yerləşən yumru ləkənin ortası qara olub, qanadın kostal kənarı ilə dövrələnmiş və nazik zolaq şəklində yumru ləkənin altına qədər uzanır. Böyrəkşəkili naxış bozuntul qəhvəyi rəngdə olub, açıq rəngli xətlə haşiyələnmişdir. Arxa qanadı bozuntul açıq-sarı rəngdədir. Kənarları sarı saçlaqlarla əhatələnmişdir.

Yayılması: Avropa, Sibir, Monqolustan, Qazaxıstan, Mərkəzi və Orta Asiya, Çin, Yaponiya, Azərbaycanda isə Böyük və Kiçik Qafqazın dağətəyi və dağlıq meşələrində, Lənkəranın dağ-səhralıq yerlərində yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dağətəyi və dağ meşələrinin açıqlıqları. Dağ-səhrasının tuqay meşələri. Həyat tərzi tam öyrənilməmişdir. Tırtıl mərhələsində qışlayır. Yumurtasını torpağa qoyur. Kəpənəyi iyunun əvvəllərindən sentyabra qədər uçuş edir. Yaşlı tırtılların rəngi sarımtıl-yaşıl rəngdə olub, may və sentyabrda qatıqotu, kasını və digər ot bitkilərlə qidalanır.

Sayı: Cəmi 3 kəpənəyi Zuvandın Qasmalyan kəndindən sentyabrın əvvəlində işıqdan tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçıların tərəfindən toplanması ilə yoluxması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməmişdir.

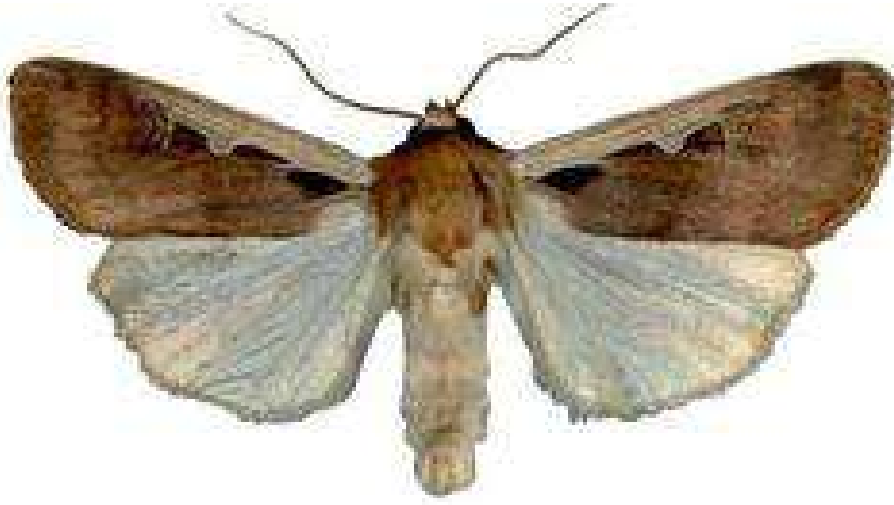

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşayış yerlərini qorumaq və kəpənəklərin toplanmasını qadağan etmək.

Məlumat mənbələri: 1. Кожанчиков И.В. Фауна СССР. Насекомые - чешуекрылые. Совки (подсем. Agrotinae), Академии Наук СССР, т. XIII, вып. 3, М.—Л., 1937, с. 432 - 434.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

English name: Dichagyris musiva

IUCN Red List Category: CR. Rare species. Endangered species.

Distribution: Europe, Siberia, Mongolia, Kazakhstan, Central Asia, China, Japan, in Azerbaijan —forested foothills and mountains of Greater and Lesser Caucasus, mountainous deserts in Lenkoran.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Artokhin K.S., Poltavski A.N.

Pfeiffer sovkası***Dichagyris pfeifferi***
Corti et Drt, 1933

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (I-CR). Son dərəcə nadir növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 35 —38 mm-dir. Ön qanadlar açıq-sarıdır, azacıq çəhrayı rəngə çalır. Qanadın əsasından ortasına qədər pəzşəkilli qara çizgi uzanır. Yumru və böyrəkşəkilli naxışlar aydın görsənir. Arxa qanadları ağdır. Ön və arxa qanadların kənarları qara rəngdə haşiyələnmişdir.

Yayılməsi: Kiçik Asiyada, Azərbaycanca yalnız Naxçıvanın 1800-2000m hündürlükdə yerləşən Şahbuz rayonunun Kükü kəndindən sentyabrın 15-də toplanmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Daşlı yamaclıqlar və seyrək kolluqlar. Həyat tərzi haqda məlumat yoxdur. Kəpənəyi avqustun axırlarında və sentyabrda uçur.

Sayı: Azsaylıdır, cəmi 3 kəpənəyi işıq vasitəsi ilə tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması ilə yoluxması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmən tədbirlər: Yaşadığı ərazidə yasaqlıq təşkil etmək lazımdır. Kəpənəyin biologiyası öyrənilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Кожанчиков И.В. Фауна СССР. Насекомые - чешуекрылые. Совки (подсем. Agrotinae), Академии Наук СССР, т. ХШ, вып. 3, М.—Л., 1937, с. 417; 2. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984, 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: *Dichagyris pfeifferi*

IUCN Red List Category: CR. Rare species.

Distribution: Asia Minor, Azerbaijan - only in Nakhchivan, Kuku village of Shahbuz (found Sept. 15th).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Yaşıl alp sovkası***Isochlora viridis***
Staudinger, 1882**Dəstə / Order:** Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera**Fəsilə / Family:** Sovkalar - Noctuidae**Kateqoriyası və statusu:** (I-CR). Son dərəcə nadir növdür, Alp endemikidir.**Qısa təsviri:** Qanadları açılmış halda 40 —45 mm-dir. Ön qanadlarının rəngi tamamilə yaşıldır, ot rəngindədir. Arxa qanadları ağdır. Ön qanadların üzərində yumru və böyrəkşəkilli naxışlar görsənir.**Yayıması:** Böyük və Kiçik Qafqazın 3000 —3500 m hündürlüyündə yayılmışdır.**Yaşama yeri və həyat tərz:**Yüksək meşə açıqlığı və alp çəmənlikləri. Həyat tərzini öyrənilməmişdir. Kəpənəyi avqust ayında uçar.**Sayı:** Azsaylıdır. Cəmi 2 kəpənəyi toplanmışdır.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, mal-qara otarılması, ot çalımı, həvəskar kolleksiyaçıların tərəfindən toplanması, təbiətdə parazit və yırtıcı cücülər tərəfindən məhv edilməsi və mikroorqanizmlərlə yoluxması.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Heç bir tədbir götürülməmişdir.**Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər:** Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək. Kəpənəyin biologiyasını öyrənmək. Yaşayış ərazilərinə monitorinqlər təşkil etmək.**Məlumat mənbələri:** 1. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 368; 2. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984, 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: *Isochlora viridis*

IUCN Red List Category: **CR**. Rare species, Alpine endemic.

Distribution: Greater and Lesser Caucasus, at the height of 3000 —3500 meters.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Qəhvəyi dazı sovkası***Actinotia polyodon***
Clerk, 1759

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II —EN). Nadir növdür. Genefondunu saxlamaq lazımdır.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 25-30 mm-dir. Ön qanadları qırmızımtıl-qonur olub, qəhvəyi və qırmızımtıla çalır. Böyrəkşəkilli naxış böyükdür, bozumlu rənglə haşiyələnmişdir, ortasında ağ cizgi var. Yumru və pazşəkilli naxışlar görünür. Dalğavari zolaq diş-diş olub, "w" hərfinə oxşayır. Arxa qanadı bulanıq-ağdır. Ön kənarı tünd, enli sarğı ilə əhatələnmişdir.

Yayılməsi: Şimali Avropa, Rusiyanın hər yerində, Qafqazda və Sibirin cənubundan başlamış Yaponiyaya qədər və Türkmənistanda. Azərbaycanda Böyük Qafqazın dağətəyində yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Meşə açıqlığı, çəmənlik, bağıq, yabanı bitki biotopları. Tırtıl mərhələsində xəzələrin altında barama içərisində qışlayır. Kəpənəyi iyun və sentyabr aylarında uçar. Tırtılı iyul və sentyabr aylarında dazı bitkisi üzərində yaşayır. 2 nəsil verir. Birinci nəslə maydan iyunun axırlarına, 2-ci nəslə isə iyulun ortalarından sentyabrın axırlarına qədər çəkir.

Sayı: Azsaylıdır. Cəmi 6 kəpənəyi Qəbələ rayonunun Qəmərvan kəndindən toplanmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı meşə ərazilərində turizm obyektlərinin tikilməsi, bununla əlaqədar olaraq ağacların qırılması, meşə örtüyünün məişət tullantıları ilə çirkləndirilməsi kəpənəyin sayına ciddi təsir göstərir. Bundan başqa yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması və həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən toplanması da populyasiyanı zəiflədir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməmişdir.

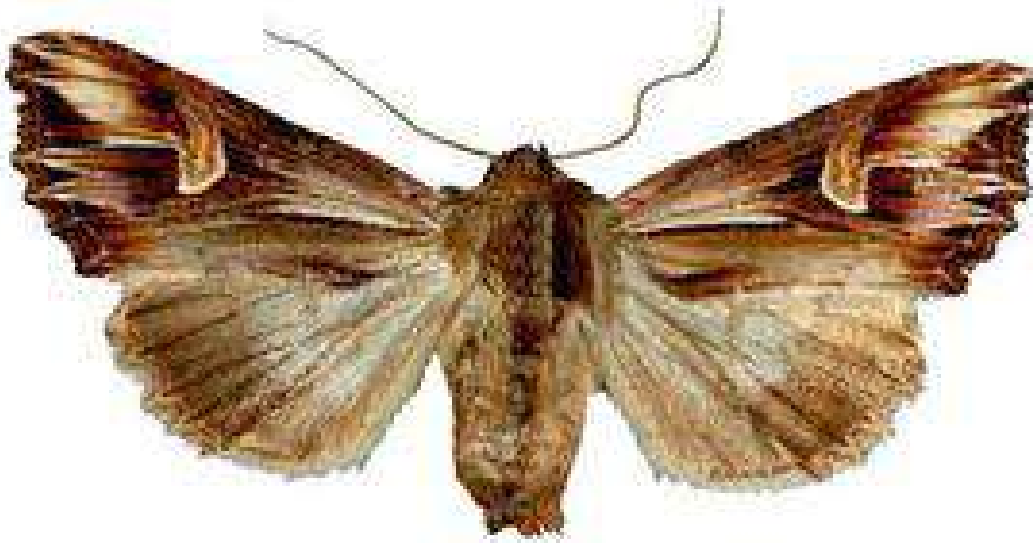
Qorunması üçün məsləhət görülmən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 204; 2. Мержеевская О.И. Совки (Noctuidae) Белорусии. Минск: Наука и Техника, 1971, с. 291; 3. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984, 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

English name: Actinotia polyodon

IUCN Red List Category: EN. Rare species. Genetic conservation is important.

Distribution: Northern Europe, Russia, Caucasus, starting from the southern part of Siberia until Japan, Turkmenistan, in Azerbaijan - foothills of Greater Caucasus.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

Xallı dazı sovkası***Actinotia radiosa*
Esper, 1804**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II-EN). Nadir növdür. Genefondunu saxlamaq lazımdır.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 32-36 mm-dir. Ön qanadlar qırmızımtıl-qonur rəngdədir, üzərindəki haşiyə ağdır, qara rəngli pazşəkilli naxışla kəşisir. Yumru və pazşəkilli naxışlar zəif görünür. Böyrəkşəkilli naxış qonur rəngdə olub, ortası qara, kənarları isə ağdır. Dalğavari zolaq dişlidir və "w" hərfinə oxşayır. Arxa qanadlar ağımtıldır.

Yayıması: Avropa, Rusiyanın cənubunda və cənubi-şərqində, Şimali Qafqazda, Kiçik Qafqazın cənubunda.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Dağətəyi bağlar, otluqlar və yabarı bitki biotopları. Həyat tərzı öyrənilməmişdir. Kəpənəyi işığa çox zəif sürətdə iyunda uçur. Tırtılı iyul və avqust aylarında xallı dazı bitkisi üzərində yaşayır.

Sayı: Azsaylıdır, cəmi 2 kəpənəyi Ordubad rayonunun Biləv kəndində işıqdan tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların və meşələrin əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Yoxdur

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 204; 2. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984. - 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Actinotia radiosa

IUCN Red List Category: EN. Rare species. Genetic conservation is important.

Distribution: Europe, South and South - East of Russia, Northern Caucasus, Southern part of Lesser Caucasus.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Açıq sarı dən sovkası***Hadena irregularis***
Hufnagel, 1766

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II-EN). Nadir növdür. Genefondunu saxlamaq lazımdır.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 30-32 mm-dir. Ön qanadları açıq-sarı rəngdədir. Yumru naxışı ağdır, ortası açıq-boz rənglidir; böyrəkşəkilli naxışın əsası tutqundur. Pazşəkilli naxış aydın görünür. Arxa qanadları qonuru- bozdur, alt tərəfi açıq rəngdə olub, üzərində iki eninə zolaq və aypara şəklində naxış var.

Yayılməsi: Avropa, Rusiyanın cənubu və cənubşərqində, Qazaxıstanın şimalında, Kiçik Asiyada, Qafqazda. Azərbaycanda isə Böyük (Zaqatala) və kiçik Qafqazda(Hacıkənd).

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dağətəyi və dağ meşələrinin açıqlığı. Həyat tərzi öyrənilməmişdir. Kəpənək iyun və iyul aylarında uçur. İyulun əvvəllərində tırtılı soğan və qoyunqulağı üzərində yaşayır.

Sayı: Azsaylıdır. 5 kəpənəyi işıqdan tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.lə yoluxması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək.

Məlumat mənbələri: 1. Мержеевская О.И. Совки (Noctuidae) Белорусии. Минск: Наука и Техника, 1971, с. 263; 2. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984, - 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Artoxin K.S, Poltavski A.N.

English name: The Viper's Bugloss

IUCN Red List Category: EN. Rare species. Genetic conservation is important.

Distribution: Europe, Southern and Southeastern part of Russia, Northern part of Kazakhstan, Asia Minor, Caucasus, Azerbaijan - Greater (Zagatala) and Lesser Caucasus (Hajikend).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

Gümüşü başlıqlı sovka***Cuculia argentea*
Hufnagel, 1766**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II-EN). Çox nadir növdür. Genefondunu saxlamaq lazımdır.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 30-32 mm-dir. Ön qanadları yaşıldır, əsası və xarici kənarlarında gümüşü rəngdə sarğı vardır. Üzərində olan böyrəkşəkilli və yumru naxışlar gümüşü rəngdədir, parıltılıdır. Arxa qanadları ağdır, xarici kənarları bozdur, ön və arxa qanadlarının kənarlarındakı saçaqlar uzun, ağ rəngdədir.

Yayıması: Avropanın meşə və səhra zonasında, İsveçrənin şimalında, Cənubi Finlandiyada, Orta Asiyada, Sibirdə, Altayda, Qazaxıstanda. Azərbaycanda isə Şirvan düzənliyində təsadüf edilir.

Yaşayış yeri və həyat tərzini: Meşə açıqlığı, quru çəmənliklər, yarım səhra yovşan və kserofit biotoplar. Biologiyası öyrənilməmişdir. Tırtılı iyuldan sentyabra qədər müxtəlif növ yovşan çiçəkləri ilə qidalanır. Kəpənəyi işığa iyul, avqust və sentyabrda təsadüf hallarda uçar.

Sayı: Azsaylıdır. Cəmi 2 kəpənəyi işıqdan sentyabrın axırlarında Ağdaş rayonundan tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək. Biologiyasını ətraflı öyrənmək.

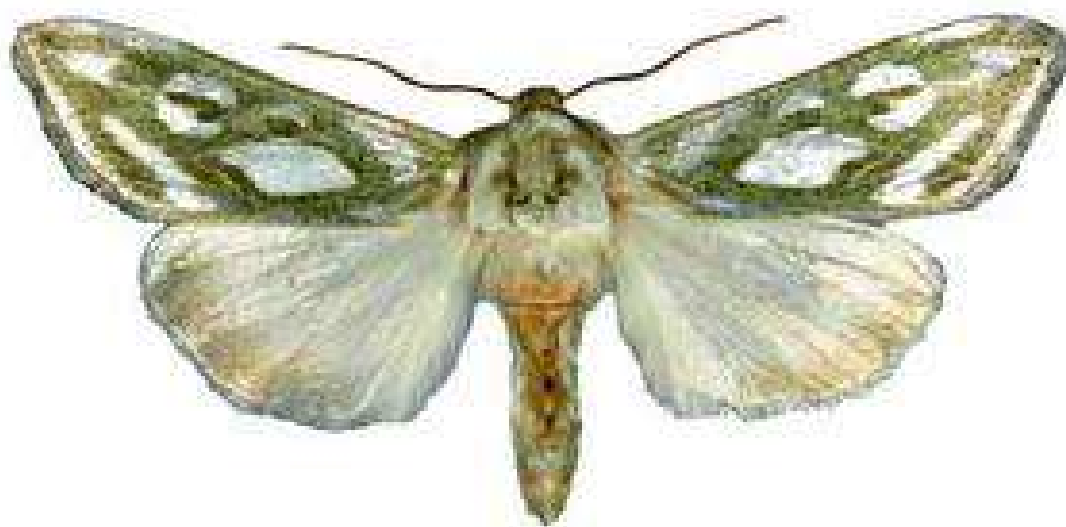
Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы

и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 238;
2. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984. - 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

English name: *Cuculia argentea*

IUCN Red List Category: **EN**. Rare species. Genetic conservation is important.

Distribution: Desert and forests area in Europe, northern part of Switzerland, southern part of Finland, Central Asia, Siberia, Altay, Kazakhstan, Azerbaijan - Shirvan Plain.

Reference: Əliyev S.V.

Photo: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

Qəşəng yaşıl sovka***Staurophora celsia*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II-EN). Nadir növdür. Genefondunu qorumaq lazımdır.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 40-45mm-dir. Ön qanadları açıq-yaşıl rəngdədir. Ortasında olan eninə zolaq və kənarları tünd qəhvəyidir. Ön qanadın kənarları dişlidir. Arxa qanadları açıq - qəhvəyi, kənarlarındakı dişciklər ön qanadlara nisbətən zəifdir. Döşü üzərində iki yaşıl ləkə vardır. Qarınıcıq arxa qanadların rəngindədir.

Yayıması: Orta Avropada, qərbi və şərq Rusiyada, Sibirin hər yerində, Azərbaycanda isə Kiçik Qafqazın dağlıq hissələrində (Daşkəsəndə). Kəpənəyi iyunun axırlarında uçar.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Dağ çəmənlikləri, meşə açıqlığı və kolluqlar. Həyat tərzini öyrənilməmişdir. Tırtılı iyundan avqusta qədər müxtəlif meşə yabanı taxılkimilər ilə qidalanır. Kəpənəyi iyun ayında uçar.

Sayı: Azsaylıdır. Cəmi 2 kəpənəyi işıqdan tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməmişdir.

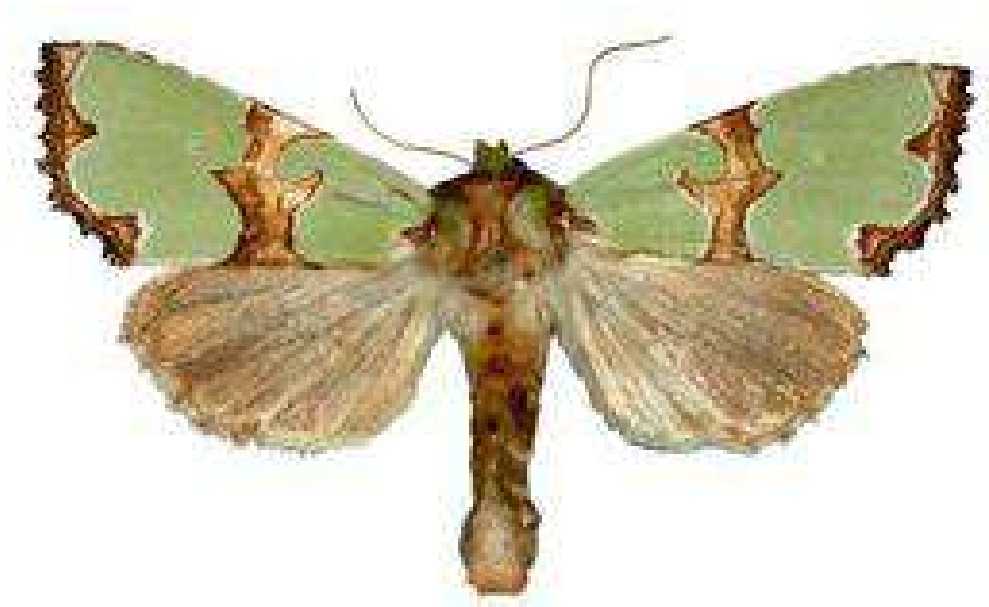
Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək.

Məlumat mənbəyi: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 208; 2. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984. - 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

English name: Staurophora celsia

IUCN Red List Category: EN. Rare species. Genetic conservation is important.

Distribution: Central Europe, western and eastern part of Russia, Siberia, Azerbaijan - mountains of Lesser Caucasus (Dashkasan). The butterfly flies mainly in the end of June.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

Yaşıl payız sovkası***Griposia aprilina*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II - EN). Nadir növdür. Genefondunu qorumaq lazımdır. Təbiətin bəzəyidir.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 47-52mm-dir. Ön qanadları açıq-yaşıl rəngdədir. Yumru və böyrəkşəkilli naxış yaşıldır, kənarları bərabər olmayan qara xətlə haşiyələnmişdir. Ləkələr aarasındaki gözcük qara rəngdədir, dördküncdür, ortasında yaşıl ləkə vardır. Arxa qanadları tünd-boz rəngdədir, üzərində 2 eninə zolaq uzanır ki, onlar da açıq rəngdə nöqtələr şəklindədir, alt tərəfində 2 eninə zolaq və aypara şəkilli naxış vardır.

Yayıması: Avropa, Kiçik Asiya, Belorusiya, Sankt-Peterburq, Ukraina, Gürcüstan, rusiyanın cənubunda. Azərbaycanda isə Böyük və Kiçik Qafqazın dağətəyi yerlərində və Lənkaran vilayətində.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Xəzərin sahillərindəki meşə və bağlarda. Həyat tərzi öyrənilməmişdir. Kəpənəkləri avqustun axırlarında, sentyabr, oktyabr və noyabrın əvvəllərinə qədər uçur. Ehtimal ki, 2 nəsli inkişaf edir.

Sayı: Azsaylıdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, bu ərazilərin insanların yaşayış məskənlərinə çevrilməsi, həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Heç bir tədbir görülməyib.

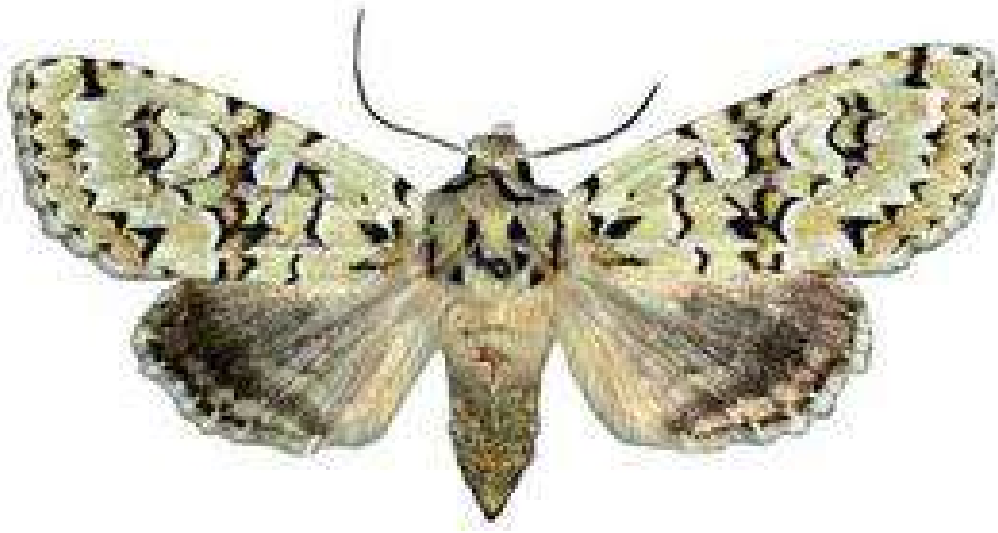
Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək. Kəpənəyin biologiyasını öyrənmək.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 201 - 202; 2. Мержеевская О.И. Совки (Noctuidae) Белорусии. Минск: Наука и Техника, 1971, с. 186; 3. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984, - 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

English name: Griposia aprilina

IUCN Red List Category: EN. Rare species. Genetic conservation is important.

Distribution: Europe, Asia Minor, Belorussia, Sankt-Petersburg, Ukraine, Georgia, southern part of Russia, Azerbaijan - foothills of Greater and Lesser Caucasus, Lenkoran.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

Tünd rəngli sovka***Mania maura*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (I-CR). Nəslə kəsilmək üzrədir.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 60-65mm-dir. Ön qanadların rəngi qəhvəyi-qaradır, qırmızımtıl rəngə çalır, eninə uzanan və dalğaşəkilli zolaq qonuru-bozdur, dairəvi və böyrəkşəkilli naxışın ortası boz olub, sarımtıl-boz rənglə haşiyələnmişdir. Dal dalğaşəkilli zolaq kəskin sürətdə dişlidir, ön kənarında qara pəzşəkilli ləkələr, xarici küncündə isə açıq ləkələr vardır. Arxa qanadlar qəhvəyi- qara, üzərindəki eninə zolaq isə çox enli və tünd qəhvəyidir.

Yayılməsi: Mərkəzi və Cənubi Avropa, Cənubi Rusiya, Kiçik Asiya, Qərbi Türkmənistan, Cənubi Ukraina, Gürcüstan. Azərbaycanda isə yalnız Kiçik Qafqazın dağətəyi meşələrində yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dağətəyi və dağ meşələri. Kəpənəyi iyunun axırlarında, iyulda, avqustdan oktyabra qədər uçur. Gündüzlər bəzən mağaralarda gizlənir. Tırtılı apreldə, may və iyunda söyüd, qızılağac, fıncıq, yemişanla, ot bitkilərindən —südləyən, gicitkən və turşənglə qidalanır.

Sayı: Son dərəcə azdır, cəmi 1 kəpənəyi tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, meşələrin qırılması, həvəskar kolleksiyaçıların tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşadığı ərazilərdə yasaqla təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 207.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Mauritanian moth

IUCN Red List Category: CR. Endangered species.

Distribution: Central and southern part of Europe, southern part of Russia, Asia Minor, western part of Turkmenistan, Southern part of Ukraine, Georgia, Azerbaijan - forested foothills of Lesser Caucasus.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Çəhrayı sovka***Aedophron rhodites*
Eversmann, 1851**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II- EN). Nadir növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 25-30mm-dir. Ön qanadları çəhrayı, çox vaxt bənövşəyiyə çalır. Qanadın ortasında bir, çox vaxt paza oxşar iki sarı rəngdə ləkə vardır. Arxa qanadları boz rəngdədir. Hər iki qanadın kənarları çəhrayı rəngdədir. Baş, döş, eləcə də beli yumşaq açıq sarı —çəhrayı tüklərlə örtülmüşdür.

Yayılməsi: Avropa, Kiçik Asiya, Rusiya, Qafqaz, İran, Türkiyə, Azərbaycanda isə məhdud areala malikdir. Naxçıvan MR-da və Kür —Araz düzənliyində yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Düzənlik və dağ səhra kserofit stasiyalarda. Həyat tərzi öyrənilməmişdir. Kəpənəyi mayın axırlarından iyulun ortalarına qədər uçuş edir. Pup mərhələsində qışlayır. Tırtılları iyul ayında quru bitkilər və quru bitki toxumları ilə qidalanırlar. Tırtılları yovşan və astroqal üzərində yaşayır. Torpağın dərin qatlarında puplaşır. İldə bir nəsil verir.

Sayı: Azsaylıdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçıların tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 241; 2. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984. - 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Aedophron rhodites

IUCN Red List Category: EN. Rare species.

Distribution: Europe, Asia Minor, Russia, Caucasus, Iran, Turkey, Azerbaijan —limited distribution area (Nakhchivan AR and Kur - Araz lowlands).

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Şüalı sovka***Aedophron phlebophora*****Lederer, 1858****Dəstə / Order:** Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera**Fəsilə / Family:** Sovkalar - Noctuidae**Kateqoriyası və statusu:** (II- EN). Nadir növdür, təbiətin bəzəyi və incisidir.**Qısa təsviri:** Qanadları açılmış halda 25-30mm-dir. Ön qanadları naxışsız olub, zəif şəkildə sarımtıl - qırmızıdır, damarları tünd qırmızı şüaya oxşayır, bu da kəpənəyə gözəl görkəm verir.**Yayıması:** Kiçik Asiyada, Türkiyədə, Suriyada, Yunanıstanda, İranda, Qafqaz, Gürcüstanda, Azərbaycanda isə Naxçıvan MR-da və Talışın dağ —səhra ərazisində məhdud halda təsadüf edilir.**Yaşayış yeri və həyat tərzı:** Kserofit dağlıq stasiyalarda. Yaşayış tərzı və qidalandığı bitkilər məlum deyil. Kəpənəyi iyulun əvvəllərindən iyulun axırlarına qədər uçuur.**Sayı:** Azsayda təsadüf edilir, cəmi 4 kəpənəyi tutulmuşdur.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Tədbir görülməyib.**Qorunması üçün məsləhət görülmən tədbirlər:** Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.**Məlumat mənbələri:** Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984, 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Aedophron phlebophora

IUCN Red List Category: EN. Rare species.

Distribution: Asia Minor, Turkey, Syria, Greece, Iran, Caucasus, Georgia, Azerbaijan - Nakhchivan AR and in mountainous deserts of Talysh.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Mahmızçıçək sovkası***Chariclea delfinii***
Linnaeus, 1758

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II - EN). Nadir növdür, təbiətin bəzəyi və incisidir.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 28 - 32mm-dir. Ön qanadları bənövşəyi- qırmızıdır, bazal sahə və xarici sahənin içəri hissəsi qonur pulcuqlarla qarışaraq tutqundur. Saçaqları sarımtıldır. Yumru naxış böyrəkşəkilli naxışın lap yaxınlığında yerləşərək kiçikdir, ətrafı bir qədər solğun bənövşəyi —qırmızı xətlə haşayələnmişdir. Böyrəkşəkilli naxış iri və tutqundur. Arxa qanadları ağımtıldır, enli qonuru —qırmızı haşiyəlidir. Saçaqları ağdır. Qanadların ortasında haşiyəyə yaxın 2 açıq rəngdə ləkə var.

Yayılması: Avropanın mərkəzi, cənub və şərqində, Rusiyada, Kiçik Asiyada, Şimali Afrikada, Türkmənistanda, gürcüstanda. Azərbaycanda isə lokal şəkildə bütün zonalarda ən çox düzən rayonlarda, qismən dağətəyində və dağ səhralığında yayılmışdır.

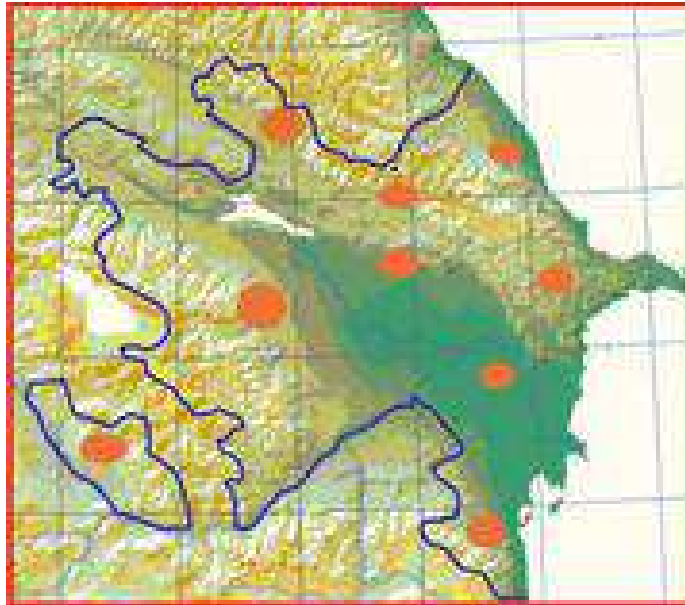
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Düzənlik, səhra, dağ- səhra yerlərin kserofit stasiyalarında. Həyat tərzi ətraflı öyrənilməyib. Kəpənəyi aprelin axırlarından avqustun axırlarına qədər uçuş edir. Tırtılı iyul-avqustda mahnızçıçək, əsvəçiçək, kəpənəkçöçək bitkilərinin çiçəyi və meyvələrilə qidalanır. Ehtimal ki, pupu qışlayır və ildə iki nəsil verir.

Sayı: Azsaylıdır. Cəmi 3 kəpənəyi tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусений Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 240 - 241; 2. Мержеевская О.И. Совки (Noctuidae) Белорусии Минск: Наука и Техника, 1971, с. 291; 3. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984, 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Chariclea delfinii

IUCN Red List Category: EN. Rare species.

Distribution: Central, southern and eastern part of Europe, Russia, Asia Minor, North Africa, Turkmenistan, Georgia, Azerbaijan - mostly in low —laying areas, partly in mountainous deserts and in foothills.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Danilevski sovkası***Oxytripia danilevskyi*
Miljanovsky, 1973**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II-EN). Nadir növdür. Talış endemidir.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 45-50mm-dir. Ön qanadları qonuru- boz rəngdədir, alabəzəkdir. Xarici dişli zolağın dişləri iridir, böyrəkşəkilli naxış ağıdır, xarici tərəfi aypara formasındadır, yumru naxış qonurdur. Böyrəkşəkilli və yumru naxışların arası göyümtüldür. Arxa qanadları ağıdır.

Yayılması: Azərbaycanda Naxçıvan və Talışın dağ səhra ərazilərində yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Gəvən bitkisi ilə zəngin olan dağ - səhra kserofit stasiyalarda. Həyat tərzi haqda məlumat yoxdur. Kəpənəyi oktyabr ayında işıqdan tutulmuşdur.

Sayı: Cəmi 9 kəpənəyi işıqdan tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Миляновский Е.С. Новый вид совки рода *Oxytripia* Stgr. (Lepidoptera, Noctuidae). Труды Всесоюзн. энтомолог. общ-ва АН СССР, т. 56, Л.: Наука, 1973, с. 274 - 276; 2. Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984, 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: *Oxytripia danilevskyi*

IUCN Red List Category: **EN**. Rare species. Talysh endemic.

Distribution: Azerbaijan - Nakhchivan and mountainous deserts of Talysh.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

İmperator sovkası***Schinia imperialis*
Staudinger, 1871**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II- EN). Çox nadir növdür, Qafqazın yüksək dağları üçün endemikdir.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 23 - 25 mm-dir. Ön qanadları al-qırmızıdır, ön kənarları enli, yaşılımtıl- qırmızı, azacıq göyümtülə çalan eninə uzanmış sarımtıl —boz rəngli sarğı vardır. Arxa qanadları məxməri —qara, ətrafı və orta hissəsi qırmızımtıl —sarıdır. Bədəni yaşılımtıl —bozdur və azacıq albalı rəngindədir.

Yayılması: Şimali Qafqaz, Gürcüstan, Azərbaycanda isə Böyük və Kiçik Qafqazın dağlıq və yüksək dağlıq hissəsində yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Alp və Subalp çəmənlikləri. Həyat tərzi haqda ətraflı məlumat yoxdur. Kəpənəyi gündüzlər çox sürətlə uçuşur. Çox vaxt kəpənək çiçəklərin üzərində oturur. İyunun axırlarında, iyulda, avqustda, sentyabrın axırlarına qədər uçuşur.

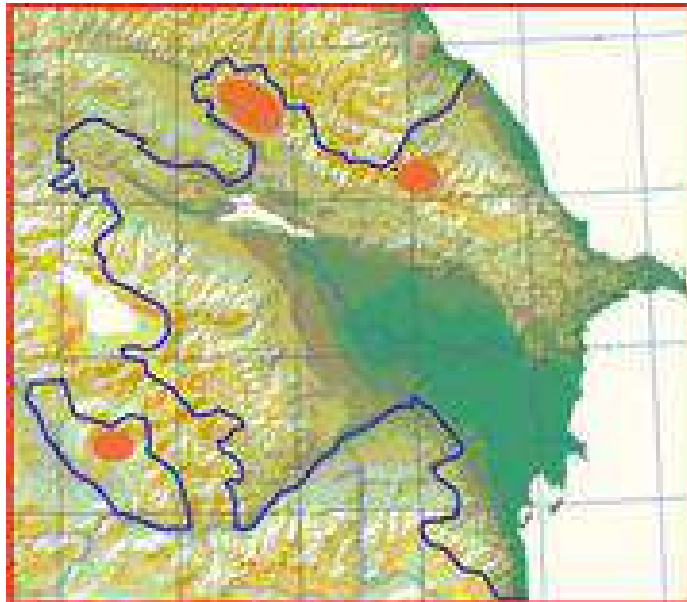
Sayı: Nəslə kəsilmək üzrədir. Cəmi 2 kəpənəyi tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçıların tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

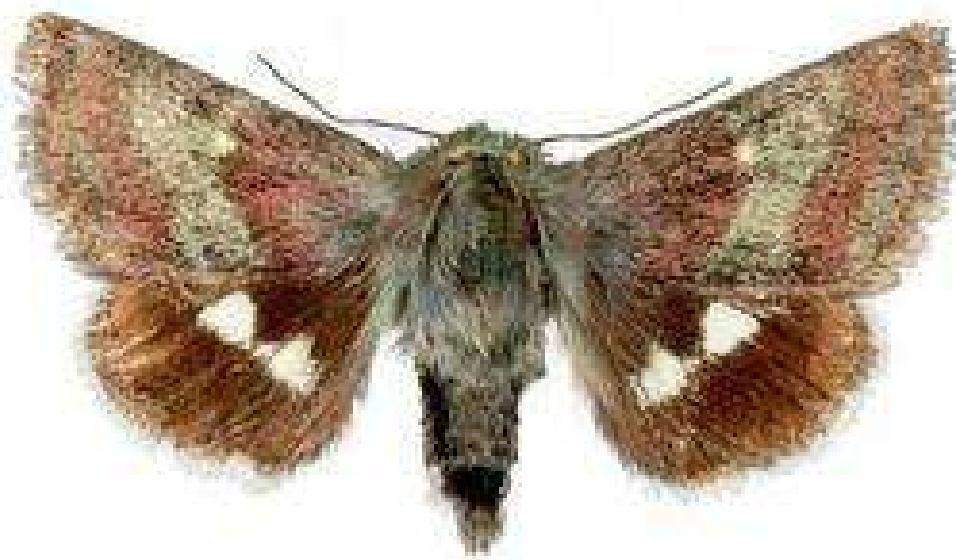
Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С.Петербург.1913. с.239; 2. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 —375.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

English name: *Schinia imperialis*

IUCN Red List Category: **EN**. Rare species, high mountain endemic in Caucasus.

Distribution: Northern part of Caucasus, Georgia, Azerbaijan —mountains of Greater and Lesser Caucasus.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Artokhin K.S., Poltavski A.N.

Dalğa qanad sovka***Glaphyra lacernaria*****Hübner, 1813****Dəstə / Order:** Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera**Fəsilə / Family:** Sovkalar - Noctuidae**Kateqoriyası statusu:** (II-EN) nadir azsaylıdır növüdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 20 - 22 mm-dir. Ön qanadları xeyli enlidir, onların forması sovkalər üçün səciyyəvi deyil. Qanadların yuxarı kənarı açıq —bozdur, cərgə ilə düzülmüş gümüşü rəngdə tutqun nöqtələr vardır. Qanadların rəngi dalğalı xaranı xatırladır. Qəhvəyi —qonur fon üzərində açıq rəngli, eninə istiqamətdə 5 əyri və nazik sarğı gedir. Arxa qanadlar da dalğalı cizgilidir.

Yayılması: Avropanın cənubi —qərbində, Türkiyədə, Kiçik Asiyada, Fələstində, Yunanıstanda, İspaniyada. Azərbaycanda isə yalnız Naxçıvan MR-da və Talışın dağ — səhra ərazisində təsadüf edilir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dağətəyi və dağlıq ərazilərin kserofit biotoplarında yaşayır. Biologiyası ətraflı öyrənilməmişdir. Kəpənəyi mayda, iyunda və sentyabrda uçur. Tırtılı iyulda bozaqgül bitkisi üzərində yaşayır.

Sayı: Azsaylıdır, cəmi 3 kəpənəyi tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: Алиев С.В. Совки (Lepidoptera, Noctuidae) Азербайджана. Баку: Элм, 1984, 209 с.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: *Glaphyra lacernaria*

IUCN Red List Category: EN. Rare species, small numbered.

Distribution: Southwestern part of Europe, Turkey, Asia Minor, Palestine, Greece, Spain, Azerbaijan - Nakhchivan AR and mountainous deserts of Talysh.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Göybaftalı sovka***Catocala fraxini*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II-EN). Çox nadir növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 85-106 mm-dir. Ön qanadları açıq boz rəngdə olub, göyümtülə çalır. Eninə uzanan zolaqlar qara, yaxud tutqun bozdur, cütdür, dişlidir. Böyrəkşəkilli naxış göyümtül —boz, enli, qaramtıl —boz haşiyə ilə dövrələnmişdir. Yumru naxış çox zəif görünür və açıq —sarı rəngdədir. Qanadın saçaqları bozdur. Arxa qanadların əsası qaradır, enli göyrənglə, sonra enli qara rənglə haşiyələnmişdir. Qanadın kənarlarındakı saçaqlar ağdır.

Yayılməsi: Mərkəzi və Şimali Avropada, Rusiyanın Avropa hissəsində, Qərbi Sibirdə, Qazaxıstanda, Uzaq Şərqdə, Şimali Çində, Qafqazda, Yaponiyada, Şimali Amerikada, Azərbaycanda isə Böyük və Kiçik Qafqazın dağlıq və dağətəyi meşələrində və Lənkəranın Hirkan meşəsində təsadüf olunur. Kəpənəkləri may, iyun və oktyabrda uçar.

Yaşayış yeri və həyat tərzii: Enliyarpaq, tuqay və dəniz sahili meşələrdə və parklarda. Yumrta mərhələsində qışlayır. Tırtılı maydan iyula qədər müxtəlif növ qovağın yarpaqları, göyrüş, tozağacı, fıstıq, qarağac, palıd, ağcaqayın, qızılağac, ağcaqovaqla qidalanır. İyulda yarpaqların arasında yumşaq barama içərisində puplaşır. Kəpənəyi mayın axırından, oktyabrın axırına qədər uçar. Ağac qabığının yarıqlarına tək —tək, yaxud bir neçə yumurta qoyur.

Sayı: Lokal şəkildə, həm də az miqdarda təsadüf edilir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların və meşələrin əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 255 - 256; 2. Ключко Ф.Ф. Фауна Украины. Совки. Квадрифиноидного комплекса, т.16, вып. 6, Київ: Наукова Думка, 1978, с. 174.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: The Blue Underwing

IUCN Red List Category: EN. Rare species.

Distribution: Central and northern part of Europe, European part Russia, western part of Siberia, Kazakhstan, Far East, Northern part of China, Caucasus, Japan, North America, in Azerbaijan —mountains and foothills of Greater and Lesser Caucasus, Lenkoran (Hirkan forests). Butterfly flies in May, June and October.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Müxtəlifrəngli sovka***Euchalcia obscurior*
Alberti, 1965**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II-EN) Nadir növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 32 - 38 mm-dir. Ön qanadları sarı-yaşıl rəngdə olub, əsası və orta hissəsi qırmızımtıldır. Eninə uzanan zolaqlar sarımtıl —bozdu, dalğalı zolaq açıq rəngdədir, dişli deyil, azacıq əyridir, yumru naxış aydın görünür, ağ haşiyəlidir. Arxa qanadlar qonuru - bozdu, ətraf saçaqları qırmızımtıldır.

Yayıması: Avropa və Rusiyanın hər yerində, Kiçik və Orta Asiyada, Cənubi Sibirdən Yaponiyaya qədər. Azərbaycanda isə Böyük və Kiçik Qafqazın 2000 m hündürlükdə dağ — meşə qurşağında, dağətəyinin daşlı yamaclarında yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Kserofit stasiyalar və dağ —meşə biotoplarında. Tırtıl mərhələsində qışlayır. Yazda, may və avqust aylarında tırtılı güləvər, qaytarma, kəpənəkçiçək, üskükotu üzərində yaşayır. Kəpənəyi iun, iyul və avqustda uçur. Bir nəsil verir.

Sayı: Azsaylıdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların və meşələrin əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 248;

2. Абдуллаева Ш.Ю. К фауне совков *Phytometra* (Lep., Noctuidae) Азербайджана. Энтомологические исследования в Азербайджане. Баку: Элм, 1967, с. 44 - 270; 3. Ключко Ф.Ф. Фауна Украины. Совки. Квадрифиноидного комплексу, т. 16, вып. 6, Київ: Наукова Думка, 1978, с. 303.

Tərtib edən: Abdullayeva Ş.Y.

Foto: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

English name: *Euchalcia obscurior*

IUCN Red List Category: EN. Rare species.

Distribution: Europe and Russia, Central Asia, Asia Minor, from southern part of Siberia to Japan. Azerbaijan - 2000 m high mountains and forests of Greater and Lesser Caucasus, stony slopes of foothills.

Reference: Abdullayeva Sh.Y.

Photo: Artokhin K.S., Poltavski A.N.

Qırmızıbaftalı söyüd sovkası***Catocala electa*
Vieweg, 1790**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Sovkalar - Noctuidae

Kateqoriyası və statusu: (II - EN). Nadir növdür.

Qısa təsviri: qanadları açılmış halda 65-88 mm-dir. Ön qanadları açıq boz, kül rənglidir, qonur pulcuqlarla qarışıqdır, eninə zolaq qaradır, iç tərəfi aydın görünür, xarici tərəfi isə dişlidir, orta hissəsində "w" hərfinə oxşar naxış böyükdür. Axırının uc hissəsi qanadın kənarına qədər uzanır. Dalğalı zolaq aydın açıqdır və çətin görünür. Böyrəkşəkilli naxış qonur olub, ikiqat haşiyə ilə dövrələnmişdir. Arxa qanadlar al qırmızıdır, xarici kənarı və orta sarğısı qaradır, ətraf saçaqları ağdır, ön qanadlarda olduğu kimi dalğavaridir.

Yayıması: Cənubi və Mərkəzi Avropada, Rusiyanın Cənubu və Şərqində, Qafqazda, Şərqi Sibirdən Yaponiyaya qədər, Çində, Koreyada, Azərbaycanda isə Böyük Qafqazın dağətəyində və Lənkəran təbii vilayətində yayılmışdır. Kəpənəyi iyul, avqust aylarında uçuş.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dağətəyi və tuqay meşələri, bağlarda, parklarda, söyüd və qovaq ağacları olan yerlərdə yaşayır. Həyat tərzi haqda ətraflı məlumat yoxdur. Yumurta mərhələsində qışlayır. Tırtılı may və iyunda söyüd və qovaqla qidalanır. Kəpənəyi iyulun axırı və avqustda uçuş.

Sayı: Azsaylıdır, cəmi 4 kəpənəyi işıqdan tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların və meşələrin əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусений Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 256; 2. Ключко С.Ф. Фауна Украины. Совки. Квадрифиноидного комплекса, т.16, вып. 6, Київ: Наукова Думка, 1978, с. 183.

Tərtib edən: Aliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: The rosy underwing

IUCN Red List Category: EN. Rare species.

Distribution: Southern and central part of Europe, southern and eastern part of Russia, Caucasus, from Eastern Siberia to Japan, China, Korea, in Azerbaijan —foothills of Greater Caucasus and Lenkoran. Butterfly flies in July, August.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Məlikə ayıca***Collimorpha dominula*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Ayıcalar - Arctiidae

Kateqoriyası və statusu: (III-VU). Nadir növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 50 - 54mm-dir. Ön qanadları yaşılımtıl-qaradır, bəzən göy rəngə çalır. Üzərində 3 ədəd iri sarımtıl —ağ rəngli ləkə, 3 ədəd kiçik sarı rəngli ləkə vardır. Arxa qanadlar qırmızı rəngdədir, ön və arxa kənarlarında, o cümlədən, zirvəsində iri qara ləkələr var. Döşündə iki sarımtıl zolaq, qarıncığı arxa qanadlar kimi qırmızıdır, hər buğum üzərində üçkünc qara ləkələr birləşərək zolaq əmələ gətirmiş və qarıncığın sonuna qədər uzanmışdır.

Yayılması: Rusiya və Avropanın cənubu və şimalında, Qafqazda və Kiçik Asiyada, Azərbaycanda isə Şeki —Zaqatala, Quba —Xaçmaz, Gəncə - Daşkəsən zonaları və Naxçıvan MR —da yayılmışdır.

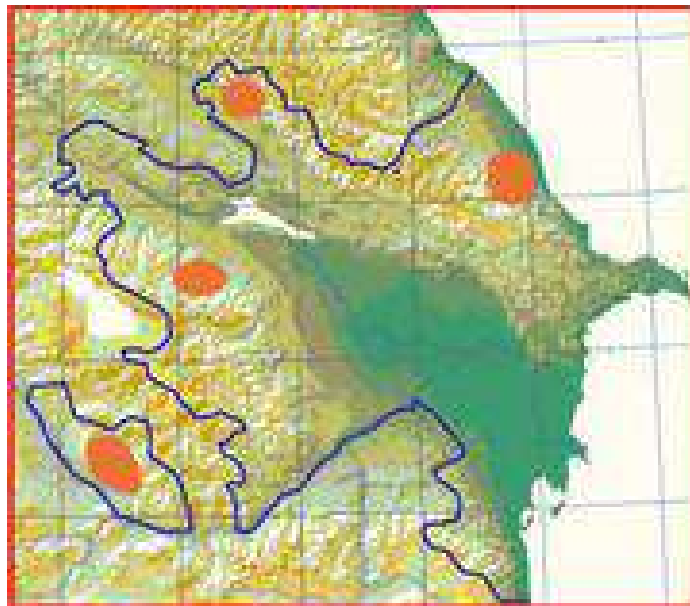
Yaşayış yeri və həyat tərz: Böyük və kiçik Qafqazın dağətəyi və dağlıq meşələrində, kolluqlarda. Həyat tərzı ətraflı öyrənilməyib. Tırtılı qışlayır. Qışlamadan sonra may ayına qədər və payızda cincar, gicitkən, çiyələk, moruq, böyürtkən, yaddaşçiçəyi, həmçinin söyüd və qovaq üzərində yaşayır. Kəpənəyi iyun, iyul və avqustda uçuur.

Sayı: Azsaylıdır.Quba-Xaçmaz zonasından 5 kəpənəyi tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülmən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 357.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: The Scarlet Tiger Moth

IUCN Red List Category: VU. Rare species.

Distribution: Russia and southern and northern part of Europe, Caucasus and Asia Minor, Azerbaijan - Sheki —Zagatala, Guba —Khachmaz, Ganja - Dashkesan and Nakhchivan AR.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Dördnöqtəli ayıca***Collimorpha quadripunctaria*****Poda, 1761**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Ayıcalar - Arctiidae

Kateqoriyası və statusu: (III - VU). Azsaylıdır.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 50 - 52mm-dir. Ön qanadları tünd qəhvəyi —qaradır, yaşılımtıl rəngə çalır. əsasına yaxın sarımtıl —ağ rəngli sarğı, bunun yuxarı hissəsində "v" hərfi şəklində sarımtıl —ağ zolaq var. Arxa qanadları bir qədər açıq qırmızı rəngdədir. Qanadın yuxarı xarici kənarında uzunsov qara ləkə, bunun altında qanadın ortasında iki yumru qara rəngli ləkə var. Döşü üzərində uzun qara zolaq yerləşir. Qarınıcığı açıq — qırmızıdır, hər buğum üzərində qara rəngli kiçik nöqtələr düzülmüşdür.

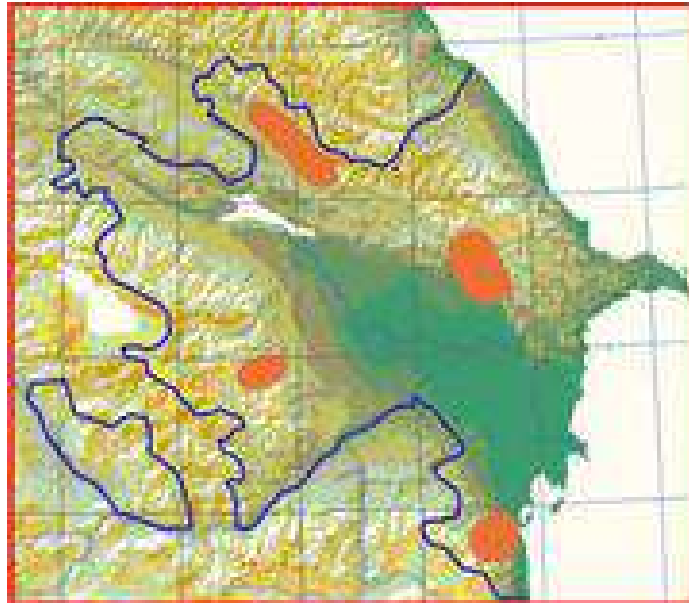
Yayılması: Rusiya və Avropanın orta cənub hissəsində, Qafqazda, Kiçik və Orta Asiyada; Azərbaycanda isə Şamaxı —Qobustan, Şəki- Zaqatala, Lənkəran və dağlıq Qarabağ təbii rayonlarında yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Dağətəyi və dağ —meşələrinin açıqlığı, kolluqlar. Həyat tərzı ətraflı öyrənilməyib. Kəpənəyi iyul və avqustda uçuur. Tırtılı aprel, may, sentyabr, oktyabrda bağayarpağı, inciyarpaq, yonca, naz və fıstıq üzərində yaşayır.

Sayı: Azsaylıdır. Lokal şəkildə yayılmışdır. Şamaxıda 5, Lənkəranda 10 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, bu ərazilərdə kimyəvi gübrələrdən, insektisidlərdən istifadə olunması, mal qaranın otarılması, həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər: Rusiya Federasiyasının Qırmızı kitabına daxil edilmişdir. Azərbaycanda heç bir tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 357 — 358.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Ağayeva N.

English name: Jersey Tiger

IUCN Red List Category: VU. Small numbered species.

Distribution: Russia and southern part of Europe, Caucasus, Asia Minor, Central Asia; in Azerbaijan - Shamakhi —Gobustan, Sheki - Zagatala, Lenkoran and regions of Daglig Garabakh.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Agayeva N.

Qırmızınöqtəli ayıca***Utetheisa pulchella*****Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Ayıcalar - Arctiidae

Kateqoriyası və statusu: (III-VU). Nadir növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 38 - 40 mm-dir. Ön qanadları sarımtıl —ağdır, bəzən ağ rəngdə olur. Üzərində səpələnmiş halda kiçik qara nöqtələr və onların arasında bir qədər iri qırmızı nöqtələr var. Qanadların zirvəsində aypara şəklində qara rəngli ləkə, onun altında aşağıya doğru 6 ədəd qara rəngli kiçik nöqtələr düzülmüşdür. Arxa qanadlar tamam ağdır, ətrafı qara rənglə haşiyələnmişdir, haşiyənin yuxarı və orta hissəsi enlidir. Qanadın kənarlarında olan saçaqqlar ağdır. Başı və döşü sarımtıl —ağ rəngdədir. Qarınıcığı ağdır, azacıq tutqundur.

Yayıması: Rusiya və Avropanın cənubunda, Azərbaycanda isə Kür —Araz düzənliyində, Abşeronda və Talışın dağ —səhralığında.

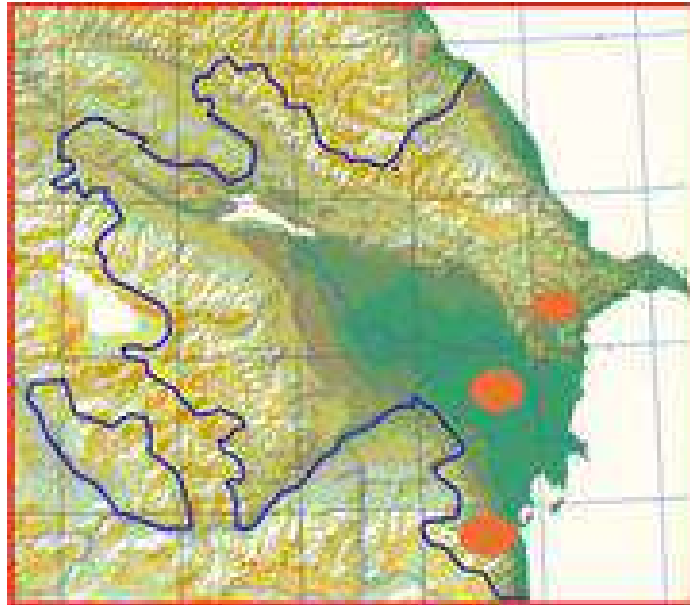
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Düzən və dağ —səhra biotoplarında. Həyat tərzi öyrənilməmişdir. Kəpənəyi may —oktyabr aylarında uçur. Tırtılı may —iyunda və payızda bağayarpağı, heliotrop, yaddaş çiçəyi, qızartıotu və digər ot bitkiləri üzərində yaşayır. Bir nəsil verir.

Sayı: Abşeronda 5, talışda 10 kəpənəyi tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər: Rusiya Federasiyasının Qırmızı kitabına daxil edilmişdir. Azərbaycanda heç bir tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 359.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Ağayeva N.

English name: Crimson-speckled Flunkey

IUCN Red List Category: VU. Rare species.

Distribution: Russia and southern part of Europe, Azerbaijan - Kur —Araz lowlands, Absheron and mountainous deserts of Talysh.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Agayeva N.

Tünd qırmızı ayıca***Rhyparia purpurata*
Linnaeus., 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Ayıcalar - Arctiidae

Kateqoriyası və statusu: VU. Nadir növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 40 - 42 mm-dir. Ön qanadları təmiz sarı rəngdədir, üzərində çox sayda boz —qonur ləkələr var. Bu ləkələr qanadın ön kənarında cərgə ilə düzülmüş bir qədər iri və qaramtıdır. Qanadın daxili kənarındakı ləkələr yaxşı seçilmir. Arxa qanadları al qırmızı rəngdədir, üzərində eninə uzanmış 4 qara rəngli ləkə var. Bunlardan ortada yerləşən iki ləkə böyükdür. Qanadın xarici kənarında iki qara ləkə var. ətrafındakı saçaqqlar sarıdır. Döşü sarı tüklərlə örtülüdür. Qarınıcıqı sarıdır. Üst hissəsində xırda qara nöqtələr var.

Yayıması: Palearktikada, Rusiyada, Ukraynanın hər yerində, Azərbaycanda isə Kür —Araz düzənliyində, Abşeron - Qobustan təbii rayonunda və Zuvandın dağ- səhra sahələrində.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Düzənlik, dağətəyi və dağ —səhra kserofit və hemikserofit biotoplarında. Kəpənəkləri mayın axırlarında, iyun və iyul aylarında uçur. Tırtılı qışlayır. Qışlamadan sonra mayda və avqust aylarında tırtıllar —boymadərən, qatıqotu, dağ tərşunu, çiyələk, moruq, böyürtkan, alma, söyüd üzərində yaşayır. Bir nəsil verir.

Sayı: Azsaylıdır. Abşeron-Qobustandan 5 kəpənəyi tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 352.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Artoxin K.S., Poltavski A.N.

English name: The Purple Tiger

IUCN Red List Category: VU. Rare species.

Distribution: Palearctic, Russia, Ukraine, Azerbaijan - Kur —Araz lowlands, Absheron — Gobustan area, mountainous deserts of Zuvand.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Artokhin K.S., Poltavski A.N.

Kaya ayıcası***Arctia caja*
Linnaeus., 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Ayıcalar - Arctiidae

Kateqoriyası və statusu: (III-VU). Nadir növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 65 - 68 mm-dir. Ön qanadlar tünd qəhvəyi rəngdədir, azacıq qırmızıya çalır. Üzərində sarımtıl —ağ rəngdə zolaqlar var. Qanadın zirvəsinə yaxın eninə yerləşən sarğı enli, ona birləşən və digər ucu qanadın daxilin kənarına doğru uzanan zolaq isə ensizdir. Buradan qanadın əsasına doğru uzanan zolaq qanadın əsasına birləşir və burada bir neçə yerə haçalanır. Arxa qanadlar açıq qırmızı rəngdədir, əsasına yaxın bir böyük qara ləkə, yanlarında isə iki kiçik qara ləkə vardır. Qanadın kənarında 1 kiçik, 2 böyük qara naxış yerləşir. Döşün üzəri ön qanadın rəngində tüklərlə örtülüdür. Qarınıcıq arxa qanadın rəngindədir, qırmızıdır.

Yayıması: Avropanın hər yerində, ön Asiyada, Qafqazda, Orta Asiyada, Qazaxıstanda, Sibirdən Sakit okeanın sahillərinə qədər, Şimali Çində, Koreyada, Tibet və Himalayda, Yaponiyada, Şimali Amerikada, Azərbaycanda isə Quba- Xaçmaz, Şəki - Zaqatala bölgəsində, Lənkəranda, Dağlıq Qarabağda və Naxçıvan MR-da yayılmışdır.

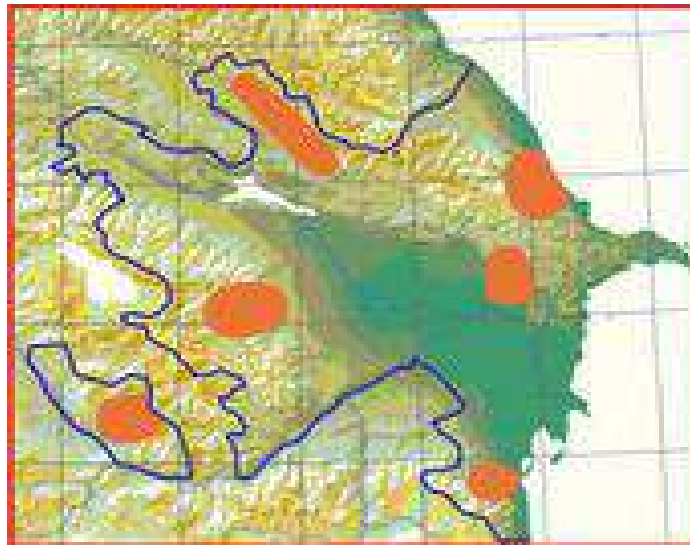
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dağətəyi və dağ meşələrinin açıqlığında, Tuqay meşələrində. Həyat tərzi ətraflı öyrənilməmişdir. Tırtılı müxtəlif yaşlarda qışlayır. əsasən ot bitkiləri və bir çox kol bitkiləri ilə qidalanır. Tozağacı, söyüd, moruq, çiyələk, böyürtkən və çuğundura zərər verir. Kəpənəyi iyun, iyul və avqust aylarında uçuşur. 2 nəsil verir.

Sayı: Azsaylıdır. Naxçıvandan 3 kəpənəyi tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, Tuqay meşələrinin qırılması, həvəskar kolleksiyaçıları tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilən tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 354.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: The garden tiger moth

IUCN Red List Category: VU.

Distribution: Europe, West Asia, Caucasus, Central Asia, Kazakhstan, from Siberia to Pacific Ocean, northern part of China, Korea, Tibet and Himalaya, Japan, North America, Azerbaijan —Guba —Khachmaz, Sheki- Zagatala, Lenkoran, Daglig Garabakh and Nakhchivan AR.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Tarla ayıcası***Arctia villica*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - Lepidoptera
Fəsilə / Family: Ayıcalar - Arctiidae

Kateqoriyası və statusu: (I-CR) Nəsli kəsilməkdə olan növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açılmış halda 50 - 54mm-dir. Ön qanadları tünd qara rəngdədir, üzərində 8 iri sarımtıl-ağ rəngli ləkələr vardır. Bunlardan zirvəyə yaxın ləkələr iri və yumru, əsasına birləşən ləkələr isə pəzşəkillidir. Arxa qanadları narıncı rəngdədir. Hər iki qanadın zirvəsi ön qanadların rəngi kimi tünd qaradır. Bunun altında iki yumru qara ləkə, əsasına yaxın bir kiçik qara ləkə yerləşir. Baş və döşün üzəri sıx qara rəngli tükcüklərlə örtülüdür. Qarınıcıqı qırmızımtıldır, hər buğum üzərində çox kiçik qara nöqtələr vardır.

Yayılməsi: Cənubi və Orta Avropada, Rusiyada, Qafqazda, Kiçik Asiyada, Türkmənistanda və Şimali Afrikada. Azərbaycanda isə Abşeronda, Şirvan düzənliyində, Lənkəranda Xəzər dənizi sahillərində və Talışın dağ —səhra hissəsində və Naxçıvan MR .

Yaşayış yeri və həyat tərzii: Düzənliklərdə və dağ —səhra kserofit biotoplarda yaşayır. Kəpənəkləri iyun-iyul aylarında uçur. Tırtılları payız və yazda bağayarpağı, gicitkan, boymadərən, çiyələk və s. ot bitkiləri üzərində yaşayır.

Sayı: Azsaylıdır. 2 kəpənəyi Talışdan tutulmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşadığı biotopların əkin üçün istifadə olunması, həvəskar kolleksiyaçılar tərəfindən toplanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 354 - 355.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Yusifov E.F.

English name: The cream-spot tiger

IUCN Red List Category: CR. Endangered species.

Distribution: Southern and Central Europe, Russia, Caucasus, Asia Minor, Turkmenistan and North Africa, Azerbaijan - Absheron, Shirvan Plain, Lenkoran, mountainous deserts of Talysh and Nakhchivan AR.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Yusifov E.F.

Tutqun ayıca***Axiopoena maura*
Eichwald, 1830**

Dəstə / Order: Pulcuqluqanadlılar, yaxud Kəpənəklər - *Lepidoptera*
Fəsilə / Family: Ayıcalar - *Arctiidae*

Kateqoriyası və statusu: (I-CR). Nəslə kəsilməkdə olan növdür.

Qısa təsviri: Qanadları açıq halda 100 - 105 mm-dir. Ön qanadın uzunluğu 43 - 48 mm-dir. Hər iki cinsin rəngi eynidir. Ön qanadlar ipək parıltılı, qara rənglidir. Arxa qanadların əsası kərpici-qırmızı, kənarı isə bozumtul-qaradır. Bəz.ən ön qanadların xarici kənarında 1 - 2 ağ ləkə olur. Yaxalığı qırmızı, qarınıcığı qonuru-qırmızı olub, ucu qaradır.

Yayılməsi: İran, Türkmənistan, Qafqaz, Azərbaycanda - Ordubad.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Yovşanı çox olan yarımsəhra bitkilərinin yayıldığı zonalar: burada hökmən karst mağaraları, kül mənşəli kahalar və ya qaya çatlari olmalıdır; kəpənəklər gündüz belə yerlərdə gizlənilir. Kəpənəklər iyunun axırlarından iyulun axırlarına qədər uçuşur, güman ki, ildə bir nəsil verir. Tırtıllar apreldə və mayın əvvəlində qidalanır, gündüzlər kolların içərisində gizlənilir. Yumurtalar, yaxud cavan tırtıllar qışlayır. Yetkin tırtıllar virus xəstəliyi - poliedrozla yoluxur.

Sayı: Azərbaycanda çox nadirdir. Ordubadda 3 kəpənəyi qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Müəyyən edilməmişdir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Rusiya Federasiyasının Qırmızı kitabına, Azərbaycanın Qırmızı kitabının I nəşrinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşayış yerlərində yasaqlıq təşkil etmək, biologiyasını ətraflı öyrənmək, süni surətdə artıraraq təbiətə buraxmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург, изд. А.Ф.Девриена, 1913, с. 356;

2. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т.V, М.—Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475; 3. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф. дис. канд. биол. наук, Баку, 1971, 24 с.; 4. Staudinger O. Catalog der Lepidopteren des palaearktischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.

Tərtib edən: Əliyev S.V.

Foto: Matov A.Yu.

English name: Axiopoena maura

IUCN Red List Category: CR. Endangered species.

Distribution: Iran, Turkmenistan, Caucasus, Azerbaijan - Ordubad.

Reference: Aliyev S.V.

Photo: Matov A.Yu.

“ONURĞASIZ CANLILAR” BÖLMƏSİNƏ AİD ƏDƏBİYYAT

“Həlqəvi qurdlar” hissəsinə aid ədəbiyyat

1. Перель Т.С., Квавадзе Э.Ш. Реликтовые виды рода *Eisenia* (*Lumbricidae*, *Oligochaeta*) в фауне Кавказа. Доклады АН СССР, т. 248, №2, М., 1979, с. 503 - 505.

“Molyuskalar” hissəsinə aid ədəbiyyat

1. Жадин В.И. Моллюски (сем. *Unionidae*). Фауна СССР, т. ЭМ, вып. Э, АН СССР, М.-Л., 1938, с. 134 - 136.
2. Касымов А.Г. Пресноводная фауна Кавказа. Баку: Элм, АН АзССР, 1972, 286 с.
3. Kontor Y.İ., Vinarski M.V., Schileyko A.A., Sysoev A.V. Catalogue of the Continental Molluscs of Russia and adjacent territories: 2010, 330 pp.

“Buğumayaqlılar” hissəsinə aid ədəbiyyat

1. Kərimova İ.Q. Abşeronunda yayılmış uzunbiğ böcəklər (*Coleoptera*, *Cerambycidae*) \ Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri, I cild, Bakı: Elm, 2008, s. 200 - 206.
2. Kərimova İ.Q., Hüseynova E.A., Məhərrəmov Ş.M. Azərbaycanın neftlə çirklənməyə məruz qalmış şimal-şərq meşələrində nadir böcək növləri \ Az.MEA, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm mərkəzi \ Az.Елmi Tədqiqat Bitki Mühafizəsi institutu, Görkəmli alim – entomoloq S.R.Məmmədovanın 80-illik yubileyinə həsr olunmuş elmi sessiyanın materialları, Gəncə: Hüquq ədəbiyyatı, 2005, s.103 – 107.
3. Mirzəyeva N.B. Azərbaycan faunası. Azərbaycanın yarpaqyeyən böcəkləri. V, Bakı: Elm, 1988, 209 s.
4. Nuriyeva İ.A. Azərbaycanın bəzi karabid böcəkləri (*Coleoptera*, *Adephaga*, *Carabidae*) haqqında ekoloji-faunistik məlumat, Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri, I cild, Bakı: Elm, 2008, s. 347 - 350.
5. Абдуллаева Ш.Ю. К фауне совков *Phytometra* (*Lep.*, *Noctuidae*) Азербайджана. Энтомологические исследования в Азербайджане. Баку: Элм, 1967, с. 44 - 270.
6. Алиев С.В. Совки (*Lepidoptera*, *Noctuidae*) Азербайджана. Баку: Элм, 1984, 209 с.
7. Батиашвили И.Д. и др. Редкие насекомые, М.: Лесн. Пром-сть, 1982. -165 с.
8. Бирштейн Я.А. Высшие раки (*Malacostraca*). Жизнь пресных вод СССР (под ред. Жади́на), М.-Л., 1940, с. 405 - 430.
9. Богачев А.В. Животный мир Азербайджана. Академия Наук Азербайджанской ССР, Баку, 1951, с. 320.
10. Богачев А.В. Класс насекомых – *Insecta*. Животный мир Азерб., Баку, 1951, с. 271 - 373.
11. Гусейнова Э.А, Керимова И.Г., Магеррамова Ш.М., Тозлу Г. Некоторые краснокнижные виды жуков Северо-Восточного Азербайджана сегодня \ Конференция посвященной году гор, Грузия, 2002, с. 80 - 81.
12. Данилевский М.Л., Мирощников А.И. Жуки-дровосеки Кавказа (*Coleoptera*, *Cerambycidae*). Определитель. Краснодар, 1985, с. 212.
13. Дидманидзе Э.А. Чешуекрылые аридных ландшафтов Грузии.-Тбилиси: Мецниереба, 1978, 319 с.
14. Дидманидзе Э.А. Чешуекрылые аридных районов Закавказья (*Lepidoptera*, *Rhopalocera*). Некоторые группы животных аридных районов Закавказья. Тбилиси: Мецниереба, 1979, с. 43 - 114.
15. Животный мир Азербайджана. Тип членистоногие. Семейство Рогачи – *Lucanidae* (Эф-фенди Р.Э.), т. II, Баку: Элм, 1996, 412 с.
16. Золоторенко Г.С. Полугрызающие совки Западной Сибири (*Lepidoptera*, *Agratinae*). Новосибирск: Наука, 1970, с. 300 – 302.

17. Касымов А.Г. Пресноводная фауна Кавказа. Баку: Элм, АН АзССР, 1972, 286 с.
18. Керимова И.Г. Материалы к фауне жуков - усачей (*Cerambycidae*) Азербайджана \ I Международная научно-практическая конференция Беккеровских чтений, "ТриАС", 27 мая - 29 мая, 2010, с. 401 – 404.
19. Ключко З.Ф. Фауна Украины. Совки. Квадрифиоидного комплексу, т.16, вып. 6, Київ: Наукова Думка, 1978, с. 183.
20. Кожанчиков И.В. Фауна СССР. Насекомые-чешуекрылые. Совки (подсем. *Agrotinae*), Академии Наук СССР, т. XIII, вып. 3, М.-Л., 1937, с. 289.
21. Коршунов Ю.П. Каталог булавоусых чешуекрылых (*Lepidoptera, Rhopalocera*) фауны СССР. Энтомологич.обозрение, т. LI, вып.1 - 2, 1972, с. 136 - 154, 352 - 368.
22. Крыжановский О.Л. и др. Жесткокрылые Кавказа. Животный мир СССР, т. V, М.-Л., АН СССР, 1958, с. 384 - 431.
23. Мержеевская О.И. Совки (*Noctuidae*) Белоруссии. Минск: Наука и Техника, 1971, с. 291.
24. Миллер Е.Э. Чешуекрылые Кагызманского округа Карской области. М., 1923, 118 с.
25. Миляновский Е.С. Новый вид совки рода *Oxytrypia* Stgr. (*Lepidoptera, Noctuidae*). Труды Всесоюзн. энтомол. общ-ва АН СССР, т. 56, Л.: Наука, 1973, с. 274 - 276.
26. Миляновский Е.С. Фауна чешуекрылых Абхазии // Тр. Сухум. опытн. ст. эфиромасл. культур. Сухуми, 1964. 190 с.
27. Ламперт К., Холодковский Н. Атлас Бабочек и гусениц Европы и отчасти Русско-Азиатских владений. С. Петербург: А.Ф.Девриена, 1913, с. 357.
28. Рихтер А.А. Златки (*Buprestidae*) \ Фауна СССР. Насекомые – жесткокрылые, т. XIII, ч. 4, М.-Л., АН СССР, 1952, 234 с.
29. Рябов М.А. Чешуекрылые Кавказа. Животный мир СССР, т. V, М.-Л., изд-во АН СССР, 1958, с. 351 - 475.
30. Самедов Н.Г. Об охране некоторых групп и видов жесткокрылых Ленкоранской зоны Азербайджана. Об охране насекомых, Ереван, 1976, АН Армянской ССР, с. 103 - 107.
31. Скориков А.С. Новый вид речного рака с Кавказа (*Pontamobius pylzowi n. sp.*). Кавказского музея, т. 5, 1911, с. 1 - 23.
32. Плавильщиков Н.Н. Жуки-дровосеки. Фауна СССР, Жесткокрылые, ч. 23, вып. 1, М.-Л., АН СССР, 1958, 591 с.
33. Плавильщиков Н.Н. Жуки-дровосеки. Фауна СССР. Насекомые-жесткокрылые, т. XXI, ч. 1, М.-Л., АН СССР, 1936, 611 с.
34. Плавильщиков Н.Н. Жуки-дровосеки \ Фауна СССР. Насекомые – жесткокрылые, т. XXI, ч. 2, М.-Л., 1940, 781 с.
35. Плавильщиков Н.Н. Жуки-дровосеки \ Фауна СССР. Насекомые – жесткокрылые, т. XXI, ч. 3, М.-Л., АН СССР, 1958, 591 с..
36. Черепанов А.И. Усачи Северной Азии (*Prioninae, Disteniinae, Lepturinae, Aseminae*). Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1979, с. 396 - 399.
37. Щеткин Ю.Л. Высшие чешуекрылые Вахшской долины (Таджикистан). Сталинабад, 1960, 303 с.
38. Эффенди Р.М. Высшие чешуекрылые Азербайджана. Автореф. дис. канд. биол. наук, Баку, 1971, 24 с.
39. Эффенди Р.М. К изучению фауны бражников в Азербайджане (*Lepidoptera, Shingidae*). Уч.зап. АГУ им С.М.Кирова, № 1, 1967.
40. Danilevsky M.L. New taxa of the genus *Mallosia* (*Coleoptera, Cerambycidae*) from Transcaucasia \ Acta Entomol.Bohemoslov., 87 : 363 - 367, 1990.
41. Seitz A. Die Grossschmetterling der Erde. T.I, II.-Stuttgart, 1906, 378. 1912 - 216 p.
42. Staudinger O. Catalog der Lepidopteren des palaeartischen Faunengebietes. I Theil. Berlin, 1901, 411 p.

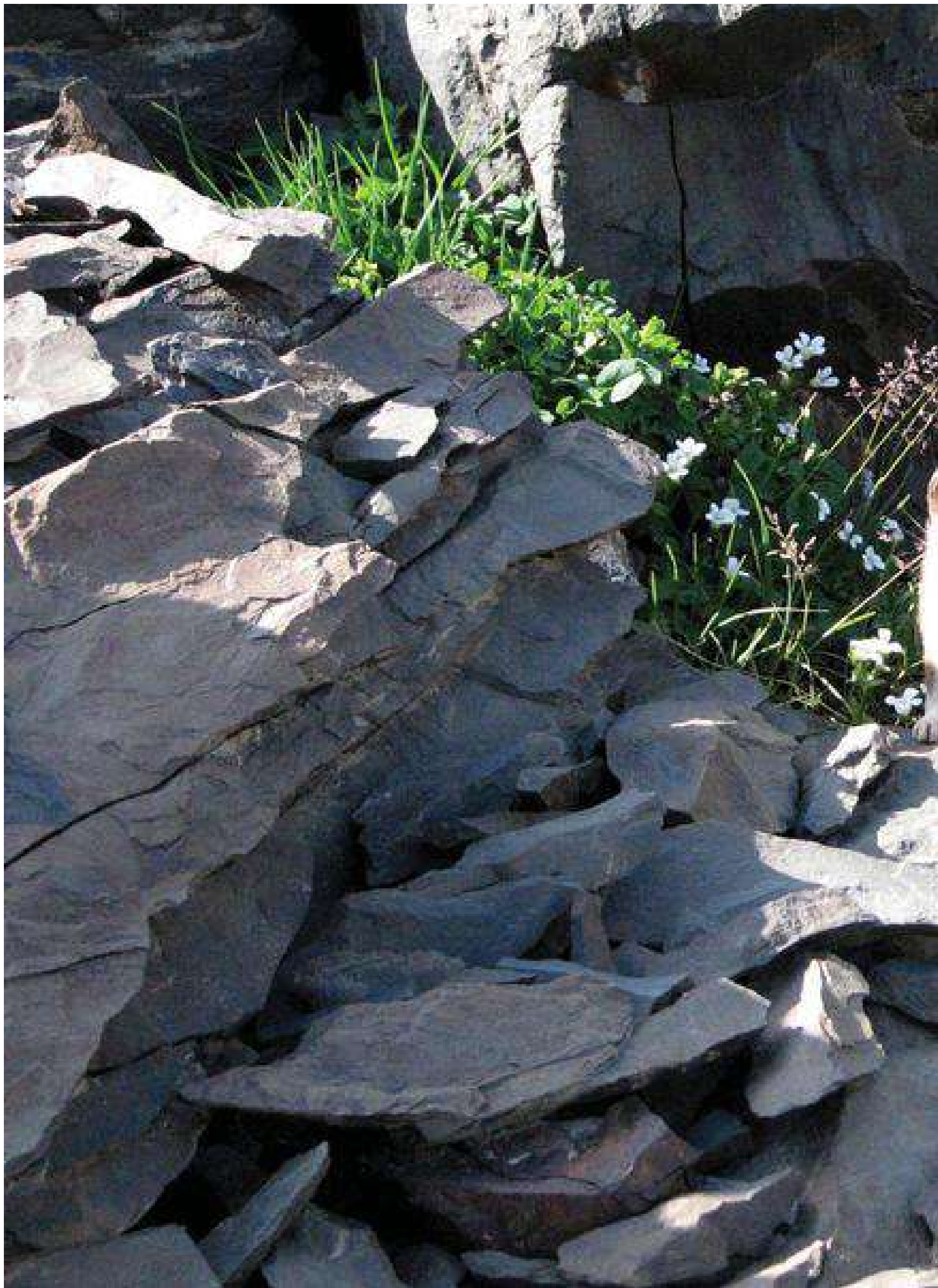
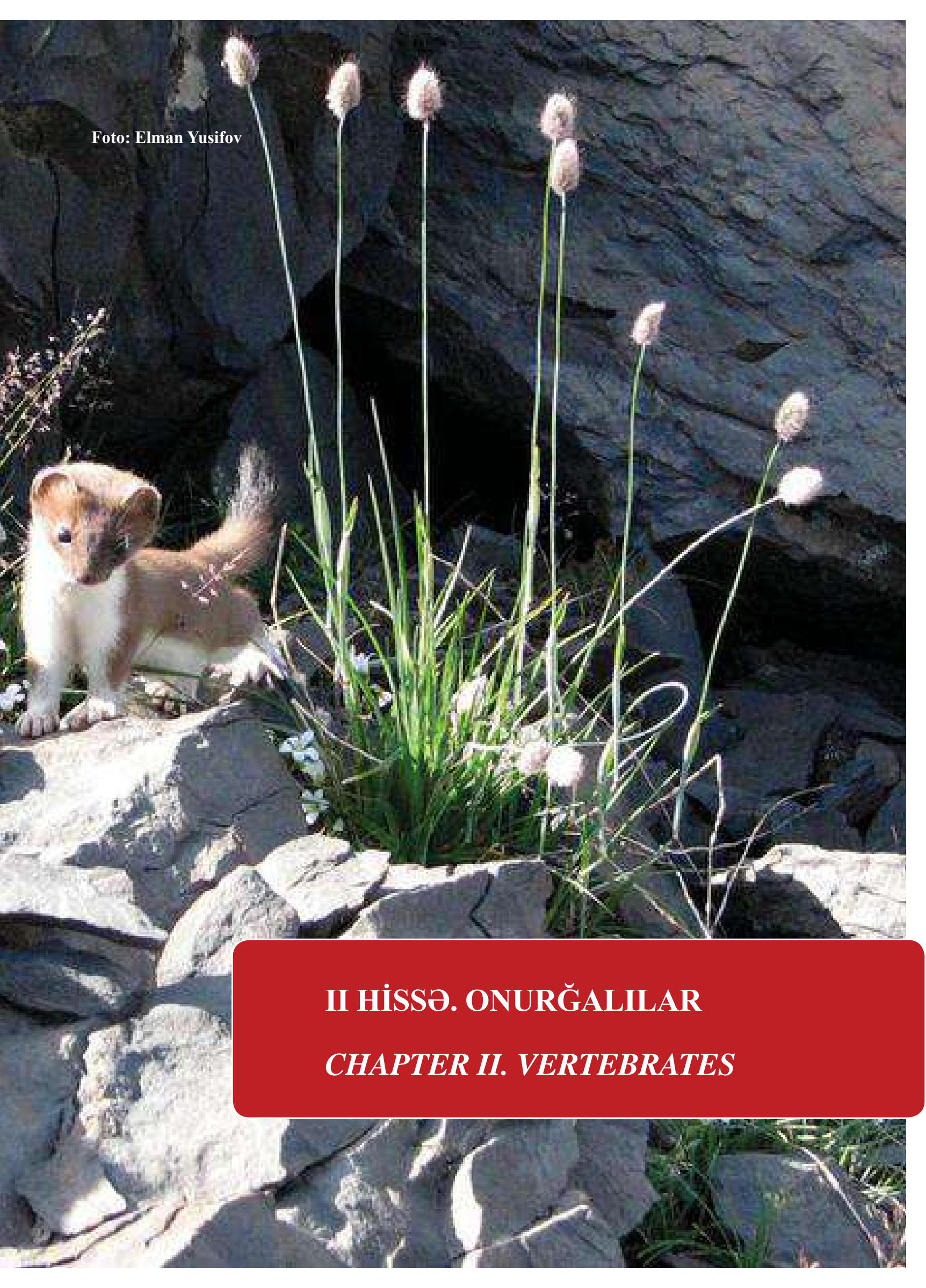

Foto: Elman Yusifov

II HİSSƏ. ONURĞALILAR

CHAPTER II. VERTEBRATES

I Bölme.

Sümüklü balıqlar (Osteichthyes)

Anser erythropus
Abramis sapa
Aythya nyroca
Acipenser nudiventris
Aquila nipalensis
Barbus brachycephalus
Aquila clanga
Barbus capito
Aquila heliaca
Pelecus cultratus
Aquila chrysaetos
Rutilus atropatenus
Aegyptius monachus
Salmo trutta fario
Ammoperdix griseogularis
Sander marinus
Anthropoides virgo
Salmo trutta caspius
Ardea purpurea
Branta ruficollis

II Bölme.

Suda-quruda yaşayanlar (Amphibia)

Bucanetes mongolicus
Bufo eichwaldi
Buteo rufinus
Bufo verrucosissimus
Charadrius leschenaultii
Lissotriton vulgaris
Chettusia gregaria
Pelodytes caucasicus
Chlamydotis undulata
Pelobates syriacus
Ciconia nigra
Triturus karelinii
Circaetus gallicus
Cygnus olor

III Bölme.

Sürünənlər (Reptilia)

Cygnus bewickii
Ablepharus bivittatus
Circus macrourus

Ablepharus pannonicus
Crex crex
Coronella austriaca
Emberiza buchanani
Elaphe sauromates
Falco biarmicus
Montivipera raddei
Falco cherrug
Pelias renardi
Falco columbarius
Phrynocephalus helioscopus
Falco naumanni
Psammophis lineolatus
Falco peregrinus
Rhynchocalamus melanocephalus
Falco subbuteo
Trapelus ruderatus
Falco vespertinus
Testudo graeca
Francolinus francolinus
Trachylepis septemtaeniatus
Grus leucogeranus
Zamenis hohenackeri
Grus grus
Zamenis persica
Gypaetus barbatus
Gyps fulvus

IV Bölme.

Quşlar (Aves)

Hieraeetus pennatus
Accipiter gentilis
Haliaeetus albicilla
Accipiter brevipes
Irania gutturalis
Accipiter badius
Larus melanocephalus
Lyrurus mlokosiewiczii
Felis (chaus) chaus
Melanitta fusca
Gazella subgutturosa
Melanocorypha bimaculata
Hystrix indica
Milvus migrans
Hyaena hyaena

Milvuz milvus
Lutra lutra
Neophron percnopterus
Lynx lynx
Numenius tenuirostris
Martes martes
Oenanthe xanthopyrna
Mesocricetus brandti
Otis tarda
Microtus schelkovnikovi
Oxyura leucocephala
Miniopterus schreibersii
Pelecanus crispus
Micromys minutus
Pelecanus onocrotalus
Mustella erminea
Phoenicopterus ruber
Myotis bechsteinii
Pernis apivorus
Myotis emarginatus
Pandion haliaetus
Myotis blythii
Platalea leucorodia
Ovis orientalis
Pterocles orientalis
Otocolobus manul
Perdix perdix
Panthera pardus
Phasianus colchicus colchicus
Phoca caspica
Phasianus colchicus talischensis
Rhinolophus hipposideros
Porphyrio porphyrio
Rhinolophus euryale
Recurvirostra avosetta
Rhinolophus mehelyi
Rhodopechys githagineus
Rhinolophus ferrumequinum
Rhodopechys sanguinea
Rupicapra rupicapra
Sitta tephronota
Suncus etruscus
Tetrax tetrax
Sylvaemus hyrcanicus
Tetraogallus caucasicus

Tadarida teniotis
Tetraogallus caspicus
Talpa levantis
Vanelloschettusia leucura
Ursus arctos
Vormela peregusna

V Bölme.

Məməlilər (Mammalia)

Barbastella barbastellus
Barbastella leucomelas
Calomyscus urartensis
Capra aegagrus
Capreolus capreolus
Cervus elaphus
Chionomys gud
Chionomys roberti
Chionomys nivalis
Eptesicus bottae
Ellobius lutescens
Felis libyca

Foto: Elman Yusifov

A close-up photograph of a fish with a long, pointed snout, likely a snakehead, resting on a metal grate. The fish is positioned horizontally, with its head pointing to the right. The grate is made of dark, rusted metal bars. In the background, there is a blue and green patterned net or fabric. The water below the grate is visible, showing some ripples and reflections.

I BÖLMƏ. Sümüklü balıqlar (Osteichthyes)

PART I. Bony fish (Osteichthyes)

Zərdəpər***Barbus capito***
Güldenstaedt, 1773**Dəstə / Order:** Çəkiyəbənzərlər - *Cypriniformes***Fəsilə / Family:** Çəkikimilər - *Cyprinidae***Kateqoriyası və statusu:** **CR; II.2, IV.1.** Nəslə kəsilmək üzrədir, pərakəndə yayılmış növdür.**Qısa təsviri:** İki cüt bıığı var. Ağızı aşağıda yerləşir və aypara şəkillidir. Dodaqları yaxşı inkişaf etmişdir. Rostrumu uzunsovdur. Bel üzgəcində 4 şaxəsiz, 8 (nadir hallarda 7) şaxəli, anal üzgəcində 3 şaxəsiz, 5 (nadir hallarda 6) şaxəli şüa vardır. Yan xətt pulcuqlarının sayı 56 - 68, yan xəttədən yuxarıda yerləşən pulcuqların sayı 8 - 12, aşağıda olan pulcuqların sayı isə 5 - 8 arasında dəyişir.**Yayılması:** Azərbaycan ərazisi daxilində Xəzərin orta və cənub hissəsində və ona tökülən çaylarda, o cümlədən Kür və Araz çaylarında və onların qollarında yayılmışdır. Samurla Xudat arasındakı çaylarda, Lənkəran zonası çaylarında, Mingəçevir və Varvara su anbarlarında təsadüf edilir. Azərbaycandan kənarında Kür boyu Borjomidə, Araz boyu Kars çayına qədər, İran ərazisindən Cənubi Xəzərə tökülən çaylarda (Səfidrud, Qorqan, Atrek), Şimali Qafqazda — Rubas çayda, Qayakənd, Terek və Sulak çaylarında yayılmışdır.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Dənizdə yaşayan keçici və çaylarda yaşayan şirin su populyasiyaları mövcüddür. Keçici zərdəpər Xəzər dənizindən çıxıb çoxalmaq üçün Terekdən başlamış cənuba doğru yerləşən, nisbətən iri çayların əksəriyyətinə girir. Kür çayına keçici zərdəpərin miqrasiyası aprel ayında başlayır sentyabıra qədər davam edir. Miqrasiyanın qızğın vaxtı iyun-iyul aylarında olur. Zərdəpər gec yetişən balıqdır. Erkəklər 4 yaşında, dişilər isə 5 yaşında cinsi yetginliyə çatır.

Dənizdən Kür çayına keçən zərdəpərin cinsi məhsulları yetişmiş halda olur və kürüsünü çaylarda az müddət qaldıqdan sonra — yayın əvvəllərində tökür. Yay zamanı çaya girən balıqların cinsi məhsulları III inkişaf mərhələsində olur və qışı çayda keçirdikdən sonra tam yetişmiş vəziyyətdə olurlar. Belə balıqlar kürüsünü aprel-may aylarında tökür. Kürü tökmələri yayda hissə-hissə olur. Zərdəpərin qidasını müxtəlif su cücülərinin sürfələri və detrid təşkil edir. İri balıqların mədəsində bitgi qalıqları, xironomid sürfələri, gündəcə, quru cücülərinin qalıqları, kiçik balıqlar tapılır. Çayda qaldığı müddətdə keçici zərdəpər qidalanmır.

Sayı: Az sayılı balıqdır. Sayı kəskin surətdə azalmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Mingəçevir su anbarı yaradıldıqdan sonra təbii çoxalma yerlərinin sıradan çıxması, su hövzələrinin çirkləndirilməsi.

Tətbiq olunmuş və lazımı mühafizə tədbirləri: Zərdəpərin genetik fondunun mühafizəsi üçün ehtiyatının təbii yolla bərpası istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməli, süni artırılmasının biotexniki normaları işlənib hazırlanmalı və tətbiq olunmalı, su hövzələrinin çirkləndirilməsinin qarşısı alınmalıdır.

Məlumat mənbəyi: 1. Абдурахманов Ю.А. Рыбы пресных вод Азербайджана. Баку: Элм, 1962, с.173 - 180; 2. Azərbaycanın heyvanlar aləmi: Onurğalılar. III cild, Bakı: Elm, 2004, s. 107.

Tərtib edən: Quliyev Z.M., Hacıyev R.V, Axundov M.M., Mustafayev N.C.

Foto: Mustafayev N.C.

English name: Bulatmai barbel

Red List Category: CR; II.2, IV.1. Endangered species.

Distribution: Azerbaijan - central and Southern part of Khazar and effluent rivers (Kur and Araz), rivers between Samur and Khudat, rivers of Lenkoran, Mingachevir and Varvara water reservoirs. Borjomi (along Kur river), Kars river, rivers of south part of Khazar in Iran (Safidrud, Gorgan, Atrek), Northern Caucasus —Rubas, Qayakend, Terek and Sulak rivers.

Reference: Guliyev Z.M., Hacıyev R.V, Akhundov M.M., Mustafayev N.J.

Photo: Mustafayev N. J.

Xəzər qızılbalığı***Salmo trutta caspius*****Kessler, 1870****Dəstə / Order:** Qızılbalıgabənzərlər - Salmoniformes**Fəsilə / Family:** Qızılbalıqkimilər - Salmonidae

Xəzər hövzəsində yarım növü (*Salmo trutta caspius*) yayılmışdır.

Kateqoriyası və statusu: CR; II.2, IV.2. Nəslə kəsilmək üzrədir, antropogen təsirlərə həssasdır.

Qısa təsviri: Ağızı böyük olub ucda yerləşir. Çənəsində dişlər olur, bu dişlər iri balıqlarda yaxşı, körpələrdə isə zəif inkişaf etmişdir. Bel üzgəcindən arxada piy üzgəci yerləşir. Bel üzgəcində 3 - 4 şaxəsiz, 8 - 10 şaxəli, anal üzgəcində 2 - 3 şaxəsiz, 7 - 9 şaxəli şüa vardır. Yan xətt pulcuqlarının sayı 119 - 132 arasında dəyişir.

Yayıması: Növün ümumi arealı Atlantik okeanının şimal hissəsindən başlamış Baren, Ağ, Baltik, Qara və Xəzər dənizlərinin hövzələrini əhatə edir. Xəzər yarım növü əsasən dənizin qərb sahillərində: Səfidrud çayı hövzəsindən Terek hövzəsinə qədər yayılmışdır. Az miqdarda Mingəçevir su anbarında təsadüf edilir. Nadir hallarda Volqa çayına girir. Areal daxilində Xəzərə tökülən çayların (Kür, Terek, Samur, Yalama, Keyrançay, Lənkəran, Astara və Xəzərin İran sahillərində) hövzələrində bir neçə sürü (populyasiya) əmələ gətirir.

Yaşayış yeri və həyat tərzini: Xəzər qızılbalığı keçici balıqdır. Çoxalmaq üçün Xəzərə tökülən çaylara girir. Körpələr ömrünün ilk iki ilində çayda yaşayır, sonra dənizə miqrasiya edir və orada böyüyərək cinsi yetginliyə çatdıqdan sonra yenə çoxalmaq üçün çaylara girir. Cinsi yetginliyə çatmış balıqların Kür çayına girmələri suda temperatur 12.4 —4.1 0C olduqda oktyabrdan başlayaraq marta qədər davam edir. Çaya girmənin qızğın dövrü yanvar ayına təsadüf edir. Bu zaman suda temperatur 12.5 —5.8 0C olur. Çaya girən balıqların əvvəlki illərdə ən kiçiyinin kütləsi 7.9 kq, ən böyüyüncü 14.1 kq, orta hesabla 13.5 kq olurdu. Hal hazırda Kürə girən qızıl balıqların kütləsi 8-10 kq arasında dəyişərək, orta hesabla 9 kq olur. Xəzər qızılbalığının Kür populyasiyası dünya sularında yaşayan qızılbalıqlar arasında ən nəhəngi hesab olunur. Keçmişdə kütləsi 36 kq və hətta 51 kq olan qızılbalıq ovlanmışdır. Kür qızılbalığı 3 - 9 yaşında cinsi yetginliyə çatır. Xəzər qızılbalığının Kür populyasiyası ömrü boyu yalnız bir dəfə nəsl verir. Balıqlar çoxalma miqrasiyası edərkən 1000 km-dək çayın əksinə hərəkət edir və kürü vermə yerinə çatdıqda həddindən artıq arıqlayır və kürü verdikdən sonra ölürlər. Digər çaylara (Yalama, Terek, Lənkəran və d.) çoxalma miqrasiyası edən populyasiyalar isə 6 dəfəyədək nəsl verirlər. E.A. Dorofeyeva (1978) bu populyasiyaları Kür qızılbalığının önqafqaz yarım növü (*Salmo trutta ciscaucasicus*) adlandırır. Onların kürüləri 1.9 —7.0 kq arasında olur.

Sayı: Kür qızılbalığı keçmişdə çoxsaylı balıqlardan olub. Kür çayı axınının tənzim olunmasından sonra ehtiyatı kəskin surətdə azalmışdır, təbii çoxalması praktiki olaraq baş vermir və ehtiyatı yalnız süni artırma yolu ilə saxlanılır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kür-Araz çayı axınları tənzim edildikdən sonra təbii kürüləmə yerlərinin sıradan çıxması, son illərdə qeyri qanuni ovun intensiv aparılması, eləcə də süni artırılmasının miqyasının azalması, Xəzərə tökülən çayların və dənizin çirkləndirilməsi.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Ehtiyatını bərpa etmək üçün iki süni balıqartırma zavodu təşkil olunmuşdur —Çaykənd və Qəbələ zavodları. Süni artırmanın miqyası genişləndirilməli, bu məqsədlə Kür populyasiyasından törədici kimi istifadə olunmalı, mühafizə tədbirləri gücləndirilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Державин А.Н. Воспроизводство запасов Каспийского лосося. Баку: ФАН Аз.ССР, 1941, 74 с.; 2. Абдурахманов Ю. А. Рыбы пресных вод Азербайджана. Баку: Элм, 1962, с. 62 - 70; 3. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild, Bakı: Elm, 2004, s. 84 - 85.

Tərtib edən: Quliyev Z.M., Hacıyev R.V., Axundov M.M.

Foto: Mustafayev N.C.

English name: Caspian Salmon

Red List Category: CR; II.2, IV.2. Endangered. Sensitive to anthropogenic factors.

Distribution: Overall distribution area of the species includes Barents, White, Baltic, Black and Caspian seas. Caspian subspecies lives in the Western parts of the sea, starting from the Safidrud river until the Terek basin. Few numbers can be seen at Mingacheur water reservoir. In rare caeses goes to the Volga river. Within it is distribution area have populations at the basins of the rivers of Kura, Terek, Samur, Yalama, Keryanchai, and in the rivers at Lenkoran, Astara and Iranian border.

Reference: Guliyev Z.M., Hacıyev R.V., Akhundov M.M.

Photo: Mustafayev N.J.

Dəniz sığı***Sander marinus***
Cuvier, 1828**Dəstə / Order:** Xanıyabənzərlər - Perciformes**Fəsilə / Family:** Xanıkimilər - Percidae**Kateqoriyası və statusu:** **CR; II.2.** Nəslı kəsılmək üzrədir, antropogen təsirlərə həssasdır.**Qısa təsviri:** Bədəni uzunsov və yanlardan basıqdır. Çənələrində və damaq sümüklərinin üzərində köpək dişləri yerləşir. Qəlsəmə qapağı pulcuqlarla tam örtülüdür. Rostrumu uzun və enlidir. Bədəninin rəngi açıq bozdur, üzərində tünd rəngli 12 - 13 kondələn ləkələr olur. Birinci bel üzgəcində 12 - 14 şaxəsiz, ikinci bel üzgəcində 1 - 3 şaxəsiz, 14 - 16 şaxəli, anal üzgəcində isə 2 şaxəsiz, 11 - 12 şaxəli şüa vardır. Yan xətt pulcuqlarının sayı 78 - 84 arasında dəyişir.**Yayıması:** Xəzər dənizinin orta və cənub hissələrində yayılmışdır. Həmişə dənizdə yaşayır, şirin suya girmir. Dənizin qərb hissəsində Azərbaycan sularında yayıldığı sahə Sumqayıtdan Astaraya qədərdir. ən çox Jiloy, Artyom, Bakı arxipelaqı, Kürdaşı rayonlarında yayılmışdır. Dənizin şərq sahillərində isə ən çox Manqışlaqda, Ogurçu adasına qədər olan sahələrdə təsadüf edilir.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Dəniz balığıdır, dənizdə oturaq həyat keçirir, ancaq qışlamaq və çoxalmaq üçün sahilədən dərinliyə və əksinə yaxın məsafələrə miqrasiya edir. Qışda dənizin 100 m dərinliyinə qədər hərəkət edir və orada daşlar arasında dolanır. Dəniz sığı oturaq həyat keçirdiyindən müxtəlif rayonlarda (Sara, Jiloy, Manqışlaq, Tarta) bir-birindən başının əlamətlərinə və üzgəclərin böyüklüyünə görə fərqlənən yerli populyasiyalar əmələ gətirir.

Dəniz sığı cinsi yetginliyə 2 - 4 yaşında çatır. Uzunluğu 26 - 47 sm olan balıqlar 13 mindən 126 minə qədər, orta hesabla 45 min kürü verirlər. Kürüsünü aprel-may aylarında dənizdəki qayaların üzərinə tökür. Kürü tökmənin qızgın vaxtında suyun temperaturu 15 - 16 dərəcə olur. Kürü tökmə yerlərinin dərinliyi 3 - 12 m-ə çatır. Kürülər daşlara yapışır və orada inqubasiya dövrünü keçirirlər. 10 ilə qədər yaşayır.

Sayı: əvvəlki illərdə Azərbaycan sularında ildə 7 - 10 min sentnerə qədər tutulurdu. Hazırda ehtiyatı son dərəcədə azalmışdır.

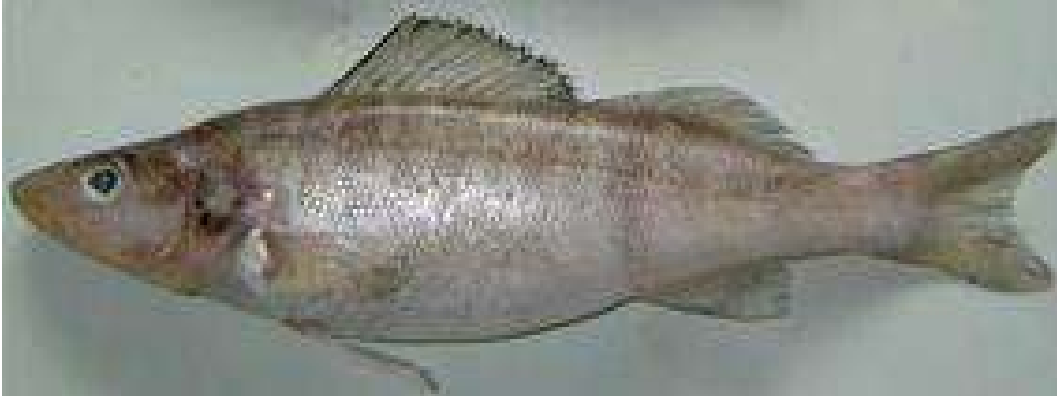
Məhdudlaşdırıcı amillər: Dəniz sığının yaşayışı dib ilə əlaqədar olduğundan başqa balıqlara nisbətən daha çox xarici təsirlərə məruz qalır. 60-cı illərdə dənizdə neft-seysmik kəşfiyyat işlərinin aparılması və dənizin neft məhsulları ilə çirkləndirilməsi.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Son illərdə Xəzər dənizində geniş miqyasda aparılan neft-kəşfiyyat işləri, istehsalı və nəqli bütün dəniz balıqları kimi sığın da ehtiyatının tükənməsi üçün potensial təhlükə yaradır. Odur ki, sığın yaşayış yerlərinin bundan sonra çirkləndirilməsinə yol verilməməli, bu ərazilər ciddi mühafizə olunmalı, süni artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Чугунова Н.И., Егерман Ф.Ф. Морской судак // Бюлл. Всекасп. науч. рыбохоç. экспедиции. № 5 - 6, 1932, с. 90 - 93; 2. Каçанчев Е.Н. Рыбы Каспийского моря. М.: Легкая и пищевая промышленность, 1981, с.122 - 123; 3. Кулиев Ç.М. Морфобиологические особенности морского судака Каспийского моря // М.: Вопросы ихтиологии, 1981, № 21, с. 816 - 822.

Tərtib edən: Quliyev Z.M., Hacıyev R.V., Axundov M.M.

Foto: Mustafayev N. C.

English name: Sea Sander

Red List Category: CR; II.2. Endangered. Sensitive to anthropogenic factors.

Distribution: Spreaded at central and Southern part of the Caspian sea. Lives in salty water. Never enters to the river. In Azerbaijan area lives in the area from Sumgayit until Astara. Widely distributed at Jiloy, Artyom icelands, Baku archipelago and Kurdashi. In the Norhetrn part of the sea this species has been mostly seen in Mangishlag until the iceland of Ogurchu.

Reference: Guliyev Z.M., Hajiyev R.V., Akhundov M.M.

Photo: Mustafayev N. J.

Qızılxallı***Salmo trutta fario*
Linneus, 1758**

Dəstə / Order: Qızılbalıgabənzərlər - Salmoniformes
Fəsilə / Family: Qızılbalıqkimilər - Salmonidae

Kateqoriyası və statusu: EN; II.3. Nəslə kəsilmək üzrədir, pərakəndə yayılmış növdür.

Qısa təsviri: Bədənin bel tərəfində tünd yaşıl rəngdə, yanlarında açıq rəngdə, qarın tərəfində isə qızılı rəngdə xallar olur. Ağızı böyük olub ucda yerləşir. Çənəsində dişlər olur, bu dişlər iri balıqlarda yaxşı, körpələrdə isə zəif inkişaf etmişdir. Bel üzgəcindən arxada piy üzgəci yerləşir. Bel üzgəcində 3 - 4 şaxəsiz, 7 - 12 şaxəli, anal üzgəcində 3 şaxəsiz, 7 - 10 şaxəli şüa vardır. Yan xətt pulcuqlarının sayı 111 - 128 arasında dəyişir.

Yayılması: Qızılxallı Azərbaycanın Kür hövzəsindəki dağ çaylarının çoxunda —Qanıx, Balakən, Silban, Katex, əlcihan, Turyan, Dəyirman, Tərtər, Kurək, Ağsu, Həkəri, Xaçın, Bazar, Qusar, Şəmkir, Xal-xal, Yalama, Zabux, Viləş, Lənkəran, Astara çaylarında, Quba-Xaçmaz düzənliyinin bulaq çaylarında (Qel, Nugədi, Qudyal, Vələmir, Dəvəçi), Göygöldə yayılmışdır. Azərbaycandan kənar Avropa və Asiyanın dağ çaylarında və göllərində təsadüf edilir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Çay qızılxallısı qədim və əsil şirin su balığıdır. Bəzi alimlərin fikrincə ondan qızılbalıq (kumja) törəmişdir, digərlərinin fikrinə görə qızılxallı (forel) qızılbalıqdan törəmişdir. O, başlıca olaraq dağ çaylarında və soyuq sulu göllərdə, dibi daşlı, təmiz, sərin və şəffaf sulu düzənlik çaylarında yaşayır. Bu sulara illik orta temperatur 8.9 —13.7 0C olur. Qızılxallının əlamətləri çox dəyişkən olduğundan müxtəlif çaylarda, hətta eyni çayın müxtəlif hissələrində (yuxarı və aşağı) yaşayan fərdlərini müqayisə etdikdə onlar arasında çoxlu fərqlər olduğu meydana çıxır. Cinsi yetginliyə erkək fərdlər iki, dişi fərdlər üç yaşında çatır. Kürü tökmək üçün çayların daha yuxarılarına daşlı-qumlu və suyu təmiz olan yerlərə qalxır.

Uzunluğu 29 - 43 sm olan Göygöl qızılxallısının mütləq məhsuldarlığı 644 - 2341 ədəd arasında dəyişərək, orta hesabla 900 kürü olur. Çay qızılxallısının məhsuldarlığı 230 - 832

ədəd kürü olmaqla, orta hesabla 560 kürü təşkil edir.

Sayı: İntensiv ovlandığı üçün hazırda az saylı balığa çevrilmişdir. Sayı son dərəcə azalmış və bəzi çaylarda hətta nəslə kəsilməmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qızılxallı balıqların Azərbaycanın dağ və dağətəyi çaylarında sayını tənzim edən əsas amil yerlərdə qadağan olunmuş ov alətləri və usulları ilə kütləvi sürətdə ovlanmaları və mühafizə olunmaları sahəsində nəzarətin olmamasıdır.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Qızılxallı balığın körpələrini süni artırma yolu ilə əldə edərək dağ çaylarına və göllərinə buraxılması və bu çay və göllərdə idman balıq ovunun təşkil olunması faydalı olar.

Məlumat mənbələri: 1. Фортунатова К.Р. Фарели оçера Гейгелү. Тр. Севанской гидроб. станöии, 1929, т. 2, вып. 2, 68 с.; 2. Державин А.Н. Куринское рыбное хозяйство и мелиораöия Мугани. Бак.Ихтиолог. лаборатории, 1929, б, т. III, вып. 2, с. 5 - 68; 3. Кулиев Ç.М. Форели Азербайджана. Баку, 2005. - 112 с.

Tərtib edən: Hacıyev R.V., Axundov M.M., Quliyev Z.M.

Foto: Mustafayev N. C.

English name: Brown trout

Red List Category: EN; II.3. Endangered.

Distribution: Widely spread in the mountain rivers of the Kura basin including, Ganikh, Balakan, Silban, Katech, Aljihan, Turyan, Deyirman, Tartar, Kurak, Aghsu, Hekeri, Khachin, Bazar, Gusar, Shamkir, Khal-khal, Yalama, Zabuch, Vilash, Lenkoran, Astara rivers, as well in the rivers of Guba-Khacmaz lowland (Gel, Nugadi, Gudyal, Velemir, Devechi) and in Geygel. Outside of the Azerbaijan these species can be found in rivers and lakes of the Europe and Asia.

Reference: Hacıyev R.V., Akhundov M.M., Guliyev Z.M.

Photo: Mustafayev N. J.

Qılincbalıq***Pelecus cultratus*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order: Çəkiyəbənzərlər - Cypriniformes
Fəsilə / Family: Çəkikimilər - Cyprinidae

Kateqoriyası və statusu: CR; II.2. Nəslə kəsilmək üzrədir.

Qısa təsviri: Bədəni uzunsov və yanlardan basıqdır. Yan xətti əyri-üyri şəkildədir. Ağızı üstdə yerləşir. Qəlsəmə dəliyi çox enlidir. Döş üzgəcləri çox uzun, bel üzgəci qısa, quyruq üzgəci isə dərin haçalıdır. Bel üzgəcində 3 şaxəsiz, 7 - 8 şaxəli, anal üzgəcində 2 - 3 şaxəsiz, 25 - 31 şaxəli şüa vardır. Yan xətt pulcuqlarının sayı 111 - 128 arasında dəyişir.

Yayılması: Xəzər dənizində, xüsusilə onun şimal hissəsində geniş yayılmışdır. Azərbaycanda az miqdarda Kür çayında və Kürətrafi su hövzələrində, Varvara bəndinə qədər Kürün aşağı hissələrində, Qızılağac körfəzinin şortəhər sularında, Səfidrud və Lənkəran çaylarında təsadüf edilirdi.

Qılincbalıq Azərbaycandan kənarda Qara dəniz, Baltik və Aral dənizləri hövzələrində yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Qılincbalıq yarımkeçici balıqdır. Dənizin şortəhər sularında yaşayır, kürü tökmək üçün şirin sulara girir. Kürü tökdükdən sonra yenidən dənizə qaydır. Kürükdən çıxmış körpələr dənizə qayıtmağa imkan tapmadıqda şirin sularda, o cümlədən Kürdə və Kürətrafi göllərdə yerli populyasiyalar əmələ gətirir.

Qılincbalıq 3 yaşında cinsi yetginliyə çatır. Kürülərini hissə-hissə tökür. Kürü tökmələri aprelin axırlarında suyun temperaturu 16 —17 dərəcə olduqda başlayır. Kürü tökmənin qızğın dövrü mayın əvvəllərində suda temperatur 18 —22 dərəcə olduqda baş verir.

Sayı: Həmişə az saylı balıq olub, ovlanması barədə statistik məlumat göstərilməyib, «sair balıqlar» qrafasında qeyd edilib.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kür çayı axını tənzim edildikdən sonra daşqınların aradan

qaldırılması ilə əlaqədar Kürətrafı göllərnən əlaqənin kəsilməsi, kürüvermə sahələrinin sıradan çıxması, Xəzər dənizinin səviyyəsinin kəskin sürətdə aşağı düşdüyü dövrlərdə qılınçbalığın qidalandığı sahil zonanın əsaslı sürətdə kiçilməsi və bu zonanın çirkləndirilməsi.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Azərbaycanın su hövzələrində qılınçbalığın ehtiyatını bərpa etmək məqsədilə Kür çayı ilə Kürətrafı göllər arasındakı keçmiş əlaqə bərpa olunmalı, onların səviyyəsinin sabit qalması təmin olunmalı, Şimali Xəzərdən qılınçbalığın körpələri gətirilərək bu su hövzələrinə buraxılmalı və onların mühafizəsi təmin olunmalıdır.

Məlumat mənbələri: 1. Смирнов А.Н. К вопросу о биологии чехони бассейна р.Курь. Азфан СССР, IX, №5, 1943, с. 82 - 91. 2. Каçанчеев Е.Н. Рыбы Каспийского моря. М.: Легкая и пищевая промышленность, 1981, с. 97 - 98; 3. Абдурахманов Ю.А. Рыбы пресных вод Азербайджана. Баку: Элм, 1962, с. 263 —268.

Tərtib edən: Axundov M.M., Hacıyev R.V., Quliyev Z.M., Mustafayev N.C.

Foto: Mustafayev N. C.

English name: Sabre Fish

Red List Category: EN; II.2. Endangered.

Distribution: Northern part of the Caspian Sea. Small numbers also can be found in lower parts of the Kura River until the Varvara Water Reservoir, brakish waters of the Gyzylagaj bay, Safidrud and Lenkoran rivers. Also lives in Black, Baltic and Aral seas.

Reference: Akhundov M.M., Hacıyev R.V., Guliyev Z.M., Mustafayev N.J.

Photo: Mustafayev N. J.

Şirvan külməsi***Rutilus atropatenus***
Derjavin, 1937

Dəstə / Order: Çəkiyəbənzərlər - Cypriniformes
Fəsilə / Family: Çəkikimilər - Cyprinidae

Kateqoriyası və statusu: DD; II.2, IV.1, IV.2. Sayı azalmaqda olan endem növdür, antropogen təsirlərə həssasdır.

Qısa təsviri: Ağız uc tərəfdə çəpəki yerləşir. Bədəni yoğun, alını enli, pulcuqları isə girdə olur. Bel üzgəcində 3 şaxəsiz, 7 - 8 şaxəli, anal üzgəcində isə 3 şaxəsiz, 7 şaxəli şüa vardır. Yan xətt tam deyildir. Yan xətt pulcuqlarının sayı 37 - 39, yan xəttədən yuxarıda olan pulcuqların sayı 5 - 7, aşağıda olan pulcuqların sayı 3 - 4 arasında dəyişir.

Yayılması: Azərbaycanda Qəbələ rayonunun Türyançay sistemindəki bulaq sularında (Nic və Çuxur Qəbələ kəndlərində olan bulaqlarda) yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Şirinsu balığıdır. Meşəlik yerlərdəki bataqlığa bənzər bulaq sularında yaşayır. Dibi lili, içərisində qamış bitən, zəif sürətlə axan çayları çox sevir.

Su cücülərinin sürfələri və detridlə qidalanır. Uzunluğu 9.6 sm-ə qədər olur. Bir yaşı tamam olduqda uzunluğu 2.8 —5.7 sm, orta hesabla 4.5 sm, 2 yaşı tamam olduqda 5.9 —8.0 sm, orta hesabla 6.9 sm olur. İki-üç ilə qədər yaşayır.

Sayı: Az saylı balıqdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Arealın məhdudluğu, antropogen təsirlər (yayıldığı sahələrin çirkləndirilməsi, qurudulması və s.).

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Şirvan külməsinin endem növ olmasını və məhdud sahədə yayılmasını nəzərə alaraq onun yayıldığı ərazi xüsusi mühafizə olunan ərazi elan olunmalıdır

Məlumat mənbələri: 1. Державин А.Н. Новый вид плотвы *Rutilus (Orthroleucos) atropatenus* sp.nova иç Азербайджана. Труды Азфан СССР, серия зоол., т. XX, 1937, с. 21 - 79; 2. Абдурахманов Ю.А. Рыбы пресных вод Азербайджана. Баку: Элм, 1962, с. 94 - 96; 3. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild, Bakı: Elm, 2004, s. 94.

Tərtib edən: Hacıyev R.V., Axundov M.M., Quliyev Z.M., Mustafayev N.C.

Foto: Mustafayev N.C.

English name: Shirvan roach

Red List Category: DD; II.2, IV.1, IV.2. Endemic. Sensitive to anthropogenic factors.

Distribution: Spring waters of the Turyanchay system at Gabala (springs at Nij and Chukhur Gabala villages).

Reference: Hacıyev R.V., Akhundov M.M., Guliyev Z.M., Mustafayev N.J.

Photo: Mustafayev N.J.

Xəzər şirbiti***Barbus brachycephalus*****Kessler, 1877****Dəstə / Order:** Çəkiyəbənzərlər - Cypriniformes**Fəsilə / Family:** Çəkikimilər - Cyprinidae

Xəzər dənizində *Barbus brachycephalus caspius* yarımnövü yaşayır.

Kateqoriyası və statusu: CR; II.2, II.3, IV.1. Nəslə kəsilmək üzrədir.

Qısa təsviri: İki cüt bıqı var. Ağızı aşağıda yerləşir və aypara şəkillidir. Dodaqları yaxşı inkişaf etmişdir. Rostrumu uzunsovdur. Başının ucu kütdür. Bel üzgəcində 3 - 4 şaxəsiz, 7 şaxəli, anal üzgəcində isə 3 şaxəsiz, 5 şaxəli şüa vardır. Yan xətt pulcuqlarının sayı 65 - 77, yan xəttədən yuxarıda olan pulcuqların sayı 12 - 14, aşağıda olan pulcuqların sayı isə 7 - 10 arasında dəyişir.

Yayılməsi: Xəzər şirbiti dənizin cənub və qərb hissəsində yayılmışdır. Buradan çaylara, başlıca olaraq Kür və Terekə girir. Çox nadir hallarda Volqa və Ural çaylarına girir. Dənizdə ancaq dayaz yerlərdə, 13 - 24 m dərinliklərdə şirbitə təsadüf edilir. Mingəçevir su anbarında yerli populyasiyası formalaşmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Keçici balıqdır. Çoxalmaq üçün əsasən Kür və Araz çaylarına girir. Kür boyu Varvara bəndinə qədər, Araz çayı boyu isə Bəhrəmtəpə bəndinə qədər, xüsusilə Qaradonluya qədər qalxır. Kür çayına miqrasiyası mart ayında başlayır, aprel ayında maksimum dərəcəyə çatır, may ayında zəifləyir, sonra isə avqust ayında yenidən güclənir. Bu zaman suda temperatur 25.2 — 27.2 dərəcəyə çatır. Çoxalmaq üçün Kür çayına girən şirbitlərin uzunluğu 45 sm-dən 103 sm-ə qədər olur. Xəzər şirbitinin ən böyüyünün uzunluğu 120 sm, kütləsi 20 kq olur. Çayda ovlanan şirbitin yaş tərkibi 4 - 13 yaşlı balıqlardan ibarət olur. 6 - 7 yaşlı balıqlar çoxluq təşkil edir. Dişilərin yaşı 5 - 13 il, erkəklərininki 4 - 10 il arasında

dəyişir. Xəzər şirbiti gec böyüyən balıqdır. 4 yaşa qədər nisbətən sürətlə böyüyür, sonra cinsi yetginliyə çatması ilə əlaqədar böyümə sürəti zəifləyir və bu zəifləmə 5 yaşdan sonra daha kəskin nəzərə çarpır. Cinsi yetginliyə erkəklər 4, dişilər 5 yaşında, əksəriyyəti 6 - 8 yaşında çatır. Uzunluğu 56 - 103 sm, kütləsi 2875 - 12882 q olan balıqların kürüsünün sayı 115 mindən 1259 minə qədər olur, orta hesabla 455 min ədəd təşkil edir. Şirbitlərin çayda qidasını heyvan mənşəli qidalar təşkil edir, dənizdə isə əsasən uzunayaq xərçəngkimilərlə qidalanırlar.

Sayı: əvvəlki illərdə (1930 - 1970) ovu 0.2 - 3.6 min sentner arasında olmuşdur. Lakin son illərdə ehtiyatı kəskin sürətdə azaldığından vətəgə ovu aparılmır və statistikada göstərilir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kür çayı axınının tənzim olunması ilə əlaqədar təbii kürüləmə şəraitinin pozulması, su hövzələrinin çirkləndirilməsi, balıq mühafizə tədbirlərinə əməl olunmaması, süni balıqartırma tədbirlərinin həyata keçirilməməsi.

Tətbiq olunmuş və lazımı mühafizə tədbirləri: Süni artırılmasının biotexniki normaları işlənilib hazırlanmalı və süni artırılma tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Абдурахманов Ю.А. Рыбы пресных вод Азербайджана. Баку: Элм, 1962, с. 183 - 192; 2. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild, Bakı: Elm, 2004, s. 105 - 106.

Tərtib edən: Hacıyev R.V., Axundov M.M., Quliyev Z.M.

Foto: Mustafayev N.C.

English name: Caspian Barbell

Red List Category: CR; II.2, II.3, IV.1.

Distribution: Southern and Western parts of the sea. Mainly crosses to the Kura and Terek rivers. Very rarely gets into the Volga and Ural. Local population exists in Mingacheur water reservoir.

Reference: Hacıyev R.V., Akhundov M.M., Guliyev Z.M.

Photo: Mustafayev N.C.

Poru***Abramis sapa*
Pallas, 1814**

Dəstə / Order: Çəkiyəbənzərlər - Cypriniformes
Fəsilə / Family: Çəkikimilər - Cyprinidae

Kateqoriyası və statusu: CR; II.2, II.3. Nəslə kəsilmək üzrədir.

Qısa təsviri: Bədəni yanlardan basıqdır. Pulcuqları sıx yerləşir. Ağızı aşağıda yerləşir. Bel üzgəcində 3 şaxəsiz, 7 - 8 şaxəli, anal üzgəcində isə 3 şaxəsiz, 32 - 42 şaxəli şüa vardır. Yan xətt pulcuqlarının sayı 42 - 55 arasında dəyişir.

Yayılməsi: əsas növ (*Abramis sapa*) Avropa sularında yaşayır. Xəzərdə sahil boyu Terekdən başlayaraq cənuba doğru Səfidruda qədər yarımnövü (*Abramis sapa bergi*) yayılmışdır. Kürü tökmək üçün Xəzərə tökülən bütün çaylara girir. Kür çayına girən poru əvvəllər Qanıx və Qabırlı çaylarının aşağılarına qədər qalxırdı, hazırda isə Varvara bəndinə qədər qalxa bilər. Araz çayı boyu Qaradonlu və Bəhrəmtəpə bəndinə qədər qalxır. Mingəçevir su anbarında yerli populyasiya əmələ gətirmişdir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Keçici balıqdır, Kür çayına çoxalma miqrasiyası noyabr ayında suda temperatur 9 —10 dərəcə olduqda başlayır, martın axırlarında qurtarır. Miqrasiyanın qızğın vaxtı dekabr ayında müşahidə edilir. Miqrasiyada iştirak edən balıqların bədən uzunluğu 14 - 33 sm, o cümlədən erkəklərin uzunluğu 14 - 27 sm, orta hesabla 20.8 sm, dişilərininki 20 - 33 sm, orta hesabla 26.2 sm olur. Kütlələri müvafiq olaraq 82 - 267 (180) q, 185 - 630 (337) q olur.

Erkək poru cinsi yetginliyə 3 yaşında, diş porular isə 4 yaşında çatır. Kürülərinin hamısı bir vaxtda yetişir. Poru kürüsünü adətən aprel ayında suda temperatur 12 —16 dərəcə olduqda daşlar üzərinə tökür. Porunun cinsi məhsuldarlığı 7.3 min ilə 29.3 min arasında olur. Kürü vermədə iştirak edən balıqların çoxunun 3 - 4 yaşlı olur.

Sayı: əvvəlki illərdə Kür çayında Bankə balıq vətəgəsində il ərzində 2.0 —6.2 min sentner poru ovlanırdı. Hazırda ehtiyatı demək olar ki, tükənmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kür və Araz çayları axınlarının tənzim olunması ilə əlaqədar çoxalma yerlərinin sıradan çıxması. Eləcə də porunun qidalandığı sahələr olan dənizin sahil zonasının sahəcə kiçilməsi, həmin ərazilərin mütəmadi olaraq çirkləndirilməsi.

Tətbiq olunmuş və lazımı mühafizə tədbirləri: Porunun zavod usulu ilə artırılmasının biotexniki normaları hazırlanmalı və süni artırılma tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Абдурахманов Ю.А. Рыбы пресных вод Азербайджана. Баку: Элм, 1962, с. 248 - 255; 2. əbdurrəhmanov Y.ə. Azərbaycan faunası. Balıqlar. Bakı, 1966, s.162 - 164.

Tərtib edən: Quliyev Z.M., Hacıyev R.V., Axundov M.M.,

Foto: Mustafayev N.C.

English name: While-Eye

IUCN Red List Category: CR; II.2, II.3.

Distribution: Main species (*Abramis sapa*) lives in the water bodies of the Europe. Subspecies —*Abramis sapa bergi* lives starting from the Terek until the Safidrud. For breeding migrates to the all rivers coming into the Caspian sea.

Reference: Guliyev Z.M., Hajiyev R.V., Akhundov M.M.,

Photo: Mustafayev N.J.

Qaya balığı***Acipenser nudiventris*
Lovetsky, 1828**

Dəstə / Order: Nərəyəbənzərlər - Acipenseriformes
Fəsilə / Family: Nərəkimilər - Acipenseridae

Kateqoriyası və statusu: CR; II.3. Nəslə kəsilmək üzrədir.

Qısa təsviri: Bədənin üzərində beş sırada yerləşən sümük lövhələr (pilək) olur. Quyuq gövdəsinin üst payı üzərində rombşəkilli pulcuq vardır. Quyuq üzgəci heteroserkaldır. Rostrumu uzunsovdur. Ağız aşağıda yerləşir. Alt dodağı bütövdür, bıçcıqları saçaqlıdır.

Yayılməsi: əsas növ Azov, Aral dənizləri hövzələrində yayılmışdır. Xəzər dənizində *Acipenser nudiventris* derjavini yarımnoyü yaşayır və əsasən dənizin cənub hissəsində yayılmışdır. Oradan Kür, Səfidrud və Ural çaylarına girir. Az miqdarda Volqanın deltasında təsadüf edilir. Mingəçevir bəndi çəkilənə qədər Alazan (Qabırır) çayının ağız hissəsinə, Araz çayında isə Bəhrəmtəpə bəndinə qədər qalxırdı. Hazırda Kür boyu Varvara bəndinə qədər gəlib çıxır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qaya balığı dənizin sahile yaxın dayaz zonalarında (20 - 25 m) yaşayır və bu yerlərdə qidalanır, qumlu, lilli-qumlu və qumlu-lilli əraziləri daha çox sevir. Keçici balıqdır, çaya girməsi əsasən yazda (mart-apreldə) suda temperatur 7.4 — 16.4 dərəcə olduqda, az miqdarda isə payızda suda temperatur 17.9 — 12.1 dərəcə olduqda (oktyabr-noyabr aylarında) baş verir. Bəzən körpələr dənizə qayıtmayıb çayda qalaraq cinsi yetginliyə çatır.

Qaya balığının erkəkləri 9, bəzən 6 - 8 yaşında, dişiləri 14, bəzən 12 - 13 yaşında cinsi yetginliyə çatır. Kürüsünü aprelin axırlarından iyulun əvvəllərinə qədər çayın nisbətən sürətli axan yerlərindəki daşlar üzürinə tökür. Bu zaman suda temperatur 12 - 24 dərəcə olur. Kürülər mayalandıqdan sonra daşlara yapışır. Qaya balığının cinsi məhsuldarlığı 280 mindən 1390 minə qədər olur. Kür kələmosu dənizdə, əsasən, balıqlarla (xullarla) və molyuskalarla, az miqdarda xərçəngkimilərlə qidalanır.

Sayı: Kür çayı axını tənzim olunduqdan sonra qaya balığının ovu intensiv olaraq azalmağa başlamışdır. Hal-hazırda ovu aparılmır və o nəslə kəsilmək təhlükəsində olan balığa çevrilmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kür və Araz çayları axınının tənzim olunması ilə əlaqədar olaraq təbii kürüləmə sahələrinin sıradan çıxması, dənizdə nərə balıqlarının ovunun intensiv aparılması, törədici çatışmamazlığı ilə əlaqədar son illərdə süni artırılmasının kəskin azalması.

Tətbiq olunmuş və lazımı mühafizə tədbirləri: Ehtiyatının bərpa olunması üçün Respublikada 4 nərə balıqartırma zavodu tikilərək istifadəyə verilmişdir. Nərə kimi balıqlar arasında bəzi bioloji xüsusiyyətlərinə (tez cinsi yetginliyə çatması, yüksək məhsuldarlığa malik olması, uzun müddət şirin suda qala bilməsi və s.) görə fərqlənən qaya balığının süni artırılmasının miqyasını genişləndirmək, hər il 2 mln-dək kələmo körpəsi yetişdirib dənizə buraxmaq, bu yolla nəslə kəsilməkdə olan qaya balığının ehtiyatını bərpa etmək və genetik fondunu qoruyub saxlamaq mümkündür.

Məlumat mənbələri: 1. Державин А.Н. Каталог пресневодных рыб Азербайджана. Баку: АН АзССР, 1949, 45 с.; 2. Абдурахманов Ю.А. Рыбы пресных вод Азербайджана. Баку: Элм, 1962, с. 34 - 43; 3. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild, Bakı: Elm, 2004, s. 63 - 65.

Tərtib edən: Axundov M.M., Hacıyev R.V., Quliyev Z.M.

Foto: Mustafayev N.C.

English name: Ship Sturgeon

IUCN Red List Category: CR; II.3.

Distribution: Distribution area of the main species includes Azov and Aral sea basins. In the Caspian Sea subspecies - *Acipenser nudiventris derjavini* lives. Small numbers also found at Volga Delta. Reaches until the Varavara dam.

Reference: Akhundov M.M., Hacıyev R.V., Guliyev Z.M.,

Photo: Mustafayev N.J.

Foto: Elşad Əsgərov

II BÖLMƏ. Suda-quruda yaşayanlar (Amphibia)

PART II. Amphibians (Amphibia)

Adi triton***Lissotriton vulgaris***
L., 1758

Dəstə / Order:	Quyruqlular - Caudata
Fəsilə / Family:	Salamandralar - Salamandridae

Kateqoriyası və statusu: CR. Kritik vəziyyətdədir. Təbii şəraitdə nəslinin kəsilməsi ehtimalı vardır. Son 10 ildə sayı 80%-dən çox azalıb. Nəslə kəsilmək üzrədir.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 110 mm-ə (adətən 80 mm-ə yaxın) çatır. Dərisi hamar və ya xırda ziyillidir. Bədənin bel hissəsinin rəngi zeytuni-qonur, qarınaltı hissə isə sarımtıl olub, tünd xırda xallara malikdir. Başında olan tünd uzununa zolaqlardan biri gözlərindən keçir və yaxşı nəzərə çarpır. Çoxalma dövründə erkəklərin rəngi daha parlaq olur və peysərdən quyruğunun ucuna qədər daraq əmələ gəlir. Adətən bu hissədə narıncı haşiyəsi və parlaq rəngli goy zolağı olur. Bu uzgəcvəri qırıq quyruğun əsasında kəsilir.

Yayılması: Dünyada Avropadan Qərbi Sibirə qədər yayılmışdır. Qafqazda Novorossiysk-Krasnodar-Şimali Osetiya-Stavropol xəttindən cənubdakı rayonlarda yaşayır. Azərbaycanın Lənkəran və Astara ərazisində sporadik şəkildə rast gəlinir.

Yaşama yeri və həyat tərzi: Enliyarpaqlı (Hirkan) meşələrində su hovzələrinin ətrafında yaşayır. Yer dəyişməyən oturaq novdur. İri acıq sahələrdən çəkinir. Yazda yaxınlıqda olan xırda şirin su hovzələrinə gedir. Vaxtının əsas hissəsini quruda keçirir, gündüz yıxılmış ağacların qabığı altında, curuk kotuklərdə, daşların altında, meşə doşənəyində və kicik heyvanların yuvalarında gizlənir. Su hovzələrində bütün gün ərzində fəal olur. Martın sonu - apreldə hava 8 —10 dərəcə, suda 4 —7 dərəcə temperatur olanda su hovzələrinə tərəf gedir. Burada tritonlar nigah bəzəyinə duşurlər və 5 - 9 gündən sonra coxalmağa başlayırlar. May- alanmadan əvvəl nigah oyunları baş verir və dişi fərdlər sualtı əşyalara və ya suyun dibinə 60 - 700 yumurta qoyur. 14 - 20 gündən sonra surfələr çıxırlar. Metamorfoz iyundan sentyabra qədər uzanır. Kicik qruplar halında quruda, xırda heyvan yuvalarında, yarpaq topalarında, zirzəmilərdə və anbarlarda qışlayır. Qışlamaya adətən oktyabrın sonunda gedir. Suda ikiqanadlılarla və onların surfələrilə, xırda xərcəngkimilərlə, molyusklarla və suda yaşayan xırda onurğasızlarla qidalanır. Quruda soxulcanları, horumcəkləri, coxayaqlıları, xırda bocəkləri, kəpənək tırtıllarını və s. yeyir. Düşmənləri bəzi balıqlar, su ilanları, tısbağalar və quşlardır (leylək, vağ və s.). Təbiətdə ömrünün uzunluğu orta hesabla 28 ilə qədərdir. 3 yaşında cinsi yetkinliyə çatır.

Sayı: Azərbaycanda sporadik şəkildə Hirkan meşəsində və onun ətrafında rast gəlinir. 1974-cü ildə Lənkəranda İstisu qəsəbəsi ətrafında kicik su mənbələrində bu yarımnoyun 30-a qədər fərdi tapılmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su mənbələrinin qurudulması və zəhərli maddələrlə çirklənməsi, meşələrin qırılması, cəltik sahələrinin azaldılması.

Qorunması ucun qəbul edilmiş tədbirlər: İUCN siyahısına (LC kateqoriyası) salınmışdır. Konkret qorunma tədbirləri hazırlanmamışdır. Bern Konvensiyasına (əlavə III) daxil edilib. Hirkan Milli parkında qorunur.

Qorunması ucun məsləhət görülmüş tədbirlər: Dar arealı və nəslinin kəsilməsi qorxusu yaranmış *Lissotriton vulgaris lantzi* Wolterstorff, 1914 yarımnovu kimi məktəblərdə, kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatlarında qorunmasını təbliğ etmək vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild, Onurğalılar. Bakı: Elm, 2004, s. 169 - 170; 2. Велиева Ç.Д. Экология хвостатых земноводных (Amphibia) юго-востока Азербайджана. —Уч. Зап. АГУ им. С.М.Кирова, сер. биол. наук, 1974, №2, с. 67 - 68; 3. Алекперов А.М. Земноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978, с. 15 - 16; 4. Ананьева Н.Б., Боркин Л.Я., Даревский И.С., Орлов Н.Л.. Земноводные и пресмыкающиеся. Энциклопедия природы России. М.: АБФ, 1998, с. 45 —48. 7.sevin.ru

Tərtib edən: Qəniyev F.R.

Foto: www.ecosystema.ru

English name: Common newt

IUCN Red List Category: Critically endangered species. In the last 10 years the number decreased by 80% (CR). Endangered species.

Distribution: From Europe to West Siberia, Caucasus - Novorossiysk — Krasnodar - Northern Ossetia - Stavropol. Azerbaijan - Lenkoran and Astara (sporadic).

Reference: Ganiyev F.R.

Photo: www.ecosystema.ru

Karelin tritonu***Triturus karelinii***
Strauch, 1870

Dəstə / Order:	Quyruqlular - Caudata
Fəsilə / Family:	Salamandralar - Salamandridae

Kateqoriyası və statusu: EN. Təhlükə altındadır. Təbii şəraitdə sayı son 10 ildə 50-80% azalıb. Pərakəndə yayılmış növdür.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 83 mm-ə çatır. Başı enli, bədəni qısa. Daraqlı tritondan boğaz hissəsində tünd sarı rəngli xalların olması ilə fərqlənir. Bədənin yanlarında xırda ağ çillər yoxdur, ya da onlar çox seyrək halda rast gəlinir. Üst tərəfdən tünd qəhvəyi, demək olar ki, qara rəngdədir. Qarnı narıncı-sarı rəngdə olub, iri qara xallıdır. Erkəklərdə ucları dişli olan çəpinə düzülmiş daraq olur və enli quyruğunun aşağı hissəsində ağ-sədəf rəngində xətt vardır. Dişilərdə əksər hallarda belin ortasında sarı rəngli ensiz xəttə rast gəlinir.

Yayılması: Şərqi Balkan yarımadasında, Krimda, Kiçik Asiyada, Qafqazda və Şimali İranda yayılıb. Azərbaycanda Böyük Qafqazın cənub və şimal-şərq yamaclarında və Lənkəran təbii vilayətində seyrək halda rast gəlinir.

Yaşama yeri və həyat tərzi: əsasən 600 m-dən 2200 m-ə dək yüksəkliklərdə yerləşmiş, həm mövsümi, həm də daimi su hövzələri ilə zəngin olan meşə, meşə-çöl və dağ-çöl rayonlarında yaşayır. Arealı ümumiyyətlə enliyarpaqlı meşələrlə sıx bağlıdır. Həm də insan yaşayan məntəqələrdə rast gəlinir. Dibi su bitkiləri ilə zəngin olan kiçik durğun və şəffaf göllərdə, suyun temperaturu 12 — 20 dərəcə, dərinliyi 0.5 — 0.7 m olan bataqlıq və hovuzlara üstünlük verir. Gündüzlər yıxılmış ağacların qopmuş qabığı altında, çürük kütüklərdə, yarpaqların altında, otların arasında və s. gizlənilir. Toranlıq vaxtı və gecələr, nadir hallarda yağışdan sonra gündüz fəal olurlar. Su hövzələrində bütün gün ərzində fəal olurlar. Yaxşı üzür və suya baş vurur, quruda isə bədənini yanlara əyərək ləng hərəkət edir. Quruda daşların arasında, çürük kütüklərdə, meşə döşənəyində, gəmirici yuvalarında qışlayırlar. Qışlamadan sonra martın sonunda — aprelin əvvəlində sığınacaqları tərk edirdilər. 3 - 10 gündən sonra erkəklərdə nigah bəzəyi əmələ gəlir. Kürü qoymadan əvvəl nigah oyunları baş verir. Dişi 150 - 200-ə qədər yumurta qoyur. Çoxalma aprel ayından iyul ayına qədər davam edir. Embrional inkişafı 10 - 12 günə qədər çəkir. Metamorfоз 80 - 100 gündən sonra qurtarır. Sentyabrın sonu-oktyabrda fəallığı zəifləyir. Çox vaxt quruda kiçik qruplar halında qışlayırlar, lakin bəzi fərdlər suda qalırlar. Suda tritonlar xərçəngkimilərlə, molyuskalarla və suda yaşayan cücülərlə qidalanır. Quruda ovu əsasən soxulcanlardan, ilbizlərdən, hörümçəkkimilərdən və cücülərdən ibarət olur. 3 - 4 yaşında cinsi yetkinliyə çatır.

Sayı: Lənkəran təbii vilayəti ərazisində süni su hövzələrində kiçik qruplar şəklində 4-6 fərdinə rast gəlinir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: əsasən, meşələrin qırılması, su mənbələrinin quruması və çirklənməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: İUCN siyahısına (LC kateqoriyası) salınmışdır. Konkret qorunma tədbirləri hazırlanmamışdır. Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğunda və Hirkan Milli Parkında qorunur. Bern Konvensiyasına (əlavə II) daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kənd və meşə təsərrüfatlarında qorunmasını təbliğ etmək vacibdir. Bu növün İUCN siyahısına LR kateqoriyası ilə daxil edilməsi məsləhət görülür.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild, Onurğalılar. Bakı: Elm, 2004, s. 170 - 171; 2. Алекперов А.М. Çемноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978, с. 17 - 18; 3. Ананьева Н.Б., Боркин Л.Я., Даревский И.С., Орлов Н.Л.. Çемноводные и пресмыкающиеся. Энциклопедия природы России. М.: АБФ, 1998, с. 35 —37. 4. ecosistema.ru; 5. sevin.ru

Tərtib edən: Qəniyev F.R.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Karelinii newt

IUCN Red List Category: Endangered species. In the last 10 years the number decreased by 80% (EN).

Distribution: Eastern part of Balkan Peninsula, Krim, Asia Minor, Caucasus and North Iran. Azerbaijan - Southern and North —Eeastern slopes of Greater Caucasus and Lenkoran.

Reference: Ganiyev F. R.

Photo: Yusifov E.F.

Suriya sarımsaqiyli qurbağası***Pelobates syriacus*****Boettger, 1889****Dəstə / Order:** Quyruqsuzlar (Anurans) - Anura**Fəsilə / Family:** Sarımsaqiyliilər - Pelobatidae

Kateqoriyası və statusu: **VU.** Mənfi təsirlərə həssasdır, təbii şəraitdə son 10 ildə 30 - 50% azalıb. Sayı azalmaqda olan endemik və ya relikt növdür.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 90 mm-ə çatır. Gözlərinin arasında alnı yastıdır. Gözləri çox iri və qabarıqdır, qızılı rəngli şaquli bəbəyə malikdir. Arxa ayaqlarının barmaqlarını birləşdirən qabarlar sarımtıl rəngdədir. Dərisi hamardır, rəngi üst tərəfdən zeytuni — boz, bəzən sarımtıl rəngdə, düzgün olmayan formalı tünd yaşıl xalları vardır. Qarın ağımtıl, xalsızdır. Arxa ətraflarının barmaqları arasındakı pərdənin dərin kəsikləri vardır. Erkəklər dişilərdən kiçikdir.

Yayılması: Arealı şimaldan Balkan yarımadasından Yuqoslaviya və Rumıniyaya qədər, cənubda Ön Asiyadan İsrailə qədər, şərqdə İrana qədər çatır. Keçmiş SSRİ-də Cənubi Qafqazda rast gəlinir. Bu yaxınlarda Dağıstan Respublikasının cənubunda (Samur çayının deltasında) tapılmışdır. Azərbaycanda Xəzər dənizi sahilboyu cənub-şərqdə (Astaradan Salayana qədər), şimal-şərqdə (Dəvəçidən Xaçmaza qədər) və Naxçıvanda rast gəlinir.

Yaşama yeri və həyat tərz: Quraqlıq iqlimi olan bölgələrdə, yarımsəhralarda yaşayır. Axar və durğun su hövzələrinin sahillərində tapılır. Yumşaq torpaqlara üstünlük verərək, qazıcı həyat tərzini keçirir, ancaq bərk daşlıq yerlərdə də yaşaya bilir (Naxçıvan MR). Xəzər dənizinin sahillərindəki qum təpələrində və onların ətrafında rast gəlinir. Gecə və toranlıqda gizli həyat tərzini keçirir. Gündüz daşların və ağac kötöklərinin altında, gəmiricilərin yuvalarında və ya torpaqda qazdıqları yuvalarda (10 - 25 sm-ə qədər) gizlənir. Daimi sığınacaqları yoxdur. Səhər olduğu yeri arxa ətrafları ilə qazaraq, şaquli şəkildə torpağa girir. Kürütökmə martın sonundan iyulun əvvəlinə qədər qurumayan su hövzələrində baş verir. Mayalanması xaricidir. Bu vaxt erkəklərin çiyində ovalşəkilli vəzilər əmələ gəlir. Dişilər uzunluğu 3 m-ə qədər olan kürü qaytanları bitkilərin üzərinə, ya da su hövzələrinin

dibinə qoyurlar. Kürünün sayı 1800 - 6000-ə qədər olur. Kürünün inkişafı 7 - 10 gün çəkir. Bədən uzunluğu 165 mm-ə çatan çox iri çömçəquyruqlar 70 - 85 gün inkişaf edirlər. Bəzən onlar qışlayırlar. Bir yaşında bədənin uzunluğu 25 - 35 mm-ə çatır. Qışlamaya oktyabr-noyabrda gedir. Qışlamaq üçün torpaqda dərinliyi 40 - 70 sm olan yuva qazır, ya da daşların və ağac kötöklərinin altında gizlənir. əsasən quruda yaşayan cücülərlə (düzqanadlılar və sərtqanadlılar), molyuskalarla, soxucanlarla və başqa onurğasızlarla qidalanır.

Sayı: Gizli həyat tərzini keçirdiyinə görə nadir hallarda rast gəlinir və ona görə bu növün dəqiq sayı öyrənilməmişdir. Astara rayonu ərazisində çoxalma vaxtı 1 ha ərazidə 20 fərdinə rast gəlinmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: İnsan fəaliyyətinin təsiri nəticəsində təbii yaşayış yerlərinin qurudulması və şumlanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: İUCN siyahısına (LC) salınmışdır. Konkret qorunma tədbirləri qoyulmamışdır. Bern konvensiyasına (əlavə II) daxil edilib. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda və Şirvan Milli Parkında qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Nadir və xeyirli növ kimi, kənd təsərrüfatında qorunmasını təbliğ etmək vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild, Onurğalılar. Bakı: Elm, 2004, s. 172 - 173; 2. Алекперов А.М. Çемноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978, с. 19 - 20; 3. Ананьева Н.Б., Боркин Л.Я., Даревский И.С., Орлов Н.Л.. Çемноводные и пресмыкающиеся. Энцклопедия природы России. М.: АБФ, 1998, с. 64 - 66.

Tərtib edən: Qəniyev F.R.

Foto: Qasimova G.H.

English name: Eastern (Southwest Asian) spadefoot

IUCN Red List Category: Sensitive to the negative effects, in the last 10 years decreased by 30 - 50% (VU). Endemic and rare species, with the depletion in numbers.

Distribution: From the Northern part of Balkan Peninsula to Yugoslavia and Romania, from Southern part of Asia Minor to Israel and from Eastern part to Iran, South Caucasus, and Southern part of Dagestan (delta of Samur River). Azerbaijan — south-eastern part (from Astara to Salyan) and northeastern part of Khazar (from Devechi to Khachmaz) and Nakhchivan.

Reference: Ganiyev F. R.

Photo: Gasimova G.H.

Qafqaz xaçlıcası***Pelodytes caucasicus***
Boulenger, 1896**Dəstə / Order:** Quyuqsuzlar - Anura**Fəsilə / Family:** Xaçlıcalar - Pelobatidae**Kateqoriyası və statusu:** DD. Sayı azalmağa olan endem və reliktd növdür.**Qısa təsviri:** Bədənin uzunluğu 55 mm-ə çatan kiçik qurbağadır. Üst tərəfdən rəngi açıqdan tünd qəhvəyi qədər müxtəlif çalarda olur (əsasən nigah dövründə). Belində açıq rəngli çəpinə yerləşmiş xaçşəkili naxış var. Bədəninə yaşıl rəngli xalları da vardır. Belində seyrək halda, bəzən kraterşəkili çökəklərdə yerləşən qırmızı xalları olur. Ön və arxa ətraflarda, çənədə, bədənin döş, qarın və yan hissələrində çoxlu nigah qabarlarının olması bu növ üçün xarakterik əlamətdir. Alt tərəfi ağdır. Erkəklərdə boğaz zəif piqmentlidir.**Yayıması:** Rusiyada Krasnodar vilayətində və Stavropol vilayətinin cənub-qərb hissəsində və Gürcüstanda yayılmışdır. Türkiyədə Rize silsiləsinin yamaclarında rast gəlinir. Azərbaycanda şimal-qərbdə (Zaqatala və Balakən rayonlarında) tapılmışdır. Qax rayonunun həmsərhəd ərazilərində olması ehtimal olunur.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Oturaq növdür. Enliyarpaq və qarışıq meşələrdə, həmçinin subalp çəmənliklərdə dəniz səviyyəsindən 2300 m-ə qədər hündürlükdə yaşayır. Yaşama yerləri üçün kolluqlar və ya sıx ot örtüyü olan stasiyalar xarakterikdir. Xaçlıca insan fəaliyyətinin təsiri az olan iri meşə massivlərində yaşayır. Talalardan və çöl rayonlarından uzaqlaşır. Antropogen landşaftlarda digər amfibilərə nisbətən az rast gəlinir. Gecə və toranlıqda fəal olurlar. Gündüz daşların, qurumuş budaqların, ağac köklərinin altında, meşə döşənəyində, yuvalarda və s. gizlənir. Yağışlı və tutqun havada gündüz də rast gəlinir. Kürünü axar suların kənarlarında qoyur. Çoxalma vaxtı mart ayından sentyabr ayına qədər davam edir. Bu dövrdə erkəklər axşam su hövzələrinə gələrək şaquli vəziyyətdə sudan asılı qalaraq, gözlərini və burun dəliklərini sudan çıxarırlar, bir yerə toplaşırırlar. Cütləşmə zamanı dişi fərdlər ön ətrafları ilə sualtı əşyalardan yapışaraq, onların üzərinə 100 - 750 kürü qo-

yurlar. Metamorfoz 75 - 80 gün çəkir və adətən gələn mövsümdə qurtarır. əsasən cücülərlə və başqa onurğasızlarla (ilbizlər və s.) qidalanır. Çömçəquyuqlar detrit və ölmüş amfibiləri, onların sürfələri və kürünü yeyirlər. Su ilanları əsas düşmənləridir. Kürü və çömçəquyuqları balıqlar, tritonlar və başqa amfibilərin sürfələri yeyirlər. Təbiətdə ömrünün uzunluğu orta hesabla 6 ilə qədərdir. Cinsi yetkinliyə 2 yaşında çatır.

Sayı: Azərbaycanda sayı haqqında məlumat yoxdur. Başqa ölkələrdə optimal şəraitdə çay kənarı boyunca 1 km-ə 10 - 12 yaşlı fərd düşür.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Sel daşqınları, su mənbələrinin qurudulması və çirklənməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: IUCN siyahısına NT kateqoriyası ilə daxil edilmişdir. Bern Konvensiyasına (II əlavə) daxil edilmişdir. Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğunda mühafizə olunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Dar areallı və Qafqaz endemi kimi meşə təsərrüfatlarında qorunmasını təbliğ etmək vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild, Onurğalılar. Bakı: Elm, 2004, s. 173 - 174; 2. Ананьева Н.Б., Боркин Л.Я., Даревский И.С., Орлов Н.Л.. Семейные и пресмыкающиеся. Энциклопедия природы России. М.: АБФ, 1998, с. 66 — 69. 3. Ганиев Ф.Р., Гасимова Г.Х. Некоторые данные о кавказской крестовке - *Pelodytes caucasicus bouleenger*, 1896 (Amphibia, Anura, Pelodytidae) в пределах Азербайджана. АМЕА Зоология Институтунун əsərləri, cild 30, № 2, 2012, səh. 122 - 125.

Tərtib edən: Qəniyev F.R.

Foto: Bayram Göçmen

English name: Caucasian Parsley Frog

IUCN Red List Category: Poorly known (DD). Endemic and rare species, with the depletion in numbers.

Reference: Ganiyev F. R.

Photo: Bayram Göçmen

Qafqaz quru qurbağası***Bufo verrucosissimus*
Pallas, 1814**

Dəstə / Order: Quyuqsuzlar - Anura
Fəsilə / Family: Quru qurbağaları - Bufonidae

Kateqoriyası və statusu: **VU**. Təhlükə həddə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər (**NT**). Antropogen təsirlərə həssasdır.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 170 mm-ə qədər olub, Azərbaycanın ən iri qurbağasıdır. Dərisi hamar qabarlıdır, üstdən boz və ya qəhvəyi rəngdədir (açıqdan tünd rəngə qədər müxtəlif çalarda), tünd xallıdır. Başda, həmçinin bədənin yanlarında və ya alt tərəfində tikan-cıqlar olur. Arxa ətrafların barmaqlarını birləşdirən qabarlar ikiqatdır. Parotidlərin üzərində tünd zolaq və ya tünd xallar olur, ya da olmur. Qarın tərəfi sarımtıl, zəif xallıdır. Erkəklərin rezonatorları yoxdur. Onlar dişilərdən xırda olub, bədənin uzunluğu 120 mm-ə qədər olur.

Yayıması: Başlıca olaraq Qafqaz növüdür. Qafqazda Rusiyanın Stavropol və Krasnodar vilayətlərində və Gürcüstanda yayılmışdır. Azərbaycanda Böyük Qafqazın cənub yamaclarında (Zaqatala, Balakən) rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Meşə sahəsinin sakinləridir. Həm düzənliklərdə, həm də dağlarda (1900 m-dək yüksəklikdə) rast gəlinir. Enliyarpaq, qarışıq və iynəyarpaqlı meşələrdə, kolluqlarda bağlarda, çəmənlərdə və bostanlarda, çox vaxt yaşayış məntəqələrinin yaxınlığında rast gəlinir. Adətən bir dəfə seçdiyi yerə bağlıdır. Toranlıq və gecə həyat tərzi keçirir. ən çox axşam və səhər fəaldır. Gündüz daşların altındakı boşluqlarda, qırılmış ağac budaqlarının və çürümüş kötöklərin altında, quru ot tayalarında gizlənir. Sıx otluqlarda və tutqun havada gündüz də rast gəlinir. Çoxalmaq üçün martın sonunda və daha gec (dağlarda) durğun və ya zəif axarlı su hövzələrinə gedirlər. Erkəklər dişiləri həm quruda, həm də suda seçirlər. Cütləşmə düzənliklərdə adətən 10 gün, dağlarda isə avqusta qədər davam edir. 3 - 15 m uzunluğunda kürü qaytanları gecə suda olan daşlar, bitkilər üzərinə və s. qoyulur. Embrional inkişafı bir həftəyə qədər çəkir. Metamorfoz 50 günə qədər uzanır. Qabıqdəyişmə, ehtimal ki, ildə bir dəfə avqustun əvvəlində baş verir. Köhnə qabıq özü tərəfindən yeyilir. əsasən quruda yaşayan cücülərlə (qarışqa, haf, taxıl biti, tırtıllar, ikiqanadlılar və s.), hörümçəklərlə,

ilbiz, soxulcan və başqa onurğasızlarla qidalanırlar. Düşmənləri çox azdır. Yırtıcı məməlilər və quşlar bir qayda olaraq onları ovlamaqdan çəkinirlər. Təbiətdə ömrünün uzunluğu orta hesabla 10 ilə qədərdir. Cinsi yetkinliyə erkəklər 2 - 3, dişilər isə 3 yaşda çatırlar.

Sayı: Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğunda meşənin açıq hissəsində 1 ha sahədə 2 - 4 fərdinə rast gəlinir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su mənbələrinin qurudulması və çirklənməsi, avtomobil yollarında ölüm və meşələrin qırılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: IUCN siyahısına NT kateqoriyası ilə daxil edilib. Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğunda mühafizə olunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Nadir və xeyirli növ olduğundan kənd və meşə təsərrüfatlarında qorunmasını təbliğ etmək vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild, Onurğalılar. Bakı: Elm, 2004, s. 175 - 176; 2. Алекперов А.М. Çəmноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978, с. 25 - 26; 3. Ананьева Н.Б., Боркин Л.Я., Даревский И.С., Орлов Н.Л.. Çəмноводные и пресмыкающихся. Энцклопедия природы России. М.: АБФ, 1998, с. 72 — 75.

Tərtib edən: Qəniyev F.R.

Foto: Qasimova G.H.

English name: Caucasian common toad

IUCN Red List Category: Endangered species (VU), which are vulnerable to endangerment in the near future (NT). Sensitive to the anthropogenic effects.

Distribution: Endemic to Caucasus. In Russia - Krasnodar and Stavropol, Georgia. Azerbaijan — southern slopes of Greater Caucasus (Zaqatala and Balakan).

Reference: Ganiyev F. R.

Photo: Gasimova G.H.

Talış quru qurbağası***Bufo eichwaldi***
Litvinchuk et.al., 2008

Dəstə / Order: Quyuqsuzlar - Anura
Fəsilə / Family: Quru qurbağaları - Bufonidae

Kateqoriyası və statusu: **VU**. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər (**NT**). Müxtəlif təbii zonaların, landşaft və biosenozlərin faunasının saxlanması üçün qorunması vacib olan həssas, dar areallı, endem və nadir növdür.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 120 mm-ə qədər olur. Baş hissəsi *B. bufo* və *B. verrucosissimus* növlərinə nisbətən uzun və ensizdir. Sifətin uc hissəsi girdəşəkilli olub, burun dəlikləri yaxşı inkişaf etmişdir. Təbil pərdəsi aydın görünür və dəyirmi formada olur. Dərisi üstədən və yanlardan hamardır, çoxlu sayda uc hissəsi konusvari, tikancıqları olmayan ziyillərlə örtülüdür. Bel hissəsi açıq qəhvəyi rəngdədir. Qarın hissəsi boz rəngli olub, tünd qəhvəyi xallara malikdir. Cavan fərdlərdə bədənin yan hissəsində narıncı xallar olur. Parotidlər iri paxla şəklindədir.

Yayılması: Bəzi ədəbiyyatlarda İranın şimal hissəsində (Gilan və Mazandaran əyalətində) yayılması qeyd edilir. Azərbaycanda əsasən Talış dağlarının Xəzərin cənub-qərb hissəsinə düşən Lənkəran, Lerik və Astara rayonları ərazisində yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Meşə sahəsinin sakinləridir. Həm düzənliklərdə, həm də dağlarda (1200 m-dək yüksəklikdə) rast gəlinir. Hirkan meşəsində, kolluqlarda bağlarda, çəmənlərdə və bostanlarda, çay plantasiyalarında yaşayır. Çox vaxt yaşayış məntəqələrinin yaxınlığında rast gəlinir. Adətən bir dəfə seçdiyi yerə bağlıdır. Toranlıq və gecə həyat tərzini keçirir. ən çox axşam və səhər fəaldır. Gündüz daşların altındakı boşluqlarda, qırılmış ağac budaqlarının və kötöklərinin altında, quru ot tayalarında gizlənir. Sıx otluqlarda və tutqun havada gündüz də rast gəlinir. əsasən quruda yaşayan cücülərlə (zarqanadlılar, böcəklər və s.) və başqa onurğasızlarla qidalanırlar. Düşmənləri çox azdır.

Sayı: Çoxalma vaxtı Lənkəran, Lerik və Astara rayonları ərazisində 600 m² sahədə 8-10 fərdinə rast gəlinir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su mənbələrinin qurudulması və çirklənməsi, avtomobil yollarında ölüm və meşələrin qırılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Konkret qorunma tədbirləri hazırlanmamışdır. İUCN siyahısına VU kateqoriyası ilə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Nadir və xeyirli növ olduğundan kənd və meşə təsərrüfatlarında qorunmasını təbliğ etmək vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1.Qasımova G.H.Talış quru qurbağasının, *Bufo eichwaldi* (Amphibia, Anura, Bufonidae) Lənkəran təbii vilayətində yayılması və bəzi ekoloji xüsusiyyətləri. Azərbaycan Zooloqlar cəmiyyətinin əsərləri, II cild, Bakı: Elm, 2010, s. 838 - 841; 2. Litvynchuk S.N., Borkin L. J., Skorinov D.V., and Rosanov J.M., A new species of common toads from the talysh mountains, south-eastern Caucasus: genome size, allozyme, and morphological evidences. Russian Journal of Herpetology, Vol. 15, No. 1, 2008, pp. 19 — 43.

Tərtib edən: Qəniyev F.R., Qasımova G.H.

Foto: Qasımova G.H.

English name: Talish common toad

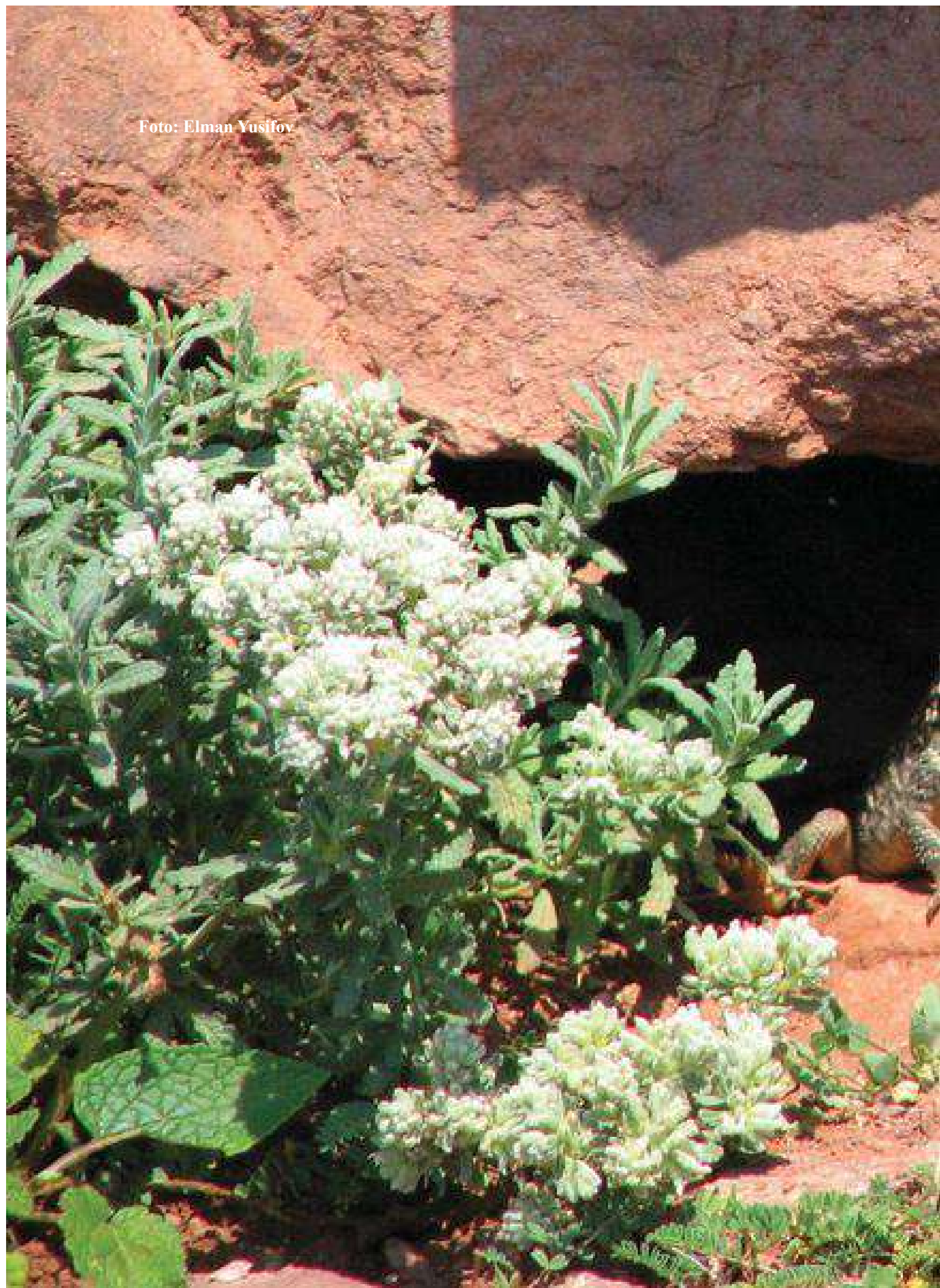
IUCN Red List Category: Endangered species (VU), which are vulnerable to endangerment in the near future. Endemic, rare species with restricted distribution area.

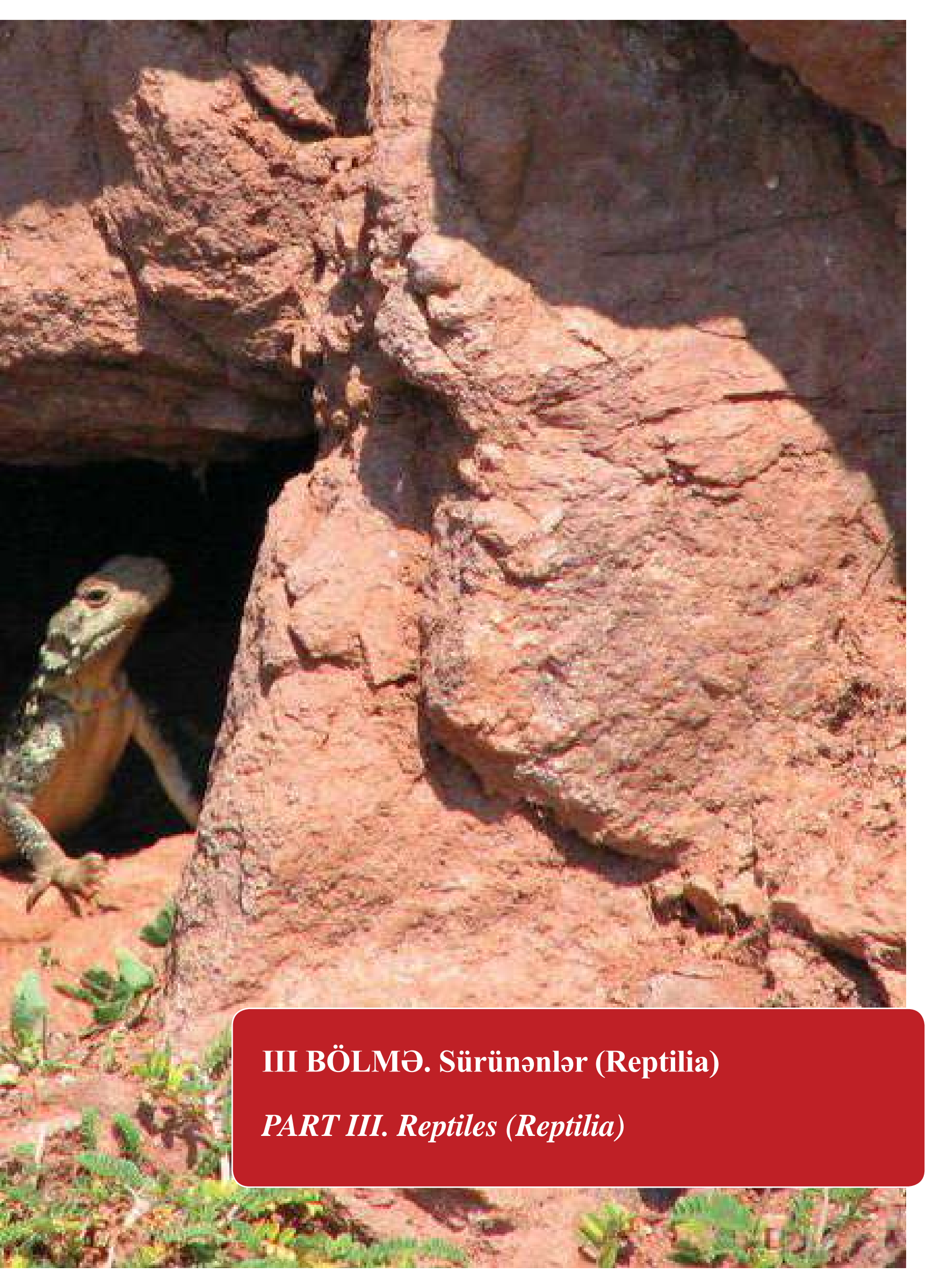
Distribution: Northern part of Iran (Gilan and Mazandaran provinces), Azerbaijan - Talysh mountains, South-Western part of Khazar (Lenkoran, Lerik and Astara).

Reference: Ganiyev F.R., Gasimova G.H.

Photo: Gasimova G.H.

Foto: Elman Yusifov

III BÖLMƏ. Sürünənlər (Reptilia)

PART III. Reptiles (Reptilia)

Aralıqdənizi qurutısbağası***Testudo graeca*
Linnaeus, 1758**

Dəstə / Order:	Tısbağalar - Testudines
Fəsilə / Family:	Quru tısbağaları - Testudinidae

Kateqoriyası və statusu: VU; II1, II.2. Həssas növ kateqoriyasına daxildir.

Qısa təsviri: Aralıqdənizi qurutısbağasının karapaksının uzunluğu orta hesabla 25 sm-ə çatır. Karapaks plastronla hərəkətsiz birləşmişdir. Baş üst tərəfdən düzgün formalı qalxancıqlarla örtülmüşdür. Ön və arxa ətrafların üzəri də bir neçə sırada yerləşmiş kirəmitşəkilli buynuz qalxancıqlarla örtülmüşdür. Bədəni örtən karapaks sarımtıl-qonur rəngdədir və qalxancıqların üzərində tutqun xallar olur. Quyuğu qısaadır. Ön pəncəsində 5 caynaq olur. Çanağı hündürdür.

Yayılması: Bunöv Şimalı Afrikada, Cənubi İspaniyada, Balkan yarımadasının şərq hissəsində, Ön Asiyada, Suriya, İran, İraqda, Qafqazda, Qaradəniz sahillərinə yaxın ərazilərdən Abxaziyanın cənubuna qədər, Dağıstan, Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanda yayılmışdır. Aralıqdənizi qurutısbağası Azərbaycanın əksər zonalarında yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Düzenliklərdə, yarımsəhralarda, kolluqlarda, meşə talalarında, tuqay meşələrində, hətta dəniz səviyyəsindən 1800 m hündürlükdə yerləşən dağətəyi və orta dağlıq ərazilərdə yayılmışdır. Şirəli otlarla (əsasən, paxlalı bitkilərlə), az miqdarda ilbizlər və cücülərlə qidalanır. Aprel-may aylarında cütləşir. İyun ayından başlayaraq mövsüm ərzində hər dəfə 2 — 8 ədəd olmaqla 3 dəfə yumurta qoyur. Yayda qazdığı sığınacağın uzunluğu 1 m-ə qədər, qış sığınacağının uzunluğu isə 2 m-ə çatır. Onlar bu sığınacaqlarında gün ərzində fəal olur. Payızın sonunda qış yuxusuna gedir. Yazın əvvəllərində qış yuxusundan oyanır. Yay həddindən artıq isti və quraq keçdikdə yay yuxusuna gedirlər.

Sayı: Aralıqdənizi qurutısbağasına Zuvandda hər hektar sahəyə orta hesabla 2 - 3 fərd, Abşeronda 4 - 5, Qobustanda 3 - 4, Naxçıvanda isə 7.5 - 10 fərd düşür.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Təbii landşaftların antropogen landşaftlara çevrilməsiylə əlaqədar olaraq əlverişli biotopların dəyişdirilməsidir.

Qorunması üçün qədul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın bir çox xüsusi mühafizə olunan Milli parklarda, qoruqlarda və yasaqlılarda qorunur. Beynəlxalq Qırmızı Kitaba, fauna və flora növlərinin beynəlxalq ticarəti haqqında Konvensiyasının siyahısına (SİTES əlavə 2), həmçinin Bern Konvensiyasının 2 sayılı əlavəsinə, Rusiyanın (2001) və Gürcüstanın (1982) Qırmızı kitablarına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Bu cür əlverişli təbii və mədəni landşaftlarda insanın apardığı modifikasiyalaşdırıcı təsirin məhdudlaşdırılması və qarşısının alınması lazımdır.

Məlumat mənbəyi: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi III cild, Onurğalılar B.: Elm, 2004. səh. 184 - 186; 2. Əliyev T.R., Əhmədov S.B., Qəniyev F.R. Naxçıvan MSSR-nin

nadir sürünənləri və onların qorunmasına dair materiallar. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Biologiya Elmləri Seriyası, 1983, № 6, səh. 44 - 50; 3. Алиев Т.Р., Ахмедов С.Б., Гасанов А.Б. Новые данные по герпетофауне юге —восточной части Азербайджана. Исв. АН Азербайджанской ССР. Сер. биол. наук. 1988, №5, стр. 70 — 73; 4. Nəcəfov J.ə., İskəndərov T.M., Eminov A.A. Azərbaycan şəraitində Aralıqdənizi tısbağasının (*Testudo graeca*) çoxalma biologiyasının bəzi xüsusiyyətləri. Zool. jurnal., 1992, № 4, səh. 145 - 153; 5. Даревский И.С., Орлов Н.Л. Редкие и исчезающие животные. Семейные Testudinidae и Testudinidae. М.: Высшая школа, 1988, стр. 162.

Tərtib edən: Əhmədov S.B.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Greek tortoise

Red List Category: **VU; II1, II.2.** Species which are mentioned in Conventions and international Agreements. They are protected in some National Parks, reserves and sanctuaries of Azerbaijan. Included in to the Red Book as endangered species, with the depletion in numbers. Listed in CITES (Appendix 2), Bern Convention (Appendix 2), Red Book of USSR (1978), Red Book of Russia (2001), Red Book of Georgia (1982).

Distribution: North Africa, Southern part of Spain, Eastern part of Balkans, Asia Minor, Syria, Iran, Iraq, Caucasus, from Black Sea region to the Southern part of Abkhazia, Dagestan, Azerbaijan, Georgia and Armenia. In most regions of Azerbaijan. Mainly in ruinous small areas.

Reference: Ahmadov S.B.

Photo: Yusifov E.F.

Yovşanlıq girdəbaşlısı***Phrynocephalus helioscopus***

Pall., 1771

Dəstə / Order: Kərtənkələlər - Sauria**Fəsilə / Family:** Kələzlər - Agamidae**Kateqoriyası və statusu:** LC; II.1, II.2. Pərakəndə və sayı azalmaqda olan növdür.**Qısa təsviri:** Bədənin uzunluğu 59 - 70 mm-dir. Başı girdədir. Quyruğun əsası yastılaşmış və enlidir. Boyunda yaxşı nəzərə çarpan köndələn dəri büküşləri olur. Bədənin üst tərəfinin rəngi yaşadığı qrunzun rəngindən asılı olaraq dəyişir. Boyunun yanlarında, başın gerisində xarakterik mavi və göy rənglə haşiyələnmiş dairəvi-çəhrayı xallar olur. Dişilərdə yumurtaqoyma dövründə çəhrayı rəng itir. Bədənin alt tərəfində tutqun ağ, boyun və boğazında isə merməri cizgili naxışlar olur. Bəzi hallarda bu naxışlar itir.**Yayılması:** Şərqi Türkiyə, Şimali İran, Şimali-Qərbi Çin və Şimali-Qərbi Monqolustan, Volqa çayının aşağı axarı boyunca olan ərazilərdə yayılmışdır. Qafqazda Dağıstanın dağətəyi hissəsində, Qərbi Azərbaycanda, Abşeron yarımadasında, Naxçıvan MR-nın Araz çayı boyunca yerləşən Culfa və digər rayonları ərazisində, Azərbaycanın cənub-şərq hissəsində, Lerik rayonunun (Zuvand) ərazisində yayılmışdır. Yovşanlıq girdəbaş kərtənkələsinin Abşeronda və Lerikdə *Ph.h.persicus* de Filippi, 1863, Naxçıvan isə *Ph.h.horvathi* Meh., 1894 yarımnövü yayılmışdır.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Yovşanlıq, şoranlıq sahələrdə, qumlu təpəciklərdə, düzənlik və dağətəyi ərazilərdə yaşayır. Gündüz həyat tərzi keçirir. Yumurtaqoymaqla çoxalır. Yumurtanın inkubasiya dövrü 40 gün çəkir. Birinci dəfə qoyulmuş yumurtalardan balalar iyulun ortalarında, ikinci yumurtaqoymadan iyulun sonu, üçüncü dəfə qoyulmuş yumurtadan balalar sentyabrın sonu və oktyabrın əvvəllərində çıxır. Xırda böcəklər, termitlər, kəpənək tırtılları, cücülər və s. ilə qidalanır. Cinsi yetkinliyə 2 yaşında çatır.**Sayı:** Culfa rayonunun Gülüstan (Çuğa) kəndi ətrafında yayıldığı məhdud sahənin hər 100 kvadrat metrə orta hesabla 7 - 8 fərd, Lerik rayonunun Amburdərə kəndi ətrafında 1 hektar sahəyə 1 - 2 fərdin düşdüyü müəyyən edilmişdir (Əhmədov S.B. və b.).**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Yayıldığı ərazilərin güclü antropogen təsirə məruz qalmasıdır. Bu növün yayıldığı ərazilərə modifikasiyalaşdırıcı və transformasiyaedici təsirlər.**Qorunması üçün qədul edilmiş tədbirlər:** "Qırmızı kitabın" I nəşrinə daxil edilmişdir.**Qorunması üçün məsləhət görülən yeni tədbirlər:** Yayıldığı ərazilərdə mövcud biotopu qoruyub saxlamaq üçün antropogen təsirin qarşısını almaq lazımdır.**Məlumat mənbəyi:** 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi, III cild, Onurğalılar B.: Elm, 2004, səh. 192 - 193; 2. Алекперов А.М. Çемноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Б.: Элм 1978, стр. 128 - 131; 3. Алиев Т.Р., Ахмедов С.Б., Гасанов Н.Б. Новые данные по герпетофау-

не юго—восточной части Азербайджана. Исв. АН Азербайджанской ССР. Сер. биол. наук. 1988, № 5, стр. 70 - 73; 4. Ахмедов С.Б., Сафиева Н.Б. К распространению и численности руинной агамы и такырной кругоголовки в Азербайджана. Всесоюзное совещание по проблеме кадастра и учета животного мира, Уфа, 1989, част III, стр. 258 - 259; 5. Банников А.Г., Даревский И.С., Ищенко В.Г., Рустамов Э.К., Щербак Н.Н. Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР. М.: 1977, стр. 120 - 123; 6. Əliyev T.R., Əhmədov S.B., Qəniyev F.R. Naxçıvan MSSR-in nadir sürünənləri və onların qorunmasına dair materiallar. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının xəbərləri, Biologiya elmləri seriyası, 1983, № 6, səh. 44 - 50.

Tərtib edən: Əhmədov S.B.

Foto: Əhmədov S.B.

English name: Sunvatcher

Red List Category: LC; II.1, II.2. Depletion in numbers.

Distribution: Eastern part of Turkey, North Iran, Northwestern parts of China and Mongolia, along the Volga river, Caucasus (foothills in Dagestan), Azerbaijan — Western part of Absheron peninsula, Nakhchivan AR (Djulfa), Southeastern part of Azerbaijan (Lerik\Zuvand). Wormwood, salinity areas, sandy hills, foothills and plains are great habitats.

Reference: Ahmadov S.B.

Photo: Ahmadov S.B.

Ön Asiya mabuyası***Trachylepis septemtaeniata*****Reuss, 1834****Dəstə / Order:** Kərtənkələlər - Sauria**Fəsilə / Family:** Ssinklər - Scincidae**Kateqoriyası və statusu:** EN; II.2, II.4. Arealın kənarında olan nadir növdür.**Qısa təsviri:** Qulaq dəliyi burun dəliyindən iridir. Belin və boyunun ön tərəfindəki pulcuqlarda zəif inkişaf etmiş qabırğacıqlar olur. Bədəni üstdən boz, qonur-boz, qonur və ya tutqun-qonur rəngdə olub, qızılı çalara malikdir. Boyundan başlayaraq bel tərəf boyunca qonur və yaxud qara-qonur rəngli 4 zolaq keçir, bəzən bədənin ikinci yarısında bu zolaqlar olmur. Bədənin alt tərəfi bozumlu və ya sarımtıl rəngdə olub, xalsızdır. Cavan fərdlərdə quyruğun üst tərəfi mavi rəngdədir.**Yayılması:** Həbəşistan, Şərqi Sudan, Aralıq dənizinin şimali-şərq hissəsindəki bir sıra adalarda, Kiçik Asiya, Ön Asiya, Pakistanda və onun şərq hissəsində, Zaqaqaziya, Naxçıvan MR, Ermənistanın cənub rayonlarında, Türkmənistanın cənubu, Şərqi Özbəkistanda Səmərqənd, Cizak və Cinaz ətrafında yayılmışdır. Azərbaycanda Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlı rayonlarında, Naxçıvan MR-nın Ordubad, Culfa, Babək və digər rayonlarının ərazisində yayılmışdır. Ön Asiya mabuyası növünün Azərbaycanda Cənubi Qafqaz mabuyası yarımnoyü olan *T. s. transcaucasica* Chernov, 1926 yayılmışdır.**Yaşayış yeri və həyat tərz:** Dağlıq və düzənlik yerlərdə yaşayır. Dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlüyə qədər yayılır. əsas sığınacaq yerləri daş hasarların və xarabalıqların daş hörgüləri arasındakı boşluqlardır. Azərbaycanda iyunun sonu və iyulun əvvəllərində dişi fərdlər 3 - 8 yumurtabalı doğur. Fəallığı mart ayının üçüncü on günlüyündən oktyabr ayının sonuna qədər davam edir. Yay fəslə çox isti keçdikdə (40 — 45 dərəcə) yay yuxusuna gedirlər. İl ərzində 3 - 4 dəfə qabıq dəyişir. Qabığını yenidən dəyişmiş fərdlər daha parlaq görünürlər. Cinsi yetkinliyə inkişafının ikinci ilinin sonunda çatır.**Sayı:** Arealı daxilində ümumi sayı məlum deyil. Mədəni landşaftlarda yayıldığı sahədə hər 100 kvadrat metrə orta hesabla 4 - 6, təbii landşaftlarda isə 4 - 5 fərd düşür. Qışın sərt keçməsi və müddətinin uzanması onlar arasında əlverişli sığınacaq seçə bilməyən fərdlərin ölümünə səbəb olur. Mülayim keçən qış şəraitindən sonra onlara daha çox rast gəlinir.**Sayına təsir edən əsas amillər:** Sığınacaq yerlərinin dağıdılması.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Naxçıvan MR-nın Ordubad rayonu ərazisində qorunması təklif edilir. Zəngəzur Milli Parkında qorunur.**Qorunması üçün məsləhət görünən tədbirlər:** Bu növün yayılmış olduğu sahələrdə insanın modifikasiyalaşdırıcı və transformasiyaedici təsirinin qarşısını al-

maq, onları daha əlverişli biotopları olan sahəyə köçürmək lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Алекперов А.М. Çəmноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Б.: Элм, 1978, стр. 77 - 78; 2. Ахмедов С.Б. Распространение и экология çолотой мабуи (*Mabuya aurata* L. 1758, Reptilia, Sauria, Scincidae) в Закавказья. Иçв. АН Азерб. ССР. сер. биол. наук, №5, 1981, Иçд. Элм, стр. 78 - 81; 3. Ахмедов С.Б. Сöинковые ящериöы Закавказья, автореферат канд. дисс., Ашхабад, 1992, стр. 25; 4. Ахмедов С.Б., Щербак Н.Н. Географическая иçменчивостü и внутривидовая систематика çолотистой мабуи (Sauria, Scincidae). Вестник çоологии, № 5, 1987, стр. 20 - 24.

Tərtib edən: Əhmədov S.B.

Foto: <http://static.inaturalist.org>

English name: Golden grass skink

IUCN Red List Category: EN; II.2, II.4. Rare species.

Distribution: Asia Minor - Ethiopia, West Sudan, islands in Northeastern part of Mediterranean sea, Eastern part of Pakistan, South Caucasus, Nakhchivan AR, Southern part of Armenia, Southern part of Turkmenistan, Eastern part of Uzbekistan - Samarkand, Djizak and Djinaz. In Azerbaijan - Djabrail, Zangilan and Gubadli, Nakhchivan AR (Ordubad, Djulfa, Babek). Subspecies *Trachylepis septemtaeniatus transcaucasica* Chernov, 1926 is typical for Azerbaijan, South Caucasus.

Reference: Ahmadov S.B.

Photo: <http://static.inaturalist.org>

Xarabalıq düzənlikləzi***Trapelus ruderatus***
Olivier, 1804**Dəstə / Order:** Kərtənkələlər - Sauria**Fəsilə / Family:** Aqamalar - Agamidae

Kateqoriyası və statusu: LC; II.2, IV.1, IV.2. Nadir, azsaylı ümumi arealı daxilində az öyrənilmiş növdür.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 80 - 100 mm-dir. Bədəni yastı, başı hündürdür. Quyruğun əsası yastıdır. Qarın nahiyəsinin pulcuqları hamardır və ya zəif inkişaf etmiş çıxıntılara malikdir. Erkəklərdə klaoka yarığının önündə döyənəyəbənzər məsamələrin 2 köndələn sırası yerləşir; dişilərdə bunlar xırdadır və adətən bir sıra təşkil edir. Rəngi boz-mavi, qurğuşun-boz, sarımtıl və ya qırmızımtıl-sarı ola bilər. Bel tərəfinin pulcuqları arasında açıq rəngli rombşəkilli xal nəzərə çarpır. Müxtəlif qıcıqların təsirindən bədənin rəngi dəyişə bilər.

Yayıması: Növün arealı Anadolu, Suriya, Şərqi İordaniya, ərəbistan yarımadasının şimal hissəsini, İraq, İran, əfqanıstan və Pakıstanı əhatə edir. Azərbaycanın cənub və cənub-şərqində; Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarında, həmçinin Talış dağlarında (Zuvand) yayılmışdır. Azərbaycanda *T.r.ruderatus* Olivier, 1804 yarımnövü yaşayır.

Yaşama yeri və həyat tərzi: Qurumuş çayların yaxınlığındakı daşlı yarımsəhralarda və dağarası çökəkliklərdə yovşan və dəvətikanı bitkiləri arasında yaşayır. Qış yuxusundan martın ortalarında oyanır. Qışlamaya oktyabrda gedir. Aprelin ortaları və sonu cütləşməyə başlayır. Çoxalma dövründə cütlər əmələ gətirirlər. Bir çoxalma dövrü ərzində 5 - 6 ədəd olmaqla 2 - 3 dəfə yumurta qoymaları haqqında məlumatlar var.

Sayı: Cəbrayıl rayonunun Şükürbəyli kəndində 1 km-lik marşrutda xarabalıq kələzinin 4 - 5 fərdi sayılmışdır. Zuvanda isə 1 hektarda 0.5 - 1 fərdi düşdüyü müəyyən edilib.

Məhdudlaşdırıcı amillər: İnsanın transformasiyaedici fəalliyəti

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanca nadir növ olduğundan xarabalıq kələzinin adı Qırmızı kitabın birinci nəşrinə salınmışdır. Son 20 il ərzində xarabalıq kələzinin Zuvand populyasiyasında sayca dəyişiklik olmayıb, lakin Azərbaycanın cənub-qərbində yayılmış populyasiyasının vəziyyəti haqqında məlumat yoxdur. Zuvand yasaqlığında qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Zuvand yasaqlığında yayıldığı ərazilərdə daimi nəzarət altında saxlanması və populyasiyanın say monitorinqinin aparılması

Məlumat mənbələri: 1. Алекперов А.М. Семейные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978. стр. 63 - 64; 2. Алекперов А.М., Джафарова С.К. О состоянии, распространении и численности видов семейных и пресмыкающихся, включенных в Красную Книгу Азербайджана. В сб. «Воздействие антропогенных факторов на фауну и экологию животных в Азербайджане», Издание АГУ им. С.М.Кирова, Баку, 1981; 3. Ахмедов С.Б., Сафиева Н.В. О распространении и численности руинной агамы и такырной круглоголовки в Азербайджане. Всесоюзное совещание по проблеме кадастра и учета животного мира. Уфа, 1989, Часть III, стр. 258 — 259; 4. Банников А.Г., Даревский И.С., Ищенко В.Г., Рустамов А.К., Щербак Н.Н. Определитель семейных и пресмыкающихся фауны СССР. М.: Просвещение, 1977, стр., 108 - 109

Tərtib edən: Cəfərova S.Q.

Foto: Qasimova G.H.

English name: Oliveirs agama (Hornyscaled, Baluch ground)

Red List Category: LC; II.2, IV.1, IV.2. Rare, decreased in number, poorly known species.

Distribution: Anatoly, Syria, East Jordan, Northern part of Arabian Peninsula, Iraq, Iran, Afghanistan and Pakistan. Azerbaijan — southern and Southeastern part of the country (Djabrail and Zangelan), Talysh mountains (Zuvand). There is the subspecies *T.r.ruderatus* Olivier, 1804 in Azerbaijan.

Reference: Jafarova S.G.

Photo: Gasimova G.

Zolaqlı çılpagöz***Ablepharus bivittatus***
Menetries, 1832**Dəstə / Order:** Kərtənkələlər - Sauria**Fəsilə / Family:** Ssinklər - Scincidae

Kateqoriyası və statusu: LC; II.2, IV.2. Pərakəndə və sayı azalmaqda olan növdür. Məhdud ərazilərdə yayılmış nadir növdür.

Qısa təsviri: Bədən uzunluğu 30 - 48 mm olan kiçik kərtənkələdir. Qulaq dəliyinin diametri burun dəliyinin diametrindən 2 dəfə artıq olur. Kloakanın ön tərəfində 2 iri qalxancıq yerləşir. Quyruğunun alt hissəsi bir cərgədə uzununa yerləşmiş enli qalxancıqlarla örtülmüşdür. Bədənin üst tərəfinin ümumi fonu yaşlı fərdlərdə zeytuni- qəhvəyi, qəhvəyimtil olub, xarakterik bürüncü çalara malikdir. Bədənin yanları boyunca uzanan qara zolaq geridə bir qədər səpələnərək qəhvəyi-qonur rəng alır. Çoxalma vaxtı erkək fərdlərin qarın tərəfi, həmçinin başın, ətrafların və quyruğun alt tərəfi qızılı-narıncı və yaxud çəhrayı rəngdə olur.

Yayılması: Asiyanın cənub-şərq hissəsində, Şimalı İran, Zaqaqaziya, Azərbaycanın cənub-şərq hissəsində (Zuvand); Azərbaycanın qərb hissəsində Laçın və Kəlbəcər rayonlarında, Ermənistanın cənub və mərkəzi hissəsinə yaxın ərazilərdə yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Taliş dağlarının quru-daşlı yamaclarında gəvən (*Astragalus* L.), xaşa (*Onobrychis* L.) və tıs-tıs (*Acantholimon* L.) və s. bitki qruplarının əmələ gətirdiyi friqanlarda, bəzən daşların arasında otlu yamaclarda, həmçinin meşənin seyrəlmiş aşağı ətəklərində, Deman çayının yuxarı axarlarında sıx otların arasında yaşayır. Zolaqlı çılpagöz Taliş dağlarında (Zuvandda) dəniz səviyyəsindən 1500 - 2400 m hündürlüyə qədər yayılmışdır. Mart ayının sonunda qış yuxusundan oyanır. Oktyabr ayının ortalarından qış yuxusuna getməyə başlayır. Cinsi yetkinliyə inkişafının ikinci ilinin yazında çatırlar. İldə iki dəfə yumurta qoyur. Bir dəfədə 4, bəzən isə 5 yumurta qoyur.

Sayı: Lerik rayonunun Coni kəndi ətrafında 100 kvadrat metrə orta hesabla 4 - 5 fərd, Mehri rayonunda isə 10 - 12 fərdin düşdüyünü müəyyən edilmişdir (S.Əhmədov və b.). Yardım-

lı rayonunda Avaş və Deman kəndləri arasında 5 km məsafədə zolaqlı çılpaqqözün 50 fərdinə rast gəlinmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Bunların yayıldığı ərazilərdəki mövcud olan biotoplara insanın modifikasiyalaşdırıcı təsiri, qışın sərt keçməsi və müddətinin bir qədər uzanması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Yayıldığı sahələri qorunan ərazilər sırasına daxil etmək lazımdır.

Qorunması üçün məsləhət görünən tədbirlər: Yayıldığı ərazilərdə friqan bitki qrupunu əmələ gətirən bitkilərin əlverişli sığınacaqlar kimi qorunub saxlanması və bu ərazilərdə insanın modifikasiyalaşdırıcı fəaliyyətini məhdudlaşdırmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi, III hissə, Onurğalılar, 2004, səh. 198 - 199; 2. Алекперов А.М. Семейства земноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Б.: Элм, 1978, стр. 81 - 82; 3. Ахмедов С.Б. Сцинковые ящерицы Закавказья. Автореферат канд. дисс., Ашхабад, 1992, стр. 25; 4. Ахмедов С.Б. К распространению и биоэкологическим особенностям полосотого гологлаза (*Ablepharus bivittatus* Men., 1832) в Закавказье. Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri, I cild, Bakı: Elm, 2008, səh. 586 — 596; 5. Даревский И.С., Ищенко В.Г., Рустамов Э.К., Щербак Н.Н. Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР. М.: Прос., 1977, стр. 144 - 146.

Tərtib edən: Əhmədov S.B.

Foto: Serge Boqaerts

English name: Two-streaked snake-eyed skink

Red List Category: LC; II.2, IV.2. Rare species with depletion in numbers and distribution in limited areas.

Distribution: Southeastern part of Asia, Northern Iran, South Caucasus, Azerbaijan — Southeastern part of the country (Zuvand); Western part of the country (Lachin and Kalbadjar), Southern and central part of Armenia.

Reference: Ahmadov S.B.

Photo: Serge Boqaerts

Asiya çılpaqqözlüsü***Ablepharus pannonicus***
Fitzinger in Eversmann, 1823**Dəstə / Order:** Kərtənkələlər - Sauria**Fəsilə / Family:** Ssinklər - Scincidae

Kateqoriyası və statusu: EN; II.2, II.4. Pərakəndə yayılmış və sayı azalmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Bədən uzunluğu 32 - 52 mm olan kiçik kərtənkələdir. Çənəarası qalxancıq qısa tikişlə alın qalxancığa toxunur. Alınönü qalxancıq ikidir. Alıntəpə və təpəarası qalxancıqlar birdir. Gözüstü qalxancığın xarici kənarına 3 - 4 dənə xırda kirpik qalxancığı söykənir. Göz dənəvər pulcuqlarla əhatə olunmuşdur. Gicgahın birinci cərgəsində 3 qalxancıq yerləşir. Quyruq alt tərəfdən uzununa yerləşmiş qalxancıqlarla örtülmüşdür. Burun dəliklərindən başlayaraq bədənin yanları boyunca qara zolaq keçir. Bədənin alt tərəfi bozumontul və qəhvəyi rəngdə olub, yaşımtil rəngə çalır. Çoxalma vaxtı yaşlı fərdlərin bədəninin, quyruğunun və ətrafların alt tərəfi narınc, kərpici - narıncı və yaxud qızılı çəhrayı rəngdə olur.

Yayıması: Cənubi-Şərqi ərəbistan, Livan, İsrail, Suriya, İraq, İran, əfqənistan və ona qonşu olan Şimali-Qərb Hindistanda yayılmışdır. Növün təcrid olunmuş populyasiyaları Zaqaqqa-ziya, Cənubi-Şərqi Gürcüstan, Azərbaycanda Xəzər dənizinin Çilov, Buraki adalarında və Qobustanda yayılmışdır. Azərbaycanda *A.p. pannonicus* Lichtenstein, 1823 nominativ yarımnövü yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Sıx bitki örtüyü olan sahələrdə, çay sahillərindəki tuqaylarda, dağların daşlı və otlu yamaclarında, su axarlarının kənarlarında, əkin sahələrində, bostanlarda, seyrək ağac və kolluq olan sahələrdə rast gəlinir. Gündüz həyat tərzini keçirir. Yumurta qoymaqla çoxalır. İldə iki dəfə olmaqla, 3 - 6 yumurta qoyur. Birinci yumurtaqoyma mayın sonunda, ikinci yumurtaqoyma isə iyul ayında olur. Fəslə fəallığı martın sonundan oktyabrın sonuna qədər davam edir.

Sayı: Areal daxilində ümumi sayı müəyyən edilməyib. Çilov adasında hər 100 kvadrat metr sahədə orta hesabla 4 - 5 fərdinə rast gəldiyi halda, Qobustanda yayıldığı sahədə orta hesabla 1 - 2 fərd düşdüyü müəyyən edilmişdir. Aparılan təsərrüfat işləri zamanı onlar üçün əlverişli biotopların dəyişdirilməsi ilə bağlıdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: İndiyə kimi heç bir tədbir görülməmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görünən tədbirlər: Bu növün yayıldığı məhdud sahələrdə onlar üçün əlverişli biotopları qoruyub saxlamaq lazımdır. Yayıldığı biotoplarda insanın modifikasiyasıyaşdırıcı təsirinin qarşısını almaq lazımdır. Adalarda dənizin səviyyəsinin qalxması zamanı Asiya çıpaqgözlüsünü Qobustanda əlverişli biotoplar olan sahələrə köçürmək məqsədəuyğundur.

Məlumat mənbələri: 1. Ахмедов М.И. Герпетологическая фауна островов Апшеронского и Бакинского архипелагов Каспийского моря. Автореферат канд. дисс., Баку, 1988, стр. 19; 2. Ахмедов С.Б. Сойнковые ящерицы Закавказья, автореферат канд. дисс., Ашхабад, 1992, стр. 25; 3. Ахмедов С.Б. Географическая изменчивость и внутривидовая систематика Азиатского гологлаза (*Ablepharus pannonicus* Licht 1823. Sauria, Scincidae). Azərbaycan zooloqlar cəmiyyətinin əsərləri, II cild, 2010, səh. 800 — 809; 4. Банников А.Г., Даревский И.С., Ищенко В.Г., Рустамов Э.К., Щербак Н.Н. Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР. М.: 1977, стр. 120 - 123; 5. Еремченко В.К., Щербак Н.Н. Аблефаридные ящерицы фауны СССР и сопредельных стран. Фрунзе: Илим, 1986. -170 стр.

Tərtib edən: Əhmədov S.B.

Foto: <http://animaldiversity.ummz.umich.edu>

English name: Asian snake-eyed skink

Red List Category: EN; II.2, II.4. Species with the depletion in numbers.

Distribution: Asia, southeastern part of Saudi Arabia, Lebanon, Israel, Syria, Iran, Iraq, Afghanistan and Northwestern part of India. Isolated population is distributed in South Caucasus, Southeastern Georgia, Azerbaijan (Chilov, Buraki islands of Khazar Sea and Gobustan). There is the subspecies *Ablepharus pannonicus pannonicus* Lichtenstein, 1823 in Azerbaijan.

Reference: Ahmadov S.B.

Photo: <http://animaldiversity.ummz.umich.edu>

İran dırmanantəlxəsi***Zamenis persica*****Werner, 1913****Dəstə / Order:** İlanlar - Serpentes**Fəsilə / Family:** Suilanları - Colubridae**Kateqoriya və statusu:** DD; II.2, IV.1. Sayı azalmağa olan reliktdir.

Qısa təsviri: Bədən uzunluğu 700 mm-dən 900 mm qədərdir. Bəzi iri fərdləri 1200 mm-ə çatır. Xarici görünüşünə görə eskulap təlxəsinə çox oxşayır. Kiçik və orta ölçülü ilan olub, uzunsov başı boynundan bir qədər seçilir. 2 rəng aberasiyası var: açıq və melanik. Açıq aberasiyada bədən bel tərəfinin rəngi açıq boz və tünd bozdan, bozuntul-qəhvəyi rəngə qədər dəyişir, nadir hallarda qırmızımtıl-qəhvəyi rəngdə olur. Melanik aberasiyada bədən tamamilə qara rəngdədir. Üst dodaq qalxancıqları, başın yanları və alt tərəfi ağ rəngdədir.

Yayılması: Azərbaycanın cənub-şərq hissəsinin meşə zonasında (Lənkəranın Şahağac, Hüqavar, Astaranın Bəndəsər, Zəngüləş kəndləri ətrafında və Talışın dağətəyi meşələrində) yayılmışdır. Azərbaycandan kənarda İranda Elbursun dağətəyi hissəsində, Xəzərin cənub hissəsinin sahil zolağında, Gilan və Mazandaran əyalətlərində rast gəlinir.

Yaşama yeri və həyat tərz: Lənkəran təbii vilayətində enliyarpaqlı rütubətli meşələrdə, seyrək kolluqlarda, çıpaq dəre yamaclarında rast gəlinir. Qış yuxusundan mart-aprelin əvvəlləri oyanır. Oktyabrın sonlarına kimi fəaldır. Cavan fərdləri xırda cücülərlə, yetkin fərdləri isə kiçik məməlilərlə-siçanabənzər gəmiricilərlə, nadir hallarda quşlar, quş balaları və yumurtaları ilə qidalanır. Yumurtaqoyma iyulun əvvəlləri və ortaları baş verir. Cinsi yetkinliyə üç yaşında çatırlar.

Sayı: Talışda 10 km marşrutda fərdlərin sayı 2 - 3-ə çatır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: İnsan fəaliyyəti nəticəsində yaşama yerləri olan meşələrin qırılması, həmçinin təbii düşmənləri olan gündüz yırtıcı quşları, yırtıcı məməlilər tərəfindən məhv edilmə.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Hirkan Milli Parkının ərazisində qorunur. İUCN siyahısına (DD kateqoriyası ilə) daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Meşələrin qırılmasının qarşısının alınması, həmçinin insanın növün yayıldığı yerlərdə transformasiyaedici və modifikasiyalaşdırıcı təsirinin qadağan etmək lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Bünyatova S.N. Lənkəran təbii vilayətində yayılan eskulap təlxəsinin (*Elaphe longissima*, Laurenti, 1768) bəzi bioekoloji xüsusiyyətləri. Zooloqlar cəmiyyətinin əsərləri, Bakı, 2008. səh. 607 - 610; 2. Алекперов А.М. Çəmноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978. стр. 128; 3. Банников А.Г., Даревский И.С., Ищенко В.Г., Рустамов А.К., Щербак Н.Н. Определитель çəmноводных и пресмыкающихся фауны СССР. М.: Просвещение, 1977. стр. 281-283; 4. Туниев Б.С., Орлов Н.Л., Ананьева Н.Б. Çмеи Кавказа: таксономическое раснообраçие, распространение, охрана. Товарищество научных изданий КМК Санкт-Петербург-Москва, 2009, стр. 87 - 88.

Tərtib edən: Cəfərova S.Q., Bünyatova S.N.

Foto: İsgəndərov T.M.

English name: Persian ratsnake

Red List Category: ; II.2, IV.1. Relict species with the depletion in numbers. Ecology and population of the species is poorly known, so the species is listed in Red Book with DD status.

Distribution: Iran — Elbrus foothills, South part of Khazar, Gilan and Mazandaran provinces, Azerbaijan - forests (Shahagach, Gucavar villages in Lenkoran, Bandasar, Zungulash villages in Astara and forested foothills of Talysh).

Reference: Jafarova S.G., Bunyatova S.N.

Photo: İskandarov T.M.

Pallas dırmanantəlxəsi***Elaphe sauromates***
Pallas, 1814**Dəstə / Order:** İlanlar - Serpentes**Fəsilə / Family:** Suilanları - Colubridae**Kateqoriyası və statusu:** VU; II.2, IV.1. Nadir, azsaylı ümumi arealı daxilində az öyrənilmiş növdür.**Qısa təsviri:** Bədən uzunluğu 1600 mm-ə çatır. Bədənin üst tərəfi boyunca qəhvəyi-qonur rəngli, romb və ya ovalşəkilli xallardan ibarət 4 sıra uzanır. Bəzi yerlərdə bu xallar qovuşaraq dalğavari zolaq əmələ gətirir. Bədənin yanlarında yerləşən xüsusi pulcuqlar qırmızımtıl və ya narıncı rəngdədir. Üst dodaq qalxancıqları yaşlı fərdlərdə açıq-sarı rəngdədir. Gözün qüzehli qişası qaradır. Bədənin alt tərəfi samanı-sarı rəngdə olub, bəzən xırda dağınıq xallı və ya xalsızdır.**Yayılması:** Arealı Siciliya adası və Apenin yarımadasından başlayaraq Albaniya, Yunanıstan, Bolqarıstan və Şərqi Rumıniyadan keçərək Qazaxıstan, Kiçik Asiya, Şimali İraq və Şimali-Qərbi İranda, Livan və İsrailin sərhəddinə yaxın yerləşən German dağ massivindək olan əraziləri əhatə edir. Bu növ Moldaviya, Cənubi Ukrayna, Rusiyanın Avropa hissəsinin cənubu, Şimali Qafqaz, Şərqi Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan, Dağıstan, Astarخان vilayətinin cənubunda və Qərbi Qazaxıstanda Aral dənizinin şimali-qərbinə qədər olan ərazidə yayılmışdır. Azərbaycanda isə Göygöl, Lənkəran rayonlarında, Qarabağda, Şirvan çöllərində, Kürün orta və aşağı axarları boyunca olan ərazilərdə, Şamaxı şəhərinin şərq hissəsində, Gəncə şəhəri ətrafında, Yevlax rayonunun Havalı kəndi yaxınlığında, İsmayilli rayonunun İvanovka, Talış və Aşıqbayramlı kəndlərinin ətrafındakı meşə sahəsində yayılmışdır.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Çöl və meşə çölün daşlı və qumlu, seyrək kollu və qayalı yamaclarında, habelə meşə ətəyində, qırılmış tuqay meşələrinin sahələrində məskunlaşır. Kəndlərin, qəsəbələrin ətrafında, üzüm bağlarında, meşə və kolluqlarda yaşayır. Cənubi Qafqazda dəniz səviyyəsindən 2500 m hündürlüyə qədər qalxır. Sığınacaq kimi gəmirici yuvalarından, daşların arasındakı boşluqlardan və ağac koğuşlarından istifadə edir. Fəslə fəallığı aprelin üçüncü on günlüyündən sentyabrın sonuna və ya oktyabrın əvvəllərinə qədər davam edir. İyun ayının əvvəllərində 6 - 16-ya qədər yumurta qoyur. Bala fərdlərin uzunluğu 190 - 240 mm olur. Siçanabənzər gəmiricilərlə, quşlar və

onların yumurtaları ilə qidalanır.

Sayı: Xam torpaq olan ərazidə əlverişli biotopda 3 - 5 km məsafədə 3 fərdinə rast gəlinir. İsmayilli rayon ərazisində İvanovka, Taliş, Aşıqbayramlı kəndləri ətrafında 4 - 5 km məsafədə 1 - 2 fərdinə rast gəlinmişdir (Əhmədov S. və b.).

Məhdudlaşdırıcı amillər: əsas səbəblərindən biri onlar üçün əlverişli sahələrin insanın təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində kəskin şəkildə dəyişdirilməsidir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədirlər: Milli parklarda, qoruqlarda və yasaqlıqlarda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülən yeni tədbirlər: Yayılmış olduğu ərazilərdə onlar üçün əlverişli biotopları qoruyub saxlamaq, insanın həmin ərazilərdə modifikasiyalaşdırıcı və transformasiyaedici təsirini məhdudlaşdırmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi, III cild, Onurğalılar. Bakı: Elm, 2004, səh. 225; 2. Алекперов А.М. Çемноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978, стр. 128 - 131; 3. Банников А.Г., Даревский И.С., Ищенко В.Г., Рустамов Э.К., Щербак Н.Н. Определитель çемноводных и пресмыкающихся фауны СССР. М.: Прос. 1977, стр. 285 - 287; 4. Туниев Б.С., Орлов Н.А., Ананьева Н.Б., Агасян А.А. Çмеи Кавказа: (таксономическое раснообраще, охрана), Санкт-Петербург-Москва, 2009, стр. 217.

Tərtib edən: Əhmədov S.B.

Foto: Bünyatova S.N.

English name: Pallas (rat) Snake

Red List Category: VU; II.2, IV.1. Rare, poorly known species.

Distribution: Sicilia Island and Apennine Peninsula, Albania, Greece, Bulgaria and East Romania, Kazakhstan, Asia Minor, Northern Iraq and northwestern Iran, Lebanon and Israel (Garman mountain group), Moldova, Southern Ukraine, European part of Russia, Northern Caucasus, Eastern part of Georgia, Azerbaijan, Armenia, Dagestan, South part of Astrakhan province and Western part of Kazakhstan, Western part of Aral sea. Azerbaijan - Goygol, Lenkoran, Garabakh, Shirvan Plain, along middle and lower flows of Kur, İsmayilli (İvanovka, Talişh and Ashigbayramli villages), Eastern part of Shamakhi, Ganja, Yevlakh (Havali village).

Reference: Ahmadov S.B.

Photo: Bunyatova S.N.

Cənubi Qafqaz dırmanantəlxəsi**Zamenis hohenackeri**
Str., 1873**Dəstə / Order:** İlanlar - Serpentes**Fəsilə / Family:** Suilanları - Colubridae

Kateqoriya və statusu: LC; II.2, II.4, IV.1. Nadir, azsaylı ümumi arealı daxilində az öyrənilmiş növdür.

Qısa təsviri: Bədən uzunluğu 750 mm-ə çatır və quyruğu bədənə 4 - 5 dəfə qısadır. Bədəni üst tərəfdən qəhvəyi-qonur, boz-qonur və ya açıq qəhvəyi rəngdə olub, bel boyu 2 sıra qəhvəyi-qonur xallar uzanır. Baş üst tərəfdən qara nöqtələrlə örtülüdür ki, bunlardan ən irisi təpə qalxancığının üzərində yerləşir. Peysər nahiyəsində çəngəl şəklində birləşən 2 səciyyəvi tutqun xal var. Ağızın küncdən qara çəp zolaq keçir. Qarın tərəf qonurmtul-boz rəngdə olub, çoxlu sayda tutqun xallarla örtülüdür. Sarımtıl və narıncı kiçik xallar bütün qarınboyu yayılmışdır.

Yayıması: Bu növ Kiçik Asiya, Şimali-Qərbi İran, Livan, İsraildə yayılmışdır. Azərbaycanda Biçənək, Zurnabad, Alekseyevka ətrafında, Şəmkir, Ordubad və Bozdağ ərazilərində rast gəlinmişdir. Böyük Qafqazın cənub ətəklərində, Kiçik Qafqazda, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad, Şahbuz rayonlarında, Lənkəran Təbii Vilayətinin meşəlik sahələrində, Zaqatala rayonunun Pərzivan, Şamaxı rayonunun Sis, Çuxuryurd kəndləri və Pirqulu rəsədxanası ətrafında yayılmışdır.

Yaşama yeri və həyat tərzı: Dağ, dağətəyi meşəliklər, kolluqlar, tuqay meşələri, çay kənarları, qayalıqlar, daşlıqlar, seyrək bitki örtüyü olan dağ yamacları, müxtəlif kolluqlar və s. yerlərdə rast gəlinir. Bəzən insan məskəni yaxınlığında, üzüm, bağ, bostan sahələrində, daş toplanmış sahələrdə, arx kənarı kolluqlarda da görmək mümkündür. Xırda cücülər, müxtəlif kərtənkələ və gəmiricilərlə, bəzən isə sərçəkimilərə aid kiçik quşlarla qidalanır. İyulun ortaları ölçüləri 20 — 22 x 47 - 52 mm olan 3 - 7 yumurta qoyur. Yetkinlik dövrü 3-cü ildən sonra başlanır.

Sayı: Ümumi sayı məlum deyil. Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda bir günlük ekskursiya zamanı 1 - 2 fərdinə rast gəlmək olar.

Məhdudlaşdırıcı amillər: əlverişli sığınacaqların dağıdılması, insanın modifikasiya və transformasiyaedici təsiri nəticəsində onların sayı getdikcə azalır.

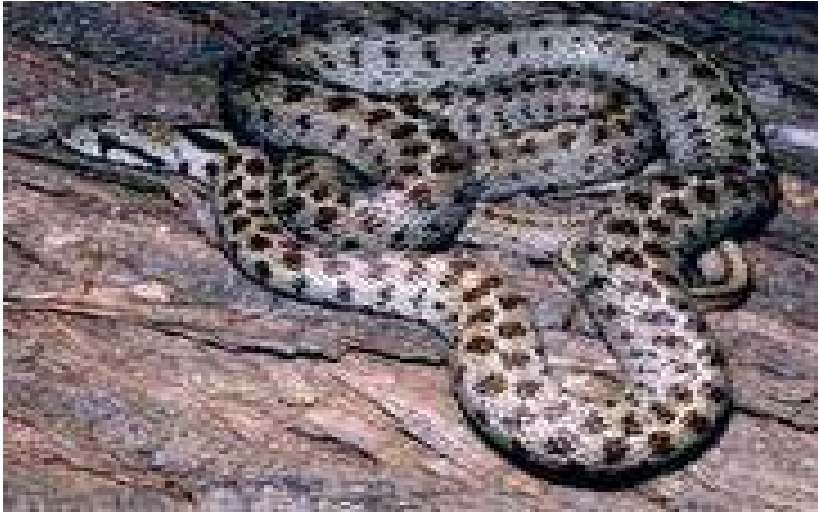
Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğunda, həmçinin Şahdağ və Hirkan Milli Parklarında qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Bu növün yayıldığı ərazilərdə, onlar üçün əlverişli olan biotopları saxlamaq, həmçinin insanın modifikasiyalaşdırıcı və transformasiyalaşdırıcı fəaliyyətinin qarşısını almaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi, III cild, Onurğalılar. Bakı: Elm, 2004. səh. 224; 2. Алекперов А.М. Семейные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978. стр. 127 - 128; 3. Ахмедов С.Б. К распространению и некоторые экологическим особенностям Закавказского полоза (*Elaphe hohensackeri* Str., 1873) в Азербайджане. Зоология Институтунун əsərləri, Bakı: Elm, 2006, səh., 116 - 122; 4. Банников А.Г., Даревский И.С., Ищенко В.Т., Рустамов А.К., Щербак Н.Н. Семейные и пресмыкающиеся фауны СССР, М.: Просвещение, 1977. стр. 280 - 281; 5. Туниев Б.С., Орлов Н.Л., Ананьева Н.Б. Семей Кавказа: таксономическое разнообразие, распространение, охрана. Товарищество научных изданий КМК, 2009, стр., 84 — 86.

Tərtib edən: Əhmədov S.B.

Foto: Troy Hibbits

English name: Transcaucasian ratsnake

Red List Category: LC; II.2, II.4, IV.1. Species which is vulnerable to endangerment in the near future. Rare, poorly known species.

Distribution: Asia Minor, Northwestern part of Iran, Southern part of Lebanon and North Israel. Azerbaijan - along Bihanak, Zurnabad, Bagbanlar, Alekseyevka, Shamkir, Ordubad and Bozdag areas. Southern slopes of Greater Caucasus, Lesser Caucasus, Nakhchivan AR (Ordubad, Shahbuz regions, forests in Lenkoran), South Caucasus (Zaqatala — Parzi-van village, Shamakhi - Sis, Chukhuryurd villages and Pırgulu observatory).

Reference: Ahmadov S.B.

Photo: Troy Hibbits

Adi qonurilan***Coronella austriaca*****Laur., 1768****Dəstə / Order:** İlanlar - Serpentes**Fəsilə / Family:** Suilanları - Colubridae**Kateqoriyası və statusu:** DD; II.2, II.3, IV.1. Nadir, azsaylı cinsin yeganə nümayəndəsidir.**Qısa təsviri:** Bədən uzunluğu 700 mm-ə qədər olan orta ölçülü ildir. Quyruğu bədənə 4-6 dəfə qısadır. Bədənin üst tərəfinin rəngi boz, boz-qonur, qəhvəyi-boz, sarımtıl-boz, qırmızı-qonur və qırmızı rəngə qədər dəyişir. Erkəklər adətən qırmızımtıl, dişilər isə boz rəngdə olur. Bel tərəfi boyunca 2 - 4 cərgədə yerləşən köndələn xallar birləşərək, bütöv zolaq əmələ gətirir. Boyunda 2 qonur zolaq, yaxud 2 xal olur. Baş üst tərəfdə bir rəngdə olub, xarakterik qövşəkilli naxışa malikdir. Burun dəliklərindən başlayıb, gözdən keçən və ağızın küncünə qədər uzanan ensiz tutqun zolaq boyunun yanlarında da davam edir.**Yayıması:** Arealı demək olar ki, bütün Avropanı (İrlandiya və İngiltərənin çox hissəsində), Skandinaviyanın şimal hissəsini və Priney yarımadasının cənub yarısını, Aralıq dənizinin bir sıra adalarını (Krit və Kipr adasından başqa), Qazaxıstanın qərbinə qədər, Kiçik Asiyanın şimal yarısını, Qafqazda və Şimali İrani, onun şərq və cənub-şərq hissəsini əhatə edir. Növ Qafqazda, Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Dağıstan və şimali Qafqazın ərazisində rast gəlinir. Azərbaycanda Talışda, Hüqavar, Marayurdda, Deman postu ətrafında, Lənkəran rayonunda Siyov kəndi ətrafında, Xanbulançay, Qəbələ rayonunun Qəmərvan kəndi ətrafında, Qax rayonunun İlisu və Saribaş kəndləri ətrafında Kumrux çayı boyunca olan ərazilərdə, Kiçik Qafqazda Gədəbəy rayonunun Mağara dağı ətrafında, Şuşada, Şəmkirdə, Şəkiddə yayılıb.**Yaşama yeri və həyat tərzi:** Enliyarpaqlı, iynəyarpaqlı, qarışıq meşələrdə, meşənin kənarında, nadir hallarda açıq sahələrdə, çöl və çəmənliklərdə yaşayır. Daşlı dağ çöllərində, seyrek kollu daşlı yamaclarda, yüksək dağ çəmənliklərində və subalp zonasında 3000 m-ə qədər hündürlükdə yaşayır. Sığınacaq kimi gəmirici yuvalarından, ağac koğuşlarından, daş-

ların və qayaların arasındakı boşluqlardan istifadə edir. Qış yuxusundan martın sonunda, bəzən də aprelin sonunda oyanır. Avqustun sonunda və sentyabrda 2 - 15 bala doğur. Qafqaz qayalıq kərtənkələri, yaşılqarın kərtənkələ, artvin kərtənkələri, adi suilanı, çöl siçanı, meşə siçanı, sərçəkimilərə aid olan quşların balaları, yaşıl quru qurbağası, zolaqlı çılpaqqöz və kərtənkələlərin yumurtadan çıxmış balaları ilə qidalanır. Bala fərdlər cücülərlə qidalanır.

Sayı: Qafqazda 1 km məsafədə 2 - 5 fərdinə, Böyük Qafqazın cənub ətəklərində və Kiçik Qafqazda 10 - 15 km məsafədə 2 - 3 fərdinə rast gəlmək olur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşaması üçün əlverişli sahələrin insanların təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində dəyişdirilməsidir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədirlər: Milli parklarda, qoruqlarda qorunur. Onların yayıldığı ərazilərdə insanın modifikasiyaedici təsirini məhdudlaşdırmaq lazımdır.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Bu növün yayıldığı ərazilərdə, mövcud əlverişli biotoplara insanın modifikasiyaedici və transformasiyaedici təsirinin qarşısını almaq.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi, III cild, Onurğalılar, Elm, 2004, səh. 231; 2. Алекперов А.М Земноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Изд. ЭЛМ. Б., 1978. стр. 132 - 134; 3. Банников А.Г., Даревский И.С., Ищенко В.Г., Рустамов Э.К., Щербак Н.Н. Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР. М. Прос., 1977, стр. 301 - 303; 4. Туниев Б.С., Орлов Н.Л., Ананьева Н.Б., Агасян А.А. Çмеи Кавказа: (таксономическое раçнообраçие, охрана) Санкт-Петербург-Москва. 2009. стр. 217.

Tərtib edən: Əhmədov S.B.

Foto: Bünyatova S.N.

English name: Smooth snake

Red List Category: DD; II.2, II.3, IV.1. Rare species, limited in numbers, monotype.

Distribution: Europe — Ireland and England, Northern part of Scandinavia and Southern part of Priney peninsula, some islands of mediterranean sea (exc. Krit and Cyprus), Western part of Kazakhstan, Northern part of Asia Minor, Caucasus and Eastern and Southeastern part of North Iran. There is one species of colored snake in Azerbaijan. This species is also distributed in Caucasus - Azerbaijan, Armenia, Georgia, and Dagestan and in North Caucasus. Azerbaijan - Talysh, Huqavar, Marayurd, Deman, Siyov village in Lenkoran, Khanbulanchay, Gamarvan village in Gabala, Ilisu and Saribash villages in Gakh, along of Kumrukh river, Lesser Caucasus — Magara area in Gadabay, Shusha, Shamkir, Sheki.

Oxvari qumiları***Psammophis lineolatus***
Brandt, 1838**Dəstə / Order:** İlanlar - Serpentes**Fəsilə / Family:** Suilanları - Colubridae**Reference:** Ahmadov S.B.**Photo:** Bunyatova S.N.**Kateqoriya və statusu:** DD; II.3, IV.1. Azərbaycanda arealının şimal-qərb kənarında yayılmış nadir növdür.**Qısa təsviri:** Bədəni üst tərəfdən zeytuni-boz, qum və ya qonur rəngdədir. Bel sütunun yanları ilə qonur-qəhvəyi və ya boz-qonur rəngli 2 uzununa zolaq keçir. Bədən və başın yanları ilə nisbətən açıq rəngli zolaq uzanır. Bəzi nümayəndələri naxışsız olur. Qarnın ön tərəfi sarımtıl olub, zəif nəzərə çarpan boz, qəhvəyi və ya zeytuni-boz xallara malikdir. Qarnının arxa tərəfi ağdır. Qarın qalxancıqları 168 - 204, quyruqaltı qalxancıqlar isə 71 - 114 ədəddir.**Yayıması:** Qazaxıstanın cənub hissəsində və Orta Asiyadan Cənubi Monqolustan, şimali-qərbi Çin, Pakistan, əfqanıstan, İran və qərbdə Cənubi Qafqazda yayılmışdır. Respublika üçün çox nadir növdür. Azərbaycanda bu növün Naxçıvan MR-nın Culfa rayonunun Kərimquludizə kəndi ətrafında 2 fərdi tapılıb.**Yaşama yeri və həyat tərzı:** Yovşan və şoranotlu kolları olan daşlı yamaqlara bağlıdır. Sığınacaq yeri kimi gəmirici və kərtənkələ yuvalarından, daşların altındakı boşluqlardan, səhra kollarının sıx pöhrələrindən istifadə edir. Növün həyat tərzı öyrənilməyib.**Sayı:** Respublika üçün çox nadir növdür.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Müəyyən edilməyib.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Heç bir tədbir görülməyib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Naxçıvan MR-nın Culfa rayonunun Kərimquludizə kəndinin ətrafını qoruma altına almaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Алекперов А.М. Земноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978. стр. 145; 2. Алекперов А.М., Джафарова С.К. О состоянии, распространении и численности видов земноводных и пресмыкающихся, включенных в Красную Книгу Азербайджана. В сб. «Воздействие антропогенных факторов на фауну и экологию животных в Азербайджане», Издание АГУ им. С.М.Кирова, Баку, 1981; 3. Ананьева Н.Б., Орлов Н.Л. и др. Атлас пресмыкающихся Северной Евразии, Зоологический Институт России. Акад. Наук. РАН, 2004, стр., 168

Tərtib edən: Cəfərova S.Q.

Foto: Bayram Köçmen

English name: Steppe ribbon snake

Red List Category: DD; II.3, IV.1.. Rare species in the Northwestern part of Azerbaijan.

Distribution: Southern part of Kazakhstan, Central Asia, Southern part of Mongolia, Northwestern China, Pakistan, Afghanistan, Iran and Western part of South Caucasus. Rarest species for Azerbaijan. Azerbaijan - Nakhchivan AR (Karimguluzade village in Djulfa).

Reference: Jafarova S.Q.

Photo: Bayram Köçmen.

Qarabaş rinxokalamus***Rhynchocalamus melanocephalus***

Jan, 1862

Dəstə / Order: İlanlar - Serpentes**Fəsilə / Family:** Suilanları - Colubridae

Kateqoriyası və statusu: LC; II.2, IV.1. Nadir və ümumi arealı daxilində az öyrənilmiş yarımnövdür.

Qısa təsviri: əlvan rəngli kiçik (36 sm) qazıcı ildir. Başı boynundan zəif seçilir. Bədəni üstədən az və ya çox parlaq narıncı rəngdədir. Başının üstü açıq rəngli olub, qara qövsvari zolağa malikdir. Boynunun üst tərəfində öndən qara köndələn zolağı var ki, bu da alt tərəfdə ağ və ya çəhrayı rəngdə olur. Qarın tərəfi ağdır.

Yayılması: Azərbaycanda Naxçıvan Muxtar Respublikasında, Ermənistanda, Kiçik Asiya-nın cənub-şərqində, İraqda və İranda R.m.satunini Nik., 1899 yarımnövü yayılmışdır.

Yaşama yeri və həyat tərzi: Yovşanlı yarımsəhralarda, həmçinin seyrək ot və kol bitki örtüyü olan çox daşlı yamaclarda rast gəlinir. Dağlarda 1100 m yüksəkliklərə qədər qalxa bilir. Yazda və yayın əvvəlində qarabaş rinxokalamusu daşların altında görmək olar. İlin digər vaxtlarında isə qazıcı həyat tərzi sürməklə, torpağın dərinliklərində keçirir. Elə buna görə də onun biologiyası və ekologiyası öyrənilməyib.

Sayı: Bütün dünyada bu növə cəmi 10 dəfə rast gəlinib. Naxçıvan MR ancaq 1 fərdi tapılmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Müəyyən edilməyib.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Xüsusi tədbirlər hazırlanmamışdır.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ordubad ətrafında olan yovşanlı yarımsəhra biotoplarını nəzarət altına almaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Алекперов А.М. Семейные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978, стр. 134 - 135; 2. Банников А.Г., Даревский И.С., Ищенко В.Г., Рустамов А.К., Щербак Н.Н. Определитель семейства земноводных и пресмыкающихся фауны

СССР. М.: Просвещение, 1977, стр., 305 - 306.

Tərtib edən: Cəfərova S.Q.

Foto: www. inaturalist.org

English name: Black headed rhynchocalamus

Red List Category: LC; II.2, IV.1. Rare, poorly known species.

Distribution: In Azerbaijan - Nakhchivan AR, Armenia, Southeastern part of Asia Minor, Iraq and Iran (subspecies *Rhynchocalamus melanocephalus satunini* Nik., 1899).

Reference: Jafarova S.G.

Radde dağgürzəsi**Montivipera raddei**
Boettger, 1890**Dəstə / Order:** İlanlar - Serpentes**Fəsilə / Family:** Gürzələr - Viperinae**Kateqoriya və statusu:** NT; II.2, IV.1, IV.2. Sayı azalmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 1010 mm, bədənin uzunluğunun quyruğun uzunluğuna nisbəti 12.0 —12.8 - dir. Başın üst tərəfi qabırğacıqlı pulcuqlarla örtülmüşdür. Yalnız sifətin ucundakı pulcuqlar qabırğasızdır. Gözüstü qalxancıqlar hər tərəfdə itiləşərək bir çıxıntı əmələ gətirir. Gözün üst tərəfindəki pulcuqlar ayrı bir sıra əmələ gətirir. Bədənin üst tərəfi tutqun boz rəngdə olub, qonur çalara malikdir. Bədənin bel hissəsi boyunca bir sırada tutqun haşiyəli sarımtıl-narıncı və qəhvəyi xallar uzanır. Bəzən bu xallar bir-biri ilə birləşərək dalğavari (ziqzaqşəkilli) zolaq əmələ gətirir. Bədənin yanlarında tutqun xallar sırası var. Peysər hissə 2 tutqun çəp zolaqla ayrılır, bəzən isə bu zolaqlar arxa hissədə birləşir. Qarın tərəfdə çoxlu miqdarda xallar olur. Quyruğun uc hissəsi alt tərəfdən sarımtıl-narıncı rəngdədir.

Yayılması: Azərbaycanda Naxçıvan Muxtar Respublikasında, Ermənistanda, Türkiyə və İranın bir sıra rayonlarında nominativ *M.r.raddei* Boettger, 1890 yarımnoyü yayılmışdır.

Yaşama yeri və həyat tərzi: Bitki örtüyü seyrək olan qayalı dağlarda yaşayır. Yüksək dağlıq hissələrdə gəvən və digər yarımkol bitkiləri olan sahələrdə, seyrək kol və yarımkol bitkiləri olan yüksək dağ yamaclarında, qayalıqlarda və daş topaları olan sahələrdə yayılıb. Aprelin birinci yarısından oktyabr ayının sonunda qədər fəaldır. Bala doğmaqla çoxalır. Avqust ayında dişi fərd sayı 3 - 11 (adətən 4 - 5) arasında dəyişən bala doğur. Cinsi yetişkənliyə 3 yaşında çatır.

Sayı: Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şahbuz rayonunun orta və yüksək dağlıq sahəsində hər hektar sahəyə orta hesabla 2 - 3 fərd düşdüyü halda, Biçənək dağ çəmənliyində bu 3 - 5 fərdə çatır. Ordubadda Nüsnüs kəndi ətrafında sayı 0.7 - 1 fərdə qədər enir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Sayının azalmasına səbəb bunlar üçün əlverişli biotopların insan tərəfindən kəskin şəkildə dəyişdirilməsi, təbii düşmənlərinin sayca həmin ərazilərdə artması, qışın sərt keçməsi və bir qədər müddətinin uzanmasıdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Son 20 il müddətində sayında dəyişiklik olmayıb. Ordubad Milli Parkında qorunur. İUCN-nin siyahısına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yayıldığı ərazilərdə insanın modifikasiyalaşdırıcı təsirini məhdudlaşdırmaq lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Алекперов А.М. Семейство Viperidae и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978, стр. 148 - 149; 2. Алиев Т.Р. Материал по изучению гадюки Радде (*Vipera raddei*) на территории Нахичеванской АССР. Материалы научной конференции аспирантов Академии Наук Азербайджанской ССР. Баку: Элм, 1973, стр. 97 - 99; 3. Алиев Т.Р. Ядовитые змеи Азербайджана. Автореферат канд. дисс., Баку, 1974. стр. 21; 4. Туниев Б.С., Орлов Н.Л., Ананьева Н.Б. Змеи Кавказа: таксономическое разнообразие, распространение, охрана. Товарищество научных изданий КМК, Санкт-Петербург-Москва, 2009, стр. 117 - 119.

Tərtib edən: Əhmədov S.B.

Foto: Wolfgang Wuster

English name: Raddes (rock) viper

Red List Category: NT; II.2, IV.1, IV.2. Species with depletion in numbers.

Distribution: Azerbaijan - Nakhchivan AR, Armenia, Turkey and Iran (subspecies *Vipera raddei raddei* Boettger, 1890). The color of this subspecies is very different from others.

Reference: Ahmadov S.B.

Şərç çölgürzəsi***Pelias renardi***
Christoph, 1861**Dəstə / Order:** İlanlar - Serpentes**Fəsilə / Family:** Gürzələr - Viperinae**Kateqoriya və statusu:** VU; II.3, II.4, IV.1. Sayı azalmaqda olan azsaylı növdür.**Qısa təsviri:** Başı üstədən, yeni gözlərin ön kənarlarını birləşdirən xətdən qabaqda düzgün olmayan formalı xırda qalxancıqlarla örtülmüşdür. Burun dəlikləri bir qayda olaraq burun qalxancığının alt hissəsindədir. Bədəni üst tərəfdən qonurmtul-boz rəngdə olub, bel boyunca bir qədər açıq rəngdə olur. Belində tünd ziqzaqşəkilli ayrı-ayrı xallardan ibarət zolaq vardır. Bədənin yanlarında tünd seyrek xallar yerləşir.**Yayılması:** Növün arealı Avropanın cənub və cənub-şərqi, Krım, Cənubi Ukrayna, Ön Qafqaz, Böyük Qafqaz, Orta Asiyanın mərkəz, şimal-qərb və şimal-şərç, Qazaxıstan və Cənubi Sibiri əhatə edir. Azərbaycanda *P.r.renardi* Christoph, 1811 nominativ yarımnoy yayılmışdır. Böyük Qafqaz silsiləsinin şərç yamaclarında Şəki-Şamaxı rayonları ərazisində yarımnoyün təcrid edilmiş populyasiyası mövcuddur.**Yaşama yeri və həyat tərzi:** Dağətəyi və hündür dağlıq çöllərdə, quru ot və kol bitki örtüyü olan daşlı dağ yamaclarında, dərələrdə, şoranotlu yarımşəhralarda və bərkimiş qumlarda yaşayır. Şamaxı ətrafında dəniz səviyyəsindən 700 m yüksəkliklərdə rast gəlinir. Yazda bütün gün, yayda isə axşam-gecə fəal olur. Aprelin əvvəllərindən sentyabra və ya oktyabrın əvvəllərinə qədər fəaldır. Qidasını gəmiricilər, kərtənkəllər, quş balaları və çəyirtkələr təşkil edir. Cavan fərdləri cücülər, nadir hallarda isə kərtənkəllərlə qidalanır. Cinsi yetkinliyə 3 yaşında çatır. Boğazlıq 100 - 110 gün davam edir. Adətən 6 - 12 bala iyulun sonları-avqusta doğulur.**Sayı:** Keçmiş illərdə farmokologiya sənayesi üçün tutulması, bundan əlavə yaşadığı biotopların insan fəaliyyəti nəticəsində dağıdılması və insan tərəfindən təqib olunması bu növün sayına mənfi təsir etmişdir. 1981 - 1985-ci illərin sayğısına görə Şamaxı rayonunun müxtəlif biotoplarında 10 hektar ərazidə sayı 1 - 2, nadir hallarda 3 - 4, Şəki rayonunda eyni sahə vahidində isə sayı 0.8 - 1 fərdə çatır.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Xam torpaqların şumlanması, insanlar tərəfindən birbaşa məhv edilmə, mal-qara otarılması və digər antropogen amillər.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Şəki Yasaqlığı və Pirqulu Dövlət Təbiət Qoruğu ərazilərində qorunur. IUCN-nin siyahısında VU kateqoriyasına və CİTES konvensiyasının I əlavəsinə daxil edilmişdir.**Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:** Populyasiyanın daimi monitorinqinin aparılması lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Алекперов А.М. Земноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм 1978. стр. 145 - 147; 2. Алекперов А.М., Джафарова С.К. О состоянии, распространении и численности видов земноводных и пресмыкающихся, включенных в Красную Книгу Азербайджана. В сб. «Воздействие антропогенных факторов на фауну и экологию животных в Азербайджане», Издание АГУ им. С.М.Кирова, Баку, 1981; 3. Алиев Т.Р., Ганиев Ф.Р. Распространение и эколого-морфологические особенности степной гадюки (*Vipera ursini* Bonaparte, 1835) в Азербайджане. Исд. АН Азербайджанской ССР, сер. биол. наук, 1985, №1, стр. 44 - 50; 4. Банников А.Г., Даревский И.С., Ищенко В.Г., Рустамов А.К., Щербак Н.Н. Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР. М.: Просвещение, 1977, стр. 321 - 322.

Tərtib edən: Cəfərova S.Q.

Foto: <http://ukraine-fish.net>

English name: Renardi viper (*Orsinis viper*)

Red List Category: VU; II.3, II.4, IV.1. Species with depletion in numbers. IST appendix of CITES.

Distribution: Southern and Southeastern part of Europe, Krim, Southern part of Ukraine, Caucasus, Greater Caucasus, Northwestern and Northeastern part of Central Asia, Kazakhstan and Southern part of Siberia, isolated population of *V.r.renardi* Christoph, 1811 subspecies in Azerbaijan - slopes of Greater Caucasus (Sheki — Shamakhi regions).

Reference: Jafarova S.G.

Photo: <http://ukraine-fish.net>

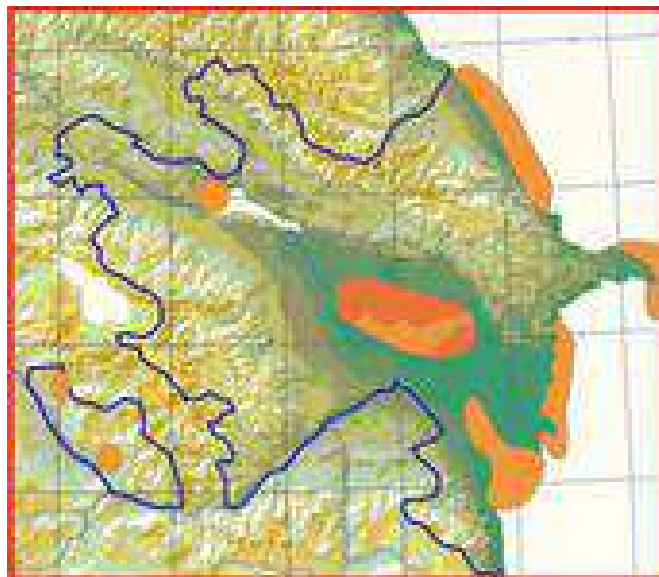
Foto: Hartmut Müller

IV BÖLMƏ. Quşlar (Aves)

PART IV. Birds (Aves)

Çəhrayı qutan***Pelecanus onocrotalus*****Linn., 1758****Dəstə / Order:** Kürəkayaqlıkimilər - Pelecaniformes**Fəsilə / Family:** Qutanlar - Pelecanidae**Kateqoriya və statusu:** LC; II.1. Həssas, azsaylı növdür.**Qısa təsviri:** Rəngi çəhrayıya çalan ağdır. Dimdiyinin alt hissəsində boğaz kisəsi vardır. Qanadının ucu qaradır. Bu növ qıvrımləlek qutandan çəhrayı rəngi və boynunda qıvrım lələklərin olması ilə fərqlənir.**Yayıması:** Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda əsasən Xəzərin sahil sularında, Böyük və Kiçik Qızılağac körfəzlərində, Kür-Araz və Samur-Dəvəçi ovalıqlarının su hövzələrində, Araz və Arpaçay su anbarlarında qışlayır.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Balıqla zəngin olan iri su hövzələrində məskunlaşır. Cil, Alxovka, Kələdəhnə, Qarasu, Şilyan, Sor-sor və s. göllərin qurudulması nəticəsində təbii yaşayış yerləri azalıb. Gündüz fəal olurlar. Balıqla qidalanırlar. Azərbaycanda qışlayan və ötüb keçən populyasiyaları var. Payızda soyuqlar düşəndə gəlir, yazda uçub getməsi və ötüb keçməsi aprelə olur.**Sayı:** dünyada sayları 290 min fərd təşkil edir. Rusiyada qışın sərt və ya mülayim keçməsindən asılı olaraq Azərbaycanda da qışlayan fərdlərin sayı dəyişkən olur. Qızılağac qoruğunda qışlamada 1930-cu ildə 20 - 40; 1959-cu ildə 78; 1976-cı ildə 48; 1980-cı ildə 40; 1981-1988-ci illərdə 7-13, 1989-cu ildə 22; 1991-ci ildə 1750; 1995-ci ildə 1150; 1996-cı ildə 256 fərd olmuşdur. Bu qoruqda mart-aprel aylarında saları 1937-ci ildə 500 - 600; 1956-cı ildə 500 - 600, 1959-cu ildə 2500-2600 fərd təşkil etmişdir. Tədqiqatlara (AOC) görə 1996 - 2009-cu illərdə qışlamada minimum-maksimum sayları Səngəçal buxtasında 200 - 300, 1996-2000-ci illərdə Kürün deltasında 10-410, 2003-2008-ci illərdə Qızılağac Qoruğunda 340-480 fərd təşkil etmişdir. Araz su anbarında 2005-ci il 22 yanvarda 3, 2011-ci il 22 dekabrda 3, 2012-ci il 17 dekabrda 30, 2013cü il 13 yanvarda 1, və 9 martda 18 fərd (Sədərək sahəsində) qeydə alınıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su-bataqlıq sahələrinin və yem bazasının azalması, qanunsuz ovlanıb satılmasıdır. Əsasən balıqla qidalandığına görə, balıqçılıq təsərrüfatlarında və kürü tökmə yerlərində “ziyanlı” quş kimi tələf edilir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağan edilmişdir. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları, Araz su anbarı və digər su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilmişdir. Naxçıvan MR-in (2007) Qırmızı Kitabına, Bonn, Bern və Ramsar konvensiyalarına, AEWA sazişinə daxil edilmişdir. Avropada nadir növ (R) statusuna malikdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qışladıqları su hövzələrində, əsasəndə balıqçılıq təsərrüfatlarında və brakonyerlər arasında növün qorunmasının vacibliyi təbliğ edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Греков В.С. Колонии голенастых и веслоногих птиц в Кызылагачском заповеднике//Орнитология Иҹд, МГУ, 1965, вып. 7, с. 85 - 86; 2. Tuayev D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu. Bakı: Elm, 2000, s. 10; 3. M.Patrikeev, Birds of Azerbaijan, Pensoft, Sofia-Moskva, 2004, p.38-39; 4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çarşıoğlu, 2005, s. 81 - 82. 5. Sultanov E.H. Kərimov T.Ə. Azərbaycan ornitofaunasından beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri. Bakı: Victory, 2007, s.38-39;

Tərtib edən: T.Ə. Kərimov, I.R.Babayov

Foto: Hartmut Müller

English name: White Pelican

Red List Category: LC; II.1. Sensitive species, limited in numbers.

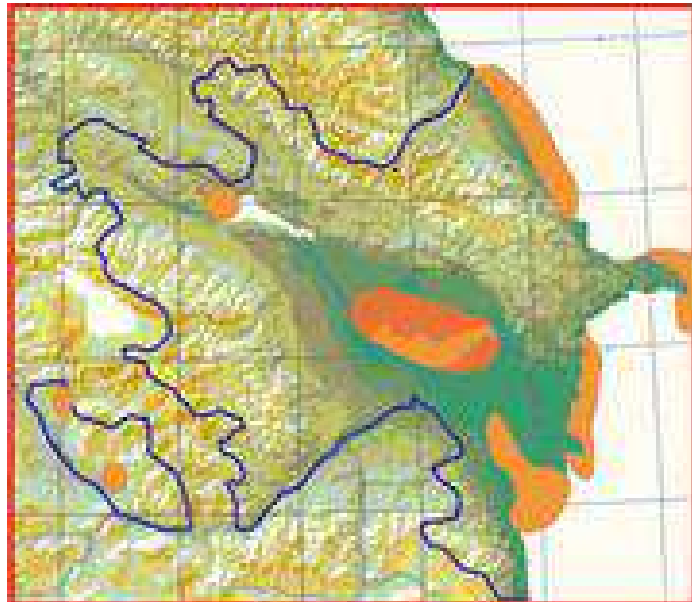
Distribution: Europe, Asia and Africa. Places of wintering in Azerbaijan are Caspian sea, Gizilaghaj bays, water basins of Kur - Araz and Samur - Devechi lowlands, Araz and Arpachay water reservoirs.

Reference: Kerimov T.A., Babayev I.R.

Photo: Hartmut Müller

Qıvrımlələk qutan*Pelecanus crispus*

Bruch, 1832

Dəstə / Order: Kürəkayaqlıkimilər - Pelecaniformes**Fəsilə / Family:** Qutanlar - Pelecanidae**Kateqoriya və statusu:** VU; II.1. Həssas, azsaylı növdür.**Qısa təsviri:** Rəngi bozumtul-ağdır. Dimdiyinin alt hissəsində boğaz kisəsi vardır. Qanadlarının ucu qaradır. Boynunun arxa hissəsində və başındakı lələklər bulanıq ağ rəngli qıvrım "papaqcıq" əmələ gətirmişdir.**Yayıması:** Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda əsasən Xəzərin sahil sularında, Böyük və Kiçik Qızılağac körfəzlərində, Şirvan Milli Parkında, Araz deryaçasında və Arpaçay su anbarında, Mahmudçala-Ağçala, Ağgöl və Sarısu göllərində qışlayır. Sarısu və Ağgöldə nəsil verir.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Balıqla zəngin olan iri su hövzələrində məskunlaşır. Cil, Alxovka, Kələdəhnə, Qarasu, Şilyan, Sor-sor, Mehman və s. göllərin qurudulması nəticəsində təbii yaşayış yerləri azalıb. Uçub gəlməsi və ötüb keçməsi payızda oktyabrın ortalarında, noyabrda, yazda isə martda olur. Gündüzlər fəal olur. Balıq yeyir. 3 yaşında cinsiyyət yetişkənliyinə çatır. Koloniya halında nəsil verir. Apreldə yuva tikir, yuvasında 2-3 yumurta olur. 40 günə qədər kürt yatır.**Sayı:** Rusiyada qışın sərt keçdiyi illərdə şimaldan köçən fərdlər hesabına Azərbaycanda sayı artır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda qışda 1979-cu ildə 800, 1982-ci ildə 50, 1999-cu ildə 180, 2002-ci ildə 130, 2004-cü ildə 190, 2005-ci ildə 260, 2006-cı ildə 1225 fərdi, Kür çayının mənsəbində 2006-cı ildə 590, 2007-ci ildə 39, Ağgöldə 1989-cu ildə 5, 2009-cu ildə 11, Mahmudçala-Ağçala göllərində 1989-cu ildə 31 fərdi qışlayıb. Ağgöldə və Sarısudə 2005-ci ilə qədər hər il 10-15 cütü yuvalayıb. Son illərdə reproduksiya dövründə müşahidə edilməyib.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** 1992-ci ilə qədər Xəzərin neft məhsulları ilə, daxili su hövzələrinin

isə kənd təsərrüfatında istifadə olunan zəhərli kimyəvi maddələrlə çirkləndirilməsi nəticəsində yem ehtiyatının azalması, qanunsuz ovlanması, yaşayış yerlərində mühərrikli qayıqların fasiləsiz hərəkəti.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilməsi faydalı olub. CİTES, Bern, Bonn və Ramsar konvensiyalarına, AEWA sazişinə, Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Naxçıvan MR-in (2006) Qırmızı Kitablarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Sarısu gölünə və Kürün deltasına yasaqlıq statusunun verilməsi, qanunsuz balıq ovuna nəzarətin gücləndirilməsi və növün qorunmasının aktiv təbliği vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Бабаев И.Р. Численность редких и исчезающих водно-болотных птиц Кура-Араксинской низменности // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Мат. научно-практической конф. Ставрополь, 1991, с. 143; 2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çarşıoğlu, 2005, s. 82.

Tərtib edən: Babayev İ.R.

Foto: N.Ağayeva

English name: Dalmatian Pelican

Red List Category: VU; II.1. Sensitive species, limited in numbers.

Distribution: Europe, Asia and Africa. Places of wintering in Azerbaijan are Caspian Sea, Gizilagaj buys, Shirvan National Park, Araz and Arpachay water reservoirs, Mahmudchala - Agchala, Aggol and Sarısu lakes. Breeding in Sarısu and Aghgol.

Reference: Babayev İ.R.

Photo: Aghayeva N.

Kürən vağ***Ardea purpurea*****Linn., 1766****Dəstə / Order:** Leyləkkimilər - Ciconiformes**Fəsilə / Family:** Vağlar - Ardeidae

Kateqoriya və statusu: LC. Həssas, ümumi arealı daxilində pərakəndə yayılmış azsaylı növdür.

Qısa təsviri: Leylək formalı iri quşdur. Ayaqları, boynu və dimdiyi uzundur (10 sm). Dimdiyi düz və ucu biz kimidir. Bel tərəfi boz-qonur, qarın tərəfi qaramtıldır. Baş, boynu və döşü kürəndir. Qanadları çirkli-boz, amma ucları qaradır. Ayaqları və dimdiyi sarımtıl-bozdur.

Yayıması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda yayılması genişdir, təbii və süni su hövzələrinin kənarlarını əhatə edir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Təbii və süni su hövzələrinin sahillərində, qamış cəngəliyində yaşayır. Çox vaxt qamışların arasında sakit dayanıb şikarlarını gözləyir. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir, buradan miqrant populyasiyası da keçir. Əsasən alaqaranlıq vaxtda fəal olur, sutkanın qalan vaxtında qamışlıqda gizləniib sakit qalır. Aprel ayında qamış cəngəliyində quru qamış hissələrindən yuva tikir. Yuvası sudan 0,5-1,2 m hündürlükdə yerləşir. May ayında 4-5 ədəd yaşıl-təhr-mavi yumurta verir, 28-30 gün kürt yatıb bala çıxarır. İyul ayının axırlarında müstəqil uçan pərvaz cavanlarına təsadüf olunur. Balıq, qurbağa, suilanı, siçan, xərçəng və iri həşəratlarla qidalanır.

Sayı: 1980-ci illərin əvvəllərinə qədər sayına görə reproduksiya dövründə adi saylı, miqrasiya vaxtında isə balıq bol olan su hövzələri sahilində çoxsaylı olub. Sayı kəskin azalıb. Son 5 ildə Azərbaycanda reproduktiv populyasiyası 82 cütdən ibarət olub.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su-bataqlıq biotoplarının qurudulması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilmişdir. Faydalı faunaya daxil edilib. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Hadir olmasının əhaliyə bildirilməsi, qamış cəngəliyinin yandırılması hallarının aradan qaldırılması.

Məlumat mənbələri: 1. Tuayev D.Q. Ciconiformes-Leyləkkimilər dəstəsi // Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 91 - 92; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova H.A. Azərbaycanın quşları. Bak: Çarşıoğlu, 2005, s. 90 - 91.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., İ.R.Babayev

Foto: Viktor Tyaxt

English name: Purple Heron

Red List Category: LC. Sensitive species with limited numbers.

Distribution: Europe, Asia and Africa. In Azerbaijan the distribution range is wide, mainly in edges of natural and artificial water reservoirs.

Reference: Mustafayev Q.T., Babayev İ.R.

Photo: Viktor Tyaxt

Adi ərsindimdik***Platalea leucorodia***
Linn., 1758

Dəstə / Order: Leyləkkimilər - Ciconiformes
Fəsilə / Family: İbislər - Threskiornithidae

Kateqoriya və statusu: LC; II.3. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Dimdiyi alt hissəsindən genişləni b ərsinə oxşayır. Rəngi ağdır. Ayaqları qarıdır. Peysərindən bir topa kürənəhvəyi lələk (kəkil) arxaya sallanır. Boynunun dibində eyni rəngli enli halqa var.

Yayıması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda, Ağgöl Milli Parkında, Mahmudçala - Ağçala və Sarısu göllərində nəsil verir. Xəzərin Samur-Şabran sahil zolağında və digər su hövzələrində köç vaxtında olur.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qamış və qarğılıqlarla zəngin su-bataqlıq biotopları əsas yaşayış yerləridir. Ağçala və Mehman gölünün əksər hissəsinin, Şilyan, Sor-Sor və digər göllərin qurudulması nəticəsində təbii yaşayış yerləri kəskin azalmışdır. Gündüz fəal olur. Azərbaycana mart ayında gəlir, sentyabrda köçüb gedir. Martın axırı aprelin əvvəllərində yuva qurur. Yuvasında 2 - 3 yumurta olur, 24 - 25 gün kürt yatır. İyul ayında sərbəst uçan balaları müşahidə olunur. Xırda balıqlar və müxtəlif növ buğumayaqlılarla yemlənir.

Sayı: Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sayı 1957-ci ildə 1350, 1996-cı ildə 300, 1999-cu ildə 900, 2007-ci ildə 460, Ağgöldə 1964-cü ildə 5320, 2002-ci ildə 1200, Mahmudçala-Ağçala göllərində 2002-ci ildə 900 fərd olub. Sayında azalma müşahidə olunur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su-bataqlıq biotoplarının qurudulması, Mahmudçala-Ağçala, Sarısu göllərinin sahillərində böyük miqdarda mal-qaranın otarılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda, Şirvan və Ağgöl Milli Parkları, su-bataqlıq biotoplarında yasaqlıqlar təşkil edil-

mişdir. Azərbaycanın Qırmızı kitabına (1989), Bonn, Bern və Ramsar konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Sarısu və Mahmudçala-Ağçala göllərinə qoruq statusunun verilməsi, növün qorunmasının geniş təbliği vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Дюнин А.П. Изменение состава орнитофауны Малого Кышылагачского залива в связи с его опреснением // Охрана природы и озеленение, вып. 4, М., 1960, с. 53 - 54; 2. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Милуской степи, их производительности и перспективы хозяйственного использования // Труды заповедников Азербайджана. вып. 2. М.П., 1967, с. 62 - 63; 3. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 91 - 92.

Tərtib edən: Babayev İ.R.

Foto: Hartmut Müller

English name: Spoonbill

Red List Category: LC; II.3. Sensitive with depletion in numbers species.

Distribution: Europe, Asia and Africa. In Azerbaijan —Gızılaghaj State Nature Reserve, Aghgol National Park, Mahmudchala - Aghchala and Sarısu lakes. During migration — Samur — Shabran shores of Caspian Sea.

Reference: Babayev İ.R.

Photo: Hartmut Müller

Qara leylək***Ciconia nigra***
Linn., 1758**Dəstə / Order:** Leyləkkimilər - Ciconiformes**Fəsilə / Family:** Leyləklər - Ciconidae**Kateqoriya və statusu:** LC; II.4. Kritik vəziyyətdədir. Nəslə kəsilmək üzrədir.**Qısa təsviri:** Ümumi rəngi qara. Dimdiyi və ayaqları qaradır. Qarnı ağdır.**Yayılməsi:** Avropa, Asiya və Şimali Afrikada yayılıb. XX əsrin əvvəllərinə qədər Azərbaycanın düzən və dağətəyi ərazilərində geniş yayılıb. Son illərdə Qarayazı Qoruğunda, Talışın, Böyük və Kiçik Qafqaz dağlarının ətəklərində nadir hallarda məskunlaşır. Meşələrin intensiv qırılması nəticəsində Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında daha yuvalamır.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Göllərə, çaylara, sutularlara və digər su hövzələrinə yaxın meşələr yaşayış yerləridir. Azərbaycana nəsil vermək üçün mart ayının əvvəllərində gəlir, sentyabrda köçüb gedir. Yemini balıqlar, az miqdarda suda-quruda yaşayanlar, ilanlar və quşlar təşkil edir. Martda hündür ağaclarda yuva tikir. Yuvaya 2-5, bəzən isə 6 yumurta qoyur.**Sayı:** XX əsrin birinci yarısında Kür çayının deltası ilə İran sərhəddi (Lənkəran ovalığı və Salyan düzü) arasında çox olub. 1934-cü ildə buradakı yuvalar arasındakı məsafə təsadüfi hallarda 1 km olub. 1980-ci ildə Qarayazı Qoruğunda 10 cütü, 1996-cı ildə 6, 1997-ci ildə 4, 2000-ci ildə 5, 2006-cı ildə 4 fərdi qeydə alınıb. Böyük və Kiçik Qafqaz dağlarının ətəklərində tək-tək fərdlərin yaşaması güman edilir. Mövcud şəraitdə tək-tək fərdlərinə rast gəlinir.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Su-bataqlıq sahələrinin qurudulması, meşələrin qırılması.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması qadağandır. Qızılağac, Qarayazı, Turyançay, Zaqatala, İlisu Dövlət Təbiət Qoruqları, Altıağac, Şahdağ Milli Parklarının meşəkolluq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilmişdir. Azərbaycanın Qırmızı kitabına (1989), Bern, Bonn və Ramsar konvensiyalarına, AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsinin toxunulmaz təbii abidə elan edilməsi, televiziya, radio və dövrü mətbuat vasitəsilə qorunmasının aktiv təbliği.

Məlumat mənbələri: 1. Спангенберг Е.П. Отряд голенастые птиöы//Птиöы Советского Союöа, 1951, т. 2, М.Л., 1951, с. 380; 2. Туаев D.Q. Qara leyлək//Azərbaycan SSR-nin Qırmızı kitabı. Bakı: İşıq, 1989, s. 59-60; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çaşıođlu, 2005, s. 95.

Tərtib edən: Babayev İ.R.

Foto: İqor Karyakin

English name: Black Stork

Red List Category: LC; II.4. Critically endangered species.

Distribution: Europe, Asia and North Africa. Until the beginning of 20th century they were distributed in plains and foothills. Last years they were found in Garayazi Reserve, foothills of Talysh and Greater and Lesser Caucasus. Due to the rapid distraction of forests they are not nesting anymore in Kur-Araz and Lenkoran lowlands.

Reference: Babayev İ.R.

Photo: İgor Karyakin

Adi flaminqo (Qızılqaz)***Phoenicopterus ruber*****Linn., 1758****Dəstə / Order:** Qızılqazkimilər - Phoenicopteriformes**Fəsilə / Family:** Qızılqazlar - Phoenicopteridae

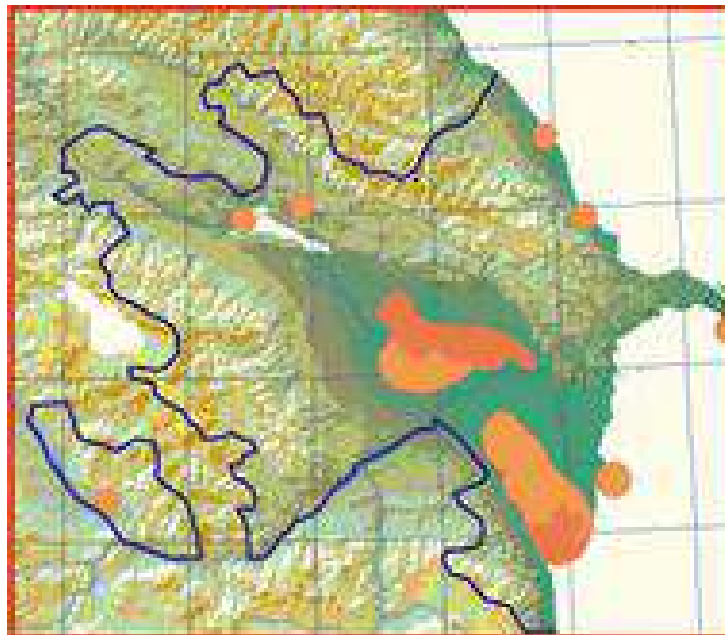
Kateqoriya və statusu: LC; IIL Ümumi arealı daxilində məhdud ərazilərdə məskunlaşmış azsaylı növdür.

Qısa təsviri: Ümumi rəngi çəhrayı ağdır. Qanadlarının uc hissəsi qaradır, qalanı isə çəhrayıdır. Boynu və ayaqları uzundur. Dimdiyi əyri, ucu qara, qalan hissəsi isə çəhrayıdır.

Yayıması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılmışdır. Azərbaycanda Lənkəran, Kür-Araz, Samur-Dəvəçi ovalıqlarının su hövzələrində, Böyük Qızılağac körfəzlərində, Xəzərin sahil sularında, Naxçıvanda Araz çayı sahillərində yayılıb. Əsas toplanma yerləri isə Böyük Qızılağac körfəzidir. Kiçik Qızılağac körfəzinin torpaq bəndi vasitəsilə Xəzər dənizindən ayrılması və şirin su hövzəsinə çevrilməsi, min hektarlarla su-bataqlıq biotoplarının qurudulması nəticəsində adi flaminqonun qışlama sahəsi kəskin azalmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dəniz sahillərinin, şor göllərin şoranlıq və bataqlıqlarla əhatə olunmuş dayaz su sahələrində yaşayır. Gündüz və alatoranlıq vaxtı fəal olur. Azərbaycana əsasən qışlamağa gəlir, bəzi illərdə yuvalayır, 3 yaşında cinsiyyət yetişkənliyinə çatır, koloniya halında yaşayır. Yuvasını bitki və heyvan qalıqlarından, yaş torpaqdan qurur. 1-3 yumurta verir, 30-33 gün kürt yatır. Kiçik yüngəclərlə, ilbizlərlə, həşərat sürfələri və xırda yosunlarla qidalanırlar.

Sayı: XX əsrin 40-cı illərində Böyük Qızılağac körfəzində qışda maksimum sayı 20 min, 70-ci illərində 2500, 80-ci illərində 3100, 90-cı illərində 7100, XXI əsrin birinci onilliyində isə 15200 fərd olmuşdur. Şirvan və Ağgöl Milli Parklarında 50-500, Xəzərin sahil sularında isə 50-300 fərdi qışlayır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Xəzərin səviyyəsinin enməsi, su-bataqlıq sahələrinin qurudulması, qışın sərt keçməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron və Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilmişdir. CİTES, Bern, Bonn və Ramsar konvensiyalarına, AEWA sazişinə, Azərbaycanın (1989) və Naxçıvanın (2006) Qırmızı kitablarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kür çayının deltasına və Yaşma körfəzinə yasaqlıq statusunun verilməsi vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Çимовка и промысел водоплавающей птицы в Азербайджане // Института Зоологии. Баку, 1950, том. XIV, с. 149; 2. Talibov T.H. Adi flaminqo—Phoenicopterus roseus Pall. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan, Əcəmi, 2006, s. 72.

Tərtib edən: Babayev İ.R.

Foto: Gard J.

English name: Greater Flamingo

Red List Category: LC; III. Limited numbers of species distributed in limited areals.

Distribution: Europe, Asia and Africa. Azerbaijan - Lenkoran, in water basins of Kur-Araz, Samur-Davachi lowlands, Greater Gizilagaj bays, Caspian Sea coasts, Araz river in Nakhchivan. Thousand hectares of wetlands have been destroyed as the Gizilagaj reservoir changed to the freshwater basin because of the separation from Caspian sea, therefore wintering areas for flamingos had been reduced.

Reference: Babayev İ.R.

Photo: Gard J.

Qırmızıdöş kazarka***Branta ruficollis***
Pall., 1769**Dəstə / Order:** Qazkimilər - Anseriformes**Fəsilə / Family:** Ördəklər - Anatidae**Kateqoriya və statusu:** EN; II. 1. Kritik vəziyyətdədir. Nəslə kəsilmək üzrədir.**Qısa təsviri:** Başının üst hissəsi, qanadları və qarını qarıdır. Boynunun aşağı hissəsi, döşü qırmızı—qəhvəyi rəngdədir. Bədəninin yanlarında ağ xətlər vardır. Quyuğunun altı ağdır.**Yayıması:** Avropa və Asiyada yayılıb. Azərbaycanda XX əsrin 70-ci illərinə qədər Lənkəran və Kür-Araz ovalıqlarında geniş yayılıb. İndi isə nadir hallarda görünür.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Müasir arealı daxilində axmaz və göllərlə zəngin olan yarımsəhralar, taxıl və düyü sahələrində yaşayır. İri su hövzələrində dincəlir. Bəzi su hövzələrinin qurudulması, yarımsəhralardan pambıq, üzüm və meyvə-tərəvəz bitkilərinin ekini üçün intensiv istifadə edilməsi nəticəsində yaşayış yerləri kəskin azalıb. Axşam və alatoranlıq vaxtı fəal olur. Azərbaycana qışlamağa gəlir. Oktyabrın sonundan noyabrın ortalarına qədər payız gəlişi və ötüb keçməsi, martın əvvəli isə yaz köçməsi dövrü olur. Bitki toxumları, cücətiləri və kök hissələri ilə qidalanır.**Sayı:** Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1967-ci ildə 23800, 70-ci illərdə maksimum sayı 63, 80-ci illərdə 31, 2000-2008-ci illərdə 240 fərdi olmuşdur. Lakin sonrakı illərdə burada müşahidə edilməyib. XX əsrin birinci yarısında Kür-Araz ovalığında qırmızıdöş kazarkanın ağalın və ağcaş qazın bəzi qarışıq dəstələrində 10 mindən çox, lakin 1980-2000-ci illərdə tək-tək fərdləri qeydə alınıb.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** XX əsrin ortalarına qədər yarımsəhralarda pambıq, üzüm, meyvə-tərəvəz bitkilərinin əkininin genişləndirilməsi, həddindən artıq mal-qaranın otarılması nəticəsində qida ehtiyatının azalması, qışın sərt keçməsi, Xəzərin səviyyəsinin dəyişməsi sayına neqativ təsir göstərmiş, lakin sonrakı dəyişmələr kosmik təsir nəticəsində Dunay çayı vadisində qışlaması ilə bağlıdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağan edilmişdir. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan və Ağgöl Milli Parkları, su-bataqlıq sahələrində təşkil edilmiş yasaqlıqlar növün qışlaq tələblərinə cavab verir. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın Qırmızı kitabına, CİTES, Ramsar və Bern konvensiyalarına, AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunun, Şirvan və Ağgöl Milli Parklarının, Sarısu, Mahmudçala-Ağçala göllərinin ətrafındakı yarım səhralarda taxıl bitkiləri əkininin, Lənkəran ovalığında isə düyü əkininin genişləndirilməsi, növün əhəmiyyətinin maarifçiliyi gələcəkdə fayda verə bilər.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Охотничьи и промысловые животные Кавказа. Баку, 1947, с. 72; 2. Михеев А.В., Орлов В.И. Çимовка водоплавающих в Кызыл-Агачском заповеднике // Фауна и экология животных. МГПИ им. Ленина. М., 1972, с. 103 - 117; 3. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çaşıoğlu, 2005, s. 99 - 100.

Tərtib edən: Babayev İ.R.

Foto: www.animalbox.ru

English name: Red-breasted Goose

Red List Category: EN; II. 1. Critically endangered species..

Distribution: Europe and Asia. Azerbaijan - Lenkoran and Kur-Araz lowlands. Currently it is observed in very rare cases.

Reference: Babayev İ.R.

Photo: www.animalbox.ru

Ağqaş qaz***Anser erythropus*****Linn., 1758****Dəstə / Order:** Qazkimilər - Anseriformes**Fəsilə / Family:** Ördəklər - Anatidae**Kateqoriya və statusu:** VU; II. 1 Təhlükə altında olan, azsaylı növdür.**Qısa təsviri:** Digər qazlardan gövdəsinin nisbətən kiçik və rənginin nisbətən tünd olması ilə fərqlənir. Üst tərəfi qonur-boz, alt tərəfi ağdır. Dimdiyinin dib tərəfində 20-30 mm enində ağ zolaq vardır. Dimdiyi ət rəngində və çəhrayıdır. Ayaqları sarıdır. Gözlərinin ətrafında sarı rəngdə çılpaq halqa vardır. Boynu və dimdiyi daha qısadır.**Yayılməsi:** Avropa və Asiyada yayılıb. Azərbaycanda Xəzər dənizinin sahillərində, düzənlik sututarlarda, daxili su hövzələrində (Ağgöl, Sarısu, Qızılcqaz gölü və Candargöldə) qışlayır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2008-ci ildə qeyd edilmişdir.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Azərbaycanda qış dövründə taxıl sahələrində qidalanmağa üstünlük verir. Göllərdə, Xəzərin dəniz sahillərində kiçik adalarda dincəlir. Qışlama dövründə sürü halında yaşamağa üstünlük verir. Qidalanma vaxtında digər qazlarla birlikdə olmağa üstünlük verdiyi halda, gecələmək üçün onlardan ayrılıb adalara çəkilirlər. Payız miqrasiyası noyabrda kütləvi şəkil alır, yaz miqrasiyası isə martın ortalarında başlayır. Ot bitkiləri və dənli bitkilərin cavan budaqları ilə qidalanırlar.**Sayı:** Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sayı 1998-ci ildə 360, 1999-cu ildə 530, 2002-ci ildə 1430, 2004-cü ildə 2850, 2005-ci ildə 1200, 2009-cu ildə 900 fərd olub.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Qidalanma və dincəlmə yerlərində narahatedici faktorlar sayına pis təsir edir. Onlar yerini dəyişməli olurlar. Yemlənmə sahələrinin qamış cəngəlliyinə çevrilməsi də quşların sayına neqativ təsir edir.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Qlobal miqyasda təhlükədə olduğu üçün AEWA

sazişi, Ramsar, Bern və Bonn konvensiyalarına uyğun olaraq qorunur. Azərbaycanın Qırmızı kitabına və BTMİ-nin Qırmızı Siyahısına daxil edilib. Ağgöl, Candargöl və Qızılağac kimi qışlama yerləri dövlət tərəfindən qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qışladığı ərazilərdə narahatçılıq amili aradan qaldırılmalıdır. Qidalandığı ərazilərdə dənli bitkilərin ekilməsi, qarlı və şaxtalı aylarda əlavə yemləndirilməsi lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, Çapaşoğlu, 2005, s. 101; 2. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mühüm ornitoloji ərazilərinin indikator növləri. Avtoreferat. Bakı, 2008, s. 24.

Tərtib edən: Musayev A.M.

Foto: Qolubev S.

English name: Lesser White-fronted Goose

Red List Category: VU; II. 1 Endangered species with depletion in numbers.

Distribution: Europe and Asia. Azerbaijan - Caspian Sea coasts, plain reservoirs and internal water basins (Aghgol, Sarısu, Gizilgaz and Chandargol lakes). Observed in 2008 in Nakhchivan AR.

Reference: Musayev A.M.

Photo: Golubev S.

Fısıldayan qulələk***Cygnus olor***
Gm., 1789**Dəstə / Order:** Qazkimilər - Anseriformes**Fəsilə / Family:** Ördəklər - Anatidae**Kateqoriya və statusu: LC; III.**

Qısa təsviri: Rəngi ağdır. Dimdiküstlüyü, dimdikaltlığının dibi və kənarları qara, qalan yerləri narıncıdır. Kiçik və harayçı qulələkdən dimdiyinin narıncı rəngi və onun dib hissəsində qara şişin olması ilə fərqlənir, həm də üzmə vaxtı boynunu "S" hərfi formasında, başını isə maili saxlayır.

Yayıması: Avropa və Asiyada yayılıb. Azərbaycanda demək olar ki, bütün su-bataqlıq sahələrində rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dənizin sahil suları, körfəzlər, göllər və axmazlar əsas yaşayış yerləridir. Gündüz fəal olur. Qışlamağa gələn və miqrasiya dövründə olan populyasiyaları vardır. Noyabrda gəlir, fevralın 2-ci yarısında köçüb gedir. Qidasını xırda onurğasız heyvanlar, su bitkilərinin vegetativ hissələri, xara və sapvarı yosunlar təşkil edir.

Sayı: Dünya populyasiyası 600,000-610,000 fərd olaraq qiymətləndirilir. Azərbaycanda qışlayan fərdlərin sayı qışın sərtliyindən asılı olaraq bir neçə yüzdən 30 minə qədər olur. Rusiyada qış sərt keçdikdə Xəzərin şimal sahil hissəsindən köçüb gələn fərdlər hesabına sayı artır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1997-ci ildə 400, 1999-cu ildə 530, 2004-cü ildə 40, 2005-ci ildə 60, 2006-cı ildə 1775, Xəzərin Azərbaycan sahil zolağında 1999-cu ildə 12, 2002-ci ildə 1445, 2003-cü ildə 26445, 2008-ci ildə 15500 fərd sayılmışdır, Kür-Araz ovalığının su hövzələrində yumuşaq qışlarda 50-100 fərdi qeydə alınır sərt qış keçəndə sayı 700-1300 çatır (AOC-nin məlumat bazası). Ölkəmizdə yuvalamada qeydə alınmasa daç yaylama fenomeni var ki, bəzi quşlar çoxalma yerlərinə qayıtmırlar və yayı qışlama yerlərində keçirirlər. Tək-tək fərdlərin yuvalamasını ehtimal etmək olar.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qanunsuz ov. Neft və neft məhsulları ilə çirkləndirilmə, suda bataqlıq sahələrinin qurudulması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron və Ağgöl Milli Parkları. Azərbaycanın Qırmızı kitabına, Bern, Bonn və Ramsar konvensiyalarına, AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Abşeron yarımadasında daxili su hövzələrinin, Xəzərin neft və neft məhsullarından təmizlənməsi, Kür-Araz, Lənkəran və Samur-Şabran ovalıqlarındakı su hövzələrində narahatedici amillərin aradan qaldırılması vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, Çapaşoğlu, 2005, s. 91 - 92 . 2. Elchin Sultanov (2004) An ornithological study of the Azerbaijan Caspian coast, islands and regions of oil production. Sandgrouse, Vol.26 (2), Autumn 2004, p.112-126. 3. <http://www.birdlife.org/datazone/speciesfactsheet.php?id=366>

Tərtib edən: Babayev İ.R, Hüseynov R.Ə, Sultanov E.H, İsayev Ş.A.

Foto: Ağayeva N.

English name: Mute Swan

Red List Category: LC; III.

Distribution: Europe and Asia. Azerbaijan —Hazard waters, Kur-Araz, Lenkoran, Samur-Davachi lowlands and water basins of Absheron peninsula. Limited numbers in Kaladahna, Chil, Mrdov, Garasu, Shilyan, Sor-Sor and other lakes.

Reference: Babayev İ.R., Huseynov R.A., Sultanov E.H. , İsayev Sh.A.

Photo: Aghayeva N.

Kiçik qulələk***Cygnus bewickii*****Yar., 1830****Dəstə / Order:** Qazkimilər - Anseriformes**Fəsilə / Family:** Ördəklər - Anatidae**Kateqoriya və statusu: LC; III, II.4.**

Qısa təsviri: Harayçı quya oxşasa da ondan kiçikdir. Ümumi rəngi ağ, ayaqları və dimdiyi qaradır. Diri kütləsi 5-6,5 kq, qanadının uzunluğu 48-56 sm, pəncə lüləsi 10-11 sm-dir.

Yayıması: Avropa və Orta Asiyada qışlayır. Tundrada yuvalayır. Azərbaycanda Xəzər dənizinin sahillərində və daxili su hövzələrində qışlayır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Azərbaycanda nadir hallarda qışlayan quşdur. Harayçı qu quşları toplaşdığı ərazilərdə müşahidə edilir. Fısıldayan qu quşları olan su hövzələrində olmur. Onlar tərəfindən sıxışdırılır. Qışlama dövründə kiçik sürülər əmələ gətirir.

Sayı: Dünya populyasiyası təxminən 300,000 fərd olaraq qiymətləndirilir. Avropada qışlayan pöpopulyasiyanın sayı 23000 fərd sayında qiymətləndirilir. Azərbaycanda azsaylı növüdür. 2002-ci ildə Abşeron-Qobustanda 2 fərd, 2004-cü ildə ümumilikdə 65 fərd, 2005-ci ildə ümumilikdə 583 fərd, 2006-cı ildə Qızılağacda 12 fərd, 2013-cü ildə isə Kürün deltasında 85 fərd, Şirvan Milli Parkında isə 15 fərd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qışlama yerlərində fısıldayan qu quşu tərəfindən sıxışdırılır. Brakonyerlər tərəfindən bəzən ovlanır, qamış pişiyi və çaqqalın hücumlarına məruz qalır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: AEWA sazişinə, Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilib. Avropada həssas növ statusu ilə qorunur. Azərbaycanda ovlanması qadağandır.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Azərbaycan ərazisində qışlamağa məskunlaşdığı yerlərdə narahatçılıq yaradan amillərin, balıq tutulmasının, sahilə qamış

zolaqlarının yandırılmasının qarşısı alınmalıdır. Qışlamağa məskunlaşdığı ərazilərdə çaqqalın və qamış pişiyinin sayı azaldılmalıdır.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T. Azərbaycanın ornitofaunasının taksonomik spektri. Bakı, BDU, 2004, s. 11; 2. Tuayev D.Q. Anseriformes-Qazkimilər // Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 109; 3. Птушенко Е.С. Отряд гусеобразные. Птицы Советского Союза М. Л., Наука, 1952, с. 162-168.

Tərtib edən: Musayev A.M., İsayev Ş.A.

Foto: Andreyev A.

English name: Bewick's Swan

Red List Category: LC; III, II.4.

Distribution: Wintering in Europe and Central Asia. Nesting in tundra. Azerbaijan - wintering in Caspian Sea waters and in internal water basins.

Reference: Musayev A.M., Isayev Sh.A,

Photo: Andreyev A.

Mərməri ördək***Marmaronetta angustirostris*****Menetr., 1832****Dəstə / Order:** Qazkimilər - Anseriformes**Fəsilə / Family:** Ördəklər - Anatidae**Kateqoriya və statusu:** VU; II. 1. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.**Qısa təsviri:** Bədəninin ümumi rəngi bozdur, üzərində açıq rəngli dəyirmi ləkələr və naxışlar vardır. Erkeyin başında kəkil var.**Yayılməsi:** Avropa və Asiyada yayılıb. Azərbaycanda Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarının su hövzələrində, Xəzərin sahillərində, Araz dərəsində məskunlaşır.**Yaşayış yeri və həyat tərzı:** Qamış və qarğılıqlarla zəngin olan subasarlar və göllərdə yaşayır. Alxovka, Cil, Kələdəhnə, Qarasu, Şilyan, Sor-Sor və digər göllərin qurudulması nəticəsində yaşayış yerləri kəskin azalıb. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda yuvalayan, ötüb keçən və qeyriüntəzəm qışlayan populyasiyaları var. Həşərat süfələri, molyusk, bitki toxumları və vegetativ hissələri ilə qidalanır. Aprelin ortalarında cütlərə ayrılırlar. Xırda adalarda və qarğı toparları arasında, su keçidləri çox olan dayaz yerlərdə yuva tikir. 7-12 yumurta verir.**Sayı:** Azərbaycanda əsas qışlaq yerləri Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, yuvalama yerləri isə Ağgöl Milli Parkıdır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda qışda 2004-cü ildə 680, 2005-ci ildə 420, 2006-cı ildə 200 fərdi qeyd edilmişdir. Reproduksiya dövründə Ağgöldə 1961-1964-cü illərdə hər il 50-60, 1998-ci ildə 45, 2005-ci ildə 10 cütü qeyd edilib. Digər su hövzələrində həm qışda, həm də reproduksiya dövründə tək-tək hallarda rast gəlinir.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Reproduksiya dövründə yayıldığı hövzələrdə suyun səviyyəsi aşağı düşür və ördəyə zərər verir. Yuva yerlərinə çaqqal, tülkü və s. yırtıcılar asanlıqla daxil olaraq yuvaları dağıdır.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması qadağan edilib. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan və Ağgöl Milli Parkları, su-bataqlıq sahələrində yasaqlıq-

lar sayına müsbət təsir edir. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitablarına, Bern, Bonn, Ramsar konvensiyalarının və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yenikənd subasarına və Sarısu gölüne qoruq statusunun verilməsi, növün qorunmasının geniş təbliği vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Милүской степи, их производительности и перспективы хозяйственного использования // Труды заповедников Азербайджана. вып. 2. М.Л., 1967, с. 72-74; 2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. "Çaşıoğlu", 2005, s. 99-100; 3. Talıbov T.H. Mərmər cürə-Marmaronetta angustirostris Men. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 78.

Tərtib edənlər: Babayev İ.R.

Foto: www.flickr.com

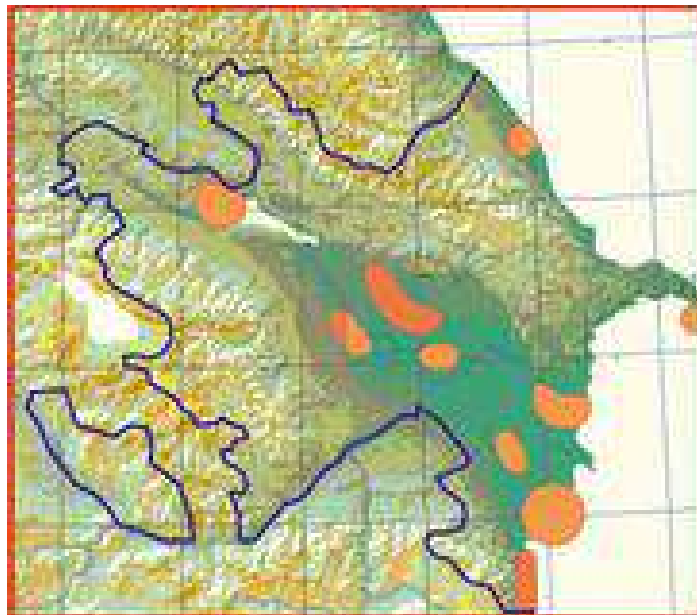
English name: Marbled Duck

Red List Category: VU; II. 1. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Europe and Asia. In Azerbaijan they live in water basins of Kur-Araz and Lenkoran lowlands, Caspian Sea coasts, Araz river area.

Reference: Babayev İ.R.

Photo: www.flickr.com

Ağgöz qaraördək***Aythya nyroca***
Guld., 1770**Dəstə / Order:** Qazkimilər - Anseriformes**Fəsilə / Family:** Ördəklər - Anatidae**Kateqoriya və statusu:** NT; II. 1. Həssas, sayı azalmağa olan növdür.**Qısa təsviri:** Ortaboylu ördəkdir (600-800 q). Erkəyinin ümumi rəngi qonur-qəhvəyidir, amma bel tərəfi nisbətən tünd rənglidir. Qanadlarının üzərində ağ "aynacığı" var. Gözləri ağımtıldır. Dişisinin rəngi solğundur.**Yayıması:** Avropa, Asiya və Şimal-Qərbi Afrikada yayılıb. Azərbaycanda düzənlik rayonlarında yayılıb. Kələdəhnə, Cil, Qarasu, Şilyan, Sor-sor və s. göllərin qurudulması nəticəsində yayıldığı sahələr xeyli azalıb.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Sahil və su bitkiləri ilə zəngin olan su hövzələrində məskunlaşır. Qamış cəngəliyini xoşlayır. Qışda gündüzlər göllərin və körfəzlərin açıq akvatoriyalarında olur, axşam hava qaralandan səhər alaqaranlıq vaxtına qədər isə dayaz subasar sahələrdə yemlənir. Azərbaycanda qışlayan və reproduktiv populyasiyaları olur. Qışlayan populyasiyaları noyabrda gəlir, fevralda köçüb gedir. Reprodukativ populyasiyaları may ayında yuva tikir, 7-8 yumurta verir, 25-27 gün kürt yatır. Bitki yeyən ördəkdir.**Sayı:** Azərbaycanda 1950-ci illərə qədər qışda çoxsaylı, nəsilvermə dövründə isə adi saylı olub. Təkcə Qarasu, Şilyan göllərində 1940-cı ildə 2500-3000 fərd qışlayıb. Lakin 1970-ci illərə qədər həmin göllər qurudulub. Nəticədə yaşayış yerləri və ümumi sayı azalmağa başlayıb. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda qışda sayı 1999-cu ildə 1500, 2002-ci ildə 3750, 2005-ci ildə 1100, 2006-cı ildə 3800, Sarısu göllər sistemində 1998-ci ildə 144, Ağgöl Milli Parkında 1962-ci ildə 72, 01.2008-ci ildə isə 91 fərdi qeyd edilib. Ağgöz qaraördəyin nəsilvermə dövründə sayı Ağgöl Milli Parkında 1962-ci ildə 144 fərd, 1990-cı ildə 20-30 cüt, Sarısudə 1990-cı ildə 10-12 cüt (Mustafayev, Babayev) olub. Ağzıbir gölündə isə tək-tək fərdlərinə rast gəlinir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su-bataqlıq biotoplarının qurudulması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilmişdir. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Sarısu göllər sisteminə qoruq statusunun verilməsi vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К., Çимовки и промысел водоплавающей птицы в Азербайджане // Труды Института Зоологии. Баку, 1950, том XIV, с. 123-213; 2. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Милүской степи, их производительности и перспективы хозяйственного использования // Труды Çаповедников Азербайджана. вып. 2. М.Л., 1967, с. 72-74; 3. Туаев D.Q. Anseriformes-Qazkimilər // Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 125-126; 4. Mustafayev Q.T., Sadiqova, N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çaşıoğlu, 2005, s. 114 - 115.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., Babayev İ.R.

Foto: Hartmut Müller

English name: Ferruginous Duck

Red List Category: NT; II. 1. Sensitive with depletion in numbers species

Distribution: Europe, Asia and Northwest Africa. Azerbaijan —plain regions. Limited habitats due to the dryness of Kaladahna, Chil, Garasu, Shilyan, Sor - Sor and other lakes.

Reference: Mustafayev Q.T., Babayev İ.R.

Photo: Hartmut Müller

Adi göydimdik***Oxyura leucocephala*
Scop., 1769****Dəstə / Order:** Qazkimilər - Anseriformes**Fəsilə / Family:** Ördəklər - Anatidae**Kateqoriya və statusu:** En; II. 1. Həssas, sayı az olan növdür.**Qısa təsviri:** Erkəyin rəngi qonurdur. Başının təpəsi qara, qalan hissəsi ağdır, boynu qarıdır, dimdiyi göydür. Üzən zaman quyruğunu vertikal şəkildə yuxarı qaldırır. Dişinin başı qonurdur. Gözünün üstündə ağ zolaqlar var.**Yayılməsi:** Avropada, Asiyada, Afrikada, Şimali və Mərkəzi Amerikada, Avstraliyada, Tasmaniya və Yeni Zelandiyada yayılmışdır. Azərbaycanda Lənkəran, Kür-Araz, Samur-Dəvəçi ovalıqlarında, Xəzərin sahil sularında, Araz dərəsində rast gəlinir. Su hövzələrinin qurudulması ilə əlaqədar olaraq yayıldığı sahələr xeyli azalmışdır.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Qamış cəngəllikləri ilə zəngin olan göllərdə və dənizin açıq sahil sularında yaşayır. Su bitkilərinin toxumları, yarpaqları, həşərat və onların sürfələri ilə yemlənir.**Sayı:** Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1997-ci ildə 50, 1999-cu ildə 1500, 2002-ci ildə 320, 2004-cü ildə 750, 2005-ci ildə 330, 2006-cı ildə 890, Abşeron-Qobustandakı Qırmızı göldə 2002-ci ildə 55, Ağgöldə 1991-ci ildə 3000, 2004-cü ildə 450, Hacıqabul gölündə 2009-cu ildə 1370 göydimdik qeydə alınıb. Digər su hövzələrində tək-tək fərdlərinə rast gəlinir.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Sayı ildən-ilə kəskin dəyişir. Bunun da əsas səbəbi qışlaq arealının şimal hissəsində qışın sərt və ya mülayim keçməsi, su-bataqlıq biotoplarının qurudulması və çirkləndirilməsidir.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması qadağandır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Ağgöl və Şirvan Milli Parkları, su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilmişdir.

Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Naxçıvanın (2006) Qırmızı kitabına, Ramsar, Bern konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Su hövzələrinin qurudulmasına və çirkləndirilməsinə qarşı mübarizə aparılması, növün qorunmasının fəal təbliği lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Tuayev D.Q. Anseriformesər dəstəsi // Azərbaycan faunası, Quşlar, VI cild. Bakı: Elm, 1977, s. 122 - 123; 2. Патрикеев М.В. Савка (*Oxyura leucocephala*) и другие редкие птицы на озере Ангелю в январе 1991 г. // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Материалы научно-практической конференции. Ставрополь, 1991, с. 160; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çaşıoğlu, 2005, s. 99-100; 4. Talıbov T.M. Adi göydimdik—*Oxyura leucocephala* Scop. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 82.

Tərtib edən: Babayev İ.R.

Foto: D.Daniels

English name: WhiteDuck

Red List Category: En; II. 1. Sensitive with depletion in numbers species

Distribution: Europe, Asia, Africa, Northern and Central America, Australia, Tasmania and New Zealand. Azerbaijan - Lenkoran, Kur-Araz, Samur-Davachi lowlands, Caspian Sea waters, Araz area. Limited habitats due to the dryness of water basins.

Reference: Babayev İ.R.

Photo: D.Daniels

Qılquyruq ördək***Melanitta fusca***
L., 1758

Dəstə / Order: Qazkimilər - Anseriformes
Fəsilə / Family: Ördəklər - Anatidae

Kateqoriyası və statusu: LC; II.1

Qısa təsviri: İri dəniz ördəyidir. Erkəklərdə bədəninin ümumi rəngi qaradır, gözünün üstündə və qanadın üzərində ağ ləkə vardır. Dişilərinin rəngi tünd qəhvəyidir.

Yayıması: Skandinaviyadan (Norveç və İsveç) Finlandiyaya və Estoniyaya qədər, eləcə də qərbi Sibirdən Yenisey çayına qədər yuvalayır. Qərbi Avropanın sahil zonalarında qışlayır, əsasən Baltik dənizdə. Azərbaycanda nadir qeydə alınan qışlayan və köçəri növdür. Ədəbiyyat məlumatlarına əsasən Abşeron sahillərində, adalarda, Qızılbaş körfəzində və Ağgöl ərazisində müşahidə olunmuşdur.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Sahilə yaxın dəniz sularında, sirin sulu göllər və çaylarda yuvalayır. Yuvasına sahilə yaxın torpağın üzərində, ot və kolların arasında qurur. Bəzən qağayı koloniyalarının arasında da yuvalayır. Adətən 7-9 yumurta qoyur. Qidasının əsasən molyusklar və kiçik balıqlar təşkil edir. Kifayət qədər yaxşı dalğıcdır.

Sayı: Dünya populyasiyası 250,000 fərd olaraq qiymətləndirilir. Avropada sayı 85-100 min cüt arasında qiymətləndirilir. Azərbaycanda təsadüfən qeydə alınır. 60-cı illərdə tək-tək fərdlər Böyük Qızılbaş körfəzində və Ağgöldə qeyd edilmişdir. Ümumiyyətlə bütün Dünyada sayı azalmaqdadır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Azərbaycanda bu növ üçün əsas təhlükələrə qanunsuz ov, neft çirklənməsi və digər növ çirklənmələr aiddir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Qızılbaş Dövlət Təbiət Qoruğu və Ağgöl Milli Parklarında qorunur. Avropa Mühafizə statusuna malikdir (Declining)ş Ramsarç Bernç Bonn konvensiyalarına və AEÜA razılışmasında daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Su biotoplarının çirklənmələrinin qarşısının alınması və növün qorunmasının geniş təbliği vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Elchin Sultanov, Tahir Kərimov. 2007. Azərbaycan ornitofaunasında beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri. Bakı, 2007. Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti, 107 p. 2. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Cambridge, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004; 3. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 86; 4.. <http://www.iucnredlist.org/details/139471541/0>

Tərtib edən: Sultanov E.H., İsayev Ş.A.

Foto: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Wwscoter12.JPG>

English name: Velvet Scoter

IUCN Red List Category: LC; II.1

Distribution: Breeding from Scandinavia (Norway and Sweden) up to Finland and Estonia, and Western Siberia to the River Yenisey. Wintering mostly in the Baltic Sea and along the coasts of Western Europe. Velvet Scoter is rare migratory and wintering bird in Azerbaijan. According to the literature it has been observed in coastlines of Absheron, on islands, in Gyzylagach bay and in Aggel NP.

Bibliography: 1. Elchin Sultanov, Tahir Kərimov. 2007. Azərbaycan ornitofaunasında beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri. Bakı, 2007. Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti, 107 p. 2. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Cambridge, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004; 3. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 86; 4.. <http://www.iucnredlist.org/details/139471541/0>

Reference: Sultanov E.H., İsayev Sh. A.

Foto: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Wwscoter12.JPG>

Balıqcıl qaraquş*Pandion haliaetus*

Linn., 1758

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qaraquşlar - Pandionidae**Kateqoriya və statusu:** LC; II.3. Kritik vəziyyətdədir, nəslinin kəsilmə təhlükəsi var.**Qısa təsviri:** İri və səssiz yırtıcıdır. Bel tərəfi qaramtıl, qarın tərəfi ağdır. Döşündə tünd rəngli köndələn zolaq var. Gözlərindən boynuna tünd rəngli enli zolaq uzanır. Başının üstü çirkli-ağdır. Quyruğunun ucu düz qurtarır.**Yayıması:** Geniş yayılıb: Avropa, Asiya, Şimali Afrika, Yeni Zelandiya. Azərbaycanda Xəzərin sahilində və Kür-Araz düzənliyində olur.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Hündür ağacları, şəffaf suyu və bol balığı olan su hövzələrinin sahilində yaşayır. Azərbaycana nəsil verməyə gəlir, apreldən oktyabra qədər olur. Hər cütün ayrıca yuva sahəsi olur. Ağacda, bəzən qayada böyük yuva tikir, 2 - 3 yumurta verir. Avqustda balaları pərvaz olur. Balıq yeyir və balalarına da balıq yedizdir. Şəffaf suda balığı tez tapır və dərhal özünü suya daş kimi atıb, 2 - 3 kq-a qədər olan şikarını caynağında çıxarır.**Sayı:** XIX əsrdə adi saylı, XX əsrin 80-ci illərində nadir olub, 90-cı illərdə nəslinin kəsilməsi qorxusu yaranıb, cəmi 14 cüt qalmışdı. Son 10 ildə kritik vəziyyətə düşüb, cəmi 6 cüt qalıb. Kürqırağı tuqay meşələrində, Lənkəran düzənliyində, o cümlədən, Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda nəsil verməkdən məhrum olub.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Düzənlik meşələrinin qırılması, tuqay meşələrinin kəskin transformasiyası, qanunsuz ovçuluq, yem bazasının zəifləməsi və zəhərlənməsi, texnosferin genişlənməsi (səs-küyün çoxalması).**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması qadağandır. Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. Beynəlxalq ticarəti yasaqdır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuvası olan yerlərin tapılıb təbiət abidəsi statusu ilə qorunması, yem bazasının qorunub saxlanması, kritik vəziyyətdə olmasının xalqa çatdırılması, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadiqova H.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çarşıoğlu, 2005, s. 121; 2. Mustafayev Q.T., Sadiqova H.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292; 3. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 71; 4. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Состояние численности соколообразных птиц в Азербайджане // Мат-лы Республ. Науч. Конф. "Современные проблемы биологии". Баку, БГУ, 2001, с. 101-102.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., Babayev İ.R.

Foto: Hartmut Müller

English name: Osprey

Red List Category: LC; II.3. In critical situation, endangered species.

Distribution: Europe, Asia, North Africa, New Zealand. Azerbaijan - Caspian Sea coasts and Kur - Araz lowlands.

Reference: Mustafayev G.T., Babayev İ.R.

Photo: Hartmut Müller

Adi arıyeyən***Pernis apivorus*****Linn., 1758****Dəstə / Order:** Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qırğılar - Accipitridae**Kateqoriya və statusu:** LC; II.4.. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.**Qısa təsviri:** Qarğadan iridir. Havada boynu görünür. Quyuğu uzundur və üzərində 3 enli zolaq var. Qanadlarının altı zolaqlıdır. Bel tərəfi tutqun qonur, qarın tərəfi ürəkşəkili, naxışlıdır. Alnında və gözləri ətrafındakı lələklər ilan pulcuğuna oxşayır.**Yayıması:** Avropada və Qərbi Asiyada nəsil verir, Afrikada qışlayır. Azərbaycanda düzənlik və dağətəyi rayonlarda yayılıb.**Yaşayış yeri və həyat tərz:** Ətrafında quraq iqlimli açıq sahə olan hündür ağaclardan ibarət seyrək meşəni xoşlayır. May ayında hündür ağacda yuva tikir və ya qarğanın yuvasını zəbt edir. Eyni yuvadan bir neçə il istifadə edir. Yuvasını elə yerləşdirir ki, onun üzərini yaşıl budaq örtür. Adətən 1 - 2 yumurta verir. Onun forması dairəvi, rəngi sıx şabalıdı xallarla bəzənmiş, ölçüsü 50 - 52x42 - 43 mm olur. Dişi və erkək quş 27 - 29 gün köməkləşib kürt yatırlar. Onlar balaları da 40 günə qədər yuvada, 15 - 20 gün də kənarında yemləyirlər. Arıyeyən yemini yerdən götürür. Zarqanadlı cücüləri xoşlayır. Arıların koloniyasını tapıb, sürfələrini yeyir. Hymenobtera nümayəndələrini yeməyə ixtisaslaşmış. Lakin tırtıl, böcək, qurbağa, kərtənkələ, ilan, xırda quş və siçan yeməkdən də imtina etmir.**Sayı:** XX əsrə qədər adi sayılı olub. 1950-ci illərdən sonra sayı azalıb. Eyni vaxtda yayılma sahəsi kiçilib. Qanıx-Əyriçayda, Lənkəran düzənliyində, Kürqırağı tuqay meşələrində nəsil verməkdən məhrum olub. XX əsrin axırında 18 cüt olub. Hazırda yalnız Samur-Şabran düzənliyində, Şamaxı-Altıağac, Kiçik və Böyük Qafqazın dağətəyi sahələrində nadir hallarda nəsil verir. Cəmi 10 cüt görülüb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Zərərli yırtıcı hesab edilib ovlanması, meşələrin qırılması, bitkilərin ziyanvericilərinə və xəstəliklərinə qarşı kimyəvi preparatlardan çox istifadə olunması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Altıağac Milli Parkında nəzarət altında saxlanılır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində hündür ağacların qorunub saxlanması və heç bir pestisiddən istifadə edilməməsi, qorunmasının vacib olmasının əhaliyə geniş izah olunması.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova H.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çarşioğlu, 2005, s. 126 - 127; 2. Mustafayev Q.T., İcmayılova T.R. İsmayilli Qoruğunun quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 116 - 117; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova H.A. Azərbaycanın qızılquşkimiləri // XXI əsrdə "Biologiyanın aktual problemləri" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 290-292.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: www.naturfoto.cz

English name: Honey Buzzard

Red List Category: LC; II.4. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Breeding in Europe and West Asia, wintering in Africa. Azerbaijan - slopes and foothills.

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: www.naturPhoto.cz

Qara çalağan***Milvus migrans*****Bodd., 1783****Dəstə / Order:** Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qırğılar - Accipitridae**Kateqoriya və statusu:** LC; IV.1. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.**Qısa təsviri:** Qarğadan xeyli böyükdür. Rəngi qonur-qaramtıdır. Quyruğu uzundur və ucu dayaz oyuqla qurtarır.**Yayılması:** Arealı genişdir: Avropa, Asiya, Afrika, Avstraliya, Yeni Qvineya. Azərbaycanda düzənlik və dağətəyi sahələrdə yayılıb.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Meşədə və hündür qovaq, palıd, tut, qarağac, vələs kimi ağaclar olan bağlarda nəsil verir, yem üçün isə əsasən açıq sahəyə uçar. Azərbaycanda nəsil verən populyasiyası mart ayında gəlir, dekabrda köçüb gedir. Apreldə hündür ağacda (10 - 20 m) yuva tikir, 2 - 3 ədəd qonur xalları və cizgiləri olan ağ rəngli yumurta verir. Birinci yumurtadan dişi quş kürt düşür, 30 gündən sonra balalar çıxır. Onlar 40 - 42 gün yuvada bəslənir. Adətən axırncı bala ölür, 1 - 2 bala pərvazlanır. Çalağanın yem spektri genişdir: meyvə, tərəvəz, cücü, kərtənkələ, ilan, siçan, leş, ərzaq tullantısı və s. Yemini yerdən, sudan və ağacdan götürür. Yem üçün yuvasından 5 - 6 km uzaqlaşa bilər.**Sayı:** XX əsrə qədər adi sayılı quş olub. XX əsrin birinci yarısında dağətəyi seyrək meşələrdə adi sayılı, kəndlərdə və bağlarda isə nadir olub. 1970-ci illərdən sonra Kür-Araz düzənliyində, o cümlədən, Kürqırağı tuqay meşələrində nəsil verməkdən məhrum olub. XXI əsrin əvvəlində Azərbaycanda nəsil verən populyasiyası 240 quşdan ibarət idi, indi isə 150 quş qalıb. Son 10 ildə 37,5 % azalıb.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Zərərli yırtıcı quş hesab edilib ovlanması, meşələrin qırılması, Kürqırağı tuqay meşələrinin susuz qalıb quruması, eyni vaxtda hündür ağacların qırılması, bitkilərin zərərvericilərinə və xəstəliklərinə qarşı pestisidlərdən intensiv istifadə edilməsi. Bunlar çalağanın yuva şəraitini və yem bazasını deqradasiya edib.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Hirkan və Altıağac Milli Parklarında, Turyançay Dövlət Təbiət Qoruğunda, Çuvand Dövlət Təbiət Yasaqlığında nəzarət altında saxlanılır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində hündür ağacların qorunub saxlanması, ona yaxın yerlərdə pestisidlərdən istifadənin dayandırılması, növün əhəmiyyətinin geniş izah edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova H.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 130; 2. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayılı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 117-119.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: Hartmut Müller

English name: Black Kite

Red List Category: LC; IV.1. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Europe, Asia, Africa, Australia, New Guinea. Azerbaijan - foothills and slopes.

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: Hartmut Müller

Bozqır belibağlısı***Circus macrourus***
Gm., 1771

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes
Fəsilə / Family: Qırğılar - Accipitridae

Kateqoriya və statusu: NT; IV.1. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Qarğadan az böyük, amma zərif qamətli quşdur. Erkəyinin bel tərəfi mavi-boz, döşü və qarın hissəsi ağdır. Üz dairəsi bayquşu xatırladır, özü isə qağayıya oxşayır. Qanadlarının altı təmiz ağdır. Dişisinin bel tərəfi tutqun rənglidir.

Yayılməsi: Avropada və Asiyada nəsil verir, Asiyanın cənubunda və Afrikada qışlayır. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir, düzənlikdə və quraq iqlimli dağətəyi sahələrdə yayılıb: Samur-Şabran, Arazboyu düzənlik və Naxçıvan orta dağlığı, Talış dağ bozqırlığı, Xəzərin bəzi adaları, Böyük və Kiçik Qafqazın dağətəyi hissələri.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Seyrək kol olan hündür otluqda məskunlaşır. Açıq sahə quşudur. Aprelin axırı mayın əvvəlində yerdə yuva tikir, 3 - 5 mavi-ağ yumurta verir, dişi quş 27 - 28 gün kürt yatır, balaları və kürtyatan dişini erkək quş yemləyir. Lakin balaların acgöz vaxtında yemlə təmin edilməsində dişi quş da iştirak edir. Əsas yemi siçanabənzər gəmiricilərdir. Bunlar az olanda kərtənkələ yeyir və yerdə yuva tikən quşlardan ovlayır. İri həşəratdan da imtina etmir. Çox faydalı quşdur.

Sayı: 1970-ci illərə qədər adi sayılı quş olub. Sonralar Azərbaycanda nəsil verən populyasiyasının sıxlığı azalıb. Hər yerdə nadir qalıb. XX əsrin sonunda iyun-iyul aylarında 21 cüt, 10 il sonra isə 9 cüt quş qeyd edilib, yəni 42,8 % azalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Zərərli yırtıcı hesab edilib ovlanması, pestisidlərdən intensiv istifadə olunması, mal-qaranın çoxalması və otlaqların deqradasiyası, yem obyektlərinin zəhərlənməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Faydalı fauna statusu ilə qorunur. Altıağac Milli Parkında, Turyançay Dövlət Təbiət Qoruğunda və Zuvand Dövlət Təbiət Yasaqlığında nəzarət altında saxlanılır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində xam torpağın, ot örtüyünün və seyrək kolların qorunub saxlanması, eyni vaxtda pestisidlərdən istifadənin dayandırılması, tülkü və çaqqal kimi yırtıcıların uzaqlaşdırılması, növün əhəmiyyətinin əhaliyə geniş izah edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 131 - 133; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın qızılquşkimiləri // XXI əsrdə "Biologiyanın aktual problemləri" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2010, s. 290-292; 3. Talıbov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı, I cild. Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 83 - 84.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: John A Thompson

English name: Pallid Harrier

Red List Category: NT; IV.1. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Breeding in Europe and Asia, wintering in Southern part of Asia and in Africa. Coming to Azerbaijan (in arid area: Samur- Shabran, Araz area, Nakhchivan middle mountains, Talysh mountains, some islands of Caspian Sea, foothills of Greater and Lesser Caucasus) to breed.

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: John A Thompson

Böyük qırğı***Accipiter gentilis***

Linn., 1758

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qırğılar - Accipitridae**Kateqoriya və statusu:** LC; IV.1. Həssas, sayı azalmağa olan növdür.**Qısa təsviri:** Qarğadan iridir. Bel tərəfi qonur-boz, qarın tərəfi isə açıq rənglidir və üzərində nazik köndələn tünd zolaqlar var. Gözləri və ayaqları sarıdır .**Yayılməsi:** Arealı genişdir: Avropa, Asiya, Şimal-Qərbi Afrika, Madaqaskar, Şimali Amerika. Azərbaycanda Talış və Şərqi Qafqaz dağ meşələrində yayılıb .**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Hündür ağaclardan ibarət meşə quşudur. Daimi cütləri olur. Hər cüt yuva sahəsi seçir, oraya qonşu cütləri buraxmır. Hündür ağacda (10-15 m) yuva tikir. Şam ağacını xoşlayır. Berkut qartal (*Aquila chrysaetus*) kimi güclü yırtıcının yuvasını zəbt edə bilər. Eyni cütün sahəsində 2-3 yuva olur, hər il birində nəsil verir. Aprelin axırlarında 2-3 ədəd yaşıl çalarlı ağ yumurta verir. Dişi quş 32 gün kürt yatır, erkək onu yemləyir. Yem üçün yuvasından 5-6 km uzağa qədər uça bilər. Kannibalizmi güclüdür. Avqust ayında hər yuvada 1-2 bala pərvazlanır.**Sayı:** XX əsrə qədər adi sayılı olub. XX əsrdə azalmağa başlayıb. 1950-ci illərdən sonra populyasiyasının sıxlığı azalıb nadir olub. XXI əsrin əvvəlində 55 cüt idi, indi isə 25 cütdən çox deyil. Son 10 ildə 36,4 % azalıb.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Zərərli yırtıcı hesab edilib ovlanması, ovçu quş kimi istifadə etmək üçün balalarının yuvadan götürülüb ələ öyrədilməsi, meşələrin qırılması, yem bazasının zəifləməsi və zəhərlənməsi, səs-küyün çoxalması.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması qadağandır. Beynəlxalq ticarəti yasaqdır, Zaqatala və İlisu Dövlət Təbiət Qoruqlarında, Hirkan, Altıağac, Şahdağ və Göy-göl Milli Parklarında nəzarət altında saxlanılır. Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yem bazasının qorunub saxlanması, yuva sahəsindən ağac kəsilməsinin qarşısının alınması.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çayıoğlu, 2005, s. 134 - 135; 2. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayılı Qoruğunun quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 119 - 120; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., Babayev İ.R

Foto: www_panoramio_com

English name: Goshawk

Red List Category: LC; IV.1. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Europe, Asia, North-West Africa, Madagascar, North America. Azerbaijan — mountainous forests of Talysh and Eastern Caucasus.

Reference: Mustafayev G.T., Babayev İ.R.

Photo: www.panoramio.com

Səsyamsılayan qırğı***Accipiter brevipes*****Sev., 1850****Dəstə / Order:** Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qırğılar - Accipitridae

Kateqoriya və statusu: VU. Həssasdır, ümumi arealı daxilində məhdud ərazidə qalıb.

Qısa təsviri: Böyük qırğıya oxşayır, amma ondan çox kiçikdir. Göyərçin boydadır. Səsi uzun fit kimidir. Ağımtil boğazında qonur zolaqlar uzanır. Gözləri qonur-qırmızıdır. Yanaqları bozumtul-qonurdur.

Yayıması: Avropa və Asiyada yayılıb. Azərbaycanda aran və dağətəyi rayonlarda yayılıb. Lakin son illərdə yalnız dağətəyi sahələrdə təsadüf olunub: Qanıx-Əyriçay, Böyük və Kiçik Qafqaz dağətəyi, Naxçıvan orta dağlığı, Talış dağ bozqırları.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Quraq iqlimli seyrək meşədə və hündür ağaclar olan meyvə bağlarında yaşayır. Müxtəlif ağacların 10 - 12 m hündürlüyündə yuva tikir, bəzən sağsağanın köhnə yuvasını tutur. May ayının axırında 3-5 ədəd mavi-ağ yumurta verir. Dişi quş birinci yumurtadan başlayaraq 30 - 32 gün kürt yatır. Erkək quş dişisini və balalarını yemləyir, sonralar ona ana quş da kömək edir. Bala 45 gündə pərvaz olur. Əsas yemi iri həşərat, kərtənkələ, siçanabənzər gəmiricilər, az miqdarda xırda quşlardan ibarətdir.

Sayı: Heç vaxt çoxsaylı olmayıb, adi saylı quş kimi qeyd edilib. Lakin 1970-ci illərdən sonra düzənlik sahələrdə nəsil verməkdən məhrum olmuş, dağətəyi sahələrdə isə nadir qalıb, 2000-ci illərin sonunda cəmi 18 cüt quş qeyd edilib. Son 10 ildə 33,3 % azalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət zərərli yırtıcı hesab edilib tələf olunması, yuva tikdiyi hündür ağacların qırılması, yem obyektlərinin zəhərlənməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: 1970-ci illərdən sonra ovlanması qadağandır. Faydalı fauna statusu ilə qorunur. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində hündür ağacların qo-

runub saxlanılması və pestisiddən istifadənin saxlanılması, qorunmasının vacib olmasının əhaliyə geniş izah edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 148 - 149; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 136; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: Ykolov İ.İ.

English name: Levant Sparrowhawk

Red List Category: VU. Sensitive species, distributed in limited areas.

Distribution: Europe and Asia. Azerbaijan — lowland and highland areas. Last years they are observed in foothills of Ganikh-Ayrichay, Greater and Lesser Caucasus, Middle Mountain areas of Nakhchivan, Mountainous steppes of Talysh.

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: Ykolov I.I.

Türküstan qırğısı***Accipiter badius***
Gm., 1788

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes
Fəsilə / Family: Qırğılar - Accipitridae

Kateqoriya və statusu: CR. Kritik vəziyyətdədir, nəslinin kəsilməsinə az qalıb.

Qısa təsviri: Göyərçin boydadır. Rəngi açıqdır. Beli qonur, qarın tərəfi ağ zolaqlı açıq-kürəndir. Yanaqları bozdur. Dişisinin qarın tərəfindəki köndələn zolaqlar qəhvəyi-qonurdur.

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda yalnız Lənkəran düzənliyində (Vel kəndi) nəsil verməsi müəyyən edilib.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Hündür ağaclar olan seyrək, işıqlı meşədə və köhnə meyvə bağlarında məskunlaşır. Azərbaycanda öyrənilməyib. Arealının başqa yerlərindən əldə edilmiş məlumata görə gec gəlib, tez köçür. Aprel ayının axırında gəlir, sentyabrda uçub gedir. Ağacda yerdən 5-12 m hündürdə yuva tikir. Mayın axırında 3-4 ədəd yaşıl çalarlı süd kimi ağ yumurta verir. Dişi quş 33-35 gün kürt yatır. Avqustun əvvəlində pərvaz balaları müşahidə olunur. Yemini adətən açıq sahədə yerdən götürür: iri həşərat, sürünənlər, siçanabənzər gəmiricilər, bəzən quş ovlayır.

Sayı: Həmişə nadir olub. XX əsrin axırında 5 cüt qeyd edilib. Lakin son 10 ildə 1 dəfə görünüb. Nəslinin kəsilməsi ehtimal olunur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət ovçulara rəqib yırtıcı hesab edilib tələf olunması, yuva tikdiyi hündür ağacların qırılması, yem obyektlərinin zəhərli olması, səs-küyün çoxalması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır, Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabına daxil edilib. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahələrini tapıb, təbiət abidəsi statusu ilə qorumaq, əhaliyə tanımaq, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T. Azərbaycanca ornitofaunanın taksonomik spektri. Bakı, BDU, 2004, s. 7-32; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 136-137; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: Ravi Vaidyanathan

English name: Shikra

Red List Category: CR. In critical situation, extremely endangered species.

Distribution: Europe, Asia and Africa. In Azerbaijan they are breeding in slopes of Lenkoran (Vel village).

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: Ravi Vaidyanathan

Bozqır sarı***Buteo rufinus***
Cretz., 1827

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes
Fəsilə / Family: Qırğılar - Accipitridae

Kateqoriya və statusu: EN. Təhlükə altındadır. Məhdud ərazidə qalıb.

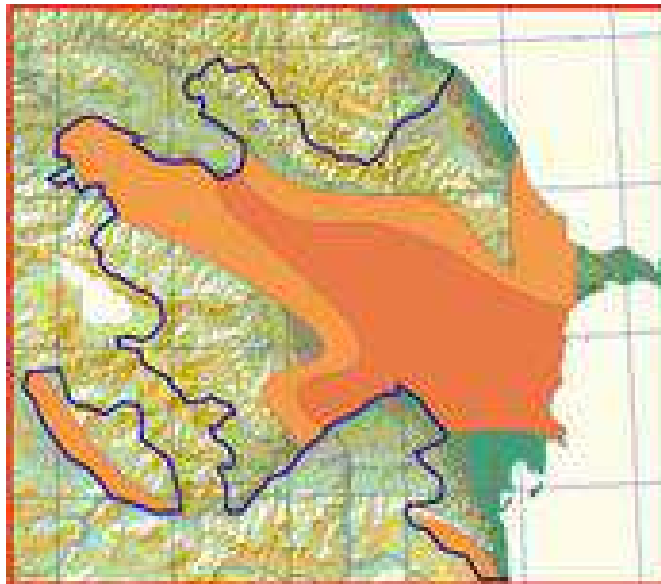
Qısa təsviri: Qarğadan böyük yırtıcıdır. Qanad lələklərinin dibi ağdır, havada uçarkən aydın görünür. Bel tərəfi açıq-qonur, qarın tərəfi kürəndir. Qanadlarının tinində (əyrisində) tünd rəngli böyük ləkə var (uzaqdan görünür).

Yayıması: Avropa, Asiya və Şimali Afrikada yayılıb. Azərbaycanda Qobustanda, Bozdağda, Kiçik Qafqazın dağətəyi, qismən də orta dağlıq hissəsində, Naxçıvan Arazboyu düzənliyində və orta dağ yamaclarında, eləcə də, Talış dağ bozqırlarında yayılıb. Kiçik Qafqazın dağətəyi hissəsində və Arazboyu düzənliyində oturaq yaşayır, başqa yerlərdə nəsilvermə dövründə, Kür-Araz düzənliyində isə qışda olur.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Quraq iqlimli yarımsəhra və bozqır landşaftlarında yaşayır. Qayada, yarğanda, bəzən yulğun kolunda (tamariks) quru çöplərdən yuva tikir, içərisinə yovşan döşəyir, aprel ayında 3-5 ədəd qırmızımtıl-qonur naxışlı ağ yumurta verir. İyul ayında pərvaz balaları ilə ailəvi yem axtarırlar. Yemini havadan baxmaqla tapıb, yerdən götürür, əsas yemi qurbağalar, sürünənlər, gəmiricilər, bəzən də ərəbdovşanı, kirpi, xırda quşlardır.

Sayı: 1970-ci illərə qədər adi saylı, miqrasiya dövründə hətta çoxsaylı olub. Sonralar Azərbaycanda nəsil verən populyasiyasının sıxlığı azalıb, XX əsrin sonunda Azərbaycanda 50 cüt quş qeyd edilib. Son 10 ildə istər reproduktiv, istərsə də qışlayan populyasiyasının sıxlığı təhlükəli vəziyyətə alıb. Reproduksiya dövründə Qobustanda 4, Bozdağda 2, Kiçik Qafqazın dağətəyi hissəsində 4, Naxçıvan MR-də 8, Talış dağ bozqırlarında 4 cüt (cəmi 22 cüt) quş sayılıb. Son 10 ildə sayı 56 % azalıb. Lakin miqrant quşların sayı 3-4 dəfə çox olub.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Zərərli yırtıcı hesab edilib ovlanması, bozqırların əkin sahəsinə çevrilməsi və pestisidlərdən maksimal istifadə olunması, mal-qaranın çoxalması və otlaqların deqradasiyası, yem obyektlərinin zəhərlənməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Faydalı fauna statusu ilə qorunur. Qobustan və Turyançay Dövlət Təbiət Qoruqlarında, Zuvand Dövlət Təbiət Yasaqlığında nəzarət altında saxlanılır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuvalarının yerləşdiyi sahənin təbiət abidəsi statusu ilə qorunması, çaqqal, tülkü kimi yırtıcıların azaldılması, növün vəziyyətinin əhaliyə izah edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Məhərrəmovə N.A. Ornitologiya. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 138; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292; 3. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Состояние численности соколообразных птиц в Азербайджане // Мат-лы Республ. Науч. Конф. "Современные проблемы биологии". Баку, БГУ, 2001, с. 101-102; 4. Садыгова Н.А. Мониторинг численности "Краснокнижных" птиц Гобустана // Мат-лы Республ. Науч. конф. "Успехи в биологии". Баку, БГУ, 2006, с. 56-57.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: Hartmut Müller

English name: Long-legged Buzzard

Red List Category: EN. Endangered species, distributed in limited areas.

Distribution: Europe, Asia and North Africa. Azerbaijan- Gobustan, Bozdagh, foothills of Lesser Caucasus, partly middle mountains, Nakhchivan, foothills along Araz River, mountainous steppes of Talysh. Nesting in foothills of Lesser Caucasus and along Araz River, breeding in other places and wintering in Kur - Araz lowlands.

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: Hartmut Müller

İlanyeyən dəmircaynaq***Circaetus gallicus***
Gm., 1788

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes
Fəsilə / Family: Qırğılar - Accipitridae

Kateqoriya və statusu: LC; IV. I. Təhlükə altındadır, sayı azalmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Başı iri, quyruğu uzundur. Beli boz-qonur, qarın tərəfi ağımtıdır. Çalma lələklərinin ucu qaradır. Quyruğunda 3-4 tünd zolaq var. Havada süzərkən döşündə qara ləkə, qarın nahiyəsində köndələn zolaqlar görünür. Gözləri böyük və sarıdır.

Yayıması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda quraq iqlimli dağətəyi sahələrdə nəsil verir: Qobustan, Bozdağ, Kiçik Qafqazın quraq dağ yamaqları, Talış dağ bozqırları.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qaya, yarğan və seyrək ağac olan quraq iqlimli landşaftlarda yaşayır. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir. Apreldə gəlib, sentyabrda köçüb gedir. Adətən qaya və yarğanda yuva tikir. May ayında bir ədəd ağ yumurta verir, 32-34 gün kürt yatıb, bala çıxarırlar. Avqust ayının ortalarında pərvaz balası müşahidə edilir. Əsas yemi kərtənkələ və ildir (hətta gürzə). Ova çıxma vaxtı ilanların fəal olduğu vaxta uyğun gəlir. Tez-tez kərtənkələ və qurbağa da ovlayır. Tək-tək hallarda çəyirtkə, siçan və quş ilə yemlənir.

Sayı: Son 40-50 ilə qədər adi sayılı olub. 1960-cı illərdən sonra Azərbaycanda nəsil verən populyasiyasının sıxlığı azalmağa başlayıb. XX əsrin axırında Azərbaycanda nəsil verənlər 38 cüt olub. Son 10 ildə 50 % azalıb subkritik vəziyyətə düşüb: Qobustanda 2, Bozdağda 3, Kiçik Qafqazda 5, Naxçıvan MR-də 6, Talışda 3 cüt ilanyeyən dəmircaynaq qeydə alınıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Zərərli yırtıcı hesab edilib ovlanması, bozqırların təsərrüfata cəlb edilməsi, otlaqların deqradasiyası, yem obyektlərinin zəhərlənməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahələrinin tapılıb təbiət abidəsi statusu ilə qorunması, Respublikada növün reproduktiv populyasiyasının təhlükədə olmasının əhaliyə izah edilməsi, zoopark şəraitində yetişdirilməsi təcrübəsinə başlanması, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 138-139; 2. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslə kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya institutunun əsərlər toplusu (Musaev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82; 3. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı, "İşıq" nəşriyyatı, 1989, s. 87-88; 4. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Состояние численности соколообразных птиц в Азербайджане // Мат-лы Республ. Науч. Конф. "Современные проблемы биологии". Баку, БГУ, 2001, с. 101-102.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: Hartmut Müller

English name: Short-toed Eagle

Red List Category: LC; IV. I. Endangered species with depletion in numbers.

Distribution: Europe, Asia and Africa. Azerbaijan —in arid foothills: Gobustan, Bozdagh, mountainous slopes of Lesser Caucasus, mountainous steppes of Talysh.

Reference: Mustafayev Q.T.

Photo: Hartmut Müller

Cırt dan qartalça***Hieraaetus pennatus***
Gm., 1788

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes
Fəsilə / Family: Qırğılar - Accipitridae

Kateqoriya və statusu: LC; IV. I. Təhlükə altındadır, sayı azalan növdür.

Qısa təsviri: Ən kiçik qartaldır. Ümumi rəngi qəhvəyi-qonur, quyruğu nisbətən açıq, çalma lələkləri isə tünd rənglidir. Səsi zəif, amma bərkdir ("yuq-yuq-yuq").

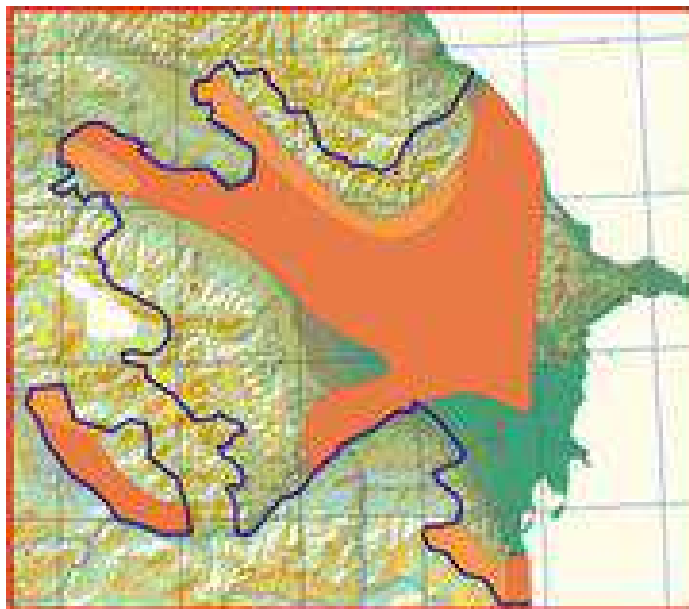
Yayılməsi: Arealı genişdir: Avropa, Asiya, Afrika, Avstraliya, Azərbaycanda aranda və dağda yayılıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Açıq sahə ilə növbələşən seyrək meşələrdə və hündür ağac olan köhnə bağlarda yaşayır. Azərbaycana reproduksiya üçün gəlir (apreldən oktyabra qədər olur). Yalnız ağacda yuva tikir və ya başqa quşların yuvasını zəbt edir. Mayın əvvəllərində 2 ədəd ağ yumurta verir, 28 - 29 gün kürt yatır, balaları 2 ay yuvada bəslənib pərvaz olurlar, amma əlavə olaraq bir ay (avqustda) ailəvi yaşayırlar. Əsas yemi siçan, kərtənkələ, qurbağa və quşlardır (sərçədən tutmuş göyərçinə qədər).

Sayı: XX əsrə qədər adi saylı yırtıcı quş hesab edilib. XX əsrin birinci yarısında meşələrin kənar işıqlı yerlərində adi saylı, meyvə bağlarında isə nadir olub. 1970-ci illərdən sonra aranda və tuqay meşələrində nəsil verməkdən məhrum olub. XX əsrin axırında cəmi 80, 10 il sonra isə 30 cüt quş qalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət guya zərərli (yırtıcı) quş kimi təqib olunması, meşələrin kənarındakı hündür ağacların qırılması, tuqay meşələrinin quruması və qırılması, pestisidlərdən maksimal istifadə etməklə yırtıcı quşların yem obyektlərinin azaldılması və zəhərləndirilməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Xüsusi qoruma statusu olmayıb, hazırda ovlanması və satışı qadağandır. Hirkan, Şahdağ, Göy-göl və Altıağac Milli Parklarında, Zaqatala

və İlisu Dövlət Təbiət Qoruqlarında nəzarət altında saxlanılır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində hündür ağacların qorunub saxlanması və pestisidlərdən istifadəyə ciddi nəzarət edilməsi, növün vəziyyətinin əhaliyə izah edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 153-154; 2. Mustafayev Q.T. Azərbaycanda ornitofaunanın taksonomik spektri. Bakı, BDU, 2004, s. 7-32; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 139; 4. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayılı Qoruğunun quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 120; 5. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın qızılquşkimiləri // XXI əsrdə "Biologiyanın aktual problemləri" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2010, s. 290-292.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: Aleksey Karavayev

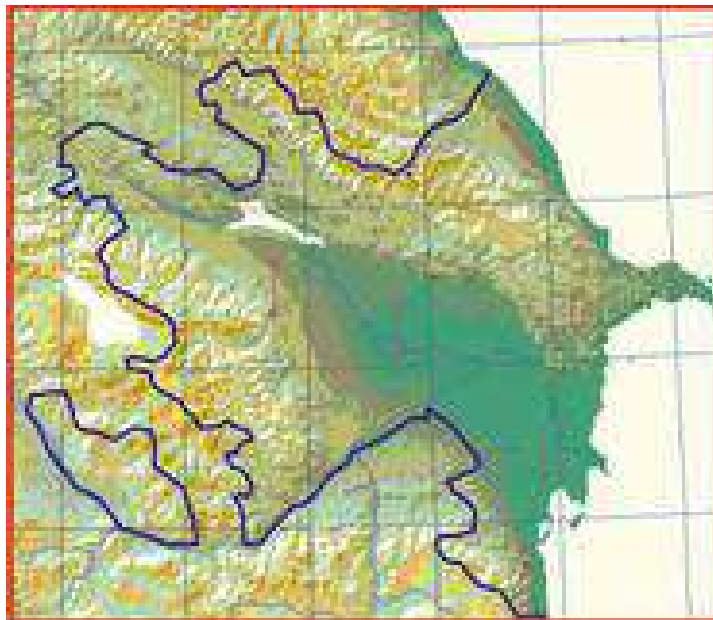
English name: Booted Eagle

Red List Category: LC; IV. I. Endangered species with depletion in numbers.

Distribution: Europe, Asia, Africa, Australia, Azerbaijan- lowlands and mountains.

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: Алексей Караваяев

Bozqır qartalı***Aquila nipalensis*****Temm., 1828****Dəstə / Order:** Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qırğılar - Accipitridae**Kateqoriya və statusu:** LC; IV. I. Kritik vəziyyətdədir. Nəslinin kəsilmə təhlükəsi var.**Qısa təsviri:** İri qartaldır. Rəngi qonurdur. Burun dəlikləri ovaldır. Səsi boğunuq çıxır.**Yayılməsi:** Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda miqrantdır. Burada Xəzər sahili boyunca uzanan düzənlik sahələrdə təsadüf olunur. Mart-aprel və sentyabr-oktyabr aylarında görünür.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Yarımsəhra sahələri xoşlayır. Azərbaycanda müvəqqəti olduğu üçün həyat tərzi diqqəti cəlb etməyib.**Sayı:** XX əsrə qədər adi saylı, 1990-cı illərə qədər azaldılıb, nadir olub, 2000—2001-ci illərdə 6 quş qeyd edilib, indi isə nəslinin kəsilmə təhlükəsi var, son 10 ildə 1 dəfə Salyan ətrafında (oktyabr, 2007-ci ildə) yaralanmış halda əldə edilib (şəxsi həyətdə qəfəsdə saxlanılıb).**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Növün kəmiyyət göstəricisinə təsir edən əsas faktorlar Böyük Qafqazdan şimala tərəf yerləşən ərazinin vəziyyətidir. Azərbaycanda bozqır qartalının miqrant populyasiyanın zərərli hesab edilib ovlanması da ona mənfi təsir edib.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması qadağandır. Respublikanın və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.**Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:** Xəzər dənizinin qərb sahili boyunca yerləşən düzən sahələrdə miqrant populyasiyasının qorunmasına nəzarətin gücləndirilməsi, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması, növün əhaliyə tanıtılması.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, “Çaşıoğlu”, 2005, s. 140 - 141; 2. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Quşlar // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı: Işıq, 1989, s. 79 - 80.

Tərtib edən: : Mustafayev Q.T.

Foto: Hartmut Müller

English name: Steppe Eagle

Red List Category: LC; IV. I. Critically endangered species.

Distribution: Europe, Asia and Africa. Azerbaijan —only for migration in Caspian Sea coastal lowlands. Observation period —March —April and September —October.

Reference : Mustafayev G.T.

Photo: Hartmut Müller

Böyük (çığırqan) qartal***Aquila clanga***
Pall., 1811

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes
Fəsilə / Family: Qırğılar - Accipitridae

Kateqoriya və statusu: VU;II.I. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Bozqır qartalından az kiçikdir. Səsi bərk çıxır—"kiyak-kiyak". Rəngi qara-qonurdur.

Yayılməsi: Avropada və Asiyada yayılıb. Azərbaycanda miqrasiya vaxtında olur, düzənlikdə tək-tək qışlayır.

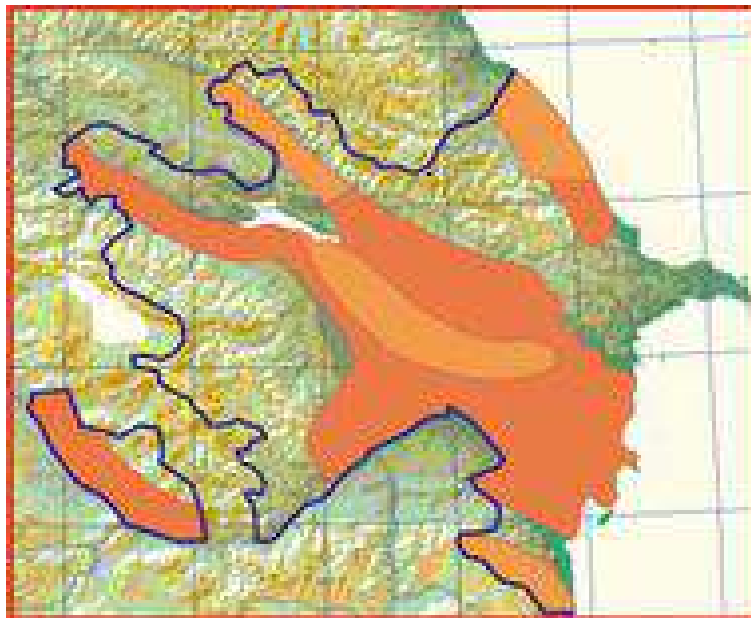
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Mart-apreldə və bir də sentyabrda dağda və düzəndə görünür. Seyrək hündür ağac olan sahələri xoşlayır. Azərbaycanda miqrant populyasiyası qurbağa, kərtənkələ, siçanabənzər gəmiricilər və quşlar ilə yemlənir. Lakin yediyi quşların çoxu ovçular tərəfindən yaralanmış olanlardır.

Sayı: XX əsrin axırına qədər adi saylı, sonralar isə nadir olub. Qışlamasını təsdiq edən müşahidə yoxdur. Son 10 ildə qışlamasını heç kim görməyib. Miqrasiya dövründə isə 2000-ci ildə cəmi 46 quş qeyd edilib. Son 10 ildə 30 quşdan çox olmayıb, yəni 35 % azalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Azərbaycandan keçən populyasiyanın sayı Xəzər dənizindən şimala tərəf yerləşən ərazidən (Rusiya) asılıdır. Azərbaycanda miqrasiya dövründə olarkən zərərli hesab edilib ovlanması da nadir olmasına rəvac verib.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Bioloji müxtəlifliyin saxlanılması prinsipinə əsasən CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Əhaliyə tanıtılması və qorunmasının vacibliyinin əhaliyə geniş izah edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 156 - 157; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 142.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: Hartmut Müller

English name: Spotted Eagle

Red List Category: VU; II. I. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Europe and Asia. In Azerbaijan can be observed during migration, some of them are wintering in lowland areas.

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: Hartmut Müller

Məzar qartalı***Aquila heliaca***
Sav., 1809

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes
Fəsilə / Family: Qırğılar - Accipitridae

Kateqoriya və statusu: VU; II. I. Təhlükə altındadır, sayı azalmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Qanadları enli, böyük qartaldır. Ümumi rəngi tünd-qonurdur. Amma başında sarı "papağı", çiyinlərində isə ağ xallar birləşib, uzunsov "güzgü" əmələ gətirib. Səsi it hürməsini xatırladır.

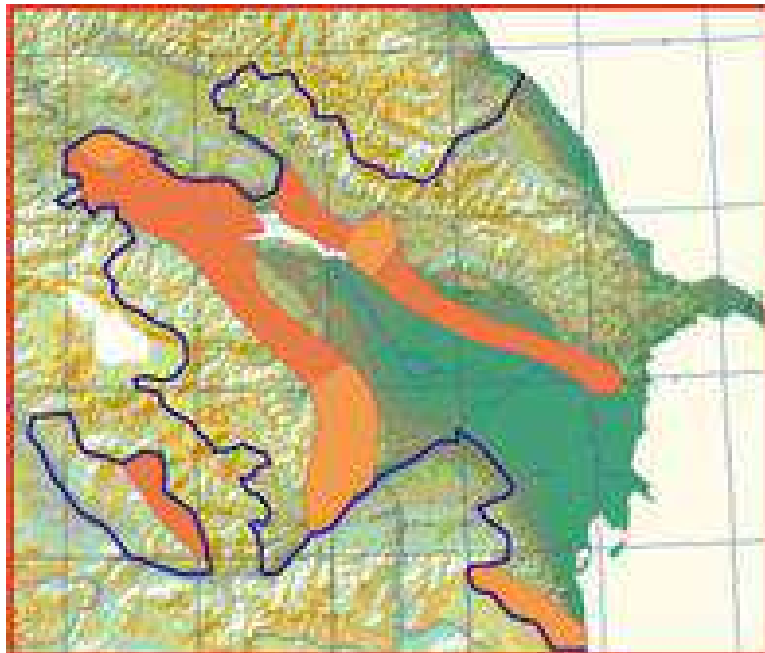
Yayıması: Avropada və Asiyada yayılıb, qışlamaq üçün Afrikaya qədər miqrasiya edir. Azərbaycanda dağətəyi sahələrdə nəsil verir, düzənlərdə qışlayır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qaya, yarğan və seyrək ağac olan sahələrdə nəsil verir. Adətən aprel ayında, hündür ağacda böyük (150x70 sm) yuva tikir. Hər cütün 2-3 yuvası olur, növbə ilə hər il təmir edib, 2-3 ədəd ağ yumurta verir, 43 günə qədər kürt yatır. Balalar 55-60 günlük olanda uça bilir, amma yenə də yuvasını tərk etmirlər. Erkək quş yem daşıyır, ana quş onu qəbul edib balalara yedizdirir. Məzar qartalı leş yeməyi xoşlayır, eyni vaxtda siçandan tutmuş dovşana qədər məməliləri, bildirçindən ördəyə və iri ağnaza qədər quşları (hətta yırtıcı quşları) ovlayır. Yemini yerdən götürür.

Sayı: XX əsrin axırına qədər çoxsaylı, XX əsrin ortalarında adi saylı, 1970-ci ildən sonra nadir olub, cəmi 12 cüt quş qeyd edilib. Son 10 ildə nəslinin kəsilmə təhlükəsi daha da çoxalıb, növün nəsilvermə dövründə (may-iyul) cəmi 5 cüt quş qeyd edilib: Turyançay Dövlət Təbiət Qoruğunda 1, Kiçik Qafqazın dağətəyi rayonunda 2, Zuvand Yasaqlığında 2.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun illər zərərli yırtıcı hesab edilib ovlanması, seyrək dağətəyi meşələrdən hündür ağacların tam qırılması, yem bazasının zəifləməsi və zəhərlənməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Respublikanın Qırmızı

kitabına daxil edilib. Bakı zooparkında nümayiş etdirilir. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində hündür ağacların qorunub saxlanması, qorunan ərazilərdən kənarında olan yuvasına təbiət abidəsi statusunun verilməsi, növün qorunmasına əhalinin geniş cəlb edilməsi, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 157-158; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 142-143; 3. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı: İşiq, 1989, s. 81 - 82.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: Hartmut Müller

English name: Imperial Eagle

Red List Category: VU; II. I. Endangered species with depletion in numbers.

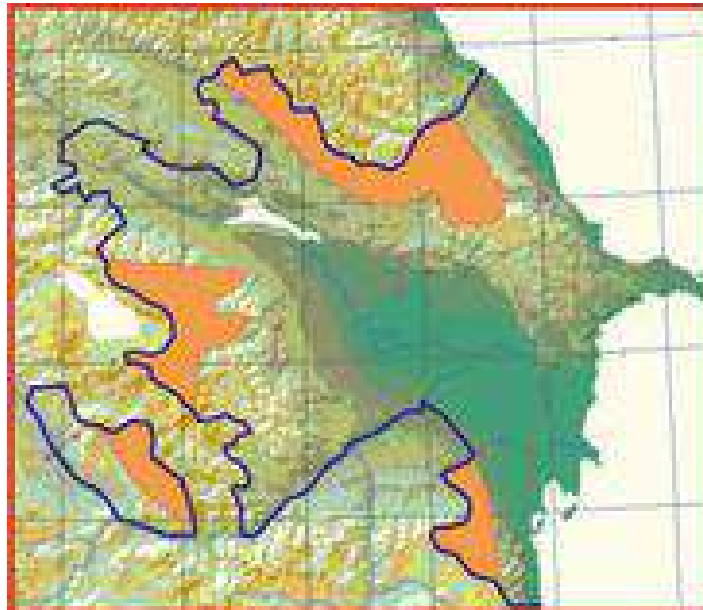
Distribution: Europe and Asia, wintering in Africa. Azerbaijan - breeding in lowland areas. Wintering in plains.

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: Hartmut Müller

Berkut qartal*Aquila chrysaetos*

Linn., 1758

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qırğılar - Accipitridae**Kateqoriya və statusu:** LC. Təhlükə altındadır. Kritik vəziyyətə düşmə təhlükəsi var.**Qısa təsviri:** İri qartaldır, Məzar qartalından da bir az iridir. Bel tərəfi qara-qonur, qarın tərəfi nisbətən açıq rənglidir. Məzar qartalından fərqli olaraq, boynunun arxasında və peysərində qızılı-narıncı rəngli, sərt və ucu iti lələklər var. Qanadlarının tini və quyruğunun dibi ağımtıldır. Ayaqları sarıdır. Səsi kobud xırıltılıdır.**Yayılməsi:** Arealı genişdir. Avropa, Asiya, Şimal-Qərbi Afrika, Şimali Amerika. Azərbaycanda dağlıq quşudur (1200-3100 m). Oturaq yaşayır, amma qışda düzənliyə də enir.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Dağ meşələrində, subalp və alp çəmənliklərində, hətta nival qayalıqlarda yaşayır. Daimi cütlər əmələ gətirirlər. Yuvası qayada və ağacda olur. Fevral ayında cinsiyyət oyunları başlayır, köhnə yuvanı təmir edir, martda 1-2 ağ yumurta verir, 40-42 gün kürt yatır, may ayında balası çıxır, sonra 70-75 gün bala bəsləyirlər. Avqust ayında pərvaz balası müşahidə olunur. Oktyabr ayına qədər ailəvi yaşamaları müşahidə edilib.**Sayı:** XX əsrin ortalarına qədər adi sayılı, sonra nadir olub. XX əsrin axırında 78 quş sayılıb, son 10 ildə isə kritik vəziyyətə düşmə təhlükəsi yaranıb, nəsil verənlərin cəmi 15 cütdən çox deyil.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Uzun illər ovçu quş kimi yuvasından götürülüb ələ öyrədilməsi, XIX əsrdən başlayaraq ovçuların rəqibi hesab edilib tələf olunması, eyni vaxtda yem bazasının zəifləməsi.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması qadağandır. Respublikanın və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. Dağlıq sahələrdə olan qoruq və yasaqlılarda nəzarət altında saxlanılır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qorunan ərazilərdən kənarında olan yuva sahələrinə təbiət abidəsi statusunun verilməsi, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması, ekoloji maarifçiliyin gücləndirilməsi.

Məlumat mənbələri: 1.Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 158 - 159; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 143; 3. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Quşlar // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı: İşıq, 1989, s. 83-84.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: N.Ağayeva

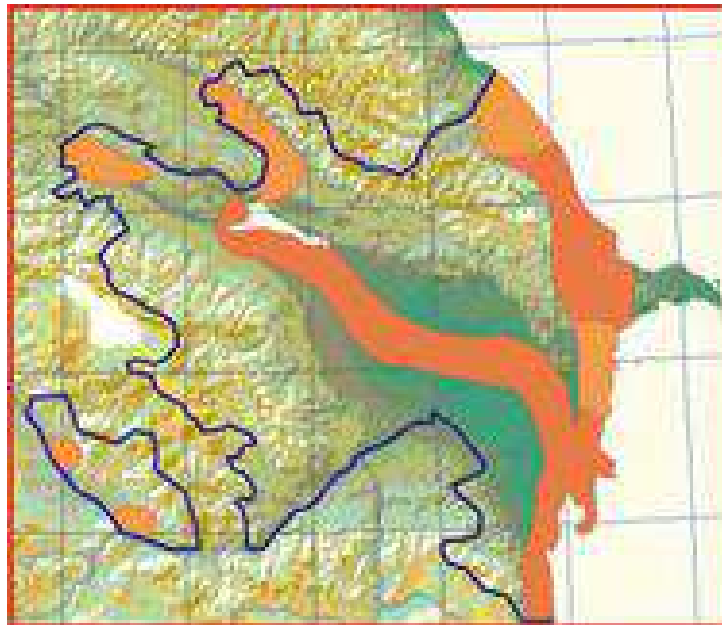
English name: Golden Eagle

Red List Category: LC. Endangered species, in critical situation.

Distribution: Europe, Asia, North - West Africa, North America. Azerbaijan - mountain bird (1200-3100 m). Sedentary species birds wintering sometimes in plains.

Reference: Mustafayev Q.T.

Photo: N.Aghayeva

Ağquyruq sahilqartalı***Haliaeetus albicilla*****Linn., 1758****Dəstə / Order:** Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qırğılar - Accipitridae**Kateqoriya və statusu:** LC; II. 3. Təhlükə altındadır. Kritik vəziyyətə düşmə təhlükəsi var.**Qısa təsviri:** Berkut qartal boyda iridir. Ümumi rəngi qonur, qarın tərəfi nisbətən açıq rənglidir. Quyruğu qısa və təmiz ağdır. Dimdiyi sarıdır.**Yayıması:** Avropada və Asiyada yayılıb. Azərbaycanın Xəzəryanı və Kür-Araz sahələrində məskunlaşıb. Oturaq yaşayır, qışda biotopunu dəyişməklə kifayətlənir.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Sahilyanı ərazilərdə hündür ağac və ya onun əvəzediciləri olan yerlərdə nəsil verir (dəniz, çay və göl sahili). Mart ayında nəsil verməyə başlayır. Hündür ağacda, bəzən qayada böyük (diametri 150-200, hündürlüyü 100-250 sm) yuva tikir. Eyni yuvadan uzun illər istifadə edir. Yuvasının divarında sərçə və sıırçın da özlərinə yuva tikirlər. Martın ortalarında 1-2 ağ yumurta verir, 40 günə qədər kürt yatır, balasını 75-80 gün bəsləyib pərvaz edirlər. Pərvaz balası avqust ayında müşahidə edilir. Yem üçün yuvasından 10-15 km uzağa uçub balasını təmin edir. Yemini sudan və yerdən götürür. Şikarını alçaqda uçmaqla axtarıb tapır və ya pusqusunda durmaqla ovlayır. Balıq, leş, quş, siçan, dovşan, körpə nutriya, tülkü, hətta it, pişik ovlayır.**Sayı:** Azərbaycanda XIX əsrə qədər adi sayılı növ, XX əsrdə isə azalıb nadir olub. 1970-ci illərdən sonra kritik vəziyyətə düşmə təhlükəsi yaranıb. 1990-cı illərdə 70 quş sayılıb. Lənkəran düzənliyində, Qızılağac Qoruğunda, Samur-Dəvəçi düzənliyində, Kürqırağı tuqay meşələrinin aşağı hissələrində nəsil verməkdən məhrum olub. Son illərdə yüksək gərginlikli elektrik xətlərinin hündür metal dirəklərindən yuva yeri kimi istifadə edir. Belə cütləri Ələt yaxınlığında, Qobustanda, Mingəçevir ətrafında müşahidə edilib. Təbii landşaftda nəsil verməsi Nabran meşəsində, Alazanda və Arazboyu düzənlikdə qalıb. Beləliklə, Respublikada reproduktiv populyasiyası cəmi 7 cütdən ibarətdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun illər zərərli quş bilib, təqib olunması, sahilə yaxın ağacların qırılması, yem bazasının zəifləməsi və zəhərlənməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Respublikanın və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. Hirkan, Şirvan və Ağgöl Milli Parklarında, Qızılağac və Qarayazı Dövlət Təbiət Qoruqlarında nəzarət altında saxlanılır. Bakı zooparkında nümayiş etdirilib əhaliyə tanıtılır. CİTES, Bonn və Bern konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qorunan sahələrdən kənarında yuva sahələrinə təbiət abidəsi statusunun verilməsi, əsas yem bazasının nəzarət altında saxlanması, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 143 - 144; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çapaşoğlu, 2005, s. 144.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., Babayev İ.R.

Foto: A.D.Lipkoviç

English name: WhiteEagle

Red List Category: LC; II. 3. Endangered species, in critical situation

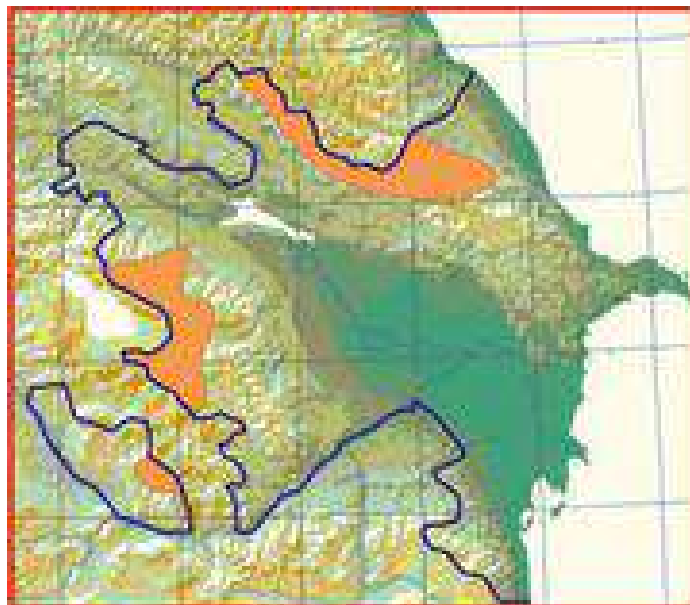
Distribution: Europe and Asia. Caspian Sea and Kur-Araz areas. Sedentary species, changing the biotopes in winter.

Reference: Mustafayev G.T., Babayev İ.R.

Photo: A.D.Lipkoviç

Saqqallı quzugötürən***Gypaetus barbatus***

Linn., 1758

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qırğılar - Accipitridae**Kateqoriya və statusu:** LC; IV. 1. Təhlükə altındadır. Kritik vəziyyətə düşmə təhlükəsi var.**Qısa təsviri:** Qartal boyda iri yırtıcıdır (5-6 kq). Qanadları ensiz uzundur. Quyuğu uzun və pazvaridir. Çənəsinin altında sərt qıl lələklərdən ibarət "saqqal" var. Bel tərəfi göyümtül-boz, qarın tərəfi isə kürən, başı və boynu açıq rənglidir.**Yayıması:** Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda dağların alp və nival qurşaqlarında nəsil verir. Oturaq yaşayır.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Sıldırım qayalığı xoşlayır, yem üçün alp və subalp çəmənliyinə uçar. Son illərdə Naxçıvanda Arazboyu sıldırım qayalığında ilin bütün fəsilələrində tək-tək olur, lakin yuvası tapılmayıb. Qışda (dekabr) sıldırım qaya üzərində yuva tikir. Eyni yuvadan uzun illər istifadə edir. Yanvar ayında 1-2 ədəd qonur ləkəli ağımtil yumurta verir, 55-60 gün kürt yatır. İki bala çıxarmış ana quş zəif balanı yeyir, 1 bala böyüdü. İyul ayında pərvaz balası müşahidə olunur. Adama qarşı çox həssasdır, ehtiyatlı davranır. Ovunu havada süzməklə axtarır. Əsas yemi leşdir. "Quzugötürən" adlansa da heç bir ev heyvanına hücum etməsi qeyd edilməyib.**Sayı:** XIX əsrdə adi sayılı, XX əsrin ortalarında nadir olub, 1990-cı illərdə kritik vəziyyətə düşmə təhlükəsi yaranıb. XX əsrin axırında 52 quş sayılıb, son 10 ildə isə 13 quş qeyd edilib. Böyük Qafqazın Azərbaycana məxsus yüksək dağlıq hissəsində 5 cüt qalıb.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Uzun illər heyvandarlığa zərərli bilib təqib edilməsi, sonra da ovçuların rəqibi kimi tələf edilməsi, yem bazasının zəifləməsi.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması qadağandır. Zaqatala və İlisu Dövlət Təbiət Qoruqlarında, Şahdağ, Zəngəzur və Göygöl Milli Parklarında nəzarət altında saxlanılır. Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib.

Bakı zooparkında nümayiş etdirilib əhaliyə tanındılır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qoruqların ərazisindən kənarında olan yuva sahələrinə təbiət abidəsi statusunun verilməsi, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması, yem bazasının qorunması.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 145; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın qızılquşkimiləri // XXI əsrdə "Biologiyanın aktual problemləri" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2010, s. 290-292; 4. Talibov T.H. Saqqallı quzugötürən-Gypaetus barbatus Linn. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı, I cild. Naxçıvan, "Əcəmi" nəşriyyatı, 2006, s. 95-96.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: Brendan Marnell

English name: Lammergeier

Red List Category: LC; IV. 1. Endangered species, in critical situation

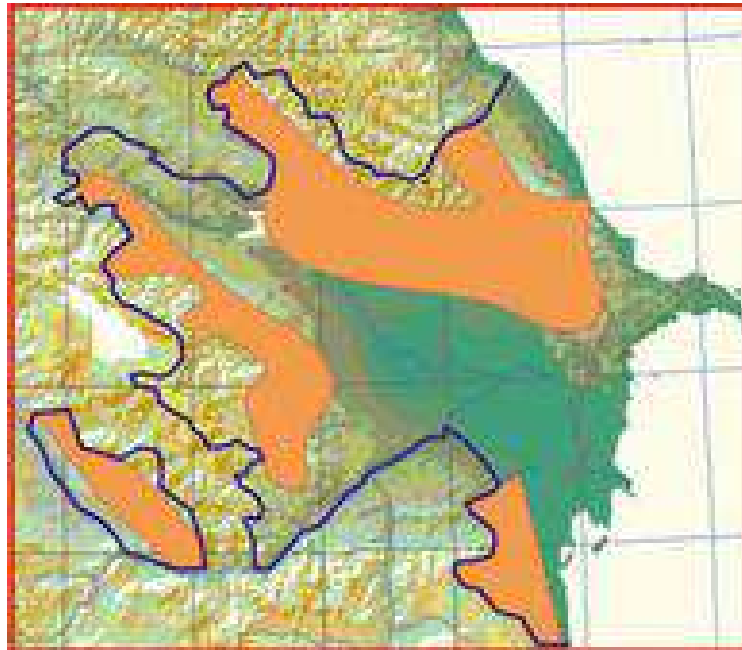
Distribution: Europe, Asia and Africa. In Azerbaijan breeds in alpine and nival zones. Sedentary species.

Reference: Mustafayev Q.T.

Photo: Brendan Marnell

Leşcil ağqartal***Neophron percnopterus***

Linn., 1758

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qırğılar - Accipitridae**Kateqoriya və statusu:** VU; II. 1. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.**Qısa təsviri:** İri yırtıcıdır (2,1-2,4 kq). Ümumi rəngi ağ, çalma lələkləri qaradır. Quyruğu dar və pazvaridir. Üzü lələksiz çəhrayı rəngli dəridir. Boynunda və peysərində sərt lələklərdən ibarət "yaxalıq" var. Səsi fit kimidir.**Yayıması:** Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda dağətəyi və dağlıq sahələrdə məskunlaşıb. Azərbaycanın 17 ornitocoğrafi sahəsindən 8-də nəsil verir, Şərqi Qafqaz dağ meşələri, Kiçik Qafqaz yüksək dağlığı, Şamaxı-Altağac, Naxçıvan orta dağlığı, Talış boz-qırları, Qobustan, Böyük və Kiçik Qafqaz dağətəyi sahələri.**Yaşayış yeri və həyat tərz:** Sıldırım qaya və yarğan olan açıq sahələrdə yaşayır. Sıx meşəni və düzənliyi xoşlamır. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir (mart-apreldən oktyabr qədər olur). Aprelin axırında köhnə yuvasını təmir edir, bəzi cütü yeni yuva tikir. Yuvası sıldırım qayada, yaxud yarğanda kiçik mağaraya oxşar oyuqda yerləşir. Bəzən başqa quşun yuvasını zəbt edir. May ayının əvvəlində 2 ədəd pas kimi qonur ləkələri olan sarımtıl rəngli yumurta verir, 40 gün kürt yatıb bala çıxarır. İyulun axırlarında pərvaz balası müşahidə edilir. Əsas yemi leşdir. Leş yerini başqa quşlardan tez tapır. Eyni vaxtda tısbağa, kərtənkələ, ilan, qurbağa və s. ovlayır. Zibillikdən ərzaq qalıqları götürür.**Sayı:** 1990-cı illərə qədər adi saylı olub. Sonralar azalıb. XX əsrin axırında Respublikada cəmi 70 cüt quş sayılıb, indi isə 40 cüt qalıb.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Uzun müddət zərərli bilib təqib edilməsi, yem bazasının zəifləməsi, qalanın da zəhərlənməsi, nəsil verən yerlərində səs-küyün çoxalması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması və satışı qadağandır. Qorunan ərazilərdə nəzarət altında saxlanılır. Bakı zooparkında nümayiş etdirilib əhaliyə tanındılır.

CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yem bazasının qorunması, yem azlığı şəraitində yuvası yaxınlığına leş atılması, ekoloji maarifçiliyin gücləndirilməsi, yuva sahəsinin təbiət abidəsi edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 159-160; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 145.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., N.A.Sadıqova

Foto: Hartmut Müller

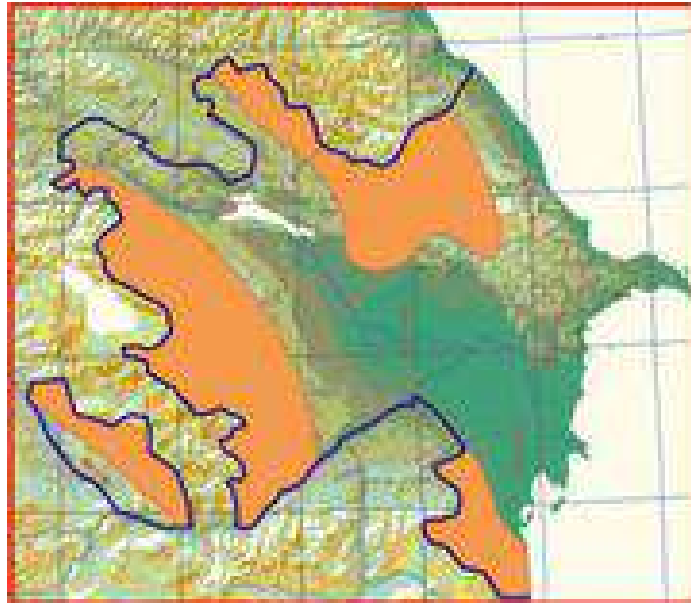
English name: Egyptian Vulture

Red List Category: VU; II. 1. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Europe, Asia and Africa. In Azerbaijan -foothills and mountains. Breeds on 8 of 17 ornitho-geographical zones in Azerbaijan: mountainous forests of Eastern part of Caucasus, high mountain areas of Lesser Caucasus, Shamakhi-Altiagach, middle mountain areas of Nakhchivan, Talysh, Gobustan, foothills of Greater and Lesser Caucasus.

Reference: Mustafayev G.T., N.A.Sadıqova

Photo: Hartmut Müller

Keçəl qarakerkəs***Aegypius monachus*****Linn., 1766****Dəstə / Order:** Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qırğılar - Accipitridae**Kateqoriya və statusu:** NT; II. 1. Təhlükə altındadır, sayı az olan növdür.**Qısa təsviri:** İri quşdur, kütləsi 12,5 kq-a çatır. Ümumi rəngi qonur, çalma lələkləri qaradır. Başı keçəldir (qonur qu lələklərlə örtülüb). Boynunun dərisi lələksiz göyümtüldür, dibində sərt lələklərdən "yaxalıq" var.**Yayıması:** Avropa, Asiya və Şimal-Qərbi Afrikada yayılıb. Azərbaycanda dağ və dağətəyi rayonlarda məskunlaşıb. Oturaq yaşayır, lakin yüksək dağlıqda yalnız nəsil verir, qışlamaq üçün düzənliyə qədər enir.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Qayalıq və seyrək meşə olan sahələrdə nəsil verir, yem üçün açıq landşaftlara da uçar. Fevral ayının 2-ci yarısında yuva tikir və ya köhnə yuvasını təmir edir. Kolonial həyata keçid mərhələsində yerləşir. Eyni yuvadan bir neçə il istifadə edir. Mart ayında bir ədəd ağ yumurta verir, 52 gün kürt yatır, yuvada 100 günə qədər bala bəsləyib böyüdürlər. Avqustda pərvaz balası təsadüf edilir. Əsas yemini leş təşkil edir, onu hündürdə süzmə uçuşu etməklə axtarıb tapır. Tısbağa, kərtənkələ, ilan, qurbağa və s. az əhəmiyyətli yemləridir.**Sayı:** XIX əsrdə çoxsaylı olub. XX əsrdə populyasiyasının sıxlığı azalaraq adi saylı olub. Əsrin axırında 60 cütdən çox olmayıb. Son 10 ildə coğrafi yayılması olduğu kimi qalır amma sayı azalıb, 38 quş qalıb, yəni 68 % azalıb.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Uzun müddət zərərli hesab edilib təqib olunması, yem bazasının zəifləməsi, yuva tikdiyi ağacların qırılması, səs-küyün çoxalması.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması və satışı qadağandır. Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına daxil edilib. Zooparklarda nümayiş etdirilib əhaliyə tanıtılır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yem bazasının qorunması, yuva tikdiyi ağacların qorunub saxlanması, yuvası yaxınlığına leş atılması.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çarşioğlu, 2005, s. 146; 2. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 48 - 49; 3. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayılı Qoruğunun quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 48 - 49.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., N.A.Sadıqova

Foto: İ.Koryakin

English name: Black Vulture

Red List Category: NT; II. 1. Endangered species with depletion in numbers

Distribution: Europe, Asia and North - West Africa. In Azerbaijan nesting in foothills and in mountains. Sedentary species, breeds only in high mountains, wintering in plains.

Reference: Mustafayev G.T., N.A.Sadıqova

Photo: İ.Koryakin

Ağbaş kərkəs***Gyps fulvus***
Habl., 1783

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes
Fəsilə / Family: Qırğılar - Accipitridae

Kateqoriya və statusu: LC; IV. 1. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: İri quşdur (10-12 kq). Bel tərəfi qonur, qarın tərəfi isə kürəndir. Çalma və sükan lələkləri qaradır. Quyuğu qısa və ucu dəyirmi qurtarır. Beyni uzundur və dibində ağ qu lələklərdən ibarət "yaxalıq" var. Başı və boynu qısa ağ qu lələkləri ilə örtülüdür.

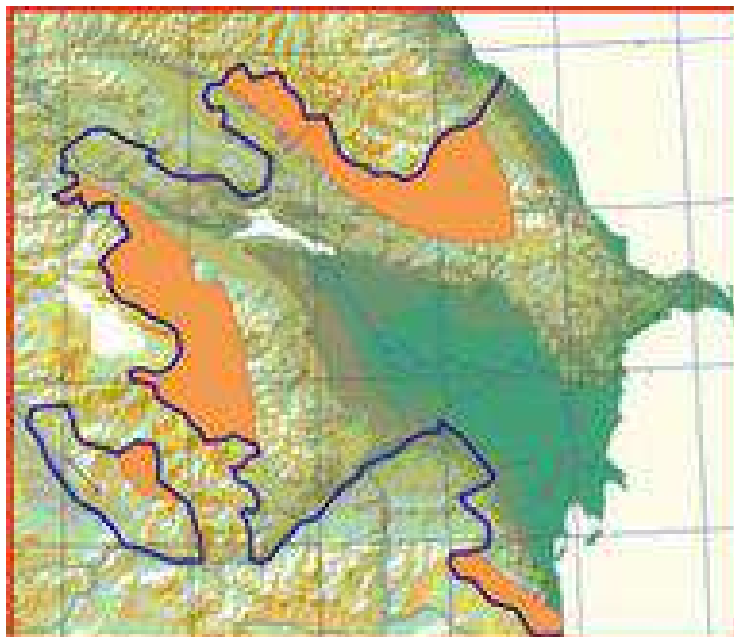
Yayıması: Avropa, Asiya və Şimali Afrikada yayılıb. Oturaq növdür. Azərbaycanda dağlıq rayonlarda nəsil verir, yem üçün düzənliyə qədər uçar.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Sıldırım qayalıqda yaşayır (meşəsiz yerdə). Kolonial quşdur. Yuvaları sıldırım qaya üzərində yerləşir. Koloniyada 2-5 yuva olur. Yuvaların arası 40-110 m-dir. Zoopark şəraitində cütləşməsi yanvar ayından aprele qədər uzanır və yerdə gedir (1 dəqiqə). Mart ayında bir ədəd ağ yumurta verir, 50 gün kürt yatır. İyul ayında pərvaz balası müşahidə edilir. Əsas yemi leşdir. Daxili orqanları və əzələni xoşlayır, skelet yemir. Leş tapanda çox yeyib, uzun müddət ac qala bilir.

Sayı: XIX əsrdə çoxsaylı, XX əsrdə adi saylı, son 20-25 ildə nadir olub. Azərbaycanın 17 ornitocoğrafi sahəsindən 6-da nəsil verməsinə baxmayaraq sayı azalıb. XX əsrin axırında 150, 2007-2008-ci illərdə isə 86 quş sayılıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət zərərli hesab edilib təqib olunması, yem bazasının zəifləməsi və zəhərlənməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması və satışı qadağandır. Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına daxil edilib. Zooparklarda nümayiş etdirilib əhaliyə tanıtılır. Qorunan ərazilərdə nəzarət altında saxlanılır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yem bazasının qorunması, yuvası yaxınlığına 5-10 gündə bir dəfə leş qoyulması, yuva sahəsinin təbii abidə elan edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 162 - 163; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 146; 3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı: MBM, 2006, s. 49 - 50; 4. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayilli Qoruğunun quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 126-127.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A.

Foto: www.animalbox.ru

English name: Griffon Vulture

Red List Category: LC; IV. 1. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Europe, Asia and North Africa. Sedentary species. Breeds in mountainous areas of Azerbaijan, feeding in plains.

Reference: Mustafayev G.T., Sadıqova N.A.

Photo: www.animalbox.ru

Ütəlgi qızılquş***Falco cherrug***
Gray., 1833

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes
Fəsilə / Family: Qızılquşlar - Falconidae

Kateqoriya və statusu: En; II. 1. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Qarğadan az iridir (0,8-1,1 kq). Bel tərəfi paslı-qonur, qarın tərəfi isə ağdır, amma üzərində damcı formalı naxışlar uzanır. Quyruğu uzundur, tünd-qəhvəyi və sarı rəngli köndələn zalaqları var. Ayağı sarıdır.

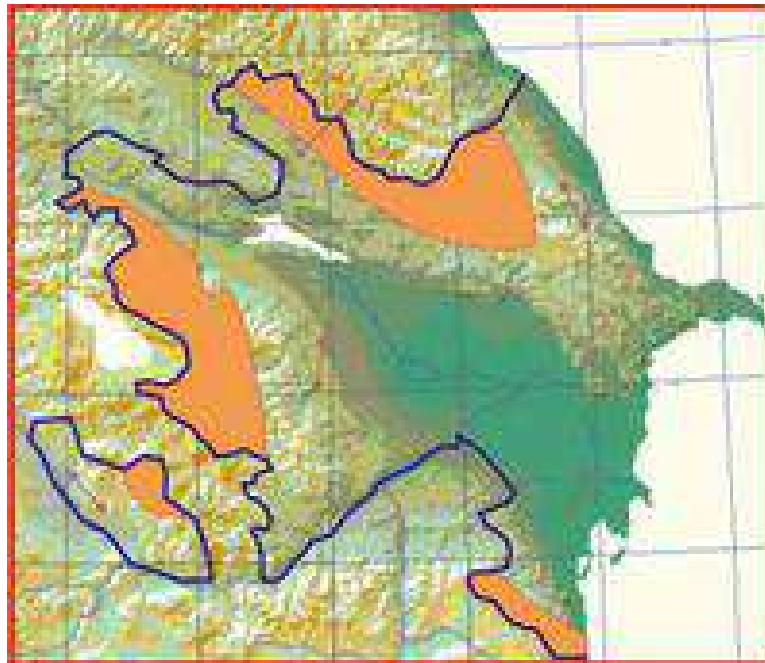
Yayılməsi: Avropada və Asiyada yayılıb, qışlamaq üçün Şimali Afrikaya qədər miqrasiya edir. Azərbaycana qışlamaq üçün gəlir və miqrasiya edən bəzi populyasiyası buradan keçir (oktyabrda və martda).

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Seyrək ağac və qaya olan açıq sahələrdə yaşayır. Sıx meşədə olmur. Əsas yemi siçanabənzər gəmiricilər və torağaydan tutmuş zağcaya və boz vağa qədər quşlardır. Quşları havada ovlayır. Ələ öyrədilmiş ütəlgi qaz da ovlaya bilir.

Sayı: 1950-ci illərə qədər miqrasiya vaxtında çox, qışda adi saylı olub. Son 50 ildə miqrasiya vaxtında adi saylı olub, qışda isə nadir qalıb. XX əsrin axırında 56, 10 il sonra isə 25 qışlayan quş sayılıb. Miqrant populyasiyasının sıxlığı az-çox sabitdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət ovçu quş kimi istifadə edilməsi, XIX-XX əsrlərdə "zərərli" quş kimi tələf edilməsi, yem obyektlərinin (gəmiricilər) zəhərli olması, gecələməsi və dincəlməsi üçün yararlı olan tək-tək hündür ağacların qırılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması və satışı qadağandır. Respublikanın və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Son 30-40 ildə miqrant quşların sayı ciddi dəyişmədiyi üçün hələ ki, əlavə tədbirə ehtiyac yoxdur. Lakin ekoloji maarifçilik güclənməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 173; 2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 149; 3. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayilli Qoruğunun quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 129.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: O.Qoroşko

English name: Saker

Red List Category: En; II. 1. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Europe and Asia, wintering in the North Africa. Azerbaijan — wintering and migrating (October and March).

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: O.Qoroşko

Kürənbaş qızılquş (Aralıqdənizi qızılquşu)***Falco biarmicus***
Temm., 1825

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes
Fəsilə / Family: Qızılquşlar - Falconidae

Kateqoriya və statusu: LC; IV. 1. Zəif öyrənilib. Ümumi sayı və populyasiyasının sıxlığı haqqında məlumat yetərli deyil.

Qısa təsviri: Göyərçindən iridir. Başının üstü kürəndir. "Bıqları" zəifdir. Bel tərəfi qonur, qarın tərəfi isə ağımtıldır və üzərində naxışlar uzanır. Quyruğu tünd bənövşəyi rənglidir və köndələn qonur zolaqlar var.

Yayıması: Afrikada, Aralıq dənizi ətrafında, Kiçik Asiyada, İraqda və Cənubi Qafqazda yayılıb. Azərbaycanda Qobustanda və Naxçıvan MR-də Şahbuz rayonu Dərəboğaz və Qızılqışlaq qayalığında nəsil verməsi göstərilib.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qaya və yarğan olan dağətəyi bozqır sahələrdə yaşayır. Nəsil vermək üçün gəlir, qışda təsadüf edilməyib. Aprel ayında leşcil ağqartalın (*Neophron percnoptericus*) köhnə yuvasını zəbt etməsi müəyyən edilib. Həmin yuvada sonrakı bir neçə ildə yenə də leşcil qartal nəsil verib. Yuvasında 3-4 yumurta olur, iyulda balaları pərvazlanır. Əsas şikarı xırda quşlar, siçanabənzər gəmiricilər və sürünənlərdir. Şikarını havadan ovlayır və yerdən də götürə bilir.

Sayı: Azərbaycanda ilk dəfə 1949-cu ildə tapıldığı və sonralar cəmi 3 yerdə görüldüyü üçün sayı haqqında məlumat yetərli deyil.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Texnosfer səs-küyünə və başqa antropogen faktorlara çox həssasdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması və satışı qadağandır. Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahələrinin müəyyən edilib, təbiət abidəsi statusu ilə qorunması, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması, əhalini qorunmasına cəlb etmək.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 174; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çarşıoğlu, 2005, s. 149-150; 3. Mustafayev Q.T., Məhərrəmov N.A. Ornitologiya. Bakı: Çarşıoğlu, 2005, s. 160; 4. Talıbov T.H. Kürənbaş qızılquşbiarmicus Temm. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan: Əcəmi, nəşriyyatı, 2006, s. 105.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: www.pbase.com

English name: Lanner

Red List Category: LC; IV. 1. Poorly known. Lack of information about the number and population.

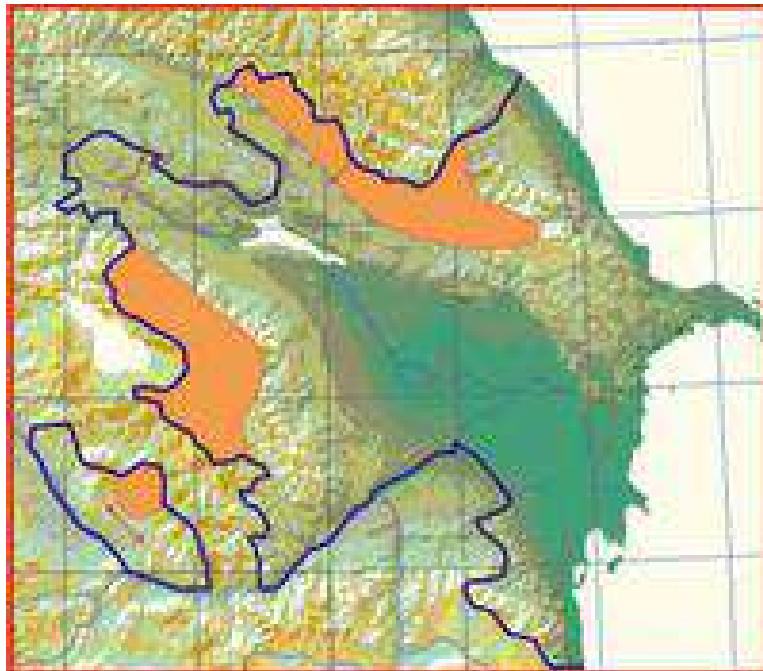
Distribution: Africa, Mediterranean Sea, Asia Minor, Iraq and South Caucasus. Azerbaijan - Gobustan and Nakhchivan AR (nesting in Shahbuz, Daraboghaz and Gizilqishlag rocks).

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: www.pbase.com

Adi qızılquş*Falco peregrinus*

Tunst., 1771

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qızılquşlar - Falconidae**Kateqoriya və statusu:** En; II. 1. Təhlükə altındadır. Kritik vəziyyətə düşmə təhlükəsi var.**Qısa təsviri:** Göyərçindən xeyli iridir (0,8 kq-a qədər). Bel tərəfi, qanadları və quyruğu göyümtülə çalan boz, qarın tərəfi isə açıq rənglidir və köndələn naxışları var. Döşündəki naxışlar damcı formalıdır. "Bıqları" parlaq qara, ayaqları sarıdır.**Yayıması:** Geniş yayılıb: Avropa, Asiya, Afrika, Avstraliya, Şimali Amerika, Cənubi Amerikanın cənub-qərb hissəsi. Azərbaycanda dağların yüksək qurşaqlarında məskunlaşıb nəsil verir. Oturaq, qışlayan və miqrant populyasiyaları var.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Sıldırım qayalıqlarda nəsil verir, amma yemlənmək üçün müxtəlif landşaftlara uçar. Əlçatmaz sıldırım qayalarda nəsil verdiyi üçün biologiyası Qafqazda zəif öyrənilib. Fevralın axırında—martda yuva sahəsində görünür. Yuvası qayada olur. Eyni yuvadan uzun müddət istifadə edir. Aprel ayında 2-3 yumurta verir, adətən 2 bala böyüdür. Avqustda pərvaz balaları görünür. Əsas yemi quşlardır: göyərçin, kəklik, ular, qışda ördək, qaz və s. Şikarını havadan çalib ovlayır.**Sayı:** Qafqazda heç vaxt çoxsaylı olmayıb. XX əsrdə sayı fasiləsiz azalıb. Son illərdə kritik vəziyyətə düşmə təhlükəsi var. Böyük və Kiçik Qafqazın Azərbaycana məxsus hissəsində nəsil verənlər 10 cütdən çox deyil. Taliş dağlarında nəsil vermir. Qışda Rusiyadan gələn populyasiyanın hesabına nisbətən çox olur.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Qədim dövrlərdən ovçu quş kimi istifadə edilmiş, sonralar ovçuların rəqibi hesab edilib tələf olunmuş, eyni vaxtda yem bazası zəifləmişdir.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması və satışı qadağandır. Azərbaycan

Respublikasının və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. Qorunan ərazilərdə nəzarət altında saxlanılır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qorunan ərazilərdən kənarında yuva sahələrinə təbiət abidəsi statusunun verilməsi, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması, əhalinin qorunmasına geniş cəlb edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 174-176; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 150; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292. 4. Mustafayev Q.T., Tuayev D. Q. Quşlar // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı, "İşıq" nəşriyyatı, 1989, s. 91-92; 5. Talıbov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan, "Əcəmi", nəşriyyatı, 2006, s. 103-104.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: A.Karavayev

English name: Peregrine Falcon

Red List Category: En; II. 1. Endangered species, in critical situation

Distribution: Europe, Asia, Africa, Australia, North America, southwestern part of South America. In Azerbaijan they breeds in highest mountainous areas. There are sedentary, wintering and migrant populations.

Reference: Mustafayev Q.T.

Photo: A.Karavayev

Qaragöz qızılquş***Falco subbuteo*****Linn., 1758****Dəstə / Order:** Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qızılquşlar - Falconidae**Kateqoriya və statusu:** LC; IV. 1. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.**Qısa təsviri:** Göyərçin boydadır. Quyruğu uzundur. Bel tərəfi tünd-boz, başı qaramtıl, qarın tərəfi cizgili açıq rəngli, boğazı ağdır. Quyruğunun altı və "tumanı" kürendir. "Bıqları" aydın görünür.**Yayılməsi:** Avropa, Asiya və Şimal-Qərbi Afrikada yayılıb. Azərbaycanda ilk yayılması ağac olan hər yeri əhatə edib. Buraya nəsil vermək üçün gəlir. Apreldə-mayın əvvəlində gəlir, oktyabrda köçüb gedir.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Meşədə və hündür ağac olan köhnə meyvə bağlarında yaşayır. Sıx meşəni xoşlamır. Kürqırağı tuqay meşələri və düzənlik meşələri quruyub və qırılıb deqradasiya edildikcə bu yerlərdə nəsil verməkdən məhrum olub, əsasən dağətəyi və dağ meşələrində qalıb. May ayında hündür (10-20 m) ağacda olan qarğa və sağsağan kimi quşların yuvasını zəbt edir, 2-4 yumurta verir, 28 gün kürt yatır, 30-32 gün yuvada bala bəsləyirlər. Kürt yatan ana quşu, sonra isə həm də balaları yemləmək erkək quşun öhdəsinə düşür. Əsas yemi həşərat və xırda quşlardır. Şikarını havadan ovlayır.**Sayı:** 1960-1970-ci illərə qədər adi sayılı quş olub. Sonralar tədricən yayılma sahəsi kiçilib və populyasiyasının sıxlığı azalıb, nadir kateqoriyasına çevrilib. 1999-2000-ci illərdə 240 quş, 10 il sonra isə 130 quş sayılıb.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Meşələrdə və bağlarda hündür ağacların qırılması, pestisidlərdən intensiv istifadə olunması, yem obyektlərinin zəhərlənməsi.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** İndiyə qədər "faydalı fauna" adı ilə qorunub. Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına daxil edilib. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuvası olan ağacın (hətta quru olsa da) kəsilməsi yasaq olmalıdır. Meşənin kənarında və meyvə bağlarında hündür ağaclar (meyvəsiz olsa da) qorunub saxlanılmalıdır.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 176-177; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 150; 3. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayılı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 130-131; 4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: www.treknature.com

English name: Hobby

Red List Category: LC; IV. 1. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Europe, Asia and North - West Africa. In Azerbaijan species are nesting in trees. They are migrating in April —May to breed.

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: www.treknature.com

Ördəktutan qızılquş*Falco columbarius*

Linn., 1758

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qızılquşlar - Falconidae**Kateqoriya və statusu:** LC; IV. 1. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.**Qısa təsviri:** Qızılquşlar fəsiləsinin kiçik nümayəndələrindən biridir. Qanadları qısaadır. Üst tərəfi və başı tünd-göy, alt tərəfi isə cizgili ağımtıl-kürəndir. Quyruğu köndələn zolaqlıdır. Dışisinin bel tərəfi qonurdur.**Yayıması:** Avropa, Asiya və Şimali Amerikada yayılıb. Qışlamaq üçün Afrikaya köçür. Azərbaycanda aran və dağətəyi rayonlarda olur. Buraya qışlamaq üçün gəlir və buradan miqrant populyasiyası da keçir. Payız köçü sentyabrda-noyabrda, yaz köçməsi isə martda-apreldə olur.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Ətrafı açıq sahə ilə əhatə olunmuş seyrək meşələrdə yaşayır. Geniş və sıx qaranlıq meşə massivindən qaçır. Ördəktutan adlanmasına baxmayaraq əsas yemi xırda quşlar (titrəkquyruq, sərçə, torağay, cüllüt, sığırcın və s.) və siçanabənzər gəmiricilərdir. Şikarını alçaqdan uçmaqla (belibağlı kimi) axtarır, yerdən və havadan çalılıb götürür. Bəzən ağacvari Şorəngə kolunun dibində gizləyib şikarını pusmaqla ovlayır.**Sayı:** XX əsrin ortalarına qədər Kür-Araz və Lənkəran düzənliyində, xüsusən də Qızılağac körfəzi ətrafında çoxsaylı qışlayıb. 1970-ci illərdən başlayaraq ciddi azalıb adi saylı olub. XX əsrin axırında yanvar-fevral aylarında cəmi 60 quş, bundan 10 il sonra isə 35 quş sayılıb.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Aran və tuqay meşələrinin kəskin transformasiyası, zərərli quş bilib tələf edilməsi, texnosferin genişlənməsi və səs-küyün çoxalması, yem obyektlərinin azalması və zəhərlənməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılağac və Qarayazı Dövlət Təbiət Qoruqlarında, Şirvan, Ağgöl Milli Parklarında və digər Milli Parklarda qorunub saxlanılır. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qışladığı yerlərdə qalmış tək-tək ağacların qorunub saxlanması (dincəlmə və gecələmə yerləri), əhaliyə ətraflı tanıtılması.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 178-179; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çasıoğlu, 2005, s. 151; 3. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayılı Qoruğunun quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 131-132; 4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // “Biologiyada elmi nailiyyətlər” mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290 - 292.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: www.oiseaux.net

English name: Merlin

Red List Category: LC; IV. 1. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Europe, Asia and North America. Species migrate to Africa for wintering. In Azerbaijan they can be observed in lowland and foothills. Wintering species here. Some of them are migrating. Migration periods are September — November, March — April.

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: www.oiseaux.net

Bozqırmuymulu qızılquş***Falco naumanni*****Linn., 1817****Dəstə / Order:** Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qızılquşlar - Falconidae**Kateqoriya və statusu:** LC; III. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.**Qısa təsviri:** Kiçikboylu qızılquşlardan biridir. Erkəyin bel tərəfi qırmızımtıl-kərpic rənglidir (naxışsız), amma başı tünd-göydür. Quyuğunun ucunda köndələn qara zolaq var. Caynaqları ağımtıl-samanı rənglidir. Dişisi yaxın qohumu olan muymulu qızılquşa ("tinnunclus") oxşayır, təbiətdə fərqləndirmək çətindir. Amma erkəyi aydın fərqlənir.**Yayıması:** Avropa, Asiya və Şimal-Qərbi Afrikada yayılıb. Azərbaycanda düzənlik və dağətəyi rayonlarda məskunlaşıb: 17 ornitocoğrafi sahədən 13-də yayılıb. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir, mart ayında gəlir, avqustda köçüb gedir.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Yarğanlarda, qayalarda və əhalinin tikililərində örtülü və yarımörtülü şəraitdə nəsil verir. Quraq iqlimli açıq sahələri xoşlayır. Mayın axırlarında nəsil verməyə başlayır. Adətən koloniya əmələ gətirir, hər koloniyada 4-9, orta hesabla 5 yuva olur. Sonra dişi və erkək köməkləşib 28-29 gün kürt yatıb bala çıxarır, onları 33-34 gün yuvada bəsləyirlər. Hər yuvada orta hesabla 4 bala olur. İyul ayının axırlarında pərvaz balaları görünür. Yemini 65 % həşərat, 30 % siçanabənzər gəmiricilər təşkil edir. Əsas yırtıcısı ilanlardır.**Sayı:** Yaşama yeri spesifik olduğu üçün geniş ərazinin konkret yerlərinə toplaşır, ona görə də çox görünür. 1950-ci illərə qədər yayıldığı sahələrdə çoxsaylı növ olub. Düzənlik sahələrdə suvarma şəbəkəsi genişləndikcə əsasən qışlaqlarda qalıb. Son 15-20 ildir ki, nadir quşa çevrilib. 1999-2000-ci illərdə aparılmış sayğıya görə 500 quş olub, 10 il sonra isə 270 quş qalıb. Azərbaycan kimi ölkədə əsas yemi həşərat olan kiçik quş üçün 135 cütün qalması azdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Xam torpaqların suvarma təsərrüfatı sahəsinə çevrilməsi, aqrar təsərrüfat sahələrində ziyanvericilərə qarşı kimyəvi mübarizə aparılması, yem obyektlərinin azalması və zəhərlənməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. İndiyə qədər faydalı fauna adı ilə qorunub. Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına daxil edilib. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir. Qlobal miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qorunmasına əhalinin daha geniş cəlb edilməsi, koloniyası yaxınlığında pestisidlərdən istifadənin saxlanılması, koloniyası ətrafında ilanların azaldılması.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 180-181; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 151-152; 3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 51-53; 4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292; 5. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsrdə "Biologiyanın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 126-132.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: Hartmut Müller

English name: Lesser Kestrel

Red List Category: LC; III. Sensitive species with depletion in numbers.

Distribution: Europe, Asia and North - West Africa. In Azerbaijan species are nesting in lowlands and foothills: in 13 ornitho-geographical zones. Species are migrating to Azerbaijan in March for breeding and stay here till August.

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: Hartmut Müller

Gərgincək***Falco vespertinus***

Linn., 1766

Dəstə / Order: Qızılquşkimilər - Falconiformes**Fəsilə / Family:** Qırğılar - Accipitridae**Kateqoriya və statusu: NT; II-1, II-3**

Qısa təsviri: 28-30sm ölçüdə kiçik yırtıcı quşdur. Erkək fərdlər üçün bozuntul göy rəngli bel və qarın hissə, qırmızımtıl ayaqlar, dimdik və göz ətrafı halqa xarakterikdir. Dişilərdə sine və qarın hissə narıncı rəngdədir. Göz ətrafı halqa qaradır.

Yayıması: Şərqi Avropada, Qərbi və Mərkəzi Asiyada yuvalayır. Qışlamaq üçün Afrika ölkələrinə köç edir. Azərbaycanda olduqca azsaylı növdür. XX əsrin əvvəllərində Muğan düzündə və ortalarında az sayda payız köçündə Qızılağac qoruğu ərazisində qeydə alınmışdır. 2010-cu ildə isə ilk Şirvan Milli Parkının ərazisində 1 cütün yuvalaması qeydə alınmışdır və aparılan monitorinqin nəticələri bu cütün artıq üç ildir ki müntəzəm olaraq ərazidə yuvaladığını göstərir.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Dəniz səviyyəsindən 300-1500 m yüksəkliyə qədər ərazilərdə yaşayır. Seyrək ağaclar olan düzən ərazilərdə, əkin sahələri və otlaqlara yaxın sahələrdə yuvalayır. Qidasının əsasən iri cücülər, eləcə də kiçik quşlar və məməlilər təşkil edir.

Sayı:Dünya populyasiyası 300,000-800,000 fərd, Avropa populyasiyası isə 26,000-39,000 cüt olaraq qiymətləndirilir. Azərbaycanda yuvalamada cəmi bir cüt məlumdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər:Kənd təsərrüfatı sahələrinin genişləndirilməsi məqsədi ilə ağacların kəsilməsi və kənd təsərrüfatı zərərvericilərinə qarşı istifadə olunan kimyəvi maddələrlə zəhərlənmələr.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, AB-nin Quş direktivinin 1-ci Əlavəsinə daxil edilmişdir. Avropa mühafizə statusuna malikdir (Vulnerable —həssas növ), CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilmişdir. Şirvan Milli Parkında qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Növün populyasiyasının ətraflı öyrənilməsi, yuvalama ərazilərində hündür ağacların qorunub saxlanması, ona yaxın yerlərdə pestisidlərdən istifadənin dayandırılması, ictimai təbliğat işlərinin genişləndirilməsi.

Məlumat mənbələri:1. Elchin Sultanov, Tahir Kərimov. 2007. Azərbaycan ornitofaunasında beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri. Bakı, 2007. Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti, 107 p. 2. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Cambridge, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004; 2. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 111.; 3. <http://www.birdlife.org/datazone/species-factsheet.php?id=3603>

Tərtib edən: İsayev Ş.A.

Foto: http://www.birdforum.net/opus/images/9/95/Red_footed_falcon2.jpg

English name: Red-footed Falcon

Red List Category: NT; II-1, II-3

Distribution: Breeds in Eastern Europe and West, central and North-central Asia. It winters in southern Africa, from South Africa northwards to southern Kenya. Very rare species in Azerbaijan. Alone individuals have been observed in Gyzylagach State Reserve during autumn migration in the beginning and middle of the XX century. Recently one breeding pair have been recorded in Shirvan National Park and three year monitoring showed that the pair is successfully breeding since three years.

Reference: Isayev Sh. A.

Photo: http://www.birdforum.net/opus/images/9/95/Red_footed_falcon2.jpg

Qırmızı çalağan***Milvus milvus***
L., 1758

Dəstə / Order: Qızılquşkmilər - *Falconiformes*
Fəsilə / Family: Qırğılar - *Accipitridae*

Dəstə / Order: Kateqoriya və statusu: LC; II.1, II.3

Qısa təsviri: təxminən 60 - 66 sm ölçüdə quşdur. Rəngi qırmızımtıl-qəhvəyidir. Quyruğu uzundur və haçalanmışdır.

Yayılməsi: Qərbi Palearktikanın endem növüdür. Avropanın əksər hissələrində yayılmışdır. Afrikada yuvalaması və qışlaması öyrənilməmişdir. Azərbaycanda Kiçik Qafqazda Şuşaya qədər və Cənub bölgəsində (Zuvand yaylası, Hirkan MP, Viləşçay və Astaraçay ovalığı) müşahidə edilmişdir. 1866-cı ildə bir quş muzey kolleksiyası üçün Lənkəran çayının mənsəbində vurulmuşdur.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Enliyarpaqlı meşələrdə yuvalayır. Qidalanmaq üçün əkin sahələrinə, otlaq və biçənəklərə uçar. Qış aylarında yaşayış məntəqələrinə yaxın zibilliklərdə, kolluqlarda və su-bataqlıq sahələrinə yaxın yerlərdə yem axtarır. Qidasını əsasən leş, kiçik və orta ölçülü məməlilər və quşlar təşkil edir.

Sayı: Dünya populyasiyası 21,000 – 25,500 cüt qiymətləndirilir. Azərbaycanda 1968-ci ildə Lerikdə yuvası qeydə alınmışdır. Hazırda qışlama və köç aylarında tək-tək fərdlər müşahidə. 2004-cü ilin məlumatlarına əsasən Azərbaycanda yuvalama populyasiyası 0-2 cüt olaraq qeyd edilmişdir. Zəif öyrənildiyindən hazırkı populyasiyası barədə məlumat yoxdur. Dünya miqyasında sayı azalmaqda olan növdür.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşələrin qırılması (yuvalama yerlərinin itirilməsi) və kənd təsərrüfatı zərərvericilərinə qarşı istifadə olunan kimyəvi maddələrlə zəhərlənmələr.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: AB-nin Quş direktivinin 1-ci Əlavəsinə daxil edilmişdir. Avropa mühafizə statusu var (Declining-sayı azalan). CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilmişdir. Hirkan Milli Parkında və Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Növün populyasiyasının ətraflı öyrənilməsi, yuvalama ərazilərində hündür ağacların qorunub saxlanması, ona yaxın yerlərdə pestisidlərdən istifadənin dayandırılması, ictimai təbliğat işlərinin genişləndirilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Elchin Sultanov, Tahir Kərimov. 2007. Azərbaycan ornitofaunasında beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri. Bakı, 2007. Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti, 107 p. 2. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Cambridge, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004; 2. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 91.; 3. <http://www.iucnredlist.org/details/106003353/0>

Tərtib edən: İsayev Ş.A.

Foto: <http://www.free-hdwallpapers.com/>

English name: Red Kite

Red List Category: LC; II.1, II.3

Distribution: Endemic to the Western Palearctic. It is distributed at most part of the Europe. Its status as a breeding and wintering species in North Africa is now uncertain. In Azerbaijan it has been observed in Lesser Caucasus until Shusha and in Southern regions (Zuvand upland, Hirkan NP, Vilashchai and Astarachai lowlands). Red Kite had been shoot for museum collection at Lenkoran valley in 1866.

Reference: Isayev Sh.A.

Photo: https://en.wikipedia.org/wiki/Red_Kite

Qafqaz tetrası*Lyrurus mlokosiewiczii*

Tacz., 1875

Dəstə / Order: Toyuqkimilər - Galliformes**Fəsilə / Family:** Tetralar - Tetraonidae**Kateqoriya və statusu: DD; II. 4.**

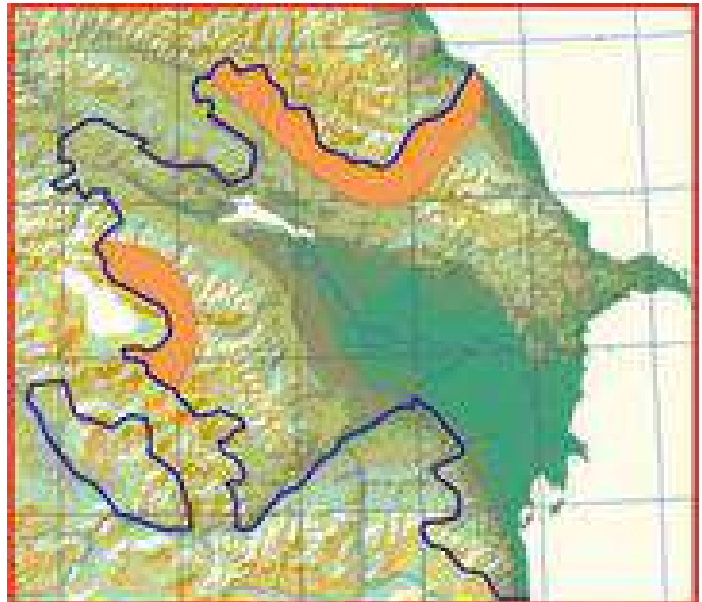
Qısa təsviri: Erkəyi qara məxməri rəngdədir. Başı, döşü və bel hissəsi yaşılıltılı rəngə çalır. Qanadaltı lələkləri ağdır. Erkək fərdinin quyruğu uzun, ucları yanlara və aşağı əyilmişdir. Gözünün üstündə qırmızı "qaş" vardır. Dişiləri bozəhvəyi rəngdədir, üzəri iri köndələn naxışlı qaradır. Ayaqları qonur, dimdiyi qısa və ucu az əyridir.

Yayılması: Qafqaz üçün endemik növdür. Azərbaycan ərazisində əsasən subalp qurşağında (1800-2400 m) yayılmışdır. Tozağacı meşəliklərinə və rododendron kolluqlarına sıx bağlıdır. Oturaq quşdur.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: 1700-2000 metr hündürlükdə yerləşən tozağacı və ardıc meşələrində sığınır və qış vaxtı yemləyir, 2100-2600 metr hündürlükdə subalp və alp çəmənliklərində yemləyir. Ardıc və qaragilə bitkiləri bitən əraziləri, Kiçik Qafqazda, itburnu və qaragilənin əmələ gətirdiyi kolluqları seçir. Poliqamdır, yazda (aprel-may) erkəklər açıq yerdə xüsusi niğah rəqsləri nümayiş etdirir və dişilərlə cütləşir, dişi təklikdə yumurtalarda yatır və balaları gəzdirir. 6-12 yumurta qoyur.

Sayı: Dünyada sayı çoxalma dövründə 59 - 110 min fərddir. Azərbaycan ərazisində 1961-1963-cü illərdə 100 hektar ərazidə orta hesabla 24,4 fərd, 1991-ci ilin yanvarında isə 0,9 fərd qeydə alınmışdır. 1980 - 1990-cı illərdə Zaqatala qoruğunda sayı 300 - 500, İlisu qoruğunda 50, İsmayılı qoruğunda 30 - 40, Babadağda >100, Gamişdağda 150 fərd təşkil etmişdir. 1980-1990-cı illərdə çoxalma dövründə Azərbaycanda ümumi sayının 1500 - 2000 fərd olduğu göstərilir. Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti tərəfindən 2004 - 2010-ci illərdə aparılan tədqiqatlar ərzində çoxalma dövründə sayının 1500 - 3000 fərd təşkil etdiyi ehtimal edilir. Quba, Qusar, Qax, Oğuz, İsmayılı rayonlarında bir sərə nümayiş meydançaları və local populyasiyaları müəyyən edilmişdir. Cəmi 8 lokal populyasiyada 200 yaxın fərd müəyyən edilmişdir. Bir populyasiya orta hesabla 20-25 fərddən ibarət olur, onlardan 1/3 erkək, 1/3 dişi və bir o qədərində cavan fərdlər təşkil edir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Tozağacı meşəlikləri sığınması və qışda yemlənməsi üçün xüsusi əhəmiyyət daşıdığı üçün, bu meşələrin qırılması sayının azalmasına gətirib çıxarır. Qanunsuz ov xüsusən yazda niğah nümayişləri etdiyi yerlərdə qısa müddətdə bütün populyasiyanın məhv edilməsinə qətirə bilər. Yuvalarını tülkülər dağıdır. Eyni vaxtda iribuynuzlu mal-qara sürüləri yuvaların bir qismini tələf edir. Çoban itləri

bu quşları narahat edir. Vaşaq, tülkü, gəlincik, tetraçalan və bərqud əsas tələfedən yırtıcılarıdır. Güclü sel və yağıntılar bəzən yuvalarını dağıdır, körpə balalarını tələf edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Qlobal və Avropa mühafizə statusuna malik növ kimi qorunur. CİTES, Bern konvensiyalarına, İUCN Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilmişdir. Zaqatala, İlisu, İsmayılı qoruqları, Şahdağ və Göy-göl Milli Parkları yaradılmışdır.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Subalp qurşağında tozağacı meşəlikləri, ardic, rododendron, itburnu və qaragilə kolluqları bərpa edilməlidir. Qanunsuz ovlanmasının qarşısı tam alınmalıdır. Yuvaladığı vaxt (aprel-may) subal və alp çəmənliklərində kütləvi otarma qadağan edilməlidir Yerli əhali arasında təbliğat işi aparılmalıdır.

Məlumat mənbələri: 1. Xanməmmədov A.İ. Azərbaycanın toyuqkimiləri. Bakı: Elm, 1972, s. 21 - 31; 2. Sultanov Elçin, Kərimov Tahir. Klaus Ziegfried, Etsold Yonatan. Qafqaz tetrası. Bakı, Səda, 2003, 32 s.; 3. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild, Bakı: Elm, 2004, s. 296; 4. M.Patrikeev, Birds of Azerbaijan, Pensoft, Sofia-Moskva, 2004, p.114 - 115; 5. Sultanov E.Kərimov T. Azərbaycan ornitofaunasından beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri. Bakı: 2007, s.38 - 39;

Tərtib edən: Musayev A.M., Kərimov T.Ə., Sulanov E.H.

Foto: Karavayev A.

Erkək fərd

Dişi fərd

English name: Caucasian Black Grouse

Red List Category: DD; II. 4. Caucasian endemic critically endangered species.

Distribution: Azerbaijan — mountains of Lesser Caucasus (Murovdagh, Zangazur, Buzovdagh areas), mountains of Greater Caucasus (Shahnishan, Malamarch, Muk, Babadagh, Shahdagh, Gizildagh, Murov, Agkamal, Dindi plateau and Nakhchivan AR, forested mountains. Sedentary species.

Reference: Musayev A.M., Kərimov T.A., Sulanov E.H.

Photo: Karavayev A.

Qafqaz uları***Tetraogallus caucasicus***
Pall., 1811

Dəstə / Order: Toyuqkimilər - Galliformes
Fəsilə / Family: Qırqovullar - Phasianidae

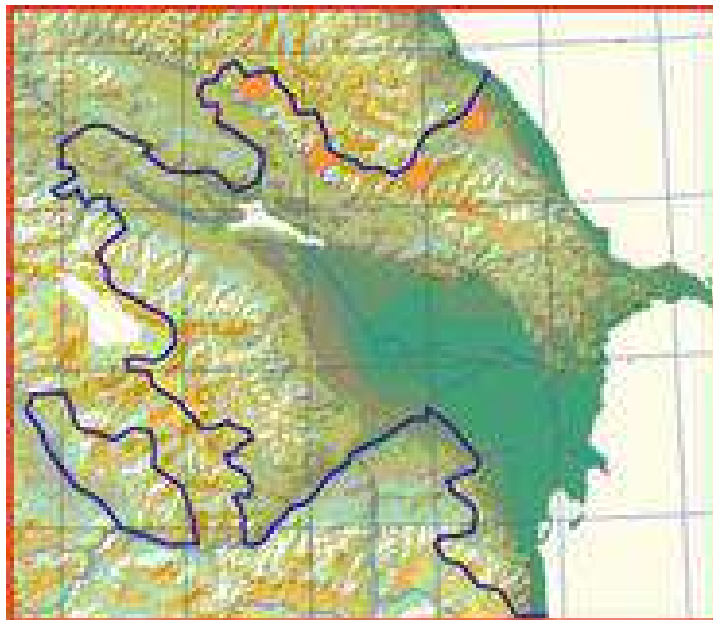
Kateqoriya və statusu: LC; IV. 1. Təhlükəli vəziyyətdədir. Qafqaz üçün endemik növdür.

Qısa təsviri: Başının üstü, yanları, yüyəni və boynunun yuxarı hissəsi bozdur. Boynu kürəndir. Gözünün üstü, qulağının və boynunun yanları ağdır. Belində, döşünün qabaq tərəfində və çinədanı üzərində sarı xəttlər vardır. Dimdiyin əsasında boğazının yanlarına və arxaya doğru tünd-sarı, şabalıdı zolaqlar keçir. Bel hissəsini və quyruğunun üstünü örtən lələklər tünd-bozdur. Dimdiyi açıq-qonurdur. Ayaqları yaşılıncıdır. Bədəninin yanlarında uzununa yerləşən qara, şabalıdı zolaqlar görünür.

Yayıması: Böyük Qafqaz üçün endem növdür. Böyük Qafqazın Azərbaycan ərazisinin Malamerc, Mük, Babadağ, Xınalıdağ, Qızıldağ, Şahdağın sıldırım qayalı, alp zonasının kserofit bitkili sahələrində yayılıb. Yuvalaması 2500-3500 m hündürlükdə qeyd edilir. Qışlama dövründə 1800-2000 m hündürlüyə qədər enir.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Optimal yaşayış şəraiti axtarışında daima şaquli miqrasiya edir. Çoxlu miqdarda qayalı, daşlıqlı, yarıqanlı sahələrin gölməçələr, kolluq arasında kserofit bitkilər olan yerlərdə yaşayır. Yaz ayında qar örtüyündən azad olmuş yerlərə keçirlər. Sürü halında yaşayan quşdur. Yuvalama dövründə cüt-cüt yaşamağa üstünlük verir. Qidalanma və hərəkət fəallığı yoxuş boyu olur. Uçarkən hər-hansı bir təcikdən qanad çalaraq qalxır, eniş istiqamətində süzərək uçar. Monoqamdir. Kürtyatma, balaların qidalandırılması və qorunmasında ancaq dişi fərd iştirak edir. Dağın cənub, cənub-qərb, cənub-şərq ekspozisiyasında qaya çıxıntısı altında çuxur eşib yuva qurur. Yuvanın dibi mamır, quru ot və tükklə döşənir. Yuvada 5-8 yaşıl-göy yumurta olur. Kürtyatma müddəti 28 sutka davam edir. Üç həftəlik cücələr 10-30 metr məsafəyə uça bilər. Erkəklər 2 yaşında cinsi yetişkənliyə çatır.

Sayı: Alp qurşağında 100 hektar sahəyə 0,5-19,1 fərd düşür. Yuvalama dövründə 100 hek-

tura 12-31,5 fərd düşür. Alp çəmənliyində yazda məskunlaşma sıxlığı 100 ha-da ortalama 8,2, payızda 13,9 fərd təşkil edir. Azərbaycanda ümumi sayı 800-1000 fərd təşkil edir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaz ayında havanın orta temperaturunun aşağı olması nəticəsində qar örtüyü gec əriyir. Quşların çoxalması gecikir. Son nəticədə çoxalmada iştirak edən diş fərdlər az olur. Berkut qartalın və böyük qırğının hücumlarına məruz qalır. Çoban itləri narahatçılıq yaradır. Qanunsuz ovlanma halları olur.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabına, CİTES və Bern konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuvalama sahəsində mal-qaranın otarılması və ot çalınması yasaq edilməlidir. Çox şaxtalı və qarlı illərdə əlavə qidalandırılması məqsədəuyğundur. Volyerdə çoxaldılıb təbiətə buraxılması yaxşı olar.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild. Bakı, "Elm", 2004, s. 304; 2. Мусаев А.М. Поведение Кавказского улара в гнездовой период. // в кн. Прикладная энтомология. III том. Москва, 1983, с. 185-186; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 156.

Tərtib edən: M.A.Musayev

Foto: Perevozov A.

English name: Caucasian Snowcock

Red List Category: LC; IV. 1. Caucasian endemic critically endangered species.

Distribution: Endemic species for Greater Caucasus. Azerbaijan - Malamarch, Muk, Babadagh, Khinalig, Gizildagh, Shahdagh rocky parts of Greater Caucasus, alpine xerophytes. Nesting at the height of 2500 - 3500m. Wintering on the height of 1800 - 2000 m.

Reference: M.A.Musayev

Photo: Perevozov A.

Xəzər uları***Tetraogallus caspius*
Gm., 1876**

Dəstə / Order:	Toyuqkimilər - Galliformes
Fəsilə / Family:	Qırqovullar - Phasianidae

Kateqoriya və statusu: LC; IV. 1. Kritik vəziyyətdədir, nəslə kəsilmək üzrədir.

Qısa təsviri: Başının üstünün və boynunun lələkləri bozdur, boğazı qabaqdan ağdır. Belinin qalan hissəsi boz olub, pas rənginə çalır. Çalma lələkləri ağ, ucları tünd-qonur rəngdədir. Çinədani, döşünün ön hissəsi maviyə çalan boz rəngdədir, bədəninin yanları kürən tünd rəngdə olub, uzununa zolaqlıdır. Qanadının üst örtük lələkləri dalğavar pas rənglidir. Dimdiyi mavi rəngə çalır. Ayaqları sarımtıl-narıncı, qüzehcəsi tünd-qəhvəyi rəngdədir.

Yayılması: Kiçik Qafqazın Dəlidağ, Murovdağ, Qarabağ, Küküdağ subalp qurşağında və Naxçıvanda bitkilər qismən az olan qayalıqlarda yaşamağa üstünlük verir. Yuvalamaq üçün 2600-3000 m yüksəkliyə qədər qalxır. Qış dövründə isə 1800-2500 m yüksəkliyə qədər enir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qış mövsümündə Azərbaycanın Dəlidağ, Murovdağ, Qarabağ, Küküdağ yaylasının cənub yamaclarında, buzlaqların yaratdığı axmaz və kiçik çayların kserofit bitkilərlə örtülmüş sahələrində olur. Sıx otlaq yerləri xoşlamır. Qar örtüyü az olan aylarda miqrasiya etmir. Qışda kiçik sürülər əmələ gətirir. Reprodaktiv dövrdə cütlərə ayrılır. Yarğanlı sahələrdə yaşamağa üstünlük verir. Monoqamdır. Cücələr yumurtadan çıxdıqdan sonra erkək fərd yuva ərazisini tərk edir. Yamacların cənub-şərq, cənub-qərb ekspozisiyasında qayalar altında və ya qaya taxçası altında yuva qurur. Hər yuvasında 5-12 ədəd üzəri zeytuni-qonur rəngli və qara ləkəli yumurta olur. Kürt yatması 20 gün davam edir. Cücələr bədəni quruyan kimi yuvanı tərk edir və bir daha qayıtmır. Üçüncü həftədən başlayaraq qanadlarını yanlarına çırpır. Üç aylığında yaşlı fərdin ölçülərinə çatır.

Sayı: Çox az məlumat var. Son 20 ildə Kiçik Qafqaz münaqişə ərazisi olduğuna görə hazırkı sayı haqqında məlumat yoxdur. A.İ. Xanməmmədov yazır ki, hər 1000 hektar əraziyə 135 quş düşür. Hal-hazırkı dövrdə Naxçıvan MR də daxil edilməklə cəmi 250-300 quş qeydə alınır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Xəzər ularının çoxalmasına iqlim amillərinin təsiri ətraflı öyrənilməmişdir. Onların nəsil verdiyi sahədə tülkünün sayı azaldılmalıdır. İri və xırdabuyuzlu mal-qaranın otarılmasına və çoban itlərinə nəzarət güclənməlidir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilib. Avropada həssas növ statusuna, CİTES, Bern konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuvası olan sahədə mal-qaranın otarılması yasaq edilməlidir. Yerli əhali arasında qorunmasına dair təbliğat aparılmalıdır. Volyerde çoxaldılıb öz yerlərinə reintroduksiya edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild. Bakı, "Elm", 2004, s. 304; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 156; 3. Xanməmmədov A.İ. Azərbaycanın toyuqkimləri. Bakı, "Elm", 1972, s. 213; 4. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mühüm ornitoloji ərazilərinin indikator növləri. Namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2008, s. 24.

Tərtib edən: Musayev A.M., Mustafayev Q.T.

Foto: www.birds-online.ru

English name: Caspian Snowcock

Red List Category: LC; IV. 1. Endangered species, in critical situation.

Distribution: Dalidagh, Murovdagh, Garabakh subalpine zones and in Rocky Mountains of Nakhchivan. Nesting on the height of 2600 - 3000m. Wintering on the height of 1800 - 2500m.

Reference: Musayev A.M., Mustafayev Q.T.

Photo: www.birds-online.ru

Adi turac***Fracolinus fracolinus***

Linn., 1766

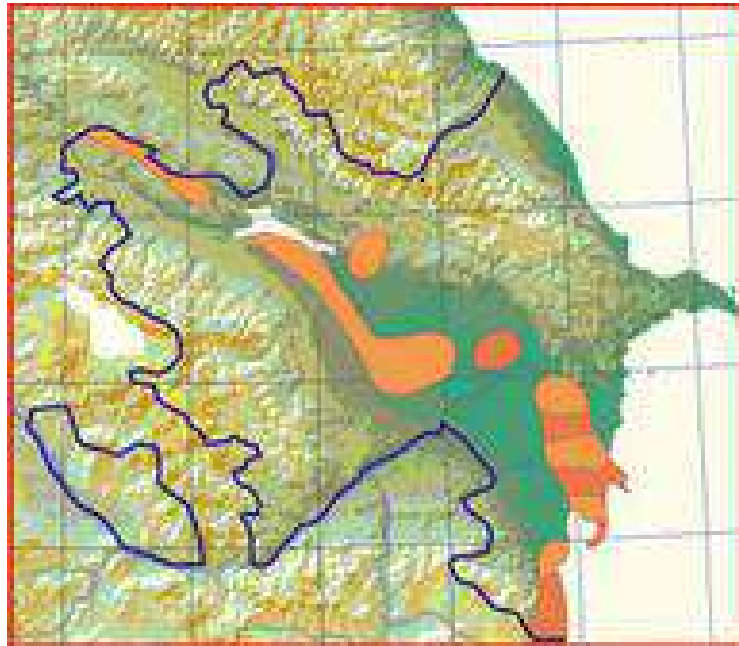
Dəstə / Order: Toyuqkimilər - Galliformes**Fəsilə / Family:** Qırqovullar - Phasianidae**Kateqoriya və statusu:** LC; II. 5. Təhlükə həddinə yaxın növdür.

Qısa təsviri: Başının üstü qızılı-boz, alını qaramtıl, təpə və peysər lələklərinin kənarları pas rəngli qonur, boğazlığı isə şabalıdı rəngdədir. Qulaqlarını ağ lələklər örtür. Döş və qarın hissəsi qaradır, qarnının aşağı hissəsi tünd-sarıdır. Qanad lələkləri tünd qonur, çiyin lələkləri bozdur. Belində lələklərin uc tərəfi qaradır, dibində köndələn ağ zolaqlar var. Ayaqları sarı-qırmızımtıl rəngdədir. Dişi quşun üst tərəfi erkəyə nisbətən solğundur, başı zəif qonur, boyunda şabalıdı rəngli zolaq vardır. Hər ikisinin dimdiyinin əsası solğun-sarıdır.

Yayıması: Yaxın Şərqdə və Asiyada yayılıb. Azərbaycanda Kür-Araz ovalığında və Lənkəran düzənliyində məskunlaşıb. Kür, Alazan, Qabırçı çayları boyu kol cəngəlliklərində, Ağstafa rayonu ərazisinin "Saloğlu" dəmir yolu stansiyasına qədər yayılıb.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Kol və ot cəngəllikləri, moruq, qamış cəngəlliklərinin açıq sahələri ilə növbələşən yarımquru ərazilər əsas yaşayış yerləridir. Bağ və üzümlüklərdə, dənli bitkilər əkilmiş sahələrin kənarlarında da rast gəlinir. Oturaq quşdur. Yaşıl cücətilər, giləmeyvə, bitki toxumları və cücülərlə qidalanır. Cüt yaşayan quşdur. Çox sürətlə qaçır və gizlənir, güclü qorxu hiss etdikdə qanadlarını yanlarına vurmaqla şaquli istiqamətdə uçar. Turac monoqamdır, cücələrin qayğısına hər iki fərdi qalır. Yuvası torpaq üzərində çuxur şəklində sıx hündür otlar arasında və ya kolların altında yerləşir. Yuvada qonur-zeytuni rəngdə 5-9 ədəd yumurta olur. Dişi fərd 20-21 gün kürt yatır. Bir yaşında cinsi yetişkənliyə çatır.

Sayı: Azərbaycanda 1958-1966-cı illərdə 100 km² sahəyə 800-3200 quş düşüb [1, 5]. 1987-ci ildə Babayev İ.R. turacın ən çoxsaylı populyasiyasının Qızılağac Dövlət Təbiət Qo-

ruğu ərazisində olduğunu və 100 hektar əraziyə orta hesabla 127 fərdin düşdüyünü bildirir. Hazırda Azərbaycan Respublikasının ərazisində 5000-7000 turac yaşayır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Çox yüksək reproduktivlik xüsusiyyətlərinə baxmayaraq qış mövsümündə qarlı-şaxtalı günlərdə kütləvi məhv olur. Mühafizə olunan ərazilərdə çoxalma dövründə qaban sürüləri, çaqqal, porsuq, boz qarğa turac yuvalarını dağıdır. Ölçüsündən asılı olmayaraq bütün ornitofaq quşların hücumlarına məruz qalır. Mal-qaranın otarılması, otçalma və qanunsuz ovlama sayını azaldır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Avropada sayı az olan növ (D) statusuna daxil edilib. Bern konvensiyasına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qarlı-şaxtalı günlərdə nəzarət altında əlavə yemləndirilməsi vacibdir. Qar örtüyü nisbətən az olan ərazilərə reintroduksiyası yaxşı olar. Kürtyatma dövründə yuvası olan ərazilərdə ot çalınmasının ləngidilməsi məsləhətdir.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild. Bakı, "Elm", 2004, s. 297-298; 2. Musayev A.M. Ətraf mühit amillərinin turacın (*Francolinus francolinus*) yumurtlama dövründə davranışına təsiri // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. I cild. Bakı, "Elm", 2008, s. 690-695; 4. Xanməmmədov A.İ. Azərbaycanın toyuqkimiləri. Bakı, "Elm", 1972, s. 213.

Tərtib edən: Musayev A.M.

Foto: Hartmut Müller

English name: Black Francolin

Red List Category: LC; II. 5. Endangered species.

Distribution: Middle East and Asia. Azerbaijan - Kur-Araz lowlands and Lenkoran plains, along Kur, Alazan, Gabirri, Kur, Alazan, Qabırri rivers, Agstafa.

Reference: Musayev A.M.

Photo: Hartmut Müller

Boz çiltoyuq***Perdix perdix***
Linn., 1758

Dəstə / Order: Toyuqkimilər - Galliformes
Fəsilə / Family: Qırqovullar - Phasianidae

Kateqoriya və statusu: LC; IV. 1. Təhlükəyə yaxındır.

Qısa təsviri: Erkək və dişi fərdin rəngi oxşardır. Başı qonur, boynu boz, beli və qurşağı qəhvəyi-bozdur. Dimdiyi zəifdir, gözlərinin ətrafı pas rəngli tükə örtülüdür, qanadları gödək, dairəvi, quyruğu qısadır. Qarın hissəsində şabalıdı rəngdə, nal şəklində ləkə vardır. Bədəninin yanlarında açıq-qəhvəyi rəngli köndələn yerləşən zolaqlar vardır. Dimdiyi boz, ayaqları yaşıl.

Yayılması: Avropa və Asiyada yayılıb. Azərbaycanın Şimal-Şərqində yayılması Dağıstan sərhəddinə qədər uzanır, Cənub-Şərqdə Şabranda qurtarır, Böyük Qafqazın cənub ətəklərində Şeki rayonu ərazisindən başlayıb Şamaxıya qədər uzanır, Mingəçevir su anbarının ətrafındakı bozqır qurşağından Ağstafa rayonu ərazisinə qədər uzanır, Naxçıvanın Nehrəmdağ ərazisində də yayılıb. Talışda yalnız Zuvandda rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Hündür sıx otlar və kollar arasında yaşamağa üstünlük verir. Oturaq quş olmasına baxmayaraq, fəsilələr üzrə yerini dəyişir. Qarın ərirdiyi aylarda 2500 metr yüksəkliyə qədər qalxır, qış aylarında qarın yağması ilə əlaqədar olaraq dağətəyi ərazilərə enir. Dənli bitkilər əkilən sahələrdə, bozqırla növbələşən ərazilərdə yaşamağa üstünlük verir. Kiçik sürülər (5-20) əmələ gətirir. Çoxalma dövründə cüt-cüt yerləşir. Monoqamdır. Reproduksiya dövründə yuva ərazisini qoruyur. Erkək fərdlər cücələrin gəzdirilməsi və yemləndirilməsində iştirak edir. Dişi fərd yuvasını torpaq üzərində, sıx otlar arasında qurur, yuvanın dibini quru ot və yarpaqlarla örtür. Yumurtalar qonur-qum rəngdə olur. Yuvada yumurtaların sayı 4-28 arasında dəyişir. Adətən hər yuvada 12-18 yumurta olur. Kürt yatması 21-26 gün davam edir. Bir sutka ərzində cücələr sinxron çıxırlar. Onlar quruyan kimi yuva ərazisini tərk edirlər. 12-14 sutkalıq cücələr 25-30 metr məsafəyə uça bilir. Bir yaşında cinsiyyət yetişkənliyə çatır.

Sayı: Optimal şəraitdə 100 hektar sahədə 4-5 fərddən çox olmur. Azərbaycan Respublikası ərazisində ümumi sayı 2000-5000 arasında dəyişir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yay mövsümündə uzunmüddətli quraqlıq günlər bu quşları tələf edir. Qarlı-şaxtalı günlərdə zəifləmiş quşlar kütləvi məhv olur. Xırdabuynuzlu heyvanların böyük sürüləri boz çiltouğun əsas yemini təşkil edən acı yoncanı yeyib qutarır. Qoyun sürülərini müşayiət edən itlər quşları daimi yerlərindən uzaqlaşdırır. Ornitofaq quşların, tülkü, it və pişiklərin hücumlarına məruz qalır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Avropada təhlükəyə həssas növ kimi (VU) qorunur. Bern konvensiyasına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qar örtüyü davamsız və az olan ərazilərə reintroduksiyası məsləhətdir. Reproduksiya dövründə sıx otluq ərazilərdə yanğının qarşısını almaq məqsədilə torpaq 2-5 metr enində şumlanmalıdır.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çarşıoğlu, 2004, s. 158; 2. Мусаев А., Гусейнов Р. Факторы среды в поведении населяющего кеклика (*Alectoris chukar*) // Труды Международной конф. "Горные экосистемы и их компоненты". Москва, 2007, ч. 2, с. 180 - 182; 3. Мəmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mühüm ornitoloji ərazilərinin indikator növləri. Avtoreferat. Bakı, 2008, s. 14.

Tərtib edən: Musayev A.M.

Foto: V.Zabugin

English name: Grey Partridge

Red List Category: LC; IV. 1. Endangered species.

Distribution: Europe and Asia. Azerbaijan —Northeastern and Southeastern parts of the country, Southern foothills of Greater Caucasus (from Sheki till Shamakhi), Mingachevir water reservoir, Agstafa, Nehramdagh area in Nakhchivan, Zuvand area in Talysh.

Reference: Musayev A.M.

Photo: V.Zabugin

Qafqaz qırqovulu***Phasianus colchicus colchicus***

Linn., 1758

Dəstə / Order: Toyuqkimilər - Galliformes**Fəsilə / Family:** Qırqovullar - Phasianidae**Kateqoriya və statusu:** LC; II. 3. Təhlükə altındadır.

Qısa təsviri: Ev toyuğu boydadır (950 - 1300 q). Xoruzunun rəngi çox parlaq və əlvandır: qırmızı, qızılı, kürən, qara, ağ, göy, yaşıl qarışığıdır. Quyuğu uzun və pazvaridir, bənövşəyimis rənginə çalan sarı-qonurdur. Gözlərinin ətrafı lələksiz qırmızı dəridir. Taliş qırqovulundan fərqli olaraq qarın tərəfinin tutqun rəngi ön hissədən yaşıl rəng ilə məhdudlaşıb. Toyuğunun rəngi solğundur.

Yayılması: Kiçik Asiyada və Cənubi Qafqazda (Talışdan başqa) düzənlik və dağətəyi rayonlarda yayılıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Kolluqda, kol yaruslu meşələrdə, alaq cəngəlliyində və qarğıdalı tarlasında yaşayır. Suya yaxın yerləri xoşlayır. Oturaqdır. Yerdə kol bitkilərinin dibində sadə yuva düzəldib 8-12 ədəd yaşıl çalarlı qonur yumurta verir, 23-25 gün kürt yatıb cücə çıxarır (toyuğu). Cücələr 45-50 gün ərzində pərvaz olurlar. Bitki (58 %) və həşərat (42 %) yeyirlər.

Sayı: 1950-ci illərə qədər kütləvi ov quşu olub (400000 quş). Sonralar azalıb və yayılma sahəsi kiçilib. 1949-cu ildən 1965-ci ilə qədər sayı 2,5 dəfə azalıb. Kür-Araz ovalığında, Samur-Şabran düzənliyində, Naxçıvan Arazboyu düzənliyində nəslə kəsilib. Böyük və Kiçik Qafqazın dağətəyi rayonlarında da əsasən qoruq və yasaqlılarda qalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qədim dövrlərdən başlayaraq ov quşu kimi təqib edilməsi, yuvası yerdə olduğu üçün tülkü, çaqqal, vəhşi pişik, ilan kimi yırtıcılar tərəfindən tələf edilməsi, bəzək quşu kimi dirisindən və müqəvvasından geniş istifadə olunması, kolluq və cəngəlliklərin qırılması, yandırılması və təsərrüfat sahəsinə çevrilməsi, pestisidlərdən geniş istifadə olunması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Bəzi qoruqlarda və Qusar, Şəki, Uludüz Yasaqlıqlarında qorunub saxlanılır.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qanunsuz ovçuluğa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, kolluqların və alaq cəngəlliklərinin yandırılmasının aradan qaldırılması, qırqovul yaşayan kolluqların qırılmasına qarşı tədbir görülməsi, yaşadığı əsas yerlərdə çaqqal və tülkü kimi yırtıcı heyvanların sayının azaldılması, Əyricədə qırqovul çoxaltma məntəqəsinin bərpa edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Xanməmmədov A.İ. Azərbaycanın toyuqkimiləri. Bakı: Elm, 1971, s. 71 - 99; 2. Xanməmmədov A.İ. Galliformes-Toyuqkimilər // Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 191-192; 3. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 159 - 160; 4. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayılı Qoruğunun quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 137-138.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T.

Foto: V.Kuçerenko

English name: Caucasian Pheasant

Red List Category: LC; II. 3. Endangered species.

Distribution: Asia Minor and slopes and foothills of South Caucasus (exc. Talysh).

Reference: Mustafayev G.T.

Photo: Kuçerenko V.

Səhra balakəkliyi***Ammoperdix griseogularis***
Brandt., 1843**Dəstə / Order:** Toyuqkimilər - Galliformes**Fəsilə / Family:** Qırqovullar - Phasianidae**Kateqoriya və statusu:** LC; II. 2. Təhlükə altındadır, yeni şəraitə uyğunlaşır.**Qısa təsviri:** Kəklikdən kiçikdir (200 q.). Gözlərindən boynuna uzanan ağ zolağın üstündən qara "qaş" uzanır. Bədəninin yanlarında bel tərəfdən aşağıya və önə doğru qəhvəyi-qara zolaqlar çəpinə uzanır. Toyuğunda bu zolaqlar aydın deyil. Səsi zəif—"ti-pi, ti-pi", bəzən isə bərk çıxır—"kvak-kvak-kvak".**Yayılməsi:** Ön Asiyada və Cənubi Qafqazda yayılıb. Azərbaycan Respublikasının ərazisi (Naxçıvan MR) bu növün arealının qərb kənarını təşkil edir. Hələlik əsasən İlandağ massivində və Gilyançay vadisində olur. Oturaq quşdur.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Səhra landşaftlı alçaq dağlıqda məskunlaşmış. Bitki örtüyü zəif olan, duraq iqlimli seyrək qayaların çınqıllı yamaclarında qayanın çıxıntısı altında (yerdə) sadə yuva düzəldir. Azərbaycanda biologiyası zəif öyrənilib. Çoxlu qayalar olan yamacı xoşlamır. Suyu yaxın olan sahələrdə məskunlaşır. Monoqamdır. May-iyun aylarında 8-12 yumurta verir. Sərçə boyda cücələrinə iyulda və avqustda rast gəlinir. Ona görə ki, reproduksiya dövrü uzun çəkir. Təhlükə olanda uçağı yox, gizlənməyi xoşlayır. Əsas yemi səhra bitkilərinin vegetativ hissəsindən və toxumundan ibarətdir. Həşərat da yeyir.**Sayı:** Populyasiyanın sıxlığı aşağıdır. Xoşladığı biotop az olduğu üçün ümumi sayı azdır. İyun ayında 6 km² sahədə 5 quş qeyd edilib.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Qanunsuz ovlanma halları, ev heyvanları və çobanlar tərəfindən yuvasının dağıdılması, növün yeni yaşayış yerində yaşamaq çətinlikləri, tülkünün və ilanların çox olması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır, Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına daxil edilib, yasaqlıqlarda nəzarət altında saxlanılır.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Nəsil verdiyi lokal yerlərin təbiət abidəsi elan edilməsi, ekoloji maarifçiliyin gücləndirilməsi, İlandağ sahəsinə yasaqlıq statusunun verilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 157-158; 2. Talıbov T.H. Səhra balakəkliyi—*Ammoperdix griseularis* Br. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı, 1-ci cild. Naxçıvan, "Əcəmi" nəşriyyatı, 2006, s. 109-110; 3. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.) Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1952, том IV, с. 149-153.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., Talıbov T.H.

Foto: Ali Atahan

English name: See-see partridge

Red List Category: LC; II. 2. Endangered species, they adapt to the new habitats.

Distribution: Asia Minor and South Caucasus. Western part of Azerbaijan - Nakhchivan AR, İlandağ area and Gilanchay valley. Sedentary species.

Reference: Mustafayev G.T., Talıbov T.H.

Photo: Ali Atahan

Boz durna**Grus grus**
Linn., 1758**Dəstə / Order:** Durnakimilər - Gruiformes**Fəsilə / Family:** Durnalar - Gruidae**Kateqoriya və statusu: LC; III**

Qısa təsviri: Ümumi rəngi bozdur. Boğazı, boynunun aşağı hissəsi və başının yuxarı hissəsi qaradır. Uçuş vaxtı boynunu və ayaqlarını düz uzadır. Peysəri çılpaqdır, qırmızı rəngdədir. Ayaqları qaradır. Uçuş vaxtı durna dəstəsi adətən üçbucaq əmələ gətirir.

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda köçəri və köçəri- qışlayan növdür. 1970-ci illərədək Ağgöl, Mehman, Şilyan və Qarasu göllərində qışlamışdır. Hazırda qışı mülayim keçən illərdə qeydə alınır. 2003-cü ildə Əyriçay su anbarında 1 fərd, 2005-ci ildə Samux rayonu ərazisində 14 fərd, 2008-ci ildə Naxçıvan ətrafında 8 fərd, 2011-ci il 4 fevralda Biləsuvar rayonunun Xırmandalı kəndi ərazisində 3 fərd qış dövründə qeydə alınmışdır. Köç vaxtı 2000-ci illərdə 300-600 fərdə qədər olan dəstələri dağ aşırımlarında Zaqatala rayonunda, Göygöl Milli Parkı ərazisində, Naxçıvan şəhəri trafında qeydə alınır. Ümumiyyətlə köçü Goyçay rayonu ərazisində mart ayında müntəzəm olaraq köç vaxtı qeydə alınır. Payız və yaz köçü Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda müntəzəm qeydə alınır.

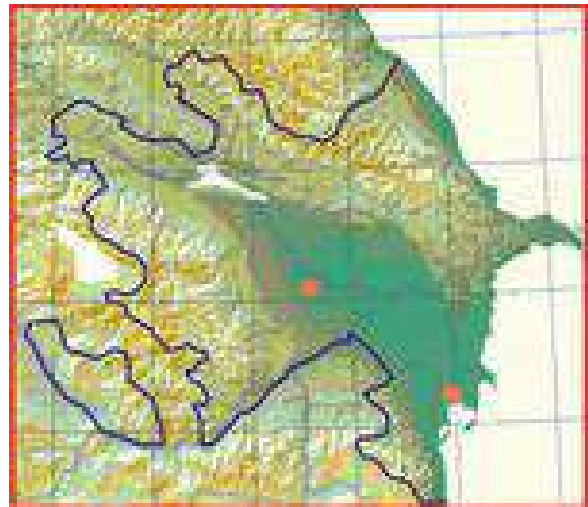
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dayaz su bataqlıq ərazilərdə və onların ətrafında rast gəlinir. Payız köçü avqust-noyabrda, yaz köçü mart-mayda olur. Azərbaycanda 3 miqrasiya yolu olduğu müəyyən edilib. Zaqatala-Gəncə-Naxçıvan; Qəbələ-Ağcəbədi-Araz çayı istiqaməti üzrə və Xəzər sahil boyu üzrə köç edirlər. 2005-2010-cu illərdə köç zamanı yerə yenərək 20-23 mənəqədən yemlənmək, gecələmək, istirahət məqsədilə istifadə edirdi. Cücərti, dən, toxum, həşəratlarla, qurbağalarla, siçanabənzər gəmiricilərlə və s. ilə qidalanır.

Sayı: dünyada sayı 360-370 min fərd təşkil edir. Azərbaycan ərazisində yaz-payız köçü zamanı sayları 3542-3562 fərd təşkil edir. XX əsrin 50-ci illərinə qədər Ağgöl və Şilyan gölü ətrafında hər il 100-ə qədər fərdi qışlayıb. Köç vaxtı (X. 1958-ci ildə) Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 500, 10. IX. 1974-cü ildə 36, 15. X. 2001-ci ildə Mingəçevir su anbarının Şimal sahil zolağında 11 fərdi qeydə alınıb. Payız köçündə, 2005-ci ildə 1208; 2006-cı ildə 3358; 2007-ci ildə 3407; 2008-ci ildə 5120; 2009-cu ildə 4843; 2010-cu ildə 3318 fərd qeydə alınmışdır. Yaz köçündə, 2005-ci ildə 3088; 2006-cı ildə 3696; 2007-ci ildə 3412; 2008-ci ildə 3674; 2009-cu ildə 4246, 2010-cu ildə 3258 fərd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: XX əsrin 70-ci illərinə qədər su-bataqlıq biotoplarının qurudulması, kənd təsərrüfatının intensivləşdirilməsi, qanunsuz ov.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Durnakimilər - *Gruiformes* Durnalar - *Gruidae*

Bonn, Bern, Ramsar konvensiyalarına və

AEWA sazişinə daxil edilmişdir. Azərbaycanda mədəni-mənəvi dəyəərə malik quş olduğundan durnalar keçmişdə əhali tərəfindən müqəddəs quş sayılmış, ovlanmamış, əti yeyilməmiş və ənənvi olaraq qorunmuşdur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Mahmudçala-Ağçala göllərinə yasaqlıq statusunun verilməsi və ətrafındakı yarımşəhralarda payızlıq dənli bitki əkininin genişləndirilməsi, növün qorunmasının geniş təbliği vacibdir. Eyni zamanda durnalar yerə yenib orada qaldığı müddətdə nəzarətdə saxlanılmalıdır.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Çимовка и промысел водоплавающей птицы в Азербайджане // Института Çоологии, том. XIV, Баку, 1950, с. 186; 2. Виноградов В.В., Чернявская Е.И. Материалы по орнитологии Кыçыл - Агачского Çаповедника // Азербайджана, вып. 1, 1965, с. 25 - 26; 3. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Gruiformes —Durnakimilər // Azərbaycan faunası. Quşlar. VI cild, Bakı: Elm, 1977, s. 194-195; 4. Воробьева Т.Д. Материалы по миграции птиць в Кыçыл-Агачском Çаповеднике // Природная среда у птиць побережий Каспийского моря и прилегающих низменностей. Тр. Кыçыл - Агачского Çаповедника., вып. 1., Баку, 1979, с. 41- 61. 5. M.Patrikeev, Birds of Azerbaijan, Pensoft, Sofia-Moskva, 2004, p.125-126. 6. Султанов Э.Г., Керимов Т. Мамедов А. Реçулътаты исследований журавлей в Азербайджане в начале XX века. Журавли Евразии (биология, распространение, миграции, управление) вып.4. Сб.Тр. межд. конф. Волгоград. 2011. с. 312-315.

Tərtib edən: Kərimov T.Ə., Sultanov E.H., Babayev İ.R.

Foto: Zabugin V.

English name: Crane

Red List Category: LC; III. Critically endangered species..

Distribution: Europe, Asia and Africa. Azerbaijan —over the winter and during migration till 1970. Now days they are migrating (Greater and Lesser Caucasus, Nakhchivan, Kur-Araz and Lenkoran lowlands, Talysh Mountains).

Reference: Kerimov T.A., Sultanov E.H., Babayev İ.R.

Photo: Zabugin V.

Ağ durna***Grus leucogeranus***
Pall., 1773**Dəstə / Order:** Durnakimilər - Gruiformes**Fəsilə / Family:** Durnalar - Gruidae**Kateqoriya və statusu: CR; II.1**

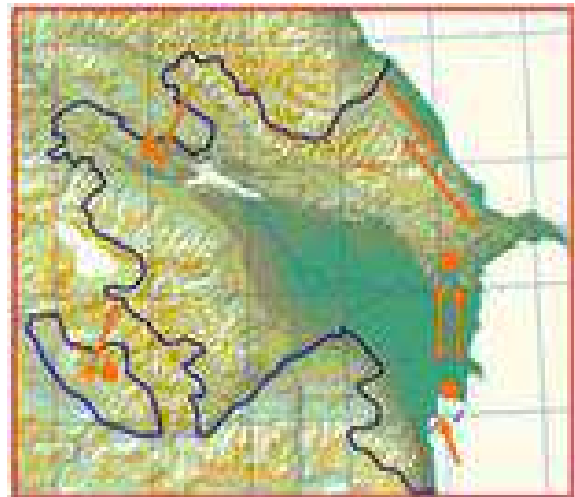
Qısa təsviri: Ümumi rəngi ağdır. Ancaq qanadının ucu qaradır. Ayağı, dimdiyi və gözlərinin ətrafındakı ləkəsiz dəri parlaq qırmızıdır. Cavanlar pas rəngində olur sonra tədricən ağarır.

Yayılması: Arealı pərakəndə olmaqla, Qərbi Sibirdə və Yakutiyanın şimalında yuvalayan 2 populyasiyadan ibarətdir. Nisbətən çoxsaylı populyasiyası Yakutiyada (2500-4000 fərd), azalmaqda olan populyasiyası Ob və İrtiş çayları hövzəsindədir (keçmişdə 100-150 fərd indi 20-25 fərdin qaldığı ehtimal olunur). Yakutiya populyasiyası qışlamaq üçün Çinə, Qərbi Sibir populyasiyası isə Hindistana və Xəzərin cənubuna, İranın Mazandaran (Firidunk-anar) bölgəsinə və İraqa köç edir. Azərbaycanda 2000-ci illərdə köç zamanı 2-7 fərddən ibarət kiçik dəstələr Şirvan Milli Parkı, Qızılağac qoruğu, Samux rayonunda Kəsəmənlı kəndi ərazisində, Lənkəran və Naxçıvan şəhəri ətrafında qeydə alınmışdır. Azərbaycanda köçəri, nadir hallarda tək-tək qışlayan növdür.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Çoxalma yerində əsas yaşayış biotopları tundra və meşə-tundranın mamırlı-şıbyəli düzənləri, bataqlıqları və dayaz gölləridir. Köç zamanı subasar və əkin sahələrində qeydə alınır. Ehtiyatlı quşdur, insandan uzaq olmağa çalışır. Azərbaycanda köç dövründə qeydə alınsada, 1940 illərdə Kür-Araz ovalığında (Ağcabədi və Biləsuvar rayonlarında yerləşən Ağöl gölləri və s.) qışlaması müşahidə edilmişdir. Yazda və yayda ağ durnanın yemini su onurğasızları, xırda gəmiricilər, balıqlar, qurbağalar və s., miqrasiya dövründə isə müvəqqəti dincəlmə yerlərində olan suonurğasızları və su bitkiləri təşkil edir.

Sayı: Dünyada sayı 3000-3200 fərd qiymətləndirilir ki, bunların 99%-i yeni şərq populyasiyası Çinin Poyanxu gölü hövzəsində qışlayır.. Çoxillik müşahidələr göstərir ki, mövsüm ərzində qeydə alınan fərdlərin sayı 1-7 təşkil edir. 1925-ci ilin fevral ayında Lənkəran ovalığında 4 ağ durna müşahidə edilib. Sonrakı illərdə köç vaxtında nadir hallarda olsada təsadüf edilib. 2001, 2003 Şirvan Milli Parkı, 2002, 2005 və 2006-cı illərdə Qızılağacın Kürdili və 2005-ci ildə Samux rayonu (2 fərd) ərazilərində qeydə alınmışdır. 2010-cu ilin 29 yanvarında Qızılağac qoruğunda 1 fərdin qışlaması müşahidə olunmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qışladığı və yuvaladığı ərazilərdə yaşayış yerlərinin intensiv dəyişdirilməsi (neft və qaz çıxarılması, su-bataqlıq biotoplarının qurudulması və s.) və qanunsuz ov nəticəsində sayı kəskin azalmışdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan Milli Parkı və digər qorunan ərazilər bu quşun rast gəlinədiyi bütün əsas əraziləri əhatə edir. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, CİTES, Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilmişdir. Moskva heyvanxanasının zoopitomnikində və Oka qoruğunda (Rusiya) saxlanılıb çoxaldılır.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Növün qorunmasının vacibliyi əhali arasında geniş təbliğ edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Спангенберг Е.П., Судиловская А.М. Класс Птицы —Aves // Мир Азербайджана. Баку, 1951, с. 141; 2. Курочкин Е.Н. Отряд журавлеобразные Птицы СССР. Л.: Наука, 1987, с. 313 - 327; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Caşioğlu, 2005, s. 161 - 162. 3.Patrikeev, Birds of Azerbaijan, Pensoft, Sofia-Moskva, 2004, p.126; 4. Elchin Sultanov, Tahir Kərimov. 2007. Azərbaycan ornitofaunasında beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri. Bakı, 2007. Azərbaycan Ornitoloji Səmiyyəti, 107 p. 6. Султанов Е. Керимов Т. О миграции журавлей в Азербайджане. Журавли Евразии (биология, распространение, миграция) (ред.Е.И.Ильященко, А.Ф.Ковшар, С.В. Винтер) вып.3, М.2008, с.394 - 399.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., Sultanov E.H., Kərimov T.Ə.

Foto: Jaap Schelvis

English name: Siberian White Crane

Red List Category: CR; II.1. In Azerbaijan always in critical situation (without any negative impact).

Distribution: Russia, nesting in tundra. Wintering in Iran, China and India. Azerbaijan — Lenkoran lowlands.

Reference: Mustafayev G.T., Sultanov E.H., Kərimov T.A.

Photo: Jaap Schelvis

Qəşəng durna*Anthropoides virgo*

Linn., 1758

Dəstə / Order: Durnakimilər - Gruiformes**Fəsilə / Family:** Durnalar - Gruidae**Kateqoriya və statusu: LC. III**

Qısa təsviri: Ümumi rəngi göyümtül. Başının yanları, boğazı və boynunun ön hissəsi qaradır. Boynunun qara lələkləri döşünə sallanır. Gözlərinin arxasından bir topa ağ lələk boynunun yanlarına sallanır. Ayaqları qara, dimdiyi sarımtıldır. Dirə kütləsi 2-3 kq-dır.

Yayıması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Afrikanın şimalında, Şimali Qafqazda, Qazaxstanda, Sibibirin cənubunda yuvalayır, Şimali Qərbi Afrikada, Fələstin, İraq, Pakistan, Hindistanda, Birmada qışlayır. Azərbaycanda Kür-Araz ovalığında və Acınohur-Ceyrançöl alçaq dağlıq sahələrində rast gəlinir. Azərbaycan ərazisində miqrasiya edənlərin əksəriyyəti martın sonu aprelin əvvəlində köçü başa çatdırırlar. Yazda ilk dəstə 21 martda Samux rayonu ərazisində, 4 fərddən ibarət sonuncu qatar 22 mayda Şirvan milli parkında qeydə alındı. 2002-ci ilin may ayında 1 fərd Naxçıvan şəhəri ətrafında və Samux ərazisində müşahidə edilmişdir. Payızda kütləvi köç avqustun sonundan sentyabrın sonunadək davam edir. Avqustun 28-dən, sentyabrın 7-dək Samuxun Hacılar kəndi ətrafına quşun ümumi sayı 1060 fərd olan 12 qatar yenərək 3-7 gün orada qalmışdır. 2002-ci ildə 16 sentyabr -1 oktyabr aralığında Qızılağac qoruğunun Kürdili sahəsində 21-93 fərddən ibarət cənuba uçan qatarlar qeydə alınmışdır. Kürsəngi gölü ətrafında istirahət edən və hər biri 500 fərddən ibarət 2 ən böyük qatar 2006-cı ildə qeydə alınmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərz: digər durnalardan fərqli bataqlıq sahələrdə deyil, ot örtüyü hündür olmayan-çöllərdə, yarımsəhralarda məskunlaşır. Eyni zamanda çaylara, göllərə yaxın əkin sahələrində də qidalanır və yuvalayır. Monoqam quşdur. Qışda və miqrasiya vaxtında taxıl, və yabanı. bitkilərin toxumları, eyni zamanda cücülərlə və xırda heyvanları ovlayırlar. Əsasən səhər və axşam saatlarında yemlənir.

Sayı: dünyada sayı 230 - 280 min fərd təşkil edir. 2005-2010-cu illərdə yaz-payız köçündə Azərbaycan ərazisində 4 minə yaxın fərd qeydə alınmışdır. 13. 10. 1958-ci ildə Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda ötüb keçərkən 84, 1961-1964-cü illərdə Ağgöldə 400, 16. 11. 2000-ci ildə Ceyrançöl-Acınohur alçaq dağlığında 2 fərdi qeydə alınıb.. Azərbaycan ərazisində yazda miqrasiya edən durnanın sayı 2005-ci ildə 70; 2007-ci ildə 347; 2008-ci ildə 963; 2009-cu ildə 1018; 2010-cu ildə 864 fərd təşkil etmişdir. Payız köçündə isə 2005-ci ildə 1013; 2006-cı ildə 2060; 2007-ci ildə 2102; 2008-ci ildə 3012; 2009-cu ildə 3211; 2010-cu ildə 2087 fərd qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: yuvalama yerlərində xam torpaqların şumlanıb əkilməsi, kənd təsərrüfatı işləri zamanı yuvaların dağıdılması, yeyilən dənərdən kütləvi zəhərlənmə, intensiv mal-qara otarılması, çoban itləri tərəfindən olan narahatçılıq və brakonyerlik.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: ovlanması qadağandır. Qızılağac, Körçay, Turyançay və Samur Dövlət Təbiət Qoruqları, Şirvan və Ağgöl Milli Parkların olması miqrasiyasına müsbət təsir edir. CİTES, Bonn, Bern konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yemlənmək, geçələmək və istirahət üçün daimi istifadə etdikləri sahələr yerli ekoloji təşkilat və bələdiyyələr tərəfindən nəzarətə götürülməli, əhali arasında təbliğat işi aparılmalıdır.

Məlumat mənbələri: 1. Виноградов В.В., Чернявская Е.И. Материалы по орнитологии Кызыл-Агачского заповедника // Азербайджана, вып. 1, 1965, с. 25 - 26; 2. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Милүской степи, их производителүностү и перспективы хозяйственного исполүсования // Труды Заповедников Азербайджана. вып. 2, М.-Л., 1967, с. 73; 3. Tuayev D.Q. Gruiformes — Durnakimilər // Azərbaycan faunası. Quşlar. VI cild, Bakı: Elm, 1977, s. 194 - 195; 4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çaşıoğlu, 2005, s. 162 —163; 5. Э.Г. Султанов, Т.А. Керимов. 2008. О миграции журавлей в Азербайджане. Журавли Евразии (биология, распространение, миграции). Вып.3., Москва, с. 394 - 399 (реф. англ.).

Tərtib edən: E.H. Sultanov, Babayev İ.R., T.Ə.Kərimov

Foto: Hartmut Müller

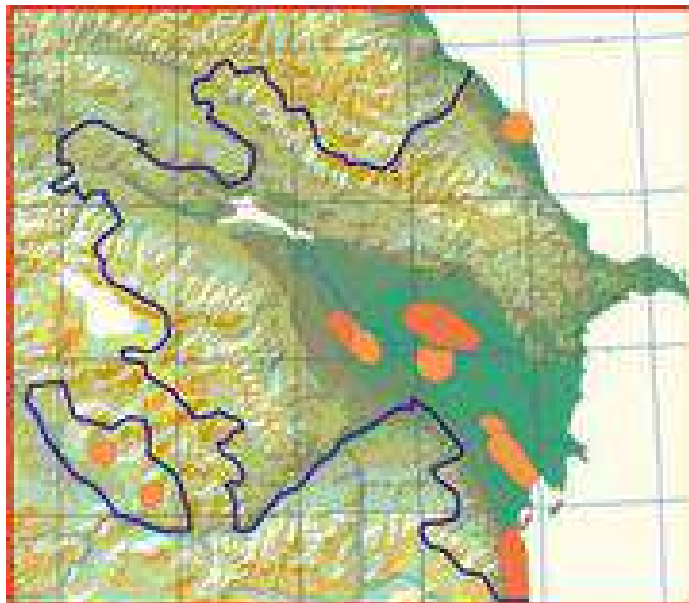
English name: Demoiselle Crane

Red List Category: LC. III. Critically endangered species.

Distribution: Europe, Asia and Africa. Azerbaijan - Kur-Araz lowlands and Achinohur -Cheyranchol areas. Due to the planting of vegetable, fruit and other technical plants in the area number of species has decreased.

Reference: Sultanov E.H., Kerimov T.A., Babayev İ.R.

Photo: Hartmut Müller

Adi çivdimdik***Crex crex***
Linn., 1758**Dəstə / Order:** Durnakimilər - Gruiformes**Fəsilə / Family:** Sufərələri - Rallidae**Kateqoriya və statusu:** LC. II. 4. Təhlükəli vəziyyətdə olan nadir növdür.**Qısa təsviri:** Ümumi rəngi bozumtul-kürəndir. Beli uzununa naxışlıdır. Qanadları pas kimi kürəndir. Boğazı ağımtıl, döşü və çinədanı isə açıq-bozdur. Bədəninin yanları köndələn ağ zolaqlı açıq-kürəndir.**Yayıması:** Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda Xəzər dənizi sahillərində və Kür-Araz ovalığında rast gəlinir.**Yaşayış yeri və həyat tərz:** Su hövzələrinin və çayların bitkilərlə sıx örtülmüş bataqlıq sahilləri əsas yaşayış yerləridir. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda köç vaxtı olur. Yaz köçü aprel—may aylarında, payız köçü isə oktyabr—noyabr aylarında müşahidə olunur. Həşərat və onların sürfələri ilə, molyusklarla, bitki toxumları ilə qidalanırlar.**Sayı:** Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda X. 1997-ci ildə 200, həmin ilin dekabrında 325, XII. 1999-cu ildə 68, I. 2009-cu ildə 120, Kür çayının deltasında III. 2001-ci ildə 130 fərdi olub.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Yaşayış yerlərində böyük miqdarda iribuynuzlu mal-qaranın otarılması, su-bataqlıq biotoplarının qurudulması.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması qadağandır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron və Ağgöl Milli Parkları və Dövlət Təbiət Yasaqlıqları təşkil edilmişdir. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına (2006), Bonn, Bern və Ramsar konvensiyalarına, AEWA sazişinə daxil edilmişdir.**Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:** Kür çayının deltasına və ona həmsərhəd bataqlıq sahələrinə yasaqlıq statusunun verilməsi, qorunmasının geniş təbliğ edilməsi vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Tuayev D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu. Bakı. "Elm", 2000, s. 68; 2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 165.

Tərtib edən: Babayev İ.R., Hüseynov R.Ə.

Foto: Tyaxt V.

English name: Corncrake

Red List Category: LC. II. 4. Endangered rare species.

Distribution: Europe, Asia and Africa. Azerbaijan - Caspian Sea waters, Kur-Araz lowlands.

Reference: Babayev İ.R., Hüseynov R.A.

Photo: Tyakht V.

Adi soltanquş*Porphyrio porphyrio*

Linn., 1758

Dəstə / Order: Durnakimilər - Gruiformes**Fəsilə / Family:** Sığırçılar - Rallidae

Kateqoriya və statusu: LC. II. 5. Təhlükəyə yaxındır. Son 25 ildə XX əsrin 70-ci illəri ilə müqayisədə sayında böyük artım var. Lakin abiotik amillərin mənfi təsirlərindən (şaxtalı qışda) vaxtaşırı təhlükəli (EN) vəziyyətə düşür.

Qısa təsviri: Ümumi rəngi bənövşəyi çalarlı yaşıltəhər—mavidir. Dimdiyi parlaq qırmızıdır. Quyruğunun alt tərəfi ağdır. Ayaqları və barmaqları uzun, rəngi qırmızıtəhərdir.

Yayıması: Avropa, Asiya, Afrika, Avstraliya, Yeni Zelandiyada yayılıb. Azərbaycanda Lənkəran, Kür-Araz və Samur-Şabran ovalıqlarında geniş yayılıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Düzən rayonlarının su hövzələrindəki qamışlıq, yulğunluq yaşayır. Mrdov, Cil, Kələdəhnə, Şilyan, Qarasu və s. göllərin qurudulması nəticəsində yaşayış yerləri xeyli azalıb. Oturaqdır. Gündüz fəal olur. Monoqamdır. Yuvalarını keçilməz qamışlıqlarda qurur. Aprel ayında və mayın əvvəllərində yumurtlayır. Yuvaya 5-9 yumurta qoyur, 24-25 gün kürt yatırlar. Cücələri mayın axırınıc ongünlüyündə müşahidə olunur. Əsasən su bitkilərinin yaşıl hissələri, kökləri və toxumları ilə qidalanırlar.

Sayı: Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1976-77-ci illərin şaxtalı qışından sonra 110, 1999-cu ildə 34000, 2007-ci ildə 44000, 2008-ci ilin sərt şaxtalı qışından sonra 2009-cu ildə 23600, Ağgöl Milli Parkında 2006-cı ildə 13000 fərdi qeydə alınıb. Mahmudçala-Ağçala, Sarısu və Qızılgaz göllərində də çoxsaylıdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Şaxtalı və qarlı qışda kütləvi qırılırlar. Bataqlıqların qurudulması, qamışlıqların yandırılması da sayına neqativ təsir edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılağac Dövlət Təbiət

Qoruğu, Ağgöl, Şirvan və Abşeron Milli Parkları, su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilib. Azərbaycanın Qırmızı kitabına (1989), Ramsar və Bern konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: İntroduksiya və reintroduksiya etmək üçün başqa respublikalara satışını təşkil etmək, şaxtalı və qarlı qışda tələf olmasını azaltmaq üçün yem ehtiyatının yaradılması məsləhətdir.

Məlumat mənbələri: 1. Tuayev D.Q. Adi soltanquş // Azərbaycan SSR-nin Qırmızı kitabı. Bakı: Işıq, 1989, s. 103 - 104; 2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çapaşoğlu, 2005, s. 82.

Tərtib edən: Babayev İ.R.

Foto: Garg J.M.

English name: Purple Gallinule

Red List Category: LC. II. 5. Endangered species. Significant increase in numbers in last 25 years. However because of the negative effects of abiotic factors (frost) the situation becomes dangerous.

Distribution: Europe, Asia, Africa, Australia, New Zealand. Azerbaijan - Lenkoran, Kur-Araz and Samur-Shabran lowlands.

Reference: Babayev I.R.

Photo: Garg J.M.

Adi doydaq**Otis tarda**
Linn., 1758**Dəstə / Order:** Durnakimilər - Gruiformes**Fəsilə / Family:** Doydaqlar - Otidae**Kateqoriya və statusu: VU; II.1**

Qısa təsviri: Bel tərəfi kürən, üzərində naxışlar var. Qarın tərəfi çirkli-ağımtıldır. Qanadları əsasən ağ, ucu isə qarıdır. Quyuğunun ucunda qara və ağ xallar köndələn zolaq əmələ gətirir. Erkəyinin "bıqları" var.

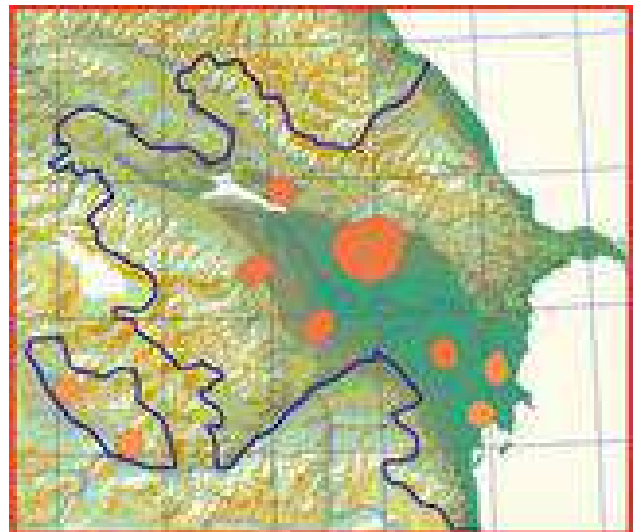
Yayıması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda XX əsrin ortalarına qədər Acınohur bozqırlarında, Kür-Araz və Lənkəran ovalığında, Böyük Qafqazın dağətəyi ərazilərində qışlamış, həm də Kür-Araz ovalığında (Şirvan və Muğan düzləri) yuvalamışdır. Son 60 ildə Azərbaycanda yuvalamır, Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda, Şirvan Milli Parkında və Böyük Qafqaz dağlarının ətəklərində, Naxçivanda qeyri-müntəzəm qışlayır.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Açıq yarımsəhra və bozqırlarda yaşayır. Gündüz fəal olur. Payız miqrasiyası avqust-oktyabr aylarında, yaz miqrasiyası isə mart-may aylarında olur. Bitkilərin toxumları, vegetativ hissələri, həşəratlar, amfibiyalar, sürünənlər və siçanabənzər gəmiricilərlə qidalanır.

Sayı: dünyada sayı 44-57 min təşkil edir. XIX əsrin axırları, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kütləvi qışlayıb, az miqdarda yuvalayıb. 1912-ci ilin may ayında Muğanda Alpout kəndi yaxınlığında yuvası tapılıb. Həmin ildə iyulun 11-də Aslanduz gözətçi məntəqəsinin yaxınlığında 6, 1939 il iyulun 11-də Şirvan düzündə Sığırılı kəndi ətrafında 4 fərdi müşahidə edilmişdir. Sonrakı illərdə reproduksiya dövründə Azərbaycanda müşahidə edilməyib. Qışda Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1959-cu ildə 500, 1999-cu ildə 4, 2001-ci ildə Şirvan Milli Parkında 10 doydaq qeydə alınıb. 2000-ci illərdə Bakı hava limanı ətrafında köç vaxtı qeydə alınır (AOC-nin məlumat bazası) 2005-ci il mayın 9-da Culfa rayonunun Noxud-dağ adlı düzənlik sahəsində yemlənən 6 fərd qeydə alınmışdır. Daimi müşahidələr aparılmadığından sayları haqda məlumat yoxdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: insanın landşaftları dəyişdirməsilə əlaqədar məskunlaşdırdıqları xam torpaqların azalması və plansız şəkildə ovlanması nəticəsində bütün dünyada sayı 30 % azalmışdır. Azərbaycanda 1950-ci ilə qədər qanunsuz ovlanması, yarımsəhra və bozqırların əksər hissəsində meyvə-tərəvəz və texniki bitkilərin əkilməsi, böyük miqdarda mal-qara otarılması nəticəsində yuvalayan populyasiyası tələf edilmiş, qışlayan populyasiyalarının yox olması təhlükəsi yaranmışdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Qızılağac və Turyançay Dövlət Təbiət Qoruqları, Şirvan, Ağgöl, Şahdağ Milli Parkları və digər açıq quru sahələrdə yerləşən yasaqlılarda qorunur. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə

İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın (1989) və Naxçıvan MR-in (2006) Qırmızı kitablarına, CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Acınohur, Ceyrançöl və Sarıca düzlərinə yasaqlıq statusunun verilməsi, qorunmasının geniş təbliğ edilməsi, süni şəraitdə çoxaldılıb təbiətə buraxılması məsləhətdir.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Çимовка стрепетов и дрофы в восточном Закавказье // Иçд. Аç. ФАН, 1940, № 5, с. 55-69; 2. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Azərbaycan faunası. Quşlar. VI cild. Bakı: Elm, 1977, s. 205 - 206; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çaşıoğlu, 2005, s. 168. 4. 6. Sultanov E.H. Kərimov T.Ə. Azərbaycan ornitofunasından beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri. Bakı: Victory, 2007, s.89-90.

Tərtib edən: Kərimov T.Ə., Babayev İ.R.

Foto: V.Tyaxt

English name: Great Bustard

Red List Category: **VU; II.1.** Critically endangered species.

Distribution: Europe, Asia and Africa. Azerbaijan - in the beginning of 20th century nesting in Acınohur, Kur-Araz and Lenkoran lowlands, foothills of Greater Caucasus, Shirvan and Mughan plains. In the last 60 years they are not nesting in Azerbaijan. Wintering in Gizilaghaj State Reserve, Shirvan National park, foothills of Greater Caucasus and Nakhchivan.

Reference: Kerimov T.A., Babayev İ.R.

Photo: Tyakht V.

Adi bəzgak***Tetrax tetrax***
Linn., 1758**Dəstə / Order:** Durnakimilər - Gruiformes**Fəsilə / Family:** Doydaqlar - Otidae

Kateqoriya və statusu: NT. II. 1. Təhlükəyə yaxın növdür. Son 20 ildə XX əsrin 80-ci illəri ilə müqayisədə sayında artım müşahidə olunur.

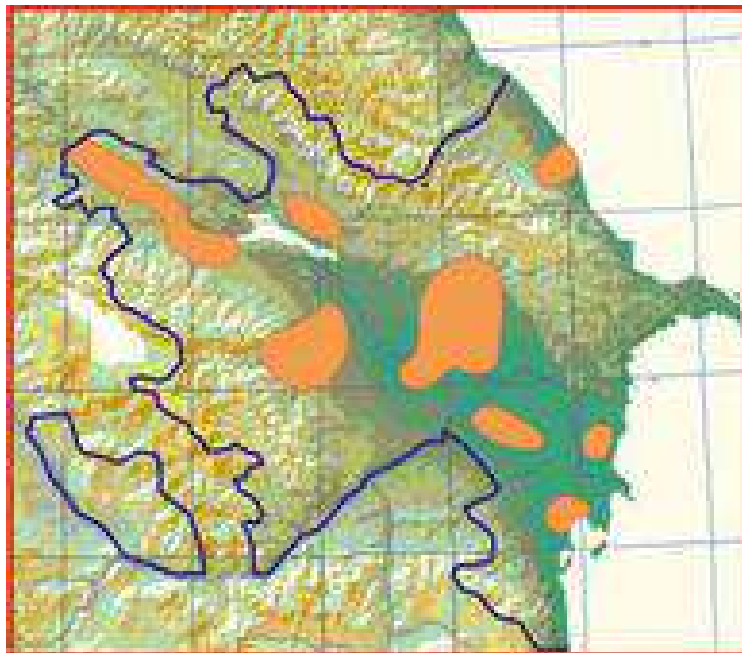
Qısa təsviri: Bel tərəfi qaraya çalan boz rəngdədir, üzərində tünd rəngli naxışlar var. Qarın tərəfi ağdır. Boynu qaradır, lakin iki yerdə ağ "boyunluğu" var.

Yayıması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. XX əsrin ortalarına qədər Azərbaycanda düzənlik və dağətəyi yerlərin açıq sahələrində qışlamış, həm də Şirvan və Mil düzlərində yuvalamışdır. Azərbaycanda artıq yuvalamır. Əsas populyasiyası Kür-Araz ovalığında və Acınohur-Ceyrançöl alçaq dağətəyi sahələrdə qışlayır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Yarımsəhra və bozqırlarda, bəzən taxıl sahələrində yaşayır. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda qışlayan və ötüb keçən populyasiyaları var. Payız miqrasiyası sentyabrın sonu, oktyabrın əvvəllərində, yaz miqrasiyası isə martda olur. Həşəratla, bitki toxumları və cücətilərlə qidalanır.

Sayı: XX əsrin birinci yarısında Kür-Araz ovalığında bəzi sürülərində 20 minə qədər quş olub. Azərbaycanda bəzi illərdə 40-50 min bəzgak ovlanıb, 1990-cı illərə qədər bəzgak sayı kəskin azalmışdır. Yuvalayan populyasiyası məhv edilmişdir. Kür-Araz ovalığında 1989-cu ilin qışında Kürdəmir rayonu ərazisində 200, Biləsuvar rayonunda 150, Şirvan qoruğunda 200 bəzgak qeydə alınıb. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda qışlamış bəzgak sayı 1989-cu ildə 1600, 2003-2005-ci illərin yanvar-fevral aylarında 3550-4910, Kür-Araz ovalığında 2001-ci ildə 28000, Acınohur-Ceyrançöldə isə 11000 olmuşdur. 90-cı illərdə Respublikada hər il orta hesabla 30000, 2006-cı ildə isə 41000 bəzgak qışlamışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: 1990-cı illərə qədər bozqır və yarımsəhra sahələrinin əksər

hissəsinin pambıq, üzüm və meyvə-tərəvəz əkini altına alınması, dağətəyi və düzən rayonlarda çoxlu mal-qara otarılması, taxıl əkini sahələrinin azaldılması və qanunsuz ovçuluq halları bəzğəyin sayını azaldır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılağac, Turyançay, Samux və Körçay Dövlət Təbiət Qoruqları, Şirvan və Ağgöl Milli Parkları bəzğəyin qışlaması üçün yararlıdır. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, CİTES və Bern konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuvalayan populyasiyasını bərpa etmək üçün süni şəraitdə çoxaldılıb növ üçün səciyyəvi olan biotoplara buraxmaq, Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında taxıl bitkiləri əkininin genişləndirilməsi, Ceyrançöl, Acınohur və Sarıca düzlərində yasaqlıq yaradılması vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Çимовка стрепетов и дрофы в восточном Закавказье // Исд. Ач. ФАН, 1940, № 5, с. 55 - 69; 2. Верещагин Н.К. Охотничьи и промысловые животные Кавказа. Баку, 1947, с. 80; 3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çaşoğlu, 2005, s. 168 - 169.

Tərtib edən: Babayev İ.R.

Foto: Vladimirs Suscinskis

English name: Little Bustard

Red List Category: NT. II. 1. Endangered species. Significant increase in numbers in last 20 years.

Distribution: Europe, Asia and Africa. In the middle of 20th century they were wintering in plains and foothills of Azerbaijan, and nesting in Shirvan and Mil plains. Now days they are not nesting in Azerbaijan. Main population is wintering in Kur-Araz lowlands and Ajinohur-Ceyrancel foothills.

Reference: Babayev İ.R.

Photo: Vladimirs Suscinskis

Gözəl baladoydaq***Chlamydotis undulata*****Jacq., 1784****Dəstə / Order:** Durnakimilər - Gruiformes**Fəsilə / Family:** Doydaqlar - Otidae

Kateqoriya və statusu: VU. II. 1. Azərbaycanda həmişə azsaylı və kritik vəziyyətdə olub. Nəslinin kəsilmə ehtimalı var.

Qısa təsviri: Ümumi rəngi kürənvə üzərində dalğavarı köndələn naxışlar var. Qarın tərəfi ağdır. Boynunun yanlarında qara zolaq, uzun lələklərdən ibarət boyunluq və başında kəkil var. Cavan quşların boyunluğu yoxdur.

Yayılməsi: Naxçıvan MR üçün səciyyəvi quş olub. Arazboyu bozqırlarda nəsil verib. 1926-cı il aprel-may aylarında Naxçıvan yaxınlığında valideynlərin kiçik cücələrini gəzdirməsi müşahidə edilmişdir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Səhra, yarımsəhra və bozqırlarda yaşayır. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərinə qədər nəsil verib. Son illərdə ancaq köç vaxtı rast gəlinir. Aprelin birinci yarısında yumurtlayırlar. Yumurtaların diametri 10-15 sm-dir. Kiçik çuxura, bəzən isə birbaşa torpağın üzərinə yumurtlayır. Adətən 3, tək-tək hallarda 2, yaxud 4 yumurta verir. Dişi fərd 23-28 gün kürt yatır. Reproduksiya dövründə həşərat, kiçik sürünənlər (kiçik ilan, kərtənkələ) və bitkilərlə qidalanır.

Sayı: XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda bir neçə cütü qeyd edilmişdir. Son 30 ildə sayı haqqında məlumat yoxdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Səhra, yarımsəhra və bozqırların kənd təsərrüfatı bitkiləri altında intensiv istifadə edilməsi, böyük miqdarda mal-qara otarılması, qanunsuz ovçuluq.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Ordubad Milli Parkı və açıq quru yarımsəhra ərazilərində yasaqlıqlar kömək edir. Azərbaycanın (1989) və

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitablarına, Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, CİTES, Bonn və Bern konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuvaladığı sahələri müəyyən edib təbii abidə elan edilməli, qorunmasının vacib olması fəal təbliğ edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Спангенберг Е.П., Судиловская А.М. Животный мир Азербайджана // Кн. Птицы, Баку, 1951, с. 143; 2. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Gruiformesər // Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes), "Elm", 1977, s. 207-208; 3. Исаков Ю.А., Флинт В.Е. Семейств дрофиные // Птицы СССР. "Курообразные, журавлеобразные". Ленинград: Наука, 1987, с. 492 - 502; 4. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 169; 5. Talibov T.H. Qəşəng dovdaq - *Chlamydotis undulata* Jacquin // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 116 - 117.

Tərtib edən: Babayev İ.R.

Foto: Yeliseyev S.

English name: Houbara bustard

Ired List Category: VU. II. 1. In Azerbaijan always in critical situation and in limited numbers. Endangered species.

Distribution: Specific bird for Nakhchivan AR. Nesting along Araz River.

Reference: Babayev I.R.

Photo: Yeliseyev S.

Böyükdimdik bozca***Charadrius leschenaultii***

Less., 1826

Dəstə / Order: Cüllütkimilər - Charadriiformes**Fəsilə / Family:** Çovdarçılar - Charadriidae**Kateqoriya və statusu:** LC. II. 4. Zəif öyrənilib. Məhdud ərazidə qalıb. Sayı məlum deyil.**Qısa təsviri:** Dimdiyi cinsin başqa növlərinə nisbətən uzun və yoğunudur. Bel tərəfi qum kimi boz, qarın tərəfi açıq rənglidir, amma döşünün yanlarında və çinədanı üzərindəki küren köndələn zolaq enlidir, qanadlarının altı ağdır. Boynunun ardı küren, alnı qaramtıl-qonurdur.**Yayıması:** Asiyada nəsil verir, qışlamaq üçün Afrikaya və Şimali Avstraliyaya qədər miqrasiya edir. Azərbaycanın şərq hissəsi bu növün reproduktiv arealının qərb kənarını təşkil edir: Muğan və Şirvan düzlərinin, eləcə də, Qobustanın Xəzər dənizinə yaxın hissələrində müşahidə edilir.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Gilli, seyrek şorangeli və yovşanlı səhranı xoşlayır, hətta boz-qır və yarımsəhra landşaftlarının səhralıq hissələrində yaşayır. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir, burada may ayından sentyabra qədər olur. Miqrant populyasiyası dəniz sahili üzrə köç edir. Yeni faktlara əsasən böyükdimdik bozca yuva tikmir, heç bir bitki olmayan gilli torpaq üzərində yaşıl çalarlı tutqun gil rəngli 3-4 yumurta qoyub kürt yatır. Belə quş təhlükə görə kimi yuvadan sakitcə uzaqlaşır, amma balası olan quş təhlükəyə qarşı həyəcan signalı verir, hətta özünü xəstəliyə vurub (imitasiya) yerə yığılmaqla təhlükəni balasından uzaqlaşdırmağa çalışır. İyun ayının axırında pərvaz balaları müşahidə edilir. Həşərat və məryəmqudu (xərçəng) ilə yemlənir. Faydalıdır.**Sayı:** Azərbaycanda adi sayılı quş olub. XX əsrin əvvəllərində Bankovski Azərbaycanda bu növdən çoxlu kolleksiya toplayıb. Sonralar mənfə faktorlara dözə bilməyib, məhdud yerlərdə qalıb və nadir olub. Sayının dinamikası məlum deyil. Əvvəllər miqrant kimi tanınıb.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Qışlamada kollektiv təsərrüfata məxsus 5-10 min başdan ibarət qoyun sürüləri may ayında köç edərkən yuvalarını dağıtması, yerdə açıq şəraitdə yuvalarını çoban itləri, tülkü, çaqqal, vəhşi pişik, ilan və s. yırtıcıların tələf etməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Faydalı fauna hesab edilib. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qorunmasının vacibliyinin əhaliyə çatdırılması, Xəzər dənizinin sahilinə yaxın səhra və yarımsəhra yerlərdə ev heyvanlarının sayının normasına riayət edilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том III, с. 84-87.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T. , Babayev İ.R.

Foto: Yeliseyev S.

English name: Greater Sand Plover

Red List Category: LC. II. 4. Poorly known species. Distributed only in limited area. The number is not known.

Distribution: Breeding in Asia, wintering in Africa and Northern Australia. Azerbaijan part of the country: Mughan and Shirvan plains, Caspian Sea area in Gobustan.

Reference: Mustafayev G.T. , Babayev İ.R.

Photo: Yeliseyev S.

Çığırqan çökükburun***Chettusia gregaria*
Pall., 1771**

Dəstə / Order: Cüllütkimilər - Charadriiformes
Fəsilə / Family: Bozcalar - Charadriidae

Kateqoriya və statusu: CR. II. 1. Kritik vəziyyətdədir.

Qısa təsviri: Əsas rəngi qonur-bozdur. Ayaqları və dimdiyi qaradır. Quyruğu ağdır, lakin ucu qaradır. Bel tərəfi qonur, boynu və çinədanı tüstü kimi boz, döşü qara, qarnı kürendir.

Yayılməsi: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında, Abşeron-Qobustanda, Naxçıvan MR-də Araz və Əlincəçay sahillərində rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Çaylara, göllərə və subasarlara yaxın yarımsəhra və bozqırlar yaşayış yerləridir. Gündüz fəal olur. Qeyri-müntəzəm qışlayan və miqrasiya dövründə müvəqqəti məskunlaşan növdür. Cücü və bitkilərlə qidalanır.

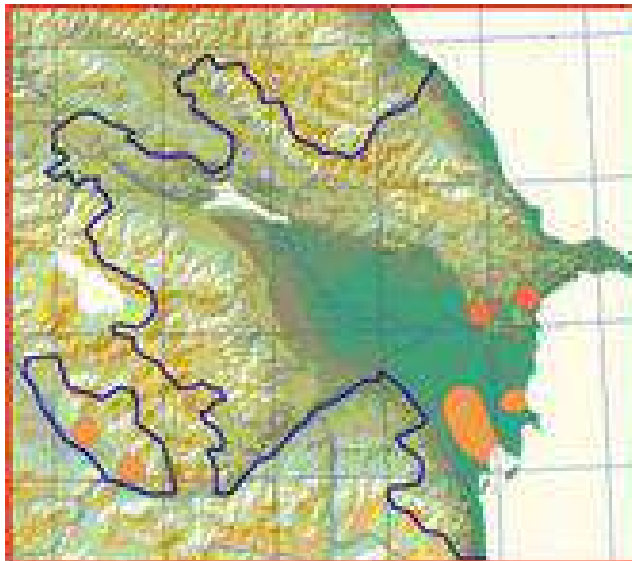
Sayı: XIX əsrin axırlarında qışda və köç vaxtında ayrı-ayrı sürüləri Lənkəran və Muğan düzənliklərində qeyd alınıb. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1998-ci ildə 12, 2003-cü ildə 18, 2009-cu ildə 130, 1998-ci ilin payızında Kür çayının deltasında 4, 29. III. 2003-cü ildə Pirsaat çayının sahillərində Udulu kəndinə yaxın 6 fərdi qeyd edilib.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşayış yerlərində meyvə-tərəvəz və texniki bitkilərin əkilməsi və böyük sayda iribuynuzlu mal-qaranın otarılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Abşeron, Şirvan və Ordubad Milli Parkları, Dövlət Təbiət Yasaqlıqları sayına müsbət təsir edir. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın (1989) və Naxçıvan Muxtar Respublikasının (2006) Qırmızı kitablarına, Ramsar, Bern və Bonn konvensiyalarına, AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Növün qorunmasının vacibliyini təbliğ etmək lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çə

şioğlu, 2005, s. 82; 2. Talıbov T.H. Çığırqan çöküküburungregaria Pall., // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 118 - 119.

Tərtib edən: Babayev İ.R.

Foto: Bazdıryev A.

English name: Sociable Plover

Red List Category: CR. II. 1. Critically endangered species.

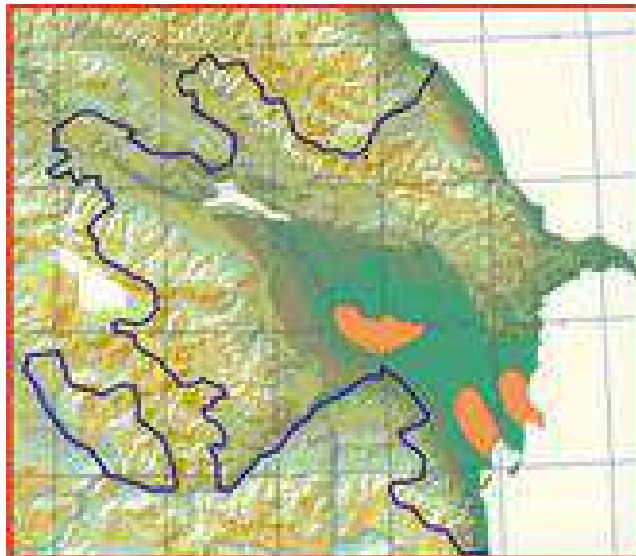
Distribution: Europe, Asia and Africa. Azerbaijan - Kur-Araz and Lenkoran lowlands, Absheron-Gobustan, Araz and Alinchay rivers in Nakhchivan AR.

Reference: Babayev İ.R.

Photo: Bazdıryev A.

Çökükburun ağquyruq*Chettusia leucura*

Lich., 1823

Dəstə / Order: Cüllütkimilər - Charadriiformes**Fəsilə / Family:** Bozcalar - Charadriidae**Kateqoriya və statusu:** LC. Kritik vəziyyətdədir. Nəslə kəsilmək üzrədir.**Qısa təsviri:** Başı və gövdəsinin üst tərəfi bənövşəyi, alını və boğazı ağ, qarın hissəsi sarımtıl, quyruğu tam ağdır. Qanadlarının ucu qarıdır, üzərində enli ağ zolaq vardır. Ayaqları açıq-sarıdır.**Yayıması:** Aral-Xəzər düzənliyində, İran, İraq və Suriyada yayılıb. Azərbaycanda Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda, Şirvan və Ağgöl Milli Parklarında, Kürün deltasında, Mehman, Sarısu, Mahmudçala-Ağçala göllərində məskunlaşır.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Subasarlar, çaylar, göllər və dəniz sahillərindəki nəmli biotoplar və dərinliyi 5 - 10 sm olan dayaz su sahələri əsas yaşayış yerləridir. Gündüz fəal olur. Azərbaycana reproduksiya üçün gəlir. Bəzi illərdə az miqdarda qalıb qışlayır. Yazda mart-aprel aylarında gəlir, payızda sentyabr-noyabr aylarında köçüb gedir. Aprel-may aylarında kiçik adalarda yerdə yuva qurur, 4 yumurta qoyur. İyunun axırlarında cavan fərdləri görünür. Qidasını cücülər təşkil edir.**Sayı:** Ağgöldə 1961-ci ildə 34 fərdi, payız və qış aylarında 3-5 fərddən ibarət kiçik sürüləri, 1962-ci ildə 7 cütü, həmin ilin may ayında 9 cütü, 1963-cü ildə 26 cütü, 1964-cü ildə 18 cütü, 2005-ci ildə 14 cütü qeyd edilib. V. 1989-cu ildə Ağgöldə 14, Sarısudada 6, Mahmudçala-Ağçalada 42 fərdi qeydə alınmışdır.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Su-bataqlıq sahələrinin qurudulması, ayda nəmli biotopların və dayaz su sahələrinin quruması, qoruq olmayan ərazilərdə böyük miqdarda malın otarılması bu quşa mənfi təsir edir.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması qadağandır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan və Ağgöl Milli Parkları, Dövlət Təbiət Yasaqlıqları faydalı təsir edir. Ramsar konvensiyasına və AEWA sazişinə daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Mahmudçala-Ağçala göl sisteminə ya-saqlıq, Sarısu-Şərbət qobu göllər sisteminə isə qoruq statusunun verilməsi, növün qorun-masının geniş təbliği faydalı olar.

Məlumat mənbələri: 1. Гамбаров К.М. Нахождение и вероятное гнездование белохвостой пигалии (Chettusia leucura Licht.) в Милүской степи // Уч. җап. АГУ, им. С.М. Кирова, вып. 7, 1956, с. 51 - 54; 2. Греков В.С. Находка некоторых птиц на юго-җападе Каспия // Сб. орнитология, вып. 3., 1960; 3. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничий угодий Милүской степи, их производителюности и перспективы хоҗяйственного исполюзования // Труды җаповедников Азербайджана. вып. 2. М.Л., 1967, с. 72-74; 4. Туаев D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu. Bakı, "Elm", 2000, s. 82.

Tərtib edən: Babayev İ.R.

Foto: Terje Kolaas

English name: White-tailed Plover

Red List Category: LC. Critically endangered species. Always in limited numbers. Endan-gered species..

Distribution: Aral —Khazar lowlands, Iran, Iraq and Syria. Azerbaijan - Gizilaghaj State Re-serve, Shirvan and Aghgol National Park, delta of the Kur River, Mehman, Sarısu, Mahmud-cala - Aghçala lakes.

Reference: Babayev İ.R.

Photo: Terje Kolaas

Adi bizdimdik***Recurvirostra avosetta***

Linn., 1758

Dəstə / Order: Cüllütkimilər - Charadriiformes**Fəsilə / Family:** Bizdimdiklər - Recurvirostridae**Kateqoriya və statusu:** LC. IV. 1. Həssas, sayı azalmaqda olan növdür.**Qısa təsviri:** İri cüllütlərdən biridir (250 - 400 q). Dimdiyi nazik, uzun və yuxarıya tərəf çox əyridir. Ayaqları uzun və göyümtüldür. Başının və boynunun üstü qanadlarının üstündəki zolaqla və ucları qara, qalan hər yeri ağdır.**Yayıması:** Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda dəniz sahilində və daxili su hövzələrinin sahillərində yayılıb.**Yaşayış yeri və həyat tərzii:** Şorəkət torpaqlı və dayaz su olan bataqlıqda yaşayır. Oturaq növdür və 3 populyasiyaya ayrılır: miqrasiya dövründə Azərbaycandan keçənlər, burada nəsil verənlər, burada qışlayanlar. Azərbaycan şəraitində nəsil vermə xüsusiyyəti öyrənilməyib. Başqa ölkələrin ədəbiyyatına əsasən 5-10 yuvadan ibarət kiçik koloniyalar əmələ gətirir, 3 - 4 yumurta verir, 24 - 25 gün kürt yatıb bala çıxarır. Dimdiyini duru lile batırır, oradan tapdığı xərçəng, molyusk və başqa onurğasızlarla, bəzən də bitki toxumu ilə yemlənir.**Sayı:** 1950-ci illərə qədər çoxsaylı qışlayan növ hesab edilib. Burada nəsil verməsi olmayıb. 1960-1970-ci illərdə Azərbaycanda qışlaması, həm də nəsil verməsi məlum olub. Qışlayan populyasiyasında 9470 quş sayılıb, növün reproduksiya dövründə isə cəmi 210 quş qeyd edilib: Son 10 ildə noyabr ayında 3000, yanvar-fevralda 6100, iyun-iyulda isə 108 quş olub. Beləliklə, son 10 ildə Azərbaycanda sayı qışlama dövründə 35,6 %, nəsil vermə dövründə isə 48,6 % azalıb.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Bataqlıqların təsərrüfat sahəsinə çevrilməsi, səs-küyün çoxalması, dayaz subasarlara yırtıcı heyvanların maneəsiz daxil ola bilməsi, növün xüsusi qorunma statusunun yoxluğu.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq biotoplarında yasaqlıqlar təşkil edilmişdir. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Nadir quş statusu ilə qorunmalıdır. Yuvaladığı sahələrdə ovçuluq qadağan edilməli, səs-küy azaldılmalı, çaqqal, tülkü, pişik kimi yırtıcıların sayı tənzim olunmalı, növün vəziyyəti əhaliyə izah edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çapaşoğlu, 2005, s. 181; 2. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 59-60; 3. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л.: Советская наука, 1951, том III, с. 274 - 279; 4. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Общорçимовок и пролета птиö на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Çаповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 119.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., Babayev İ.R.

Foto: Bence Mate

English name: Avocet

Ired List Category: LC. IV. 1. Sensitive with depletion in numbers species

Distribution: Europe, Asia and Africa. Azerbaijan - along the sea and internal water costs.

Reference: Mustafayev G.T., Babayev I.R.

Photo: Bence Mate

Kiçik əyridimdik***Numenius tenuirostris***
Vieil., 1817

Dəstə / Order: Cüllütkimilər - Charadriiformes
Fəsilə / Family: Mələrcüllütlər - Scolopasidae

Kateqoriya və statusu: CR. II. 1. Kritik vəziyyətdədir. Nəslinin kəsilmə ehtimalı var.

Qısa təsviri: Qarğadan xeyli kiçikdir. Dimdiyi uzun və aşağıya əyridir. Əsas rəngi naxışlı qonur-bozdur. Döşünün naxışları uzununa yerləşir, onun aşağı hissəsində isə ürək formalıdır. Belinin arxa hissəsi və quyruğunun üst örtüyü ağdır. Sukan lələkləri də ağdır, üzərində isə bir neçə köndələn zolaq var.

Yayıması: Avrasiyanın meşə-bozqır zonasında yayılıb. Aralıq dənizi sahillərində qışlayır. Azərbaycanda Xəzər dənizi sahilində təsadüf edilir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Su hövzələrinin sahilindəki dayaz sulara və bataqlıq sahələrdə yemlənir. Azərbaycanda miqrasiya dövründə olur. Yaz miqrasiyası az vaxt aparır (aprel), payız miqrasiyası isə avqust ayından oktyabra qədər davam edir .

Sayı: Sayı haqqında məlumat müqayisə etməyə yaramır, təsadüfi müşahidələrdir. Son 10 ildə yalnız iki dəfə görünüb. 2001-ci ildə mart ayında Kürün deltasında 4 fərdi və 18. 04. 2006-cı ildə Ağzıbir gölü ilə Xəzər dənizi arasında 3 fərdi təsadüf edilib (Mustafayev).

Məhdudlaşdırıcı amillər: Miqrasiya vaxtında qanunsuz ovlanması. Su-bataqlıq biotoplarının qurudulması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər. Ovlanması qadağandır. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Ramsar, Bern, Bonn, CİTES konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxildir. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və yasaqlıqlar təşkil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Miqrasiyasının xronoloji və topoqrafik xüsusiyyətlərini öyrənilib, qorunmasına konkretlik verilməsi.

Məlumat mənbələri: 1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı: Elm, 1977, s. 239; 2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 197-198; 4. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том III, с. 307-309.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T., Babayev İ.R.

Foto: Chris Gomersall

English name: SlenderCurlew

Red List Category: CR. II. 1. Critically endangered species.

Distribution: Forest-steppe zones of Eurasia. Wintering around the Mediterranean Sea. Azerbaijan —Caspian Sea costs.

Reference: Mustafayev G.T., Babayev I.R.

Photo: Chris Gomersall

Bozqır haçaquyruğu***Glareola nordmanni***
Nord., 1842

Dəstə / Order: Cüllütkimilər - Charadriiformes
Fəsilə / Family: Haçaquyruqlar - Glareolidae

Kateqoriya və statusu: NT. IV. 1. Kritik vəziyyətdədir. Nəslə kəsilmək üzrədir.

Qısa təsviri: Quyruğunun haçası dərin və ümumi rəngi tünddür. Qanadlarının altı qarıdır.

Yayıması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda Samur çayının deltasında, Dəvəçi limanında, Mahmudçala-Ağçala, Ağgöl və Sarısu göllərində, Naxçıvan MR ərazisində Arazboyu maili düzənlik və orta dağlıq sahələrində yayılıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Su hövzələrinin sahillərindəki nəmli biotoplarda və dayaz su sahələrində yaşayır. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir. Köçüb gəlmə və köçüb getmə vaxtı müəyyən edilməyib. Koloniya halında yuvalayır. Yuvaları hər tərəfdən su və bataqlıq biotopları ilə əhatə olunmuş adacıqlarda yerləşir. Yuvasında 4 yumurta olur.

Sayı: Ağgöldə 25. 06. 1962-ci ildə 2 cütü, 02. 06. 1963-cü ildə 20 cütü, 1990-cı ilin may ayında Mahmudçala-Ağçalada 8 fərdi, Samur çayı deltasında 27. VII. 1990-cı ildə tək-tək fərdləri və 3-5 fərddən ibarət kiçik sürüləri, 19. VIII-10. X. 1988-ci ildə 30, 1988-ci ildə 19 avqustdan 10 sentyabra qədər 30 fərdi, 1989-cu ildə 4 fərdi, 1998-ci il iyulda Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 14 fərd qeyd edilib.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yayda dayaz su sahələrinin quruması və yaşayış yerlərində böyük miqdarda mal-qara otarılması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağan edilmişdir. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan və Ağgöl Milli Parkları, Dövlət Təbiət Yasaqlıqları kömək edir.

Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın (1989) və Naxçıvan MR—in (2007) Qırmızı kitablarına, Ramsar, Bonn, Bern konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Mahmudçala-Ağçala göl sisteminə ya-saqlıq, Sarısu-Şərbət qobu göl sisteminə isə qoruq statusunun verilməsi, növün qorunmasının məqsədyönlü təbliği təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Бутеев и др. Çаметки о редких и малоисчученных птицах Кавкааского побережя Каспия во гнездовой период // Редкие, малочисленные и малоисчученные птицы Северного Кавкаса. Материалы научно-практической конференöии. Ставрополü, 1990, с. 24; 2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çaşioğlu, 2005, s. 203; 3. Talıbov T.H. Çöl haçaquyuğu—Glareola nordman-ni Nordman. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 120 - 121.

Tərtib edən: Babayev İ.R., Hüseynov R.Ə.

Foto: Perevozov A.

English name: Black-winged Pratincole

Red List Category: NT. IV. 1. Critically endangered species..

Distribution: Europe, Asia and Africa. Azerbaijan - delta of Samur River, Davachi port, Mahmudchala -Aghchala, Aghgol and Sarısu lakes, along Araz River and middle mountain areas in Nakhchivan AR.

Reference: Babayev İ.R., Huseynov R.A.

Photo: Perevozov A.

Qarabaş qağayı***Larus melanocephalus*****Tem., 1820****Dəstə / Order:** Cüllütkimilər - Charadriiformes**Fəsilə / Family:** Qağayılar - Laridae**Kateqoriya və statusu:** LC. IV. 1. Təhlükə altındadır.**Qısa təsviri:** Başı və boynunun yuxarı hissəsi parlaq qara, qanadlarının ucu ağdır. Dimdiyi iri və qırmızıdır, amma qara zolağı var.**Yayıması:** Avropada və Asiyada yayılıb, qışlamaq üçün Aralıq dənizinə qədər miqrasiya edir. Azərbaycanda Bakı arxipelaqında nəsil verir. Miqrant populyasiyası Xəzər dənizi sahilində və daxili su hövzələrində müşahidə olunur.**Yaşayış yeri və həyat tərz:** Bitki örtüyündən məhrum olan kiçik adada nəsil verir. Yem üçün materikə uçuş. Əsasən miqrasiya dövründə olur, kiçik bir populyasiyası Bakı arxipelaqının Babur-Qutan adasında nəsil verir. May ayında gəlir. Adada suya yaxın yosundan yuva tikir, içərisinə ləkə döşəyir, 2 - 3 açıq rəngli (ağımtıl-boz) yumurta verir, 27 - 28 gün kürt yatır, iyun ayının ikinci yarısında körpə balaları olur, avqustda isə pərvaz balaları müşahidə edilir. Adanın və dənizin sahilindən xırda balıq ovlayır, lakin çox vaxt materikə uçub həşərat və başqa onurğasızları, bəzən də siçanabənzər gəmiriciləri ovlayır.**Sayı:** 1982-ci ildə Q.T. Mustafayev Bakı arxipelaqının Babur-Qutan adasında nəsil verməsini öyrənib və öz diplomçu tələbəsi Yaşar Hüseynovun əsərinə daxil etdirib. Sonrakı sayı 04.01.1998-ci ildə Samur çayının deltasında 49 fərd, 13.05.1989-cu ildə Bakı arxipelaqının Qutan adasında 28 cüt (reproduktiv), 13.04.1990-cı ildə Kiçik Qızılqaz gölündə (Şirvan Milli Parkı) 1 fərd olub. 2002-ci ildə Azərbaycanda 350, 2009-cu ildə isə 140 fərd qarabaş qağayı qeyd olunub (Mustafayev, 2009, Şifahi məlumat).**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Adaların yaxınlığında icazəli ovçuluq edilməsi, qağayıların yumurtasından ərzaq kimi istifadə olunması, səs-küyün çoxalması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması və yumurtasının yığılması qadağandır. Faydalı fauna statusu ilə qorunur. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu , Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq ərazilərində təşkil edilmiş yasaqlıqlar növün sayına müsbət təsir edir. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Bakı və Abşeron arxipelaqlarının Dövlət Təbiət Yasaqlığı statusu ilə qorunması.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 62; 2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çaşioğlu, 2005, s. 206; 3. Патрикеев М.В. Первая гнездовая находка черноголовой чайки на Каспийском море (Азербайджан) // Редкие, малочисленные и малоисученные птицы Северного Кавказа. Материалы научно-прак. кон. öии. Ставрополү, 1990, с. 76 - 77; 4. Патрикеев М.В. К весеннее-летней авиафауне юго-восточной Ширвани и сопредельных территорий // Фауна, население и экология птиц Северного Кавказа. Мат. научно-практической конференöии. Ставрополү, 1991, с. 34 - 40.

Tərtib edən: Mustafayev Q.T. , Babayev İ.R.

Foto: Hartmut Müller

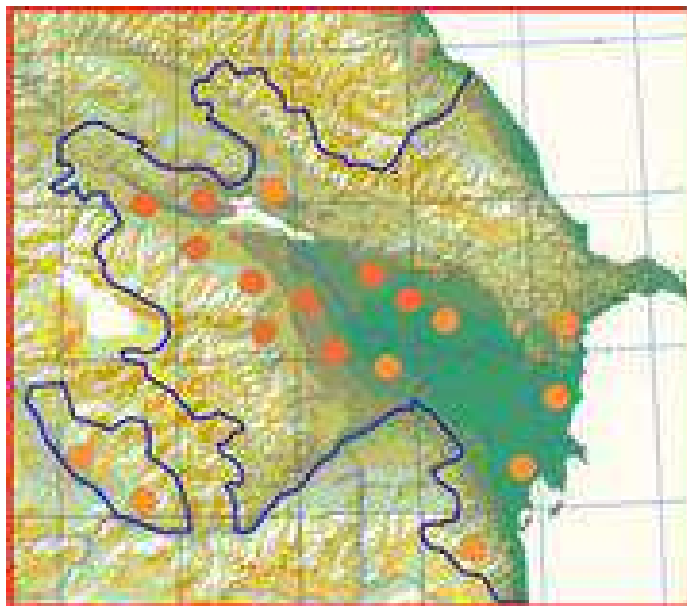
English name: Mediterranean Gull

Red List Category: LC. IV. 1. Endangered species.

Distribution: Europe and Asia, migrating for wintering to the Mediterranean Sea. Azerbaijan- nesting in Baku archipelago. Migrating to the Caspian Sea and internal water costs.

Reference: Mustafayev G.T., Babayev İ.R.

Photo: Hartmut Müller

Qaraqarın bağıraqara***Pterocles orientalis*****Linn., 1758****Dəstə / Order:** Göyərçinkimilər - Columbiformes**Fəsilə / Family:** Bağıraqaralar - Pteroclididae**Kateqoriya və statusu:** LC. II. 3. Kritik vəziyyətdədir. Nəslə kəsilmək üzrədir.**Qısa təsviri:** Ümumi rəngi sarımtıl—bozdur, döşündə kiçik qara xallar var. Qarnı qaradır.**Yayıması:** Şərqi Avropa, Asiya və Şimali Afrikada yayılıb. Azərbaycanda Kür-Araz ovalığında, Şirvanda, Abşeron-Qobustanda, Acınohur-Ceyrançöldə, Naxçivanda məskunlaşır. Yaşayış yerləri kəskin azalıb.**Yaşayış yeri və həyat tərz:** Səhra, yarımsəhra və digər bozqır landşaftları yaşayış yerləridir. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda oturaqdır. Biologiyası zəif öyrənilmişdir. Cücülər, bitki toxumları və cücətilərlə qidalanır.**Sayı:** XX əsrin 70-ci illərində Naxçivanda və Mil düzündə 3-5 fərddən ibarət kiçik qruplarına, digər ərazilərdə isə tək-tək fərdlərinə rast gəlinmişdir. Kür-Araz ovalığında 1990-cı illərdə 2, Abşeron-Qobustanda Səngəçal terminalı ətrafındakı ərazilərdə I. 2001-ci ildə 2, II. 2008-ci ildə 6, VI. 2008-ci ildə 2, X. 2008-ci ildə 2, I. 2009-cu ildə 8, Qızılağac Dövlət Təbiət Qorugunda VI. 2004-cü ildə 4, VI. 2005-ci ildə 5 fərdi qeydə alınmışdır.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** Yarımsəhra, səhra və bozqırlarda meyvə-tərəvəz, texniki və digər kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkilməsi, böyük miqdarda mal-qaranın otarılması, qanunsuz ovlanması.**Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər:** Ovlanması qadağan edilmişdir. Turyançay, Körçay, Şahbuz Dövlət Təbiət Qoruqları, Şirvan, Ağgöl, Altıağac, Ordubad Milli Parkları, səhra, yarımsəhra və bozqır landşaftlı ərazilərdə yasaqlıqlar təşkil edilmişdir. Azərbaycanın və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına və Bern konvensiyasına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qobustanda Səngəçal terminalı ilə Çiçəkdağ arası əraziyə, Acınohur və Sarıca düzlərinə yasaqlıq statusunun verilməsi, növün qorunmasının elmi əsaslandırılmış şəkildə fəal təbliğ edilməsi vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çayıoğlu, 2005, s. 216.; 2. Talıbov T.M. Qaraqarın bağıraqara—*Pterocles orientalis* Linn. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 125.

Tərtib edən: Babayev İ.R., Mustafayev Q.T., Hüseynov R.Ə.

Foto: Nigar Ağayeva

English name: Black-bellied Sandgrouse

Red List Category: LC. II. 3. Critically endangered species..

Distribution: Eastern Europe, Asia and North Africa. Azerbaijan - Kur-Araz lowlands, Shirvan, Absheron-Gobustan, Ajinohur-Jeyranchol, Nakhchivan. Habitat areas are decreasing.

Reference: Babayev İ.R., Mustafayev G.T., Huseynov R.A.

Photo: Nigar Aghayeva

Ağboğaz bülbül***Irania gutturalis***
Guerin-Meneville, 1843**Dəstə / Order:** Sərçəkimilər - Passeriformes**Fəsilə / Family:** Qaratoyuqlar - Turdidae**Kateqoriya və statusu: LC; IV.1, IV.2.**

Qısa təsviri: Boyu və hərəkətləri ilə bülbülü xatırladır. Üst tərəfi göy rəngə çalan boz, quyruğu, yanaqları qara, qaşları və boyunu ağdır. Qaramtıl-qəhvəyi rəngdə olan dişinin quyruğu tünd qəhvəyi, gövdə yanları narıncı, boğazı ağımtil, boğazı əhatə edən başın yanı və sinəsi çirklili bozdur. Erkəyin üst tərəfi mavi boz olub, qara quyruğu və qırmızı sinəsi ilə seçilir. Dişisi erkəyə nisbətən sadədir. Daha qəhvəyi və boz yanaqlıdır. Alt tərəfində yalnız yanı qırmızıdır və qara quyruğu ilə dərhal seçilir. Cavan fərdləri xallıdır. Hər iki cinsiyətdə ayaqlar qaradır, güclü dimdiyə malikdirlər. Quru yamacların kolluqlarla örtülü qayalıqlarında yaşayır və yuvalayır. Yuvaya 4-5 yumurta qoyur. Kürt müddəti 13-14 gün, bala çıxartma müddəti 12-15 gündür. Boyu 16,5 sm, qanad açıqlığı 28 sm və çəkisi 22 q-dır. Əsasən cücülərlə qidalanır, bəzən qida rasionuna giləmeyvələr əlavə olunur.

Yayıması: Növün böyük bir yayılma arealı vardır. Tam müəyyənləşdirilməməsinə baxmayaraq, Qərbi Afrikada 1,000,000 km²-lik bir sahədə yayıldığı qeyd olunur. İran, Qərbi Türkünstan, İraq və Aralıq dənizi ətrafında yuvalayır. Qışı Afrikanın şərqində keçirir. Muxtar respublikanın Zəngəzur Milli Parkı ərazisində; Arpacay, Çəhriçay, Bicənək kəndinin qayalıq-kolluq ərazilərində bizim tərəfdən müşahidə olunmuşdur. Azərbaycanda yuvalayan-köçəri quşdur. Avropada çox nadir müşahidə olunur.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: 1000 - 1400 m hündürlükdə, əsasən 1100 - 1200 m-də rast gəlinir. Yuvasını ot və müxtəlif köklərdən qurur. Dişi yuvaya ellipsşəkilli, sarımtıl və ya qizila çalan qəhvəyi ləkəli, yaşıl çalan mavi rəngdə 4 - 5 yumurta qoyur. Yuvası dairəvi şəkildədir. Yuvanın xarici tərəfi, qurumus ot, calı, cirpi və ağac qabığından ibarət olmasına baxmayaraq, içərisi yumusaq olub, bitki toxumu, lələk, bez parçaları, kağız, qoyun yunu ilə döşənir. Erkək yalnız dişi yuvada olmadıqda yumurtaları qızdırır.

Sayı: Muxtar respublikanın quru sahələrin kolluqlarında yayılmışdır. Optimal şəraitdə yayıldığı ərazidə 4-5 km²-də 2-3 fərddən çox olmur. Yayıldığı ərazidə bizim qiymətləndirməmizə görə ümumi sayı 20 - 40 cütdür. Avropa üzrə sayı 410,000 ilə 920,000 cüt olduğu qeyd edilir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Davamsız otarma nəticəsində kolluqların yeni pöhrələrinin məhv edilməsi, kolluqların qırılması, yandırılması, əkin sahələrinə çevrilməsi.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Yaşayış ərazilərindən bəzi yerlərin, Qoruq, Milli Park və yasaqlıqların tərkibində olması faydalı olmuş Avropa mühafizə statusuna,

Bern konvensiyasına, Azərbaycanın (1989) və Naxçıvan MR-in (2006) Qırmızı kitablarına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşayış ərazilərində otarmanın məhdudlaşdırılması və kolluqların bərpası və bu növ haqqında ətrafda yaşayan əhali arasında təbliğat.

Məlumat mənbələri: 1. Məmmədov A.F.. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ornitofaunasının tasonomik spektri. AMEA Naxçıvan Bölməsinin xəbərləri. Təb. və texn. elmləri seryası. Naxçıvan: Tusi, 2006, №5, s. 95 2. Məmmədov A.F.. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Mühüm Ornitoloji ərazilərinin başlıca təhlükələri və onların aradan qaldırılma yolları. Azərbaycan Zooloqlar cəmiyyətinin əsərləri. II cild, Bakı: Elm, 2010, s. 903-911. 3. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Cambridge, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004, p. 203. 4. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 243.

Tərtib edən: Məmmədov A.F.

Foto: Məmmədov A.F.

English name: White-throated Robin

Red List Category: LC; IV.1, IV.2.

Distribution: Nesting in West Africa, Iran, West Turkistan, Iraq and Mediterranean Sea around. Wintering in North-East Africa. Azerbaijan - 1000-1400 m elevation, mainly 1100-1200 m. Nesting species. Only Nakhchivan Autonomous Republic (Ordubad Sanctuary of Zangazur NP, in cliffs and bush around villages Arpachay, Jahri, Bichenek, our observation).

Reference: Mammadov A.F.

Photo: Mammadov A.F.

Qızılquyruq çaxraqcıl***Oenanthe xanthopyrmyna*****Hemp. & Ehr, 1833****Dəstə / Order:** Sərçəkimilər - Passeriformes**Fəsilə / Family:** Qaratoyuqlar - Turdidae**Kateqoriya və statusu: LC; IV.1**

Qısa təsviri: Dağlıq ərazi növü olub, əsasən bozuntul rəngindədir. Qızılı-pas rəngli quyruq hissəsi və quyruq yelpiyində küren rəng ilə ayırd edilir. Tacı və bel hissəsi tünd bozuntul-qəhvəyi tondadır. Üzü və boğazı qaramtıl rəngdədir. Digər çaxraqcılların əksinə olaraq, qanadları açıq və ayaqları yellənən şəkildə havada az qala asılı qalır. Həyəcan signalı cingiltidir. Növ signalı isə digər quş səslərinin təqlidindən uzaq, sadə formada təkrarlanan melodik isliq şəkilindədir. Nəğməsi əksinə digər quşların səslərinin təqlidindən ibarətdir. Uçuş zamanı təxminən 10 - 15 m yüksəklikdən ötərək keçir.

Yayılması: Yuvalama arealı Şərqi Türkiyəni və həmsərhəd Cənubi Qafqaz əraziləri, İrani və cənubi Türkmənistanı əhatə edir. Kipr və Livyada təsadüfi qonaqdır. İsraildə, Suriyada və İordaniyada nadir hallarda köç vaxtı rast gəlinir. Qışlama Yəməndə, Saudi Ərəbistanında, Şimal-Şərqi Afrikada Qırmızı dəniz boyu ərazilərdə keçir. Muxtar Respublikanın Culfa və Ordubad rayonunun bütün yüksəkliklərində tək-tək rast gəlinir. Azərbaycanın Zəngilan və Cəbrayıl rayonlarının ərazisində rast gəlinməsi ehtimal olunur.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Quru, çöl iqlimli və yüksək kolluqlu ovalar ilə əsasən dağlıq bölgələri seçir. Bozqır və çıpaq qayalıqlardakı oyuq, çat kimi uyğun yerləri seçir. Qışda isə nadir olaraq səhra xüsusiyyətləri olan sahələri seçir, ancaq istifadə etdiyi yuvalar yalçın qayalıqlar və quraq ərazilərdəki kolluqlardadır. Əsasən, oturaraq vəziyyətdə cücülərlə qidalanır. Quru torpağı qazıb, qarışdıraraq böcək və s. sürfələri tutur. Bitki üzərindən qapdığı böcək sürfəsini dimdiyi ilə torpağa vuraraq əzir və udur. Çoxalma dövrləri xaricində ümumiyyətlə tək yaşayır. Köç zamanı qısa müddətli istifadə edilən ərazi erkək tərəfindən digər növlərə qarşı müdafiə olunur. Yuvaqurma sahələri qonşularıyla iç-içə keçəcək bir xarakterdədir. Qışladığı sahələrdə oktyabrdan fevral və ya martın ortalarına qədər müşahidə olunur.

Sayı: Dünya üzrə sayı haqqında məlumat yoxdur. Ancaq Avropada 2,100 - 7,000 cüt olduğu təxmin edilir. Sayları olduqca az olmaq üzrə Azərbaycan o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində rastgəlmə tezliyindən asılı olaraq bizim tərəfdən 80 - 500 cüt olduğu qiymətləndirilir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Davamsız otarma nəticəsində kolluqların yeni pöhrələrinin məhv edilməsi, kolluqların qırılması, yandırılması və qayalıqların deqradasiyası səbəb ola bilər.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Yaşayış ərazilərindən bəzi yerlərin, Qoruq, Milli Park və Yasaqlığın tərkibində olması mühafizəsinə kömək edir, Avropa mühafizə statusuna (VU), Bonn və Bern konvensiyalarına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Növün yaşadığı ərazilərdə otarmasının məhdudlaşdırılması, kolluqların bərpası və qayalıqların deqradasiyasının azaldılması mühafizəyə kömək edə bilər.

Məlumat mənbələri: 1. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ornitofaunasının tasonomik spektri. AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təb. və texn. elmləri seriyası. Naxçıvan: Tusi, 2006, №5, s. 95. 2. Məmmədov A.F.. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Mühüm Ornitoloji ərazilərinin başlıca təhlükələri və onların aradan qaldırılma yolları. Azərbaycan Zooloqlar cəmiyyətinin əsərləri. II cild, Bakı: Elm, 2010, s. 903 - 911. 3. Sultanov E.H. Kərimov T.Ə. 2007. Azərbaycan ornitofaunasından beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri. Bakı, Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti, 107 s. 4. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Camburges, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004, p. 210. 5. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 237.

Tərtib edən: Məmmədov A.F., Sultanov E.H.

Foto: Məmmədov A.F.

English name: Red-tailed Wheatear

Red List Category: LC; IV.1

Distribution: Nesting area from Eastern Turkey to South Caucasus border areas, Iran, South Turkmenistan. In wintering —Yemen, Saudi Arabia, North-East Africa along Red Sea. In Azerbaijan —Nakhchivan Autonomous Republic (everywhere in Julfa and Ordubad districts). Out from Nakhchivan occurring in Zangilan and Jabrayil districts is supposed.

Reference: Mammadov A.F., Sultanov E.H.

Photo: Mammadov A.F.

Səhra qarquşu***Rhodopechys githagineus***
Lichtenstein, 1823**Dəstə / Order:** Sərçəkimilər - Passeriformes**Fəsilə / Family:** Hörücülər - Fringillidae**Kateqoriya və statusu: LC; IV.2**

Qısa təsviri: Hörücülər fəsiləsinə aid kiçik quş növüdür. *Rhodopechys* Yunanca “gülümsəyən” mənasını verir. Kiçik və uzun qanadları, qısa, böyük başı və çox qalın dimdiyi vardır. Yayda erkəklərin dimdiyi qırmızı, başı və boynu boz, üztü açıq qəhvəyi rəngdə olurlar. Sinə, ayaq və quyruq çəhrayı rəngli, uclara doğru tündləşən lələklərə malikdir. Dişilər, gənc quşlar və qışda erkəklər, bu rənglərin solmuş tonlarında olurlar.

Yayılması: Növ, Kanar Adalarında, Şimalı Afrikada, Orta Şərqi və Orta Asiyada yayılmışdır. İspaniyanın cənubunda da kiçik populyasiyaları vardır. Arealın bəzi yerlərində oturaqdır, digərlərində isə - köçəridir. Orta Asiyada yuvalayanları qışlamaq üçün Pakistana köç edirlər. Dünyada geniş yayılma arealına malikdir. Naxçıvan MR-in İlandağ, “Noxuddağ”, “Gəndərə”, “Nehrəmdağ” və “Kotam” ərazisində yayılmışdır. 2006-cı ildə yuvalama dövründə bir fərdinə Batabat qayalıqlarında da rast gəlinmişdir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qayalıq səhra ya da yarı-səhra ərazilər növün inkişafı üçün uyğundur. Qaya çatlaqlarındakı yuvalarına 4 yumurta qoyurlar. Dəstə halında yaşayan bu quşlar əksəriyyətlə toxumlar və çoxalma zamanlarında qismən cücülərlə qidalanırlar.

Sayı: Avropada sayı 11 000 —21 000 cüt olduğu təxmin edilir (yəni 33 000 —66 000 fərd). Muxtar respublikanın ərazisində yayılma sahəsi əsasən Culfa və Ordubad rayonlarının bəzi əraziləri olduğu üçün, optimal şəraitdə 3 - 4 km²-də yalnız 1 - 2 fərddən çox olmur. Bizim tərəfdən aparılan qiymətləndirməyə əsasən ümumi sayı 10 - 100 cüt arasındadır və çox guman ki, 15 - 20 cütdən çox deyildir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Davamsız otarma nəticəsində bitki toxumlarının azalması və

qayalıqların deqradasiyası.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: İlandağ, Gendərə və Noxuddağ ərazilərinin Ordubad yasaqlığının tərkibinə daxil edilməsi müəyyən qədər faydalı olmuş, Avropa mühafizə statusuna, Bern konvensiyalarına Azərbaycanın (1989) və Naxçıvan MR-in (2006) Qırmızı kitablarına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Otarmanın məhdudlaşdırılması növün qorunmasına böyük köməklik edə bilər.

Məlumat mənbələri: 1. Məmmədov A.F.. Нахыван Мухтар Республикасынын орнитофаунасынын тасономик спектри. АМЕА Нахчыван Бюлмясинин Хябярляри. Тяб. вя техн. елмляри серйасы. Нахчыван: Туси, 2006, №5, с. 96. 2. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Camburge, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004, p. 278. 3. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 280 - 281.

Tərtib edən: Məmmədov A.F., Sultanov E. H.

Foto: Məmmədov A.F.

English name: Trumpeter Finch

Red List Category: LC; IV.2

Distribution: Canar islands, North Africa, Middle East and Central Asia. Small populations in South Spain. Resident and partly migratory species. Birds from central Asia have wintering in Pakistan. In Azerbaijan —Nakhchivan Autonomous Republic: areas İlandagh, Nokhuddagh, Gandara, Nehramdagh and Kotam. In 2006 one individual was registered in cliffs of Batabat. Habitat - dry cliffs in desert and semidesert areas.

Reference: Mammadov A.F., Sultanov E. H.

Photo: Mammadov A.F.

Monqol hörücüsü***Bucanetes mongolicus***
Swinhoe, 1870I

Dəstə / Order: Sərçəkimilər - Passeriformes
Fəsilə / Family: Hörücülər - Fringillidae

Kateqoriya və statusu: LC; IV.1, IV.2

Qısa təsviri: Monqol hörücüsü, kiçik, uzun quyruqlu bir quşdur. Böyük, qısa başı və qalın boz-sarı dimdiyi vardır. Erkəklərin "qaşı" və alt hissələri (sinəsi və böyürləri) çəhrayı xallarla örtülüdür. Qanadlarında ağ və çəhrayı rənglərdə geniş zolaqlar var.

Yayılməsi: Növ dünyada böyük bir yayılma arealına malikdir Türkiyənin şərqindən Qafqaza, eləcə də Orta Asiyadan Çinə qədər; Monqolustanı və Cənubi Kəşmiri əhatə edən ərazidə rast gəlinir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında 1915 ildə yazda Bulgan, 1960-1970-ci illərdə Aza (Julfa rayonu) kəndləri ətrafında. İndiki vaxtda Culfa rayonunun "Noxuddağ" və "Gendərə" ərazilərində qeydə alınmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Quraq dağlıq sahələrdə (1000 - 4000 m) yarı quraq bölgələrdə, qayalıq yamaclarda yuvalayır. Oturaq növdür.

Sayı: Avropada ehtimal olunan sayı 520 cüddən çoxdur (Türkiyə, Ermənistan Azərbaycan). Azərbaycanda yalnız Naxçıvan Muxtar Respublikasında Culfa rayonunun "Noxuddağ" ərazisində 2010-cu bizim tərəfdən müşahidə olunmuşdur. Say; hər 5 km²-də 0 - 1 fərddən çox olmur. Ərazidə ümumi sayı 10 - 15 cüttdən çox deyildir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Davamsız otarma nəticəsində birki toxumlarının azalması və qayalıqların deqradasiyası.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ərazinin Ordubad Yasaqlığının tərkibinə daxil edilməsi müəyyən qədər faydalı olmuşdur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Otarmanın məhdudlaşdırılması növün qorunmasına kömək edər.

Məlumat mənbələri: 1. Elçin Sultanov, Sevinc Saruxanova, Tahir Kərimov, Sevinc Hübətova, Arzu Məmmədov, Aytəkin Cabbarova, Sevinc Mirzəyeva. 2010. Azərbaycanın Mühüm Ornitoloji Əraziləri. I cild: Abşeron-Qobustan, Kür-Araz ovalığı, Naxçıvan. Bakı, 2010. Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyətinin nəşri. 138 s. 2. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Camburje, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004, p. 277. 3. Snow D.W., Perrins G.M.. 1998. The birds of the Western palearctic. Vol.2 Passerines, Oxford University press, p. 1592 - 1594. 4. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 281.

Tərtib edən: Məmmədov A.F., Sultanov E.H.

English name: Mongolian Finch

List Category: LC; IV.1, IV.2

Distribution: 100 - 4000 m from Eastern Turkey to Caucasus and from Central Asia to China, also Mongolia and South Kashmir. In Azerbaijan — Nakhchivan Autonomous republic (1915 — near vil. Bulgan; 1960 - 1970 - vil. Aza (Julfa district). Modern time — “Nokhud-dag” and “Gandara” areas of Julfa district. İndiki vaxtda Culfa rayonunun “Noxuddağ” və “Gəndərə” ərazilərində qeydə alınmışdır. Resident. Nesting in dry areas in cliffs.

Reference: Mammadov A.F., Sultanov E.H.

Photo: Mammadov A.F.

Qayalıq vələmirquşu***Emberiza buchanani***
Blyth, 1845

Dəstə / Order: Sərçəkimilər - Passeriformes
Fəsilə / Family: Vələmirquşları - Emberizidae

Kateqoriya və statusu: LC; IV.2.

Qısa təsviri: Bağ vələmirquşundan ağ bığı və boz çiyin tükləri ilə seçilir. Ancaq çəhrayı dimdiyi, ağımtıl göz halqası ilə bağ vələmirquşuna və dağ vələmirquşuna bənzəyirlər. Yetkin fərdin başı açıq kül rəngli boz, dağ vələmirquşundan daha açıq rənglidir və bu boz rəng sinəsinə qədər enib qurşaq əmələ gətirmir. Döşü qırmızımtıl-qəhvəyi olub, boğazı və “bığ” xətti ağımtıl, ayaqları və quyruqaltı açıq krem rəngindədir. Payızda yeni lələk dəyişdiyi zaman alt tərəfi açıq qırmızı olur. Üstdəki xəttlər tünd, quyruq hissəsi boz rənglidir. Qanad lələkləri (digərlərindəki kimi qaramtıl deyil) boz qəhvəyidir. Cavanı dağ vələmirquşundan boz quyruq hissəsi, daha açıq rəngli ayağı və quyruq altı örtükləri ilə seçilir.

Yayıması: Dünya miqyasında böyük yayılma arealına malik olub, Şərqi Türkiyə, İraq, İran, Əfqanıstan, Mərkəzi Asiyanın dağları, Şimal Hindistan və Qərbi Çində (Sintzyan-Uyğur Muxtar Rayonu) yuvalayır. Azərbaycanda əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikasının isə Nehrəmdağ, Noxuddağ, Dərəşam, İlandağ, Camaldın və Darıdağ ərazilərində və çox az sayda Zuvand yaylasında rast gəlinir. Qobustan Qoruğunun Böyük-daş dağında və Türyançay qoruğunun Bozdağında rast gəlinməsi dəqiqləşdirilməlidir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Əsas yaşayış yeri quraq, qayalıq, daşlıqlı və bitki örtüyü zəif inkişaf etmiş yüksək dağlarda yaşayırlar. Qidasını həşərat və toxumlar təşkil edir. Erkək və dişi bir-birindən az fərqlənirlər. Yuvalayan növdür.

Sayı: Dünya üzrə sayı məlum deyil. Ancaq Avropada 6400 cüt qiymətləndirilir (Türkiyə, Azərbaycan, Ermənistan). Aparılan ekspedisiya-tədqiqatlar zamanı nadir hallarda rast gəlindiyini üçün azsaylı növ olduğu məlumdur. Azərbaycanda ümumi sayı (əsasən Naxçıvanda olmaqla) 100 cüt ətrafında qiymətləndirilir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Davamsız otarma və ərazilərdə əkin-biçin işləri, dağ yollarının çəkilməsi səbəb ola bilər.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Yaşayış ərazilərini qismən Zəngəzur Milli Parkı, Ordubad və Zuvand yasaqlığında qorunur. Bern konvensiyalarına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşayış ərazilərində otarmanın, otların biçilməsinin, əkin işlərinin və yaşadığı ərazilərdən yol çəkilməsinin məhdudlaşdırılması növün davamlılığını qoruyar.

Məlumat mənbələri: 1. Məmmədov A.F.. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Mühüm Ornitoloji ərazilərinin başlıca təhlükələri və onların aradan qaldırılma yolları. Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. II cild, Bakı: Elm, 2010, s. 903 —911. 2. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Camburges, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004, p. 285. 3. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 288.

Tərtib edən: Məmmədov A.F.

Foto: Məmmədov A.F.

English name: Grey-necked Bunting

List Category: LC; IV.2.

Distribution: From Eastern Turkey to North India and Xinjiang-Uigur Autonomous Region of China. Azerbaijan —mainly Nakhchivan Autonomous Republic (Nehramdagh, Nokhud-dagh, Darasham, Ilandag, Jamaldin and Daridagh areas), a few number in Zuvand Plateau of Talish Mountains. Occuring in Gobustan and Turianchay reserves need to be confirmed. Habitat —dry mountains. Nesting species.

Reference: Mammadov A.F.

Photo: Mammadov A.F.

İkixallı torağay***Melanocorypha bimaculata*
Menetries, 1832****Dəstə / Order:** Sərçəkimilər - Passeriformes**Fəsilə / Family:** Torəğaylar - Alaudidae**Kateqoriya və statusu: LC; IV.1.**

Qısa təsviri: Növə bu adın verilməsinə səbəb, sinəsindəki iki qara ləkənin olmasıdır. Çöl torəğayına çox bənzəyir, ondan bir az kiçik, ancaq daha iri dimdikli, qısa quyruqlu və qırmızımtıl rəngdədir. Sinə ləkələri daha kiçik, gözü tünd qara, qaşu dümağ və daha diqqətə çarpandır. Gözdən dimdiyə doğru gedən qara xətt vardır. Uçuşda, alt hissəsi boz-qəhvəyi, qısa geniş qanadları və ağ uclu qısa, amma kənarları ağ olmayan quyruğu görsənir. Quyruq naxışları və qanadları, qərbli qohumlarından ayıran xüsusiyyətləridir. Qanad ucları itidir. Göz və dimdik arasındakı qaralıq və quyruğun qırağındakı ağ xətt çöl torəğayında olmur. Boyu 16 - 18 sm, qanad açıqlığı 37 sm və çəkisi 55 qramdır.

Yayıması: Növlər dünya miqyasında böyük yayılma arealına malikdir. Qərbi Avropadan Türkmənistan qədər yayılmışdır. Azərbaycanda yuvalamada Zuvand yaylasında, Naxçıvan Muxtar Respublikasının isə Arazboyu düzənlik və orta dağlıq zonalarında yayılmışdır. Əsas populyasiyası Culfa rayonunun İlandağ və onun ətrafındakı ərəzilərdə (Baş kənd, Orta kənd və Aşağı kənd) tarla və açıq sahələrdə rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Daha yüksək, kələ-kötür və quraq ərəzilərdə olur. Yüksək, yarıçöl, qayalıq bölgə quşudur. Yuvasını yerdə qurur və 3 - 4 ədəd yumurta qoyur. Böcək və toxumlarla bəslənirlər. Qışda dəstə halında yaşayırlar. Ümumiyyətlə, immiqrant olan bu növ, qışı Şimal-şərqi Afrika, Orta Şərqdən Pakistan arasında, Hindistanda və Tibetdə keçirir. Qərbi Avropa üçün nadir immiqrant növüdür.

Sayı: Avropada sayı 1,000,000 - 2,200,000 cüt olduğu qeyd edilir. Sayı olduqca az olmaqla, Azərbaycanda, əsasən muxtar respublikada 100 - 500 cüt arasında qiymətləndirilir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Davamsız otarma və ərəzlərdə əkin-biçin işləri, maşın-texnikanın hərəkəti səbəb ola bilər.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Yaşayış ərəzilərinin Zəngazur Milli Parkı, Ordibad və Zuvand Yasaqlığının tərkibində olması faydalıdır. Bern konvensiyasına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşayış ərəzilərində otarmanın, otların biçilməsinin, əkin işlərinin və texnikanın hərəkətinin məhdudlaşdırılması faydalı ola bilər.

Məlumat mənbələri: 1.Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ornitofaunasının tasonomik spekt-

ri. AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təb. və texn. elmləri seryası. Naxçıvan: Tusi, 2006, №5, s. 93. 2. Məmmədov A.F.. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Mühüm Ornitoloji ərazilərinin başlıca təhlükələri və onların aradan qaldırılma yolları. Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. II cild, Bakı: Elm, 2010, s. 903 —911. 3. Sultanov E.H. Kərimov T.Ə. 2007. Azərbaycan ornitofaunasından beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri. Bakı, Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti, 107 s. 4. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Camburges, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004, p. 180. 5. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 208.

Tərtib edən: Məmmədov A.F.

Foto: Məmmədov A.F.

English name: Bimaculated lark

Red List Category: LC; IV.1.

Distribution: from Western Europe to Turkmenistan. In Azerbaijan mainly Nakhchivan Autonomous Republic, also Zuvand plateao. Main population located in Julfa district near Mountain Ilandagh and around (Bashkend,Ortakend,Ashagi kend).Nesting species. Wintering in North-East Africa, Pakistan, India, Tibet.

Reference: MammadovA.F.

Photo: Mammadov A.F.

Qırmızıqanaq mərcimək quşu***Rhodopechys sanguinea*
Gould, 1838**

Dəstə / Order: Sərçəkimilər - Passeriformes
Fəsilə / Family: Hörücülər - Fringillidae

Kateqoriya və statusu: LC; IV.2.

Qısa təsviri: Adi tarla torağqyını xatırladan səsi vardır. Çoxalma dövründə qayalıqların zirvələrinə və ümumiyyətlə 1500 m-ə qədər qalxırlar. Uzaqdan tünd qəhvəyi, yaxınlaşıldığında çox aşkar görünən çəhrayı, qara kənarlı qanadları, tünd rəngli başı, naxışlı üzü naxışı və bədən xalları görsənir. Erkəklərin quyruq kökləri çəhrayı və quyruq ucları ağdır. Cinslər arasında fərq vardır. Geyimlərində mövsümi dəyişiklik müşahidə edilmir. Cavan fərdlərdə açıq qəhvəyi rəngdədir və qanadlar çəhrayıdır. Boyu 14 - 16 sm, çəkisi 30 - 33 qr, qanad açıqlığı 30 - 34 sm-dir.

Yayılməsi: Növ dünya üzrə geniş yayılma arealına malik olub. Türkiyədən Pakistanın şimal-şərqinə qədər olan bölgənin yüksək seqmentlərində; ayrıca Şimali Afrikada Atlas Dağlarında yayılmışdır. Azərbaycanda əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikasının Culfa və Ordubad rayonlarının dağlıq ərazilərində rast gəlinir, Cənub Bölgəsində Zuvand yaylasında rast gəlinməsi ehtimal olunur.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Yüksək dağlardakı çılpaq və bitkisiz qayalıqlarda və ya çınqıllı yamaclarda, bəzən seyrək ardıcılıq meşələri olan ağaclı-kolluq sahələrdə 1500 m ən hündür ərazilərdə yuvalayır yaşayırlar. Qışlama üçün daha alçaq ərazilərə enə bilir. Əsasən kollarda, bəzən də qayaların catlarında yuva qururlar. Qidasının əsasını alçaqboy bitkilərin (əsasən, Chenopodiaceae, Boraginaceae, Cruciferae və Compositae fəsiləsinə aid) toxumları və çoxalma dövründə bəzi onurğasızlar təşkil edir. Aprel-may aylarında yumurta qoymağa başlayırlar. Yuvasını az bitki olan, təpəsində qaya çıxıntısı, tikanlı bitki və ya koldan örtüyü olan qaya çuxuruna, bəzən də iki qaya arasındakı yarıqda qururlar. Oval və bir az parlaq olan 4 - 5 yumurta qoyurlar. Yumurta açıq mavi rəngində və xüsusilə geniş ucu bənövşəyi-qəhvəyi xallarla örtülüdür. Kürt yatma müddəti 13 - 15 gün olur, yalnız dişi kürt yatır.

Sayı: Dünya üzrə böyük sayə malikdir. Avropada ehtimal olunan sayı 300.000 cütdən çoxdur. Azərbaycanda, əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikasında, sayı 150 - 250 cüt arasında qiymətləndirilir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Davamsız otarma və ərazilərin biçənəklərə çevrilmə prosesləri səbəb ola bilər.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Yayıldığı bəzi ərazilərin Zəngəzur Milli Parkı, Ordubad və Zuvand Yasaqlığının tərkibində olması faydalıdır. eləcə də Naxçıvan MR-in "Qırmızı kitabı"na salınmışdır. Bern konvensiyalarına daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşayış ərazilərində otarmanın, otların biçilməsinin, kolluqların qırılmasının məhdudlaşdırılması faydalı ola bilər. Ancaq sayının azalmasında davamlı tədqiqat aparılmadığı üçün yetərli məlumat yoxdur.

Məlumat mənbələri: 1. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ornitofaunasının tasonomik spektri. AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təb. və texn. elmləri seryası. Naxçıvan: Tusi, 2006, №5, s. 95. 2. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Cambridge, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004, p. 275. 3. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 280. 4. Snow D.W., Perrins G.M.. 1998. The birds of the Western palearctic. Vol.2 Passerines, Oxford University press, p. 1592 - 1594.

Tərtib edən: Məmmədov A.F.

Foto: Məmmədov A.F.

English name: Crimson-winged Finch

Red List Category: LC; IV.2.

Distribution: From Turkey to North-East Pakistan, isolated plot in Atlas Mountains of Africa. In Azerbaijan — Nakhchivan Autonomous Republic (Julfa and Ordubad districts). Occurring on Zuvand Plateau of Talish mountains is suggested. Habitat — open cliffs and sometimes Juniperus and other bush. Above 1500 m but for wintering can go down. Resident.

Reference: Mammadov A.F., Sultanov E.H.

Photo: Mammadov A.F.

Böyük qayalıq sittası***Sitta tephronota***
Sharpe 1872

Dəstə / Order: Sərçəkimilər - Passeriformes
Fəsilə / Family: Sittalar - Sittidae

Kateqoriya və statusu: LC; IV.2.

Qısa təsviri: Kiçik qayalıq sittasından daha böyük olub. Göz arxasındakı qara xətt daha nəzərəçarpan olmaqla gözün gerisində genişlənir və boyun yanlarına doğru uzanır. Qara sürmənin ("qaşın") kənarları ağdır. Qayaya qonmuş halda arxadan baxıldıqda, bu qara xətlər boyunun iki yanında birdən görünür. Ayaqları və quyruğu qısadır. Alını və təpə hissəsi daha tünd rəngli olub, bel tərəfi, boz, alt tərəfləri ağ, quyruğa doğru narıncı rəngli lələklər olur. Dişi və erkək bir-birinə bənzəyir, yalnız quyruqaltı rəngində müəyyən fərqlilik müşahidə olunur. Monoqamdır, cütlərin yuvalama sahələri bir-birindən aralıdır. Yuvasını qayalarda qurur, ön tərəfini palçıqla suvayır. Yuvanın yerdən yüksəkliyi 1 - 30 m olur. Yuvanın ağırlığı 3 - 5 kq-dən 18 kq-ə qədər ola bilər. Yuva - tük, ot və palçıqdan hazırlanır, həm erkək, həm də dişi uzun müddət yuvanın hazırlanmasında iştirak edirlər. Dişi, aprel ayı ilə iyun ayının sonu arasında 5 - 7 yumurta qoyur. Kürtyatma müddəti 12 - 18 gündür. Yalnız dişi kürtə yatır və bu müddət yuvadab çıxır, erkək onu yedizdirir. Lakin balaları birlikdə böyüdürlər. Balalar, 21 - 27 günə çatanda, yəni mayın ortası-iyunun sonunda uçmağa başlayırlar. Ancaq sentyabr ayına qədər yuvadan ayrılırlar. Ömürləri 2 - 3.5 ildir (10 ilə qədər yaşayarı da qeydə alınmışdır). Elmi adındakı tephronotus, sözü böyük ehtimalla Yunanca tephra: kül [rəngi], notus kürək sözlərindən əmələ gəlmiş və kürəyi külrəngli mənasını verir.

Yayıması: Növ dünya üzrə böyük yayılma arealına malik olub Şərqi Türkiyədən Pakistan və Şimalı Hindistana qədər yayılmışdır, o cümlədən Mərkəzi Asiyarı və Cənubi Qafqazı əhatə edir. Azərbaycanda Kiçik Qafqaz dağlarında, Zəngilan, Qubadlı rayonlarında, Zuvand yaylalasında, Naxçıvan Muxtar Respublikasının bütün yüksək qayalıqlarında müşahidə olunur.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Adətən 1000 m-dən aşağı enmir. Bəzən 500 - 700 m əki

qayalıqlı ərazilərdə də müşahidə olunurlar. 2000 m-ə qədər qayalıqlarda və dağların meşə olmayan yamaclarında yaşayırlar. Hərdən meşələrin kənarlarına və ağacılı sahələrə də girirlər. Böcək, toxum və güclü dimdikləri sayəsində qabıqlı giləmeyvə ilə qidalanırlar. Ağacların və budaqların sərt qabıqları altında gizlənmiş böcəkləri başı aşağı vəziyyətdə ovlayırlar. Çoxalma dövründə ərazilərini güclü qoruyurlar. Digər zamanlarda qrup halında müşahidə olunurlar. Qırğılar tərəfindən ovlanır və bəzi quşları tərəfindən yumurtaları zərər görürlər. Oturaq növdür.

Sayı: Dünya üzrə böyük sayə malikdir. Avropada ehtimal olunan sayı 22,000 - 91,000 cütdür. Azərbaycanca, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində qayalıq hissəsinin daha çox olduğunu nəzərə alaraq ərazisində 2 - 3 km²-də 2 - 4 cütün yayıldığı ehtimal olunur. Azərbaycanda sayı bizim tərəfdən 100 - 500 arasında qiymətləndirilir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Davamsız otarma və nəticədə qayalıqların deqradasiyası səbəb ola bilər.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Yaşadığı bəzi ərazilərin milli park və yasaqlığın tərkibində olması eləcə də Naxçıvanın MR-in "Qırmızı kitabı"na daxil edilməsini faydalı hesab etmək olar. Avropa mühafizə statusuna, Bern konvensinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yaşayış ərazilərində otarmanın, yol çəkiminin və texnikanın hərəkətinin məhdudlaşdırılması faydalı ola bilər.

Məlumat mənbələri: 1. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ornitofaunasının tasonomik spektri. AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təb. və texn. elmləri seriyası. Naxçıvan: Tusi, 2006, №5, s. 95. 2. Məmmədov A.F.. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Mühüm Ornitoloji ərazilərinin başlıca təhlükələri və onların aradan qaldırılma yolları. Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. II cild, Bakı: Elm, 2010, s. 903 - 911. 3. Birds in Europe: Population estimates, trends and conservation status. Camburge, UK: BirdLife International, (BirdLife Conservation Series №12), 2004, p. 250. 4. Patrikeev Michael. The birds of Azerbaijan. Edited by Geoffrey H. Harper Russian Nature Press. Sofia-Moscow: Pensoft, 2004, p. 269.

Tərtib edən: Məmmədov A.F.

Foto: Məmmədov A.F.

English name: Eastern Rock Nuthatch

Red List Category: LC; IV.2.

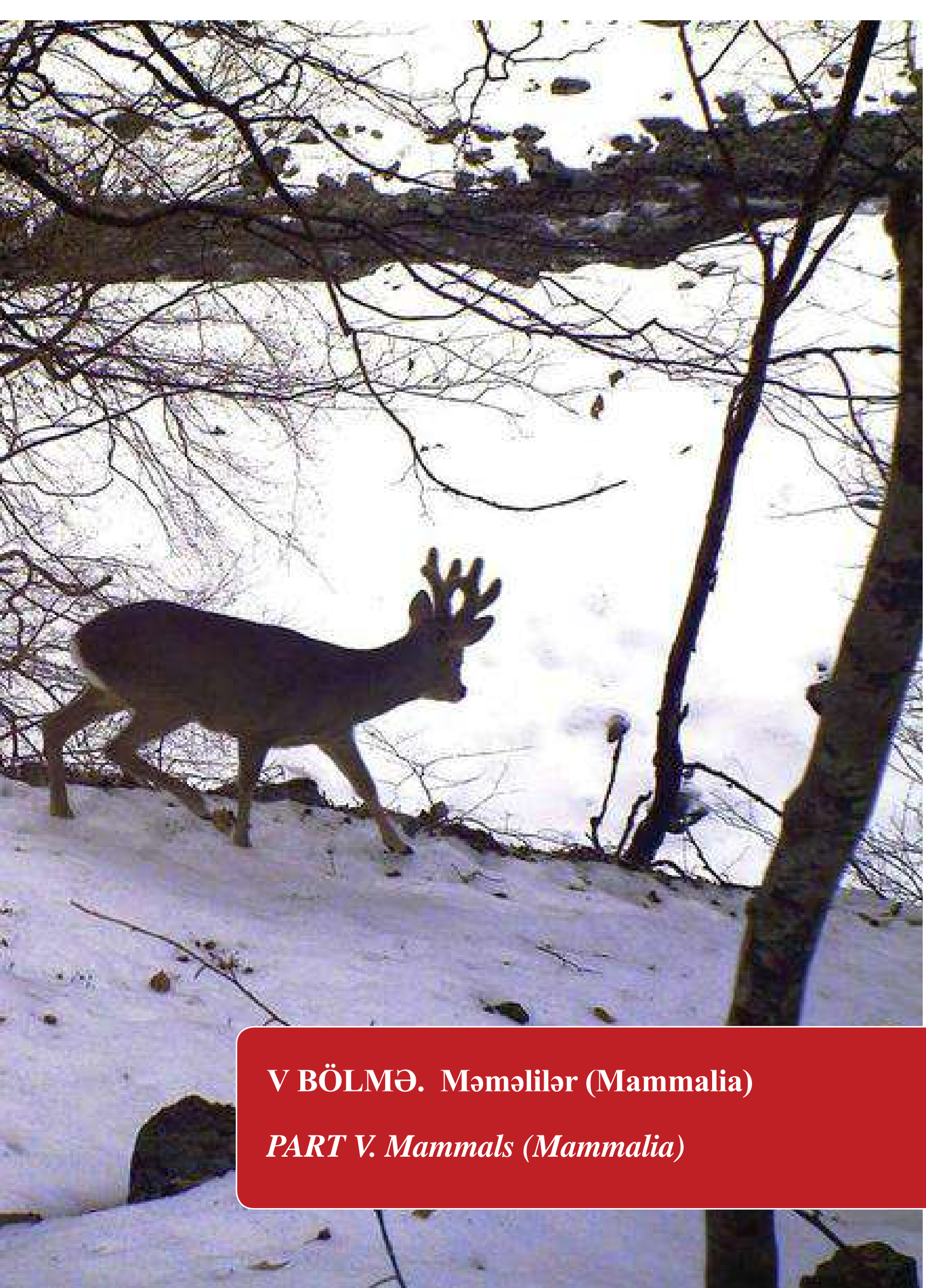
Distribution: From Esate Turkey to to Pakistan and North India, including Cantral asia and South Caucasus. In Azerbaijan —Lesser Caucasus (Zangilan and Ghubadly districts) , Talish mountains (Zuvand plateao), mainly in Nakhchivan Autonomous Republic in high cliffs.

Reference: Mammadov A.F.

Photo: Mammadov A.F.

Foto: Azərçin Muradov

V BÖLMƏ. Məməlilər (Mammalia)

PART V. Mammals (Mammalia)

Cırdtan ağdış***Suncus etruscus***
Savi, 1822**Dəstə / Order:** Həşəratyeyənlər - *Insectivora***Fəsilə / Family:** Yereşənlər - *Soricidae***Kateqoriya və statusu:** LC; IV.2. Həssas, nadir, azsaylı növdür.**Yayılması:** Avrasiyanın cənubunda, Cənubi və Şərqi Afrikada, Mərkəzi Asiyada və Zaqaf-qaziyada yayılmışdır. Geniş arealına baxmayaraq hər yerdə nadirdir. Azərbaycanda tək-tək fərdlər, əsasən Lənkəranda və Kür-Araz ovalığında (Şirvan, Mil, Muğan düzləri) rast gəlinir.**Yaşayış yerləri və həyat tərzi:** Biotopları müxtəlifdir -qumluqlar, kolluqlar, bağlar, müxtəlif tikililər. Quru yerlərə üstünlük verirlər. Gəmiricilərin yuvalarında, daşların və çir-çirpının altında məskunlaşırlar. Kiçik onurğasızlarla qidalanırlar. 3 - 5 bala verirlər. Biologiyası öyrənilməyib.**Sayı:** Hər yerdə nadirdir. Tələyə düşməsi 100 tələ/sutkaya 0.02 %-ı keçmir.**Məhdudlayıcı amillər:** Sığınacaqları örtülü yerlərdə yerləşir və bu heyvanlar yalnız nadir hallarda təsadüfən narahat edilə bilirlər. Bu növün nadir olması və zəif öyrənilməsi hər bir fərdin mühafizəsinə ehtiyac yaradır.**Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri:** Əsas yayılma əraziləri müəyyən olunmalı və mühafizə tədbirləri hazırlanmalıdır.**Məlumat mənbələri:** 1. Верещагин Н.К. Млекопитающие Кавказа. История формирования фауны // АН СССР, М.—Л., 1959, сс. 466, 647; 2. Гошуналиев А.Г. Землеройки (*Soricidae*) Азербайджана // Автореф. дисс. к.б.н., Киев, 1990, 22 с.; 3. Гуреев А.А. Насекомоядные (Mammalia, Insectivora). Ежи, Кроты и Землеройки (*Erinaceidae, Talpidae, Soricidae*) // Фауна СССР: Млекопитающие. Ленинград: Наука, т. IV, в. 2, 1979, с. 383 - 385.

Tərtib edən: Raxmatulina İ.K.

Foto: elementy.ru

English name: Pygmy white-toothed shrew

Red List Category: LC; IV.2. Sensitive, rare species with depletion in numbers.

Distribution: South part of Eurasia, Southern and Eastern Africa, Central Asia and South Caucasus. Despite the large areas they are very rare. Azerbaijan —single individuals, mainly in Lenkoran and Kur-Araz lowlands (Shirvan, Mil, Mughan plain).

Reference: Rakhmatulina İ.K.

Photo: elementy.ru

Kiçik köstəbək***Talpa levantis***
Thomas, 1906**Dəstə / Order:** Həşəratyeyənlər - Insectivora**Fəsilə / Family:** Köstəbəklər - Talpidae

Kateqoriyası və statusu: LC; IV.1. Mənfi təsirlərə həssasdır. Müxtəlif təbii zonaların, landşaft və biosenozlərin faunasının saxlanması üçün qorunması vacib olan həssas, dar areallı, endem və nadir növdür.

Qısa təsviri: 21 - 67 qramlıq, bədəninin uzunluğu 82 —125 mm, quyruğunun uzunluğu 17 - 37 mm, pəncəsi 12 - 19 mm olan kiçik heyvandır. Dərisinin rəngi qara-boz, qara ilə qonuru çalarlıdır.

Yayılması: Qafqazda və Kiçik Asiyada məskən salmışdır. Azərbaycanda, bu növ - Böyük Qafqazın Cənub makroyamaqlarında və Alazan çayının hövzəsində qeyd olunmuşdur. Kiçik Qafqazda - Şəmkir, Murovdağ və Qarabağ dağ silsilələrinin Şimal yamaqlarında geniş yayılmışdır. Göygöl ərazisində Ağstafaçayın çaybasarında qeyd olunmuşdur. Böyük Qafqazda - dəniz səviyyəsindən 600 —2000 m hündürlüyündə rast gəlmək olar. Talış meşələrində və Lənkəran ovalığında dəniz səviyyəsindən 100 m hündürlüyündən başlayaraq 1700 m hündürlüyə qədər. iri olmayan - təcrid olunmuş koloniya şəklində yaşadıqları göstərilir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Mezofil ekosistemlərdə məskən salırlar (xüsusilə meşə landşaftları). Kiçik köstəbəyin ekologiyası zəif öyrənilmişdir. İlboyu və günboyu fəaldırlar. Qidasında həşəratlar və yer soxulcanları üstünlük təşkil edir. Yaşama müddəti orta hesabla 6 ildir, yetkinlik dövrü 1.5 yaşına təsadüf edir. Balalama dövrü ildə bir dəfə erkən yazda olur. Embriyonların sayı 2-dən 5-ə qədərdir.

Sayı: Olduqca azsaylıdırlar. Belə ki, 1945-ci ildə Talış zonasının Viləşçay, Lerikçay, Vəjəruçayları boyunca yerləşən meşəliklərdə sutka ərzində hər 100 tələyə 3 - 4 köstəbək, 1976-cı ildə isə 2 - 3 fərd düşürdü. Hal-hazırda kiçik köstəbəyin sayı haqqında məlumat yoxdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: İnsanların təsərrüfatla məşğuliyəti (meşələrin qırılması, çəmənliklərdə otlaqların artması, torpaqların şumlanması, bataqlaşmış ərazilərin drenajı).

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Xüsusi olaraq tətbiq olunmuş mühafizə tədbirləri mövcud deyil. Köstəbəklerin yaşayış yerlərinin Respublika rezervatlarında mühafizəsini təmin etmək lazımdır. Kiçik köstəbəyin məskən saldığı ərazilərdə meşədaxili və meşədən kənar torpaq sahələrində becərmə işləri apararkən zəhərli kimyəvi maddələrdən lazımi miqdarda istifadəsini təmin etmək lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К., Млекопитающие Кавказа. АН СССР, М.- Л., 1959, с. 704. 2. Депарма Н.К., О малом кроте: (Сообщение 2-е) // Бюл. МОИП. отд. биол., т. 66, вып. 6, 1961, с. 51 - 60. 3. Животный мир Азербайджана. Позвоночные, т.3, 2000, с. 463. 4. Млекопитающие. Большой энциклопедический словарь / Под ред. Павлинова И.Я. М.: АСТ, 1999, с. 416. 5. Соколов В.Е., Темботов А.К. Позвоночные Кавказа. Млекопитающие: насекомоядные. М.: Наука, 1989, с. 544.

Tərtib edən: Qasımova N.İ.

Foto: Qasımova N.İ.

English name: Levant mole

Red List Category: LC; IV.1. Sensitive to the negative effects. Important for natural zones, landscapes and biocenosis. Sensitive, with limited areal, endemic and rare species.

Distribution: Caucasus and Asia Minor. Azerbaijan — Southern slopes of Greater Caucasus and basins of Alazan River. Shamkir, Murovdagh and Northern slopes of Garabakh Mountains in Lesser Caucasus. Observed in Goygol along the Aghstafa River. 600 - 2000 m above sea level in Greater Caucasus, Talysh forests and Lenkoran lowlands, mainly 100 m - 1700 m above sea level in isolated colonies.

Reference: Gasimova N.İ.

Photo: Gasimova N.İ.

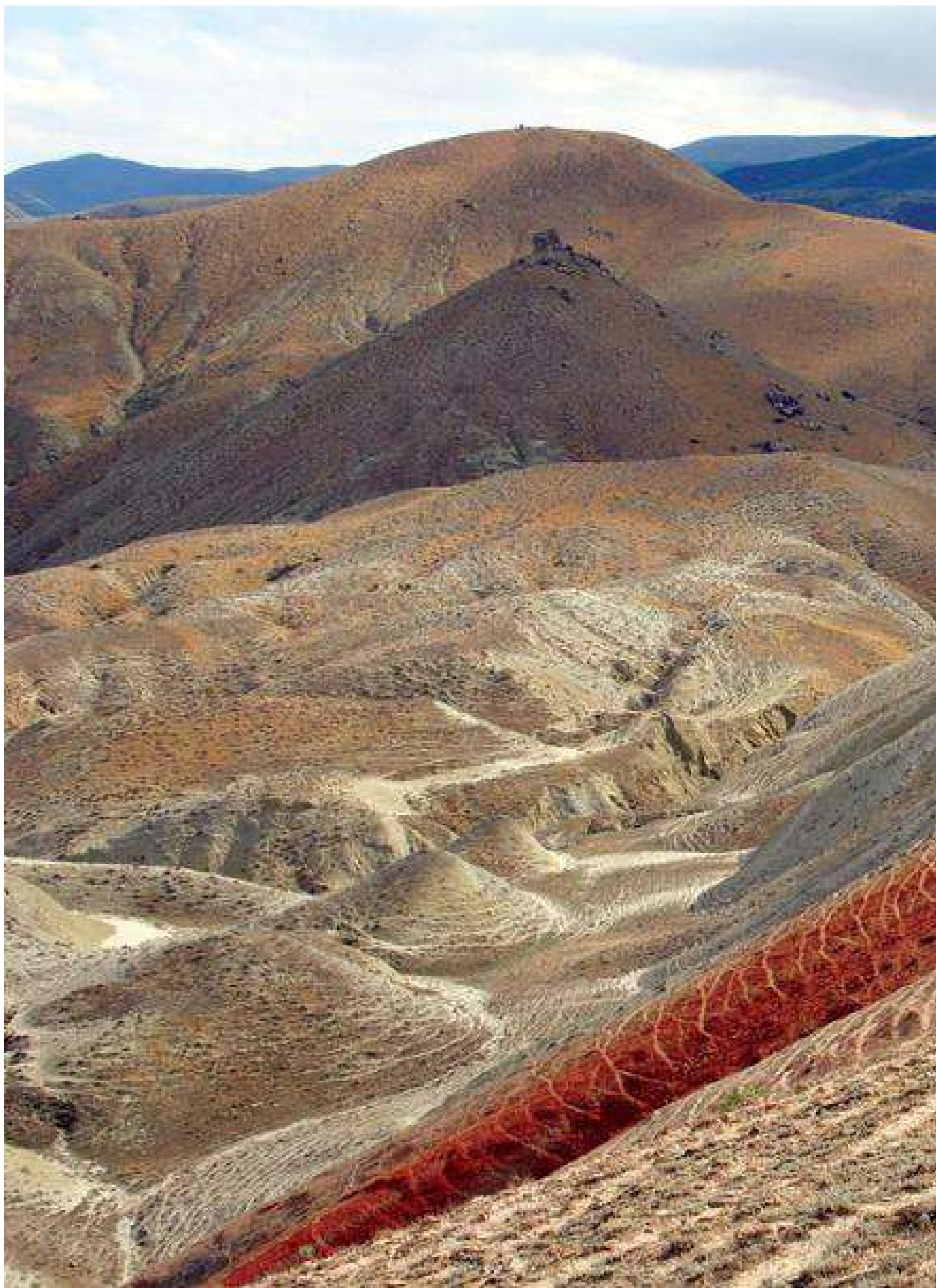

Foto: Hartmut Müller

Kicik nalburun***Rhinolophus hipposideros*
Bechstein, 1800**

Dəstə / Order:	Yarasalar - Chiroptera
Fəsilə / Family:	Nalburunlar - Rhinolophidae

Kateqoriya və statusu: LC; II.2. Geniş yayılmış, həssas növdür.

Yayıması: Şimali Afrikadan İrlandiya, Böyük Britaniya, Şimal dənizi sahillərinə və cənubi Polşayadək, Mərkəzi və cənub-şərqi Avropada, Qafqazda, Kiçik, Ön və Orta Asiyadan Tyan-Şan, Kəşmir və şimal-qərbi Himalay dağlarına qədər yayılmışdır. Qafqazda Baş silsilədən cənubda rütubətli Qara dəniz subtropiklərindən yarımsəhralaradək rast gəlinir. Azərbaycanda bu növ geniş yayılıb və 45 məntəqədə qeyd alınıb. Əsas yaşayış yerləri - Böyük Qafqazın cənub yamaclarının meşə və urbanizasiya olmuş landşaftları; Kür düzənliyinin arid biotopları (yaşayış məntəqələri); Lənkəran düzənliyinin meşə və urbanizasiya olmuş landşaftları; Qarabağ yaylası da daxil olmaqla (Tağlar, Azıx və Şuşa mağaraları, Tərtərçay vadisindəki tikililər), Kiçik Qafqazın cənub-şərqinin arid və meşə landşaftları; Ordubad Milli Parkının arid landşaftlarıdır.

Yaşayış yerləri və həyat tərz: əsasən, dağlıq ərazilərə (xüsusən meşələrə) meyl edir, arid və antropogen landşaftlarda adidir, dağ çəmənlərində nadirdir. Meşələrdə və bağlarda yerləşən müxtəlif tikililərdə asanlıqla məskunlaşırlar. Oturaq həyat tərzini keçirən növdür, təbii və süni yaradılmış mağaralar, boş qalan binalar, zirzəmilər, damlar və s. kimi yerlərdə məskunlaşırlar. Fəsilərlə əlaqədar kiçik yerdəyişmələr edirlər. Günəş batdıqdan 30 - 40 dəqiqə sonra, hələ qaranlıq düşməmiş ova çıxırlar. Bir qayda olaraq yemi sığınacaqlarının yaxınlığında axtarırlar. Körpə yarasaların yedizdirilməsi dövründə isə gecə ərzində çox tez-tez sığınacaqlarına qayıdırlar. Səhər saat 5:00 - 5:40 radələrində gözdən itirlər. Ov zamanı ağaclar arasında, tarlaların, bostanların üzərində uçaraq kiçik kəpənəkləri və ikiqanadlıları ovlayırlar. Cütləşmə payızda, doğuş iyunda-iyulun əvvəllərində baş verir. Bir bala verirlər. Balalar 20 - 30 gündən sonra fəal uçuşa başlayırlar. Sığınacaqlarda açıq şəkildə asılmış vəziyyətdə olurlar, bu da onların ölüm ehtimalını yüksəldir. Qış koloniyalarında fərdlər çox vaxt tək-tək asılırlar.

Sayı: dağətəyi və yüksək dağlıq ərazilərdə sıxlığı 1 kvadrat kilometrə 1 heyvandan azdır, orta dağlıqlarda bu rəqəm 1 - 2 heyvan təşkil edir. Əsasən, tək fərdlərə rast gəlinir. 5 hey-

vandan artıq (maksimum 30) olan qruplar 20 dəfə qeydə alınıb. Kiçik nalburunların sayı nisbi sabitdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: iri mağaralarda və tarixi tikililərdə olan sığınacaqların turizm və istirahət üçün istifadəsi, insektisidlərin tətbiqi nəticəsində həşərat sayının azalması, pestisidlər, antropogen təsir nəticəsində bitki örtüyünün strukturunun dəyişməsi, yaşayış mühitinin məhvi, tikililərin konstruksiyasının dəyişməsi.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Bern Konvensiyasına əsasən mühafizə olunur (Əlavə II). Əsas yaşayış mühitlərində XMOTƏ-lər yaratmaq. Yarasa koloniyalarının məskunlaşdığı tikililərin istifadəsinin tənzimlənməsi qaydalarını hazırlamaq. Əhalini yarasaların mühafizəsinə cəlb etmək.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Млекопитающие Кавказа. История формирования фауны // АН СССР, М.—Л., 1959, сс. 467, 648; 2. Рахматулина И.К. Рукокрылые Азербайджана (Фауна, Экология, Зоогеография) // Баку, CBS., 2005, с. 17 - 26; 3. Рахматулина И.К. Азербайжан yarasalarının mühafizəsi üzrə fəaliyyət planı // Bakı, 2008, s. 38 - 41.

Tərtib edən: Raxmatulina İ.K.

Foto: Həsənov N.Ə.

English name: Lesser horseshoe bat

Red List Category: LC; II.2. Widely distributed, sensitive species.

Distribution: North Africa, Ireland, Great Britain, North Sea coasts, Southern Poland, central and Southeastern Europe, the Caucasus, Central Asia, Asia Minor, Tien Shan, Kashmir and Northwestern Himalaya, Black Sea zones. The main habitats in Azerbaijan are Southern slopes of the Greater Caucasus, arid biotopes of Kura and Lenkoran plains, Karabakh (Taghlar, Azikh and Shusha, Tartarchay), arid landscapes and woodlands in Southeastern part of the Lesser Caucasus, registered up to 2350 m above sea level (Isti-su).

Reference: Rakhmatulina I.K.

Photo: Hasanov N.A.

Kateqoriyası və statusı: NT; II.2, II.4. Nadir, azsaylı, periferik növ olub məhdud ərazilərdə yayılmışdır.

Cənub nalburunu***Rhinolophus euryale***
Blasius, 1853**Dəstə / Order:** Yarasalar - Chiroptera**Fəsilə / Family:** Nalburunlar - Rhinolophidae

Yayılması: arealı şimal-şərqi Afrika, Cənubi Avropa, Qafqaz, Kiçik, Ön və Orta Asiyanın d.s-dən 1500 m-ə qədər meşəlik ərazilərini əhatə edir. Qafqazda qeyri-bərabər yayılmaqla d.s-dən 1250 m yüksəyədək qeydə alınmışdır. Azərbaycanda təsadüfi fərdləri 4 məntəqədə - Kiçik Qafqazda, daha dəqiq Ordubad Milli Parkında və Dağlıq Qarabağda tapılmışdır.

Yaşayış yerləri və həyat tərz: Azərbaycanda arid landşaftlarda məskunlaşmışdır. Areal daxilində cənub nalburunu oturaq növdür. Mağaralar, süni yeraltı sığınacaqlar və çardaqlar əsas sığınacaq yerləridir. Çox vaxt digər nalburunlar adı uzun qanadla (*Miniopterus schreibersii*), itiqulaq gecə şəbpərəsi (*Myotis blythii*) və üçrəng gecə şəbpərəsi (*M. emarginatus*) ilə birgə yaşayırlar. Biologiyası az öyrənilmişdir. İyul ayının əvvəlində balalaması məlumdur. Onlarla və yüzlərlə fərddən ibarət qruplara rast gəlinir. Əsasən, isti sığınacaqlarda (yeraltı sığınacaqlar, mağaraların isti guşələri, çardaqlar) məskunlaşırlar. Dişi fərdlər aşkarda asılı vəziyyətdə olur. 2-dən 70-ə qədər fərddən ibarət kiçik qruplarla qışlayırlar. Bütün bunlar, onların, vəhşi heyvanlar və təsadüfi müsafirlər tərəfindən məhv olunması ehtimalını yüksəldir.

Sayı: Azərbaycanda Kiçik Qafqazın 4 məntəqəsində tək-tək fərdləri tapılmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: arealının məhdudlaşmasına, digər ölkələrdə olduğu kimi antropogen təsirlər nəticəsində məskunlaşdığı ərazilərin keyfiyyətinin itirilməsi, sığınacaqların ətrafında, uçuş yollarında və qidalanma yerlərində mühitin pisləşməsi, kənd və meşə təsərrüfatında zəhərli kimyəvi maddələrin tətbiqi nəticəsində əsas yem bazası olan cücülərin məhvi öz təsirini göstərir.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: məskunlaşdığı ərazilər Bern Konvensiyasına (Əlavə II) uyğun olaraq mühafizə olunur. Bəzi məskunlaşma əraziləri XMOTƏ-ndədir (Ordubad MP, Şahbuz və Daşaltı DTQ). XMOTƏ-də yarasaların mühafizəsinin gücləndirilməsi. Əsas məskunlaşdığı ərazilərin, xüsusilə yeraltı sığınacaqların qorunması.

Məlumat mənbələri: 1. Кузякин А.Н. Летучие мыши // Советская наука. Москва,

1950, с. 202 - 205; 2. Рахматулина И.К. Рукокрылые Азербайджана (Фауна, Экология, Зоогеография) // Баку, CBS., 2005, с. 27 - 28; 3. Сатунин К.А. Млекопитающие Кавказского края // Записки Кавказ. Музея, сер. А, 1 (1), с. 22 - 23.

Tərtib edən: Raxmatulina İ.K.

Foto: <http://www.agraria.org/faunaselvatica/rinolofu.htm>

English name: Mediterranean horseshoe bat

Red List Category: NT; II.2, II.4. as a peripheral species is distributed in scanty locations.

Distribution: Northeastern Africa, Southern Europe, the Caucasus, Central Asia, Asia Minor, forests up to 1500 m above sea level woodlands, up to 1250 m above sea level in Caucasus. Within Azerbaijan this species is registered in 4 locations in the Lesser Caucasus, Ordubad NP and Mountainous Karabakh.

Reference: Rakhmatulina I.K.

Photo: <http://www.agraria.org/faunaselvatica/rinolofu.htm>

Meheli və ya eynəkli nalburun***Rhinolophus mehelyi*
Matschie, 1901**

Dəstə / Order: Yarasalar - Chiroptera
Fəsilə / Family: Nalburunlar - Rhinolophidae

Kateqoriyası və statusu: VU A4c; II.2. Nadir, periferik növ olmaqla məhdud ərazilərdə yayılmışdır.

Yayıması: Cənubi Avropa, Şimali Afrika, Yaxın Şərq, Kiçik Asiya, qərbi İranda məskunlaşmışdır. Əsas arealdan ayrılmış populyasiyası Əfqanıstanda qeydə alınmışdır. Qafqazda nadir hallarda cənub-şərq ərazilərində rast gəlinir. Azərbaycanda əsasən Dağlıq Qarabağ və Naxçıvan MR-da qeydə alınmışdır.

Yaşayış yerləri və həyat tərz: dağətəyi və dağlıq vilayətlərdə yayılmışdır. 500 -2000 fərdi təmsil edən koloniyalar ancaq arid landşaftlarda və əsasən 1800 - 1965 m d. s.-dən yüksəklikdə dağətəyi və dağlıq ərazilərdə məskunlaşmışdır. Əsas yaşayış yerləri dağətəyi və dağlıq bozqırlar, təsadüfi hallarda meşəliklərdir. Sığınacaq yerləri kimi mağaralardan, süni yeraltı sığınacaqlardan, həmçinin zirzəmi və xarabalıqlardan istifadə edir. Bəzən eia yay sığınacaqlarında qışlayan bu oturaq növ çox zaman böyük qruplar təşkil edir. Dişi fərdlər yayda əsasən digər nalburunlarla, o cümlədən itiqulaq gecə şəbpərəsi (*Myotis blythii*) və adi uzunqanadla (*Miniopterus schreibersii*) birgə çoxsaylı (1.5 - 2 min fərd olmaqla) koloniyalar təşkil edir. Qalan mövsümlərdə birgə yaşayış hallarına rast gəlinməmişdir. Erkək və dişi koloniyaları ayrı-ayrı qruplara bölünmüş halda rast gəlinir. Lakin ayrıca erkək fərdlərin koloniyaları da qeydə alınmışdır. Bəzi fərdlər yay mövsümünü təklidə keçirir. İyunun ortaları-iyulun əvvəllərində dişi fərdlər bir balaverir. Avqustun əvvəlində balalar sərbəst olurlar. Nalburunların axşam fəallığı qaranlıq düşəndən sonra başlayır. Uçuşdan 20-30 dəqiqə öncə ayıllaraq mağara daxilində dövrələr vururlar. Fərdlərin tam uçuşuna rast gəlinməmişdir və heyvanların əksər hissəsi sığınacaqlarda qalmışdır.

Sayı: Azərbaycanda bu növ 15 məntəqədən məlumdur. Ən çoxsaylı qruplar (2000 fərd) X.M.Ələkbərov tərəfindən 1953-cü ildə Dağlıq Qarabağın Azıx mağarasında aşkar edilmişdir. XX əsrin 80-ci illərindən etibarən bu koloniyaların sayı azalır. Əsas səbəb mağaralara kənar müdaxilələrdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: koloniyaların və qış sığınacaqlarının əl çatan yerlərdə yerləşməsi bu növlərin narahatlığa həssas olmasına səbəb olur.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Azərbaycanda məskunlaşdığı ərazilər Bern Konvensiyasına (Əlavə II) uyğun olaraq mühafizə olunur. Bu növlərin məskunlaşdığı Azıx, Böyük Şuşa və Ordubad M.P.-dəki Kilit mağaraları təbiət abidəsi elan edilmişdir. Naxçıvan M.R.-nin Babək rayonunda yerləşən «Qaya-başı» Sirab mağarasının da təbiət abidəsi elan olunması vacibdir. XMOTƏ-də növün populyasiyası vəziyyətinin monitorinqinin keçirilməsi, eləcə də əsas məskunlaşma yerlərinin və yeraltı sığınacaqların qorunmasını təşkil etmək məqsəduyğundur (Raxmatullina, 2008).

Məlumat mənbələri: 1. Ələkbərov X.M. Cənub-qərbi Azərbaycanın məməliləri // Az. SSR EA, Bakı, 1966, s. 21 — 22; 2. Əmirxanov Z.M. Qoluqanadlıların Dağıstanda yerləşməsi // M.: Nauka, 1980, s. 65; 3. Кузякин А.П. Летучие мыши // М.: Советская наука, Москва.1950., 443 с; 4. Рәхмәтулина И.К. Azərbaycanda yaşayan yarasalar (Fauna, Ekologiya, Zoocoğrafiya) // Bakı, CBS., 2005. s. 28 - 35; 5. Рәхмәтулина И.К. Azərbaycan yarasalarının mühafizəsi üzrə fəaliyyət planı // Bakı, 2008, s. 43 - 46.

Tərtib edən: Raxmatulina İ.K.

Foto: Həsənov N.Ə.

English name: Mehely's horseshoe bat

IUCN Red List Category: VU A4c; II.2. As a peripheral species is encountered in limited/scanty areas.

Distribution: Southern Europe, North Africa, Near East, Asia Minor, Western Iran, Caucasus. The isolated from the overall range populations in Afghanistan. In Azerbaijan this species is registered to Mountains Karabakh and Nakhchivan AR.

Reference: Rakhmatulina I.K.

Photo: Hasanov N.A.

Böyük nalburun***Rhinolophus ferrumequinum*****Schreber, 1774****Dəstə / Order:** Yarasalar - Chiroptera**Fəsilə / Family:** Nalburunlar - Rhinolophidae

Kateqoriya və statusu: **LC; II.2.** Geniş areallı, həssas, iri koloniyalar şəklində yaşayan və birbaşa antropogen təsirə məruz qalan nadir növdür.

Yayılması: Cənubi Palearktika, Böyük Britaniyadan Yaponiyaya qədər olan ərazilər daxil olmaqla, cənubdan şimal-şərqi Afrika, Yaxın Şərq, Kiçik, Ön və Orta Asiyanı, Pakistan və şimali Hindistanı əhatə edir. Azərbaycanın bütün ərazilərində, lakin ən çox Naxçıvan MR (Babək rayonunda Sirabın "Daşqala" mağarası, Şahbuz rayonu Türkeş kəndi ətrafında, Kotam və Kələki kəndləri ətrafındakı mədən dəhlizləri, Ordubad Milli Parkında "Uzunqanadlılar"ın Kilit mağarası); Dağlıq Qarabağda (Azıx və Böyük Şuşa mağaraları); Böyük Qafqazda (Zaqatala rayonu Qəbizdərə kəndi ətrafındakı mədən dəhlizləri, Oğuz rayonu Calud kilsəsi); (Mingəçevir şəhəri ətrafında Bozdağ dağ silsiləsi); Lənkəran ovalığında, Hirkan meşələrində (İsti-su gözetçi məntəqəsi ətrafında) yayılmışdır.

Yaşayış yerləri və həyat tərz: dağlıq və dağətəyi çöllər, dağ meşələri, yarımsəhralarda oturaq həyat tərzini keçirirlər. Yalnız fəslin dəyişməsi ilə əlaqədar yaşayış məskənlərini tərk edirlər. İsti aylarda tez-tez üçrəngli gecə şəbperələri ilə birgə yaşayırlar, həmçinin kənarında digər nalburunlar və gecə şəbperəsi, dağ gönlüçələri, cırdan şəbperələrə rast gəlmək olar. İlin isti fəslində gün ərzində fəallıq dəyişir, lakin yemlənməyə, əsasən, gecənin müxtəlif vaxtlarında çıxırlar. Balalama və laktasiya dövründə dişilər gecənin müxtəlif vaxtlarında sığınacaqlarını tərk edirlər, amma, onların bir hissəsi körpələrlə birlikdə yerlərində qalırlar. Qida rasionuna sərtqanadlılar, pulcuqluqanadlılar, ikiqanadlılar, ziyanverici qansoranlar, bitkiyeyən həşəratlar daxildir. Qidaları fəsilələrlə əlaqədardır. Yetkinlik dövrü 2 - 3 yaşlarına təsadüf edir. Boğazlıq dövrü payızdadır, balalar (1bala) adətən iyunun II yarısı - iyulun I ongünlüyündə doğulur. 35 - 40 gündən sonra balalar sərbəstləşirlər. Orta hesabla 5 - 6 il, maksimum (erkekərdə qeydə alınır) 25 - 30 il yaşayırlar.

Sayı: ayrı-ayrı koloniyalarda 260 fərdə çatır. Düzənliklərdə sayı 100-dən artıq olmayan yalnız üç yay koloniyaları aşkar edilmişdir. Bu vəziyyət həm Böyük Qafqaz, həm də Kiçik Qafqaz üçün səciyyəvidir. Ən çox sıxlığa malik olduğu yerlər sonuncu ərazinin dağlıq və dağətəyi bozqırlarıdır (1kvadrat kilometrə təxminən 10 fərd). Digər landşaftlarda (onların aşkar olduğu subalp və alp çəmənliklərindən başqa) hər km²-ə 1 fərddən az olmayaraq qeydə alınmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: onların məskunlaşdığı yeraltı mağaralar, qədim tikililər turizm və istirahət zonası kimi insanlar tərəfindən istifadə olunması, binaların quruluşunun dəyişməsi nəticəsində çardaqlarda yay sığınacaqlarının azalması, zəhərli kimyəvi maddələrin əkin sahələrindən yuyularaq su mənbələrinə keçməsi nəticəsində heyvanların qida və sudan zəhərlənmə halları, bitkilər aləminin antropogen təsirə məruz qalmasıdır.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri:

Azərbaycanda növün məskunlaşdığı ərazilər Bern Konvensiyasının tələblərinə uyğun şəkildə mühafizə olunur (II Əlavə). 80- ci illərdə Azıx, Böyük Şuşa və Kilit mağaraları Təbiət Abidələri kimi elan edildi. Zəngəzur və Hirkan Milli Parkları, Daşaltı Yasaqlığında qorunur. Eləcə də, Oğuz rayonundakı Calud kilsəsini (500 fərddən artıq üçrəngli gecə şəbpərələri ilə birgə bala vermə koloniyaları yerləşən yay sığınacaqları) və Naxçıvan MR-sı Babək rayonundakı Sirabın "Daşqala" mağarasını (burada qışlayan nalburunların sayı müxtəlif illərdə 70-lə 230 arasında dəyişir) Təbiət Abidələri kimi elan edilməsi məsləhət görülür. Zıyanverici cücülərlə mübarizədə yarasaları cəlb etməklə bioloji tədbirlərdən istifadə etmək tövsiyyə edilir.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Млекопитающие Кавказа. История формирования фауны // АН СССР, М.—Л., 1959, сс. 467, 648; 2. Рахматулина И.К. Рукокрылые Азербайджана (Фауна, Экология, Зоогеография) // Баку, CBS., 2005, с. 35 - 53; 3. Сатунин К.А. Млекопитающие Кавказского края // Записки Кавказа. Музея, сер. А, 1 (1), с. 14 - 17; 4. Рахматулина И.К. Azərbaycan yarasalarının mühafizəsi üzrə fəaliyyət planı // Bakı, 2008, s. 36 - 38.

Tərtib edən: Əbdürəhmanova N.Y.

Foto: Həsənov N.Ə.

English name: Greater horseshoe bat

Red List Category: LC; II.2. Rare species with wide range, lives in colonies sensitive to anthropogenic impact.

Distribution: Southern Palearctic, Great Britain, Japan, Northeastern Africa, Near East, Asia Minor, Central Asia, Pakistan and Northern India, Caucasus, Black Sea area. In Azerbaijan encountered up to 1600 m above sea level, mostly in Nakhchivan AR and in the Lesser Caucasus.

Reference: Abdurahmanova N.Y.

Photo: Hasanov N.A.

Bexşteyn və ya uzunqulaq gecə şəbpərəsi***Myotis bechsteini***
Kuhl, 1817

Dəstə / Order:	Yarasalar - Chiroptera
Fəsilə / Family:	Hamarburunlar - Vespertilionidae

Kateqoriya və statusu: NT; IV.1. Azərbaycanda zəif tədqiq edilmişdir.

Yayılması: Avropa (şərq yarısından başqa), Kiçik Asiya, şimali İran və Qafqazda yayılmışdır. Qafqazın Qaradəniz sahillərində üstünlük təşkil edir. Azərbaycanda ilk dəfə 1986-cı ildə Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənub yamaclarında tapılmışdır. 30-40 şəbpərədən ibarət bala vermə koloniyası Qəbələ rayonunun Xəzrə kəndində orta əsrlərə aid qəbiristanlığın dörd sərdabəsinin birində aşkar edilmişdir. Bu koloniya 2010-cu ilədək müşahidə olunmuşdur. Gecə şəbpərələrinə Rusiya ilə həmsərhəd ərazilərdə də təsadüf edilmişdir.

Yaşayış yerləri və həyat tərz: meşə növüdür, Qafqazda ancaq enli yarpaqlı meşələrdə rast gəlinir. Yem üçün adətən gecə saatlarında meşə kənarlarına və ya talalara uçurlar. Əsasən yarpaq və ot üzərində olan cücülərlə qidalanırlar. Onlarla diş fərdlərdən ibarət olan bala vermə koloniyaları ağac oyuqlarında, nadir hallarda tərki edilmiş tikililərdə məskən sa-lırlar. İyun-iyul ayının əvvəlində diş fərd bir bala verir. Balalayan koloniyaların səciyyəvi cəhətlərindən biri də onların tez-tez öz sığınacaqlarını dəyişməsidir. Bu səbəbdən onların bala vermək üçün seçdikləri yerdə ağac oyuqlarının çox olması vacibdir. Yeraltı mağara-lar əsasən balavermədə iştirak etməyən fərdlərin qışlaması və yayda daldalanması üçün istifadə olunur. Bu yarasaların cütləşmə dövründə (payızda) yeraltı mağaraların rolu böyük-dür. Bexşteyn gecə şəbpərəsi oturaq növdür. Güman olunur ki, Qafqazda və Azərbaycanda gecə şəbpərələrinin əsas hissəsi qışı ağac oyuqlarında keçirirlər.

Sayı: 1986-cı ilin iyul ayının sonunda Xəzrədə olan bu növ yarasaların sayı 30-a çatmışdır. 28 avqust 1988-ci ildə bu koloniyada 40-a yaxın fərd qeydə alınmışdır. 2007-ci ilin yayında uzunqulaq şəbpərəni bu ərazidə müşahidə etmək mümkün olmamışdır. 2010-cu ilin avqustunda isə sərdabədə 90-a yaxın fərd müşahidə edilmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşə zolaqlarının məhv edilməsi, təbii landşaftlar hesabına kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi, yayılma ərazisində yaşlı və oyuqlu ağacların kəsilməsi, yaşıq sahələrinin ixtisarı nəticəsində və meşələrin müxtəlif hissələrə bölüşdürülməsi və s. amillər təsir edir.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Bu növün qorunub saxlanması üçün Şahdağ Milli Parkının mərkəzi və aşağı hissələrindən keçən Samur çayının ətrafında olan meşələrin xüsusi mühafizə olunması məqsədəuyğundur.

Məlumat mənbələri: 1. Кузякин А.Н. Летучие мыши // М.: Советская наука, 1950, с. 238 - 241; 2. Рахматулина И.К. Рукокрылые Азербайджана (Фауна, Экология, Зоогеография) // Баку, CBS., 2005, с. 53 - 55.

Tərtib edən: Raxmatulina İ.K.

Foto: http://www.birdholidays.co.uk/batwatching%20tour%20in%20Hungary_1.htm

English name: Bechstein's bat

Red List Category: NT; III.1. Poorly investigated in Azerbaijan.

Distribution: Europe (exc. Eastern part), Asia Minor, Northern Iran and Caucasus. Mostly in Black Sea area. In Azerbaijan this species is distributed in the Greater Caucasus (Gabala, Khazra village and on the border with Russia).

Reference: Rakhmatulina I.K.

Photo: http://www.birdholidays.co.uk/batwatching%20tour%20in%20Hungary_1.htm

Ücrəng gecə şəbpərəsi***Myotis emarginatus*
Geoffroy, 1806**

Dəstə / Order:	Yarasalar - Chiroptera
Fəsilə / Family:	Hamarburunlar - Vespertilionidae

Kateqoriya və statusu: LC; II.2. Azərbaycanda zəif tədqiq edilmiş növdür.

Yayılması: Şimali Afrikadan Hollandiyaya kimi, Almaniyanın, Çexiyanın və Polşanın cənubuna qədər, Ukraynanın qərbində, Krimda, Qafqazda, İranda, ön və orta Asiyada, Əfqanıstanda və Birmada yayılmışdır. Azərbaycanda d.s.-dən 1000 metrə qədər hündürlükdə bütün təbii vilayətlərdə və əsasən ölkənin şimal-qərbində quru (Mingəçevir ətrafı, Bozdağ silsiləsi) və meşə landşaftlarında (Lənkəran ətrafı), Aran zonasında və dağətəyi rayonlarda üstünlük təşkil edir.

Yaşayış yerləri və həyat tərzi: sığınacaqları müxtəlifdir. Böyük Qafqazda qədim daş tikililərdə bu növle yanaşı, böyük nalburuna da təsadüf edilir. Cütləşmə payızda, doğuş isə iyun ayının ortalarından iyul ayının əvvəllərinə qədər davam edir. 30 - 45 gündən sonra doğulmuş gecə şəbpərələri tam sərbəst olurlar. Balalama koloniyası, gecə şəbpərəsi yay sığınacaqlarını tərk edəndən sonra, avqust ayında dağılır. Qışlama yerləri məlum deyildir. Axşam uçuşları tam qaranlıqda baş verir. Müxtəlif senozlarda (yarımşəhra, meşə, bağ, aq-rosnoz) qidalanırlar. Qida qalıqlarının əsasını ikiqanadlılar, pulcuqqanadlılar, böcəklər və s. təşkil edir.

Sayı: Müşahidə olunan sığınacaqlarda bu növün sayı bir neçə fərddən 1000 - 1200 fərdə qədər olur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: bala vermə koloniyasının əlçatan və həcmli sığınacaqlarda məskunlaşması bu növün narahatçılığa həssas olmasına və bəzən də heyvanların yersiz məhvinə gətirib çıxarır. Yarasaların iri yeraltı mağaralarda və qədim tikililərdə məskunlaşması turizmin və rekreasiyanın inkişafına və turistlərin bu ərazilərə cəlb olunmasına səbəb ola bilər. Eyni zamanda, bu tikililərin və sığınacaqların dağıdılması və rekonstruksiyası, ant-

ropogen təsir nəticəsində yaşama, uçma yollarının və qidalanma mühitlərinin tərkibinin dəyişdirilməsi, su hövzələri yanında olan əkin sahələrində istifadə olunan zəhərli kimyəvi maddələrin yuyularaq suya qarışması heyvanların qida və su vasitəsilə zəhərlənməsinə səbəb olur.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Azərbaycanda bu növün yayıldığı bəzi ərazilər BTMİ siyahısınadaxil edilsə də, bu növə xüsusi mühafizə olunan obyekt kimi baxılmır. Bu səbəbdən növün yayılma ərazisini və məlum yarım növlərinin ölçülərini təyin etmək vacibdir. Bunun üçün populyasiyasıya üzrə monitorinqlər keçirmək lazımdır. Onların Xüsusi Mühafizə Olunan Təbiət Ərazilərində (XMOTƏ) mühafizəsini gücləndirmək, sığınacaq və yayıldığı ərazilərin mühafizəsini təşkil etmək, əhalini onların qorunmasına cəlb etmək vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Рахматулина И.К. Рукокрылые Азербайджана (Фауна, Экология, Геогеография) // Баку, 2005, с. 67-75; 2. Рахматулина И.К. Azərbaycan yarasalarının mühafizəsi üzrə fəaliyyət planı // Bakı, 2008, s. 51 - 53.

Tərtib edən: Raxmatulina İ.K.

Foto: <http://www.beke.org.hu/en>

English name: Geoffroy's bat

IUCN Red List Category: LC; II.2. Poorly investigated in Azerbaijan.

Distribution: North Africa, Holland, Germany, Poland, Ukraine, Crimea, the Caucasus, Iran, Asia Minor, Central Asia, Afghanistan and Burma. In Azerbaijan — up to 1000 m above sea level, north-western part of the country.

Reference: Rakhmatulina İ.K.

Photo: <http://www.beke.org.hu/en>

İtiqulaq gecə şəbpərəsi***Myotis blythi***
Tomes, 1857

Dəstə / Order: Yarasalar - Chiroptera
Fəsilə / Family: Hamarburunlar - Vespertilionidae

Kateqoriya və statusu: NE; II.2. Geniş yayılmış növdür, iri koloniyaların əmələ gətirməsi ilə əlaqədar antropogen təsirlərə həssasdır.

Yayıması: arealı cənubi Avropanı, qərbi Ukraynanı, Moldovanı, Krımı, Qafqazı, şimali Afrikanı, Ön, Kiçik və Mərkəzi Asiyanı, İrani, Əfqanıstanı, mərkəzi Çinə qədər şimal-qərbi Altay və Himalay dağlarını əhatə edir. Azərbaycanda Kiçik Qafqaz ərazisində üstünlük təşkil edir: Dağlıq Qarabağın İstisu ətrafında, Tərtərçay dərəsi, Daşaltı kanyonu, Azıx mağarası, «Yarasa yuvası» mağarası, Zəngəzur MP Paraqaçay dərəsi, Biləv mağarası «Yarasa yuvası».

Yaşayış yerləri və həyat tərz: aran zonasında, həm də d.s.-dən 2350 metrə qədər hündürlükdə yerləşən dağlarda (alp çəmənlərindən başqa) qeydə alınmışdır. Müxtəlif landşaftlarda məskunlaşır, lakin dağlıq meşələrdə və dağətəyi bozqırlarda sayı çoxdur. Yay koloniyalarında heyvanların sayı onlarla, yüzlərlə fərd təşkil edir, bəzi hallarda hətta fərdlərin sayı iki minə çatır. Oturaq növ olub iri və nisbətən isti, süni yeraltı mağaralarla sıx əlaqədə olurlar. Eyni zamanda zirzəmilərdə, çardaqlarda, istifadəsiz tikililərdə və xarabalıqlarda, qayaların çatlarında gizlənilirlər və koloniyalar əmələ gətirirlər. Qışlama yerlərinə mövsümi miqrasiyalar edirlər. Eyni növlü və qarışıq növlərdən ibarət olan (nalburun və adi uzunqanad) koloniyalar əmələ gətirirlər. Balalama koloniyaları divarlardan və tavandan asılaraq sıx kütlə əmələ gətirir. Bu cür sıx yerləşmə sayəsində toplaşmaların daxili hissəsi rütubətli və isti (temperatur ətrafdakı havaya nisbətən 10-18°C artıq) olur. Doğuş mayın sonunda —iyunun əvvəllərində baş verir və bir bala doğulur. Avqust ayının axırlarında balalama koloniyası dağılır və aktiv cütləşmə baş verir. Erkəklərin çağırış səsləri gecə - gündüz eşidilir. Qidasını əsasən sərtqanadlılar, kəpənəklər və az miqdarda ikiqanadlılar təşkil edir.

Sayı: bala vermə koloniyası çox vaxt özündə 200 - 500, bəzən də bir neçə minədək yetkin fərdi birləşdirərək sıx kütlələr əmələ gətirir. Yayda, erkək fərdlərə tərkibində 5 - 20, bəzən 200-ə qədər fərd olan qruplar şəklində rast gəlinir. Cəmi 3 iri qrup topası (500 - 2000 yetkin

erkək fərd) məlumdur ki, bunlara da əsasən Kiçik Qafqaz ərazisində və Zaqafqaziya yaylasında rast gəlinir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Böyük qrupların iri və əlçatan yerlərdə, rekreasiya ilə yanaşı sığınacaqlarda mikroiqlimin dəyişməsi, sığınacaqların insan tərəfindən dağıdılması, kənd və meşə təsərrüfatında istifadə olunan zəhərli kimyəvi maddələrin yuyularaq su hövzələrinə axması, yaşayış mühitinin məhv edilməsi və ya keyfiyyətinin aşağı salınması, kənd təsərrüfatı sahələrinin genişləndirilməsi hesabına bitki örtüyünün dəyişməsi, yem bazasının azalması.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Bern Konvensiyasına (Əlavə II) uyğun olaraq növün yaşadığı ərazilər qorunur. Məskən saldıqları Azıx və Şuşa marağaları, Kilit mağarası (Zəngəzur MP) Təbiət abidələri elan edilmişdir. Zəngəzur Milli Parkının ərazisində olan «Yarasa yuvası» mağarası bu növün qorunub saxlanması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Məlumat mənbələri: 1. Рахматулина И.К. Рукокрылые Азербайджана (Фауна, Экология, Зоогеография) // Баку, CBS., 2005, с. 67 - 75; 2. Рахматулина И.К., Гасанов Н.А. Современное состояние фауны рукокрылых (Chiroptera) Нахичеванской АР // Труды Азерб. Зоолог. Общества, Баку: Элм, 1, 2008, с. 703 - 708; 3. Рахматулина И.К. Азербайжан ярасаларının мүһафизəsi үзрə фəалиyyət планı // Баки, 2008, s. 46 - 48.

Tərtib edən: Raxmatulina İ.K.

Foto: Raxmatulina İ.K. və Həsənov N.Ə.

English name: Lesser mouse eared bat

Red List Category: NE; II.2. Widely distributed species, creates large colonies sensitive to anthropogenic impacts.

Distribution: Southern Europe, Western Ukraine, Moldova, Crimea, Caucasus, North Africa, Asia Minor, Central Asia, Iran, Afghanistan, Central China, Northwestern Altai and Himalaya. In Azerbaijan — Lesser Caucasus.

Reference: Rakhmatulina I.K.

Photo: Rakhmatulina I.K. and Hasanov N.A.

Avropa enliqulağı***Barbastella barbastellus***
Schreber, 1774

Dəstə / Order:	Yarasalar - Chiroptera
Fəsilə / Family:	Hamarburunlar - Vespertilionidae

Kateqoriya və və statusu: NT; III.1. Antropogen təsirlərə həssas azsaylı növdür.

Yayılması: Avropada İngiltərədən Qafqaza kimi ərazilərdə, Mərakeşdə və Kiçik Asiyada yayılmışdır. Kiçik və Böyük Qafqazın meşələrində məskunlaşmışdır. Azərbaycanda 15 məntəqədə qeydə alınıb, bunların çoxu şimali-qərb və cənubi-şərqdə - d.s.-dən 1500 metrədək hündürlükdə yerləşir

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Respublikanın əsas ovalıq və dağlıq-meşə landşaftlarında rast gəlinir. Oturaq növdür, ağacda yaşayır. Çoxalan dişilər koloniyalar əmələ gətirir. Erkək və çoxalmada iştirak etməyən dişilər tək-tək yaşayır və çox nadir halda balaca koloniyalarda qruplaşırlar. Gündüzlər tək yarasalar tiklilərdə, damların tolu altında, divarların yarıqlarında, qapı və pəncərə çərçivələrinin arasında gizlənilir. Balalayan dişilərin koloniyaları hələ qeydə alınmayıb. Azərbaycanda yaz fəslində boğaz yarasalar qeydə alınmışdır. Avropada çoxalan koloniyalar 10 - 20 (bəzən 100-ə qədər) dişilərdən ibarətdir, çürümüş ağac qabıqlarının arasında, ağac oyuqlarında rast gəlinir. Çoxalma koloniyaları üçün sığınacaqları tez-tez dəyişmək xarakterikdir, buna görə də, yaşayış yerlərinin seçilməsi zamanı köhnə və çürümüş ağacların sayının çoxluğu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çoxalma prosesini hələ öyrənilməyib. Başqa regionlarda dişilərin yarasalar iyun-iyul aylarında, 1, bəzən də 2 bala verir. Qış fəslini quru, soyuq mağaralarda, süni yeraltı sığınacaqlarda, dərin qaya çatlarında, bəzən də ağac oyuqlarında keçirir. Yumşaqbədənli cücülərlə (gecə kəpənəkləri, ağcaqanadlar və s.) qidalanırlar. Bu yarasalar bitki örtüyünün sərhədləri boyu ərazilərdə, meşə ciğirlərinin üzərində, bağların, üzümlüklərin və ayrı-ayrı ağac qruplarının ətrafında ov edirlər.

Sayı: Hər yerdə az sayda yayılmışdır. Qafqaz, Rusiya ərazisində arealı çərçivəsində, Kanyon və Mayskaya mağaralarında iki ən böyük (sayı 7 min və 2 min fərd olmaqla) qış koloniyaları qeydə alınmışdır. Bu koloniyalar xüsusilə həssasdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşələrin qırılması və yaşayış yerlərinin məhdudlaşması, meşə və parklarda köhnə oyuqlu ağacların kəsilməsi nəticəsində yay və tranzit sığınacaqlarının azalması, qışlama dövründə yeraltı sığınacaqlarda bu yarasaların narahat edilməsi əsas məhdudlaşdırıcı amillərdir. Avropa enliqulağı üçün əsas təhlükələr səciyyəvi yaşayış yerlərinin azalması, köhnə oyuqlu ağacların kəsilməsi nəticəsində yaşayış yerlərinin öz əhəmiyyətini itirməsidir. Əsas təsirlərdən həm də, sığınacaqlar, miqrasiya və qidalanma yolları ətrafında ətraf mühitə antropogen təsir nəticəsində yaşayış yerlərinin məhv edilməsi, meşə yanğınları, kənd və meşə təsərrüfatında kimyəvi preparatların tətbiqi, bitki örtüyünün antropogen təsirlər nəticəsində dəyişdirilməsi hesab edilir. Bu da yarasaların yaşayış yerlərinin məhv edilməsinə və onların keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: yaşayış yerləri Bern Konvensiyasına (Əlavə II) əsasən xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri daxilində qorunur, lakin onların mühafizəsi üçün xüsusi tədbirlər həyata keçirilmir. Meşə və parklarda qorunması üçün tədbirlər görülməlidir. Hər il yarasaların sıx yayıldığı yerlərdə monitorinqlər təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Рахматулина И.К. Рукокрылые Азербайджана (Фауна, Экология, Геогеография) // Баку, CBS., 2005, с. 86 - 88.

Tərtib edən: Raxmatulina İ.K.

Foto: <http://www.naturephoto-cz.eu/barbastella-barbastellus-picture-3032.html>

English name: European barbastelle

Red List Category: NT; III.1. Rare species, sensitive to anthropogenic impact.

Distribution: Europe, England, Caucasus, Morocco and Asia Minor. Woodlands of the Lesser and the Greater Caucasus. In Azerbaijan this species is observed in 15 settlements, mainly in Northwestern part 1500 m above sea level.

Reference: Rakhmatulina I.K.

Photo: <http://www.naturephoto-cz.eu/barbastella-barbastellus-picture-3032.html>

Asiya enliqulağı***Barbastella leucomelas***
Cretzchmar, 1826

Dəstə / Order:	Yarasalar - Chiroptera
Fəsilə / Family:	Hamarburunlar - Vespertilionidae

Kateqoriya və və statusu: LC; I.1. Azərbaycanda az tədqiq edilmişdir.

Yayılması: arealı Həbəşistanın şimalını, Kiçik və Orta Asiyanı, Cənubi Qafqazı, Yaxın Şərqi, İran, Əfqanıstan, Pamir, Pakistanın şimalı, Hindistan və qərbi Çini əhatə edir. Qlobal areal çərçivəsində müxtəlif landşaftlarda - səhralardan tropik meşələrədək, dağətəyi və dağlıq yerlərdə d.s.-dən 2500 m-ə qədər hündürlükdə yayılmışdır. Azərbaycanda 8 məntəqədə qeydə alınmışdır, əsasən cənub yarımkürəsində d.s.-dən 600 - 1600 m-ə qədər yüksək ərəziləri əhatə edir (Qobustanda və Bozdağ silsiləsində mağaralarda, Ordubad Milli Parkının Kilit və digər mağaralarında).

Yaşayış yeri və həyat tərz: adətən bu yarasalar arid landşaftlarda rast gəlinir. Oturaq həyat tərzini keçirir. Sığınacaqları əsasən yeraltı mağaralarda (karst mağaraları), bəzən damlarda rast gəlinir. Balalayan dişilər mağaralarda koloniyalar təşkil edir. Müşahidələrimizə əsasən, heyvanlar tez-tez sığınacaqlarını dəyişirlər, buna görə də, çoxsaylı quru yeraltı sığınacaqlarının mövcudluğu yaşayış yerlərinin seçilməsi zamanı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Erkəklər və çoxalmayan dişilər tək-tək, nadir hallarda kiçik qruplarla yaşayırlar. Yazdan payıza qədər müxtəlif cinsli heyvanlar tək-tək, qışda isə, qruplarla (sığınacaqlarda çox vaxt aralı yerləşirlər) nəzərə çarpır. Yuyulma nəticəsində yaranan yeraltı sığınacaqlarında bəzən böyük nalburunlar (*Rhinolophus ferrumequinum*), nadir hallarda, üçrəng şəbpərələr (*Myotis emarginatus*), cənub nalburunları (*Rh. euryale*), itiqulaq şəbpərələr (*Myotis blythii*) və adi uzunqanad ilə birlikdə rast gəlinir. Qışı quru mağaralarda, kahalarda və suni yeraltı sığınacaqlarda keçirir. Bu koloniyalar zəifdir və onları narahat etmək olmaz. Biologiyası az öyrənilmişdir. Dişilər iyunun ortasında bir bala verir. Alatoranlıqda ova çıxır və az hündürlükdə uçan həşəratları ovlayırlar. Yumşaqbədənli cücülərlə (gecə kəpənəkləri, ikiqanadlılar və s.) qidalanırlar.

Sayı: əsasən tək yaşayan fərdlər qeydə alınmışdır. Bir sığınacaqda, bəzən 10-dancox enliqulağarast gəlinir. Son illər nadir hallarda müşahidə olunur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: koloniyaları yeraltı sığınacaqlardan istifadə hallarının çoxalması nəticəsində zəifdir. Nadir növ olduğundan, hər hansı koloniyanın məhv edilməsinin onun regionda yayılmış populyasiyası üçün ağır nəticələri ola bilər. Sığınacaqlarda narahat edilməsi bu növün sayının azalmasının əsas səbəbidir. Bu landşaftların antropogen transformasiyası da növə xeyli təsir göstərir.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: yaşayış yerləri Bern Konvesiyasına (Əlavə II) əsasən, eyni zamanda, xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri çərçivəsində qorunur. Sıx yayıldığı xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri yaradılmalıdır. Onların məlum sığınacaq yerləri (əsasən Naxçıvan MR və Bozdağ silsiləsində) təbiət abidələri elan edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Рахматулина И.К. Рукокрылые Азербайджана (Фауна, Экология, Зоогеография) // Вакі, CBS., 2005, s. 88 — 90; 2. Сатунин К.А. Млекопитающие Кавказского края // Записки Кавказ. Музея, сер. А, 1 (1), с. 26 - 27.

Tərtib edən: Raxmatulina İ.K.

Foto: Həsənov N.Ə.

Common name: Asian barbastelle

Red List Category: LC; I.1. Poorly studied in Azerbaijan.

Distribution: Northern Ethiopia, Asia Minor, Central Asia, South Caucasus, Near East, Iran, Afghanistan, Pamir, Northern part of Pakistan, India and Western China. Different landscapes such as arid zones, forests, foothills, mountainous areas 2500 m above sea level. In the Caucasus — Southeastern regions. In Azerbaijan this species is observed in 8 points, mainly in southern part, 600 - 1600 m above sea level.

Reference: Rakhmatulina I.K.

Photo: Hasanov N.A.

Səhra gönlüçəsi***Eptesicus bottae***
Peters, 1869

Dəstə / Order:	Yarasalar - Chiroptera
Fəsilə / Family:	Hamarburunlar - Vespertilionidae

Kateqoriya və statusu: LC; III.1. Azərbaycanda məhdud ərazilərdə yayılmışdır.

Yayıması: Cənubi Paleartikada, Rodos adası, Misir, Ərəbistan yarımadası, Yaxın Şərq, Kiçik, Ön və Mərkəzi Asiya, Cənubi Qafqazdan şimal-qərbi Çin və şimali Pakistana qədər ərazilərdə rast gəlinir. Azərbaycanda 5 məntəqədə - (Qabırçı və Qanıx çaylarının mənsəbi, Mingəçevir ətrafında, Xaldan, Sabirabad və Qobustan qoruğunda qeydə alınmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Bu turan mənşəli nadir quraqlıqsevən növ yalnız ilin isti fəsillərində Azərbaycanın mərkəzi ərazilərində yarımsəhra landşaftlarında aşkar edilmişdir. Məskunlaşma yerləri yuyulma nəticəsində yaranan mağaralar və qaya çatlarıdır. Bu gönlüçələr daha çox Bozdağ silsiləsinin yeraltı mağaralarında və Qobustanda qeydə alınmışdır. Qobustanın Böyük-Dağ ərazisində, yay sığınacaqlarında aprelin sonlarından sentyabrın ikinci on günlüyünə qədər böyük sayda qeyd alınmış, oktyabrın əvvəllərində isə, tək-tək fərdlər nəzərə çarpmışdır.

Sayı: yetkin erkəklər yayda tək-tək yaşayırlar. Bala vermə koloniyalarında adətən 16 - 50 dişi olur. 120 fərddən ibarət koloniya da aşkar etmişdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: antropogen təsirlər və yaşayış yerlərinin azalması, mağaralarının dağıdılması, sığınacaqlarda narahat edilməsidir.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: gönlüçələrin məskunlaşdığı yeraltı mağaraların qorunması üçün xüsusi mühafizə tədbirləri mövcud deyildir. Əsas yaşayış yerlərinin inventarizasiyası aparılmalı və bu ərazilərdə xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri yaradılmalıdır. Növün öyrənilməsi və mühafizəsi üzrə aktiv fəaliyyət həyata keçirilməlidir. Onların sığınacaqlarının və populyasiyalarının yayılması, sayı və vəziyyəti üzrə monitorinqlərin

aparılması, aşkara çıxarılmış sığınacaqlarının (əsasən də, Bozdağ silsiləsi və Qobustanda) Təbiət abidələri elan edilməsi, bu heyvanların əsas sığınacaqları olan quru yuyulma mağaralarının dağıdılmasının qarşısının alınması, növün qida rasionunun öyrənilməsi və qida obyektlərinin miqdarına təsir göstərən amillərin müəyyən edilməsi tövsiyə edilir.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Млекопитающие Кавказа. История формирования фауны // АН СССР, М.—Л., 1959, с. 653; 2. Рахматулина И.К. Рукокрылые Азербайджана (Фауна, Экология, Зоогеография) // Баку, CBS., 2005, с. 183 - 186.

Tərtib edən: Həsənov N.Ə.

Foto: Raxmatulina İ.K., Həsənov N.Ə.

English name: Botta's serotine

Red List Category: LC; III.1. In Azerbaijan registered in restricted location.

Distribution: Southern Palearctic, Greece (Rodeos Island), Egypt, Arabian Peninsula, Near East, Asia Minor, Central Asia, South Caucasus, China and Northern Pakistan. In Azerbaijan this species is observed in 5 points along Iori and Alazan Rivers, around Mingachevir, in Khaldan, Sabirabad and Gobustan Reserve.

Reference: Hasanov N.A.

Photo: Rakhmatulina I.K., Hasanov N.A.

Adi uzunqanadlı***Miniopterus schreibersii*
Kuhl, 1819**

Dəstə / Order:	Yarasalar - Chiroptera
Fəsilə / Family:	Uzunqanadlılar - Miniopteridae

Kateqoriya və statusu: NT; II.2. Respublika çərçivəsində məhdud areallı növdür.

Yayılməsi: Avropa və Asiyanın cənubu, Afrika, Avstraliya və Seylon, Yava, Sumatra, Kalimantan, Sulavesi, Yeni Qvineya, Filippin adalarında, şərqə doğru Solomon adalarına qədər, şimala doğru Yapon adalarına qədər Şimali Koreya və Rusiya arasındakı sərhədlərdə məskunlaşmışdır. Azərbaycanda, Kiçik Qafqazın 7 məntəqəsində qeydə alınmışdır. Tapıntıların əksəriyyətinə d.s.-dən 1000 - 1600 hündürlüyədək yayılmış yarımqöl və dağ kserofit qurşağında rast gəlinir. Yayda Dağlıq Qarabağda yerləşən Azıx mağarasında, qışda isə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonunun Araz vadisində yerləşən Kilit mağarasında məskunlaşmış Azıx-Kilit populyasiyası nisbətən ətraflı öyrənilmişdir. Kilit mağarası XIX əsrin sonundan məlumdur.

Yaşayış yerləri və həyat tərzi: sığınacaqlar, çox vaxt sərin və rütubətli olan müxtəlif yeraltı mağaralardır. İlin isti fəsilələrində nalburunlarla və itiqləq gecə şəbperəsi (*Myotis blythii*) ilə birlikdə çoxsaylı koloniyalar əmələ gətirir. Bu koloniyalarda adətən sayı çox olanlar dominantlıq edir. Doğum iyun-iyulun əvvəllərində baş verir. Bir bala doğulur. Kiçik cücülərlə (gecə kəpənəkləri və kiçik ikiqanadlılarla) qidalanır. Hündürlüklərdə, həm də açıq arid landşaftlar və meşə üzərində ov edirlər. Yüksək uçuş sürətinə (70 km/s) malik olan heyvanlar qida əraziləri axtarmaq üçün sığınacaqlarından onlarla kilometrə qədər uzaqlaşır.

Sayı: balaların koloniyada sayı onlarla və on minlərlə fərd təşkil edir. Respublikada ən çoxsaylı Azıx-Kilit populyasiyasında heyvanların sayı daha çoxdur. Zəngəzur Milli Parkındakı Paraqaçay vadisində yerləşən "Yarasa yuvası" Biləv mağarasında çoxalan dişilərin sayı 500 fərd təşkil edirdi.

Məhdudlayıcı amillər: artan narahatlıqlar nəticəsində yeraltı sığınacaqlarda adi uzunqanadın koloniyaları azdır. Buna səbəb mağaraların mikroiqliminin pozulması, pestisidlərlə

zəhərlənmə nəticəsində tələf olma, insektisidlərin işlənməsi nəticəsində cücülərin məhv olması, qışlama dövründə sığınacaqlarında narahat edilmə nəticəsində yarasaların oyanması ilə bağlıdır. Miqrasiya və qidalanma yollarında mühitin dəyişməsi, bitki örtüyünün deqradasiyası, gübrə, sənaye və məişət tullantıları ucbatından su hövzələrinin çirklənməsi mənfi təsirlərdir (yem bazasını azaltmaqla).

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Azıx, Böyük Şuşa və Kilit mağaraları təbiət abidələri elan edilmişdir. Koloniyanın və yaşayış yerlərinin mühafizəsi istiqamətində real addımlar atılmamışdır. Növün əsas məskunlaşdığı ərazilərin xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri yaradılmaqla mühafizəsi təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Кузякин А.П. Летучие мыши // М.: Советская наука, 1950, с. 289 - 297; 2. Рахматулина И.К. Рукокрылые Азербайджана (Фауна, Экология, Цоогеография) // Баку, CBS., 2005, с. 67 - 75; 3. Рахматулина И.К., Гасанов Н.А. Современное состояние фауны рукокрылых (Chiroptera) Нахичеванской АР // Труды Азерб. Цоолог.Общества, Баку: Элм, 1, 2008, с. 703 - 708; 4. Сатунин К.А. Млекопитающие Кавказского края // Цаписки Кавказ. Музея, сер. А, 1 (1), с. 60 - 62.

Tərtib edən: Raxmatulina İ.K.

Foto: Raxmatulina İ.K., Həsənov N.Ə.

English name: Schreibers' bat

Red List Category: NT; II.2. Species with limited range within Azerbaijan

Distribution: Tropics and subtropics (Europe and Southern part of Asia, Africa, Australia and Ceylon, Java, Sumatra, Kalimantan, Sulawesi, New Guinea, Philippine Islands, Solomon islands, Japan islands, Northern Korea and Russia).

M. schreibersii pallidus in Eastern part of South Caucasus. In Azerbaijan this species was observed in 7 locations of the Lesser Caucasus.

Reference: Rakhmatulina I.K.

Photo: Rakhmatulina I.K., Hasanov N.A.

Bükükdodaq enliqulaq***Tadarida teniotis*
Rafinesgue, 1814**

Dəstə / Order:	Yarasalar - Chiroptera
Fəsilə / Family:	Büldogkimilər - Molossidae

Kateqoriya və statusu: LC; I.1. Az tədqiq edilmiş, son 70 ildə qeydə alınmamış növdür.

Yayıması: arealı Aralıq dənizinin şimal və cənub hissələrini, Qafqazı, Qazağıstanı, Elbrus, Kopetdağ və Pamir dağlarını əhatə edir. Ərəbistan yarımadasından və İranın cənubundan tək-tək tapıntılar var. Qafqazda cəmi bir neçə dəfə tapılıb. Azərbaycanda birinci dəfə 1938-ci ildə Dağlıq Qarabağın ərazisində Şuşa dərəsində N.Qubarev tərəfindən, 1939-cu ildə həmin yerdə A.Kuzyakin tərəfindən aşkar olunub. Sonralar Azərbaycanda aşkar edilməyib.

Yaşayış yerləri və həyat tərz: meşə, çəmən, çöl, yarımsəhra, dağ landşaftlarında rast gəlinir. Bu növ əsasən qayalıq, dərin dərələr olan ərazilərdə aşkar ediləblər. Qafqazda 1500—2000m d.s.h. qədər yüksəlir. Qayalarda, daş binaların yarıqlarında, ağacların qabığının altında özlərinə sığınacaq tapırlar. Qayaların çıxıntılarında kiçik koloniyalar (5-50 dişi fərd, nadir hallarda daha çox) təşkil edir.

İyun ayında bir bala doğurlar. Qida axtarışında sığınacaqlarından uzaq məsafəyə uçurlar. Avropada 100 km qədər uçuşlar qeydə alınıb. Qafqazda bükükdodaq enliqulağın qışlaması aşkar edilməyib.

Sayı: Areal boyu koloniyaların sayı 100 fərddən çox olmayıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: əksər sığınacaqları insan üçün əlçatmaz ərazilərdə yerləşir və orada məskunlaşan koloniya təsadüfən narahat edilə bilər. Ekspertlərin fikrincə, bütün ölkələrdə əsas mənfi təsir antropogen təsirlərdən yaşayış mühitinin keyfiyyətinin itirilməsindən doğa bilər.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Növ aşkar olunan ərazidə Daşaltı Dövlət Təbiət Yasaqlığı yaradılıb. Qanunla Qırmızı Kitaba daxil edilmiş növ kimi qorunur. Dağlıq

Qarabağın işğal altında olması səbəbindən mühafizə tədbirlərini həyata keçirmək mümkün deyil. Faydalı mühafizə üçün Tadarida teniotis tərəfindən istifadə olunan əraziləri müəyyən etmək və radiometriya metodu vasitəsilə ərazinin istifadə xüsusiyyətini öyrənmək.

Məlumat mənbələri: 1. Кузякин А.П. Летучие мыши // М.: Советская наука, 1950, с. 289 -297; 2. Marques J., Rainho A., Caparuco M. et al. Foraging Behaviour and Habitat Use by the European Free-Tailed Bat Tadaridateniotis // ActaChiropterologica, 6, 2004, p. 99 - 110.

Tərtib edən: Raxmatulina İ.K.

Foto: http://geres-asso.org/Nouvelles_observations-mammiferes.html

English name: European free-tailed bat

Red List Category: **LC; I.1.** Poorly investigated species, not encountered over last 70 years in Azerbaijan.

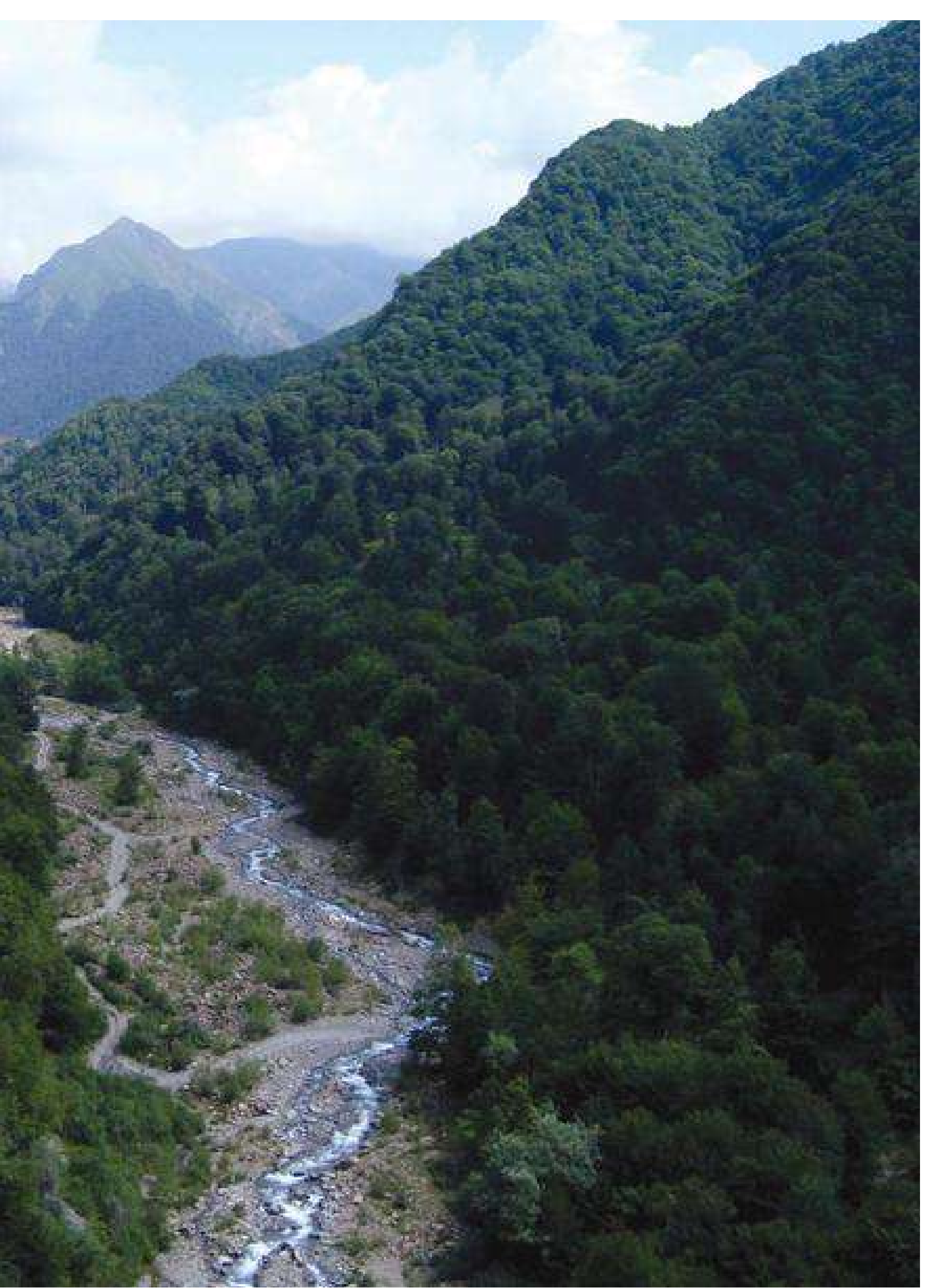
Distribution: the Mediterranean Sea, the Caucasus, Kazakhstan, Elbrus, Kopetdagh and Pamir mountains, Arabian Peninsula, Southern Iran. The species was observed in the Caucasus several times, in Azerbaijan in 1938-1939 in Shusha, Mountainous Karabakh; not encountered presently.

Reference: Rakhmatulina I.K.

Photo: http://geres-asso.org/Nouvelles_observations-mammiferes.html

Foto: Nəzakət İsayeva

Hindistan tirəndazı***Hystrix indica*****Kerr, 1792**

Dəstə / Order:	Gəmiricilər - Rodentia
Fəsilə / Family:	Tirəndazlar - Hystricidae

Kateqoriyası və statusu: LR. Az təhlükə altındadır, mühafizə şəraitindən asılı növdür. Geniş yayılmış, bəzi yerlərdə adi, lakin antropogen təsirlər altında sayı azalan həssas növdür.

Yayılməsi: Kiçik və Orta Asiyanın quraq sahələrində, Qazaxıstanın Cənubu, Levant, Qərbi Ərəbistan, Cənubi Qafqaz, Hindistan, Tibet və Şri-Lanka adasında məskən salmışlar. Bu növə XIX əsrin sonlarından başlayaraq, Azərbaycanın bütün ərazilərində rast gəlmək mümkündür. XX əsrin başlanğıcında bu növ Talış dağlarında və Kiçik Qafqazın Cənub-qərb hissəsi üçün səciyyəvi idisə, sonralar onun Respublikanın digər arid və meşəli rayonlarında, hətta Dağıstanla sərhəddə yerləşən Samur çayı boyunca yayılması haqqında məlumatlar əldə olunmuşdur.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Müxtəlif landşaftlarda məskən salır. Özləri tərəfdən qazılan və ya porsuq yuvalarında, mağaralarda, qayanın çatlarında, daş qırıntıları və yuyulma nəticəsində əmələ gələn yarıqlarda məskunlaşırlar. Yuvaları mürəkkəb və çoxşaxəli quruluşa malikdir. Yaşayış məntəqələri yaxınlığında tez-tez rast gəlinir. Ailə qrupları əmələ gətirir. Gecə həyat tərzi sürürlər. Su mənbələrinə ehtiyac duyurlar (su axtarışına çıxdıqda gecə ərzində 5 km-ə qədər məsafə qət edə bilirlər). Yazda ot bitkiləri, kökümsovlar, soğanaqlar, yayda və payızda mədəni və vəhşi bitkilərin toxumları və meyvələri ilə (xüsusilə müxtəlif meyvə və tərəvəzlərə, qarpız, yemiş, xiyara üstünlük verirlər), qışda isə kökümsovlar və ağac qabıqları ilə qidalanırlar. Dünyaya 2-4 bala gətirməklə, çoxalma dövrü ildə bir dəfə müşahidə olunur (cütləşmə dövrü dəniz səviyyəsi hündürlüyündən asılı olaraq mart ayından iyuna, balalama dövrü isə yay fəslinə təsadüf edir). Balalar gözləri açıq vəziyyətdə və yumşaq iynəli doğulurlar. Yetkinlik dövrü iki yaşına təsadüf edir.

Sayı: stabildir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Ekzotikliyi, əsas arealından kənarında məskunlaşmasını və insanlar tərəfindən bostan bitkilərinə vurduğu ziyanə görə təqib olunmasını nəzərə alaraq mühafizəsinə ciddi ehtiyac duyulur.

Mühafizəsi üçün qəbul edilmiş və lazımi tədbirlər: İUCN siyahısına salınmışdır. Növ Tür-yançay, İlisu, Eldar Şamı, Korçay qoruqlarında, Hirkan, Zəngızur, Şahdağ Milli Parklarında, Ordubad, Arazboyu, Arpaçay, Qax, Korçay, Zuvand, Şəmkir yasaqlıqlarında mühafizə altındadır. Onun digər məskunlaşdığı əraziləri təyin etmək və lazımi mühafizə tədbirləri görmək lazımdır.

Məlumat mənbələri: 1. Алекперов Х. М. Млекопитающие юго-западного Азербайджана // АН Аз. ССР, Баку, 1966, с. 52 - 54; 2. Верещагин Н.К. Млекопитающие Кавказа. История формирования фауны // АН СССР, Москва — Ленинград, 1959, сс. 474, 681; 3. Рахматулина И. К., Аскеров Э. К. Современный ареал дикобраза (*Hystrix indica* Kerr, 1799) в Восточном Закавказье // Консервация аридных и семиаридных экосистем в Закавказье (Сбор. науч. трудов), Тбилиси, 2003, с. 56 - 57.

Tərtib edənlər: Raxmatulina İ.K., Quliyev Q.N., Əsgərov E.K.

Foto: Ağayeva N.

English name: Indian porcupine

Red List Category: LC, Endangered species. Sensitive to anthropogenic effects.

Distribution: Minor and Central Asia, Southern Kazakhstan, Eastern Saudi Arabia, South Caucasus, Tibet and Sri-Lanka. Azerbaijan — Talysh Mountains and Southern part of Lesser Caucasus, arid areas and forests, along Samur River on the border with Dagestan.

Reference: Rakhmatulina İ.K., Guliyev G.N., Asgerov E.K.

Photo: Aghayeva N.

Cırt dan siçan***Micromys minutus*****Pallas, 1771****Dəstə / Order:** Gəmiricilər - Rodentia**Fəsilə / Family:** Siçanlar - Muridae

Kateqoriyası və statusu: LC; II.4, IV.1. Az öyrənilmişdir. Arealın kənarlarında olan nadir növdür.

Qısa təsviri: Gəmiricilər arasında ən kiçiyidir. Bədəninin uzunluğu 5.5 - 7 sm, quyruğunun uzunluğu 6.5 sm-ə qədərdir, çəkisi 7 - 10 qramdır. Quyruğu hərəkətlidir və tutucudur, onun vasitəsilə ot bitkilərinin nazik saplaqlarına sarınmaq qabiliyyətinə malikdir. Arxa pəncələri tutucudur. Rəngi berrəngli qonuru-oxra və ya kürəndir. Üz quruluşu kütdür, qısaadır, qulaqları böyük deyil.

Yayıması: Geniş yayılmış növdür. Arealı Avropa və Asiyanın tropik olmayan hissəsini, Britaniyadan Yapon adalarına qədər olan adaları əhatə edir. Qərbdən Böyük Qafqaz massivi, Şərqdən Xəzərsahili boyunca Şabran və Xaçmazı rayonlarını dolanaraq, Zaqafqaziya ərazisindən keçir. Azərbaycanın Şimal-Şərq hissəsində məskən salaraq, Xəzər sahili boyunca, Şabrandan Xaçmaza qədər rast gəlmək olar.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Çöl və çöl-meşə zonalarında rast gəlmək olar. Onlar açıq yerlərdə bitkilərin hündür və sıx olan hissələrində, daha çox isə su mənbəyi yaxınlığında məskən salırlar. Yaşayış yerləri kimi becərilmiş torpaqlar- tarlalar, biçənəklər, bostanlar, sahələrarası və dincə qoyulmuş torpaqlar səciyyəvidir. Yay mövsümünün sonunda onlar kənd təsərrüfatı bitkilərinin yetişdirildiyi sahələrdə toplaşirlar. Yerüstü və ya kürəvi asılmış yuvalar qururlar. Dənli, paxlalı bitkilər, enliyarpaqlı ağac növlərinin toxumları və həşəratlarla qidalanırlar. Yay mövsümü ərzində 2 - 4 dəfə, hərəsində 5 - 8 bala verir. Təbii şəraitdə həyat davamiyyəti 1.5 - 2, qeyri-təbii şəraitdə isə 5 il olur. Dənli bitkilərin zərərvericisidir. Tulyaremiya, leptospiroz, yapon ensefaliti və digər təhlükə törədən xəstəliklərin təbii daşıyıcısıdır.

Sayı: Olduqca azsaylıdır. Hal-hazırda sayı barədə dəqiq məlumat yoxdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Populyasiyanın sayı hava şəraitinə görə olduqca dəyişkəndir. Lakin onların sayının azalmasına antropogen faktor - məskunlaşdığı sahələrdə torpaqların mənimsənilməsi mühüm rol oynayır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Qorunması məqsədilə xüsusi olaraq qəbul edilmiş tədbirlər mövcud deyil.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: IUCN siyahısına salınmışdır. Növün qorunması, onun biotoplarının qorunması ilə əlaqədardır.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycan Faunası. Məməlilər // 1978, Bakı, Elm. 194 s. 2. Громов И.М., Ербаева М.А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны // Ред. Аристов А.А., Баранова Г.И. С-Пб: ЗИН РАН, 1995, 522 с.; 3. Животный мир Азербайджана, Баки, 2000, 523 с.

Tərtib edən: Qasimova N.İ.

Foto: nl.wikipedia.org

English name: Harvest mouse

Red List Category: LC; II.4, IV.1. Poorly studied rare species.

Distribution: Europe non tropic parts of Asia, Britain, and Japan. Western part of Greater Caucasus massive. Azerbaijan - Shabran and Khachmaz, Northeastern part of the country.

Reference: Gasimova N.I.

Kəsəyən dağ siçancığı***Calomyscus urartensis***
Vorontsov et Kartavtseva, 1979

Dəstə / Order: Gəmiricilər - Rodentia
Fəsilə / Family: Siçancıqlar - Cricetidae

Kateqoriya və statusu: LC; II.2, II.4, IV.1. Az öyrənilmişdir. Nadir, azsaylı, ümumi areal daxilində az öyrənilmiş növdür

Qısa təsviri: Ölçüləri xırda, quyruğu bədənindən uzundur (uyğun olaraq 101 və 85 mm-ə qədər). Zahiri görünüşü siçanşəkilli, qulaqları uzun olub seyrək, zərif tüklərlə örtülmüşdür. Bığları uzun olub, başqa siçancıqlardan fərqli olaraq arxa ətrafları ön ətraflardan xeyli uzundur.

Yayılması: Azərbaycan (Naxçıvan M.R.), İran (Qərbi Azərbaycan Ostanı)

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Yaşayış yerləri Naxçıvançayın sol sahili boyunca dağlıq çöllə d.s. 1600 — 1700 m hündürlüyə qədər bağlıdır. Tək-tək və ya kiçik qruplar halında məskunlaşır. Gizli həyyat tərzı keçirir. Yay vaxtı yalnız gecə, yazda və payızda isə həm də gündüz fəal olurlar.

Sayı: Sayı məlum deyil.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Təbii və antropogen amillər nəticəsində biotopların dəyişkənliyə uğraması bu növün yayıldığı ərazilərdən yaylaq və istirahət yeri kimi istifadə olunması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Mühafizə tədbirləri müəyyən olunmayıb.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: İUCN siyahısına salınmışdır. Ekologiyası öyrənilmədiyinə görə qorunma tədbirləri hələ hazırlanmamışdır.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III Onurğalılar // Bakı, Elm, 2004,

620 s.; 2. Громов И.М., Ербаева М.А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны // Ред. Аристов А.А., Баранова Г.И. С-Пб, ЗИН РАН, 1995, 522 с.

Tərtib edənlər: Quliyev Q.N., Məmmədrzayeva E.T.

Foto: en.wikipedia.org

English name: Urartsk mouse-like hamster

Red List Category: LC; II.2, II.4, IV.1. Poorly studied, rare species.

Distribution: Azerbaijan (Nakhchivan A.R.), Iran (Western Azerbaijan)

Reference: Guliyev G.N., Mammadrzayeva E.T.

Photo: en.wikipedia.org

Cənubi Qafqaz dağ korçası***Ellobius lutescens***
Thomas, 1897

Dəstə / Order: Gəmiricilər - Rodentia
Fəsilə / Family: Siçancıqlar - Cricetidae

Kateqoriya və statusu: LC; II.2, IV.1. Az təhlükə altındadır, mühafizəyə baxımlı növdür. Nadir, azsaylı, ümumi areal daxilində az öyrənilmişdir.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 115 mm-ə qədər olub, üstünün rəngi tünd - oxra qumdur.

Yayıması: Türkiyədə, Qərbi İranda, Cənubi Qafqazda yayılmışdır. Azərbaycanda mozaik məskənləri Talışın Zuvand (Diyabar), Naxçıvan vadisində, d.s-dən 100 — 2540 m hüdudlarında rast gəlinir .

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dağ korçası dağlıq yarımsəhralarda efemer bitkilər bitən yumşaq topraqlarda yaşamağa uyğunlaşmışdır. Əsasən bitki növləri ilə qidalandığından başı və güclü kəsici dişləri ilə uzun yeraltı yollara malik yuvalar qazır və belə yuvaların çıxış yolları olmur. Çünki bu zaman heyvan torpağı, 20 — 25 sm diametrlı topaları bir — birindən müxtəlif məsafələrdə yer üzərinə atır. Yuvalarında ehtiyat qidanı toplamaq üçün anbar olur. Ehtiyatı əsasən müxtəlif bitkilərin soğanaqlarından, kökcüklərindən toplayır. Dağ korçası yuva qazarkən torpağı boşaldır ki, bu da öz növbəsində bitkilərin məhsuldarlığının artmasına səbəb olur.

Sayı: Sayı məlum deyil.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Təbii və antropogen amillər nəticəsində yayılma, biotopların dəyişkənliyə uğraması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Xüsusi mühafizə tədbirləri qəbul olunmayıb.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: İUCN siyahısına salınmışdır. Ekologiyası öyrənilmədiyinə görə qorunma tədbirləri hələ hazırlanmamışdır.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycan Faunası. Məməlilər // 1978, Bakı: Elm. 194 s. 2. Громов И.М., Ербаева М.А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны // Ред. Аристов А.А., Баранова Г.И. С-Пб, ЗИН РАН, 1995, 522 с.

Tərtib edənlər: Quliyev Q.N., Məmmədrzayeva E.T.

Foto: Sneqovaya N., Yusifov E.F.

English name: Transcaucasian mole vole

Red List Category: LC; II.2, IV.1. Rare and poorly studied species.

Distribution: Turkey, Western Iran, South Caucasus. Azerbaijan — Talysh area (Diyabar), 100 — 2540 m above sea level in Nakhchivan.

Reference: Guliyev G.N., Mammadrzayeva E.T.

Photo: Snegovaya N.Y, Yusifov E.F.

Qafqaz qar siçanı***Chionomys gud*
Satunin, 1909**

Dəstə / Order: Gəmiricilər - Rodentia
Fəsilə / Family: Siçancıqlar - Cricetidae

Kateqoriya və statusu: LC; II.2, IV.1. Az təhlükə altındadır, mühafizəyə baxımlı növdür. Nadir, azsaylı, ümumi areal daxilində az öyrənilmişdir.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 126 - 150 mm, quyruq uzunluğu 75 - 80 mm, qulağının uzunluğu 22 mm, arxa pəncənin uzunluğu 22 mm-dir, çəkisi 5.7 qr ətrafındadır. Üst tərəfinin rəngi noxudu-bozdan qonurmtul-boza qədərdir. Quyruğu iki rəngli, kəlləsi yuvenil xarakterlidir.

Yayılması: Qafqaz və ona bitişik Asiya sahəsi (Türkiyə) ilə məhdudlaşır.

Azərbaycanda yayılması: Azərbaycanın şimal-şərq hissəsində rast gəlinir. O cümlədən, Quba, Qusar və Xaçmaz rayonlarında təsadüf olunur. Bəzi məlumatlarda bu növün Girdmançay vadisində yayıldığı göstərilir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Böyük Qafqazın Alp qurşağının qalaqlanmış daşlıq olan ərazisində yayılmışdır. Qafqaz qar çöl siçanı d.s 850 - 900 m-dən 3000 m-dək meşə, subalp və alp qurşaqlarının daşlıqlarında, bəzi yerlərdə isə daimi qarlar xəttinə qədər yayılır. Əsasən gecə aktiv olurlar.

Sayı: Müəyyən olunmayıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Təbii və antropogen amillər nəticəsində biotopların dəyişkənliyə uğraması bu növün yayıldığı ərazilərdən yaylaq və istirahət yeri kimi istifadə olunması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: IUCN siyahısına salınmışdır. Xüsusi mühafizə tədbirləri qəbul olunmayıb.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ekologiyası öyrənilmədiyinə görə qorunma tədbirləri hələ hazırlanmamışdır.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycan Faunası. Məməlilər // 1978, Bakı, Elm. 194 s. 2. Громов И.М., Ербаева М.А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий // Зайцеобразные и грызуны. Ред. Аристов А.А., Баранова Г.И. С-Пб, ЗИН РАН, 1995, 522 с.

Tərtib edən: Quliyev Q.N.

Foto: calphotos.berkeley.edu

English name: Qudauris snow vole

Red List Category: LC; II.2, IV.1. Rare and poorly studied species.

Distribution: General areal: Caucasus and Asia (Turkey). Azerbaijan - Northeastern part, Guba, Gusar and Khachmaz. Girdimanchay area.

Reference: Guliyev G.N.

Photo: calphotos.berkeley.edu

Kiçik Asiya dağ siçancığı***Mesocricetus brandti***
Nehring, 1898.

Dəstə / Order:	Gəmiricilər - Rodentia
Fəsilə / Family:	Siçancıqlar - Cricetidae

Kateqoriyası və statusu. NT; II.2. Təhlükə həddinə yaxın olan, sayı mühafizədən asılı olan həssasdır növdür.

Qısa təsviri: Bədəninin uzunluğu - 150 mm, quyruğunun uzunluğu - 39 mm-dir. Çəkisi 296 qrama qədərdir. Üst tərəfinin rəngində qonuruntul-noxudu, alt tərəfində isə açıq rənglər üstünlük təşkil edir. Döşündə qarta xal vardır.

Yayılməsi: Cənubi Qafqazın və Ön Asiyanın (Qərbi İran, Türkiyə) dağ və dağətəyi ərazilərində, Şimali Qafqazın Dağıstan hissəsində və Gürcüstanda rast gəlinir. Azərbaycan da Dağlıq Qarabağda, Lənkəran təbii vilayətinin dağlıq ərazilərində və Naxçıvan ərazisində yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Əsasən, dənli, ot və yabanı bitkilərlə zəngin cöl sahələrində 300 - 2000 m hündürlükdə, bəzən əkin sahələrində və onun ətrafında məskunlaşırlar. Özlərinin qazdıqları yuvalarda yaşayırlar.

Sayı: Olduqca azsaylıdır. Hal-hazırda sayı barədə dəqiq məlumat yoxdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Populyasiyada fərdlərin sayı hava şəraitindən (quraqlıq illərdən), antropogen amillərdən, o cümlədən, onların məskunlaşdığı sahələrdə torpaqların mənimsənilməsindən asılıdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Qorunması məqsədilə xüsusi olaraq qəbul edilmiş tədbirlər mövcud deyil.

Qorunması üçün görülmüş tədbirlər: Növün qorunması, onun biotoplarının qorunması ilə əlaqədardır. Heyvanların məskunlaşdığı yerlərdə meşələrin qırılmasının qarşısının alınması və orada əsas genofondunun qorunub-saxlanmasına əlverişli şərait yaratmaq vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycan heyvanlar aləmi, III cild. Onurğalılar. 2004. 620 s. 2. Громов И.М., Ербаева М.А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. С-Пб. 1995, с. 293.

Tərtib edən: Quliyev Q.N.

Foto: <http://www.treknature.com/>

English name: Brandt's Hamster

Red List Category: NT; II.2

Distribution: Mountainous and foothill areas of the Southern Caucasus and Front Asia, Dagestan and Georgia. In Azerbaijan it is found from Mountainous Garabakh, Lenkoran Nature Province and Nakhchyvan

Reference: Guliyev G.N.

Photo: <http://www.treknature.com/>

Şelkovnikov kol siçanı***Microtus schelkovnikovi***
Satunin, 1907**Dəstə / Order:** Gəmiricilər - Rodentia**Fəsilə / Family:** Siçanlar - Muridae

Kateqoriyası və statusu: NT; III.2. Haqqında az məlumat olan, Azərbaycanda məhdud arealda yayılmış (5000 km²-dən az sahədə) növdür.

Qısa təsviri: Bədəninin uzunluğu 107 mm, quyruğunun uzunluğu 18 - 24 mm-ə qədər, çəkisi 7 - 10 qramdır. Üst tərəfinin rəngi tünd boz, qonurmtul çalarlıdır. Quyruğu aşkar ikirənglidir. Dişilərdə 4 cüt əmzik var.

Yayılması: Şelkovnikov çöl siçanının arealı Lənkəran təbii vilayətinin dağətəyi və dağlıq meşə əraziləri ilə məhdudlaşır. Onun İranda Elburs dağının şimal yamaclarında yaşaması ehtimal edilir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: 150 - 1000 m hündürlükdə meşələrdə tökülmüş yarpaqların və lianların arasında yaşayır. Əldə edilmiş dişilərdə 3 - 6 rüşeym aşkar edilmişdir. Payız aylarında sayının artması müşahidə edilir. Yay mövsümündə isə sayı az miqdarda olur və tələyə düşmə ehtimalı azalır.

Sayı: Olduqca azsaylıdır. Hal-hazırda sayı barədə dəqiq məlumat yoxdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Populyasiyada fərdlərin sayı hava şəraitindən (quraqlıq illərdən), antropogen amillərdən, o cümlədən, onların məskunlaşdığı sahələrdə torpaqların mənimsənilməsindən asılıdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Qorunması məqsədilə xüsusi olaraq qəbul edilmiş tədbirlər mövcud deyil. Amma yaşayış yerləri Hirkan Milli Parkı hüdudlarında mühafizə altındadır.

Qorunması üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlər: Növün qorunması, onun biotoplarının

qorunması ilə əlaqədardır. Heyvanların məskunlaşdığı yerlərdə meşələrin qırılmasının qarşısının alınması və orada əsas genofondunun qorunub-saxlanımına əlverişli şərait yaratmaq vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycan faunası.Məməlilər (*Mammalia*), 1978. 195 səh. 2. Алекперов Х.М. К систематике *Microtus* (*Pitymys*) *shelkovnikovi* Satunun, 1907, «Изв. АН Азерб. ССР, серия биол. и сельхоз. Наук», 1959, № 5. 3. Azərbaycan heyvanlar aləmi, III cild. Onurğalılar. 2004. 620 s.

Tərtib edən: Quliyev Q.N.

Foto: www.digplanet.com

English name: Schelkovnikov's pine vole

Red List Category: NT; III.2 Near Threatened

Distribution: Talish-Elburs Mountains. In Azerbaijan it is found only in Hyrkan Forests

Reference: Guliyev G.N.

Photo: www.digplanet.com

Hirkan meşə siçanı***Sylvaemus hyrcanicus* Vorontsov,
Boyeskorov et Mezhzherin, 1992.****Dəstə / Order:** Gəmiricilər - Rodentia**Fəsilə / Family:** Siçanlar - Muridae

Kateqoriyası və statusu: NT; III.2. Haqqında az məlumat olan və ya Azərbaycanda məhdud arealda yayılmış (5000 km²-dən az sahədə) növdür.

Qısa təsviri: Hirkan meşə siçanının bədəninin uzunluğu 92.0 – 96.6 mm, quyruğunun uzunluğu 85.0 – 94.0 mm, pəncənin uzunluğu 22.0 – 24.0 mm, qulağın hündürlüyü 17.3 -18.0 mm. Yuxarı diş sırasının uzunluğu 4.1 mm-dir.

Yayılması: Hirkan meşə siçanının arealı Lənkəran təbii vilayətinin dağətəyi və dağlıq meşə əraziləri ilə məhdudlaşır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: 150 - 1000 m hündürlükdəki meşəlik ərazilərdə yayılmışdır.

Sayı: Olduqca azsaylıdır. Hal-hazırda sayı barədə dəqiq məlumat yoxdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Populyasiyada fərdlərin sayı hava şəraitindən (quraqlıq illərdən), antropogen amillərdən, o cümlədən, onların məskunlaşdığı sahələrdə torpaqların mənimsənilməsindən asılıdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Qorunması məqsədilə xüsusi olaraq qəbul edilmiş tədbirlər mövcud deyil.

Qorunması üçün görülmüş tədbirlər: Növün qorunması, onun biotoplarının qorunması ilə əlaqədardır. Heyvanların məskunlaşdığı yerlərdə meşələrin qırılmasının qarşısının alınması və orada əsas genofondunun qorunub-saxlanmasına əlverişli şərait yaratmaq vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Кулиев Г.Н., Касумова Н.И., Мамедрзаева Э.Т. Современная видовое разнообразие лесных мышей (*Rodentia, Muridae, Sylvaemus*) Азербайджана //

Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. Запоріжжя. 2012, № 1, с. 50 - 59. 2.Громов И.М., Ербаева М.А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. С-Пб. 1995, с.293.

Tərtib edən: Quliyev Q.N.

Foto: bvi.rusf.ru

English name: Hyrcan forest mouse

Red List Category: NT; III.2 Near Threatened

Distribution: Talish-Elburs Mountains. In Azerbaijan it is found only in Hyrcan Forests

Reference: Guliyev G.N.

Photo: bvi.rusf.ru

Kiçik Asiya qar siçanı***Chionomys roberti***
Thomas, 1906

Dəstə / Order: Gəmiricilər - Rodentia
Fəsilə / Family: Siçancıqlar - Cricetidae

Kateqoriya və statusu: LC. Az təhlükə altındadır, mühafizəyə baxımlı növdür.

Nadir, azsaylı, ümumi areal daxilində az öyrənilmiş növdür.

Qısa təsviri: Bədəninin uzunluğu 160 mm, quyruq uzunluğu 84 - 98 mm, qulağı 17 mm, arxa pəncəsi 29 mm-ə qədərdir. Yaşlı fərdlərinin çəkisi 81 qr ətrafındadır. Rəngi kifayət qədər tünd, qonur və ya qonur-qəhvəyi, quyruğu kəskin ikirənglidir, tükü kobud, quyruğu nisbətən seyrek tüklərlə örtülmüşdür. Üst azı dişlərinin uzunluğu 7 - 8 mm, aşağı 7 — 8.2 mm. M1- 3.0 — 3.16 - 3.5 mm.

Yayılması: Ümumi areal: dünyada arealı Böyük Qafqaz dağ silsiləsinin Qərb və mərkəzindən başlayaraq Qərbi Dağıstana qədər və ona bitişik Asiya sahəsi ilə məhdudlaşmışdır. Cənubi Qafqazın cənub-qərbindən şimalda Soçiyə qədər, şərqdən isə Məshəti dağından Türkiyənin şimal-şərqinə qədər yayılmışdır. Azərbaycanda: Balakən, Zaqatala və qismən Qax rayonlarında yayılmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Əsasən d.s-dən 3000 m yüksəklikdə qeydə alınır. Bataqlaşmış meşə qurşaqlarında təsadüf olunur. Bəzi məlumatlara görə, Katexçay boyunca yayılmışdır. Eygelisə görə, onların arealı şərqdə Kurmuxçaya qədər uzanır. Onlara d.s-dən 800 - 2000 m hündürlüklərdə rast gəlinir Azərbaycan faunasında göstərilir ki, yalnız Zaqatalada Katexçay sahili boyunca, meşə, subalp və alp qurşaqlarında yayılmışdır. Əsasən gecə aktiv olurlar, bəzən gündüzlər də fəal olurlar.

Sayı: Məlum deyil.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Təbii və antropogen amillər nəticəsində biotopların dəyişkənliyə uğraması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: IUCN siyahısına salınmışdır. Yaşayış yerləri Zaqatala və İlisu Dövlət Təbiət Qoruqlarında mühafizə olunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ekologiyası öyrənilmədiyinə görə qorunma tədbirləri hələ hazırlanmamışdır.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycan Faunası. Məməlilər // 1978, Bakı, Elm. 194 s. (s. 123 — 124); 2. Azərbaycanın heyvanlar aləmi // III Onurğalılar, Bakı, Elm, 2004, 620 s. (s. 515 — 519); 3. Эйгелис Ю.К. Грызуны Восточного Закавказья и проблема оздоровления местных очагов чумы // Саратов, 1980, Ицд. Саратовского универс, 262 с. (с.78).; 4. Громов И.М., Ербаева М.А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны // Ред. Аристов А.А., Баранова Г.И. С-Пб, ЗИН РАН, 1995, 522 с. (с. 451 — 453).

Tərtib edənlər: Quliyev Q.N., Qasımova N.İ.

Foto: http://xn--80afahik1bacv9b3i.xn--p1ai/taxon/539/maloaziatskaya_p/

English name: Roberts snow vole

Red List Category: LC. Rare and poorly studied species.

Distribution: Greater Caucasus, Western Dagestan, Asia, Southwestern part of South Caucasus, Sochi, Mashati Mountain, Northeastern part of Turkey Azerbaijan - Balakan, Zagatala and Gakh.

Reference: Guliyev G.N., Gasimova N.I.

Photo: http://xn--80afahik1bacv9b3i.xn--p1ai/taxon/539/maloaziatskaya_p/

Avropa qar siçanı***Chionomys nivalis*
Martins, 1842**

Dəstə / Order: Gəmiricilər - Rodentia
Fəsilə / Family: Siçancıqlar - Cricetidae

Kateqoriya və statusu: LC. Az təhlükə altındadır, mühafizəyə baxımlı növdür.

Nadir, azsaylı, ümumi areal daxilində az öyrənilmiş növdür.

Yaşlı mərhələnin qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 130 - 150 mm, quyruq uzunluğu 60 - 70 mm (orta hesabla quyruq bədənin 50%-ni təşkil edir), yuxarı azı dişlərinin uzunluğu 5.5 — 7.6 mm, aşağı 5.6 — 7.6 mm. M1- 2.5 — 3.05 — 3.4 mm. M3 qısalmışdır. M1 nisbətən uzundur. Rəngi boz-küldən açıq rəng arasında dəyişir. Üst tərəfinin rəngi tünd, tükləri nisbətən coddur. Quyruğun üst hissəsi açıq olub, berrənglidir.

Yayıması: Qafqaz və ona bitişik Asiya sahəsi ilə məhdudlaşmışdır. Avropanın dağlıq hissəsində və Kopet dağında yayılmışdır. Azərbaycanda iki təcrid olunmuş populyasiyası vardır: Kiçik Qafqaz və Talış.

Yaşayış yeri və həyat tərz: Dağ-çöl, subalp, alp qurşaqlarının qaya, bataqlıqlaşmış çəmən və daş qayaları hissələrində yayılmışdır. Kiçik Qafqaz dağlarında d.s-dən 1500-1600 m hündürlüklərdə, Talış dağlarında isə 1300 m-dən başlayaraq, ən hündür zirvəliklərə qədər rast gəlinir. Bəzi yerlərdə aşağı sərhəddi d.s-dən 900 m-ə qədər aşağı enir.

Sayı: Məlum deyil.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Təbii və antropogen amillər nəticəsində biotopların dəyişkənliyə uğraması bu növün yayıldığı ərazilərdən yaylaq və istirahət yeri kimi istifadə olunması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: IUCN siyahısına salınmışdır. Mühafizəsi müəyyən olunmayıb.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ekologiyası öyrənilmədiyinə görə qorunma tədbirləri hələ hazırlanmamışdır.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycan Faunası. Məməlilər //, Bakı: Elm. 1978. 194 s.; 2. Azərbaycanın heyvanlar aləmi // III Onurğalılar, Bakı, Elm, 2004, 620 s. (s. 513 — 515); 3. Эйгелис Ю.К. Грызуны Восточного Закавказья и проблема оздоровления местных очагов чумы. Саратов // 1980, Изд. Саратовского универс, 262 с.; 4. Громов И.М., Ербаева М.А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны // Ред. Аристов А.А., Баранова Г.И. С-Пб, ЗИН РАН, 1995, 522 с.

Tərtib edən: Quliyev Q.N.

Foto: Mios Andera

English name: Snow vole mouse

Red List Category: LC. Rare and poorly studied species.

Distribution: Caucasus and Asia. Mountainous part of Europe and Copetdag Mountain. Azerbaijan - Lesser Caucasus and Talysh.

Reference: Guliyev G.N.

Photo: Mios Andera

(Zolaqlı kaftar (kaftar***Hyaena hyaena*
L., 1758****Dəstə / Order:** Yırtıcılar - Carnivora**Fəsilə / Family:** Kaftarlar - Hyaenidae

Kateqoriya və statusu: NT; II.3. Böhran vəziyyətdədir. Təbii şəraitdə nəslinin kəsilmə təhlükəsi var. Arealın kənarında olan nadir növdür.

Xarici görünüşü: Bədənin ön hissəsi arxa hissəsindən hündürdür, beli arxaya doğru mailidir. İri qara rəngli qulaqları vardır. Rəngi boz və ya saman rəngindədir, vertikal zolaqları və xalları vardır. Başının ənsə tərəfindən beli boyunca yalmanı vardır.

Yayılməsi: Şimali və Şimal-şərqi Afrika, Ərəbistan yarımadası, Cənubi Qafqaz, İran-Əfqanıstan Yaylası və Hindistan.

Azərbaycanda tarixi arealı Kür-Araz ovalığını, Böyük və Kiçik Qafqazın dağətəyi və alçaqdağlı silsilələrini, Zuvand yaylasını, Naxçıvanı və Qobustanı əhatə edirdi. Son 10 ildə Zuvand yaylasında və Mingəçevir su anbarının şimalında Axar-Baxar silsiləsində cəmi 3 dəfə - yalnız izlərinə rast gəlinmişdir. Qobustan, Axar-Baxar, Bozdağ və Palantökən silsilələrində, Şirvan, Mil və Muğan düzlərində yaşayıb qalma ehtimalı vardır.

Yaşayış yerləri və həyat tərzı: Yaşayış yerləri əsasən arid landşaftları əhatə edir. Alçaqdağlıq ərazilər, təpəli düzənliklər, ardıc (*Juniperus sp.*) və saqqızağac (*Pistacia mutica*) seyrəkmeşəliyi, quraq yüksək dağ yaylaları və s.

Əsasən, ölü heyvan cəsədləri, digər yırtıcıların qida qalıqları, heyvandarlıq təsərrüfatlarının tullantıları ilə qidalanır. Kiçik, xəstə və zəif heyvanlara hücum edir, həşəratla, müxtəlif ot bitkiləri ilə də qidalana bilər.

Monoqamdır. Erkək fərd yuva düzəltməkdə və balaların böyüməsində iştirak edir. Balalar aprel-may aylarında dünyaya gəlir. Zolaqlı kaftarın 1 - 4, adətən 3 balası olur, uzun müddət ana südü ilə qidalanırlar. Ailə şəklində yaşayırlar.

Sayı: Qobustan, Axar-Baxar, Bozdağ və Palantökən silsilələrində və Ceyrançöl, Acınohur, Şirvan, Mil və Muğan düzlərində 20 fərdə qədər qalması ehtimal olunur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Əsas amil Kür-Araz ovalığında ceyran sürülərinin yoxa çıxmasıdır. Ölü heyvan cəsədləri ilə qidalandığına görə yalnız olaraq əhali arasında "goreşən" kimi tanınmış və birbaşa təqibə məruz qalmışdır.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: IUCN siyahısına salınmışdır. Növün yaşayış yerləri Türyançay DTQ, İlisu DTQ-nın Axar-Baxar sahəsi, Eldar Şamı DTQ, Korçay DTQ, Şirvan MP, Zuvand, Qax, Bəndovan, Korçay, Şəmkir yasaqlıqlarında mühafizə olunur.

- Qobustan massivində geniş Xüsusi Mühafizə olunan Təbiət Ərazisi yaratmaq;
- Ceyranların tarixi arealını bərpa etmək, Acınohur, Ceyrançöl, Qobustan ərazilərinə reintroduksiya etmək;
- Kaftarın insan qəbirlərini dağıtması fikrini təkzib edən, nəslinin tükənməsi təhlükəsini aşılamanı maarifləndirici fəalliyət aparmaq.

Məlumat mənbələri: 1. Hacıyev D.V. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Bakı: Elm, 2000, s. 572 — 573; 2. IUCN 2008. 2008 IUCN Red List of Threatened Species. <www.iucnredlist.org>.

Tərtib edən: Əsgərov E.K.

Foto: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Striped_Hyena_5.jpg

English name: Striped hyena

Red List Category: NT; II.3. Critically endangered.

Distribution: Northern and Northeastern part of Africa, Saudi Arabia Peninsula, South Caucasus, Iran, Afghanistan, India. Azerbaijan - Kur-Araz lowlands, foothills of Greater and Lesser Caucasus, Zuvand, Nakhchivan and Gobustan. During the last 10 years it was observed in Zuvand and arid landscapes around the Mingachevir water reservoir.

Reference: Askerov E.K.

Photo: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Striped_Hyena_5.jpg

Qonur ayı***Ursus arctos*
L., 1758**

Dəstə / Order: Yırtıcılar - Carnivora
Fəsilə / Family: Ayılar - Ursidae

Kateqoriya və statusu: LC; II.2. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Geniş yayılmış, bəzi yerlərdə adi, lakin antropogen təsir altında sayı azalan həssas növdür.

Xarici görünüşü: İri başları, kiçik qulaqları və qısa quyruqları vardır. İri güclü pəncələrində uzun caynaqları (8 - 10 sm) mövcuddur. Rəngi qaramtil və ya açıq qonurdur. Böyük Qafqazda yayılmış fərdlərin rəngi daha tünd, Kiçik Qafqaz və Talış dağlarında isə açıqdır. Cavan fərdlərin boğazlarında və sinəsində açıq rəngli "xalta" müşahidə olunur, yaşlandıqda yox olur.

Yayıması: Avropada bir neçə təcrid olunmuş populyasiyası mövcuddur (Pireney, Alp, Apenin, Skandinaviya, Karpat). Rusiyanın meşə ərazilərində, Ön Asiya, Fələstin, İraq və İranın şimalından başlayaraq, Çin və Koreya yarımadasının şimalına qədər və Şimali Amerikada yayılmışdır. Azərbaycanda arealı Böyük və Kiçik Qafqaz, Talış dağlarını, dağətəyi əraziləri əhatə edir.

Yaşayış yerləri və həyat tərzi: Yaşayış yerləri bəzən meşəli, bəzən isə qayalı çılpaq əraziləri əhatə edir. Qidası fəsilərdən asılı olaraq həm bitki, həm də heyvan mənşəlidir. Yazda qar uçğunlarında tələf olmuş heyvanların cəsədi, şirəli bitkilərlə, bitki kökləri və həşəratlarla, payızda daha çox meşə meyvələri, yabanı çətirçiçəkli və taxıl bitkiləri ilə qidalanır. Ev heyvanlarına da hücum edir. Qış yuxusuna gedir. Talış dağlarında qış fəslində yuxuya getməmiş fərdlərə daha çox rast gəlinir. Cütləşmə dövrü may - iyul aylarında baş verir. Boğazlıq dövrü latent mərhələ ilə birlikdə 6 - 8 ay çəkir. Balalar yanvar-mart aylarında hələ qış yuxusu dövründə dünyaya gəlirlər. Adətən 2 - 3, bəzən isə 5 bala dünyaya gətirə bilirlər. Laktasiya müddəti 18 - 30 ay çəkə bilər, balaların böyüməsi və təlimi ilə ana fərd məşğul olur.

Sayı: Azərbaycandakı ayı populyasiyasının sayına qonşu ölkələrdəki populyasiyaların təsiri böyükdür. Ayının respublikamızda əsas arealı olan Böyük Qafqazda fəsilərdən asılı olaraq Şimali Qafqazdan gəlmiş və ya ərazini tərk etmiş fərdlər ümumi sayə kəskin təsir edir. Ekspert qiymətləndirmələrinə görə Azərbaycanda təqribən 500 - 700 fərd mövcuddur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Əsas amil insan tərəfindən birbaşa təqib olunması və yaşayış yerlərinin daralmasıdır.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: İUCN siyahısına salınmışdır. Növün müasir arealı çərçivəsində yaşayış yerləri Zaqatala DTQ, İlisu DTQ, Türyançay DTQ, Şahdağ MP, Altıağac MP, Hirkan MP, Ordubad MP, Göy-göl MP, Zuvand, Ordubad, Arpaçay, Zaqatala, Qax, Şəki, Qızılca yasaqlıqlarında mühafizə olunur. Mövcud XMOTƏ-lərin mühafizə rejimini, texniki təchizatını və infrastrukturunu gücləndirmək, XMOTƏ-lər arasında ekoloji dəhlizlər təşkil etmək,

Məlumat mənbələri: 1.Hacıyev D.V. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Bakı: Elm, 2000, s. 561 - 563.

Tərtib edən: Əsgərov E.K.

Foto: WWF, EİF, Muradov A.S, Əsgərov E.K.

English name: Brown bear

Category and status: LC; II.2. Vulnerable to endangerment in the near future. Sensitive to the anthropogenic effects.

Distribution: Some isolated populations in Europe (Pyrenees, Alp, Apennine, Scandinavia, Karpat). Forests in Russia, Asia, Palestine, Iraq and Iran, China and Korea, North America. Azerbaijan - Greater and Lesser Caucasus, Talysh mountains and foothills.

Reference: Askerov E.K.

Photo: WWF, EİF, Muradov A.S, Askerov E.K.

(Meşə dələsi (Sarıdöş dələ***Martes martes*
Linnaeus, 1758****Dəstə / Order:** Yırtıcılar - Carnivora**Fəsilə / Family:** Dələlər - Mustelidae

Kateqoriya və statusu: LC; II.3. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər.

Xarici görünüşü: daşlıq dələsindən fərqli olaraq bir birinə yaxınlaşmış və iri qulaqlı yumru başa malikdir. Kütləsi 0.5 - 2 kq, bədən uzunluğu 36 - 58, quyruğu 17 - 26 sm-dir (erkəklər dişilərdən iridir). Xəzin rəngi kürəni çalarlarla tutqun qəhvəyidir. Boğazındakı xal qollarının arasına kimi paz şəklində uzanmış sarı rəngdədir.

Yayılması: arealı Avropa, Qərbi Sibir və On Asiyayı əhatə edir. Təsvir olunmuş 7 yarımnövdən Qafqazda və Kiçik Asiyada ən iri forma *M. m. lorenzi* Ognev, 1926 (Qafqaz meşə dələsi) yayılmışdır. Dəniz səviyyəsindən 2700 m-dək olan meşə landşaftları ilə sıx əlaqədardır. Azərbaycanda ancaq Böyük Qafqazda, daha çox şabalıd, giləs və cökə ilə qarışıq fıstıq-vələs meşələrində qeydə alınmışdır. Nisbətən stabil populyasiyası Zaqatala-Balakən bölgəsindədir.

Yaşayış yerləri və həyat tərzi: ağac koğuşlarında yaşayır. Ağaclara dırmaşarkən pəncələrini 180 dərəcə döndərə bilirlər. Əsas etibarilə, gecələr aktivdir. Qida rasionunun əsasını gəmiricilər (sincablar, süleysinlər, sicanlar və s.), quşlar və cücülər təşkil edir. Yayda və payızda, həmçinin, bitki mənşəli yem ilə də (moruq, üzüm, zoğal, palıd qozaları, qoz və s.) qidalanır. Yemə görə yerdəyişmələr edir. Poliqam olub iyul ayında cütləşir. Boğazlıq müddəti 235 günədək çəkir. Doğum may ayında baş verir. Bir nəsilə iki ayadək südlə bəslənən orta hesabla 3 - 4 bala olur. Cavan balalar payızda sərbəst yaşamağa başlayırlar. 14 aydan sonra cinsi yetkinliyə çatırlar.

Sayı: Məlum deyil.

Məhdudlaşdırıcı amillər: qiymətli xəzdərili heyvan olduğuna görə daima insan tərəfindən təqib olunması, meşəsizləşmə prosesinin mənfi təsiri, Qafqazın daha qədim sakini olan daşlıq dələsi tərəfindən rəqabət.

Təbiiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Böyük Qafqazın cənub ətəklərindəki XMOTƏ-lərdə mühafizə olunur. Yayıldığı XMOTƏ-lərdə mühafizə rejimini gücləndirmək, meşələrin qırılmasının qarşısını almaq, qanunsuz ovlanmasının qarşısını alan tədbirlər həyata keçirmək.

Məlumat mənbələri: 1. Hacıyev D.V., Meşə dələsi\ Azərbaycanın heyvanat aləmi. III cild. Bakı, Elm: 2000, səh. 565 - 566.

Tərtib edən: Əsgərov E.K., Raxmatulina İ.K.

Foto: Chris Grady

<http://www.wildlife-imaging.co.uk/gallery/animals/Pine%20Marten/slides/Pine%20Marten-6.html>

English name: Pine marten

Red List Category: LC; II.3. With negative trend.

Distribution: Europe, Western Siberia, Asia Minor, Caucasus. In Azerbaijan it is found only on southern slopes of Greater Caucasus.

Reference: Askerov E.K., Rahmatulina I.K.

Photo: Chris Grady

<http://www.wildlife-imaging.co.uk/gallery/animals/Pine%20Marten/slides/Pine%20Marten-6.html>

(Safsar (Sarıqlı***Vormela peregusna*
Guldenstaedti, 1770****Dəstə / Order:** Yırtıcılar - Carnivora**Fəsilə / Family:** Dələlər - Mustelidae**Kateqoriya və statusu:** VU A2c; II.2. Az öyrənilmiş, pərakəndə yayılmış növdür.**Xarici görünüşü:** Digər dələlərdən əlvan rənglərinə görə fərqlənir. Başın üz hissəsində ağ-qara maskası vardır. Gözlərinin ətrafı boyunca qara, onun üstündə isə geniş ağ zolaq gedir. Qulaqları nisbətən geniş və uzundur, quyruğu tüklüdür. Belinin sarı fonunda dəyirmi qara xallar səpələnmişdir. Ölçüləri xırdadır, uzun bədənə, qısa ayaqlara malikdir.**Yayılməsi:** Cənub-şərqi Avropa, Balkanlar, Kiçik və Ön Asiya, Qafqaz, Orta Asiya və Tyan-Şanda yayılmışlar. Azərbaycanda arealı dağətəyi və mərkəzi düzənlik əraziləri, Zuvand yaylasını və Naxçıvanı əhatə edir.**Yaşayış yerləri və həyat tərzi:** Yaşayış yerləri arid və semiarid lanşaftlarıdır. Yuva qurur, qum siçanlarının yuvasından istifadə edir. Qidasını, əsasən, qum siçanları və digər gəmiricilər təşkil edir. Cütləşməsi yazda baş verir, 3 - 8, adətən isə 3 - 4 bala doğur.**Sayı:** Sayı məlum deyildir.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** 2 əsas amil safsarin sayının azalmasına səbəb olur: i) düzən ərazilərin kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün mənimsənilməsi, bununla da yaşayış yerlərinin azalması, qidasını təşkil edən qum siçanları və digər gəmiricilərə qarşı Dövlət Taun Əleyhinə Stansiyaları tərəfindən zəhərli maddələrdən istifadə edilərək kütləvi mübarizə aparılması.**Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri:** İUCN siyahısına salınmışdır. Növün yaşayış yerləri Türyançay, Korçay, İlisu, Şirvan, Ag-göl və Abşeron Milli Parklarında, Zuvand, Ordubad, Qax, Korçay, Şəmkir yasaqlıqlarında mühafizə olunur.

- Mövcud XMOTƏ-lərin mühafizə rejimini, texniki təchizatını və infrastrukturunu gücləndirmək,
- Qobustan massivində yeni XMOTƏ yaratmaq,
- Növün müasir metodlarla genişmiqyaslı tədqiqatını və monitoringini aparmaq

Məlumat mənbələri: 1. Hacıyev D.V. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Bakı: Elm, 2000, s. 567 — 568; 2.IUCN 2008. 2008 IUCN Red List of Threatened Species. <www.iucnredlist.org>.

Tərtib edən: Əsgərov E.K.

Foto: <http://paradoxusik.livejournal.com/159090.html>, N.Usik

English name: Marbled polecat

Red List Category: VU A2c; II.2. Poorly studied species.

Distribution: Southeastern part of Europe, Balkan, Asia Minor, Caucasus, Central Asia, Tian-Shan. Azerbaijan — foothills of Caucasus Mountains, the central plain, Zuvand and Nakhchivan.

Reference: Askerov E.K.

Photo: <http://paradoxusik.livejournal.com/159090.html>, N.Usik

Qaraquyruq gəlincik***Mustela (Mustela) erminea*
Linnaeus, 1758****Dəstə / Order:** Yırtıcılar - Carnivora**Fəsilə / Family:** Dələlər - Mustelidae**Kateqoriya və statusu:** LC; IV.1. Az öyrənilmiş, nadir rast gəlinən növdür.

Xarici görünüşü: Ölçüləri xırdadır: erkəklərin çəkisi 104 - 150 qr, dişilərininki 50 - 280 qr, bədənin uzunluğu uyğun olaraq 20 - 40 və 17 - 27, quyruq 6.5 - 12 və 5.5 - 10.5 qulaq 1.5 - 2.4 və 1.4 - 2.3 sm-dir. Ölçülərində cinsi dimorfizm aşkar görünür. Bədəni uzunsov formalı və qısa ayaqlar üzərindədir. Xarici görünüşcə oxşar olan gəlincikdən daha iri ölçüləri, uzun quyruğu və ucunun qara olması ilə fərqlənir. Baş qısdır, girdə qulaq seyvanları vardır. Qışda xəzi sıxdır və qatı ağ rəngdədir (bəzən qarın hissəsi sarımtıl olur), yayda bəzən bədənin üst hissəsi qəhvəyi alt hissəsi ağ olur. Caynaqlar açıq rəngli və itidir. Qafqazda xırda ölçüləri və yay xəzinin kərpici-qəhvəyi rəngi ilə fərqlənən *M. (M.) e. teberdina* Kornejev, 1941 yarım-növü yayılmışdır.

Yayıması: Geniş arealı Simali Amerika, Avrasiya, Qafqaz, Mərkəzi Asiya, Saxalin, Kuril adalarını əhatə edir. Müxtəlif landşaftlarda məskunlaşır, suətrafı biotoplara üstünlük verir. Qafqazda d.s.-dən 3500 m-dək hündürlükdə alp çəmənliklərində yaşayır. Azərbaycanda ilk dəfə dəqiq olaraq İsmayilli rayonunun Göyçay çayının mənbələrində (d.s.-dən 2760 m hündürlükdən, 41°01' şimal enliyi, 48°10' şərq uzunluğunda) tapılmışdır. Bu hündürlükdə alp çəmənləri daşlı-kəsəkli qayalıqlarla qarışır, bunların arasında bir neçə fərd qeydə alınmışdır. Daha sonra 13.08.2008-ci il tarixdə d.s. 3500-3600 m yüksəklikdə Bazaryurd dağının (Bazardüzü dağı ilə üz bəüz) ətəyində, Taxtayaylaq-qırxbulaq deyilən ərazidə daşlı-qayalı sahədə AMEA Zoologiya İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən təkrar müşahidə olunmuş və fotosəkilləri çəkilmişdir.

Yaşayış yerləri və həyat tərzı: Sığınacaqlarını gəmiricilərin yuvalarında, ağac kökləri altında, koğuşlarda, qaya çatlarında, çılçırpı komalarında qururlar. Əsasən gecələr və to-

ranlıqda aktivdirlər. Dişi və erkəklər ayrı yaşayırlar. Fərdi sahələri yem ehtiyatından asılı olaraq 10 ha-dan 200 ha-dək dəyişir. Əsasən siçanabənzər gəmiricilər, xırda quşlar, yayda cücülər və giləmeyvələrlə də qidalanırlar. Yem ehtiyatı toplayır. Poliqamdırlar. Kürsək apreldən avqustadək uzanır. Baladoğma aprel-mayda olur. 1-2 dən 11-18-ə qədər (çox vaxt 6-8) bala doğulur. Dişilər 11-14 aydan sonra cinsi yetkinliyə çatır, amma həyatlarının 17-ci günündən onlarda kürsək başlayır və onlar yetkin erkək tərəfindən basıla bilər (bu məməlilər arasında unikal haldır). Erkəklər isə 1 yaşlarında cinsi yetkinliyə çatır.

Sayı: Sayı məlum deyildir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: az tədqiq edildiyinə görə dəqiq məlum deyildir, amma yaylaqların həddindən artıq otarılması nəticəsində dağ ekosistemlərinin deqradasiya etməsi yaşayış yerlərinin və biotoplarının dağıdılmasına səbəb olur.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: məlum olan yaşayış yerləri Şahdağ Milli Parkı hüdudlarında mühafizə olunur,

- Yay otlaqlarında normadan artıq mal-qaranın otarılmasını qadağan etmək,
- Növün müasir metodlarla genişmiqyaslı tədqiqatını və monitoringini aparmaq.

Məlumat mənbələri: 1. Туманов И., Смелов В., Встречается ли горноста́й в Закавказье \ \ Журн. Охота и охотничье хозяйство. № 11. Москва: 2010, стр. 20 - 22.

Tərtib edən: Əsgərov E.K., Raxmatulina İ.K.

Foto: Yusifov E.F.

English name: Stoat

Category and status: LC; IV.1. Poorly studied species.

Distribution: North America, Australia, Eurasia, Caucasus, Central Asia, Sakhalin and Kuril islands. In the Caucasus it is distributed in high mountain landscapes. In Azerbaijan it was recorded 2 times in alpine zone of Shahdag National Park.

Reference: Askerov E.K., Rahmatulina I.K.

Photo: Yusifov E.F.

Çay samuru***Lutra lutra***
Linnaeus, 1758**Dəstə / Order:** Yırtıcılar - Carnivora**Fəsilə / Family:** Dələlər - Mustelidae**Kateqoriyası və statusu: NT; II.2. Mənfi təsirlərə həssas, sayı azalan növdür.**

Qısa təsviri: Yaşlı fərdin bədəninin uzunluğu 60 - 90 sm, quyruğunun uzunluğu 50 sm, çəkisi isə 6 - 10 kq-dır. Dişi fərdlər erkəkdən daha kiçikdir. Bədənin quruluşu uzunsov, elastik və hərəkətlidir. Baş böyük deyil, yuxarıdan aşağıya doğru yastı formalı və yumrudur. Boyun hissəsi qısa, qulaqları girdə və zəif görünür. Gözləri iridir. İri olmayan dirnaqlara və barmaqlararası bağları sıx olan qısa ayaqlara malikdir. Tük örtüyü tünd qəhvəyi rəngdədir, çox sıx və bədən boyunca bərabər yayılmışdır. Qarın hissəsində olan xəzin rəngi bel hissəsindən bir qədər açıqdır.

Yayılması: Avropa, Asiya (Ərəbistan yarımadası və Uzaq Şimaldan başqa), Amerika və Şimali Afrikada geniş yayılmışdır. Yayılmanın yuxarı həddi dəniz səviyyəsindən 2000 m hündürlükdədir.

Azərbaycanda ən sıx yayıldığı ərazilər Lənkəran Təbii Vilayəti və Qanıx (Alazan) çayı vadisidir. Böyük və Kiçik Qafqazın ətəklərində, Kür və Araz çayları boyunca da rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Su ətrafında yaşayan heyvandır. Əsas yaşayış yerləri — orta dağ çaylarının orta axarı, insanların az rast gəldiyi və balıq resursları zəngin olan yerlərdir. Təmiz, şəffaf və soyuq olan nohurlara (girdabı, dəhnəsi olan iti axınlı çaylar, sıx otluqla örtülmüş hissələr, çətin gedilə bilən sahillər, kifayət qədər qida bazası və gizli yerləri olan göllər və ya limanlar) üstünlük verir. Alatoran və gecə vaxtları fəal olurlar. Qida mənbələrinə - Çəkikimilər (Cyprinidae), Qızılbalıqkimilər (Salmanidae), Tikanlı balıqlar (Gasterosteidae), Xanıbalıqkimilər (Percidae) fəsilələrindən olan balıqlar, azsayda qurbağalar, su-bataqlıq quşlarının və çay ördəklərinin balaları, su siçovulu, həşərat və böcəklərin sürfələri, şirinsu xərçəngləri və molyuskalar daxildir. Ən çox cütləşmə dövrü fevral - aprel aylarında baş verir. Yetkinlik dövrü 3 yaşına təsadüf edir.

Sayı: 1980-ci ildə təxmin olunan sayı 1500-ü təşkil edirdi. Hal-hazırda aşkar olunmuş populyasiya sayı 1000-ə yaxındır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Sahilyanı təbii biotopların zəifləməsi, çaylarda hidroloji rejimin pisləşməsi, kənd təsərrüfatında suya tələbatın artması, çayların su rejiminin dəyişməsi, su anbarlarının çirklənməsi nəticəsində balıqların sayının azalması, brakonyerlik, çaylar və göllər boyu ağaclar və kol bitkilərinin yox edilməsi, çaylaqlarda malqaranın otarılması əsas məhdudlaşdırıcı amillərdir. Son illərdə yenotların geniş şəkildə yayılması ciddi məhdudlaşdırıcı amil kimi göstərilə bilər. Belə ki, yenotlar çay samurlarının əsas rəqibidir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: İUCN siyahısına salınmışdır. Biotoplarını əhatə edən bütün qoruq və eləcə də yaşaqlılarda mühafizə olunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: çaylardan meliorativ baxımdan düzgün istifadə edilməsi, çay və göllərin sahili boyunca meşələrin qırılmasına nəzarət vacibdir.

Məlumat mənbələri: 1. Гептнер В.Г., Наумов Н.П. и др., 1967. Млекопитающие Советского Союза // М.: Мысль, т. 2, ч. 1, с. 140 — 141; 2. Животный мир Азербайджана. Позвоночные. Баку: Элм. с. 552 — 570; 3. Литвинов В.П. Кавказская выдра (*Lutra lutra meridionalis*, 1931) в Юго-Восточном Закавказье // Бюлл. Моск. об-ва испыт. природы. Отдел биол. 103, №1. 1998, с. 26 — 27; 4. Касумова Н.И., Айдынов Т.Г., Мамедрзаева Э.Т., Аскеров Э.К. Современное состояние кавказской речной выдры (*Lutra lutra* L.) в Азербайджане // Млекопитающие горных территорий. Матер. междунар. конфер., Налчик, 2007, с. 142 — 147; 5. Соколов В.Е., Сыроечковский Е.Е., Чаповедник СССР. Чаповедники Кавказа // М.: Мысль, 1990, с. 251 - 258.

Tərtib edən: Qasımova N.İ.

Foto: dprgek.ru

English name: Common otter

Red List Category: NT; II.2. Sensitive to negative effects.

Distribution: Europe, Asia (Saudi Arabia Peninsula and Far North), America, North Africa. Iraq, Syria, Israel, Asia Minor. Up to 2000 m above sea level in Caucasus. Azerbaijan — Most densely populated along the rivers in Lenkoran Natural Province and Qanikh (Alazan) River valley. It is distributed also on slopes of Greater and Lesser Caucasus and along the Kur and Araz Rivers

Reference: Gasimova N.İ.

Photo: dprgek.ru

Çöl pişiyi***Felis libyca***
Forster, 1780**Dəstə / Order:** Yırtıcılar - Carnivora**Fəsilə / Family:** Pişiklər - Felidae

Kateqoriya ve statusu: LC; II.3. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Nadir, azsaylı, az öyrənilmiş növ və ya yarımnövdür.

Qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 53 - 70 sm, quyruğu uzun və nazik olub 23 — 35 sm - dir. Çəkisi 3.4 — 5.3 kq - a çatır. Bədənin xəzi, bel tərəfdə boz — sarı, qarın tərəfdə isə çirkli — ağımsov rəngdədir. Bel tərəfində qara xallar səpələnmiş şəkildədir. Buna görə də, ona bəzən xallı pişik deyilir. Xalları fərdi cəhətdən dəyişkəndir. Onlar nisbətən iri və ya xırda, sıx və seyrək yerləşmiş ola bilər. Başın ənsə tərəfində 4 uzunsov tutqun zolaq, bel və qarın tərəflərində isə seyrək yumru qara ləkələr vardır. Quyruğunda 6 - 8 ədəd qara həlqəvi zolaq vardır. Erkəklərdə kəllənin kondilobazal uzunluğu 88 — 103 mm, alın sümüklərinin eni 68 — 82 mm, dişlərdə isə bu göstəricilər 80 — 88 mm və 65 — 67 mm - dir.

Yayılması: Avropada, Afrikada, Asiyada (Fələstin, Suriya, Ərəbistan, İraq, İran, Əfqanıstan, Şimali və Mərkəzi Hindistan, Şimal — qərbi Çinin əksər sahəsi), Cənubi Qafqazda, Qazaxıstan və Orta Asiyada yayılmışdır. Azərbaycanda Muğan və Salyan düzənliklərində, Ceyrançöl. Acınohur çöllərində və Naxçıvanda rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Çöl və düzənliklərdə yayılmışdır. Başlıca olaraq gecə yırtıcılarıdır. Qaş qaralanda ova çıxırlar. Axşam, gecə və səhər fəal olur. Ağaclarla yaxşı dırmaşır.

Sayı: Azərbaycan ərazisində çöl pişiyi həmişə nadir növ olmuşdur. Keçən əsrin 50-ci illərində onlar Muğan və Salyan düzlərində, eləcə də Naxçıvanda, Araz vadisində çoxsaylı olmuş, indi isə həmin yerlərdə rast gəlinmir (X.Ələkbərov). 1965-ci ildə Acınohur çölündə 4 fərd əldə edilmişdir. Bununla yanaşı, N.K. Vereşagin hələ 30-cu illərin sonu, 40-cı illərin

əvvəllərində yazırdı ki, bu növün nadirliyi hər il Lənkəran və Salyan rayonlarından 1 - 2, Naxçıvandan isə 2 - 3 dərinin tədarük məntəqələrinə daxil olmasından görünür. Son zamanlar Azərbaycanın xırda vəhşi pişiklərinin tədqiqatı ilə məşğul olan S.B. Nəsimov da növün nadir olmasını təsdiq etmişdir. Hal-hazırda sayı məlum deyil.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Bu növün sayının dəyişməsinin əsas səbəbi onların yaşadığı yerlərdə kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin güclənməsidir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Mühafizə olunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qorunması davam etdirilməlidir.

Məlumat mənbələri: 1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III Onurğalılar, 2004, s. 551 - 552;
2. Верещагин Н.К. Каталог зверей Азербайджана. Баку: Азфан, 1942, с. 37 - 38.

Tərtib edən: Quliyev Q.N.

Foto 1: <http://www.petcaregt.com/blog/wild-tabby-cats.html>

Foto 2: WWF, CAT SG/MBZ, EİF, Talıbov T.H. və b.

English name: African wild cat

Red List Category: LC; II.3. Vulnerable to endangerment in the near future. Sensitive, poorly studied species\subspecies.

Distribution: Europe, Africa, Asia (Palestine, Syria, Saudi Arabia, Iraq, Iran, Afghanistan, Northern and Central India, main parts of Northwestern China, South Caucasus, Kazakhstan and Central Asia. Azerbaijan - Mughan and Salyan slopes, Jeyranchel and Ajinohur plains, Nakhchivan.

Reference: Guliyev G.N.

Photo 1: <http://www.petcaregt.com/blog/wild-tabby-cats.html>

Photo 2: WWF, CAT SG/MBZ, EİF, Talıbov T.H. et all.

Qamışlıq pişiyi***Felis (chaus) chaus***
Guldendstadt, 1776**Dəstə / Order:** Yırtıcılar - Carnivora**Fəsilə / Family:** Pişiklər - Felidae

Kateqoriya və Statusu: LC; II.2. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Geniş yayılmış, bəzi yerlərdə adi, lakin antropogen təsirlər altında sayı azalan həssas növdür.

Qısa təsviri: Cinsə daxil olan növlər içərisində ən irisidir. Erkəklərin bədəninin uzunluğu 66 - 96 sm, dişilərin bədəninin uzunluğu 59 - 84 sm, quyruğunun uzunluğu 30 sm-ə, çəkisi 16 kq-a qədərdir. Bədəni nisbətən qısa, ayaqları uzun, qulaqlarında kiçik tükcüklər vardır. Xarici görünüşünə görə vaşağı xatırladır. Xəzinin rəngi berrəngli kürentəhər-qonurtəhər-boz, ayaqlarında, quyruğunda və sinəsində köndələn tünd zolaqlar var. Quyruğunun uc hissəsi qara rənglidir. Gözünün qüzehli qişası yaşımtil-sarı rənglidir. Göz bəbəyi çatdaqşəkilli, şaqulidir. Burnu çəhrayıdır. Pəncələrin yasdıqları çılpacdır, üzərində xəz yoxdur, qara rənglidir. Cinsi demorfizm nəzərə çarpır — erkəklər dişilərdən fərqlənir. Ömrünün uzunluğu 15 ildir.

Yayılması: Ön və Kiçik Asiya, Zaqaqqaziya və Orta Asiyadan Hindistana, Hind-Çinə və cənub-qərbi Çinə doğru ərazilərdə yayılmışdır. Respublikada yayılma ərazisi Samur-Dəvəçi düzənliyini, Quba-Qusar rayonunun dağətəyi hissələrini, Xəzər dənizinin sahillərini (Salyan rayonundan başlayaraq Azərbaycanın cənub sərhədlərinə qədər) əhatə edir. Kür, Araz, Qabırri (İori), Qanıx (Alazan) çaylarının və onların axınlarında (qollarında) rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Tuqay və ovalıq meşələrdə, qamışlıqlarda, cil və su qamışından ibarət sıx cəngəlliklərdə, çayların, göllərin və dənizlərin aran sahillərində tikanlı kol-luqlarda yaşayır. Açıq çöllərdə və ya səhralarda nadir hallarda rast gəlinir. Mənfi temperatura və qar örtüyünə davamsızdır. Bəzən insanların yaşayış yerlərinə yaxın məskunlaşır. Cütləşmə fevral-mart aylarında baş verir və pişiklər üçün xarakterik olan erkək fərdlərin bərk qışqırıqları ilə müşayiət olunur. Boğazlıq dövrü 66 gün davam edir. May ayında 2 - 5 bala doğulur. Yarım ildən sonra cinsi yetişkənliyə çatır. Heyvanlar cütləşmə dövründə insanlar üçün təhlükəli ola bilər. Qida rasionu məskunlaşma zonasından asılıdır. Əsasən, qunduz,

gəmiricilər (tarla siçanları, siçanlar və ərəbdovşanları) və suda üzən quşlarla qidalanır. Tısbağaları, ilanları, kərtənkəlləri yeyir, balığı xoşlayır. Bəzən dovşanları, kiçik dırnaqlıların balalarını ovlayır. Əla "ovçu"lardır. Gecə, alaqaranlıq həyat tərzini keçirir. Suda çabalamağı xoşlayır.

Sayı: Dəqiq məlum deyil.

Məhdudlaşdırıcı amillər: yaşayış yerlərinin deqradasiyası kəskin azalmaya səbəb olmuşdur

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: İUCN siyahısına salınmışdır. Xüsusi mühafizə tədbirləri mövcud deyil.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: əsas yaşayış biotopları olan qamışlıq ərazilərdə brakonyarlar və çobanlar tərəfindən yanğınlar törədilməsinin qarşısını almaq məqsədilə mühafizə tədbirlərinin gücləndirilməsi

Məlumat mənbələri: 1. Громов И.М., Ербаева М.А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны. Ред. А.А. Аристов, Г.И. Баранова. СПб: ЗИН РАН, 1995, с. 522; 2. Животный мир Азербайджана. Б.: Элм, 2000. с. 584 - 587; 3. Насибов С.Б., Гидаятов Ю.Х. Распространение и численность камышового кота на Большом и Малом Кавказе в пределах Азербайджана. Баку: Элм, 1985, с. 120 - 131.

Tərtib edən: Qasımova N.İ.

Foto: WWF, EİF, Muradov A.S., Əsgərov E.K. və b

English name: Jungle cat

Red List Category: LC; II.2. Vulnerable to endangerment in the near future. Sensitive to anthropogenic effects.

Distribution: Asia Minor, South Caucasus and Central Asia, India, Indochina and Southwestern China. Azerbaijan - Samur-Davachi lowland, foothills of Greater Caucasus, Caspian Sea coast and reedbeds and floodplain forests along the Kur, Araz, Gabirri (İori), and (Qanikh) Alazan rivers.

Reference: Gasimova N.İ.

Photo: WWF, EİF, Muradov, Askerov et all

Vaşaq***Lynx lynx***
L., 1758**Dəstə / Order:** Yırtıcılar - Carnivora**Fəsilə / Family:** Pişiklər - Felidae

Kateqoriya və statusu: LC; II.2. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Geniş yayılmış, bəzi yerlərdə adi, lakin antropogen təsir altında sayı azalan həssas növdür.

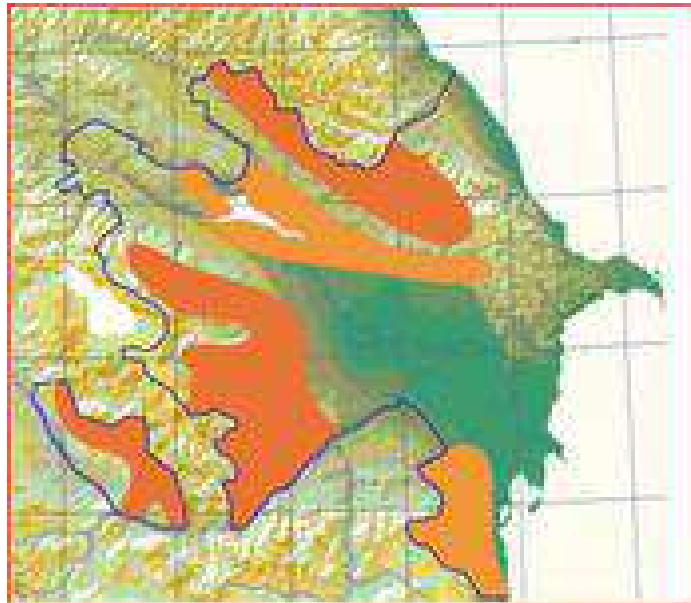
Xarici görünüşü: Tipik pişik formasından fərqlidir. Qısa bədən və uzun qolların, qısa quyruğun, qulaqlarında firçanın, başının yanlarında isə bakenbardşəkilli uzun tüklərin olması onu digər pişiklərdən kəskin fərqləndirir. Rəngi küren, açıq sarı və digər çalardadır, üzərində xallar və zolaqlar olur.

Yayılması: Avropa, Qafqaz, Sibir, Orta Asiya, Uzaq Şərq və Şimali Himalayda yayılmışdır. Azərbaycanda tarixi arealı bütün dağların meşə qurşağını, dağətəyi alçaqdağlı silsilələri, Naxçıvanı və Zuvand yaylasını əhatə edirdi. Meşə sahələrinin azalması nəticəsində bir çox ərazilərdə artıq yoxa çıxmışdır. Son 10 ilin tədqiqatları vaşaqın Hirkan meşələrində, Zəngəzur silsiləsində, Mingəçevir su anbarının ətrafındakı arid landşaftlarda yaşayıb qalmasını müəyyən etmişdir. Kiçik Qafqazın işğal altında qalmış ərazilərində də yayılması güman olunur. Daha stabil və sıx populyasiya Axar-Baxar silsiləsində mövcuddur.

Yaşayış yerləri və həyat tərzi: Yaşayış yerləri həm meşəli, həm də qayalı çılpaq əraziləri əhatə edir. Ardıc və saqqız ağacları üstünlük təşkil edən seyrək meşəlikdə də rast gəlinir. Qidasını orta və kiçik ölçülü məməlilər (cüyür, köpgər, tur, maral və donuz balaları, dovşan, siçankimilər və s), quşlar (tetra, ular, qırqovul, kəklik və s) təşkil edir. Cütləşmə dövrü fevral-mart aylarına təsadüf edir, 3 — 3.5 aylıq boğazlıq dövründən sonra 2 - 3 bala doğurlar.

Sayı: Dəqiq sayı məlum deyildir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşayış yerlərinin azalması, insan tərəfindən birbaşa təqib olunması və qida obyektlərinin sayının azalmasıdır.

Tətbiq olunmuş və lazımı mühafizə tədbirləri: İUCN siyahısına salınmışdır. Növün yaşayış yerləri Türyançay, Korçay, Zaqatala, İlisu qoruqlarında, Şahdağ, Hirkan, Zəngəzur, Göy-göl, Altı-ağac Milli Parklarında, Zuvand, Ordubad, Qax, Korçay, Qızılca, Şəmkir, Şəki və Qəbələ yasaqlıqlarında mühafizə olunur.

Qida bazasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə Acınohur düzündə və ətraf ərazilərdə ceyranın, Hirkan MP-də nəcib maralın tarixi arealını bərpa etmək, XMOTƏ-lər arasında yaşıl dəhlizlər təşkil etmək.

Məlumat mənbələri: 1.Hacıyev D.V. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Bakı: Elm, 2000, s. 587 — 588; 2. IUCN 2008. 2008 IUCN Red List of Threatened Species. <www.iucnredlist.org>.

Tərtib edən: Əsgərov E.K.

Foto: WWF, EİF, Muradov, Əsgərov və b.

English name: Lynx

Red List Category: LC; II.2. Vulnerable to endangerment in the near future. Sensitive to anthropogenic effects.

Distribution: Europe, Caucasus, Siberia, Central Asia, Far East, Northern Himalaya. Azerbaijan - mountainous forests, foothills, Nakhchivan and Zuvand. In last 10 years the stable populations observed in Hirkan forests, Zangezur and arid landscapes around the Mingachevir water reservoir.

Reference: Askerov E.K.

Photo: WWF, EİF, Muradov, Askerov et all.

Manul pişiyi***Otocolobus manul*
Pallas, 1776.**

Dəstə / Order: Yırtıcılar - Carnivora
Fəsilə / Family: Pişiklər - FelidaeA

Kateqoriya və statusu: NT; II.3, IV.1. Az öyrənilmişdir. Nadir, azsaylı, ümumi areal daxilində az öyrənilmiş növ.

Xarici görünüşü: Ölçüləri ev pişiyi boyda olsa da, görkəmcə ondan xeyli fərqlənir. Onun qolları daha qısa, bədənini daha massiv, xəzi isə sıx və uzundur. Enli və yastı başının üzərində kiçik qulaqları bir-birindən aralı şəkildə yerləşmişdir, bəzən tükün içində gizlənmiş olur. Gözlərinin qırağından sifətinin kənarı ilə uzun tüklər (baklar) nəzərə çarpır. Xəzi bəzən tutqun (çirkli-sarı-boz), bəzən isə qırmızımtıl-sarı rəngdə olur.

Yayıması: Orta və Mərkəzi Asiya, cənubi Qafqaz və qərbi İrandan başlayaraq, Baykal ətrafı, Monqolustan və şimal-qərbi Çinə qədər ərazilərdə yayılmışdır.

Azərbaycanda, yalnız Naxçıvanda rast gəlinməsi barədə 3 - 4 fakt vardır.

Yaşayış yerləri və həyat tərzi: Azərbaycanda biologiyası öyrənilməmişdir. Arealının digər sahələrində aparılan tədqiqatlara əsasən, kəskin kontinental iqlim şəraiti, qışda aşağı temperaturu və nazik qar örtüyü olan ərazilərdə yayılmışdır. Bozqır və yarımsəhra ərazilərdə, hündür dağ qayalıqlarında rast gəlinir. Yuvasını qaya yarıqlarında, kolluqlarda, köhnə porsuq yuvalarında qurur. Qidasını, əsasən siçanabənzər gəmiricilər, quşlar təşkil edir. Hərəkətləri ləngdir, təqib zamanı gizlənməklə və hündür yerlərə dırmaşmaqla canını qurtarır. Fevral-mart aylarında cütləşir, 60 gün boğazlıq dövründən sonra 2-6 gözləri yumulu bala dünyaya gətirir. 10 ayliqda balalar yetkinliyə çatırlar.

Sayı: Dəqiq sayı məlum deyildir. Çox nadir hallarda Naxçıvan MR-də rast gəlinir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Öyrənilməyib. Xüsusən, qışı sərt və uzun keçən illərdə tələf olmaları məlumdur.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Növün yaşayış yerləri Zəngəzur MP, Ordubad və Arazboyu yasaqlıqlarında mühafizə olunur. Ekologiyası öyrənilmədiyindən mühafizə tədbirləri hələ hazırlanmaqdadır.

Məlumat mənbələri: 1. Hacıyev D.V. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Bakı: Elm, 2000, s. 588; 2. Talıbov T.H. Naxçıvan MR Qırmızı Kitabı. Naxçıvan: Əcəmi, 2006. s. 154 - 186.

Tərtib edənlər: Əsgərov E.K., Talıbov T.H.

Foto: Baraşkova A.

English name: Manul

Red List Category: NT; I.3, IV.1. Poorly studied species.

Distribution: Central Asia, South Caucasus and Western part of Iran, Baykal, Mongolia and Northwestern part of China. Azerbaijan — only in Nakhchivan.

Reference: Askerov E.K., Talıbov T.H.

Photo: Baraşkova A.

Bəbir (Qaplan)***Panthera pardus***
L., 1758**Dəstə / Order:** Yırtıcılar - Carnivora**Fəsilə / Family:** Pişiklər - Felidae**Kateqoriya və statusu:** NT; II.3. Mənfi təsirlərə həssas, sayı azalmağa olan növdür.**Xarici görünüşü:** Tipik pişik formasına malikdir. Güclü qolları, cüssəli bədəni vardır. Rəngi sarı, açıq sarı və ya qırmızımtıl sarıdır. Üzərində rozet şəkilli xalları vardır. Qarın tərəfi daha açıq rəngdədir. Uzun quyruğu da xallıdır, ucunda isə sıx qara halqalar vardır.**Yayılməsi:** Afrika, Ərəbistan yarımadası, Qafqaz, İran-Əfqan yaylası, Hindistan, Çin, Uzaq Şərqi. Azərbaycanda tarixi arealı Böyük və Kiçik Qafqazın, Talış dağlarının dağətəyi ərazilərini, Zuvand yaylasını, Naxçıvanı əhatə edirdi. Son 10 ilin tədqiqatları bəbirin Hirkan meşələrində, Zəngəzur silsiləsində, Darıdağ, Nehrəmdağ və Dərəşamda, Mingəçevir su anbarının şimalında Axar-Baxar silsiləsində yaşayıb qalmasını müəyyən etmişdir. Kiçik Qafqazın işğal altında qalmış ərazilərində də yayılması barədə faktlar mövcuddur.**Yaşayış yerləri və həyat tərzi:** Yaşayış yerləri bəzən meşəli, bəzən isə qayalı çılpaq əraziləri əhatə edir. Açıq dağlıqda sığınacaqların və ov güdmək üçün daldanacaqların çox olduğu kəskin parçalanmış relyefə üstünlük verir. İri dirnaqlı heyvanlarla (çöl donuzu, cüyür, maral, dağ keçisi, muflon və s) qidalanır. Əsas şikarı sayılan bu heyvanlar az olan yerlərdə tülkü, porsuq, tirəndaz, dovşan, ev heyvanları və s hücum edir. Cütləşmə dekabr-yanvarda baş verir, balalar aprel-mayda dünyaya gəlir. 2-3 bala doğurlar. Balalar böyüyəndən sonra ailə dağılır və tənha həyat sürürlər.**Sayı:** Respublika ərazisində işğal olunmuş ərazilər daxil olmaqla, 15-ə qədər fərdin yaşayıb qalması hesab olunur.**Məhdudlaşdırıcı amillər:** İnsan tərəfindən birbaşa təqib olunması və əsas qida obyektlərinin sayının kəskin azalmasıdır.

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Növün müasir arealı çərçivəsində yaşayış yerləri Türyançay DTQ, İlisu DTQ-nın Axar-Baxar sahəsi, Korçay DTQ, Hirkan MP, Zəngəzur MP, Göy-göl MP, Zuvand, Ordubad, Qax, Korçay yasaqlıqlarında mühafizə olunur. Qida bazasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə, Acınohur düzündə və ətraf ərazilərdə ceyranın, Hirkan MP-də necib maralın tarixi arealını bərpa etmək, XMOTƏ-lər arasında ekoloji dəhlizlər təşkil etmək.

Məlumat mənbələri: 1. Lukarevski V.S., Akkiyev M., Askerov E., Agili A., Can E., Gurielidze Z., Kudaktin A., Yarovenko Y. 2007. Status of the leopard in the Caucasus. Cat News Special Issue, No 2; 2. Zazanashvili N., Morschel F., Askerov E., Krever V., Farvar M., Kalem S. 2007. Conservation of the leopard in the Caucasus. Cat News Special Issue, No 2.

Tərtib edən: Əsgərov E.K.

Foto: NACRES QHT (Gürcüstan)

English name: Leopard

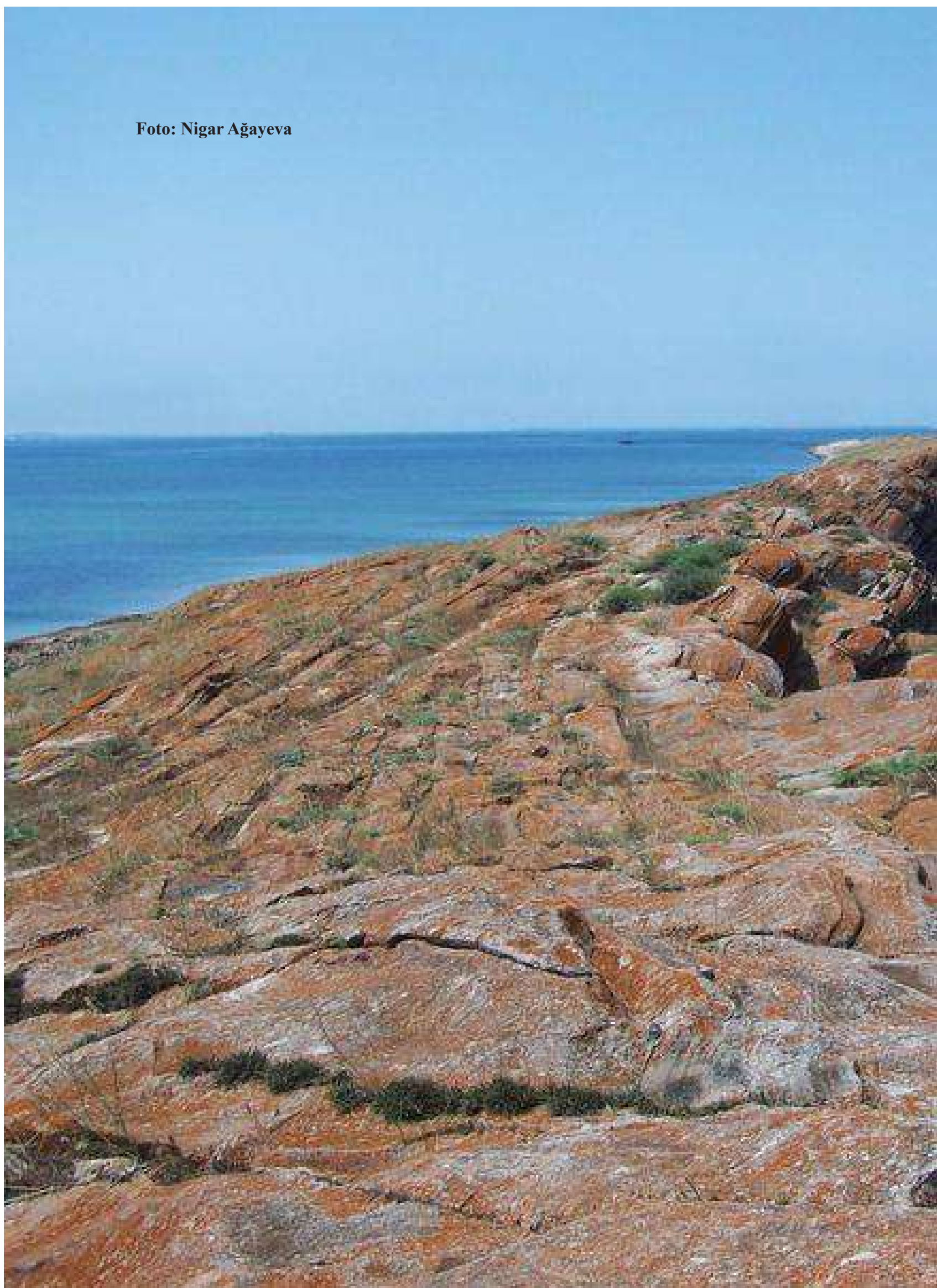
Red List Category: NT; II.3. Sensitive to the negative effects. Limited in numbers.

Distribution: Africa, Saudi Arabia Peninsula, Caucasus, Iran, Afghanistan, India, China, Far East. Azerbaijan - Greater and Lesser Caucasus, foothills of Talysh Mountains, Zuvand, Nakhchivan. In last 10 years observed in Hirkan forests, Zangezur, Darıdagh, Nehramdagh and Darasham, Mingachevir water reservoir.

Tərtibçi: Askerov E.K.

Photo: NACRES NGO (Georgia)

Foto: Nigar Ağayeva

Xəzər suiti***Phoca caspica***
Gmelin, 1788**Dəstə / Order:** Pərayaqlılar - Pinnipeds**Fəsilə / Family:** Əsl suitilər - Phocidae

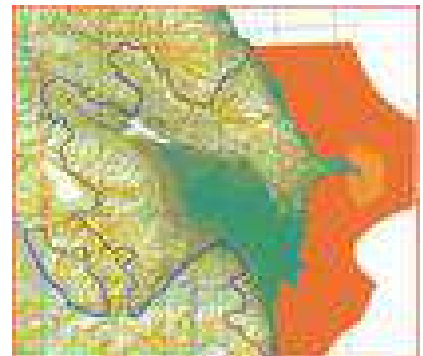
Kateqoriyası və statusu: EN A2abd+3bd+4abd; II.1, II.2. Təhlükə altında olan, təbii şəraitdə son 10 ildə 50 - 80 % azalmış, sayı azalmaqda olan endem və reliktd növdür.

Yetkinlik dövrünün qısa təsviri: Bədənin uzunluğu 150 sm-ə qədərdir, orta çəkisi 75 kq, maksimal çəkisi isə 100 kq-dır. Bədəni nisbətən kökdür, boynun qısa olmasına baxmayaraq, az da olsa nəzərə çarpır, başı böyük deyil. Yastılanmış vibrisin kənarları dalğavaridir. Rəngi fərqli şəkildə dəyişir. Bədənin üst qatı tünd, qarın hissəsi isə açıq boz rəngdədir. Bütün bədən boyunca tünd boz, qəhvəyi, bəzən isə qara rənglərdə nizamsız ləkələr müxtəlif ölçü və formalarda yayılmışdır. Erkək cinsin dərisinin rəngi dişilərdən fərqli olaraq daha parlaq və kontrastlıdır.

Yayılması: Xəzərin bütün akvatoriyasını və arxipelaqlar qrupunu əhatə edir. Lakin bir yerə toplanması qida və reproduktiv miqrasiyalarla əlaqədar olaraq mövsümidir. Azərbaycanda - Xəzərin Azərbaycan sektorunun bütün akvatoriyasını və Abşeron arxipelaqının ayrı-ayrı adalarını əhatə edir. Son 5 - 6 ildə Azərbaycan akvatoriyasında onların daimi yataqları artıq mövcud deyil. 20- ci əsrin 30-cu illərində Şahdili və ona bitişik adalarda suitilərin ovlanması həyata keçirilirdi. Hər il on minə yaxın suiti ovlanırdı. 60 - 70- ci illərdə onların yatağı demək olar ki, Abşeron və Bakı arxipelaqlarını bütünlüklə əhatə edirdi.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: İstirahət məqsədilə adalara və dillərə, bəzən isə sahilə çıxırlar. Mövsümi miqrasiyanı həyata keçirirlər: Noyabr - dekabr aylarında Xəzərin şimali akvatoriyası olan Rusiyanın və ən başlıcası Qazaxıstanın sahillərində məskən salırlar. Burada yanvarın 25-dən fevralın 5-nə kimi buz meydançalarında balalama dövrü başlayır. Bala suitilər tamam ağ rəngdə olur. Laktasiya dövrü bir ay davam edir. Bala suitilər doğulduqdan iki həftə sonra tüləmə baş verir və ağ rəngini boza dəyişir. Laktasiya dövrü bitdikdən sonra dişi suiti körpəsindən uzaqlaşır və onlarda yenidən cütləşmə dövrü başlayır. Boğazlıq dövrü 11 ay davam edir. Balalama, laktasiya və cütləşmə dövrlərində suitilərdə zəif qidalanma və çəkələrinin təxminən yarıya kimi itirilməsi müşahidə olunur. Buzlar əriməyə başladığında onların qidalanma məqsədi ilə Mərkəzi və Cənubi Xəzərə doğru yaz miqrasiyası başlayır. Aprelin sonu mayın əvvəllərində suitilər Azərbaycan akvatoriyasına gəlirlər. Bu dövrdə suitilərin çoxsayda topladığı yerlər Abşeron arxipelaqının adaları, xüsusilə Çilov adası, həmçinin Pirallahı və Çilov adaları arasında yerləşən adalardır (Kiçik Tava, Böyük Tava, Tavaaltı Dardanel). Həmin dövrdə suitilərin sayı 2000-ə çatır. Bundan sonra suitilər miqrasiyanı qida obyektlərinə (əsasən kilke balığı) görə müəyyənləşdirərək, bərabər şəkildə mərkəzi və cənubi Xəzər istiqamətində bölünürlər. Suitilər iyun ayında Xəzərin İran sahillərinə çatırlar.

Sayı: 20-ci əsrin əvvəllərində onların sayı bir neçə milyon təşkil edirdisə, 1990-cı ildə onların sayı 400 - 500 minə kimi azalmışdı. Hal-hazırda suitilərin sayı 100 - 110 mindir. Demək olar ki, son 20 il ərzində onların sayı dörd dəfə azalmışdır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Antropogen təsirlər: həyəcan faktoru, miqrasiya yollarının pozulması; brakonyerlərin balıq ovu nəticəsində suitilərin torlara düşməsi və tələf olması; onların məskunlaşdığı yataqlarda brakonyerlər tərəfindən məhvi (dəri, yağ və qaraciyər əldə etmək məqsədilə); Şimali Xəzərdə onların ovlanması; sahilə tikililərin fəal şəkildə aparılması; kimyəvi maddələrdən zəhərlənmə (üzvi xlortərkibli birləşmələr); parazit qurdlarla yoluxma (26 növdən artıq helmintlər); bakterioloji yoluxmalar; salmonella; it vəbası və qızılca viruslarından (morbil virusu) yaranan epidemiyalar; qida mənbəyinin kəskin şəkildə azalması (Mnemiopsis ledi molyuskaların yaranması səbəbindən).

Tətbiq olunmuş və lazımi mühafizə tədbirləri: Görülmüş tədbirlər daha çox rəsmi xarakter daşıyır. Suitilərin yataqlarının və mövsümi toplandığı yerlərin balıqçılardan, quş ovçularından və digər nəqliyyat vasitələrindən mühafizəsini təşkil etmək, brakonyerlər tərəfindən çoxmetrli torların qurulmasına və suitilərin onlara düşən halda məhv edilməsinə nəzarət, yerli əhali arasında təbliğat işləri aparmaq.

Məlumat mənbələri: 1. Eybatov T.M. "Caspian seal mortality in Azerbaijan." Caspian environment program. Proseedings from the first bio-network workshop. Bordeaux, November 1997, p. 95-101. 2. Гаджиев Д.В., Эйбатов Т.М. «Морфология зубного аппарата ластоногих» Баку. «Элм» 1995. 173 с. 3. Эйбатов Т.М. Каспийский тюлень (*Pusa Caspica* Gmel.) эндемик Каспия. АМЕА-ның xəbərləri, yer elmləri. № 4. 2010. ы. 151-169. 4. Allchin C.R., Barrat T., Duck C.D., Kennedy S/ Eybatov T.M., Wilson S. "Surveys of Caspian nseals in the Apsheron peninsula region and pathology analyses of dead seal tissues". Caspian environment program. Proseedings from the first bio-network workshop. Bordeaux, November 1997, p. 101-118.

Tərtib edən: Eybatov T.M.

Foto: animalpicturesarchive.com

English name: Caspian seal

Red List Category: EN A2abd+3bd+4abd; II.1, II.2. Endangered species, reduced in numbers in last 10 years (50-80%). Limited in numbers endemic and relict species.

Distribution: Caspian Sea area. Seasonal because of reproductive migration.

Reference: Eibatov T.M.

Photo: animalpicturesarchive.com

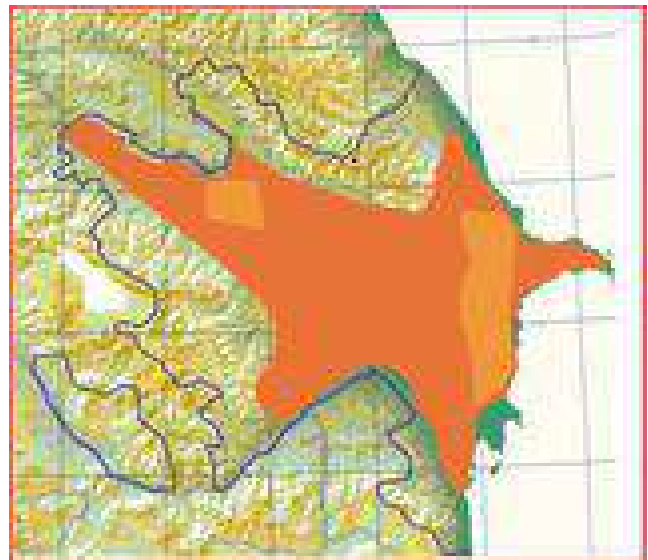
Ceyran***Gazella subgutturosa*
Guldenstaedt, 1780****Dəstə / Order:** Cütdırnaqlılar - Artiodactyla**Fəsilə / Family:** Boşbuynuzlular - Bovidae

Kateqoriyası və statusu: VU A2ad; II.1, II.4. Xüsusi mühafizə olunan ərazilərdə olduğu üçün az təhlükə altında olan, mühafizəyə baxımlı, arealın kənarlarında yerləşən nadir növ.

Qısa təsviri: Ən saciyyəvi cəhəti lira formasında olan buynuz quruluşunun olmasıdır. Buynuzları dalğavari halqalarla örtülmüşdür, qara rəngdədir və yalnız erkək fərdlərdə olur. Boynu nisbətən uzun olub, orta hissədən bir qədər önə qabarmışdır. Çənə hissədən azca aşağı-ön tərəfdə uzaqdan görünə bilən hulqum vardır. Qarın və ayaqlarının iç tərəfləri ağdır.

Yayıması: arealı Cənubi Qafqaz, Mərkəzi və Ön Asiya, İran, Əfqanıstan, Qobi, Tibet və Qazaxstan ərazisini əhatə edir. Azərbaycanda isə XIX — XX əsrlərdə mövcud olmuş təbii areallardan yalnız Giləzi ərazisində kiçik bir təbii populyasiya şəklində (10 - 15 baş) qala bilməmişdir. XIX əsrin ortalarında ceyran səhralarda və düzənliklərdə çoxsaylı növ hesab edilirdi. Zaqafqaziya dəmir yolu çəkilən zaman (1923) ceyranlar Bakı yaxınlığından Tiflisə qədər uzanan çöllərdə geniş yayılmışdı. Ən çox sayə malik ərazilər Mil, Qarabağ və Muğan düzləri olmuşdur. Vaxtilə, sayca ən çox olan Muğan düzündə hazırda bu heyvanın nəsləi tamam kəsilmişdir. Hal-hazırda ən çox sayə malik populyasiyalari Şirvan MP-ı, Korçay ya-saqlığı və çox kiçik bir qrup Qobustana, Acınohur düzündə yaşayır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Yaşayış yerləri yovşanlı, şoranotulu səhralar və yovşanlı - qırtıclı yarımsəhra landşaftıdır. Digər antiloplardan fərqli olaraq, nahamar, dərəli-təpəli və yarım örtülü biotoplarda da yaşamağa uyğunlaşır. Dəstələrlə yaşayırlar. Sürülərin yaranması və sürülük əmsalı (ölçüləri) fəsillərlə əlaqədar dəyişir. Yaş və cinsiyyətə görə də qruplaşır. Cütləşmə dövrümdə, yerdəyişmə zamanı və soyuq, şaxtalı aylarda kiçik sürülər birləşir, yaz və yay aylarında isə, onlar, yenidən kiçik dəstələrə ayrılır. Fəsillərlə bağlı olaraq arealdaxili köçmələr (miqrasiyalar) edirlər. İsti fəsillərdə səhər və axşam saatlarında fəal qidalanır, çox isti keçən saatlarda sərin düşənə qədər dincəliirlər. Fəsli dəyişmələrdən tük örtüyünün rəng dəyişməsi və tüləmə hadisələri də səciyyəvi olaraq 2 dəfə - yaz (mart-aprel) və payız (sentyabr-oktyabr) fəsinde baş verir. Cütləşmə (noyabr, dekabr), boğazlıq (yanvar-may) və doğum (aprelin sonundan — iyunun ortalarına kimi) dövrləri onların çoxalma xüsusiyyətlərini təşkil edir. Boğazlıq müddəti təxminən 5 — 5.5 aya qədər davam edir. Cinsi yetişkənlik dişi fərdlərdə 7-19 aya, erkək fərdlərdə isə 1.5 — 2.5 ilə başa çatır. Orta ömür müddəti 8 - 12 ildir. Ceyranlar ilin bütün fəsillərində çox

aktiv qidalanır. Qida rasionunun əsas tərkibi otlar, taxıllar, şoranlı bitkilər və çoxillik kollardan ibarətdir. Şirin sudan çətinlik olduqda qar və şor sudan da istifadə edirlər.

Sayı: XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ceyranların sayı 40 min başdan çox olmuşdur. Ən çox sıxlığa malik olan Kür-Araz ovalığında onların yaşayış sahələrinin 95 - 99%-i əkin sahələrinə və yaşayış məntəqələrinə çevrilmişdir. Təsərrüfat sahələrinin intensiv genişləndirilməsi və kütləvi ovlanması nəticəsində tarixi areallarının təxminən 1.5 - 2%-ə qədər əlaqəsiz — lokal şəkildə qalmışdır (cənub-şərqi Şirvan düzü, Korçay sahəsi və çox məhdud olan Giləzi ərazisində). Hal-hazırda, Azərbaycanda, orta hesabla 5000 - 5500 başa qədər ceyran vardır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: brakonyerlik, biotoplarda ev heyvanlarının otarılması, otlaqların biçilməsi, yaşayış yerlərinin zəbt edilməsi, yandırılması.

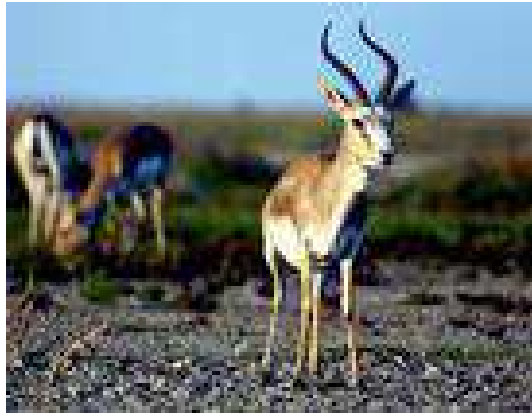
Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ceyranların keçmiş tarixi ərazilərinə köçürülməsinə başlanmışdır. Yaşayış yerlərində qorunma rejimi möhkəmləndirilmişdir. Bu heyvanların Qobustan və İlisu qoruğuna reintroduksiyası da bu tədbirlərdəndir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Vacib tədbirlər olaraq — ceyranların reintroduksiyasının həyata keçirilməsini sürətləndirmək. Zəngi sahəsində, Giləzi ərazisində və Ceyrançöldə ceyranların tarixi arealının bərpası istiqamətində tədbirlər görmək.

Məlumat mənbələri: 1.Верещагин Н.К. Каталог зверей Азербайджана. Баку, АН Азерб. ССР, 1942; 2. Алекберов Х.М. Млекопитающие Юго-западного Азербайджана. Баку, АН Азерб. ССР, 1966; 3. Quliyev S.M. Tanış olun, ceyran. Tbilisi, 2004, 20 s.; 4. Quliyev S.M. Azərbaycanın cütdırnaqlılar faunası. Bakı: Elm və Təhsil, 2008, 224 s. (55 - 83).

Tərtib edən: Quliyev S.M.

Foto: Hartmut Müller

English name: Gazella

Red List Category: VU A2ad; II.1, II.4. Survived at the edge of its global range

Distribution: South Caucasus, Central Asia, Iran, Afghanistan, Gobi, Tibet and Kazakhstan. Azerbaijan - Mil, Garabakh and Mughan plains. The largest population is observed in Shirvan NP, small groups found in arid landscapes around the Mingechaur Üater Reservoir and in Gobustan Plateau.

Reference: Guliyev S.M.

Photo: Hartmut Müller

Qafqaz köpgəri***Rupicapra rupicapra***
L., 1758**Dəstə / Order:** Cütdırnaqlılar - Artiodactyla**Fəsilə / Family:** Boşbuynuzlular - Bovidae

Kateqoriyası və statusu: LC; II.1. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Sayı azalmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Çox da böyük olmayan orta ölçülü bədəne malik olub, (yaşlı erkəklər) cida hündürlüyü 76 - 80, bədən uzunluğu 102 - 119 sm, kütləsi 25 - 35 kq, çox as hallarda 45 kq ola bilər. Köpgərin beli profildən bir az qabarıqdır. Arxa tərəfi çiyindən 4 - 6 sm hündürdür.

Yayıması: Dünyada Mərkəzi və Cənubi Avropada, Kiçik Asiya və Kiçik Qafqazın şimal qərbində (Batumi, Suxumi) məskunlaşmışdır. Azərbaycanda isə yalnız Böyük Qafqazın cənub və şərq yamaclarında (Zaqatala, ilisu və İsmayilli qoruqları) yaşayıb qalmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Əsasən yuxarı meşə qurşaqlarında çox sərt sıldırımli meşə qayalıqlarında məskunlaşmışdır. Dəniz səviyyəsindən 1500 - 3000 m hündürlüyə qədər alp qurşaqlarında yaşamaqla bərabər, həm də 600 - 700 m hündürlükdə olan dağətəyi ərazilərə də düşürlər. İlin isti fəsilələrində subalp və alp qurşaqlarına, soyuq və güclü qar olan aylarda isə aşağı qurşaqlara düşərək, fəsilələrlə əlaqədar şaquli miqrasiya edirlər. Yay fəslinin səhər və axşam saatlarında otlayırlar. Ən çox qurşaqlar üzrə kiçik yerdəyişmələr etsələr də, oturaq heyvanlar sayılır və kiçik dəstələrlə yaşayırlar (4 - 8 baş). Noyabr-dekabr aylarında cütləşir. Cütləşmə dövründə buynuzarxası vəzilər şişərək, ətrafa kəskin keçi iyi buraxır. Boğazlıq müddəti (may-iyun) təxminən 160 - 170 günə qədər uzanır. Əksər hallarda 1, çox az hallarda isə 2 bala doğurlar. Cinsi yetişkənlik 1.5 - 2 yaşında tamamlanır. Qida rasionuna 96 növ bitki daxildir. Qida rasionunda ot, kol və yarımkollar, enliyarpaq ağacların yarpaq və yumşaq budaqları üstünlük təşkil edir. Mövsümi dəyişmələrdən bədəni örtən tükün rəng dəyişməsi və ildə iki dəfə tükdeyişmə (yaz, payız tüləməsi) müşahidə edilir. Təbiətdə 10 il, zoopark şəraitində 15 - 17 il yaşaya bilərlər.

Sayı: Hal-hazırda Azərbaycanda sayı 650 - 700 başa yaxındır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: brakonyerlik, otlaq landşaftlarında ev heyvanlarının otarılması, otlaqların biçilməsi, meşə və kolluqların qırılması və s. daxildir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Bern konvensiyasının II əlavəsinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Şahdağ MP, İlisu və Zaqatala qoruqlarında qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Müasir yaşayış ərazilərinə daxil olan qoruq və yasaqlıların mühafizə rejimini gücləndirmək, habelə bu növün Kiçik Qafqaza, Pirqu-lu qoruğuna və Altiyağac MP-na reintroduksiyasını həyata keçirmək.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Каталог зверей Азербайджана. Баку, АН Азерб. ССР, 1942; 2. Quliyev S.M. Şərqi Qafqaz turu və Qafqaz köpgəri. Bakı, 2006, s. 64 (36 - 62); 3. Quliyev S.M. Azərbaycanın cütdırnaqlılar faunası. Bakı: Elm və Təhsil, 2008, 224 s., 105 - 130.

Tərtib edən: Quliyev S.M.

Foto: hrod.org

English name: Caucasian chamois

Red List Category: LC; II.1. Vulnerable to endangerment in the near future. Distribution: Central and Southern part of Europe, Asia Minor and Southern and Western parts of Lesser Caucasus (Batumi, Sukhumi). Azerbaijan - only in Southern and Eastern slopes of Greater Caucasus (Zagatala, İlisu and İsmayılı).

Reference: Guliyev S.M.

Photo: hrod.org

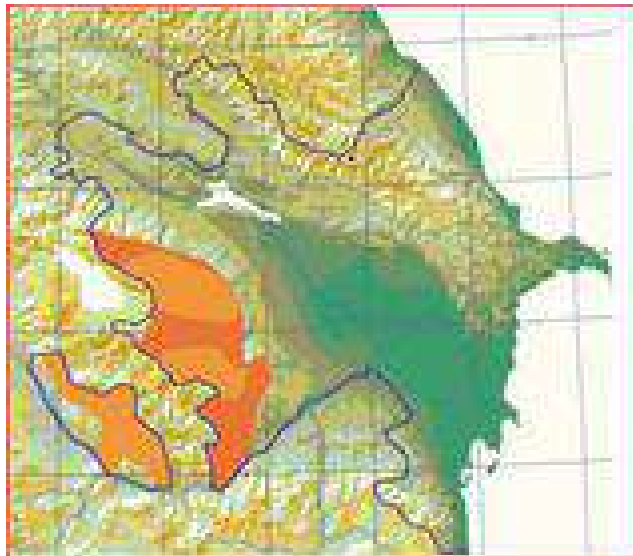
(Qaya keçisi (Bezoar keçi***Capra aegagrus*
Erxleben, 1777****Dəstə / Order:** Cütdırnaqlılar - Artiodactyla**Fəsilə / Family:** Boşbuynuzlular - Bovidae

Kateqoriyası və statusu: VU A2cd; II.2. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Sayı azalmaqda olan növdür.

Qısa təsviri: Erkək fərdlər iri olub, qüvvətli ətraflara, yığcam və yoğun boyuna, qabarıq buruna malikdir. Erkəklərdə uzun, sıx və 20 sm - ə qədər uzanan paz şəkilli saqqal olur. Boyunun tirində nisbətən uzun tüklərdən ibarət yal vardır. Başın alın sümüyündən inkişaf etmiş, qılıncşəkilli, uzunluğu 100 - 130 sm-ə çata bilən buynuzlar yanlardan yastılaşmış, ön tərəfdən hər yaşa uyğun olaraq, bir düyün yaranmış və dalğavari forma almışdır. Belin kürək nahiyəsindən başlayan sağ və sol ətrafların diz oynağına qədər uzanan (çöl tərəfdən), eyni zamanda çiyin nahiyəsindən başlayaraq quyruq nahiyəsinə qədər uzanan səciyyəvi qara zolaq vardır. Arxa tərəfin önə nisbətən hündür olması xarakterik əlamətdir. Dişi fərdlərdə buynuzlar nazik, çox gödək olur və üzərlərində yaşa uyğun düyünlər olmur.

Yayıması: Yunanıstan, Kiçik Asiya, Qafqaz, İran, Cənubi Türkmənistan və Kiçik Qafqazı əhatə edir. Azərbaycanda Qarabağ yaylasını, Gəncə-Daşkəsən zonasında Şahdağ və Murvdağı, Naxçıvan MR-də Zəgəzur və Dərələyəz dağ silsiləsini, Nehrəmdağ, İlanlıdağ və Darıdağı əhatə edir.

Yaşayış yerləri və həyat tərzi: çılpaq, sıldırımlı, uçurumlu və çox sərt qayalıqlarda, 1000 metrdən başlamış 4000 metrə qədər yüksəkliklərdə yaşayır. Üfüqi yerdəyişmələrə deyil, fəsillərlə əlaqədar olaraq şaquli miqrasiyalara daha çox meyilidirlər. İlin isti aylarında subalp və alp qurşaqlarına qalxırlar. Şaxtılı və soyuq aylarda isə aşağı - dağların soyuq tutmayan cənub yamaclarına çəkilirlər. Cinsi yetkinlik erkək fərdlərdə 2, dişi fərdlərdə isə 3 yaşında başa çatır. Kiçik dəstələrlə (4 - 7) yaşayırlar. Sayları fəsillərlə əlaqədar dəyişir. Cütləşmə dövrü oktyabrın sonundan dekabrın sonuna qədər davam edir. Boğazlıq müddəti 5 —5.5 ay çəkir. Doğum dövrü aprelin ortalarına qədər davam edir. Əksər hallarda iki, az halda isə bir bala doğurlar. Qida rasionunu təşkil edən 71 növ bitki məlumdur. Fəsillərlə əlaqədar

olaraq tükün, onun rənginin dəyişməsi (tüləmə ildə 2 dəfə yaz və payızda) və miqrasiyalar baş verir. Təbii şəraitdə orta ömür uzunluğu məlum deyil. Zoopark şəraitində 10 - 14, bəzən isə 17 ilə kimi yaşaya bilir.

Sayı: Azərbaycanda XX əsrin 30-cu illərində Kiçik Qafqazın Şahdağ, Murovdağ və Qarabağ dağ silsilələri və eləcə də, Şəmkir çayının yuxarı başlanğıcları olan Qoşqar silsiləsinin alp qurşaqlarında geniş yayılmışdı. Hazırda Azərbaycanda sayı təxminən 800 - 1200 başa qədərdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: brakonyerlik, otlaq yerlərinin biçilməsi və s.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Zəngəzur və Göygöl Milli Parklarında mühafizə edilir, Bern konvensiyasının II əlavəsinə daxil edilmişdir.

Qəbul edilməsi vacib olan tədbirlər: Gələcəkdə qaya keçilərini keçmiş tarixi yaşayış yerlərinə köçürülməklə (reintroduksiya) sayının artırılması zəruri tədbirlərdəndir (Zuvand, Gömürgöy, Dağlıq Qarabağ və s.).

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Каталог зверей Азербайджана. Баку, АН Азерб. ССР, 1942; 2. Кулиев С.М. Безоаровый козел и дагестанский тур Азербайджана. Автореферат дисс. канд.биол.наук, М., 1981, с. 19; 3. Quliyev S.M. Azərbaycanın cütdırnaqlılar faunası. Bakı: Elm və Təfsil, 2008, s. 224 (131 - 159).

Tərtib edən: Quliyev S.M.

Foto: WWF, CAT SG/MBZ, EİF, Talıbov T.H., Əsgərov E.K.

English name: Wild goat

Red List Category: VU A2cd; II.2. Vulnerable to endangerment in the near future

Distribution: Greece islands (Krit, Kikladi), Asia Minor, Caucasus, Iran, South Turkmenistan, Lesser Caucasus. In Azerbaijan — Lesser Caucasus (Shahdag, Murovdag Ranges, Garabakh Plateau), Zangezur and Daralegaz ranges, Nehramdagh, Ilanlidagh, Daridagh mountains in Nakhchivan.

Reference: S.M.Guliyev

Photo: WWF, CAT SG/MBZ, EİF, Talıbov T.H. et all.

Asiya muflonu (Cənubi Qafqaz muflonu)***Ovis orientalis***
Gmelin, 1774**Dəstə / Order:** Cütdırnaqlılar - Artiodactyla**Fəsilə / Family:** Boşbuynuzlular - Bovidae

Kateqoriyası və statusu: VU A2cde; II.3. Təhlükə həddinə yaxınlaşır, yaxın gələcəkdə təhlükəli vəziyyətə düşə bilər. Nadir, azsaylı növ.

Qısa təsviri: Bədən ölçülərinə görə başqa növlərdən kiçikdir (114 sm-ə qədər olur). Cida hündürlüyü — 65 - 83 sm-ə qədərdir. Erkək fərdlərin kütləsi (40 - 50 kq), dişlərinə (35 kq-a qədərdir) nisbətən çoxdur. Erkəklərdə uzun və sıx - (20 sm-ə qədər) kəllənin əsasında uzanan cod tükler (sağ və sol tərəflərdən) boğaz nahiyəsində birləşərək, yal əmələ gətirir. Belin oma hissəsi kürək hissəyə nisbətən 3 - 4 sm-ə qədər hündürdür. Uzun ətraflara malikdirlər. Xarakterik buynuz forması vardır. Alın sümüyündən yuxarı qalxaraq, yarım daire şəklində boyunun arxa tərəfinə burulmaqla sükan formasını alır. Uc hissələri nisbətən yuxarı qalxır. Bu formalı buynuz başqa yarım növlərdə təsadüf edilmir.

Yayıması: Növün müasir yayıldığı ərazilər Cənubi-Şərqi Qafqaz, İranın şimal qərbi və Kiçik Asiya ilə məhdudlaşır. Azərbaycanda isə yalnız Naxçıvan MR yüksək dağlıq sahələrindən başqa heç bir yerdə yoxdur.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dəniz səviyyəsindən 800 - 3500 m yüksəklikdə olan çılpaq dağların (sərt qayalıqlar olmayan) hamar çəmənliklərində dəstə halında yaşayırlar. İlin isti aylarında səhər və axşam saatlarında otlayır və günorta dincəlirlər. Çox hallarda yaşlı erkək, boğaz və ya balalı fərdlər kiçik dəstələrlə ayrı yaşamağa üstünlük verirlər. Dağların sərt qayalıqlarından dincələn vaxt və axşam saatlarında istifadə edirlər. Qida rasionunun çox hissəsini (87.6%) ot bitkiləri, kollar (8%), və yarım kollar (4.4%) təşkil edir. Heyvanlar ilin bütün fəsilələrində su və mineral duzlardan istifadə edirlər. Yaşayış yerlərini və hündürlük qurşaqlarını dəyişməyə meyilli deyildir. Muflonlarda ən çox şaquli miqrasiyalar müşahidə edilir. Payızın sonuna yaxın cütləşir, boğazlıq müddəti — 5 — 5.5 aya qədər davam edir. Doğum dövrü martın sonu və ya aprelin 2-ci ongünlüyündən başlayaraq iyunun birinci yarısına qədər başa çatır. 1 - 2 bala doğurlar. Dişi fərdlər 1.5 - 2, erkək balalar isə 2.5 - 3 yaşında

cinsi yetişkənliyə çatırlar. Fəsillərlə əlaqədar olaraq ildə 2 dəfə yaz və payız tükdəyişməsi (tüləməsi) baş verir. Yayda tük örtüyünün rəngi nisbətən açıq qəhvəyi, boğazının altından başlamış bədəninin qarın nahiyyəsi və ətrafların içəri hissələri ağımtıl rəngdə, qışda isə bədən rəngi tündləşir. Ömrü təbiətdə 10 - 12 ilə qədər olur.

Sayı: Qafqazda 1200 - 1500, o cümlədən Azərbaycanda orta hesabla 450 - 800 başa qədərdir. Vaxtilə (1972 - 1974-cü illər) Azərbaycanda muflonların sayı 1200 - 1800 baş olmuşdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: brakonyerlik, muflonların yaz və yay otlaqlarında ev heyvanlarının otarılması, otlaqların biçilməsi, yandırılması və s..

Qəbul edilmiş və qəbul edilməsi vacib olan tədbirlər: Naxçıvan MR—da Culfa və Babək rayonlarının inzibati ərazilərində muflonların əsas qış otlaqları olan ərazilərdə ciddi mühafizə rejiminin yaradılması.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Каталог зверей Азербайджана. Баку, АН Азерб. ССР, 1942; 2. Кулиев С.М. Животный мир Азербайджана. Позвоночные, т.3, Баку: Элм, 2000, с. 613 - 616; 3. Quliyev S.M. Azərbaycanın cütdırnaqlılar faunası. Bakı: Elm və Təhsil, 2008, s. 224 (55 - 83).

Tərtib edən: Quliyev S.M.

Foto: WWF, CAT SG/MBZ, EIF, Talıbov T.H. və b.

English name: Asian muflon

Red List Category: VU A2cde; II.3. Vulnerable to endangerment in the near future; poorly studied species.

Distribution: Southeastern part of Caucasus, Northwestern part of Iran and Asia Minor. Azerbaijan — only in mountainous areas of Nakhchivan AR.

Reference: Guliyev S.M.

Photo: WWF, CAT SG/MBZ, EIF, Talıbov T.H. et all.

Avropa cüyürü***Capreolus capreolus***
Linnaeus, 1758**Dəstə / Order:** Cütdırnaqlılar - Artiodactyla**Fəsilə / Family:** Marallar - Cervidae

Kateqoriyası və statusu: LC; II.1, II.2. Mənfi təsirlərə həssasdır, təbii şəraitdə son 10 ildə 30 - 50% azalıb. Geniş yayılmış, bəzi yerlərdə adi, lakin antropogen təsir altında sayı azalan həssas növdür.

Qısa təsviri: bədən uzunluğu 100 sm-dən 150 sm-ə qədər olur. Bədənin cida hündürlüyü arxa hündürlükdən 2 - 3 sm azdır, buynuzları dixotom şaxəlidir. Hər buynuzda 3 şaxə olduğu halda, gözüstü şaxə yoxdur. Şimali Qafqazda cüyürlər nisbətən iri olur.

Yayılması: Bütün Avropa, Şimali İran, Kiçik Asiyanın şərqindən Volqaya qədər yaşamışdır. Azərbaycanda vaxtilə (XX əsrin 50 - 60-cı illəri) bütün təbii vilayətlərdə yayılmışdı. Hal-hazırda Kür-Araz vilayətində nəslı kəsilmiş, qalan ərazilərdə isə çox lokal sahələrdə nadir və nəslı kəsilmək təhlükəsində olan növə çevrilmişdir. Böyük Qafqazın cənub-şərq və çox az miqdarda şimal-şərq yamaclarında qalmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: zoğal, fındıq, qoza toxumlu kollar, ağaclar olan alçaq dağlıq və dağ ətəyi biotoplarda yaşamağa üstünlük verirlər. Əsas yaşayış yerləri dəniz səviyyəsindən 200-2500 m hündürlükdə olan palıd, vələs, fıstıq və qarışıq meşə landşaftlarını əhatə edir. Sürü halında yaşayırlar. Adi halda sürülərin tərkibində 4 - 5, qış fəslində isə 15 - 20 başa qədər artır. Qidalanma və təhlükəsizliyini təmin etməklə əlaqədar ilin fəsilələrindən asılı olaraq üfüqi və şaquli formada köç edirlər. Belə yerdəyişmələr fəsilələrlə əlaqədar olub, yaşayış biotopları daxilində baş verir. Sutkalıq və fəsilələrlə əlaqədar olaraq fəal həyat tərzinə malikdirlər. Bu fəallıq ilin isti fəsilələrində daha da artır. Cinsi yetişkənlik, dişi fərdlərdə 2, erkəklərdə isə 3 yaşında başa çatır. Boğazlıq müddəti, adətən, 9 aydan 10 aya qədər davam edir. Doğum dövrü aprel-may aylarına təsadüf edir. Azərbaycanda cüyürlərin qida rasionuna 44 növ bitki daxildir. Bunlardan paxlalılar, taxılkimilər, kol və ağac bitkiləri üstünlük təşkil edir. Orta ömür müddəti 10 - 12 ilə qədərdir.

Sayı: Hal-hazırda Azərbaycanın təbii vilayətlərində cüyürlərin sayı XX əsrin birinci yarısında

olan məlumatlarla müqayisədə 60 - 65% azalaraq 1000 - 1200 baş təşkil edir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: iki qrupa bölünür: təbii və antropogen. Quraqlıq, uçqunlar, sürüşmələr, meşə yanğınları, sellər, brakonyerlik, cüyürlərin yay otlarında ev heyvanlarının otarılması, çoban itləri, meşələrin qırılması, biotoplarında otlarının biçilməsi və s. kimi amillər.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanda cüyürün yaşayış yerlərinin qorunması Bern konvensiyasının II əlavəsinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Hirkan, Şahdağ, Altiğac, Samur-Yalama və Göygöl Milli Parklarının təşkili və bir sıra dövlət təbiət qoruqlarının genişləndirilməsi həyata keçirilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Daşkəsən-Gədəbəy dağ-meşələri ərazisində hər hansı bir qorunma statusu olan sahələrin yaradılması zəruridir.

Məlumat mənbələri: 1. Верещагин Н.К. Каталог зверей Азербайджана. Баку, АН Азерб. ССР, 1942, 95 s.; 2. Алекперов Х.М. Млекопитающие Юго-западного Азербайджана. Баку, АН Азерб. ССР, 1966, 42 — 45; 3. Quliyev S.M. Azərbaycanın cütdırnaqlılar faunası. Bakı: Elm və Təhsil, 2008, s. 105 — 130.

Tərtib edən: Quliyev S.M

Foto: Yusifov E.F., Sergey Trepet

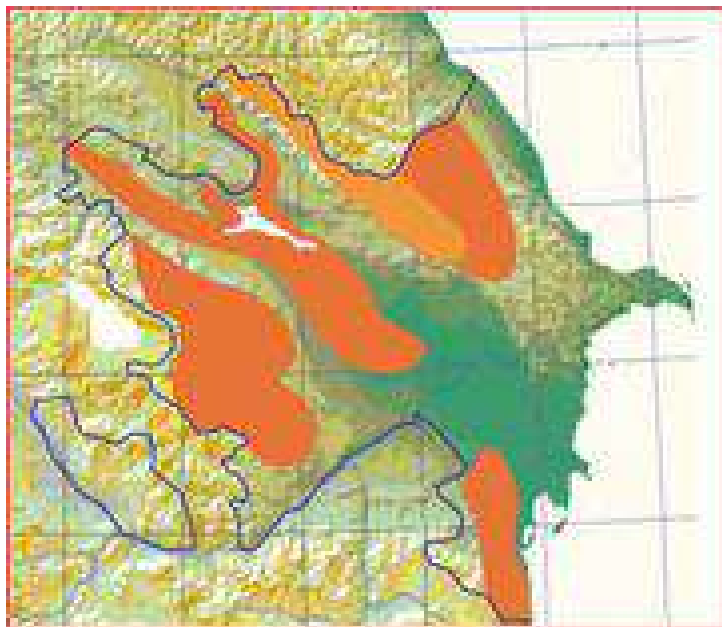
English name: Roe deer

IUCN Red List Category: LC; I.1, , II.2. Sensitive to the negative effects, the number reduced in last 10 years (30 - 50%).

Distribution: Europe, Northern Iran, Eastern part of Asia Minor. Azerbaijan —forested areas of Greater and Lesser Caucasus Talish Mountains.

Reference: Guliyev S.M

Photo: Yusifov E.F., Sergey Trepet

Nəcib maral və ya Qafqaz marali***Cervus elaphus*
Linnaeus, 1758****Dəstə / Order:** Cütdırnaqlılar - Artiodactyla**Fəsilə / Family:** Marallar - Cervidae**Kateqoriyası və statusu:** LC; II.1. Mənfi təsirlərə həssas, sayı azalmağa olan növdür**Qısa təsviri:** Nəcib maralın buynuzlarında olan çıxıntıların sayı ən azı 5, adi halda isə 8-9 ədəd olur. Bədənlərinin kütləsi, ölçüləri avropa və xallı marallardan üstündür. Buynuzlarında örtük yoxdur.**Yayıması:** Dünyada Şimali Afrika, Avropa, Qafqaz, Kiçik və Mərkəzi Asiya. Cənubi və Şərqi Sibirdə, Uzaq Şərqdə və Şimali Amerikanın bəzi ərazilərində yayılmışdır. Azərbaycanda Böyük Qafqazın cənub yamaqlarında, çox az sayda Göygöl qoruğunda (reintroduksiya edilmişdir), nadir hallarda isə Qarayazı qoruğunun Gürcüstanla həmsərhəd tuqay meşələrində keçici xarakterdə 5-10 başdan ibarət kiçik populyasiya qala bilmişdir.**Yaşayış yeri və həyat tərzi:** Nəcib maral ekoloji cəhətdən çox plastik növ olub, müxtəlif landşaftlarda yaşamaq qabiliyyətinə malikdir (meşəli düzlərdə, tuqayda, dağ-meşə, alp və subalp qurşaqlarında). Onların həyat tərzi - kiçik dəstələrlə yaşamaq, günün səhər və axşam saatlarında otlamaq (isti fəsillərdə), günorta dincəlmək, özlərinə istirahət yerləri seçmək, qida axtarışı və fəsillərlə əlaqədar sutkalıq və mövsümi miqrasiyalar (üfüqi və şaquli) kimi ekoloji qaydalar səciyyəvi xüsusiyyətlərdir. Bunlardan başqa nəcib maral populyasiyalarında cinsiyyət və yaş üzrə mövsümi qruplaşmalar da mövcuddur. Yaşlı erkəklər cütləşmə dövrünə qədər tək həyat tərzi keçirir. İl ərzində iki dəfə tüləmə (yaz və payızda) baş verir. Dişi fərdlər 2, erkəklər isə 4 - 5 yaşlarında cinsi yetişkənliyə çatırlar. Cütləşmə dövrü sentyabrda başlayaraq, noyabr ayının sonuna qədər başa çatır. Boğazlıq müddəti 7 — 8.5 - 9 ay çəkir, və 1, çox nadir hallarda 2 bala doğur (may-iyun). Hər il köhnə buynuzlar düşərək (dekabr-fevral ayları) yeni buynuzlar inkişaf edir. Yalnız erkək fərdlərdə buynuz olur. Qida rasionuna təxminən 85 - 90 növ bitki daxildir — onlardan 70 - 72% ot bitkiləridir.

Sayı: Hal-hazırda Azərbaycanda necib maralların təbiətdə sayı orta hesabla 750-800 başdır (əsasən Böyük Qafqazın cənub ətəklərində).

Məhdudlaşdırıcı amillər: Bunlar iki qrupa bölünür: 1) Təbii amillər — iri yırtıcı məməlilər, quraqlıq, sellər, yanğınlar, qida rəqibləri, parazit və xəstəliklər, qısırlıq və s.; 2) Antropogen amillərdən — brakonyerlik, yaşayış yerlərində ot biçmə, mal-qara sürülərinin otlaması və digər təsərrüfat fəaliyyətlərini göstərmək olar.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Böyük Qafqazın cənub ətəklərindəki Xüsusi Mühafizə Olunan Təbiət Ərazilərində qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Böyük Qafqazda XMOTƏ-lər arasında ekoloji dəhlizlər təşkil etmək. Hirkan meşələrinə reintroduksiya etmək. Kiçik Qafqazda mühafizəsinə ciddi nəzarət etmək

Məlumat mənbələri: Верещагин Н.К. Каталог зверей Азербайджана Баку, АН Азерб. ССР, 1942; 2. Алекперов Х.М. Млекопитание Юго-западного Азербайджана. Баку, АН Азерб. ССР, 1966; 3. Quliyev S.M. Azərbaycanın cütdırnaqlılar faunası. Bakı: Elm və Təhsil, 2008, s. 224 (55 - 83).

Tərtib edən: Quliyev S.M.

Foto: Əsgərov E.

English name: Red deer

Red List Category: LC; II.1. Sensitive to the negative effects

Distribution: North Africa, Europe, Caucasus, Central Asia, Asia Minor. Southern and Eastern Siberia, Far East and North America. Azerbaijan - Southern slopes of Greater Caucasus, Goygol Reserve (reintroduction), Garayazi PA, small population in tugay forests on the border with Georgia.

Reference: Guliyev S.M.

Photo: Askerov E.

“ONURĞALI CANLILAR” BÖLMƏSİNƏ AİD ƏDƏBİYYAT

“Sümüklü balıqlar” hissəsinə aid ədəbiyyat

1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi: Onurğalılar. III cild, Bakı: Elm, 2004, s. 63 - 107.
2. Əbdurrəhmanov Y.Ə. Azərbaycan faunası. Balıqlar. Bakı, 1966, s.162 - 164.
3. Quliyev Z.M., Mustafayev N.C. Azərbaycanın nadir və nəslə kəsilməkdə olan balıq növləri // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin II qurultayının materialları. Bakı, 2010. c. 633 – 639.
4. Абдурахманов Ю.А. Рыбы пресных вод Азербайджана. Баку: Элм, 1962, с.405.
5. Державин А.Н. Воспроизводство запасов Каспийского лосося. Баку: ФАН Аз.ССР, 1941, 74 с..
6. Державин А.Н. Каталог пресноводных рыб Азербайджана. Баку: АН АзССР, 1949, 45 с..
7. Державин А.Н. Куринское рыбное хозяйство и мелиорация Мугани. Бак.Ихтиолог. лаборатории, б, т. III, вып. 2, 1929, с. 5 - 68.
8. Державин А.Н. Новый вид плотвы *Rutilus (Orthroleucos) atropatenus* sp.nova из Азербайджана. Труды АзФАН СССР, серия зоол., т. XX, 1937, с. 21 – 79.
9. Казанчеев Е.Н. Рыбы Каспийского моря. М.: Легкая и пищевая промышленность, 1981, с.168.
10. Кулиев З.М. Морфобиологические особенности морского судака Каспийского моря // М.: Вопросы ихтиологии, 1981, № 21, с. 816 - 822.
11. Кулиев З.М. Форели Азербайджана. Баку, 2005, 112 с.
12. Смирнов А.Н. К вопросу о биологии чехони бассейна р.Куры. АзФАН СССР, IX, №5, 1943, с. 82 - 91.
13. Фортунатова К.Р. Форели озера Гейгель. Тр. Севанской гидроб. станции, 1929, т. 2, вып. 2, 68 с..
14. Чугунова Н.И., Егерман Ф.Ф. Морской судак // Бюлл. Всекасп. науч. рыбохоз. экспедиции. № 5 - 6, 1932, с. 90 - 93.

“Amfibilər” hissəsinə aid ədəbiyyat

1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild, Bakı: Elm, 2004, s. 169 - 170.
2. Qasimova G.H. Taliş quru qurbağasının, *Bufo eichwaldi (Amphibia, Anura, Bufonidae)* Lənkəran təbii vilayətində yayılması və bəzi ekoloji xüsusiyyətləri. Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri, II cild, Bakı: Elm, 2010, s. 838 - 841.
3. Алекперов А.М. Земноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978, с. 15 - 16.
4. Ананьева Н.Б., Боркин Л.Я., Даревский И.С., Орлов Н.Л.. Земноводные и пресмыкающиеся. Энциклопедия природы России. М.: АБФ, 1998, с. 45 - 48.
5. Велиева З.Д. Экология хвостатых земноводных (*Amphibia*) юго-востока Азербайджана. Уч. Зап. АГУ им. С.М.Кирова, сер.биол.наук, 1974, №2, с. 67 - 68;
6. Ганиев Ф.Р., Гасымова Г.Х. Некоторые данные о кавказской крестовке – *Pelodytes caucasicus boulenger*, 1986 (*Amphibia, Anura, Pelodytidae*) в пределах Азербайджана. АМЕА Зоологија Институтунун Əsərləri, XXX cild. №2, 2012, s. 122 - 125.
7. Кидов А.А., Пыхов С.Г., Дернаков В.В. Новые находки талышской жабы (*Bufo eichwaldi*), луговой ящерицы (*Darevskia praticola*) и персидского полоза (*Elaphe persica*) в Юго-восточном Азербайджане. Праці Українського герпетологічного товариства, №2, 2009, с. 21 - 26.
8. Iskanderov T.M. Current status of the Caucasion toad (*Bufo verrucosissimus* Pallas, 1814) and Caucasian parsley frog (*Pelodytes caucasicus* boulenger, 1896) in Azerbaijan. Status and protection of globally threatened species in the Caucasicus CEPF. WWF Tbilisi Contour LTD. 2009. p. 151 – 157.
9. Litvinchuk S.N., Borkin L. J., Skorinov D.V., and Rosanov J.M., A new species of common toads

from the talysh mountains, south-eastern Caucasus: genome size, allozyme, and morphological evidences. Russian Journal of Herpetology, Vol. 15, No. 1, 2008, p. 19 – 43.

10. Kidov A.A. Die Kröten des Bufo-bufo-Komplexes vom Kaukasus Systematik, Biologie und Haltung. Graue Kroeten 07.07.2009 Seite 28-32.
11. ecosystema.ru. 5. sevin.ru.
12. ecosystema.ru. 6. sevin.ru.
13. ecosystema.ru. 7.sevin.ru.

“Sürünənlər” hissəsinə aid ədəbiyyat

1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild, Bakı: Elm, 2004, s. 184 - 186.
2. Bünyatova S.N. Cənub-Şərqi Azərbaycanın təlxələrinin (*Colubridae*) bioekoloji xüsusiyyətləri. Fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2012. - 22 s.
3. Bünyatova S.N. Lənkəran təbii vilayətində yayılan eskulap təlxəsinin (*Elaphe longissima* Laurenti, 1768) bəzi bioekoloji xüsusiyyətləri. Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri, Bakı: Elm, 2008, s. 607 - 610.
4. Əhmədov S.B., bünyatova S.N. Lənkəran təbii vilayətində sürünənlərin (*Reptilia*) landşaftlar üzrə paylanması. Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXIX cild. Bakı: Elm, 2011, s. 75 - 81.
5. Əliyev T.R., Əhmədov S.B., Qəniyev F.R. Naxçıvan MSSR-nin nadir sürünənləri və onların qorunmasına dair materiallar. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının xəbərləri, Biologiya elmləri seriyası, 1983, №6, s. 44 - 50.
6. Nəcəfov J.Ə., İskəndərov T.M., Eminov A.A. Azərbaycan şəraitində Aralıqdənizi tısbağasının (*Testudo graeca*) çoxalma biologiyasının bəzi xüsusiyyətləri. Zool. jurnal., 1992, №4, s. 145 - 153.
7. Алекперов А.М., Джафарова С.К. О состоянии, распространении и численности видов земноводных и пресмыкающихся включенных в Красную Книгу Азербайджана. Воздействие антропогенных факторов на фауну и экологию животных в Азербайджане, АГУ им. С.М.Кирова, Баку, 1981. С. 28 - 34
8. Алекперов А.М., Джафарова С.К. Руинной агаме необходимо внимание. Уч. зап. АГУ им. С.М. Кирова, сер.биол.наук, 1978, №4. с. 278
9. Алекперов А.М. Земноводные и пресмыкающиеся Азербайджана. Баку: Элм, 1978, с. 264.
10. Алиев Т.Р., Ахмедов С.Б., Гасанов А.Б. Новые данные по герпетофауне Юго-восточной части Азербайджана. АН Азербайджанской ССР, сер. биол. наук. 1988, №5, с. 70 – 73.
11. Алиев Т.Р., Ганиев Ф.Р. Распространение и эколого-морфологические особенности степной гадюки - *Vipera ursini* Bonaparte, 1835 в Азербайджане. АН Азербайджанской ССР, сер. биол. наук, №1, 1985, с. 44 - 50.
12. Алиев Т.Р. Материал по изучению гадюки Радде (*Vipera raddei*) на территории Нахичеванской АССР. Материалы научной конференции аспирантов. Академии Наук Азербайджанской ССР, Баку: Элм, 1973, с. 97 - 99.
13. Алиев Т.Р. Ядовитые змеи Азербайджана. Автореферат канд. дисс.. Баку, 1974, с. 21.
14. Ананьева Н.Б., Орлов Н.Л. и др. Атлас пресмыкающихся Северной Евразии. Зоологический Институт России, Акад. Наук. РАН, 2004. – 230 с.
15. Ахмедов М.И. Герпетологическая фауна островов Апшеронского и Бакинского архипелагов Каспийского моря. Автореферат канд. дисс., Баку, 1988, с. 19.
16. Ахмедов С.Б. Географическая изменчивость и внутривидовая систематика Азиатского гологлаза (*Ablepharus pannonicus* Licht 1823. *Sauria*, *Scincidae*). Azərbaycan zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri, II cild, Bakı: Elm, 2010. s. 800 – 809.
17. Ахмедов С.Б. К распространению и биоэкологическим особенностям полосотого гологлаза (*Ablepharus bivittatus* Men., 1832), *Sauria scincidae* в Закавказье. Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri, I cild, Bakı: Elm, 2008, s. 586 – 596.
18. Ахмедов С.Б. К распространению и некоторым экологическим особенностям Закавказского полоза (*Elaphe hohenackeri hohenackeri* Str., 1873) в Азербайджане. Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild. Bakı: Elm, 2006, s. 116 - 122.
19. Ахмедов С.Б. Новые данные по герпетофауне Юго-восточной части Азербайджана. АН Азербайджанской ССР, сер. биол.наук, №5, 1988.

20. Ахмедов С.Б. Распространение и экология золотой мабуи (*Mabuя aurata* L. 1758, *Reptilia, Sauria, Scincidae*) в Закавказья. АН Азерб.ССР, сер. биол. наук, Баку: Элм, №5, 1981, с. 78 - 81.
21. Ахмедов С.Б., Сафиева Н.В. О распространении и численности руинной агамы и такырной круглоголовки в Азербайджане. Всесоюзное совещание по проблеме кадастра и учета животного мира. Уфа, ч. III, 1989, с. 258 – 259.
22. Ахмедов С.Б. Сцинковые ящерицы Закавказья. Автореферат канд. биол. наук., Ашхабад, 1992, с. 25.
23. Ахмедов С.Б. К систематике золотистой мабуи Закавказья и Средней Азии. Вестник Зоологии. 1983. №2. стр. 84 – 85.
24. Ахмедов С.Б. Щербак Н.Н. Географическая изменчивость и внутривидовая систематика золотистой мабуи (*Sauria, Scincidae*). Вестник зоологии, №5, 1987, с. 20 - 24.
25. Банников А.Г., Даревский И.С., Ищенко В.Г., Рустамов А.К., Щербак Н.Н. Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР. М.: Просвещение, 1977. – 414 с.
26. Бунятова С.Н., Ахмедов С.Б. Джафаров А.Р. Экологический анализ герпетофауны (*Testudeniidae, Sauria, Serpentes*) Талыша. Известия Самарского научного центра Российской Академии Наук. 2012, т. 14, №1. стр. 144 – 149.
27. Даревский И.С., Орлов Н.Л. Редкие и исчезающие животные. Земноводные и пресмыкающиеся. М.: Высшая школа, 1988, с. 162.
28. Джафарова С.К. Новые сведения о нахождении полосатого гологлаза на Малом Кавказе. Ученые записки АГУ им. С.М.Кирова. Сер. биол. Наук. 1978, №2. . 78.
29. Дроздов Н.Н. Редкое животное руинная агама. Природа, 1966, №8, с. 123.
30. Еремченко В.К., Щербак Н.Н. Аблефаридные ящерицы фауны СССР и сопредельных стран. Фрунзе: Илим, 1986, 170 с.
31. Искендеров Т.М. Морфологическая изменчивость в раннем эмбриогенезе некоторых видов рептилий и ее адаптивное значение. Автореферат канд. диссертации. Баку, 1978. – 21 с.
32. Наджафов Дж.А., Искендеров Т.М., Эминова А.А. 1992. Некоторые особенности биологии размножения среднеземноморской черепахи (*Testudo graeca*) в условиях Азербайджана. Зоологический Журнал АН СССР. Москва, вып. 4. с.: 148 – 153.
33. Туниев Б.С., Орлов Н.Л., Ананьева Н.Б. и др. Змеи Кавказа: таксономическое разнообразие, распространение, охрана. Товарищество научных изданий КМК Санкт-Петербург-Москва, 2009. - 221 с.
34. Kukushkin O., Iskenderov T., Akhmedov S., Bunyatova S. Additions to the distribution of *Vipera erivanensis* (*Serpentes, Viperidae*) in Transcaucasia with comments on the identity of vipers in northeastern Azerbaijan. Herpetology Notes wolume. S. 423 – 427 (2012).

“Quşlar” hissəsinə aid ədəbiyyat

1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild, Bakı: Elm, 2004, s. 296.
2. Babayev İ.R., Abbasov A.N. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sudaüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı: Elm, 2006, s. 123 - 127.
3. Babayev İ.R. Kürətrafı göllərin ornitofaunası // Kürətrafı göllərin biologiyası. Bakı: Elm, 2001, s. 280 - 287.
4. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. Quşlar. (Non passeriformes). VI cild, Bakı: Elm, 1977, s. 148 - 149.
5. Xanməmmədov A.İ. Azərbaycanın toyuqkimiləri. Bakı: Elm, 1972, s. 213.
6. Xanməmmədov A.İ. *Galliformes*-Toyuqkimilər // Azərbaycan faunası. Quşlar (*Non passeriformes*). VI cild, Bakı: Elm, 1977, s. 191 – 192.
7. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ornitofaunasının tasonomik spektri. AMEA Naxçıvan Bölməsinin xəbərləri. Təb. və texn. elmləri seryası. Naxçıvan: Tusi, 2006, №5, s. 95.

8. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Mühüm Ornitoloji ərazilərinin başlıca təhlükələri və onların aradan qaldırılma yolları. Azərbaycan Zooloqlar cəmiyyətinin əsərləri. II cild, Bakı: Elm, 2010, s. 903 – 911.
9. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mühüm ornitoloji ərazilərinin indikator növləri. Avtoreferat, Bakı, 2008, s. 24.
10. Musayev A.M. Ətraf mühit amillərinin turacın (*Francolinus francolinus*) yumurtlama dövründə davranışına təsiri // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. I cild, Bakı: Elm, 2008, s. 690 - 695.
11. Mustafayev Q.T. Azərbaycanın ornitofaunasının taksonomik spektri. Bakı, BDU, 2004, s. 11.
12. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslə kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya institutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı: Elm, 2006, s. 80 - 82.
13. Mustafayev Q.T., Babayev İ.P. və b. Quşlar sinfi - *Aves* // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild, Bakı: Elm, 2004, s. 281 - 282.
14. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayılı Qoruğunun quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 116 - 117.
15. Mustafayev Q.T., Məhərrəmov N.A. Ornitologiya. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 138.
16. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı: Nasir, 2006, s. 48 - 49.
17. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın qızılquşkimiləri // XXI əsrdə “Biologiyanın aktual problemləri” mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 290 - 292.
18. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: Çəşioğlu, 2005, s. 81 - 82.
19. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsrdə “Biologiyanın aktual problemləri” mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 126 - 132.
20. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // “Biologiyada elmi nailiyyətlər” mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290 - 292.
21. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Azərbaycan faunası. Quşlar. VI cild, Bakı: Elm, 1977, s. 205 - 206.
22. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. *Gruiformes* – Durnakimilər // Azərbaycan faunası. Quşlar. VI cild, Bakı: Elm, 1977, s. 194 - 195.
23. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Quşlar // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı: Işıq, 1989, s. 79 - 80.
24. Sultanov Elçin. Kərimov Tahir. Klaus Ziegfried. Etsold Yonatan. Qafqaz tetrası. Bakı, Səda, 2003, 32 s.
25. Sultanov E.H., Kərimov T.Ə., Ağayeva N.A. 2003. Sarısu göl sisteminin müasir yay və qış ornitokompleksləri. Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin 1 Qurultayının materialları. Bakı, 2003, s. 440 - 445.
26. Sultanov E.H., Kərimov T.Ə., Ağayeva N.Ç., 2003. Sarısu göl sisteminin müasir yay və qış ornitokompleksləri. Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin 1-ci Qurultayının materialları Bakı, s. 440 - 445.
27. Sultanov Elçin, Kərimov Tahir. 2007. Azərbaycan ornitofaunasında beynəlxalq saziş və konvensiyalara daxil edilmiş quş növləri. Bakı, 2007. Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti, 107 p.
28. Sultanov E.H., Kərimov T.Ə., Məmmədov V.A., Əliyev S.İ. 2008. Hacıqbul gölünün müasir ekoloji vəziyyəti. Bakı, Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti, 134 s.
29. Sultanov E.H., Kərimov T.Ə., Məmmədov A.F., Səmədov Ə. S., İsayev S.A., Cəbrailı G.N. 2011. İmperator qartalı, leşyeyən və çöl mumulu Azərbaycanda. Naxçıvan, Tusi, 74 s.

30. Sultanov E., Saruxanova S., Kərimov T., Hübətova S., Məmmədov A., Cabbarova A., Mirzəyeva S. 2010. Azərbaycanın Mühüm Ornitoloji Əraziləri. I cild: Abşeron-Qobustanş Kür-Araz ovalığı, Naxçıvan. Bakı, 2010. Azərbaycan ornitoloji Cəmiyyətinin nəşri. 138 s.
31. Sultanov E., Saruxanova S., Kərimov T., Hübətova S., Məmmədov A., Mirzəyeva S., Cərayılı G. II cild: Böyük Qafqaz, Kiçik Qafqaz, Cənub bölgəsi (Lənkaran). 2011. Bakı, Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyətinin nəşri, 144 s.
32. Sultanov E.H., Kərimov T.Ə., Məmmədov A.F., Səmədov Ə.S., İsayev S.A., Cəbraillı G.N. 2011. Imperator qartalı, leşyeyən və çöl mumulu Azərbaycanda. Naxçıvan, Tusi, 74 s.
33. Talıbov T.H. Adi flamingo – *Phoenicopterus roseus* Pall. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 72.
34. Talıbov T.M. Adi göydimdik – *Oxyura leucocephala* Scop. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 82.
35. Talıbov T.H. Çığırqa çöküküburun – *Chettusia gregaria* Pall., // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 118 - 119.
36. Talıbov T.H. Çöl haçaquyruğu – *Glareola nordmanni* Nordman. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 120 - 121.
37. Talıbov T.H. Kürənbaş qzılquş – *Falco biarmicus* Temm. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 105.
38. Talıbov T.M. Qaraqarın bağıraqara – *Pterocles orientalis* Linn. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 125.
39. Talıbov T.H. Qəşəng dovdaq - *Chlamydotus undulata* Jacquin // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 116 - 117.
40. Talıbov T.H. Mərmər cürə - *Marmaronetta angustirostris* Men. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 78.
41. Talıbov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı, I cild, Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 83 - 84.
42. Talıbov T.H. Saqqallı quzugötürən - *Gypaetus barbatus* Linn. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı, I cild Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 95 - 96.
43. Talıbov T.H. Səhra balakəliyi – *Ammoperdix griseularis* Br. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı, I cild, Naxçıvan: Əcəmi, 2006, s. 109 - 110.
44. Tuayev D.Q. Adi soltanquş // Azərbaycan SSR-nin Qırmızı Kitabı. Bakı: İşıq, 1989, s. 103 - 104.
45. Tuayev D.Q. Anseriformes - Qazkimilər // Azərbaycan faunası. Quşlar (*Non passeriformes*). VI cild, Bakı: Elm, 1977, s. 125 - 126.
46. Tuayev D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu. Bakı: Elm, 2000, s. 10.
47. Tuayev D.Q. Ciconiformes - Leyləkkimilər dəstəsi // Azərbaycan faunası. Quşlar (*Non passeriformes*). VI cild, Bakı: Elm, 1977, s. 91 - 92.
48. Tuayev D.Q. Gruiformes – Durnakimilər // Azərbaycan faunası. Quşlar. VI cild, Bakı: Elm, 1977, s. 194 - 195.
49. Tuayev D.Q. Qara leylək // Azərbaycan SSR-nin Qırmızı Kitabı. Bakı: İşıq, 1989, s. 59 - 60.
50. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое Разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РАН, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72 - 74.
51. Бутеев и др. Заметки о редких и малоизученных птицах Кавказского побережья Каспия во гнездовой период // Редкие, малочисленные и малоизученные птицы Северного Кавказа.

- Материалы научно - практической конференции. Ставрополь, 1990, с. 24.
52. Верещагин Н.К. Зимовка и промысел водоплавающей птицы в Азербайджане // Института Зоологии. Баку, 1950, том. XIV, с. 186.
53. Верещагин Н.К. Зимовка стрепетов и дрофы в восточном Закавказье // Аз. ФАН, 1940, № 5, с. 55 - 69.
54. Верещагин Н.К. Охотничьи и промысловые животные Кавказа. Баку, 1947, с. 72.
55. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Мильской степи, их производительность и перспективы хозяйственного использования // Труды Заповедников Азербайджана, вып. 2, М.Л., 1967, с. 72 - 74.
56. Виноградов В.В., Чернявская Е.И. Материалы по орнитологии Кызыл - Агачского Заповедника // Азербайджана, вып. 1, 1965, с. 25 - 26.
57. Воробьева Т.Д. Материалы по миграции птиц в Кызыл - Агачском Заповеднике // Природная среда у птиц побережий Каспийского моря и прилегающих низменностей. Тр. Кызыл - Агачского Заповедника, вып. 1, Баку, 1979, с. 41 - 61.
58. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР, том XVII, Баку, 1954, с. 71.
59. Гамбаров К.М. Нахождение и вероятное гнездование белохвостой пигалицы (*Chettusia leucura* Licht.) в Мильской степи // Уч. зап. АГУ, им. С.М. Кирова, вып. 7, 1956, с. 51 - 54.
60. Греков В.С. Колонии голенастых и веслоногих птиц в Кызылагачском заповеднике // Орнитология, МГУ, вып. 7, 1965, с. 85 - 86.
61. Греков В.С. Находка некоторых птиц на юго-западе Каспия // Сб. орнитология, вып. 3, 1960.
62. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.-Л.: Советская наука, том III, 1951, с. 307 - 309.
63. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.-Л.: Советская наука, том IV, 1952, с. 149 - 153.
64. Доброхотов В.П. Современное состояние зимовки птиц в Кызыл - Агачском заповеднике // Орнитология, МГУ, вып. 6, 1963, с. 355 - 359.
65. Дюнин А.П. Изменение состава орнитофауны Малого Кызылагачского залива в связи с его опреснением // Охрана природы и озеленение, вып. 4, М., 1960, с. 53 - 54.
66. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 119.
67. Исаков Ю.А., Флинт В.Е. Семейств дрофиные // Птицы СССР. Курообразные, журавлеобразные. Ленинград: Наука, 1987, с. 492 - 502.
68. Курочкин Е.Н. Отряд журавлеобразные Птицы СССР. Ленинград, изд. "Наука", 1987, с. 313-327.
69. Михеев А.В., Орлов В.И. Зимовка водоплавающих в Кызыл - Агачском заповеднике // Фауна и экология животных. МГПИ им. Ленина. М., 1972, с. 103 - 117.
70. Мусаев А.М., Бабаев И.Р. Изучение биологии турача и талышского фазана для управления при разведении в неволе // Зоокультура ценных и редких птиц и зверей. Сборник научных трудов. М., 1989, с. 31 - 35.
71. Мусаев А.М., Гусейнов Р. Факторы среды в поведении насидывающего кеклика (*Alectoris chukar*) // Труды Международной конф. Горные экосистемы и их компоненты, ч. 2, Москва, 2007, с. 180 - 182.

72. Мусаев А.М. Поведение Кавказского уларя в гнездовой период. // в кн. Прикладная энтомология. III том. Москва, 1983, с. 185 - 186.
73. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Состояние численности соколообразных птиц в Азербайджане // Мат-лы Республ. Науч. Конф. "Современные проблемы биологии". Баку, БГУ, 2001, с. 101 - 102.
74. Патрикеев М.В. К весеннее-летней авиафауне юго-восточной Ширвани и сопредельных территорий // Фауна, население и экология птиц Северного Кавказа. Мат. научно-практической конференции. Ставрополь, 1991, с. 34 - 40.
75. Патрикеев М.В. Первая гнездовая находка черноголовой чайки на Каспийском море (Азербайджан) // Редкие, малочисленные и малоизученные птицы Северного Кавказа. Материалы научно-прак. кон. ции. Ставрополь, 1990, с. 76 - 77.
76. Патрикеев М.В. Савка (*Oxyura leucosephala*) и другие редкие птицы на озере Аггель в январе 1991 г. // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Материалы научно-практической конференции. Ставрополь, 1991, с. 160.
77. Птушенко Е.С. Отряд гусеобразные. Птицы Советского Союза М.-Л.: Наука, 1952, с. 162 - 168.
78. Садыгова Н.А. Мониторинг численности "Краснокнижных" птиц Гобустана // Мат-лы Республ. Науч. конф. "Успехи в биологии". Баку, БГУ, 2006, с. 56 - 57.
79. Спангенберг Е.П. Отряд голенастые птицы//Птицы Советского Союза, т. 2, 1951, М.-Л., 1951, с. 380.
80. Спангенберг Е.П., Судиловская А.М. Животный мир Азербайджана // Птицы, Баку, 1951, с. 143.
81. Спангенберг Е.П., Судиловская А.М. Класс Птицы – *Aves* // Мир Азербайджана. Баку, 1951, с. 141.
82. Султанов Э.Г., Керимов Т.А., Исаев Ш.А. 2007. Численность распространение и орнитогеографическое распределение степной пустельги в Азербайджане. Птицы Кавказа: изучение, охрана и рациональное использование. Материалы научно-практической конф. Посвященной 25-летию Северокавказской орнитологической группы. Ставрополь 2007, с.113-116.
83. Султанов Э.Г., Керимов Т.А., Талыбов Ш.Т. Мамедов А.Ф. 2007.Белоголовый сип в Азербайджане. Птицы Кавказа: изучение, охрана и рациональное использование. Материалы научно-практической конф. Посвященной 25-летию Северокавказской орнитологической группы. Ставрополь 2007, с. 116-120.
84. Султанов Э.Г., Керимов Т.А. О миграции журавлей в Азербайджане. Журавли Евразии (биология , распространение, миграции). Вып.3., Москва, 2008. с. 394 - 399 (рез. англ.).
85. Султанов Э.Г., Керимов Т.А., Мамедов А.Ф. Результаты исследований журавлей в Азербайджане в начале XXI века. 2011. Журавли Евразии (биология, распространение, миграции, управление), вып. 4, Сборник трудов международной конф. «Журавли Палеарктики: биология, охрана, управление (Памяти академика П.С. Палласа» Волгоград, 11-16 октября 2011, Москва, с. 312-315 (всего 574 с.).
86. Тугаринов А.Д., Козлова Е.В. Зимовка птиц в Талыше // Тр. Аз. ФАН ССР, Зоол. серия, т. XXIII, 1935, с. 37 -38.
87. Флинт В.Е., Кишински А.А. Стерх в Японии // Зоол. журн., т. 54, № 8, 1995, с. 1197 - 1212.
88. Шавров Н.Н. Остров Сара. Строение, особенности, флора и фауна. Тифлис, 1909, с. 25.
89. Elchin Sultanov and Nigar Agayeva. The current breeding status of Ferruginous Duck *Aythya nyroca* in Azerbaijan. Sandgrouse, 2003, Volume 25 (1), p. 41-49.

90. Elchin Sultanov (2004) An ornithological study of the Azerbaijan Caspian coast, islands and regions of oil production. Sandgrouse, Vol.26 (2), Autumn 2004, p.112-126.
91. M.Patrikeev, Birds of Azerbaijan, Pensoft, Sofia-Moskva, 2004, Sultanov E. The black vulture *Aegypius monachus* in Azerbaijan [El buitre negro *Aegypius monachus* in Azerbaijan]. 2012. En: Dobado PM, Arenas R, cords. The Black Vulture: Status, Conservation and Studies. Cordoba, Consejeria de Medio Ambiente de la Junta de Andalucia, p.126-130. Pros. Of the 1-st Int. Symp. On the Black Vulture *Aegypius monachus* (Cordoba, Spain, 21-23 October,2004).
92. E.Sultanov. 2008. Recent waterbirds counts in Gyzylagach, the Azerbaijan Republic's most important Ramsar Site, with comments on conservation. PODOCES, 2008, 3 (1/2), p. 31-39.

“Məməlilər” hissəsinə aid ədəbiyyat

1. Azərbaycan faunası. Məməlilər. Bakı: Elm, 1978, s. 158 – 159.
2. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III Onurğalılar. Bakı: Elm, 2004, 620 s.
3. Ələkbərov X.M. Cənub-qərbi Azərbaycanın məməliləri // Az. SSR EA, Bakı, 1966, s. 21 – 22.
4. Əmirxanov Z.M. Qoluqanadlıların Dağıstanda yerləşməsi // M.: Наука, 1980, s. 65.
5. Hacıyev D.V. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Bakı: Elm, 2000, s. 588.
6. Kuzyakin A.N. Yarasalar // M.: Советская наука, 1950, s. 205 – 208.
7. Quliyev S.M. Azərbaycanın cütdırnaqlılar faunası. Bakı: Elm və Təhsil, 2008, s. 105 – 130.
8. Quliyev S.M. Şərqi Qafqaz turu və Qafqaz köpgəri. Bakı: Elm və Təhsil, 2006, s. 64 (36 - 62).
9. Quliyev S.M. Tanış olun, ceyran. Tbilisi, 2004, 20 s.
10. Məmmədov Q., Yusifov E, Xəlilov M, Kərimov V. Azərbaycanın ekoturizm potensialı. I,II cildlər. Bakı: Şərq-Qərb, 2012.
11. Rəhmətulina İ.K. Azərbaycanda yaşayan yarasalar (Fauna, Ekologiya, Zoocoğrafiya) // Bakı: CBS, 2005. c. 28 - 35.
12. Rəhmətulina İ.K. Azərbaycan yarasalarının mühafizəsi üzrə hərəkət planı // Bakı, 2008, s. 43 - 46.
13. Алекперов X. М. Млекопитающие юго-западного Азербайджана // АН Аз. ССР, Баку, 1966, с. 52 - 54.
14. Верещагин Н.К. Млекопитающие Кавказа. История формирования фауны // М.–Л.: Издание АН СССР, 1959, сс. 466, 647.
15. Верещагин Н.К. Каталог зверей Азербайджана. Баку, АН Азерб. ССР, 1942, 95
16. Гаджиев Д.В., Эйбатов Т.М. «Морфология зубного аппарата ластоногих» Баку: Элм 1995. 173 с.
17. Гептнер В.Г., Наумов Н.П. и др. Млекопитающие Советского Союза // М.: Мысль, т. 2, ч. 1, 1967, с. 140 – 141.
18. Гошуналиев А.Г. Землеройки (*Soricidae*) Азербайджана // Автореф. дисс. к.б.н., Киев, 1990, 22 с..
19. Громов И.М., Ербаева М.А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны // Ред. Аристов А.А., Баранова Г.И. С-Пб, ЗИН РАН, 1995, 522 с.
20. Гуреев А.А. Насекомоядные (*Mammalia, Insectivora*). Ежи, Кроты и Землеройки (*Erinaceidae, Talpidae, Soricidae*) // Фауна СССР: Млекопитающие. Ленинград: Наука, т. IV, в. 2, 1979, с. 383 - 385.
21. Депарма Н.К., О малом кроте: (Сообщение 2-е) // Бюл. МОИП. отд. биол., т. 66, вып. 6, 1961, с. 51 - 60.
22. Животный мир Азербайджана. Позвоночные. Баку: Элм. с. 552 – 570.
23. Касумова Н.И., Айдынов Т.Г., Мамедрзаева Э.Т., Аскеров Э.К. Современное состояние кавказской речной выдры (*Lutra lutra L.*) в Азербайджане // Млекопитающие горных территорий. Матер. междунар. конфер., Нальчик: Издание КБНЦ РАН, 2007, с. 142 – 147.
24. Кузякин А.Н. Летучие мыши // М.: Советская наука, 1950, с. 238 - 241.
25. Кулиев С.М. Безоаровый козел и дагестанский тур Азербайджана. Автореферат дисс. канд.биол.наук, М., 1981, с. 19.

26. Кулиев С.М. Животный мир Азербайджана. Позвоночные, т. 3, Баку: Элм, 2000, с. 613 - 616.
27. Литвинов В.П. Кавказская выдра (*Lutra lutra meridionalis*, 1931) в Юго-Восточном Закавказье // Бюлл. Моск. об-ва испыт. природы. Отдел биол. 103, №1. 1998, с. 26 – 27.
28. Млекопитающие. Большой энциклопедический словарь / Под ред. Павлинова И.Я. М.: АСТ, 1999, с. 416.
29. Насибов С.Б., Гидаятов Ю.Х. Распространение и численность камышового кота на Большом и Малом Кавказе в пределах Азербайджана. Баку, 1985, с. 120 - 131.
30. Рахматулина И. К., Аскеров Э. К. Современный ареал дикобраза (*Hystrix indica* Kerr, 1799) в Восточном Закавказье // Консервация аридных и семиаридных экосистем в Закавказье (Сбор. науч. трудов), Тбилиси, 2003, с. 56 - 57.
31. Рахматулина И.К., Гасанов Н.А. Современное состояние фауны рукокрылых (*Chiroptera*) Нахичеванской АР // Труды Азерб. Зоолог. Общества, Баку: Элм, 1, 2008, с. 703 - 708.
32. Рахматулина И.К. Рукокрылые Азербайджана (Фауна, Экология, Зоогеография) // Баку: CBS, 2005, с. 17 - 26.
33. Сатунин К.А. Млекопитающие Кавказского края // Записки Кавказ. Музея, сер. А, 1 (1), с. 22-23.
34. Сатунин К. А. Млекопитающие Кавказского края // Труды музея Грузии, 1920, 2, II, с. 105-107.
35. Соколов В.Е., Сыроечковский Е.Е., Заповедник СССР. Заповедники Кавказа // М.: Мысль, 1990, с. 251 - 258.
36. Соколов В.Е., Темботов А.К. Позвоночные Кавказа. Млекопитающие: насекомоядные. М.: Наука, 1989, с. 544.
37. Talibov T.H. Naхçivan MR Qırmızı Kitabı. Naхçivan: Əsəmi, 2006. s. 154 - 186.
38. Темботов А.К., Шабаетов М.И. Новые виды рукокрылых Кабардино-Балкарской фауны // Юбилейный сборник Кабардино-Балкарского Университета. Нальчик, 1962, с. 124.
39. Эйбатов Т.М. Каспийский тюлень (*Pusa Caspica* Gmel.) эндемик Каспия. АМЕА-nın xəbərləri, yer elmləri. № 4, 2010. с. 151 - 169.
40. Эйгелис Ю.К. Грызуны Восточного Закавказья и проблема оздоровления местных очагов чумы // Саратовского универс., Саратов, 1980, 262 с. (с.78).
41. Allchin C.R., Barrat T., Duck C.D., Kennedy S/ Eybatov T.M., Wilson S. "Surveys of Caspian seals in the Apsheron peninsula region and pathology analyses of dead seal tissues". Caspian environment program. Proceedings from the first bio-network workshop. Bordeaux, November 1997, p. 101 - 118.
42. Eybatov T.M. "Caspian seal mortality in Azerbaijan. "Caspian environment program. Proceedings from the first bio-network workshop. Bordeaux, November 1997, p. 95 - 101.
43. IUCN 2008. 2008 IUCN Red List of Threatened Species. <www.iucnredlist.org>.
44. Lukarevski V.S., Akkiyev M., Askerov E., Agili A., Can E., Gurielidze Z., Kudaktin A., Yarovenko Y. 2007. Status of the leopard in the Caucasus. Cat News Special Issue, No 2.
45. Marques J., Rainho A., Caparuco M. et al. Foraging Behaviour and Habitat Use by the European Free-Tailed Bat *Tadaridatzenotis* // ActaChiropterologica, 6, 2004, p. 99 - 110.
46. Mitchell-Jones A., Amori G., Bogdanowicz W., et al. The atlas of European mammals // Academic Press, London, San Diego, 1999, p. 156 - 157.
47. Zazanashvili N., Morschel F., Askerov E., Krever V., Farvar M., Kalem S. 2007. Conservation of the leopard in the Caucasus. Cat News Special Issue, No 2.

Növlərin latın adlarının göstəricisi / Index of latin names of animals

I HİSSƏ. ONURĞASIZ HEYVANLAR

Tip Həlqəvi qurdlar (*Annelida*)Azqıllı qurdlar (*Oligochaeta*) sinfi

Eisenia muganiensis Michaelsen, 1899

Tip Molyuskalar (*Mollusca*)İkitayqapaqlılar (*Bivalvia*) sinfi

Anodonta lenkoranensis Drouet, 1881

Tip Buğumayaqlılar (*Arthropoda*)Xərçəngkimilər (*Crustacea*) sinfi

Pontastacus pylzowi Skorikov, 1911

Cücülər (*Insecta*) sinfi

A

Actebia proecox, Linn., 1758
Actinotia polyodon, Clerk, 1759
Actinotia radiosa, Esper, 1804
Aedophron phlebophora, Lederer, 1858
Aedophron rhodites, Eversmann, 1851
Anax imperator Leach, 1815
Ancylocheria salomonii, Thomson, 1878
Anthocharis gruneri, Herrich-Schäffer, 1851
Arctia caja, Linn., 1758
Arctia villica, Linn., 1758
Argynnis alexandra, Ménétriés, 1832
Axiopoenia maura, Ménétriés, 1863

B

Brahmaea christophi Staudinger, 1879

C

Calosoma (Acalosoma) inquisitor Linn., 1758
Calosoma (Calosoma) sycophanta Linn., 1958
Carabus (Procerus) caucasicus ssp. caucasicus Adams, 1817
Carabus (Procrustes) talyschensis Ménétriés, 1832
Catocala electa Vieweg, 1790
Catocala fraxini Linn., 1758
Chariclea delfinii Linn., 1758
Colias aurorina Herrich - Schäffer, 1850
Colias caucasica Staudinger, 1871
Colias chlorocoma Christoph, 1888
Colias thisoa Ménétries, 1832

Collimorpha dominula Linn., 1758
Collimorpha quadripunctaria Poda, 1761
Cordulegaster vanbrinkae Lohmann, 1993
Cuculia argentea Hufnagel, 1766
Cyrebria anachoreta Herrich - Schäffer, 1851

D

Danais chrysippus Linn., 1758
Daphnis nerii Linn., 1758
Dichagyris musiva Hübner, 1803
Dichagyris pfeifferi Corti et Drt, 1933
Dorcadion (Cribridorcadion) talyschense Ganglbauer, 1884

E

Euchalcia obscurior Alberti, 1965

F

Falsoexosoma cyanipenne Reitter, 1902

G

Glaphyra lacernaria Hübner, 1813
Griposia aprilina Linn., 1758

H

Hadena irregularis Hufnagel, 1766
Hemidicera fritillum Ménétriés, 1832
Hippotion celerio Linn., 1758

I

Isochlora viridis Staudinger, 1882

L

Lasiommata adrastoides Bienert, 1870
Lucanus cervus Linn., 1758
Lycaena ochimus Herrich-Schäffer, 1851

M

Mallosia (Eumallosia) herminae ssp. gobustanica Danilevsky, 1990
Mallosia (Semnosia) scovitzii Faldermann, 1837
Manduca atropos Linn., 1758
Mania maura Linn., 1758
Megacephala (Grammognatha) euphratica Dejean in Latreille & Dejean, 1822
Melanargia hylata Ménétriés, 1832
Morimus verecundus Faldermann, 1836

N

Necydalis major Linn., 1758

O

Oxytripia danilevskyi Miljanovsky, 1973

P

Papilio alexanor orientalis Romanov, 1884
Parandra (Archandra) caspia Ménériés, 1832
Parnassius apollo Linn., 1758
Parnassius nordmanni Ménériés, 1850
Pseudochazara alpina Staudinger, 1878
Purpuricenus talyshensis Reitter, 1891

R

Rethera komarovi Bremer & Grey, 1853
Rhyparia purpurata Linn., 1758
Rhaesus serricollis Motschulsky, 1838
Rosalia alpina Linn., 1758

S

Schinia imperialis Staudinger, 1871
Staurophora celsia Linn., 1758

T

Thaleropsis jonia Fischer de Waldheim & Eversmann, 1851
Tomares romanovi Christoph, 1881

U

Utetheisa pulchella Linn., 1758

Z

Zegris eupheme menestho Ménériés, 1832
Zerynthia cericyi caucasica Lederer, 1850
Zygaena tamara Christoph, 1889

II HİSSƏ. ONURĞALI HEYVANLAR**Sümüklü balıqlar (*Osteichthyes*) sinfi****A**

Abramis sapa (Pallas, 1814)
Acipenser nudiventris Lovetsky, 1828

B

Barbus brachycephalus Kessler, 1877
Barbus capito (Güldenstaedt, 1773)

P

Pelecus cultratus L., 1758

R

Rutilus atropatenus Derjavin, 1937

S

Salmo trutta caspius Kessler, 1870
Salmo trutta fario (Lin., 1758)
Sander marinus (Cuvier, 1828)

Amfibilər (*Amphibia*) sinfi**B**

Bufo eichwaldi, Litvinchuk et.al., 2008
Bufo verrucosissimus Pallas, 1814

L

Lissotriton vulgaris L., 1758

P

Pelobates syriacus Boettger, 1889
Pelodytes caucasicus Boulenger, 1896

T

Triturus karelinii Strauch, 1870

Sürünənlər (*Reptilia*) sinfi**A**

Ablepharus bivittatus Men., 1832 *Ablepharus pannonicus* Fitzinger in Eversmann, 1823

C

Coronella austriaca Laur., 1768

E

Elaphe sauromates Pallas, 1814

M

Montivipera raddei Boettger, 1890

P

Pelias renardi Christoph, 1861
Phrynocephalus helioscopus Pall., 1771
Psammophis lineolatus Brandt, 1838

R

Rhynchocalamus melanocephalus Jan, 1862

T

Testudo graeca Linn., 1758
Trachylepis septemtaeniatus Reuss, 1834
Trapelus ruderatus Olivier, 1804

Z

Zamenis hohenackeri Str., 1873
Zamenis persica Werner, 1913

Quşlar (Aves) sinifi

A

Accipiter badius Gm., 1788
Accipiter brevipes Sev., 1850
Accipiter gentilis Linn., 1758
Aegypius monachus Linn., 1766
Ammoperdix griseogularis Brandt., 1843
Anser erythropus Linn., 1758
Anthropoides virgo Linn., 1758
Aquila chrysaetos Linn., 1758
Aquila clanga Pall., 1811
Aquila heliaca Sav., 1809
Aquila nipalensis Temm., 1828
Ardea purpurea Linn., 1766
Aythya nyroca Guld., 1770

B

Branta ruficollis Pall., 1769
Bucanetes mongolicus Swinhoe, 1870
Buteo rufinus Cretz., 1827

C

Charadrius leschenaultii Less., 1826
Chettusia gregaria Pall., 1771
Chlamydotis undulata Jacq., 1784
Circaetus gallicus Gm., 1788
Ciconia nigra Linn., 1758
Circus macrourus Gm., 1771
Crex crex Linn., 1758
Cygnus bewickii Yar., 1830
Cygnus olor Gm., 1789

E

Emberiza buchanani Blyth, 1845

F

Falco biarmicus Temm., 1825
Falco cherrug Gray., 1833
Falco columbarius Linn., 1758
Falco naumanni Linn., 1817
Falco peregrinus Tunst., 1771
Falco subbuteo Linn., 1758
Falco vespertinus Linn., 1766
Francolinus francolinus Linn., 1766

G

Glareola nordmanni Nord., 1842
Gypaetus barbatus Linn., 1758
Gyps fulvus Habl., 1783
Grus grus Linn., 1758
Grus leucogeranus Pall., 1773

H

Haliaeetus albicilla Linn., 1758
Hieraeetus pennatus Gm., 1788

I

Irania gutturalis Guerin-Meneville, 1843

L

Larus melanocephalus Temm., 1820
Lyrurus mlokosiewiczzi Tacz., 1875

M

Marmaronetta angustirostris Menetr., 1832
Melanocorypha bimaculata Menetries, 1832
Milvus migrans Bodd., 1783

N

Neophron percnopterus Linn., 1758
Numenius tenuirostris Vieil., 1817

O

Oenanthe xanthopyrma Hemp. & Ehr, 1833
Otis tarda Linn., 1758
Oxyura leucocephala Scop., 1769

P

Pandion haliaetus Linn., 1758
Pelecanus crispus Bruch, 1832
Pelecanus onocrotalus Linn., 1758
Perdix perdix Linn., 1758
Pernis apivorus Linn., 1758
Phasianus colchicus colchicus Linn., 1758
Phasianus colchicus talischensis Lorenz, 1988
Phoenicopterus ruber Linn., 1758
Platalea leucorodia Linn., 1758
Porphyrio porphyrio Linn., 1758
Pterocles orientalis Linn., 1758

R

Recurvirostra avosetta Linn., 1758
Rhodopechys sanguinea Gould, 1838
Rhodopechys githagineus Lichtenstein, 1823

S

Sitta tephronota Sharpe 1872

T

Tetraogallus caspicus Gm., 1876
Tetraogallus caucasicus Pall., 1811
Tetrax tetrax Linn., 1758

V

Vanelloschettusia leucura Lich., 1823

Məməlilər (*Mammalia*) sinfi**B**

Barbastella barbastellus Schreber, 1774
Barbastella leucomelas Cretzchmar, 1826

C

Calomyscus urartensis Vorontsov et Kartavtseva, 1979
Capra aegagrus Erxleben, 1777
Capreolus capreolus L., 1758
Cervus elaphus L., 1758
Chionomys gud Satunin, 1909
Chionomys nivalis Martins, 1842
Chionomys roberti Thomas, 1906

E

Ellobius lutescens Thomas, 1897
Eptesicus bottae Peters, 1869

F

Felis chaus Guld., 1776
Felis libyca Forster, 1780
Felis manul Pallas, 1776

G

Gazella subgutturosa Guld., 1780

H

Hyaena hyaena L., 1758
Hystrix indica Kerr, 1792

L

Lutra lutra L., 1758
Lynx lynx L., 1758

M

Martes martes Linnaeus, 1758
Mesocricetus brandti Nehring, 1898
Micromys minutus Pallas, 1771
Microtus schelkovnikovi Satunin, 1907
Miniopterus schreibersi Kuhl, 1819
Mustela (Mustela) erminea Linnaeus, 1758
Myotis bechsteini Kuhl, 1818
Myotis blythii Tomes, 1857
Myotis emarginatus Geoffroy, 1806

O

Ovis orientalis Gmelin, 1774

P

Panthera pardus L., 1758
Phoca caspica Gmelin, 1788

R

Rhinolophus euryale Blasius, 1853
Rhinolophus ferrumequinum Chreber, 1774
Rhinolophus hipposideros Bechstein, 1800
Rhinolophus mehelyi Matschie, 1901
Rupicapra rupicapra L., 1758

S

Suncus etruscus Savi, 1822
Sylvaemus hyrcanicus Vorontsov, Boyeskorov et Mezhzherin, 1992.

T

Tadarida teniotis Rafinesque, 1804
Talpa levantis Tomas, 1906

U

Ursus arctos L., 1758

V

Vormela peregusna Guld., 1770

Növlərin azərbaycan adlarının göstərici / Index of Azerbaijan names of animals

I HİSSƏ. ONURĞASIZ HEYVANLAR

		E
	Tip Həlqəvi qurdlar (<i>Annelida</i>)	Eyfema
Muğan eyzeniyası		F
	Tip Molyuskalar (<i>Mollusca</i>)	Falsoeksosoma yarpaqyeyəni Fərat çapağanı
	İkitayqapaqlılar (<i>Bivalvia</i>) sinfi	
		G
Lənkəran anodontu	Göybaftalı sovka Gümüşü başlıqlı sovka	
	Tip Buğumayaqlılar (<i>Arthropoda</i>)	
	Xərçəngkimilər (<i>Crustacea</i>) sinfi	
Pilzov çay xərçəngi	Hilata	H
		X
	Cücülər (<i>Insecta</i>) sinfi	Xallı dazı sovkası Xəzər parandrası Xrizip
	A	
Açıq sarı dən sovkası		
Alenksandra sədəflisi		i
Alp rozalியası	İmperator iynəcə	
Alp sarıcası	İmperator sovkası	
Alp satiri	İoniya bərqvuranı	
Anaxoreta sovkası	İri tənək hafı	
Apollon		K
Avrorina sarıcası	Kaya ayıcası "Kəlləşəkili" haf	
	B	
Böyük qısaqanad uzunbiğ	Kiçik qəşəng böcək Komarov hafı	
	Ç	
Çəhrayı sovka	Korduleqaster Kürd sarıcası	
	D	Q
Dalğaqanad sovka	Qafqaz ilbizyeyən fışqırdanı	
Danilevski sovkası	Qafqaz sarıcası	
Dördnöqtəli ayıca	Qafqaz Zerintiyası	
Döşüdişli uzunbiğ	Qara uzunbiğ Qəhvəyi dazı sovkası	

Qəşəng böcək
Qəşəng yaşıl sovka
Qırmızıbaftalı söyüd sovkası
Qırmızınöqtəli ayıca
Qobustan malloziyası

L

Labidostomis yarpaqyeyən böcəyi

M

Mahmızçiçək sovkası
Maral böcək
Məlikə ayıca
Müxtəlifrəngli sovka

N

Nordman apollonu

O

Oxim qızılı kəpənəyi
Oleandr hafı

P

Palıd diserkası
Pfeiffer sovkası

R

Romanov tomaresi

S

Skovits uzunbığı
Solomon qızılböcəyi
Səhra qarquşu

T

Talış brameyası
Talış kökyeyəni
Talış məxməri kəpənəyi
Tamara alacası
Tarla ayıcası
Torpaq sovkası
Tutqun ayıca

Tünd qırmızı ayıca
Tünd qırmızı Talış uzunbığı
Tünd rəngli sovka

Ş

Şəfəqsaçan
Şərqi aleksanor yelkənciyi
Şüalı sovka

Ü

Üçpərli talış çapağanı

Y

Yaşıl alp sovkası
Yaşıl payız sovkası
Yaşıl torpaq sovkası

II HİSSƏ. ONURĞALI HEYVANLAR**Sümüklü balıqlar (*Osteichthyes*) sinfi****D**

Dəniz sıfı

X

Xəzər qızılbalığı (kumja)
Xəzər şirbiti

Q

Qaya balığı
Qılınçbalıq
Qızılxallı

P

Poru

Ş

Şirvan külməsi

Z

Zərdəpər

Amfibilər (*Amphibia*) sinfi

Adi triton	A	Şərq çölgürzəsi	Ş
Karelin tritonu	K	Yovşanlıq girdəbaş kərtənkələsi	Y
Qafqaz xaçlıcası Qafqaz quru qurbağası	Q	Zolaqlı çılpaqqöz	Z
		Quşlar (Aves) sinfi	
	S	A	
Suriya sarımsaqiyli qurbağası		Adi arıyeyən	
	T	Adi bəzgək	
Talış quru qurbağası		Adi bizdimdik	
		Adi çivdimdik	
Sürünənlər (Reptilia) sinfi		Adi doydaq	
	A	Adi ərsindimdik	
Adi qonurilan		Adi flaminqo	
Aralıqdənizi qurutısbağası		Adi göydimdik	
Asiya çılpaqqözlüsü		Adi qızılquş	
	C	Adi soltanquş	
Cənubi Qafqaz dırmanantəlxəsi		Adi turac	
	X	Ağ durna	
Xarabalıq düzənlikləzi		Ağboğaz bülbül	
	i	Ağbaş kərkəs	
İran dırmanantəlxəsi		Ağgöz qaraördək	
	Q	Ağqaş qaz	
Qarabaş rinxokalamus		Ağquyruq sahilqartalı	
Oxvari zolaqlı qumilan			B
	Ö	Balıqcıl qaraquş	
Ön Asiya mabuyası		Berkut qartal	
	P	Boz çiltoyuq	
Pallas dırmanantəlxəsi		Boz durna	
	R	Bozqır belibağlısı	
Radde dağgürzəsi		Bozqır haçaquyruğu	
		Bozqır qartalı	
		Bozqır sarı	
		Bozqırmuymulu qızılquş	
		Böyük qayalıq sittası	
		Böyük (çığırqan) qartal	
		Böyük qırğı	
		Böyükdimdik bozca	

	C	Qırmızı çalağan Qızılquyruq çaxraqcıl	
Cırtan qartalça			M
	Ç	Mərməri ördək Məzar qartalı Monqol hörücüsü	
Çəhrayı qutan Çığırqan çökükburun Çökükburun ağquyruq			Ö
	F	Ördəktutan qızılquş	
Fısıldayan qulələk			S
	G	Saqqallı quzugötürən Səhra balakəkliyi Səsyamsılayan qırğı	
Gərgincək Gözəl baladoydaq Gözəl əntiqdurna			T
	X	Talış qırqovulu Türküstan qırğısı	
Xəzər uları			Ü
	K	Ütəlgi qızılquş	
Keçəl qarakərkəs Kiçik əyridimdik Kiçik qulələk Kürən vağ Kürənbaş qızılquş (Aralıqdənizi qızılquşu)			K
	L	Keçəl qarakərkəs Kiçik əyridimdik Kiçik qulələk Kürən vağ Kürənbaş qızılquş (Aralıqdənizi qızılquşu)	
Leşcil ağqartal			
	Q		
Qafqaz qırqovulu Qafqaz tetrası Qafqaz uları Qara çalağan Qara leylək Qarabaş qağayı Qaragöz qızılquş Qaraqarın bağırqara Qayalıq vələmirquşu Qılquyruq ördək Qırmızıdöş kazarka Qıvrımlələk qutan Qırmızıqanaq mərciməkquşu			
		Məməlilər (Mammalia) sinfi	
		A	
		Adi uzunqanad Avropa cüyürü Avropaenliqulağı Avropa qar siçanı Asiya enliqulağı Asiya muflonu (Cənubi Qafqaz muflonu)	
		B	
		Bexşteyn və ya uzunqulaq gecə şəbpərəsi Bəbir (Qaplan)	

Böyük nalburun
Bükükdodaq enliqulaq

C

Ceyran
Cənubnalburunu
Cırdtan ağdiş
Cırdtan siçan

Ç

Çay samuru
Çöl pişiyi

D

Dağ korçası

H

Hind tirəndazı
Hirkan meşə siçanı

X

Xəzər suitisi

i

İtiqulaq gecə şəbpərəsi

K

Kəsəyən dağ siçancığı
Kiçik Asiya qar siçanı
Kiçik köstəbək
Kiciknalburun
Kiçik Asiya dağ siçancığı

Q

Qafqaz köpgəri
Qafqaz qar siçanı
Qamışlıq pişiyi
Qaya keçisi (Bezoar keçi)
Qonur ayı

M

Manul pişiyi

Meheli və ya eynəkli nalburun

N

Nəcib maral və ya Qafqaz marali

S

Safsar
Səhra gönlücəsi

Ş

Şelkovnikov kol siçanı

Ü

Ücrəng gecə şəbpərəsi

V

Vaşaq

Z

Zolaqlı kaftar (kaftar)

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ 8

I HİSSƏ

ONURĞASIZLAR 13

I BÖLMƏ. Həlqəvi qurdlar (Annelida) 15

II BÖLMƏ. Molyuskalar (Mollusca) 19

III BÖLMƏ. Buğumayaqlılar (Arthropoda) 23

IV BÖLMƏ. İynəcələr (Oddonata) 27

V BÖLMƏ. Sərtqanadlılar (Coleoptera) 33

VI BÖLMƏ. Zarqanadlılar (Hymenoptera)..... 73

VII BÖLMƏ. Pulcuqluqanadlılar (Lepidoptera) 83

“ONURĞASIZ CANLILAR” BÖLMƏSİNƏ AİD ƏDƏBİYYAT 188

II HİSSƏ

ONURĞALILAR 191

I BÖLMƏ. Sümüklü balıqlar (Osteichthyes) 195

II BÖLMƏ. Suda-quruda yaşayanlar (Amphibia) 215

III BÖLMƏ. Sürünənlər (Reptilia) 229

IV BÖLMƏ. Quşlar (Aves) 259

V BÖLMƏ. Məməlilər (Mammalia) 405

“ONURĞALI CANLILAR” BÖLMƏSİNƏ AİD ƏDƏBİYYAT 484

İNDEKS.....493

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ

QIRMIZI KİTABI

nadir və nəsli kəsilməkdə olan fauna növləri

İKİNCİ NƏŞR

Şəkillərin müəllifləri: Ağayeva N., Ali Atahan, Andreyev A., Artoxin K.S., Baraşkova A., Bence Mate, Bayram Göçmen, Bazdıryev A., Brendan Marnell, Bünyatova S.N., Chris Gomersall, Danilevski M.L., Daniels D., İsgəndərov T.M., Həsənov N.Ə., Jaap Schelvis, John Ascer, John A Thompson, Gard J., Əsgərov E.K., Kakunin S.O., Qasimova G.H., Qasimova N.İ., Qolubev S., Qorbunov O.G., Qoroşko O., Zabugin V., Karavayev A., Koryakin İ., Kasatkin D.G., Kuçerenko V., Lipkoviç A.D., Lopez A., Makarov K.V., Matov A.Yu., Məmmədov A.F., Mios Andera, Miroşnikov A.İ., Muradov A.S, Mustafayev N.C., Müller H., Perevozov A., Poltavski A.N., Ravi Vaidyanathan, Serge Boqaerts, neqovaya N.Y, Talibov T.H. , Terje Kolaas, Tixonov V.V., Troy Hibbits, Viktor Tyaxt, Vladimirs Suscinskis, Wolfgang Wuster, Yeliseyev S., Yusifov E.F,

Xəritələrin tərtibçisi: İsayeva N.S.

Texniki redaktor: Yusifov E.F.

Korrektor: Əhmədov B.Ə.

RED BOOK OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

rare and endangered animal species

SECOND EDITION

Authors of photographs: Abdurahmanova N.Y., Agayeva N., Ahmadov S.B., Ali Atahan, Andreyev A., Artokhin K.S., Askerov E.K., Barashkova A., Bayram Gochmen, Bazdıryev A., Bence Mate, Bunyatova S.N., Brendan Marnell, Chris Gomersall, Danilevski M.L., Daniels D., Hasanov N.A., İsgandarov T.M., Jaap Schelvis, John Ascer, John A Thompson, Kakunin S.O., Karavayev A., Kasatkin D.G., Koryakin İ., Kucherenko V., Gard J., Gasimova G.H., Gasimova N.İ., Golubev S., Gorbunov O.G., Goroshko O., Lipkovich A.D., Lopez A., Makarov K.V., Mammadov A.F., Matov A.Yu., Mios Andera, Miroshnikov A.İ., Muradov A.S., Mustafayev N.J., Muller H., Perevozov A., Poltavski A.N., Ravi Vaidyanathan, Serge Bogaerts, Snegovaya N.Y, Talibov T.H., Terje Kolaas, Tikhonov V.V., Troy Hibbits, Viktor Tyakht, Vladimirs Suscinskis, Wolfgang Wuster, Yeliseyev S., Yusifov E.F, Zabugin V.

Editor of map: Isayeva N.S.

Technical redactor: Yusifov E.F.

Corrector: Akhmedov B.A.